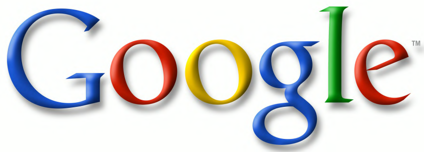

PROPERTY OF THE
University of
Michigan
Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

M. TULLII CICERONIS

SCRIPTA QUAE MANSERUNT OMNIA.

RECOGNOVIT

REINHOLDUS KLOTZ.

PARTIS II. VOL. III.

CONTINENS

ORATIONES PRO P. SESTIO, IN P. VATINIUM, PRO M. CAELIO, DE PROVINCIIS CONSULARIBUS, PRO L. CORNELIO BALBO, IN L. CALPURNIUM PISONEM, PRO CN. PLANCIO, PRO C. RABIRIO POSTUMO, PRO T. ANNIO MILONE, PRO M. MARCELLO, PRO Q. LIGARIO, PRO REGE DEIOTARO, IN M. ANTONIUM PHILIPPICAS XIV.

EDITIO ALTERA EMENDATIOR.

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLXXVI.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

PROOEMIUM EDITORIS.

Eodem quo in superioribus orationibus consilio etiam in iis orationibus relegendis atque retractandis usus sum, quae hoc tertio volumine continentur, ut nihil iam aliud hoc loco exponendum esse videatur nisi illud, quos potissimum in singulis orationibus recognoscendis duces et auctores habuerim.

Et in prima quidem huius voluminis oratione emendanda, quae est *pro P. Sestio*, permulti homines docti partim ante me, partim post me summo studio elaboraverunt. Nam superiore tempore non solum Io. Casp. Orellius multum temporis operaeque in hac oratione consumpserat, qui ter eam orationem novis etiam subsidiis adiutus edidit, tertium Heidelbergae a. MDCCCXXXV., sed etiam multi alii critici egregiam in eadem oratione operam collocaverant, veluti Io. Nic. Madvigius in *Opusculis Academicis* a. MDCCCXXXIV editis p. 411 sqq., tum Alb. Sodal. Wesenberg in *Observationibus criticis in M. Tullii Ciceronis pro P. Sestio orationem* Viburgi editis a. MDCCCXXXVII., denique Io. Bakius in *Scholicis hypomnematis* eodem anno Lugduni Batavorum editis, vol. I. p. 49—137., cuius tamen liber, qui etiam collationem codicum Leidensium continet, eo tempore, quo primum hanc orationem recensui, ad me nondum pervenerat. Nuper vero optime de hac oratione et explicanda et emendanda meriti sunt et Car. Halmius, qui hanc orationem superiorum interpretum commentariis suisque adnotationibus explanavit Lipsiae a. MDCCCXLV., et Maur. Seyffertus in *Epistola critica ad Carolum Halmium de Ciceronis pro P. Sulla et pro P. Sestio orationibus ab ipso editis* data Brandenburgo a. MDCCCXLVIII., permultos huius orationis locos diligenter tractavit, et Car. Frid. Hermannus, qui et in *parergis criticis*, quae leguntur in *Museo Rhenano novo* vol. II. p. 575 sqq., et in *disputatione de loco Ciceronis pro Sestio c. XXXIII.* edita Gottingae a. MDCCCXLVIII. summa qua floret doctrina in singulos quosdam huius orationis locos inquisivit, et Seb. Ian. Ever. Rauius, qui in *Variarum lectionum ad Ciceronis orationes* libro primo et altero, editis Lugduni Batavorum a. MDCCCXXXIV. et MDCCCXLII. permultos orationis locos attigit, et Fr. Iacob, qui in Schneidewini *Philologo* vol. III. p. 483 sqq. p. 701 sqq. multos huius orationis locos excussit, et Iustus Ieep, qui itidem in epistola gratulatoria ad Io. Christ. Koken data Guelferbyto a. MDCCCLI. plures huius orationis locos tractavit, et alii multi, qui occasione in alio

a*

argumento data etiam de huius orationis locis disputaverunt. Ex hoc ego numero fateor me potissimum C. Halmium secutum esse, qui totam lectionem ita constituit, ut tantum modo de paucis locis mihi dubitationem relinqueret, quorum iam quosdam hic commemorabo. Ac primum quidem cap. 1. §. 2. quum mihi persuasum esset in libris omnibus omissa *quia* particula legi: *Ego autem, iudices, qua voce etc.* pro vulgato *quia qua voce* — nam qui adferuntur libri Bernenses particulae *quia* testes, de iis ipse Orellius dubitat —, recepi coniecturam dubitanter ab Halmio propositam *quoniam qua voce etc.*, quod ea particula per compendium scripta facile ante *qua* excidere poterat. Sed tamen non diffiteor, si quidem Ciceronis dicendi consuetudinem recte teneo, eum fortasse non tam temporalem, quam condicionalem particulam *si* positurum fuisse in eius modi loco, ut eodem iure videatur scribi posse: *Ego autem, iudices, si, qua voce — putabam, ea nunc uti cogor in eorum periculis depellendis, iis potissimum haec vox serviat etc.* Illud autem apparet, hanc quoque particulam facile potuisse oblitterari. Paullo post cap. 2. §. 4. quamquam iam in eorum sententiam concessi, qui *nam neque* pro *neque enim* optimi libri indicio scribendum putaverunt, illud tamen ne nunc quidem a me impetrare potui, ut optimorum librorum scripturam *ullius*, quae etiam in libris Leidensibus est, postponerem deteriorum librorum lectioni *ullus*. Duo enim illa argumenta, quibus Madvigius l. c. p. 435. usus est, ut doceret *ullius* ferri nullo modo posse, mea quidem sententia satis ponderis non habent. Nam quod primum hoc dixit *cuiusquam* potius quam *ullius* hoc loco dicendum fuisse, veriora iam de usu illius formae docuit R. Stürenburgius ad Ciceronis libros *de officiis* p. 201., qui tantum modo de hoc quidem loco in eo falsus est, quod pravum hunc genetivum habuit propterea, quod oppositionem nominis hic nullam esse dixit. Nam quod sequitur pronomen *meus* satis declarat eam, quam ille desideravit, oppositionis rationem. Alteram autem rationem, quam adfert Madvigius, cur scribi debeat *ullus* potius quam *ullius*, ea prorsus falsa est. Ait enim etiam ad sententiam non recte dici *ullius*, quod non hoc dicat orator, se potissimum dolere debere, sed genus esse hoc et causam dolendi iustissimam. De genere enim et de causa doloris in iis, quae antecedunt, locutus erat his verbis: *Itaque, si aut acrius egero aut liberius, quam qui ante me dixerunt, peto a vobis, ut tantum orationi meae concedatis, quantum et pio dolori et iustae iracundiae concedendum putetis.* Genus igitur et causa doloris iam satis erant significata atque id nunc erat docendum, ad hoc genus doloris et iracundiae eum dolorem, quem ipse suscipiat, et eam iracundiam, quae se inflammet, pertinere, quod facit ille aptissime his verbis: *Nam neque officio coniunctior dolor ullius esse potest quam hic meus, susceptus ex hominis de me optime meriti periculo, neque iracundia magis ulla laudanda quam ea, quae me inflammat eorum scelere, qui cum omnibus meae salutis defensoribus bellum esse sibi gerendum iudicaverunt.* Verbo commemoro cap. 4. §. 10. a me id, quod est in libris omnibus: *vicem officii praesentis*, servatum

esse, quo significatur id, quod est pro officio praesenti, quem ad modum in persona quidem locutus est Cicero *de legibus* lib. II. c. 19. §. 48. *Nulla est persona, quae ad vicem eius, qui e vita emigravit, propius accedat.* Quod autem ex adiecto *officii praesentis*, quod responderet ei, quod sequitur: *praeteriti temporis*, aliquid concludi voluerunt, quo minus recte *vicem officii praesentis* diceretur, id falsissimum est propterea, quod non modo duo haec extrema, sed etiam illa, quae antecedunt: *memoria perfecti periculi, praedicatio amplissimi beneficii*, hic consideranda sunt, ut, quum quattuor haec membra inter se opponantur, nihil per se ex extremis illis duobus colligi possit, quae tamen etiam sic recte inter se opponuntur. Nam officium eius, qui praesens in iudicio aliquem laudat, certe istud significat, laudatorem hoc ipso tempore bene de eo, quem laudat, sentire, ut recte deinceps adiungi possit *testimonium praeteriti temporis.* Illud autem ingenue fateor, me plane non intelligere quem ad modum P. Sestius filius vocem decurionum Campanorum recitare potuerit: nostra voce recitamus scripta aliorum verba, vocem alienae personae recitare omnino non possumus. Cap. 7. §. 16. auctore potissimum Wesenbergio, quem vide l. c. p. 18 sq., *infamis* nunc edidi pro *insani.* Cap. 8. §. 19. scripsi, uti iam ante feci in editione maiore: *ut illo supercilio annus ille niti tamquam vade videretur*, de Madvigii coniectura l. c. p. 451. proposita. Credo enim recte vidisse Madvigium huc pertinere verba Valerii Probi, qui adfert ut Ciceronis locum: *tamquam vade*, col. 1461. et rursus col. 1475. ed. Putsch. Sed quod Madvigius existimavit, quod posteriore loco apud Probum habetur: *vultu tamquam vade*, ita ab illo adlatum esse, ut ille memoria lapsus pro *supercilio* posuerit *vultu*, non comprobo, sed credo grammatici verba illo loco corrupta haberi et ipsum grammaticum scripsisse: *niti tamquam vade.* Facile enim **niti** et **uultu** confundi poterant. Quod si vere illum locum correxi, apertius etiam Valerii Probi testimonium de hoc loco nostro erit. Cap. 12. §. 28. etiam nunc retinui, quem iam superiore tempore receperam Genetivum *dies* in verbis his: *equites vero Romanos daturos illius dies poenas.* Nam Gellius lib. IV. cap. 14. aperte testatur sic in libris antiquitus scriptum fuisse. Neque solus putandus est aut Ennius sic locutus esse, cuius versum adfert Gellius l. c.: *Postremae longinqua dies quom fecerit aetas*, aut Claudius Quadrigarius: *propter magnitudinem atque immanitatem facies*, sed constat etiam Lucretium dixisse lib. IV. v. 1083. Lachm. *Quodcumque est, rabies unde illae germina surgunt.* et non dubitandum videtur quin Virgilius quoque *Georg.* lib. I. v. 208. Genetivo casu scripserit: *Libra dies somnique pares ubi fecerit horas.* Neque vero in singulis his nominibus hanc Genetivi formam usitatam fuisse probabile est, sed antiquo tempore etiam *pernicies*, *luxuries* dictum esse satis testatum reliquerunt grammatici, conferantur Charisius lib. I. col. 18. cl. ib. col. 52 sq. Diomedes col. 281. Putsch. Priscianus lib. VII. col. 781. Putsch. vol. I. p. 353. Krehl. et confirmat hanc formam etiam *Dies pater* de quo vide Gellium lib. V.

cap. 12. Ne quis autem hoc dicat, propterea hanc formam a me recipiendam non fuisse, quod Cicero saepissime *diei* dixerit, numquam alias *dies* hoc quidem casu, commemoro librarios eius modi formas fere e Ciceronis scriptis sustulisse pro iisque formas usitatiores posuisse, ut quod nunc uno tantum modo vel altero loco inveniatur, aut librorum vetustissimorum auctoritate aut grammaticorum testimonio nobis traditum, id antiquo tempore multo saepius scriptum fuisse probabile sit. Id pertinet etiam ad id, quod testatur Scholiasta Bobiensis vol. II. p. 131. Mai. olim lectum fuisse in verbis sequentibus: *Et notabiliter,* inquit, *media verbi parte subtracta non implevit omnibus syllabis dixisset, sed dixet,* ut Cicero scripsisse videatur: *Si dixet haec solum, omni supplicio esset dignus.* Nam quam Lucretius posuit formam *confluxet* lib. I. v. 987., quam poëtae etiam aevi Augustei usurparunt, *vixet,* vide Virgilium *Aen.* lib. XI. v. 118., *exstinxem,* vide eumdem ib. lib. IV. v. 606. cl. Prisciano lib. 10. col. 882. Putsch., quos secuti sunt etiam posteriores, conf. *adfixet* apud Silium lib. XIV. v. 526., quidni eam posuerit etiam M. Tullius? Nam si quis hoc dicat, hoc uno loco eius formae vestigia reperiri, ei primum hoc responderi poterit, etiam *advexe, dixe, traxe, abstraxe, protraxe, circumspexe, despexe, abduxe, produxe, subduxe, illexe, surrexe* Ciceronis aequales dixisse et fortasse ipsum quoque. Tum hoc etiam considerandum est, quod nunc semel tantum modo inveniatur, id ipsum olim saepius apud eum lectum fuisse: quod item factum esse videmus in forma contracta *dixti* pro *dixisti,* quae olim vix uno alterove in loco Ciceronis habebatur, nunc iam pluribus locis recte restituta est, veluti *pro Caecina* cap. 29. §. 82. cl. Quintiliano *inst. orat.* lib. IX. cap. 3. §. 22. *de finibus* lib. II. cap. 3. §. 10. cum Madvigii adnotatione ad e. l., *de natura deorum* lib. VII. cap. 9. §. 23. *ad Atticum* lib. XIII. cap. 32. §. 3., ubi *intellexti* recte iam in Ascensiana tertia scriptum est. Sed nunc *dixissem,* quod in libris est, eo loco reliqui, volui tamen hoc testari, male non facere qui recipiat hoc quoque loco formam contractam. Paullo post cap. 13. §. 29. obtinui omnium librorum scripturam hanc: *Quid hoc homine facias? aut quo civem importunum aut quo potius hostem tam sceleratum reserves?* Sed ne quis hoc pertinaciter me facere dicat, aut quod magis etiam mirum esse videtur, quamquam fecit olim C. Halmius, me docere velit, verba *aut quo potius hostem tam sceleratum* nihil aliud continere, nisi correctionem vocis *civem importunum,* quasi ego id ipsum nescierim aut videre non potuerim, commemoro interdum consuetudine quadam dicendi M. Tullium etiam ibi in eius modi locis repetivisse interrogativam particulam aut pronomen interrogativum, ubi nihil aliud nisi singularem vocem, quam ante posuerat, corrigere voluerit, quibus in locis recitantis voce singula ita pronuntianda sunt, ut id, quod non est positum nisi perspicuitatis orationis causa, minus efferatur, illud autem magis voce tollatur, quod ipsam correctionem continet, veluti in *Accusationis* lib. III. cap. 75. §. 173. dicitur: *Quae est ergo ista ratio aut quae potius amentia frumentum improbare id, quod ex eo loco sit*

etc., ubi quod in omnibus libris, etiam in palimpsesto Vaticano, habetur *quae* post *aut* repetitum abesse quidem poterat, sed non male tamen repetitum est, quod eo pronomine omnis orationis cursus denuo indicatur. Similiter, sed alia tamen verborum collocatione dicitur in oratione *Philippica* XIV. cap. 5. §. 14. *Unde igitur ista suspitio vel potius unde iste sermo?* ubi tamen eodem iure dici poterat etiam: *Unde ista suspitio vel unde potius iste sermo?* quamquam illa verborum collocatione magis per se altera pars interrogationis constare videtur, uti in oratione, quae est *pro M. Caelio Rufo*, cap. 29. §. 68. dicitur: *Percipitis animis, iudices, iam dudum quod velim vel potius quod nolim dicere.* Si nos in eius modi locis omnia interrogationis fulcra non solemus repetere, id per se falsum non est, sed nihil tamen id pertinet ad veterem dicendi rationem. Cap. eodem §. 31. improbavi quam fecit interpunctionem Halmius: *Mihi autem hoc propositum est ostendere, omnia etc.*, et scripsi de industria: *Mihi autem hoc propositum est, ostendere omnia etc.* Cap. 17. §. 39. scripsi cum Halmio *mortem maereret*, sed quum cod. reg. Paris. 7794. et cod. Bern. prior *mortem* omittant, Bernensis alter et C. Stephani cod. habeant *caedem maereret*, videtur mihi, quod in codice Vaticano est: *mortem derideret*, non magis eo facere, ut scripturam *mortem* tueatur, quam ut *caedem*, quoniam *derideret* ex *cedēmereret* corruptum esse potest, ut altera scriptura *caedem maereret* per se improbabilis non sit. Cur paullo post in verbis his: *qui a me nullo meo merito alienus esse debebat*, non receperim veri similem prima specie coniecturam C. Halmii *non debebat*, vix est quod dicam. Verba hoc dicunt: *de quo nihil eius modi merueram ut alienus a me esse deberet.* Voluntatem atque sententiam oratoris recte iam perspexit Seyffertus l. c. p. 60. Cap. 18. §. 41. quam recepi commendatam iam ab Halmio scripturam *hanc eius suspitionem* pro *hanc ei suspitionem*, ea tum demum vera esse videtur, si genetivum ita accipias quasi sit *in eo*, ut mihi iam vulgata *hanc ei suspitionem* verior, apertior quidem certe esse videatur. Cap. 21. §. 47. retinui etiam nunc quam olim feci coniecturam ad Laelium p. 108. ex corrupta scriptura *eo corpore* cod. Vaticani scribendum esse *ex corpore* pro *e corpore.* Comprobavit hanc rationem meam etiam Wesenbergius l. c. p. 32. Cap. 22. §. 50. reliqui omnium librorum scripturam hanc: *deinde ad infimorum ac tenuissimorum hominum Minturnis misericordiam confugisse*, quamquam verborum collocatio mihi quoque dura admodum esse videtur. Sed tamen neque *Minturnensium* esse corrigendum existimo, quod nemo facile isto loco si erat positum, in *Minturnis* depravasset, neque *Minturnis* videtur posse cum nomine *hominum* coniungi, sed esse aut Ablativum loci aut ex glossemate natum eorum, qui locum, in quo istud factum esset, indicare vellent. Cap. 24. §. 54. corrupta nunc haec verba esse existimo: *inter meum discrimen et eorum praedam*, sed quum nulla mihi satis fecisset earum correctionum, quae propositae sunt, malui corrupta verba relinquere quam emendationem prorsus infirmam ponere. Alio modo quo cap. 24. §. 63. Cicero dixit *tum me expulso*, sed tamen si-

militer ex parte dixit idem *pro M. Scauro* §. 22. *quibus rebus explicatis tum denique ad hoc horribile et formidolosum frumentarium crimen accedam.* Sed de dicendi genere recte iam existimavit C. Halmius et ad h. l. et ad orationem, quae est *pro P. Sulla*, p. 73. Cap. 30. §. 66 obtinui, quod iam in superiore editione receperam, *orbi terrae* pro *orbis terrae* cum libro Paris. A. et Bern. B., qua de forma vide quae dixi in Iahnii *Annal. philol. nov.* vol. XXII. p. 135 sqq. Paullo post verba: *quae ratio aut flandae aut conflandae pecuniae non reperiebatur*, etiam nunc integra esse existimo, de quorum verborum interpretatione rectius iudicavit Seyffertus l. c. p. 62. meam rationem comprobans, quam Halmius ad h. ipsum l. Cap. 31. §. 67. non probo, quod Halmius edidit: *Hic aliquando, serius quam ipse vellet, Cn. Pompeius — excitavit etc.* Nam quos ille attulit locos, dissimillimi sunt, eamdem autem dicendi rationem, quam ego aliique cum optimis libris anteposuimus: *Hic, aliquanto serius quam ipse vellet, Cn. Pompeius — excitavit etc.* habes etiam infra cap. 38. §. 82. *quod si esset patefactum, paullo citius quam vellem, non illi quidem etc.* Cap. 32. §. 69. scripsi: *Ex quo intellectum est mihi absenti non crevisse amicos*, pro vulgato *non mihi absenti crevisse etc.* Nam quum particula negativa, quae videtur necessaria esse ad hunc locum, in nullo libro legatur, nobis concessum est ibi eam reponere, ubi optime orationi convenire videtur. Nam quo minus *decrevisse* scriberem impediebar constanti dicendi consuetudine. In loco difficillimo, qui legitur cap. 33. §. 72., scripsi ego: *Alter vero, non ille Serranus ab aratro, sed ex deserto Gavii Ofellae horto calatis Gaviis in Calatinos Atilios insitus etc.*, quo de loco vide quae praeter Madvigium et Halmium disputaverunt Bakius l. c. p. 90. et C. Fr. Hermannus de loco Ciceronis pro Sestio cap. 33. inde a p. 6 sqq. Sed digna commemoratione est etiam illa ratio, quam inivit Iustus Ieepius l. c. p. 6., qua scribendum esse existimavit: *Sed ex deserto Gavio olenti ore a calatis Gaviis in Calatinos Atilios insitus*, ita tamen, ut *olenti ore* 'illo sensu diceretur, quo homines rustici et agrestes *allium olere* dicerentur.' Cap. 35. §. 78. secutus sum C. Halmium, qui recte mihi videtur recepisse ex cod. Paris. A: *Venit tandem concilio de me agendi dies etc.* adlato Livii loco lib. III. c. 54. *Ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta.* Leve est, sed tamen adnotatione non indignum, praesertim quum de his rebus satis explicate expositum nondum sit, C. Halmium cap. 35. §. 77. legere *referciri*, quum in cod. reg. Paris. A. sit *refarciri*, contra *defatigatione* cap. 37. §. 79., ubi idem cod. cum reliquis libris paene omnibus habet *defetigatione.* Cap. 39. §. 84. quod scripsi: *vos taciti morabamini*, est de Seyfferti coniectura l. c. p. 63. proposita. Contra Fr. Iacob in Schneidewini philol. vol. III. p. 709. proposuit legendum esse: *vos taciti maerebatis. Vi captum erat forum etc.*, Madvigius *miserebamini* scribi voluit, Halmius *miserabimini*, ego olim auctore Lambino *mirabimini* scripseram. In libris fide dignis est *maerebamini.* Cap. 40. §. 86. malui cum libris Bernens. B. C. Palat. nono, C. Steph. scribere: *Quem*

enim umquam virum tam immortali virtute vidimus, quam auctore cod. reg. Paris. A. et vett. edd. *praeditum* post *virtute* adiungere. Eodem modo infra locutus est Cicero cap. 43. §. 93. *quotus quisque invenietur tanta virtute vir, qui etc. praeditum* mihi ex glossemate natum esse videtur. Paullo post recte in libris habetur omnibus: *si res publica vi consensuque audacium armis oppressa teneretur etc.* Nam quod Iacobus l. c. p. 710. putavit in malam partem non dici *consensum* et *consessuque* scribi voluit, id prorsus falsum est. Etenim et *consensio* saepissime de illicita conspiratione dicitur et *consensus*, veluti *consensus temptatae defectionis* a *Livio* lib. XXIII. cap. 15. et *consensus inter malos ad bellum* a *Tacito hist.* lib. I. cap. 54 extr. et hoc loco quod adiunctum est *audacium* quem ad modum illa vox posita sit satis indicat. Cap. 42. §. 90. miror in verbis his: *Quo modo igitur hoc in genere praesidii comparati accusas Sestium, quum idem laudes Milonem?* offensum esse Iacobum l. c. p. 710. et pro verbis *hoc in genere* scribi voluisse: *homo inique*. De formula dicendi *accusare aliquem in aliqua re* certa exempla iam posui in *Lexico Latino meo* vol. I. p. 74. a., Ciceronis *ad fam.* lib. III. ep. 11. §. 4. *te leniter accusans in eo, quod de me cito credidisses.* cl. *ad Atticum* lib. VII. ep. 17. §. 1. *ad Q. fratrem* lib. II. ep. 2. §. 1. *Et primum me tibi excuso in eo, in quo te accuso.* Sed simillimus huius loci est ille, qui legitur in oratione *pro P. Sulla* cap. 22. §. 63. *atque in ea re per L. Caecilium Sulla accusatur, in qua re est uterque laudandus.*, quod eo loco verba accusandi et laudandi eodem quo hic modo coniuncta sunt, et recte de universa dicendi ratione disputavit F. Handius, cuius iam Halmius mentionem fecit, in *Tursellino* vol. III. p. 270. Cap. 41. §. 91. quamquam scriptura cod. reg. Paris. *res ad communem utilitatem continentes* post me tutatus est etiam Seyffertus l. c. p. 63., tamen nunc veram esse illam scripturam non credo, et quum in libris omnibus *ad* ante *communem* legatur, participium, quod sequitur, ex compendio falso intellecto natum esse existimo. Posui igitur pro *continentes* eam vocem, quae in re publica constituenda maxime propria est, et scripsi audacius: *tum res ad communem utilitatem constitutas, quas publicas appellamus.* Cap. 45. §. 97. in loco admodum controverso secutus sum Halmium, qui scripsit: *Est igitur ut ii sint etc.* Sed commemoratione digna etiam hoc loco est Ieepii ratio, qui l. c. p. 6 sq. *En igitur ut ii sint etc.* scribi voluit. Cap. 48. §. 102. in eo loco, ubi Cicero Accii poëtae verba recepit in orationem suam, difficile est singula praestare, quoniam nescimus quid orator ipse mutaverit, sed tamen ego hic quoque in plerisque Halmium secutus sum, qui singula maxime de Wesenbergii sententia iam recte administrasse videtur. Conferri nunc etiam de hoc poëtae loco poterunt, quae habet Otto Ribbeck in *Tragicorum Latinorum reliquiis* p. 138. Cap. 50. §. 107. scripsi nunc *contioni* pro *in contione* auctore Halmio, qui rem recte expedivit. Sed paullo post codicum scripturam *maiorem*, quamquam meam rationem secutus etiam Halmius est, nunc repudiavi et id, quod consuetudo dicendi mihi iam commendavit, re-

cepi *maiore*. Cap. 51. §. 110. ne nunc quidem deserui sententiam meam, qua olim scripsi: *Nihil iuvabant anagnostae: libelli pro vino etiam saepe oppignerabantur.* In quo etsi accusavit levitatem meam C. Fr. Hermannus, ego tamen nihil feci, quod non aliis quoque locis critici secuti sint. Nam quum in cod. Paris. A. habeatur: *nihil sane a te libelli*, in reliquis fere libris sit: *nihil sane Attae iuvabant anagnostae*, in alio: *nihil sane te iuvabant anagnostae*, illud autem nullo modo intelligi possit quid sit *Attae*, minime videtur improbabile esse hoc statuere, in hoc loco *διττογραφίαν* versatam esse, qua quum olim scriptum fuerit: *nihil iuvabant anagnostae*, vox *anagnostae*, quae minus usitata erat, videatur corrupta esse ab librariis, ut inde oreretur *aneattae* vel *sane attae*, quae scriptura quum ex meliore libro correcta ita esset, ut vera vox *anagnostae* super versu poneretur, in hunc fere modum: *nihil sane Attae* * *iuvabant*, (with * *anagnostae* written above), facile librorum scriptura: *nihil sane Attae iuvabant anagnostae*, inde enasci potuit. Quod si aliis minus probatur iisque sua inventa magis placent quam mea, id ego non impedio — quamquam ingenue fateor mihi nullam aliorum criticorum coniecturam prorsus satis fecisse —, modo ne iactent gravitatem suam in eo, in quo neque levitas neque gravitas nostra perspici potest, sed tantum modo coniectura ducimur ad id, quod probabile esse videatur. Paullo post retinui cod. reg. Paris. A. scripturam hanc: *Itaque semper versabatur in spe rerum novarum*, quam etiam Iacobus l. c. p. 716. iudicio suo comprobavit. Nam inde, quod in ceteris libris fere sine Ablativo legitur: *in rerum novarum*, non sequitur, falsam esse illam scripturam. Quin apparet etiam facile ante *rerum* excidere potuisse *spe*. Cap. 53. §. 114. recte mihi videtur Iacobus l. c. p. 716 in verbo *videbantur* offendisse. Sed quum *nitebantur*, quod proxime accedit ad litterarum similitudinem, sic cum Infinitivo coniunctum minus recte dici videretur, *conabantur* autem ab litteris ipsis plus recederet, nihil ausus sum mutare. Etiam cap. 56. §. 120 sqq. maxime secutus sum C. Halmium et de versibus quidem Accii, qui ibi habentur, conferri nunc etiam ea possunt, quae Otto Ribbeck in *Tragicorum Latinorum reliquiis* p. 154 sq. et p. 328 sq. disputavit. Cap. 59. §. 126 extr. non interrogationis signum, sed punctum ponere debebam. Cap. 63. §. 131. reliqui eam scripturam, quae in libris est, quamquam mihi quoque non satis constare oratio videbatur. Nam quod Madvigius delevit *quumque*, id recte etiam Ieepius l. c. p. 8. audacius factum esse pronuntiavit, cuius ego coniecturam, qua ille *cunctae* pro *quumque* scribendum esse existimavit, recepissem, si mihi huius verbi collocatio loco satis convenire videretur. Cap. 64. §. 134. verba corrupta emendanda sic censet Ieepius l. c. p. 9: *Quae res hominem impellit, ut sit tam intemperans? Est enim nimia gloriae cupiditate: familiam gladiatoriam, credo, nactus est etc.* cl. cap. 51. §. 110. *An sicubi aderit Gellius — id erit populare? Est enim homo iste populo Romano deditus. Nihil vidi magis: qui — usque eo non fuit popularis, ut bona solus comesset.* Hand. *Tursell.* vol. II. p. 391. Extrema hac §. veritus sum *nonne*

particulam, cuius permulta in libris manu scriptis etiam melioribus vestigia cernuntur, commutare cum simplici *non*, vide quae disputavit Madvigius ad Ciceronis *de fin.* lib. II. cap. 5. §. 10. p. 153. et ego in libro, qui inscribitur: *Nachträge u. Berichtigungen zu Cicero's Disput. Tuscul.* p. 10. §. 135. audacior fui quam C. Halmius et recepi Madvigii coniecturam: *quam quod sic statuit, omnino consularem legem nullam putare.* Probavit praeter Wesenbergium etiam Iacobus l. c. p. 725. eam coniecturam.

Haec habui quae de oratione *Sestiana* dicerem, in qua recognoscenda, ut dixi, maxime C. Halmium secutus sum, quem eumdem etiam in *interrogatione*, quae hanc orationem excipit, *in P. Vatinium* potissimum ducem atque auctorem habui, de qua perpauca hoc loco commemoranda videntur. Nam cap. 7. §. 16. etiam nunc de vocabulo *aediliciam,* quod Orellius et Halmius defenderunt, dubitavi, quod indicavi eo, quod uncis circumdedi. Alia leviora sunt, ut quod cap. 8. §. 19. retinui: *Quaero etiam illud ex te.* Illud commemoratione magis dignum, quod locum desperatum, qui legitur cap. 10 §. 25., sic iuvandum putavi, ut quod facile propter litterarum similitudinem omitti potuit Pronomen *tuos* post *oculos* adderem, tum autem pro *Vatinii* scriberem, quod ipsum in libris est *Vatini*, ut Cicero scripsisse videatur: *L. Domitium, cuius dignitas et splendor praestringebat, credo, oculos tuos, Vatini, quem tu propter commune odium in bonos oderas.* Paullo post pro *ante aliquanto* Ieepius l. c. p. 11. scribi voluit *tandem aliquando.* Cap. 15. §. 36. etiam nunc obtinui coniecturam Orellii, qua ille pro librorum auctoritate: *qui numquam aut summi consilii gubernationem auferre conatus est,* scribendum putavit: *qui numquam, ut tu, summi consilii gubernationem auferre conatus est.* Nam quid languidi haec coniectura habeat fateor me non intelligere. Sed mala tamen suspitio C. F. Hermanni non est, qui *ante* pro *aut* scribendum coniecit. Postremo commemoro me ne C. F. Hermanni quidem disputatione adductum esse, ut verba, quae sunt in libris: *quem tu unum improbiorem esse quam te numquam soles confiteri,* incorrupta esse putarem. Scripsi igitur cum multis criticis *non numquam* pro *numquam.* Illud quod adiunctum est *unum* mihi veram emendandi viam demonstrare videtur.

Etiam in oratione, quae sequitur, *Caeliana* recognoscenda videor mihi diligenter esse versatus, quamquam neque Bakii emendationibus, quas ille proposuit in *Scholicis hypomnematis* vol. III. p. 285 sqq., neque S. I. E. Rauii adnotationibus, quas ille in *Variarum lectionum ad Ciceronis orationes* libris duobus supra laudatis proposuit, magno opere me esse adiutum fateor, sed libentius in iis emendationibus etiam nunc acquievisse, quas propositas ab I. N. Madvigio in *Opusc. Acad. prior.* p. 390 sqq. iam superiore editione mea eram secutus. Ac primum quidem quod Bakius l. c. cap. 1. §. 1. verba, quae in extrema §. leguntur: *vos laboriosos existimet — liceat esse,* reponi voluit post verba, quae haud longe a principio leguntur: *unum hoc iudicium exerceatur,* iam ex hac summa audacia cognoscere poteris cuius modi reliquae

eius coniecturae plurimae sint. Neque enim operae pretium est significare priore loco nullam esse oppositionis vim tantam, ut haec verba adiungi potuerint, posteriore autem loco, quum plures homines sint commemorati, aptissime ista verba dici, quo maior accusatori ab iudicibus invidia confletur. Eodem modo cap. 2. §. 3. quam ante *detrahendae* Bakius posuit coniunctionem *et* repudianda erat. Vis enim orationis apposita particula infringitur potius quam iuvatur. Sed postea scripsi nunc: *De dignitate M. Caelius notis ac maioribus natu et sine oratione mea et tacitus facile ipse respondet*, quam librorum paene omnium scripturam commendavit Rauius vol. II. p. 94. pro vulgato: *De dignitate M. Caelius · etiam sine mea oratione tacitus facile ipse respondet.* Recte enim hoc dicitur: *et sine oratione mea et ut ipse taceat hoc probabit.* Cap. 3. §. 8. comprobavit quam ego iam antea receperam scripturam: *Illud tamen te esse admonitum volo: primum qualis es, talem te existiment, ut etc.* etiam Bakius l. c. p. 287. cl. Ciceronis *de oratore* lib. II. cap. 41. §. 176. et eiusdem *Bruto* cap. 38. §. 142. Sed mihi tamen, si recipiamus hanc sententiam, aliquid hinc eius modi excidisse videtur, quale est: *talem te esse omnes existiment*, quod quum quem ad modum olim dixerit orator praestare non possem, signa lacunae interponenda putavi. Paullo post cap. 4. §. 10. in verbis his: *ad quem si accessit aut si a me discessit umquam, quamquam multi boni adolescentes illi homini nequam atque improbo studuerunt, tamen existimetur Caelius Catilinae nimium familiaris fuisse.* sine idonea causa Rauius l. c. vol. II. p. 94 sq. et Bakius l. c. vol. III. p. 288. offenderunt, quorum Rauius *tum* pro *tamen* scribi voluit, Bakius vero extrema verba sic immutanda censuit: *num existimetur Caelius Catilinae nimium familiaris fuisse?* Multo melius oratio procedit eo, quo nos scripsimus modo: *ad quem si accessit — umquam, quamquam hoc per se tanto opere non vituperandum videtur, quod multi boni adolescentes ei homini dediti erant, tamen ego hoc concedam, ut vos summo iure existimetis nimium hunc Catilinae familiarem fuisse.* Cap. 5. §. 11. recepi nunc cum Bakio bonorum librorum auctoritate *defenderet* pro *defenderat*, sed paullo post nolui recipere eiusdem coniecturam *infamiae ventum* pro *infamiam veram effugere non poterat,* neque ausus sum eodem Bakio auctore §. 12. verba: *Flagrabant vitia libidinis apud illum,* pro suppositiciis habere, nec probavi cap. 7. §. 15. Bakium, qui verbum *coniurationis* post *socios* omitti voluit, neque quod idem §. 16. in verbis his: *neque eius facti in altero suspitionem quaereret, cuius ipse sibi perpetuam licentiam optaret.* scribi pro extremo verbo voluit *quereretur.* Verbum *quaerendi* sicuti hoc loco etiam in oratione *pro C. Rabirio Postumo* cap. 17. §. 46. de accusatore usurpatum est: *Nam in eum, cui misericordia opitulari debebat, invidia quaesita est.* Paullo post Bakio neque in eo, quod §. 18. *semigravit* pro *semigrarit* ex cod. Ox. scribi voluit, neque postea, ubi *non magnam* commendavit ex paucis libris pro *non magno,* obsecutus sum, sed cap. 8. §. 18. in versibus Ennii ex Medea, de quibus nunc etiam conferri poterit Ribbeckius

in *Tragicorum Latinorum reliquiis* p. 36 sqq., revocavi quam olim iniuria deserui scripturam: *Medea animo aegra, amore saevo saucia.* Vide etiam lib. *ad C. Herennium* II. cap. 22. §. 34. et quae ad eum locum commentatus sum in prooem. part. I. vol. I. p. VII. Mox §. 19. *arcessitus* scripsi pro *accersitus* eamque scripturam semper in Ciceronis scriptis obtinui. Vide quae de hac re scripsi in *Lexico Latino meo* vol. I. p. 496 sq. Cap. 10. §. 24. nolui in hac editione iuvenibus potissimum parata locum hac tristi specie, quam praecepit Madvigius l. c. p. 393.: *Titus Caiusque* ** † *omni cum doctrina homo atque humanitatis*, relinquere, sed interpolationem vulgo traditam retinui. Et de Coponiis fratribus recte mihi hoc loco coniectum esse videtur, si comparamus locum orationis *pro L. Balbo* cap. 23, 53. Cap. 11. §. 25. revocavi nunc *et qui — fuit*, quod est aptissimum ad sententiam loci pro eo, quod optimorum librorum indicio, qui *ut* pro *et* habent, superiore tempore scripseram *ut qui — fuerit.* Quod autem eodem cap. §. 27. nunc verba *qui in hortis fuerit* uncis inclusi, id non eo spectat, ut verba haec non credam esse Tulliana, sed volui tantum modo id significare, non esse illa in libris, sed niti sola Donati auctoritate, qui ea adfert ad Terentii *Hecyram* act. IV. sc. I. v. 36. omisso altero membro: *qui nullum convivium renuerit.* De hortis iam Orellius recte contulit huius orationis §. 36. et 49. Scripsi autem hoc loco nunc *respondeo* cum libris Ciceronis, quum *respondebo* sola levi in hac re auctoritate Donati niti videretur. Cap. 15. §. 36. in loco admodum dubio eam scripturam servavi, quam iam olim receperam a Madvigio praeceptam l. c. p. 394 Aliter statuerunt Rauius lib. I. p. 24. et Bakius l. c. vol. III. p. 296. Cap. 17. §. 39. rescripsi *convivia delectarent.* Facile enim *CONVIVIV̄* et *CONVIVIA* in libro Taurinensi confundi potuerunt. Numerus autem pluralis aptior huic loco videtur esse. cf. etiam cap. 20. §. 49. Cap. 18. §. 42. postposui nunc quod legitur in palimpsesto Taurinensi: *detur aliqui ludus aetati*, quod recte dixit Orellius esse petitum ex cap. 12. §. 28., ceterorum librorum auctoritati, qui habent: *detur aliquid aetati.* Paullo post §. 43. etsi quod est in libris: *ex quibus neminem mihi liquet nominare*, defendi quodam modo possit Terentii loco ex *Eunucho* act. II. sc. 3. v. 39. *Illum liquet mi deierare his mensibus sex septem prorsus non vidisse proximis.*, scripsi tamen nunc *libet* pro *liquet*, quod videtur primo *liuet*, tum *liquet* scriptum esse. Cap. 20. §. 49. rescripsi nunc: *si in urbe.* Facile enim **in** post **si** et ante *urbe* omitti potuit. §. 50. extrema verba iam ita scripsi, quem ad modum illa scribenda esse coniecit Madvigius l. c. p. 400. Cap. 21. §. 51. plura nunc aliter constituenda esse existimavit Rauius l. c. vol. II. p. 101 sq. Ego secutus sum Madvigii rationem eodem, quo in superiore editione feci modo, nisi quod nunc etiam *sempiternam* pro *sempiterni* scripsi. Cap. 22. §. 54. etiam nunc retinui quod est in optimis libris *leniter ferret.* Dicitur id maiore irrisione quam si legeres: *leviter ferret. Leniter* enim *ferre* est mit Gelassenheit ertragen, quod habet hoc oppositum *vehementer commoveri, leviter ferre* est mit Gleichgültigkeit er-

tragen, quod habet hoc contrarium *non pati*. Itaque *leniter ferret* elicit hanc orationem: *id acerbissime compesceret*. Cap. 24. §. 59. scripsi nunc: *quanta impenderet procella nobis, quanta tempestas civitati*, de coniectura Rauii vol. II. p. 97., quum in libris *ibi*, vulgo *urbi* legeretur, quamquam etiam *mihi*, quod Orellio auctore olim edideram, nec per se falsum est et facile etiam oblitterari potuit. Cap. 25. §. 62. scripsi e cod. Leidensi auctore etiam Bakio *venenumque traderet* pro vulgato *venenum traderet*. Cap. 27. §. 65. retinui ego vulgatam scripturam hanc: *Potueruntne meliori tempore prosilire quam quum Licinius venisset?* quae per se falsa nullo modo est. Nam *tempus melius, optimum* saepius dicitur de tempore opportuno aut ad aliquam rem accommodato, veluti apud Catonem *de re rustica* cap. 26. *si voles de faece demere vinum, tum erit ei rei optimum tempus*. Sed quum sero cognoverim, quam Madvigius l. c. p. 389. commendavit, Bakius l. c. p. 304. comprobavit scripturam *magis tempore* esse in ipso codice reg. Paris. optimo, qua de re in Orellii editione nihil adnotatum erat, iam non impedio, si quis *magis tempore*, quod optimam sententiam habet, anteponat. Paullo post Ernestii coniectura, quam commendat etiam Bakius l. c. p. 305.: *qui, si quum iam erat tradita etc.* opus non est. Etenim *quae* pertinet ad *tradita*, quamquam *si*, quod ad Coniunctivum sequentem pertinet, interiectum legitur. Cap. 28. §. 67. quod interpunxi nunc: *Quam volent in conviviis faceti, dicaces non numquam etiam ad vinum diserti sint, alia fori vis est, alia triclinii etc.*, id de Bakii sententia factum est, quem vide l. c. p. 307. Cap. 29. §. 70. quam ego iam olim cum plerisque libris retinui scripturam: *sed ad mulieris libidines et delicias deposcitur*, pro qua commendavit Madvigius e Lambini codice: *sed ad mulieris libidinosae delicias deposcitur*, defendit etiam Bakius l. c. p. 307 sq. Cap. 30. §. 72. scripsi nunc: *iisque artibus, quibus instituimur ad hunc usum forensem*, ex libris tantum non omnibus, quod ad ipsam disciplinam, i. e. institutionem, non ad instructionem, res pertinet. Cap. 31. §. 77. quod edidi: *iam aetas omnia, iam usus, iam dies mitigavit*, id est de Rauii coniectura, quam ille prodidit l. c. p. 109 sq. In libris enim legitur corrupte: *iam aetas omnia iam ista dies mitigavit*, quo in loco quam facile *iamusuiamdies*, si hoc scriptum erat: *iāusiādies*, in *iam ista dies* mutari potuerit apparet. Recte autem ad hunc locum contulit ipse Rauius Ciceronis orationis *pro M. Murena* cap. 31. §. 65. *Ac te ipsum — nunc et animi quodam impetu concitatum et vi naturae atque ingenii elatum et recentibus praeceptorum studiis flagrantem iam usus flectet, dies leniet, aetas mitigabit.*, collatis praeterea his Ciceronis locis *pro P. Sulla* cap. 16. §. 47. *ad Q. fratrem* lib. I. ep. 1. cap. 3. §. 10. et Ovidii *Metamorphoseon* lib. VI. v. 29. Cap. 32. §. 78. in eamdem coniecturam, qua ego olim scripseram: *non potest, qui ambitu ne absolutum quidem patiatur esse absolutum, ipse impune unquam esse largitor*, incidit etiam Bakius l. c. p. 310. Quum enim in libris Paris. Bernn. Erf. *datur* legatur, vix potest verum esse *patitur* et ipsum se prodit *patiatur*.

In oratione quae sequitur *de provinciis consularibus* recognoscenda maximo opere nunc adiutus sum Madvigii adnotationibus in *Opusc. acad. alt.* p. 5 sqq. propositis: verum ne in hac quidem oratione de omnibus locis a me hic dici necesse erit, sed ea tantum, quae graviora sunt, adnotabo. Ac primum quidem cap. 3. §. 6. Madvigio auctore nunc restitui: *Omitto iuris dictionem in libera civitate contra leges senatusque consulta,* ubi antea cum Orellio edideram: *in liberam civitatem.* Gravius illud est, quod paullo post cap. 4. edidi eodem auctore ex librorum paene omnium indicio: *effervescentem in Asiam atque erumpentem ore, repulsum et cervicibus interclusum suis.* §. autem 7. *pro eximiis suis beneficiis* pro vulgato *proximis suis beneficiis* ab eodem auctore profectum est, itemque quod nunc edidi §. 8. *Quorum ego nihil dico, patres conscripti, nunc in hominem ipsum: de provinciis disputo,* quo, ut ille recte vidit, etiam certa librorum indicia ducunt. Eodem cap. §. 9., ubi in libris nihil aliud est nisi hoc: *Igitur in Syria imperatore illo nihil aliud neque actum est nisi etc.,* Madvigius autem in *Opusc. Acad. pr.* p. 396. ait sibi videri fuisse olim huius modi orationis formam: *nihil aliud neque [cogitatum neque] actum est.,* mihi minus accommodatum ad hunc locum visum est hominis doctissimi supplementum. Scripsi igitur: *nihil aliud neque [gestum neque] actum est.* Possis etiam: *neque actum [neque gestum] est.* Id sic optime dici potuisse convincet Ciceronis locus *in L. Pisonem* cap. 17. §. 40. *quid tandem erat actum aut gestum in tua provincia de quo ad senatum cum gratulatione aliqua scribi abs te oporteret?* quorum verborum alterum ad civilem administrationem pertinet, alterum ad rem militarem. Paullo post in revocandis imperfectis *hortaretur — clamaret* Madvigio obsecutus sum Cap. 6. §. 13. quam particulam *iam* post *in provincias* idem deleri iussit libris Par. et Erf. auctoribus, eam iam deleram in editione priore. Cap. 6. §. 16. extrema edidi nunc ut unice verum, quod iam E. Wunderus proposuit in *praef. Var. lect. e cod. Erf. enotat.* p. LIX.: *ac tamen hac una plaga occiderit.* Postea §. 17. quam ego iam in priore editione veritus eram delere vocem *tribunus* nunc Madvigius quoque tutatus est. Cap. 8. §. 19. quod edidi nunc: *L. Crassus, M. Scaurus alieni, inimici omnes Metelli,* id prius quam ego coniectura erat adsecutus Madvigius. Dixi de hoc loco nuper in *Supplem. annal. philol. et paedag.* vol. XVIII. p. 480. Conferri potest etiam consimilis locus Ciceronis ex oratione *in L. Pisonem* cap. 40. §. 96. *Legati, qui una fuere, alienati: tribuni militum inimici.* Cap. 9. §. 22. scripsi nunc de Madvigii coniectura: *Utinam etiam L. Lucullus illic adsideret.* In libris est: *ille desiderat.* In *adsideret* inciderat etiam Orellius. Lambinus suspicatus erat esse scribendum: *hic sederet.* Cap. 11. §. 27. feci, quod suasit Madvigius, ut *est* ante *supplicatio* adderem et paullo post pro *confectoque* restituerem *et confecto* ex codd. Paris. et Erf. In transitu commemoro cap. 12. §. 31. *de omni genere hostium* esse e libro Paris. eodemque auctore me etiam cap. 13. §. 32. *Caesaris* pro *C. Caesaris* scripsisse. Eodem cap. §. 33. *deputaret,* quod legitur in libris Bernen-

sibus et Erf., eo esse ortum existimo, quod antiquo tempore *ēēputaret* scriptum erat, quam ob rem *esse putaret* pro *deputaret* edidi. Paullo post cap. 14. §. 34. *antea* est e cod. Paris. a me petitum. Postea in verbis his: *Impolitae vero res et acerbae si erunt relictae etc.* quod offendit C. Nipperdeius in Schneidewini *philol.* vol. III. p. 141. in vocabulo *acerbae* et pro eo scribi voluit *asperae*, id sane magnam probabilitatis speciem prae se fert, sed tamen aliis quoque locis similitudo in verbis aptius inter se coniunctis neglecta est, et quem ad modum *acerbae* intelligi posset significavi in *Lexico meo Latino* vol. I. p. 78. a. Cap. 15. §. 36. quod nunc edidi *eam se tenere legem* pro vulgato *eam se sciscere legem*, est a Madvigio adsumptum, cuius vide *Opusc. Acad. alt.* p. 11 sq. Eodem auctore etiam §. 37. scripsi: *Quo mihi nihil videtur alienius a dignitate disciplinaque maiorum etc.* pro vulgato: *minus e dignitate disciplinaque maiorum.* Cap. 16. §. 39. in verbis his: *ut provideamus ne citerior Gallia nobis invitis alicui* [*detur*] *post eos consules etc.* scripsi de coniectura mea. Nam quod vulgo legitur verbum *decernatur*, id neque in libris haberi neque rectum omnino esse ostendit Madvigius.

Etiam in oratione *pro L. Cornelio Balbo* relegenda fateor me magno opere adiutum esse opera Madvigii in ea oratione collocata in *Opusc. Acad. alt.* p. 13 sqq. Ac primum edidi cap. 1. §. 2. *hoc pono* pro eo, quod ego olim edideram: *hoc oppono.* Tum §. 3. de Madvigii sententia pro corrupto *tractare* scripsi: *recte se dare.* Contulit Madvigius Terentii *Hecyrae* act. III. sc. 3. v. 20. poëtae verba apud Ciceronem *de natura deorum* lib. III. c. 10. §. 26. Ciceronis *ad Atticum* lib. III. ep. 23 extr. Livii lib. XXXVII. cap. 5. Senecae *epist.* 79. §. 5. Virgilii *Georgicon* lib. I. v. 217. Deinde cap. 2. §. 5. recepi nunc Garatonii elegantissimam ac verissimam coniecturam, comprobatam etiam Madvigio, *dignum re publica* pro vulgato *dignum rei.* Ortum mendum esse e scriptura *rep.* apparet. Eodem modo in *ep. ad fam.* lib. I. ep. 1. §. 3. in libro Mediceo legitur *rem* pro *reip.* Eadem §. extrema auctore Madvigio scripsi: *Karthagine esse obsessum*, pro vulgato: *Karthaginem isse possessum.* §. 6. recte offendit Madvigius in verbis: *Haec sunt proelia Cornelii: talis in rem publicam nostram labor etc.* in vocabulo *proelia*, quod intelligi plane non potest, sed non adsentior viro doctissimo in eo, quod verbum *proelia* omnino omittendum censuit. Nam quis de glossemate hoc verbum intulisset? Sine dubio scripserat Cicero: *Haec sunt propria Cornelii: talis in rem publicam nostram labor etc.* Id adeo miror hominem acutissimum non ipsum vidisse, praesertim quum recte comparavisset, quod infra legitur: *Haec sunt omnia quum plena laudis tum propria Cornelii.* Cap. 3. §. eadem accepi a Madvigio *Donatus est igitur* pro vulgato: *Donatus igitur est.* Sed quae deinceps verba leguntur corrupta ipse quoque intacta relinquere quam falso corrigere malui. Dein §. 7. verba haec: *Qui si adductus gratia minus idoneum hominem praemio adfecisset, quin etiam si virum bonum, sed non ita meritum: si denique aliquid non contra ac liberet factum diceretur, sed*

contra atque oporteret etc. constitui de Madvigii sententia, ut et *quin etiam* pro *qui etiam* scriberem et *quod* post *aliquid* omitterem. Nam facile *quî* in *qui* corrumpi et *quod* post *aliquid* addi potuit. Etiam cap. 4. §. 9. scripsi de Madvigii coniectura: *An ingenium? cui etiam ipsi casus eventusque rerum non duces, sed comites consiliorum fuerint* pro vulgato: *quum etiam — fuerint.* §. 10. recepi nunc quam Madvigius commendavit coniecturam Manutii hanc, ut recepta particula *vero* pro *verum* reliqua sic distinguerem: *Cui senatus populusque Romanus amplissimae dignitatis praemia dedit non postulanti, imperia vero etiam recusanti, huius de facto etc.* Extrema §. adsensus sum Camerario et Madvigio, qui *est* post *vobis* addiderunt ex libro Paris., sed quum *nonne* in libris sit, non *non*, credo id olim fuisse *non etiam vobis est. nonne* videtur ex *non ē* ortum esse. Sed cap. 5. §. 11. non adsentior Mad vigio, qui alterum *ille* cum familia codicum deteriore inducit, quod mihi vi sua hoc loco carere non videtur. §. autem 13. quod suasit iam Garatonius feci, ut ex libro Erfurtensi scriberem: *scientem — inscientem,* pro vulgato ordine: *inscientem — scientem.* Cap. 6. §. 14. nunc velim totum locum sic scribi: *Quasi vero non levius sit, quum in tanta re publica versere et maximis negotiis praesis, facere aliquid quod scias non licere quam omnino non scire quid liceat.* Nam *non*, si per notam scriptum erat *ñ* vel *nō*, post *vero* facile excidere potuit, si *ve͞o* scriptum erat, ut solebat, per compendium *ū*. Paullo post de Madvigii ratione nunc edidi: *an, quum ius illius populi nosset, interpretationem veteris non tenebat,* eundemque auctorem etiam in sequentibus §§. secutus sum. Cap. 8. §. 17. etiam nunc obtinui eam, quam iam olim ex libris reposueram scripturam: *Omittam igitur Pompeium: iam oratione mea relinquam, sed vos, iudices, animis ac memoria tenetote* pro vulgata scriptura: *Omittam igitur Pompeium iam oratione mea reliqua: sed vos etc.* Sic enim et id quod o r a t i o n e fit et id quod a n i m i s et m e m o r i a magis effertur. Cap. 7. §. 19. extrema iure videtur commendasse Madvigius hanc verborum collocationem, quae est in libro Erfurtensi: *adiumento potius causae,* quamquam *potius* etiam ad *quam* adsumi poterat. §. 22. iam *videtur* auctore Madvigio pro *videatur* reposui. Paullo post *periculosis et asperis temporibus* scripsi de eiusdem coniectura, quae mihi quoque ipsi in mentem superiore tempore venerat, pro vulgato: *in periculis et asperis temporibus.* Carent enim libri *in* particula. Etiam cap. 9. §. 24. extrema *videmus* pro *videbamus* iam reponendum putavi, et cap. 10. §. 26. *licet* pro *liceat*, sicuti haec praecepit Madvigius l. c. p. 24. Cap. 10. §. 25. quod legitur pro vulgato: *quos Gaditanis adiutoribus subegimus,* in libris scriptis: *quos magnis adiutoribus tuis armis subegimus,* id ego nunc ita emendandum putavi, ut scriberem: *quos adiutoribus maioribus tuis armis subegimus,* sed fateor tamen sic potius *adiutoribus maioribus suis,* ut id pertineat ad Gaditanos exspectari. Eadem §. verba, quae deinceps leguntur, ita, quem ad modum voluit Madvigius, ex libro Oxon. X. constitui, praeterquam quod pro *privatim* scripsi *privatus* ex libris Paris. et Bernn., ut id aptius

cum sequenti voce *vir* coniungeretur. Etiam cap. 11. §. 28. in verbis constituendis eiusdem hominis doctissimi auctoritatem secutus sum, quamquam in eo loco nondum omnia satis certa esse videntur. Cap. 12. §. 29. scripsi nunc de Weiskii coniectura, quam commendavit etiam Madvigius: *Nam quum ex omnibus civitatibus via sit in nostram — tum vero, ut quaeque nobiscum maxime societate — foedere est coniuncta, ita mihi maxime communione beneficiorum, praemiorum, civitatis contineri videtur* pro vulgato: *communionem — continere videtur.* Quod autem Madvigius ita de hoc toto loco disputavit, ut diceret sibi molestum videri, quod Cicero et hoc ipso loco et paullo post in verbis his: *Atqui ceterae civitates omnes non dubitarent nostros homines* (hanc enim Garatonii rationem etiam nunc obtinendam censui, quia libris Bernensibus, qui *civitates omnes — nostros omnes* dicuntur habere, confirmatur) *recipere in suas civitates, si etc.* idem vocabulum *civitatis* diverso significatu duplicavisset, miror in eo offendisse virum egregium, quod non solum a Cicerone, verum etiam ab optimis quibusque scriptoribus Latinis tam saepe factum est, ut inde consuetudo quaedam dicendi nata esse videatur. Dixi de hac re iam alias, sed quoniam a multis id esse neglectum intelligo, etiam hoc loco rem exemplis firmabo. Ac primum quidem procedat Plautus, qui in *Milite glorioso* act. I. sc. 1. v. 3 sq. haec habet: *Ut, ubi usus veniat, contra conserta manu praestringat (splendor clupei) oculorum aciem in acie hostibus.* et rursus in eadem fabula act. III. sc. 1. v. 190 (v. 785. Ritschl.): *Aequi istuc faciam, dum modo eam des quae sit quaestuosa, quae alat corpus corpore quoique sapiat pectus.* cl. Ovidio *amor.* lib. I. carm. 6. v. 6. *Longus amor tales corpus tenuavit in usus aptaque subducto corpore membra dedit.* Martialis *spectac.* 7, 6. *Inque omni nusquam corpore corpus erat.* Deinde sic locutus est etiam Terentius *Heautontim.* prol. v. 41. *Mea causa causam hanc iustam esse animum inducite.* Idem *Hecyrae* prol. v. 47. *Mea causa causam accipite et date silentium.* Saepe in eadem similitudine lusit etiam Cicero, veluti in oratione *pro Sex. Rosc. Amer.* cap. 2. §. 5. *His de causis ego huic causae patronus exstiti.* Idem *ad Atticum* lib. VII. ep. 3. §. 5. *Causam solum illa causa non habet.* cl. Quinctiliani *inst. orat.* lib. III. c. 6. §. 103. *Causa quoque et iudicatio et continens est in omni genere causarum.* Cicero *Accusationis* lib. II. cap. 14. §. 36. *Hi, ut dico, hominem admonent rem esse praeclaram refertam optimis rebus.* *Id. ib.* lib. V. cap. 68. §. 174. *Quam ob rem te quoque, Hortensi, si qui monendi locus ex hoc loco est, moneo etc.* Idem *de natura deorum* lib. II. cap. 38. §. 97. *Quae quanto consilio gerantur, nullo consilio adsequi possumus.* Idem *Philippica* orat. VII. cap. 7. §. 19. *Turpe est summo consilio orbis terrae, praesertim in re tam perspicua, consilium intelligi defuisse.* sed in his locis lusus verborum quaesitus esse videri possit, quod quamquam et ipsum meam rationem adiuvat, tamen etiam alius generis locos apponam, veluti Ciceronis *de officiis* lib. II. cap. 23. §. 89. *Fortis vero animi et con-*

stantis est non perturbari in rebus asperis nec tumultuantem de gradu deiici, ut dicitur, sed praesenti animo uti et consilio nec a ratione discedere. et *disputationum Tusculanarum* lib. I. c. 25. §. 62. *Quorum (astrorum) conversiones omnesque motus qui animus vidit, is docuit similem animum suum eius esse, qui ea fabricatus esset in caelo.* Hinc apparebit etiam in oratione hac Ciceronem a suo genere dicendi non discessisse. Cap. 13. §. 31. quod nunc scripsi *ut Tusculanorum* pro *et Tusculanorum* auctore Madvigio feci, qui iam Naugerium sic scripsisse commemoravit. Deinde cap. 14. §. 32. quod nunc editum est *Cenomanorum* coniecit Madvigius ex scriptura cod. Erf. *Genumanhorum* pro vulgato *Germanorum.* Eodem auctore paullo post scripsi: *ne liceat, ubi [non sit exceptum, ibi] necesse est licere.* Eo enim ducunt codicum indicia. Paullo post de meo scripsi: *Ubi est igitur in foedere Gaditano, ne — recipiat civitate?* quia *exceptum* non videtur in archetypo fuisse, quo verbo, *in* praepositione addita, quae facile oblitterari potuit, non aegre caremus. Verba quae sequuntur: *si quidem sacrosanctum est,* credo ego nunc cum Garatonio atque Madvigio ita scribenda esse: *SI QUID SACROSANCTUM EST.* cf. §. 33. §. 33. *sacrosanctum* tollendum censet Madvigius. Quae deinceps sequuntur verba, mihi adhuc vitio laborare videntur, de quibus conferas praeter Madvigium l. c. p. 34. etiam Nipperdeium in Schneidewini *Philologo* vol. III. p. 143. Cap. 16. §. 35. et §. 36. bis scripsi *CONSERVANTO* pro *CONSERVATO* auctore Lambino, quem recte Garatonius et Madvigius sequendum esse existimaverunt. Cap. 17. §. 39. lacunam post *inferrentur* auctore Madvigio posui, in qua nomen hostium latere videtur. Cap. 18. §. 41. quod scripsi nunc: *Proferam tesseram: legatos excito: laudatores ad hoc iudicium — deprecatores huius periculi missos videtis.* pro vulgato: *Proferam testes, proferam legatos: excitabo laudatores, quos ad hoc iudicium — deprecatores huius periculi missos videtis.* est eiusdem Madvigii acumine e librorum vestigiis praeclare restitutum. Sed paullo post §. 42. hominis doctissimi iudicium probare non potui, quod *indicium interponere* maluit scribere quam *iudicium.* Nam quum et ante *iudicaret* dicatur et deinceps rursus *iudicare,* mihi videtur etiam in medio membro obtinendum esse *iudicium interponere.* Neque ego *indicium interponere* usquam legi. *Interponere iudicium* in simili loco dicitur *de divinatione* lib. II. cap. 72. §. 150. *quum autem proprium sit Academiae iudicium suum nullum interponere. ad Atticum* lib. VIII. ep. 3. §. 7. *Haec te scire volui scripsique sedatiore animo, quam proxime scripseram, nullum meum iudicium interponens, sed exquirens tuum.* et alias. Sed §. 43. *saeptum* nunc Madvigio auctore ex optimis libris recepi pro *intersaeptum.* Cap. 19. §. 45. *arbitramur* eodem auctore edidi. Cap. 20. §. 46. lacunam feci eo loco, quo voluit Madvigius. Ille enim collatis locis Plutarchi in *vita Marii* c. 28. et in *apophthegmatis reg. et imperat.* p. 81. ed. Tauchn. tum *Valerii Maximi* lib. V. cap. 2. §. 8. et huius ipsius orationis §. 50. sic fere hanc lacunam explendam putavit: *ex foederato populo Fulginatium: idem cohortes*

duas universas Camertium civitate donavit. Cap. 22. §. 50. retinui nunc librorum scripturam *virum bonum, qui vivit Ravennae*, quam defendit Madvigius l. c. p. 44. Sed et longius est singula persequi et facile qui hac editione utetur ipse cognoscet me etiam reliquam huius orationis partem diligenter retractasse.

Converto me ad orationem quae sequitur *in L. Pisonem*, in qua recognoscenda hic illic quaedam immutavi, sed tamen in universa describenda non recessi ab editione mea superiore nisi paucis locis, quorum commemoratione digni potissimum hi esse videntur. Cap. 6. §. 12. cum optimis libris suadente etiam Garatonio *coniunxeris* restitui pro *coniunxisses*. Cap. 9. §. 21. verba *et flagitiorum impunitate*, quae iam olim pro suppositiciis habueram, prorsus delevi. Cap. 11. §. 26. recepi *tum* particulam pro *tu* Pronomine ex cod. Erfurtensi, qua de scriptura recte iudicavit C. Nipperdeius in *Schneidewini Philologo* vol. III. p. 143. Eodemque auctore etiam cap. 13. §. 29. contra *tu* scripsi pro *tum* et pro eo, quod aperte corruptum habebatur ibidem *idemque in Italia* scripsi: *in Italia, itemque, qui etc.* Nolui tamen auctore eodem §. 31. in verbis: *ut hostes aut proditores prosequebantur*, pro *aut proditores* scribere *ut pr.* Cap. 15. §. 34. nunc auctore Peyronio e libro palimpsesto Taurinensi scripsi: *post obitum occasumque vestrum*, ut id ad consulatum Gabinii et Pisonis exactum pertineret. Paullo post *consularibus litteris* omissa *que* particula revocavi. Cap. 20. §. 47. quae novavi, feci de Madvigii sententia, ad Ciceronis *de finibus* V. cap. 11. 31. p. 668. Cap. 21. §. 49. rursus induxi verba, quae olim receperam *periculoque*. Cap. 23. §. 54 sq. locum admodum incertum Ieepius in epistola gratulatoria ad Io. Christ. Koken p. 10. satis probabiliter sic emendandum censuit: *Sed quid ego enumero, qui tibi obviam non venerint? quin dico venisse paene neminem.* cf. *Somn. Scip.* §. 162. *Quid moror in terris? quin huc ad vos propero. Livii* lib. VIII. cap. 32. §. 6. *Sed quid ego haec interrogo? — Quin tu respondes etc.* Cap. 24. §. 56. delevi nunc *modo* ante *D. Silanus* perperam interpositum. Id natum esse apparet ex pronomine *Decimo*, quod quum scriptum esset *D.*, id videtur habitum pro $\overset{o}{d}$, i. e. *modo*, contra qui scripsit codicem Vaticanum videtur *dec.* scriptum invenisse in libro suo. Scripsit enim *Hoc dicebat Silanus.* Recte iam vidit *modo* ineptum esse Garatonius. Cap. 28. §. 69. scripsi ego de coniectura Madvigii ad Ciceronis lib. *de finibus* II. cap. 3. §. 7. *retinere quod acceperat, testificari, tabellas obsignare velle, Epicurum desertum dicere. Etenim dicit, ut opinor etc.* In eamdem coniecturam etiam Ieepius l. c. p. 10. nuper incidit. Qui tamen non *Etenim dicit, ut opinor etc.* emendat, sed quae sunt in libris verba haec retinet: *Est tamen; dicit, ut opinor etc.* sententiam fere eamdem iis tribuens, quam Madvigius mutata oratione inferre voluit. Cap. 37. §. 91. pro corrupto *Aggrinarum atque Dolopum* nunc scripsi cum Turnebo *Agrianum atque Dolopum.* Cap. 39. §. 94. scripsi de Madvigii coniectura in *Opusc. Acad. alt.* p. 245. adn. proposita: *Ne-*

que legetur quisquis voluerit nec quisquis noluerit non legetur, pro vulgato: *Non aeque legetur etc.* Sed haec hactenus de hac oratione.

Sequitur oratio *Planciana*, in qua ego perpaucis locis scripturas ante a me receptas mutavi. Ac primum quidem cap. 3. §. 7. in loco desperato scripsi: *Quid tu? numne dignitatis iudicem putas esse populum?* non tamen, ut sic locum prorsus sanatum existimem. De particula *numne* dixi ad Ciceronis *Laelium* p. 151. Tum cap. 6. §. 15. *tanto nos impetu* edidi pro *tamen nos impetu*. Ex coniuncta scriptura deteriorum et meliorum codicum possis etiam efficere: *tamen in tanto nos impetu etc.* Quamquam Ablativus recte se habet, vide Ciceronis *Accusat.* lib. III. cap. 78. §. 182. *tantis aerarii angustiis*. et *ibid.* lib. IV. cap. 46. §. 103. *hac praedonum multitudine*. Cap. 7 §. 17. in verbis: *Hoc tamen miror, cur huic potissimum irascare etc.* cum libris Bav. et Erf. *tu*, quod vulgo post *cur* habebatur, delevi. Paullo post cap. 8. §. 19. e cod. Erfurtensi edidi: *ex quo plurimae sunt familiae consulares*, pro eo, quod olim scripseram: *ex quo sunt etc.* auctore libro, ut dicitur, Bavarico. Deteriores libri *sunt* post *familiae* collocant. Deinceps librorum scripturam *tot* reliqui, ut parenthesis ipsa nasceretur, quamquam de ea ratione dubitare licet. Cap. 10. §. 24. scripsi nunc *timide dico* cum libris Bav. atque Erfurtensi et deterioribus, pro eo, quod olim edideram e cod. Ambrosiano *timide dicam*. *dicam* natum est ex eo, quod *dicā* pro *dico* posuerunt librarii, qui error etiam infra cap. 33 §. 80. turbas fecit. Cap. 12. §. 31. *aliqui* pro *aliquis* recepi ex cod. Bav. Cap. 15. §. 36. scripsi nunc *es secutus* e cod. Ambrosiano, cui favet etiam quae est in libris Erf. et Bav. corruptela *esse secutus*, pro *secutus es*. Cap. 17. §. 42. *indicavisti* restitui pro *iudicavisti*. Cap. 18. §. 44. iam *sanciri* pro *sancire* reduxi. Cap. 20. §. 49. in verbis: *sed cur ego sic ago*, delevi auctoritate cod. Erf. pronomen *ego*. Cap. 21. §. 52. e cod. Erf. hunc ordinem restitui: *consules scimus factos esse*. Cap. 22. §. 53. *Dubitatis* e libris Erf. et Bav. et deterioris familiae scripsi pro eo, quod olim ex cod. Ambrosiano receperam *Dubitabitis*. Cap. 24. §. 58. quae nunc est a me facta verborum collocatio *et humanitate et virtute* pro vulgata *et virtute et humanitate* est petita e cod. Erf. De Bavarico tacetur hoc et multis aliis locis, ubi solum Erfurtensem, ut par erat, secutus sum. Paullo post nunc scripsi: *praesertim mortuo Congo*. Libri enim meliores *Longino*, quod vulgo legitur non habent, sed aut *Conco*, quod nomen Latinum non est, ut cod. Ambrosianus, aut *Longe*, ut Erf. De Bavarico tacetur. Iunium Congum ipse M. Tullius commemorat apud *Plinium hist. nat.* lib. I. pr. §. 7. verbis, ut videtur Lucilii. Plinius enim haec refert: *Praeterea est quaedam publica etiam eruditorum reiectio. Utitur illa M. Tullius extra omnem ingenii aleam positus et, quod miremur, per advocatum defenditur: 'nec doctissimis: Manium Persium haec legere nolo, Iunium Congum volo.' Quod si hoc Lucilius, qui primus condidit stili nasum, dicendum sibi putavit, si Cicero mutuandum etc.* Cap. 25. §. 60. nunc *reperies* pro *reperis* scripsi, quod suasit etiam Madvigius in *Opusc. Acad. alt.*

p. 86. adn. Cap. 26. §. 65. nunc restitui *me a provincia decedere* pro *me mea provincia decedere*. Cap. 32. §. 79. scripsi nunc e libro Erf *Sed haec ego meis ponderibus examinabo* pro eo, quod antea scripseram cod. Bav. secutus: *Sed ego haec meis etc.* Nam *ego* Pronomen tantam vim non putavi habere, ut primum locum tenere posset. Cap. 33. §. 81. scripsi nunc: *Quis est nostrum liberaliter educatus — cui non locus ipse ille mutus, ubi alitus aut doctus est, cum grata recordatione in mente versetur?* Nam quod *ille* in libris diversis locis apparet, inde concludi non poterit esse hoc pronomen omittendum, quod recte praeparat illud, quod sequitur: *ubi alitus aut educatus est*, quum quod antecedit pronomen *ipse* hoc significet, locum solum opponi hominibus, quos cariores etiam quam mutum locum habere debeamus. Quod autem deinceps critici paene omnes scripserunt *altus* pro eo, quod in libris omnibus est, *alitus* idque putaverunt auctoritate Prisciani confectum esse, falsissimum est. Nam Priscianus lib. X. col. 897. ed. Putsch. haec habet: *Ab alo vero tam altus quam alitus dicitur. Cicero pro Plancio: ubi altus est. Similiter Sallust. in Iugurth. Et omnem aetatem Arpini altus. In quibusdam autem codicibus etiam alitus invenitur.*, quo quidem loco grammaticus ipse hoc prodidit, et dici potuisse tam *alitus* quam *altus* et hoc quoque loco in aliis libris *alitus*, in aliis *altus* suo tempore scriptum fuisse, ut tuto optimorum librorum auctoritatem hic cum deterioribus libris conspirantem sequi possimus. Res autem ipsa sic se habet. Participium perfecti passivi a verbo *alo*, quod erat ex ipsa analogia *alitus*, antiquissimo tempore plerumque contracte dicebatur *altus*, veluti apud Plautum *Rudentis* act. III. sc. 4. v. 36. apud Ciceronem *Brut.* cap. 10. §. 39. *epist. ad familiares* lib. VI. ep. 1. §. 6. *de nat. deor.* lib. II. cap. 46. §. 118. apud Varronem apud Nonium p. 237, 15., sed altera tamen forma *alitus* non prorsus e consuetudine sublata erat. Quam ob rem quum ab *alitus* natum esset Nomen adiectivum *altus*, quod hac semper forma diceretur, vitandae ambiguitatis gratia, ut ait Diomedes lib. I. col. 371. ed. Putsch., forma *alitus* rursus usurpari coepta est, qua de re conferas etiam Charisium lib. III. col. 220. ed. Putsch. Itaque et hoc ipso loco et apud Sallustium in *Iugurtha* cap. 63. §. 3. et apud Livium lib. XXX. cap. 28. §. 4. in optimis libris illa forma habetur, quae posteriore tempore admodum frequentata est, veluti a Curtio lib. VIII. cap. 10. §. 8. a Valerio Maximo lib. III. cap. 4. §. 4. lib. VII. cap. 2. ext. §. 7. lib. IX. eap. 3. §. 8. et saepe alias. Cap. 36. §. 88. etiam si verba, quae non sunt in libris melioribus: *quem profecto non videbam*, facile propter similitudinem verborum *viderem* et *videbam* omitti potuerunt, et ad sententiam satis apta sunt, tamen nunc de interpolatione suspecta ea habeo, itaque uncis circumdedi. Paullo post restitui e cod. Erf. hunc verborum ordinem: *Ubi enim mihi praesto fuissent etc.* Eum enim, ubi tacetur de libro Bavarico, solum in eius modi rebus sequendum mihi videri iam supra significavi. Omissis aliis rebus levioribus commemoro me nunc cap. 41. §. 100. verba *vi me*, et

me nulla paene librorum auctoritate repetita semel posuisse, qua de re recte existimavit Madvigius in *Opusc. Acad. prior.* p. 453 sqq. denique §. 102. errorem, quo olim edideram *cum salute mea* pro *cum mea salute* sustulisse.

Etiam orationem *pro C. Rabirio Postumo* quae sequitur diligenter recognovi. Et cap. quidem 1. §. 1. edidi e duobus Mureti libris: *quod suas fortunas fundatas praesertim atque optime constitutas potestati regiae libidinique commiserit* pro vulgato: *quod suae fortunae fundatas praesertim atque optime constitutas opes potestati etc.* Vide etiam Rauium l. c. vol. I. p. 19. Dein §. 2. restitui quod ante me legebatur: *quod sermone hominum ac memoria patrum virtutes celebrentur.* Cap. 8. §. 21. e cod. Hotomani, qui habet: *Huic videlicet persuasor blandus reperiendus fuit qui etc.* conieceram olim scribendum esse: *Huic videlicet suasor perblandus reperiendus fuit qui etc.* Sed tamen nihil esse video cur codicis optimi auctoritatem repudiemus. Nam etiam si *persuasor* nondum a lexicographis adnotatum est, tamen *persuastrices* dixit Plautus, quo facilius *persuasoris* nomen accipias. Rauius l. c. p. 23. ignarus, ut videtur, libri Hotomani, *orator* scribendum esse eo loco coniecit. Paullo post *Roma contenderat* restitui. Cap. 9. §. 23. recepi nunc scripturam hanc, quam iam Hotomanus ipse, qui ex codice suo protulit, iudicio suo comprobavit: *Sed in hoc tamen Postumo ignoscam*, et scripsi postea: *quum videam etc.*, ut totus locus nunc sic constet: *Sed in hoc tamen Postumo ignoscam, homini mediocriter docto, quum videam sapientissimos homines esse lapsos.* Cap. 11. §. 29. scripsi e cod. Hotomani, quem cur suspectum habeamus nihil causae est, quum vir ipse integer ac probus fuerit: *Praeter cogitatum si loquare*, pro eo, quod olim scripseram: *Praeter cogitatum si quippiam.* De fragmentis his conferatur nunc O. Ribbeckius in *Tragicorum Latinorum reliquiis* p. 220. Paullo post scripsi *cavere etiam et fugere*, quo ducunt non solum vestigia codicum Oxoniensium, verum etiam ipsa sententia, pro vulgato: *cavere etiam et effugere.* Postea §. 30. quum in libris ante *Gabinio* neque *dum* neque *quum* haberetur, putavi particulam *quum* ante *cogeret* ponendam esse, quo loco si erat scripta *quō* aut *cō* facile oblitterari potuit. Cap. 12. §. 33. *simulavi* reposui pro *simulate.* §. 35. quem locum iam antea secundum codicem Hotomani constitueram, in eo loco nunc etiam *dixerunt* in eo libro post *tum* positum recepi, quod ea ipsa verbi *dixerunt* duplicatio ad sententiam aptissima est. Denique cap. 17. §. 48. *ut* falso olim adiectum rursus delevi in verbis his: *atque in hoc foro vestigium facere liceat.*

Sequitur oratio *pro T. Annio Milone* scripta, in qua recognoscenda nunc maximo opere adiutus sum egregia opera, quam C. Halmius in hac oratione posuit, quam edidit una cum orationibus *pro Q. Ligario* et *pro rege Deiotaro* Lipsiae anno MDCCCL. Sed quum exspectetur adhuc maior editio critica hominis doctissimi, nolo ante de singulis locis disputare, quam apparatus eius criticus publici iuris factus erit, quod

idem pertinet etiam ad orationes Caesarianas *pro Q. Ligario* et *pro rege Deiotaro*.

Quam ob rem, quum etiam orationem *pro M. Marcello* hic omittere possim, converto me iam ad orationes *Philippicas* XIV., in quibus recognoscendis non sum adiutus nisi perpaucis locis hominum doctorum adnotationibus aut coniecturis, quibus ita sum usus, ut si mihi minus ab ea scriptura, quae nobis optima librorum auctoritate tradita esset, recedere viderentur, in ipsa oratione ponerem. Ceterum accurate denuo codicis Vaticani scripturas excussi, et partim ex illo ipso codice, partim etiam mea ipse coniectura ductus quosdam locos immutavi, de quibus tamen singulis, ne longior mea oratio sit, non dicam hoc loco.

Scripsi Lipsiae mense Februario a. MDCCCLIII.

Reinholdus Klotz.

PROOEMIUM EDITIONIS SECUNDAE.

Etiam in iis orationibus, quae hoc volumine continentur, corrigendis ita versatus sum, ut novis copiis, quae aut e libris manu scriptis erutae erant aut doctorum hominum ingenio paratae, diligenter adhibitis Ciceronis verba quam emendatissima edere studerem, et in oratione quidem Sestiana codice Parisino n. 7794., quem nuper C. Halmius multo diligentius quam antea factum erat contulit, ita usus sum, ut eum pro primario fonte, unde Ciceronis verba ducenda essent, haberem, non ita tamen, ut omnia, quae secus atque in illo libro scripta essent, e coniectura potius librariorum profecta quam antiquitus tradita esse existimarem, in quo meum iudicium fateor aliquantum discrepare ab Halmii iudicio, qui in iis, quae disputavit in Mus. Rhenano nov. ser. vol. IX. fasc. III. p. 321 sqq. id efficere voluit, ea fere omnia, quae in ceteris libris suppleta essent, quum non scripta fuissent in codice illo Parisino, ex interpolatione orta et pro suppositiciis habenda esse. Multa enim, quae altera manus in illo codice emendavit, mihi ex alio codice petita, non omnia ex ingenio emendatoris profecta esse videntur. Quod quum statuimus, etiam illud efficitur, ceterorum quoque antiquiorum librorum auctoritatem non prorsus esse contemnendam, immo interdum etiam ex eorum librorum indiciis Ciceronis verba emendari posse, praesertim si ab iis verbis aut verborum vestigiis, quae sunt in codice Parisino, non valde recedant. Id adeo etiam ex singulis locis, quos deinceps persequi placet, intelligetur.

Quae enim in hac oratione nunc mutanda censui, haec fere sunt, in quibus tamen ea omittam, quae ex librorum auctoritate mutata sunt, non ita difficilia intellectu. Cap. 1. §. 1. scripsi de Th. Mommsenii coniectura *libertate, is*. In cod. Parisino est *libertates*. Vulgo *libertate* omisso Pronomine legitur. Cap. 2. §. 4. scripsi nunc auctore C. Halmio, qui eam scripturam e cod. Parisini vestigiis eruit: *neque iracundia magis ulla laudanda est quam mea inflammata eorum scelere* etc. Vulgo legebatur *laudanda quam ea, quae me inflammat eorum scelere* etc. Sed illud tamen a me impetrare ne nunc quidem potui, ut contra optimorum librorum auctoritatem scriberem in verbis, quae antecedunt, *dolor ullus* pro *dolor ullius*. Vide quae supra dixi p. IV. Cap. 3. §. 6. non male Fr. Richterus in *Nov. annal. philol. et paedag.* vol. LXXXV. p. 271. suspicatus est nomen patris P. Sestii

excidisse. Fortasse scriptum olim erat: *Parente L. Sestio P. Sestius natus est* etc. Ibid. auctore Richtero *et* ante *carus* delevi, verborum autem collocationem iam superiore tempore a me receptam non mutavi. §. 7. falso, credo, in verbis: *Duxit uxorem patre vivo optimi et calamitosissimi viri filiam, L. Scipionis*, homines docti nuper requisiverant aut Pronomen *alteram* aut Adverbium *iterum*. Etenim quum mors prioris uxoris antea commemorata esset, eo fulcro in hoc loco minime opus fuit. Nam de alia uxore haec dici et per sese apparet et declaratur nomine eius, cuius filia erat. Accedit quod sequuntur verba *patre vivo* eo loco, ubi ante *patre auctore* dictum erat. Nam auctoritas patris in primis nuptiis requirebatur, non in secundis. Paullo post, ubi vulgo legebatur: *et maximis officiis et illius aerumnam* etc., e codd. Parisini a pr. m. et cod. Gemblacensis scriptura: *et maximis praeteritas esse sed iis et officiis*, coniecerat Mommsenius scribendum esse: *et maximis praeterea adsiduisque officiis* etc., quem recentiores editores sequuti sunt. Id non probo. Nam et hoc displicet, quod Gradus adiectivi superlativus et positivus inter se hic componuntur, et Coniunctio *et* ante *officiis* in omnibus libris aperte scripta apparet. Quod quum ita esset, ipse temptavi: *et maximis praeterea et subsidiis et officiis et illius aerumnam, quoad vixit, et filiae solitudinem sustentavit.* Nam priore loco eius modi nomen excidisse, ipsa vox *sustentavit* paene clamat. Conf. Ciceronis orat. *de provinc. cons.* c. 5. §. 12. *quid? qui se etiamnunc subsidiis patrimonii aut amicorum liberalitate sustentant, hos perire patiemur?* §. 8. scripsi ego: *ut et illi quaestor bonus et nobis omnibus optimus civis videretur.* Quum enim in codd. Parisino et Gemblacensi omittantur verba *et nobis omnibus*, in cod. Parisino autem ab altera manu rec. et in ceteris libris scriptum sit: *et vobis omnibus*, mihi oppositionis ratio optime constare videtur, si *et nobis omnibus* scribamus. Pro iis verbis nuper scripsit Halmius *et rei publicae*, quod plane reiiciendum est, H. autem Koechly *et omnibus*, quo mihi nimium dici videtur. Cap. 4. §. 10. *L. Sesti* Hotomanus proposuit ex epist. lib. XIII. ep. 8. §. 1. In libris *P. Sesti* legitur. Cap. 5. §. 12. *consulem quaestor* Weidnerus coniecit, in cod. Parisino a pr. manu est *consulemq.* In ceteris libris *quaestor* non habetur. Paullo post *animus amore rei publicae* scripsit Lambinus, in codd. Paris. et Gembl. est *et amore rei p.* Mox *praedari coepisset* Bakius scribi voluit praeeunte fere cod. Parisino, in quo est in corr. man. pr. *praeclari* vel *praedari* scriptum. In ceteris fere libris *praeclara* legitur. Cap. 7. §. 15. scripsi nunc *Futurus erat* pro *fuerat.* Id etiam *tum erat* scribi potuit. Sed omnino difficilis ad corrigendum locus esse videtur. Cap. 8. §. 18. reliqui quam ego olim receperam scripturam et commemoro ex scholio mutilato illo quidem tamen hoc apparere columnam ab oratore ita esse usurpatam, ut ad duas res pertinere videretur, quod eorum causa commemoro, qui putaverunt unam tantum modo rem eo vocabulo indicari potuisse. §. 19. in verbis: *Tanta erat gravitas in oculo, tanta contractio frontis, ut illo*

supercilio annus ille niti tamquam vade videretur, duplici modo aliquid desideratur. Nam de futuro tempore quodam modo haec dici apparet ex eo, quod vade res niti dicitur, et litterarum ductus, qui sunt in libris (*antuus* habet cod. Parisinus, *anantuus* cod. Gemblacensis, alii libri similia), non plane congruunt cum ea scriptura, quae nunc recepta est. Quam ob rem de coniectura mea iam scripsi *annus novus ille* pro *annus ille*, quibus verbis magis effertur incipientem iam annum intelligi. Cap. 10. §. 22. scripsi ego *sermo nobis ansas dabat* pro eo quod in libris est *sermonis ansas dabat*. Pronomen *nobis* paene necessarium est propter id, quod sequitur *possemus* et facile in continua scriptione *sermo nobis*, praesertim si compendium accedebat, mutari in *sermonis* poterat. §. 24. *sic quum* scripsit Halmius. In libris *sic* non legitur. Paullo post *cunctam rem publicam* ego scripsi. In codd. Parisino et Gemblacensi *tam* pro *cunctam* legitur. Alii aut *tantam* aut *totam* proposuerunt, conf. infra c. 16. §. 37. Cap. 11. §. 26 *quod ille totum, quamvis quaestum faceret, amisit* ex codd. vestigiis C. Halmius eruit, quem ego secutus sum. Idemque scripsit: *Venistis ad senatum, vos, inquam*, et postea: *tum vestris precibus ab latrone illo repudiatis vir incredibili fide* etc., quibus in verbis corrigendis vir doctissimus proxime ad codd. Parisini et Gemblacensis scripturas accessit. Cap. 12. §. 28. *ulciscendi sui* scripsit Halmius. *sui* om. cod. Paris. in rasura trium quattuorve litterarum et cod. Gembl. Vulgo *ulciscendi se* legitur. §. 29. *ut edicto* habet cod. Parisinus a pr. manu, id quod flagitavit Bakius. Vulgo omittitur *ut*. Cap. 14. §. 32. scripsi ego quoque nunc *audebas*, quod facile si compendio scriptum erat ita, ut *a* littera litterae *b* inhaeresceret, corrumpi potuit in *audeas*, quod est in libris. Ne quis existimet pro eo *ausus es* dicendum fuisse, commemoro, audebas esse tum audebas, ubi homines fefellisti. Cap. 16. §. 37. retinui *tum spectarat*, quod certe idoneam sententiam habet, quamquam *sumpserat*, quod in melioribus libris est, quodam modo defendi aut etiam *sibi sumpserat* scribi potuit. Cap. 17. §. 39. Fr. Richterus offendit in verbo *sciebat*. Ipse *suscensebat* proposuit. Ego malim *videbat*. Sed ferri posse videtur *sciebat*, quia res non solum ad id, quod factum erat, spectabat, verum etiam ad consilium, quo ea res facta esset (*per ignominiam*). Rem videbat, eam per ignominiam factam sciebat. Cap. 22. §. 50. commemoro me librorum auctoritatem: *quum vim prope iustorum armorum profugisset*, etiam nunc obtinendam censuisse et recte mihi videri Fr. Richterum pronuntiavisse Accusativum *vim* non esse in Ablativum *vi* commutandum. In iis, quae sequuntur, verbis *Minturnis* tueor, sed ita ut aptius cum Genetivo *hominum* coniungatur, ut fere sit qui essent Minturnis. Saepe numero enim ita appositiones adiunctae ad nomina sunt, conf. C. Fr. Naegelsbach *Lat. Stilistik* p. 201 sqq. ed. II., eoque magis id hoc loco fieri potuit, quod vocabulo *misericordiam* demum haec enuntiati pars concluditur. Cap. 24. §. 54. scripsi nunc: *inter meum interitum et suam praedam*, de sententia Lud. de Jan. In libris *interitum* non habetur. Cap. 25.

§. 55. retinui correctionem Naugerianam, quae tamen ipsa quoque certo fundamento non nititur. Cap. 27. §. 58. scripsi ego auctore Halmio, sed tamen omisso *ipsi* Pronomine, sic: *grave bellum nuper diuturnumque gessimus*. In ceteris libris est *bellum perdiuturnumque*, in cod. Parisino *bellum aut per ipsi diuturnumque*, sed vocibus tamen *aut per ipsi* a prima manu expunctis. Paullo post edidi: *ab L. Lucullo, summo viro atque imperatore, victus*. Vulgo pro *victus* legitur *pulsus*. Codd. Parisinus et Gemblacensis habent *pulsum* e superioribus verbis falso huc tralatum. Cap. 30. §. 65. *ne cui* scripsit Th. Mommsenius. In libris *neque* est. §. 66. *discripta* est e cod. Parisino. In ceteris libris *descripta* legitur. Cap. 33. §. 72. interpunctionem auctoribus Oehlero et Halmio mutavi ita, ut punctum post *tribuni plebis* ponerem, comma post *confirmarant*. Cap. 38. §. 78. *gemere non posset* Bakio auctore scripsi. In libris negatio omissa est. Cap. 37. §. 80. scripsi nunc auctore Mommsenio *Titio*, *Sabino homini*, *Reatino* pro vulgato *Titio Sabinio*, *homini Reatino*. Cap. 38. *quid reprehenditis* Bakio auctore pro *quod reprehenditis* scriptum est. §. 82. scripsi auctore Prisciano II. 43. p. 70, 7. ed. Hertz. *mulionicam paenulam*. In Ciceronis libris habetur *mulioniam*. Formam *mulionicus*, quae sola vera est, legitur etiam apud Lampridium *Heliogab.* c. 32. p. 225. ed. Peter. Cap. 42. §. 91. omisi iam verbum *constitutas*, quod deceptus falsa de libro Parisino relatione interposueram, et credo *res ad communem utilitatem*, *quas publicas appellamus*, per se recte dici, quo de genere conferri poterit lib. *de orat.* II. c. 27. §. 115. *omnis ratio dicendi tribus ad persuadendum rebus est nixa*, quo de loco conf. C. Fr. Naegelsbach *Lat. Stilistik*. p. 202. ed. II. Ceterum non credo hinc excidisse quidquam, sed quum hae res omnes ad externam civitatis formam pertinere videantur, qua de re recte iam C. Halmius in editione minore exposuit, iure, ut arbitror, Garatonius haec per zeugma explicanda esse existimavit. Cap. 48. de Cobeti sententia *Mnemos.* vol. XI. p. 326. scripsi: *Est labor, non nego: pericula magna, fateor: multae etc.* pro vulgato: *Est labor, non nego: pericula magna, fateor. Multae etc.* §. 103. *haec via ac ratio* Orellius proposuit. Vulgo fere legebatur *haec via*, *haec ratio*. Eadem §. extrema *videbant* recte scripsit Mommsenius. In codd. Parisino et Gemblacensi a pr. m. est *videbantur*. Vulgo *videbatur* legebatur. Cap. 50. §. 107. *et grata in contione omnibus fuit* est de Orellii coniectura. In codice Parisino legitur *grata in contionibus fuit*. Spengelius totum locum sic scripsit: *Huius oratio ut semper gravis et grata in contionibus fuit*, *sic contendo* etc., quem Halmius et alii secuti sunt. Cap. 51. §. 110. *ad philosophorum reculam* Latendorfius et C. Keilius scripserunt. In libris est *ad philosophorum regulam*. Alii alia proposuerunt, Seheibius nuper *ad philosophorum perulam*. Cap. 53. §. 114. *nihili putaret* scripsit Fr. Hotomanus. In libris est *nihil putaret*. In verbis, quae sequuntur, et alii et ego ipse olim verbum *dicebantur* in dubium vocavimus. Sed explicari tamen poterit

ita, ut statuamus etiam illam tribum istum perdidisse, qua fama fuerat omnes istos homines perniciosos abuti ad vexandam rem publicam. Nos dicamus: *von der es doch hiess, dass alle jene ruchlosen Menschen durch sie den Staat zu Grunde zu richten suchten*. Cap. 54. §. 115. verborum collocatio, quam ego nunc institui, est e cod. Gemblacensi desumpta. In cod. Parisino propter repetitum verbum *sunt* quaedam exciderunt verba. Mox *maxime plaudatur* habet cod. Gemblacensis rectissime, in cod. Parisino est *maxima plaudatur*, unde falsa scriptura *maxime applaudatur* orta esse videtur. §. 116. *in templo Virtutis* est apud scholiastam Bobiensem, conf. infra §. 120. In cod. Parisino est *in templo virtu . . s honoris*, in cod. Gemblacensi *in templo honoris*. Cap. 55. §. 118. in constituendis Afranii poëtae verbis secutus sum C. Halmium et scripsi: *Huic, Tite, tua post principia atque exitus vitiosae vitae* . . . . Conf. nunc etiam O. Ribbeckii *Comicorum Latinor. reliqu.* p. 172 sq. Cap. 56. §. 120. scripsi ego: *Quia enim*, et interpunctionem ob eam rem mutavi. In codd. Parisino et Gemblacensi est *qua enim*. Vulgo *Quid enim* legebatur. Cap. 57. §. 121. *eversam, quae sic egit* praecepit Bakius. In libris est *eversamque sic egit*. Cap. 58. §. 124. *a columna Maenia* est in codd. Parisino et Gemblacensi. Ceteri libri fere *ad columnam Maeniam* habent, quo etiam ducit Scholiasta Bobiensis. Quare *ab columna Maenia* scripsi. Cap. 59. §. 126. *At vero ille praetor* Garatonius ex librorum vestigiis restituit. Vulgo *praetor* non legebatur. §. 127. *intersit* ante *inter* inseruit Wesenbergius. In libris non habetur et vulgo post *contionem* addebatur. Cap. 64. §. 133. vulgo fere haec verba legebantur: *ut illum meae proscriptionis, quam adiuvabat, Sex. Clodius, homo iis dignissimus, quibuscum vivit, tabulam esse, se scriptorem diceret*, quibus in verbis quid tabula sibi vellet nemo explicavit. In cod. Parisino eius loco legitur *toambuam*. Pro eo ego *baiulum* scripsi, quod vocabulum fere operarium apud antiquos significasse ex Festi libro rettulit Paulus p. 35, 8. ed. Müll. conf. Ciceronis *Brut.* 73, 257. et *parad.* 3, 2. Cum Genetivo autem a posterioribus scriptoribus saepe ea vox componitur, et quod *legis lator* et *legis latio* dicebatur, ob eam causam etiam proscriptionis, id est legis, in qua proscriptus aliquis fuit, baiulus dici potuit. Ceterum quum in cod. Parisino legatur *esse se scriptorem esse,* sane scriptum esse potest a Cicerone: *ut illum — baiulum esse, se scriptorem esse diceret*, sed quoniam in libris ceteris *esse* altero loco non legitur, tamen uncis circumdedi. §. 134. *et* post *peccaret* Orellio auctore delevi et §. 135. *est* post *scripta* addidi, in melioribus libris omissum. Vulgo ante *scripta* adiectum erat. Cap. 65. §. 137. *discriptionem* est in codd. Parisino et Gemblacensi. Vulgo *descriptionem* legebatur. Deinceps *a* ante *maioribus* e cod. Salisburgensi additum est, omissum in libris melioribus. Cap. 66. §. 138. *cupiditatium* est e codd. Parisino et Gemblacensi. Vulgo *cupiditatum* edebatur. Cap. 69. §. 144. Halmius usus lectione cod. Parisini *mei fratris eorumque* (super *eo* est *r*) *nostrorum* scripsit *mei fratris liberorumque*

nostrorum, quem ego secutus sum. Vulgo legebatur *mei fratris rerumque nostrarum*. §. 145. in loco multis modis temptato nunc scripsi *certe defenderam*. Conf. c. 67. §. 141. In cod. Parisino est *certadeie texeram*, sed *ie* expunctum, in cod. Gemblacensi legitur *certo detexeram*, in codd. deterioribus fere est *certe texeram*. Quae alia multa ceteri critici proposuerunt, taceo. Mox §. 146. *ingemescet* est e codd. Parisino et Gemblacensi a pr. m. Olim *ingemiscet* legebatur. Ex iisdem libris *ac patris* scriptum est pro vulgato *et patris*.

Etiam in interrogatione *in P. Vatinium*, quae quasi additamentum est orationis Sestianae, eadem emendandi ratio obtinenda fuit, quae illi orationi a nobis adhibita est, et illud etiam in hac oratione facile intelligitur, codicem Parisinum 7794. quamvis optimum, tamen non unicum esse verborum Ciceronianorum fontem, quam opinionem C. Halmius olim sequutus erat. Non multa autem sunt, quae hic commemoranda esse videantur. Et cap. quidem 1. §. 1. *aut ita rogandum* nunc ex ceteris libris reposui, quamquam cod. Parisinus *ita* omittit. Paullo post Halmio auctore *intemperantior* pro *intemperatior* rescripsi. Cap. 2. §. 6. *Ac tamen* pro *At tamen* e cod. Parisino pr. m. accepi. Cap. 3. §. eadem ego scripsi *respondebo* cum ceteris libris, quamquam cod. Parisinus *respondeo* habet. *respondebo* olim ita scriptum fuisse videtur, ut *o* litterae *b* inhaeresceret, qua re etiam aliis locis saepe factum est, ut Tempus futurum cum Tempore praesenti commutaretur. Cap. 5. §. 12. *Mauretaniam* e cod. Parisino pro *Mauritaniam* edidi, in quo scriptum est *mauretiniam*. Etenim etiam in inscriptionibus Latinis fere MAVRETANIA, non MAVRITANIA legitur. Cap. 8. §. 19. nunc scripsi *illud etiam* e codd. Parisino et Gemblacensi pro vulgato *etiam illud*, et paullo post nunc e cod. Gemblacensi edidi: *ex desiderio clarissimi et fortissimi civis*. Nam quod Halmius propter cod. Parisini auctoritatem *et fortissimi* omisit, id summa iniuria factum est. Facile enim in illo libro *et fortissimi* propter exitus similitudinem omitti potuit, eodem modo quo etiam supra c. 8. §. 12. scriptor illius libri in verbis his *e navi egredientis terreres, conscendentis morarere*, quod eius oculus a verbo *ingredientis* aberravit in ultimas litteras verbi *conscendentis* et *terreres* et *conscendentis* omisit, quae verba recte altera manus e libro, ut apparet, accuratius scripto revocavit. Cap. 11. §. 21. *vincula* pro *vincla* e codd. Parisino et Gemblacensi reposui atque hoc commemoro fortasse aliis quoque locis iam obtinendum fuisse, quoniam propter compendium, quo scripta vox erat, saepe *vinclum* pro *vinculum* editum videmus. Cap. 8. §. 23. iam scripsi *non [modo]*. Nam etsi *non* ibi ferri potest, tamen facile post *n̄* excidere *m̄* potuit. Paullo post interpunctionem cum ceteris criticis mutavi et post *conarere* maiorem interpunctionem sustuli. Cap. 12. §. 30. iam *nullae fuerint* scripsi pro *nullae fuerunt*, etsi hoc libri omnes obtinent. Cap. 13. §. 31. *balineis* pro *balneis* e codd. Parisino et Gemblacensi est. Mox *C. Fibulo* e cod. Parisino pro *C. Fidulo* cum ceteris criticis rescripsi et §. 32. *tanta te* pro *te tanta*

edidi. Cap. 13. §. 33. in re admodum incerta retinui illud, quod ceteri libri omnes praeter cod. Parisinum obtinent: *cum clarissimis viris causam tuam esse coniunctam*. Nunc fere scriptum est: *cum clarissimi viri causa tuam esse coniunctam*, quod in cod. Parisino a pr. manu scriptum est *cum clarissimi viri causam*. Cap. 15. §. 35. iam *Spectarasne*, quod et librorum auctoritas et sententiae ratio flagitat, reposui pro *Sperabasne*. §. 36. *Paelignorum* auctore C. Halmio, quem vide p. 999., scripsi pro *Pelignorum*. Cap. 16. §. 38. *se* ost *dixisse* de Baiteri coniectura adieci, vulgo omissum. §. 39. *ingemescat* pro *ingemiscat* e cod. Parisino accepi itemque cap. 17. §. 40. *facinerosorum* pro *facinorosorum*, denique §. 41. extrema *negaris* e codd. Parisino et Gemblacensi pro *negaveris* reposui.

Ne in oratione quidem, quae est *pro M. Caelio*, multa mutanda nunc fuerunt, sed tamen post operam ab hominibus doctis in ea nuper positam quaedam etiam in hac oratione nunc a me corrigi poterant. Ac primum quidem cap. 1. §. 1. etsi in verbis: *Atratini illius pietatem non reprehendat*, nomen *Atratini* ex glossemate natum videri potest, tamen quoniam in libris omnibus legitur et facile omisso illo nomine, quo pertineat illud Pronomen *illius* ignorari potest, non prorsus reiiciendum nunc quidem existimavi. Cap. 2. §. 4. homines docti nunc fere de C. Halmii coniectura ediderunt: *Nam quod de pietate dixistis, est quidem ista vestra existimatio, sed iudicium certe parentis*, quibus in verbis libri *nostra*, non *vestra* habent. Halmius haec adscripsit: "Discernuntur iudicia trium diversarum partium: existimatio adversariorum, iudicium parentium, opinio patronorum". Quae sunt falsissima. Nam M. Tullius duabus tantum modo partibus rem iudicandam relinqui putat oportere, familiarium, in quorum numero se quoque esse existimat, et parentis. De his igitur partibus rectissime ita loquitur, ut existimationem sibi et ceteris amicis ac familiaribus M. Caelii vindicet, iudicium autem ipsi parenti relinquat, adversariis autem omnem aut opinandi aut iudicandi facultatem detrahat. In hanc sententiam recte Fr. Hotomanus Ciceronis verba commentatus est, qui: *Existimatio*, inquit, *est opinatio et coniectura: iudicium vero sententia, qua re cognita pronuntiatur*. Ad haec duo etiam respiciunt, quae sequuntur verba: *Quid nos* (id est, familiares M. Caelii) *opinemur audietis ex iuratis: quid parentes sentiant lacrimae matris incredibilisque maeror, squalor patris et haec praesens maestitia, quam cernitis, luctusque declarat*. Itaque hoc sibi volunt Ciceronis verba: Quod de pietate dixistis, eius rei existimatio nobis relinquenda est amicis et parenti, ita tamen ut nos tantum modo opinemur, parens autem iudicet. Nos quantum de re existimare possumus impietatis crimen a M. Caelio nostra opinatione removemus, pater autem suo iudicio eum liberat. Mox §. 5. in re incerta malui lacunae signa facere quam temere supplere. Itaque edidi *praesenti . . . . . ani*, quamquam fortasse *Tusculani* vere coniectum est. Cap. 3. §. 6. miror quemquam in verbis *hominem ut notet* offendi potuisse,

quae C. L. Kayserus suppositicia aut ita corrigenda esse existimavit *nomine ut notet.* Locus enim facillimus est ad explicandum. Verba Ciceronis: *Accusatio crimen desiderat, rem ut definiat, hominem ut notet* etc. ita comparata sunt, ut res et homo inter se opponantur maiore quadam vi, id quod ipsa verborum collocatione indicatur. res tum definitur, si maleficium proponitur, quod certa quadam lege vindicandum est, homo autem notatur, si de persona rei omni modo detrahitur, ut propter eius mores maleficii suspitio in eum cadere videatur. Mox §. 8. non recte C. Halmius et C. L. Kayserus offensi sunt in verbis: *Quis enim est — qui isti aetati atque etiam isti dignitati non possit quam velit petulanter, etiam si sine ulla suspitione, at non sine argumento male dicere?* et, quod in codd. Parisino 7794. et Salisburgensi verba *atque etiam isti dignitati* omissa sunt, ea verba quasi a Ciceronis persona aliena uncis circumdederunt. Hic autem locus aperte docet C. Halmii de cod. Parisino 7794. opinionem falsam esse. Nam facile apparet quem ad modum ea verba omissa sint ab librario. Oculus enim eius ab exitu nominis *aetati* aberravit ad exitum nominis *dignitati*, itaque quae in medio erant omissa sunt. Ceteri autem libri ex ipso codice archetypo haec verba recte servaverunt, id quod Agroetii testimonio comprobatur, qui quidem nomen *dignitati* aperte tuetur, sed ut fere fit in eius modi locis quaedam in Ciceronis oratione immutata offert. Columna enim 2269. ed. Putsch. haec habet: *Pulchritudo formae in viris, Dignitas, unde Cicero pro Coelio: Quis non possit huic aetati atque dignitati, etiamsi sine suspicione, at non sine argumento maledicere?* Quo igitur iure dicas verba *atque etiam isti dignitati* ex Ciceronis oratione removeri, quae et librorum plurimorum auctoritate confirmentur et a grammatico certo testimonio agnoscantur? Cap. 4. §. 10. nunc edidi de Baiteri coniectura: *Secutus est annus, quo causam de pecuniis repetundis Catilina dixit. co*, id est quo, facile ante *ca* excidit. Cap. 5. §. 12. nunc *et* ante verba *inter se pugnantibus* e cod. Coloniensi, quem contulit C. Halmius, ipse quoque inserui et cap. 6. §. 13. extrema *facinerosis* pro *facinorosis* e cod. Parisino accepi. Cap. 7. §. 16. dubitari vix potest quin verba quae in plerisque libris habentur haec: *tamen est eius modi cupidus, ut* etc., corrupta sint. Sed tamen non credo locum persanatum iri omisso verbo *cupidus*, cuius loco *cupidinis* in cod. Gemblacensi legitur, potius ita existimo olim scripsisse Ciceronem: *tamen est eius modi eius cupiditas, ut* etc. *eius* quod antecessit *eiusmodi*, facile oblitterari potuit, *cupiditas* autem facile in cupidinis et cupidus mutari potuit. §. 8. nunc *domus* pro *domos* e cod. Parisino accepi, quamquam is liber in eius modi terminationibus interdum sibi non constat atque etiam ibi *us* habet, ubi *os* necessario requiritur. Cap. 8. §. eadem nunc paene adducor in Ennii verbis veram esse scripturam: *Medea animo aegro* (pro *aegra*) *amore saevo saucia*, ut verba *animo aegro* et *amore saevo* inter se respondeant, verum tamen quoniam in libris et hoc loco et aliis locis, ubi haec verba ad-

feruntur, scripturae discrepantia est, alteram lectionem nunc quidem retinui. Cap. 10. §. 23. codd. Parisini et Gemblacensis auctoritate *esse* ante *peroratam* delevi et postea *Asicius* pro *Ascitius* quater restitui. Tum *a facti* scripsi pro *a facto* auctore Naugerio. §. 24. etsi in libris est *sit* post *cuicui modi autem*, tamen *est*, quod superiore tempore reposueram, retinui. Cap. 11. §. 25. *de luxurie* scripsi pro *de luxuria*, quia eo optimorum librorum auctoritas ducit. §. 27. *respondebo* nunc pro *respondeo* auctore Donato ad Terentii *Hec.* IV. 1. 36. revocavi. Notum est enim omnibus quam ob rem saepe Tempus futurum in praesens in eius modi locis commutatum sit, vide quae supra dixi ad orationem Vatinianam c. 3. §. 6. Cap. 12. §. 29. iam *deficiat* e cod. Parisino pro *deficiet* recepi, et paullo post *copiose et graviter* ita scripsi, ut appareret *copiose* de coniectura adiectum esse. §. 30. *si quae est* auctore C. Halmio pro *si qua est* reposui. In cod. Parisino est *siquaest.* Inde apparet quem ad modum *si qua est* natum sit. Cap. 14. §. 33. *si illo* restitui propter ipsam sententiam. In libris est *sin illo.* Cap. 15. §. 35. *ut etiam verear* auctore Wesenbergio scripsi, in libris est *ut et verear. et* natum est ex ẽt, id est, *etiam,* quum ēt sine linea sit *et.* Postea scripsi auctore Halmio *ac falsa,* in libris est *aut falsa.* §. 36. revocavi omnium fere librorum auctoritate *ex his igitur tuis.* Sententia haec est remoto sene illo duro ac paene agresti et omnino eius modi hominibus, id fere sequitur, ut ex his tuis aliquem sumam. Cap. 16. §. 37. de O. Ribbeckii coniectura *mi* pro *mihi* recepi et *nequiquam* pro *nequidquam* e codd. Gemblacensi et Parisino reposui, tum autem *dissice* scripsi pro *disiice* auctore Puteano, qui e librorum vestigiis eam scripturam eruit. §. 38. *derecto* cod. Parisinus obtulit, in ceteris libris *directo* legitur, paullo post *possit* pro *potest* auctore Halmio restitui. Cap. 17. §. 39. *atque in voluptatibus* pro *et voluptatibus* ex optimorum librorum auctoritate restitui, postea autem ante verba *nihil in vita* addidi *qui* auctore Halmio. §. 41. *aut prolapsione* e cod. Parisino scripsi astipulantibus aliis quoque libris pro vulgato *ac prolapsione.* Cap. 18. §. 42. *derecta* eodem cod. Parisino auctore scripsi pro *directa.* §. 43. Halmio auctore iam *deferbuissent* pro *defervissent* scripsi eandemque rationem secutus etiam infra sum cap. 31 sq. §. 77. Cap. 19. §. 47. *sese* cod. Parisinus, *se* ceteri fere libri. eadem §. *tot iam menses* scripsi auctore Lambino, in cod. Parisino est *tot tamenses* (erasa *a* littera), ceteri libri habent *tot menses.* Cap. 20. §. 48. *ipsam rem* pro *iam rem* de Halmii coniectura editum est. §. 49. *faciat — gerat* e libris quibusdam deterioribus scripsi pro *faciet — geret.* §. autem 50. *iniurias tuas* pro *iniurias*, quod in libris est, recte nuper C. Halmius restituit auctoritate Arusiani p. 249, ed. Lindem. et Servii ad Aen. II. 148. Cap. 22. §. 55. de meo scripsi *facinerosa* pro *facinorosa* constantiae gratia. Cap. 23. §. 56. iam scripsi e cod. palimpsesto Taurinensi auctore etiam Halmio: *si hic nullius nomen detulisset* pro *si hic nemini nomen detulisset,* quamquam dativus per se recte dicitur. §. 57. *hoc* ante *ignorat* a me quoque

nunc librorum auctoritate delendum erat. Cap. 24. §. 59. retinui *praesentis fraudis poenas,* ubi C. Halmius ut sibi constaret scripserat *praesentes.* Etenim ego verba *praesentis fraudis* coniungenda esse existimo, fraudis, quae nunc est et statim puniri potest. Paullo post *e sinu gremioque* cod. Parisini indicio nunc restitui. In ceteris libris fere legitur: *e sinu e gremioque.* §. 60. *ne quam vocem eiiciat* servavi. Etenim domus non tam eliciet vocem, quam eiiciet aut mittet. Saepe enim loqui mutis rebus tributum est a Latinis, eodemque pertinent parietes, qui mox dicuntur, conscii. Cap. 25. § 62. *delitiscerent* pro *delitescerent* e cod. Parisino est, itemque *dein* pro *deinde* ex eodem libro, cui etiam alii accedunt, repositum, quamquam facile deiñ, id est deinde, cum dein confundi potuit. §. 63. delevi nunc verba *gravitati deditos,* quae sunt in plerisque libris pro *temperantes,* quod cod. Parisinus obtulit. Sed tamen suspicor fortasse lacunam potius indicandam fuisse, ut membrum orationis excidisse videatur. Cap. 27. §. 65. iam scripsi *magis tempore* pro *meliori tempore,* vide quae supra scripsi p. XIV. Paullo post nunc edidi de coniectura mea: *quae si iam erat tradita servis, si tum evasissent subito* etc. Verba *si tum* in libris non leguntur. Cap. 28. §. 66. *amiserit* e codd. Lambini reposuit C. Halmius. Cod. Paris. habet *m.serit,* alii *emiserit.* Ipse confert cap. 27. §. 64. Cap. 29. §. 70. *Hac nunc lege* de Halmii coniectura est. Libri habent *hac enim lege.* Paullo post nunc scripsit Halmius *mulieris libidinosae* e cod. Lambini. Cod. Parisinus *libidin...* a pr. manu habet. Ceteri libri *libidines et* legunt. Vide quae supra dixi p. XIV. Cap. 30. §. 71. *stupro sunt* indicio cod. Parisini scripsi pro *sunt stupro.* §. 72. *crimen quaestionis* pro *quaestionis crimen* e cod. palimpsesto Ambrosiano recepi atque ex eodem libro etiam *disciplinae* pro *disciplinis* paullo post a me auctore Halmio scriptum est. §. 73. cod. palimpsestus Ambrosianus *homini* pro *viro* obtulit, et paullo post *decessit* pro *discessit.* Cap. 31. §. 77. scripsi nunc *inimicitiis suis* auctore Halmio pro *inimicitiis vis,* quod in libris est. *vis* tum demum obtineri potest, si scribas cum libris deterioribus *vis, ferocitas, pertinacia.* Cap. 32. §. 78. *violatam diceret* librorum auctoritate nunc restitui pro *violatam esse diceret.* Paullo post *absolutus est* auctore Baitero reposui pro *absolutus sit,* atque Bakio auctore *et* ante *turpissimo* addidi.

In oratione, quae est *de provinciis consularibus,* multa a me mutari nunc quidem non poterant, et pleraque ex accuratiore collatione cod. Parisini 7794. profecta sunt. Cap. 1. §. 1. *sentire me* pro *me sentire* ex eius libri auctoritate scriptum est. Eo loco Cobetus in *Mnemos.* III. p. 231. *censere me* scribi voluit. Cap. 2. §. 3. e cod. Parisino *perversae* pro *eversae* scriptum est. §. 4. *Thraeciis* ex eodem libro auctore etiam A. Fleckeisenio in Philol. vol. IV. p. 311. pro *Threciis* nunc scripsi et ita feci etiam infra cap. 4. §. 9. et §. 5. *dilectu* pro *delectu.* Cap. 3. §. eadem scripsi nunc pro *expetivisse* quia in libris aut *expetitus esse* aut *expetitum esse* legitur, *expiatum*

esse, quod coniecit N. I. B. Kappeyne van de Capello in *Mnemos.* III. p. 231. cl. orat. *in L. Pis.* §. 85. Cap. 4. §. 6. recte Baiterus e cod. Parisini scriptura *cumnis* eruit *cum omnis*, quod recepi. Vulgo *cum* legebatur. Cap. 6. §. 13. de Baiteri coniectura scripsi *quum vix in provincias pervenissent* pro vulgato *quum in provincias pervenissent.* In cod. Parisino est parva lacuna post *quum*, eodem loco legitur *vi* in cod. Gemblacensi. §. 14. *proferuntur* e libris tantum non omnibus recepi pro *perferuntur*. *cuius nullae litterae proferuntur* rectissime dicitur, id est, ab amicis ac familiaribus eius. Conf. orationem *Pisonianam* §. 39. Cap. 7. §. 15. nunc scripsi *cur imperator appelletur*, quae scriptura ea ratione, qua Tischerus explicavit, ferri potest. Sed poterant etiam plura verba excidisse in hanc fere sententiam: *quibus rebus gestis dignus esse videatur, qui imperator appelletur.* Quamquam quis singula verba in eius modi locis potest praestare? Paullo post *ac* ante *tyrannis* interposui. Cap. 8. §. 18. *patria* pro *paterna* ex libris scriptum est et §. 19. *sed ei* pro *sed et* de Halmii coniectura. Cap. 9. §. 22. pro *exstinxit res publica*, quia in libris fere est *rei p.* Baiterus et Kayserus nuper ediderunt *rei publicae utilitas*, cl. §. 29. Pro eo etiam scribi potuit *rei publicae necessitas* cl. §. 26. aut *rei publicae causa.* Sed tamen non video cur falsa sit scriptura eorum librorum, qui habent *res publica*, quae facile corrumpi potuit in *rei p.* conf. *in L. Pisonem* 15, 35. *quem mecum eadem res publica, quae in tribunatu eius diiunxerat, in consulatu virtute optimi ac iustissimi viri sapientiaque coniunxit.* Cap. 11. §. 26. propter librorum auctoritatem nunc *decreverim* restitui pro *decrerim.* §. 27. *dierum decem* pro *dierum duodecim* de Manutii coniectura est. Cap. 12. §. 29. *nostri* post *imperii* librorum auctoritate sublatum est. Cap. 16. §. 38. *sin etiam* e cod. Parisino scriptum est pro *si etiam.* et paullo post de Schützii coniectura *propter indignitatem* pro *propter dignitatem.* §. 39. *pertimescendum* iam rescripsi pro *pertimescendam.* Cap. 18. §. 43. *illa* ante *caligo*, quod optimi libri omittunt, prorsus delevi. §. 44. *si hoc magni* scripsi e libris pro *quod hoc magni*, itemque cap. 19. *atque incommodorum* pro *et incommodorum.* §. 45. *est* post *perhonorificum* de Wesenbergii coniectura nunc addidi vulgo omissum. Cap. 20. §. 47. dubitari potest, si librorum rationem habemus, de recepta scriptura, quum omnes libri *cum* ante *ego* habeant et *et cum* pro *sed quum*, sed in re incerta tamen non erat a recepta scriptura recedendum.

Quae nunc quidem in oratione, quae est *pro L. Cornelio Balbo*, mutavi, graviora illa quidem non sunt, sed quaedam tamen digna commemoratione. Ac primum quidem cap. 1. §. 4. *sed ex cuiusquam* scripsi pro *sed cuiusquam.* Mox cap. 2. *actorem* etiam nunc obtinui, id quod etiam C. L. Kayserus recte servavit, non *auctorem* id, quod Baiterus recepit, edidi. Beneficium enim ab uno Cn. Pompeio profectum erat neque Ciceronis auctoritate ullo modo confirmari poterat. Is tantum modo laudator et defensor eius beneficii esse potuit. Al-

tera igitur manus cod. Parisini, cui accedunt codd. Gemblacensis et Erfurtensis, hoc quoque loco, ut multis aliis locis, verum tradidit. §. 5. *Cetera* pro *Ceterum* ex libris nunc reposui. Cap. 3. §. 6. nunc scripsi de Orellii coniectura: *poena sit nulla nisi famae. si*, quod pro *nisi* in libris habetur, facile oblitterari potuit. §. 7. *huiusne crimen* de mea coniectura est, in libris aut *huius crimen*, ut in cod. Parisino a pr. m. aut *huiusce crimen*, ut in cod. Parisino ab altera manu et in cod. Gemblacensi. Cap. 4. §. 8. in loco satis dubio nunc de meo scripsi: *id non solum licuisse, sed etiam decuisse fateamur.* In libris fere *decuisse — debuisse* scriptum est. Orellius *licuisse — debuisse* scripserat. §. 10. e libris nunc *nonne vobis?* edidi pro eo, quod superiore tempore scripseram *non [etiam] vobis?* Cap. 5. §. 12. scripsi iam librorum omnium auctoritate: *Quum Graeci homines spectati viri noluerunt religione* etc., ita ut Baiteri interpunctionem acciperem et *noluerunt* pro *noluerint* repouerem. Potest enim hoc membrum etiam condicionaliter efferri. §. 13. *quum animi* pro *tum animi* iam obtulerunt meliores libri idque recipiendum fuit. Cap. 6. §. 14. miror criticos tanto opere in verbis: *Quasi vero levius sit* etc. offendisse, quae et libris omnibus confirmantur et sententiae maxime accommodata sunt. Dicit orator hoc: Quasi vero maiorem levitatem prodat *(Leichtfertigkeit zeige)* imperatorem facere aliquid, quod sciat non licere, quam omnino non scire quid liceat. Qua voce aperte hoc significatur, non minus levitatis signum esse, si quis imperator eius modi aliquid nesciat, quam si sciens contra faciat. Quamquam ita *levius* a Cicerone dici potuisse luce clarius videtur esse, tamen eorum causa, qui tanto opere de veritate scripturae dubitaverunt, persimilem C. Caesaris locum apponam *de bell. Gall.* V. 28, 7. *postremo quid esse levius aut turpius quam auctore hoste de summis rebus capere consilium?* §. 16. iam e libris *communi saluti* pro *communis salutis* cum ceteris criticis reposui et paullo post, ut iam in editione superiore feceram, auctore Garatonio rescripsi: *quem populus Romanus in[auditis honoribus] singularibusque decorasset*, ut uno loco, non duobus aliquid excidisse appareat. Deinceps pro *res eius gestae sempiterni nominis gloria niterentur*, nunc scripsi: *res eius gestae s. n. gloria nitescerent.* In libris enim aut *niterentur* legitur, ut in codd. Parisino, Gemblacensi, Erfurtensi, aut *interissent* vel *interessent*, ut in codd. Oxoniensibus H. et S ψ. Neque vero solum *nitere* ita dictum est, verum etiam *nitescere aliqua re*, ut *ad Herenn.* III. 16, 29. dicitur: *ut ingenio, doctrina, praeceptione natura nitescat.* Denique pro *experta atque perspecta* iam de Halmii coniectura *visa atque perspecta* reposui. Cap. 7. §. 18. *deberet — essent adficiendi — videretur* magna ex parte etiam adiuvantibus libris scripsi pro *debet — sunt adficiendi — videtur.* Cap. 8. §. 19. miror quam ego iam bis omnium librorum auctoritate edidi scripturam: *qua lege videmus satis esse sancti*, a nullo critico non modo non comprobatam, verum ne adnotatam quidem esse, quamquam de veritate eius scripturae dubitari posse non

videtur. Scilicet scribunt nunc: *qua lege videmus satis esse sanctum* et dubitant de verbo *satis*, fortasse non iniuria. Illud, quod ego omnium librorum auctoritate edidi: *qua lege videmus satis esse sancti*, redolet cotidiani sermonis similitudinem, et fere est qua lege videmus satis contineri sanctionis, ut etc. Eandem formulam etiam Vergilius ex vitae cotidianae sermone petivit *Georg.* II. 398. *Est etiam ille labor curandis vitibus alter, cui numquam exhausti satis est.* Tum autem ei formulae locus est, si quis quid in maiorem modum vult adseverare. Cap. 10. §. 25. de iis verbis, quae tradita libris sunt; *quos magnis adiutoribus tuis armis subegimus*, et maximo opere dubitari potest et est dubitatum. Equidem maxime ad librorum auctoritatem me nunc accommodavi et scripsi: *quos avis adiutoribus tuis armis subegimus.* **AIUS** et **MAGNIS**, praesertim si compendium in causa erat, facile mutari inter se potuisse videntur. Cap. 11. §. 28. iam parui libris et scripsi *Zmyrnae* pro *Smyrnae*, quamquam si Latine scribas fortasse *Zmirnae*, ut revera in libris scriptum est, scribendum fuit. Paullo post *est* post *latum* iam accepi a cod. Gemblacensi ab altera manu. Extrema §. quod nuper grammatici pro *his rebus relictis* scribi voluerunt *suis rebus relictis* cl. huius orat. c. 3. §. 6. *relictis rebus suis omnibus*, id minime probandum videtur. Nam superiore loco illud adiungitur *relictis rebus suis omnibus* in laudem L. Cornelii, qui suas res contempserit, ut res Romanas iuvaret, hoc autem loco nihil eius modi dici potest; nam qui sua voluntate cives Romani alias se in civitates contulerunt, certe sua omnia, quae secum portare poterant, abstulerunt, ut verbis: *his rebus relictis*, nihil contineatur nisi hoc, illos res eas, quae hic, id est, Romae essent, id est res Romanas, reliquisse et in alias civitates se contulisse. Cap. 13. §. 31. iam ego quoque Rumpfii coniecturam *regionibus* pro *generibus*, quod in libris est, accepi. Cap. 14. §. 33. *de quibus igitur, etiam si latum esset* etc. scripsi, ut *igitur*, quod omiseram, reponerem. In libris alio loco legitur. Cap. 15. §. 35. scripsi: *Sed isti disputationi hic certe nihil est loci* de coniectura Cobeti *Mnemos.* III. p. 233. *ic*, id est, *hic*, facile ante *certe* poterat excidere. In libris praeterea non *disputationi*, sed *disputationis* legitur. Cap. 16. §. 36. *superiore* pro *superiori* est e cod. Parisino. Cap. 17. §. 38. in verbis his: *Sed quid ego disputo, quae mihi tum, si Gaditani contra me dicerent, vere posse dici viderentur*, dubitatum est de veritate verbi *vere*, iniuria, si rem per se existimas. Sed quum in libris non *dicerent uere*, sed *dicere uere* legatur, nasci suspitio potest, per *διττογραφίαν vere* esse ortum. §. 40. satius esse putavi, etiam ipsa sententia ponderata, cum ceteris libris omnibus edere *et hoc tempore ipso populum Romanum* quam ex uno libro reponere *et hoc tempore ipsum populum Romanum.* Cap. 18. §. 41. lacunae signis post *crearetur* positis iam *autem*, quod est post *gravissima*, uncis liberavi. §. 42. iam auctore Baitero *poena notavit* edidi. In cod. Parisino a pr. m. est *poenatavit*, vulgo *poena multavit* legebatur. Cap. 19. §. 43. *quandam* auctore Aldo nepote ego quoque nunc

scripsi pro *quondam*. Cap. 20. §. 45. *hominibus iuris peritissimis* pro *omnibus i. p.* ipse quoque nunc accepi a libro Ursini. §. 46. iam cum ceteris criticis scripsi: *religione? Is igitur Iguvinatem* etc. Id enim in corruptelis librorum latere videtur. §. 47. e libris iam *quoniam oculis non potestis* pro *quem o. n. p.* recepi, et *delectum* pro *dilectum* (itemque §. 49.) et *Iguvinatium* pro *Fulginatium* edidi. Cap. 22. §. 50. post *Camertium* auctore Lud. Lange adieci *C. Marius.* itemque §. 51. post *quod Q. Metellum* auctore Baitero *quod M. Crassum.* Eadem §. fere extrema ego iam in Q. Ennii verbis scripsi: *Quisquis erit: cuiatis siet* . . . . et credo eius modi sententiam olim apud Ennium scriptum fuisse: *cuiatis siet, nil curo.* Nam *cuiatis siet*, quod est in codice Parisino aperte scriptum, ex *cuius civitatis sit* natum esse omnino credibile non est. Nominativi autem forma *cuiatis* pro *cuias* satis testata est a grammaticis. Verba autem: *Habent hoc leve et semper habuerunt* usitatam Ciceronis orationem habent neque his, quae in libris omnibus habentur, ulla correctio adhiberi potest. Cap. 23. §. 52. *M. Cassio* iam e libris reposui pro *M. Crasso* et post *populis* adieci *sunt.* Cap. 24. §. 55. e libris nunc ego quoque edidi *curata sunt semper* pro *semper curata sunt.* Cap. 25. §. 56. *Vennonii* pro *Venonii* librorum auctoritatem secutus scripsi. Cap. 26. §. 57. quod nuper C. L. Kayserus auctore Madvigio scripsit *maligno dente* pro *maledico dente* non accipio. *malignus* verbum Ciceronianum non est. Illud tamen non infitior, satis certam, quae nunc legitur, scripturam non esse. Cap. 27. §. 62. *in quos semel susceptum est* scripsit Baiterus pro *in quos semel susceptum sit* idemque vir doctissimus etiam cap. 3. §. 6. pro *in qua natus sit* scripsit *in qua natus est.* Dubitari tamen potest de his locis, in quibus etiam oratio obliqua locum habere potest. Cap. 28. §. 63. ego quoque nunc obtinui librorum auctoritatem: *in consulatu praefectum fabrum detulit.* Baiterus comparavit *epist. ad Att.* lib. V. ep. 7. §. 64. falso Baiterus omisit verba *et familiarissimum*, quae in uno cod. Parisino desunt, ex quo facile exciderunt propter similem exitum verborum; neque ego §. 68. tantam putavi esse unius illius libri auctoritatem, ut *cogitate* inde acciperem pro *cogitatote*, quod in ceteris libris habetur, cui recte deinceps respondet *tenetote.* Nam quod praecessit *proponite,* id alio modo dicitur.

Etiam in oratione *Pisoniana* quaedam nunc mutanda fuerunt. Ex his potiora haec sunt. In fragm. II. p. 139. nunc restitui *Qui colore ipso* pro eo, quod antea edideram *Qui color? ore ipso.* fragm. IX. p. 140. iam *serraco* scripsi pro *sarraco.* Cap. 1. §. 2. *gloriabatur* cum libris retinui. Videtur Cicero illud tempus spectare, quo modo gloriatus erat L. Piso. Cap. 2. §. 5. *multa* pro *multaque* librorum auctoritate commotus reposui et paullo post de Hotomani coniectura *commutavi* pro *communicavi* restitui. Cap. 3. §. 6. veritus sum corrigere *non ut multis bene gesta, sed ut nemini conservata re publica* etc. pro eo, quod in libris omnibus est *bene gestae — conservatae rei pu-*

blicae, quamquam aliis Ciceronis locis Ablativus in simili causa ponitur, ut in *epist.* XV. 4. §. 11. *in Catil.* III. 6. §. 15. IV. 10. §. 20. Hoc enim loco verbum decernere aut constituere, quod in illis locis habetur, non adiungitur, sed per Genetivi usum alio quodam modo res declarata est. Cap. 6. §. 12. nunc scripsi, quo ducunt etiam libri: *si sua consilia cum illo coniunxisset* pro *si tua consilia cum illo coniunxeris*, eaque scriptura etiam sola sententiae accommodata est. Cap. 7. §. 15. e cod. Gemblacensi *vi terrere* pro *interire* reposui, id quod Zumptius et post eum Madvigius coniectura adsecutus erat. Cap. 8. §. 18. nunc ipse quoque *omnes* ante *ordines* e cod. Taurinensi palimpsesto adieci et eadem auctoritate cap. 11. §. 19. *quaerebam* pro *requirebam* edidi. §. 20. *Epicureo* nunc scripsi pro *Epicuro* et verba *ac crotala* delevi. Cap. 10. §. 22. verba *ne tum quidem,* id quod iam in prima editione mea feceram, retraxi ad ultima enuntiati verba *fortunae rotam pertimescebat.* §. 23. scripsi nunc *et in toga praetexta* pro *in toga praetexta. et* legitur in libris, quamquam non suo loco. Cap. 11. §. 24. nunc ipse quoque *Vibellio* reposui pro *Iubellio.* §. 25. *revocarant* de Lambini coniectura est pro *revocarunt.* Cap. 12. §. 27. *lutulente, quaeso* legitur aperte apud Donatum ad Terentii *Eun.* III. 5, 7., unde iam in priore editione receperam. Nomen adiectivum in eius modi locis etiam alibi solum habetur, ut c. 31. §. 78. c. 36. §. 89. §. 28. nunc *ut,* quod certe supervacaneum est, uncis circumdedi. Cap. 13. §. 30. *ac tamen* de Wunderi coniectura est, libri habent *hac tamen.* Cap. 14. §. 31. *in maledicti* scripsit Halmius, libri *in* omittunt. Cap. 15. §. 33. *profectionis*, quod omittit cod. Taurinensis palimpsestus, uncis circumdedi. §. 34. *cansularibusque* e cod. Vaticano est, vulgo *que* omissum est, itemque factum est etiam in verbis sequentibus, in quibus *servatoremque* ex eodem libro repositum est pro *servatorem.* Cap. 37. §. 40. *inventus es* iam restitui, ut librorum auctoritas postulat, pro *es inventus*, quod superiore tempore ex uno cod. Erfurtensi receperam. Cap. 19. §. 44. *duo duces* reposui pro *duos duces* et *infrenatum* scripsi pro *infirmatum* e cod. Vaticano. Cap. 20. §. 45. *de acerrimis hostibus* pro *de taeterrimis hostibus* ex eodem libro est. §. 46. de vera librorum scriptura edoctus iam *constitutas* post *certissimas* omisi. §. 47. in verbis *non cognoscere homines, non cognoscere leges* etc. non potest dubitari quin plura verba et exciderint et mutata sint, qua de re recte Madvigius disputavit, etsi eius correctionibus locum iam sanatum esse non existimo. Etiam verba haec *non senatum, non civitatem* sana esse non possunt. Suspicor haec verba olim sic scripta fuisse: *non cognoscere leges, non senatus consulta*, et illa verba, quae nunc leguntur *senatum, civitatem* e male intellecto compendio *s. c.* orta esse, ut haec olim sententia fuisse videatur: *Quid est aliud furere? non cognoscere homines? Gravius hoc est non cognoscere leges, non senatus consulta.* Praecessit enim: *quam legem? quod senatus consultum?* Sed singula quis in eius modi locis praestare potest? Cap. 22. §. 48. verba *par-*

tim permutationes et paullo post *in monte* iam uncis circumclusi. Mox *numen* reposui pro *nomen,* qui librarii error etiam in Kayserianam editionem e mea propagatus est. Cap. 22. §. 51. iam *a Brundisio* e plerisque libris rescripsi pro *e Brundisio.* §. 52. *quum* pro *quo* e cod. Vaticano recepi. §. 53. *quis hospes* correxi pro *qui hospes.* Cap. 23. §. 54. iam verba *opera in* ante *proelio* e cod. Vaticano ipse quoque reposui. §. 55. *quin dico* de Jeepii coniectura scripsi pro *qui dico* et paullo post *tantae provinciae* pro tanta e provincia e cod. Vaticano recepi. In ceteris libris est *tanta provincia.* Cap. 24. §. 57. *levis* ante *animi* uncis circumdedi. Paullo post scripsi nunc, ut legitur in libris, sed sine signo omissionis: *non .... sed eversae per te et perditae,* ut alterum orationis membrum excidisse videatur. Paullo post e cod. Vaticano nunc reposui *quibus tu velles finibus traderetur* pro eo, quod olim edideram: *quibus tu finibus velles redderetur* atque ex eodem libro §. 58. *hunc non* pro *non hunc* scripsi. Cap. 25. §. 59. *facetus* ex libris omnibus rescripsi pro *factus.* §. 61. *levitate* et *cupiditate* pro *levi cupiditate* e cod. Vaticano est. Eadem §. eodem libro auctore *detuli* pro *rettuli* et scripsi et id vocabulum post *iubebat* retraxi. Cap. 26. §. 62. *specillis* de Madvigii coniectura scripsi pro *speculis.* §. 63. *egomet mihi* e librorum vestigiis restituit Garatonius. Vulgo *mihimet* legebatur. §. 64. *despicatissimo* de Lambini coniectura scripsi pro vulgato *desperatissimo.* Cap. 27. §. 66. *nihil protervius* recepi e cod. Vaticano. In ceteris libris est *posterius,* et paullo post lacunae signa feci. §. 67. Halmio auctore scripsi *quin ne magno opere quidem.* In cod. Vaticano pro *quin* legitur *cui,* vulgo omissum est. Extrema §. servavi librorum verba *usque eo, dum de solio ministretur,* quibus in verbis alii de coniectura *de dolio* reponi voluerunt. Illud rectissime dicitur. Solium eius modi vas fuit, quod ei vasi, unde vinum fundebatur, supponi solebat, quo colligeretur, si quid redundaret, itaque, ubi iam ipsa vasa vacuefacta erant, de solio ministrabatur illud, quod confluxerat. Cap. 28. §. 68. *me hercules* est e cod. Vaticano pro *me hercule.* Cap. 29. §. 70. verba *non ut impurum* auctoritate cod. Vaticani retraxi post verba *non ut audacem;* in ceteris libris post *modo leviter* leguntur. Paullo post *conviviorumque genera* est in cod. Vaticano. Vulgo legitur *gnnera conviviorumque.* Cap. 30. §. 73. *sum locutus* est de Madvigii coeiectura. In cod. Vaticano est *conlocutus,* ceteri libri *locutus* legunt. §. 75. recte Baiterus praecepit scribendum esse: *Sed sit offensus primo: nonne* etc. Mox Madvigius pro eo, quod in libris habetur *compensabit,* scribendum putavit *compensabat.* Ego scripsi: *compensavit.* Sic *v* et *b* saepe numero in his orationibus in libris inter se commutatae litterae sunt, veluti c. 27. §. 66., ubi cod. Vaticanus *proterbius* habet pro *protervius* atque alia id genus multa. Cap. 31. §. 77. *in suo iudicio* pro *suo iudicio* est e cod. Taurinensi palimpsesto. Cap. 32. §. 80. *interpunxi id quod meminero, semper aeque* etc. et paullo post *aliquando* pro *aliquanto* scripsi. Cap. 33. §. 81. *si semper aspernaretur* nunc ipse quo-

que e cod. Taurinensi palimpsesto recepi. Vulgo *semper* in hoc membro omissum erat. Eadem §. improbo eorum rationem criticorum, qui *Cuius ego imperium, non Alpium vallum* etc. scripserunt pro *Cuius ego imperio non Alpium vallum* etc. ediderunt. Ea enim oratio satis concinna non esset. Illud autem quod Cicero verbis his *Cuius ego imperio*, id est, propter huius imperatoris res gestas, amplificavit deinceps ipse verbis his: *perfecit ille, ut* etc., id quod mutata verborum interpunctione significavi. Nullo autem modo illud orationis membrum pro suppositicio haberi potest. §. 82. *tam inopi* proposuit C. Halmius. In libris eo loco est *tam opimo*. Cap. 34. §. 83. *devertisti* pro *evertisti* de Th. Mommsenii coniectura est, *tum eduxeras* pro *tu eduxeras* de Halmii. §. 84. *Cotyi* pro *Cotto* bis scripsit Halmius de Garatonii coniectura. Cap. 35. §. 85. *parva* nunc e libris scripsi pro *perparva*. §. 86. *Cherronesus et* pro *Cherronenses* de Halmii coniectura edidi. Cap. 36. §. 87. non erat quod *servis tuis publicanis* in suspitionem adduceretur. Iam Fr. Hotomanus recte adsimulavit Ciceronis locum ex *Accusatione Verris* lib. III. c. 38. §. 87. ubi servi in publicanorum numero fuisse dicantur. Adde Accus. lib. III. c. 20. §. 50. §. 88. *aediliciis reiectis* pro *aedilicius reiectus* de Madvigii coniectura scripsi. §. autem 89. bis *quod* scripsi pro *quid? quod*. Cap. 37. §. 90. *te accipere* e libris restitui pro accipere, et paullo post *acceptam iam et devoratam pecuniam* scripsi pro *accepta tamen et devorata pecunia*. §. 91. *et* Halmio auctore post *gentibus* addidi, quod deest in libris. Cap. 38. §. 92. *a se* iam e libris recepi pro *ab se*. Cap. 39. §. 95. *hic civis* e libris nunc scripsi pro *haec civitas* et paullo post *eiectus est e patria* pro *eiectus patria est*. Cap. 40. §. 96. *fuerunt* scripsi auctore Halmio pro *fuere* levi illo quidem indicio librorum, sed tamen satis certo propter consuetudinem M. Tullii. Mox *tribuni militares* scripsi de Orellii coniectura, cl. §. 88. 98. In libris fere habetur *tribuni mil.* per compendium. Cap. 41. §. 98. e libris recepi ipse quoque nunc *qui se ipse oderit* pro eo, quod olim edebatur, *qui se ipsum oderit*. Denique §. 99. extrema *viderem* ex libris nunc reposui pro *videbo*.

In oratione, quae est *pro Cn. Plancio*, multa mutanda nunc quidem non fuerunt, sunt tamen quaedam eius modi, ut hoc loco commemoranda esse videantur. Cap. 3. §. 7. in loco admodum difficili, in quo olim proposueram: *Quid tu? numne dignitatis iudicem* etc., postea vero scripseram: *Quid, tune acrem dignitatis iudicem* etc., ea omnia non satis certa esse existimo, nec probo quod nuper Cobetus in *Mnemos.* vol. XI. p. 313. probavit a Lambino olim illatum: *Quid tu? aequum dignitatis iudicem* etc. In tanta scripturae discrepantia vix quidquam licet adfirmare. Ad sententiam ineptum non videtur esse, si scribamus: *Quid? tu in campo dignitatis iudicem putas esse populum?* §. 8. nunc pro vulgato *Itaque quamquam* etc. scripsi codd. Teg. et Erf. auctoritate: *Itaque iam, quoniam qua nolui ianua sum ingressus in causam, sperare videor tantum afuturam esse orationem meam*

a minima suspitione offensionis tuae etc. eaque verba aptius cum iis, quae antecedunt, coniungenda esse existimavi. Cap. 5. §. 12. scripsi nunc e codd. Teg. Erf. *Cn. Manlium* pro *Cn. Mallium*, et §. 13. e codd. eisdem et magna parte codicum ceterorum *eo plus aberat* pro *eo plus aberas*. Cap. 6. §. 15. e cod. Teg. recepi *sunt omnes aeque boni viri* pro vulgato *sunt aeque boni viri*. Tamen paullo post veritus sum edere e libris Teg. Erf. *ne contendat* pro vulgato *nec contendat*. Aptius enim ea membra orationis inter se cohaerent quam ut separanda esse videantur. Illud autem *neccontendat*, si in cod. archetypo scriptum fuit: **neContendat**, facile in *ne contendat* corrumpi potuit, ut hoc idem factum est in Ciceronis *Disp. Tusc.* II. 25, 61., ubi ex **neCoMittam** ortum est *nec omittam* pro *nec committam* et in *epist.* X. 4, 3., ubi ex **nec nunCoMittam** factum est *nec nunc omittam* pro *nec nunc committam*. Eadem §. extrema, quum in codd. Teg. Erf. legatur *tamen nos impetu*, in ceteris fere libris aut *in tanto nos* aut *tanto nos*, oculos librariorum propter similitudinem verborum per compendia scriptorum aliquid oblitteravisse puto et edidi: *tamen in tanto nos impetu* etc. §. 16. *adsequerere* de Gruteri coniectura nunc reposui pro *adsequerer*, quod in libris habetur. Cap. 8. §. 21. scripsi *tribum Teretinam* pro *tribum Terentinam* idemque feci cap. 16. §. 38. cap. 17. §. 45. Cap. 22. §. 54. vide Th. Mommsenium in *Mus. Rh. Nov.* a. 1861. p. 303 sqq. Cap. 9. §. 22. quum nunc accurata Io. G. Baiteri collatione cognitum sit in cod. Tegernseensi legi **illum offici intẽ** vel **mtẽ**, credo ego id olim nihil aliud fuisse nisi *illum officii morem*, quod est in ceteris libris omnibus scriptum, eamque scripturam pro E. Wunderi coniectura *illam officii rationem* iam reposui. Nam quum et *retinere morem* recte dicatur, vide lib. *de finibus* II. 1, 2. itemque *retinere officium*, vide lib. *de officiis* III. 29, 105., quidni dicas *morem officii retinere?* Cur autem mos officii dici non possit nulla ratio est. Cap. 11. §. 27. nunc optimorum librorum auctoritate reposui *illi et virtute* pro *illi virtute*. Cap. 12. §. 30. scripsi nunc, ut est in codice Erf. scriptum *tam externis quam domesticis* pro *qua externis, qua domesticis*. Quae in ceteris libris habetur confusio particularum *tam* et *quam* videtur ex eo nata, quod **cā** *(quam)* et **tā** *(tam)* inter se facile commutabantur. Cap. 14. §. 33. etsi quum in codicibus Teg. Erf. *que* post *dixisset* non legatur, admodum probabilis videri potest coniectura Baiteri, qua ille scribendum putavit: *salutasset et, ut fit, dixisset*, tamen, quoniam ante verbum *quid* facile *q.*, id est *que*, oblitterari potuit, ceterorum librorum scripturam mutandam non putavi. *et* enim ante verba *ut fit* non est in libris. §. 35. retinui *stomachor vero*, quamquam in codicibus Teg. Erf. *vero* omissum est. Facile enim *ů*, id est, *vero* eo loco oblitterari potuit. Eius modi autem requiri particulam Cobetus quoque sensit, qui l. c. p. 320. omisso *vero* scribi voluit *sed stomachor*. Cap. 18. §. 45. de Cobeti coniectura scripsi *exspectent* pro *respectent*. Cap. 19. §. 48. *poteris* nunc scripsi pro *potueris* et cap. 20. §. 49. *tabellae* post *diribitae* de E. Wunderi

coniectura reposui, cuius in libris vestigia nulla sunt. Paullo post e libris tantum non omnibus *consul* reposui pro *consularibus*. Cap. 21. §. 51. nunc e cod. Teg. auctoritate, in quo legitur: *aedilitatis aceptis repulsis*, quibus in verbis *aceptis* est pro aCeptis scriptum, scripsi *duabus aedilitatis acceptis repulsis* pro eo, quod olim edideram: *duabus aedilitatibus repulsus*. §. 52. duplicavi ego quoque nunc verbum *detractum* in libris semel scriptum et cap. 22. eadem §. *de summa re publica* scripsi pro *de summa rei publicae* optimorum librorum auctoritate. Cap. 24. §. 59. scripsi ego de coniectura mea: *haec illi soleo praecipere, quamquam ad praecepta non est aetas grandis, quae rex ille a Iove ortus suis praecepit filiis.* Ac primum quidem, quod *grandis* scripsi, notum est aetatem grandem, grandiorem et id genus alia saepe numero a Latinis esse dicta. Ciceronem autem puerum eo tempore, quo habita haec oratio est, vix decem annos natum fuisse notum est, ut haec scriptura ad ipsam sententiam accommodatissima esse videatur. In libris autem paucis eo loco scriptum est *gravis*, in ceteris libris aut vacuum spatium ibidem est aut corruptelae sunt eius modi, quae ad illam scripturam pertinere videantur, si statuamus eam olim per compendium grādis scriptam fuisse. Quod autem postea edidi *quae rex ille a Iove ortus* pro vulgato *quae ille a Iove ortus*, id tantum abest ut audacius factum esse censeam, ut mirer hoc ita scribendum esse vidisse usque adhuc neminem. Nam quum in libris paene omnibus, etiam in codd. Teg. Erf., non *quae* scriptum sit, sed *qua re*, non est probabile olim ibi scriptum fuisse *quae* simpliciter. In ea autem scriptura latere *quae rex* apparet. Nam neque *ille a Iove ortus* satis recte dictum videtur et Atreum regem priore loco appellandum fuisse, docent, qui sequuntur, pueri regii. Huc accedit quod *rex* olim per compendium scribebatur, vide *Notas Vaticanas* in H. Keilii *Grammat. Latin.* vol. IIII. p. 313. tum *Notas Papianas et Einsidlenses* p. 327 sq. denique *Petri Diaconi notas* p. 345., quibus locis collatis apparebit hic sine dubio compendia q̃R, id est *quare*, et q̃·R̶, id est, *quae rex* esse confusa. Paullo post, quum in libris fere *nostris* sit, *nostis* veri simillimum est hic olim fuisse scriptum, id quod reposui. Cap. 25. §. 61. in loco varie temptato nunc scripsi id, quod et librorum auctoritati minime refragatur et ad sententiam loci aptissimum esse videtur: *Quasi vero isti quos commemoras, propterea magistratus ceperint, quod triumpharant, et non [propterea triumpharint], quia commissi sunt iis magistratus, in quibus re bene gesta triumpharent.* Cicero hoc vult dicere: Non magistratus illi ceperunt, quod triumpharant, sed triumpharunt, quod iis erant commissi magistratus, ut triumphare possent. In his apparet facile post *et non* excidere potuisse *triumpharint*, quia modo praecesserat *triumpharant* et eo loco libri discrepant inter *triumpharant* et *triumpharunt* et *triumpharint*. Altero autem loco in verbis: *in quibus re bene gesta triumpharent,* nulla fere est librorum discrepantia. §. 62.

nesciunt e codd. Teg. Erf. pro vulgato *nesciverit* repositum est. Cap. 26. §. 63. legitur in libris et editis et scriptis vulgo: *Facile patior — id te accusantem tam diu dicere, quod ego defensor sine periculo possim confiteri.* Et sane leviter inspicienti satis accommodata haec scriptura esse videtur. Sed quum accuratius locum consideramus, primum non satis recte accusantem et defensorem dicas inter se opponi: nam exspectaveris aut accusatorem et defensorem aut accusantem et defendentem inter se respondere. Eodemque accedit, quod verbum defensor in libris optimis non satis certum est. In cod. enim Tegernseensi legitur *defensor* ita, ut extrema littera puncto notata sit, in cod. autem Erfurtensi aperte scriptum est *defensori*, non *defensor*, quam ob rem ego minime dubito quin olim in cod. archetypo hic scriptum fuerit **defensuruSınepericulo.** Itaque edidi: *id te accusantem tam diu dicere, quod ego defensurus sine periculo possim confiteri.* §. 65. nunc scripsi *me e provincia decedere* pro eo, quod superiore tempore scripseram *me a provincia decedere.* Nam eo et vestigia librorum ducunt et formula hac ipsa in oratione saepius usurpata. Cap. 27. §. 66. *Itaque* ex libris optimis reposui pro *Ita* et §. 67. *ex urbe afuit* scripsi pro *ex urbe is afuit.* Cap. 28. §. 69. ex libris optimis scripsi *quam quod pro Plancio facio* pro *quam pro Plancio facio* et *neque Metelli* pro *neque Q. Metelli.* Cap. 29. §. 71. *nihil timerent* reposui pro *non timerent,* quod errore in meam editionem receptum erat. Cap. 31. §. 75. *condonatus est ille* e cod. Teg. recepi pro vulgato *condonatus ille.* Cap. 22. §. 77. scripsi nunc de Garatonii sententia *populo Romano ei gratiam referre* pro eo, quod superiore tempore scripseram, *a populo Romano ei gratiam referri.* §. 78. *egerint* correxi pro *egerit,* quod errore a me propagatum erat. §. 78. et interpunctionem mutavi et *Atque* pro *Atqui* scripsi, denique *defugerem* scripsi pro *defugerim.* Omitto alia et commemoro me cap. 33. §. 80. *religionum colentes* pro *religionis colentes* reposuisse, quod non solum omnes fere praeter cod. Erfurtensem libri Ciceroniani tuentur Numerum pluralem, verum etiam Arusianus Messus ita scriptum habet p. 220. ed. Lindem. §. 81. *mutus ille* reposui pro *ille mutus,* quod ego olim solius Erfurtensis libri auctoritate receperam. Cap. 39. §. 94. scripsi *probarim* e cod. Erfurtensi pro vulgato *probavi.* Sed paullo post minime accepi a Köpkio scripturam hanc: *haec de sapientissimis et clarissimis viris et in hac re publica et in aliis civitatibus monumenta ac litterae nobis prodiderunt.* Nam quod ille commemoravit *Accus.* III. 89, 209. IV. 48, 106. *pro Ligar.* 2, 6. *Deiot.* 13, 37., tu conferas Ciceronis *de invent.* I. 26, 39. *de domo* 53, 137. *de off.* III. 1, 4. et de sapientiae maiorum monumentis conf. *de leg. agr.* II. 36, 98. Cap. 40. §. 95. pro verbis: *me arcem facere e cloaca* reponi voluit Dobree in *Adversar.* II. p. 375. *me aram facere* etc., quod propter ea, quae sequuntur, verba: *lapidemque e sepulcro venerari pro deo,* coniectum esse videtur et rationem nullam habet. Cobetus nuper l. c. p. 330 sq. scribi voluit *me arcum facere e cloaca.*

Ego tamen nihil mutandum censeo. Cap. 41. §. 98. *autem* uncis circumdedi, §. autem 100. *vi me, vi, inquam* scripsi, quod idem coniecit Ernestus Köpke, quia eo ducunt vestigia quae sunt in libris. Cod. enim Tegernseensis habet *vi inquam*, ceteri libri fere *vi me*, *inquam*, ut alter librarius, quum scriptum esset *vi me, vi inquam*, oculis a priore *vi* ad posterius coniectis *me vi* omisisse videatur, alteros *vi* ante inquam praetermisisse probabile sit. Haec fere habui, quae de hac oratione hic adnotarem. Nam cetera, quae ad verborum collocationem pertinent, quum pleraque ex optimorum librorum auctoritate constituta sint, hic commemoranda esse non videntur.

In oratione *pro C. Rabirio Postumo*, quum librorum manu scriptorum fides nos deficiat, lubrica admodum atque incerta est emendatio eorum locorum, qui multi prorsus corrupti in ea oratione habentur. Eorum autem, quae a me nunc mutata sunt, haec fere commemoratione digna videntur. Cap. 1. §. 1. nunc scripsi: *quod fortunas suas, fundatas praesertim atque optime constitutas opes, potestati regiae libidinique commiserit.* Quae scriptura quum in codice fuit, facile, si quis interpunctionem, quae in his verbis facienda erat, negligeret, ea scripturae discrepantia oriri potuit, quae in libris habetur, in quibus partim Accusativus *fortunas suas* partim Genetivus *fortunae suae* scriptus legitur. Cap. 2. §. 3. scripsi nunc *quamquam* pro *quamvis* — ea enim verba quum compendiis erant scripta, facile inter se commutari potuerunt — et *viderat* pro *viderit*. §. 4. *curae* de Manutii coniectura scripsi pro *culpae*, quod in libris est. Vulgo nunc *vitae* de Hotomani coniectura legitur. §. 8. *Quod male cecidit* scripsi pro *Quum male cecidit*. Cap. 4. §. 8. *fuit* pro *fuisset* reposui. Cap 5. §. 12. Madvigium sequutus sum in verbis constituendis his: *Illo, inquit, capite, QUO EA PECUNIA PERVENERIT. Nihil audisti in Postumum, quum in Gabinium iudex esses, nihil Gabinio damnato, quum in eum lites aestimarentur*, cuius vide enarrationem loci apud Baiterum et Halmium, vol. II. part. II. p. 1454 sq. Cap. 7. §. 16. scripsi de coniectura mea *illam* pro *unam*, quod in libris est. *novam* de Madvigii coniectura scripsit Halmius. Paullo post scripsi: *Si delectat amplissimus dignitatis gradus —, sit simul etiam etc.* In libris *si* deest et *est* pro *sit* legitur. Cap. 8. §. 19. *si ante* de Madvigii coniectura scripsi pro *stante*, quod in libris est. §. 21. scripsi: *non Gabinii comes vel sectator nec ad Gabinii* etc. de Halmii et Madvigii ratione pro *num Gabinii comes vel sectator? Negat. Non enim ad Gabinii* etc. Paullo post *contenderet* pro *contenderat* revocavi. §. 22. *ei* pro *eius* nunc edidi. Cap. 9. §. 23. *Athenis* seclusi et *gesserat* pro *digesserat* recepi de Graevii sententia. Cap. 10. §. 26. *cum Graeca palla* scripsi pro *cum mitella*, quo mihi corruptelae, quae in libris sunt, ducere videbantur. §. 28. scripsi *qui pecuniam regiam redigit* pro *qui a rege*. Compendium scripturae causa corruptionis fuisse videtur. Cap. 11. §. 29. *ac liberi* de Madvigii et Mommsenii ratione scripsi pro *quam liberi*. §. 30. *decumas imperatarum pecuniarum* de

Madvigii coniectura edidi. In libris est *decumis imperatorum pecuniam.* §. 31. *At erunt* de Madvigii coniectura est, libri habent *aderunt.* Cap. 12. §. 33. scripsi de Madvigii sententia: *Nec, quam diu non amicissimus mihi Pompeius fuit,* pro vulgato: *Quam diu — non amicissimus mihi non Pompeius fuit.* Cap. 13. §. 37. verba *tam insolens,* quorum nulla fere auctoritas in libris est, delevi ante verba *tam perversum.* Cap. 15. §. 42. *praemiis ac memoria* de Madvigii coniectura est. In libris legitur *praemiis ad memoriam.* Cap. 16. §. 43. de vera Jeepii coniectura *mera laus* reposui pro *mira laus.* Mox *imprudentem* de Halmii suspitione edidi pro *prudentem*, quod in libris est. §. 44. e libris *eius* ante verba *in novo genere* addidi. Cap. 17. §. 46. e librorum vestigiis, in quibus est *ut servi vel* ante *condemnetur*, edidi: *At hoc etiam optat miser, ut, si vel condemnetur a vobis, ita bona veneant* etc. pro eo, quod vulgo legebatur: *At hoc etiam optat*, *ut condemnetur a vobis: ita bona veneant* etc. §. 47. de Madvigii sententia est scriptum: *fidem, quam tibi dedi, praestiti* pro vulgato: *fidem quam potui tibi praestiti.* Paullo post *C. Curtio* de Madvigii sententia, qui *Curtio* proposuit, edidi pro *qui id fecisset.* §. 48. *Nam* pro *Iam* est de Halmii et *intercludit* pro *includit* de Lambini coniectura repositum est.

In oratione, quae sequitur, *Miloniana,* ad quam corrigendam adhibui etiam bina *specimina observationum ad Ciceronis orationem Milonianam* edita a Lud. Lange Gissae anno superiore edita, nunc quidem multa a me mutata non sunt, ut, si illa omitto quae ad verborum collocationem pertinent aut solam librorum auctoritatem spectant, haec fere hoc loco commemoranda esse videantur. Cap. 5. §. 14. nunc quidem ea, quae in libris leguntur verba, paene integra reliqui, quamquam persanatum locum nondum esse profiteor, sed illud una fateor, ea, quae de hoc loco a grammaticis proposita sunt, mihi adhuc non satis fecisse. Cap. 11. §. 23. scripsi *isque est praepositus* de coniectura mea pro eo, quod est in libris *isque praepositus.* Vulgo *est* post *praepositus* adiectum legitur. Cap. 12. §. 33. *Atque per ....* recepi, quae verba leguntur apud Scholiasten Ambrosianum, omisi autem *Sex.* ante Clodii nomen, cuius vestigium apud Quinctilianum IX. 2, 45. nullum est. Cap. 15. §. 39. scripsi nunc: *qui quum de me decretum Capuae fecisset* pro vulgato: *qui quum decretum de me Capuae fecit,* meliorum librorum auctoritati obsecutus. Potuerunt enim non solum condicionaliter haec dici, verum etiam temporis habita ratione. Cap. 16. §. 42. scripsi nunc: *sed etiam obscure quae cogitari possunt, timemus, rumorem, fabulam falsam, fictam, levem perhorrescimus* etc., quibus in verbis optimorum librorum auctoritatem secutus sum. Verum tamen suspicari possumus a Cicerone fortasse olim scriptum fuisse: *rumorem levem, fabulam fictam perhorrescimus.* Conferas etiam ea, quae Klixius nuper disputavit in *Zeitschrift für das Gymnasialwesen* (Berol. 1865.) p. 66 sq. Cap. 17. §. 46. *qui id* ab Halmio accepi pro vulgato *qui.* In libris melioribus *quid* legitur. Cap. 24. §. 64. iam interpunctione paullum mutata *domus in clivo Ca-*

pitolino referta restitui pro *domum in clivo Capitolino refertam.* Cap. 29. §. 79. restitui *ut ea cernimus, quae videmus* pro eo, quod olim e cod. Coloniensi falso receperam: *ut ea cernamus, quae non videmus.* Cap. 33. §. 90. verba *Sex. Clodio,* quamquam constanter in libris leguntur, uncis circumdedi. Cap. 35. §. 95. librorum bonorum auctoritate *delinirel* scripsi pro *deleniret.* Haec enim verbi forma obtinetur a M. Tullio etiam in aliis libris, ut *de part. orat.* 19, 67. de quo loco vide quae nuper disputavi in prooemio part. I. vol. II. p. XXII. Cap. 37. §. 102. scripsi nunc *quae est grata gentibus* .... ut lacuna post *gentibus* statuenda esse videretur.

Etiam in oratione, quam Cicero *pro M. Marcello* habuit, multi a me loci mutati non sunt. Eorum, quae mutavi, maxime commemoratione digna haec esse videntur. Cap. 2. §. 6. scripsi *Fortuna* pro *fortuna.* Cap. 3. §. 8. ex iis, quae habet Arusianus Messus p. 264. ed. Lindem., satis perspicuum esse videtur, illum grammaticum in codice suo invenisse *victoriae temperare* pro *victoriam temperare.* Hanc igitur scripturam auctore etiam I. G. Baitero recepi. Cap. 4. §. 10. non dubitavi id recipere, quo, quum rem recte existimamus, ea verba, quae in libris habentur, ducunt, et scripsi: *omnium Marcellorum meum pectus memoriam effudit* pro eo, quod vulgo legebatur, sed plerumque non sine corruptionis nota: *omnium Marcellorum meum pectus memoria obfudit.* Neque enim offensioni poterit esse, si quis Latine dicat *meum pectus hominum memoriam effudit,* quum memoria ex pectore hominum quodam modo excitetur atque effundatur. §. 11. scripsi de coniectura mea: *quae* (res) *quidem tanta est, ut, si ulla tropaeis et monumentis tuis adlatura finem sit aetas — nihil est enim opere aut manu factum, quod non aliquando conficiat et consumat vetustas —, at haec tua iustitia et lenitas animi florescat cotidie magis, ut, quantum tuis operibus diuturnitas detrahet, tantum adferat laudibus.* Haec enim sententia neque librorum auctoritatem infirmat et ad sententiam loci aptissima esse videtur. Nam et quae sequuntur verba: *ut, quantum — laudibus,* illam sententiam priore loco requirunt et mutatio verborum ipsa gravior non est. Etenim in plerisque libris quum legatur *ut nulla tropaeis,* non *ut tropaeis,* magna mutatio non est, si scribas: *ut si ulla,* quia in continua scriptione si erat **utsiulla**, facile pro eo scribi potuit *ut nulla* ab eo, qui sententiam singulorum verborum, non totius loci spectavit. Quod si prior mutatio facta erat, paene necessario pro *florescat,* quod in codice archetypo fuisse videtur, *florescit* aut *florescet,* quae scripturae in libris sunt, scriptum est. §. 12. scripsi auctore Baitero *possit auditum* pro *auditu possit.* Cap. 5. §. 13. in verbis: *etsi aliqua culpa tenemur erroris humani, scelere certe liberati sumus,* alii libri *a scelere,* alii *ab scelere* legunt. Quare ego scripsi: *at scelere certe liberati sumus.* Particulae enim *at — certe* egregie huic loco conveni nt. Paullo post *me et mihi et rei publicae* auctore Baitero restitui pro *memet mihi* etc. Cap. 8. §. 24. non probo, quod Baiterus librorum quorundam auctoritate pro *tantoque animorum*

ardore scripsit *tanto animorum ardore.* Nam et ad sententiam aptissima est Coniunctio *que* et facillime excidere potuerat propterea, quod per *q.* scribi solebat, id quod pertinet etiam ad §. 25., ubi Baiterus verba *nunc cum* delevit, quae per notas scripta facile oblitterari potuerunt, et ad §. 26., ubi *certe* idem vir doctissimus eiecit, et ad cap. 10. §. 31., ubi *etiam* ante *exsilio* sustulit, et ad cap. 11. §. 33., ubi *omnium* in interpolationis suspitionem adduxit.

In oratione *Ligariana* quae mutavi fere haec sunt. Cap. 2. §. 6. *quum* particulam ante verba *M. Cicero* e libris tantum non omnibus revocavi, in superiore editione omissam. Cap. 3. §. 7. *reddere* restitui pro *dare.* et §. 9. *qui sensus* pro *quis sensus.* Cap. 5. §. 12. *omnia* reposui antea a me omissum. §. 13. *est* aute *durius* recepi et *oppugnabis* pro *pugnabis* scripsi. §. 14. etsi oratio satis recte composita non est, nihil tamen mutare ausus sum, quum incertum sit utro in membro scriptura mutanda esse videatur. §. 15. *quam* ex libris reposui pro *quantam.* Cap. 6. §. 17. *enim* in verbis *isto enim nomine* nunc e libris recepi, tum *et verum* pro *ac verum* restitui. Cap. 7. §. 20. *qui noluit* scripsi pro *nisi qui voluit.* §. 22. *illum voluisse* scripsi pro *ullum voluisse.* Cap. 8. §. 24. restitui e libris bonis et satis multis: *non tam propter id ne offendam* pro vulgato *non tam ne offendam.* Verba enim *propter id,* quae sunt ad ipsam vim sententiae accommodata maxime, non ex interpolatione in meliores libros venisse, verum propterea, quod notis erant scripta, omissa esse videntur. *Propter* enim pt notabatur, vide *H. Keilii* Gramm. Lat. vol. IIII. p. 326. Cap 9. §. 26. restitui *istud quisque* pro *quisque istud,* quod unus cod. Erfurtensis habet. §. 27. delevi Particulam *cum* ante *iniuria.* Cap. 11. §. 31. correxi *quam illius* pro *quae illius* et §. 32. *facies* pro *facis.* Utraque scriptura errore in meam editionem irrepsisse videtur. Cap. 12. §. 36. rescripsi *ut eum tui studiosum* pro *ut eum studiosum.* Denique §. 38. *forsitan* quod in libris est, reposui pro *fortasse*, quod de coniectura scripseram. Si *forsitan* verum est, vis vocis ad vocem *causam* adsumenda et aptissime cum ea voce coniungenda est. Alii aliter Indicativum, qui alias non legitur in eius modi locis apud M. Tullium, removere studuerunt.

Perpaucis locis etiam in oratione, quae est *pro rege Deiotaro,* scriptura a me nunc quidem mutata est, ita fere ut magis etiam, quam antea fieri potuit, optimorum librorum auctoritate niterer, quae postea demum erat cognita, qua in re C. Halmium et C. L. Kayserum potissimum auctores habui. Ab his tamen cap. 5. §. 13. ita dissensi, ut quae in bonis libris tradita est scriptura: *postremo venit ad fugientem, non ad insequentem,* a me retineretur, non reciperetur id, quod videtur ab librariis, ut oratio exaequaretur cum prioribus verbis, scriptum esse: *postremo venit ut ad fugientem, non ut ad insequentem,* quae oratio mihi ab hoc membro aliena esse visa est. Cap. 6. §. 17 scripsi nunc auctoritate Strabonis XII. 5, 2. *in castellum Blucium* pro *in ca-*

stellum Luceium, quod verum esse nullo modo potest, eodemque Strabone auctore recte deinceps cap. 7. §. 21. Hermannus Sauppe scribendum esse vidit: *in castellum Peium* pro *in castellum Luceium*, id quod a me receptum est. Cap. 8. §. 23. reposui nunc eam scripturam, quam iam superiore tempore e librorum manu scriptorum testimonio erueram, sed postea rursus deserueram, et scripsi: *vel quia non nosset vel si nosset* pro *vel quia nosset vel quia non nosset*. Cap. 10. §. 29. corruptam quae est in libris scripturam relinquere malui quam temere locum mutare. Cap. 12. §. 34. scripsi nunc: *sed etiam clementissimum in victoria ducem vidimus*, pro eo, quod a me editum erat: *sed clementissimum in victoria ducimus*. Paullo post *locus* addidi nunc post *nullus*. Cap. 13. §. 36. in quo loco Garatonii rationem sequutus eram, iam eam scripturam, quae magis ad librorum auctoritatem accederet, recepi et scripsi: *quum, postea quam a L. Scipione est devictus, Tauro tenus regnare iussus esset omnemque hanc Asiam — amisisset, dicere est solitus* etc. Nam *est* facilius mihi post *Scipione* quam post *devictus* omitti potuisse videtur. Cap. 14. §. 40. scripsi nunc *maxima* de Wesenbergii coniectura pro *maxime*.

In *orationum in M. Antonium Philippicarum* libris XIV. relegendis et emendandis non minore studio quam superiore tempore versatus sum. egregia nunc iam Caroli Halmii opera adiutus, quae accuratiorem codicis Vaticani et ceterorum librorum collationem quum praeberet omninoque multum ad Ciceronis orationem emendandam adferret, mihi in arte critica factitanda optima dux exstitit. Verum tamen permulti loci in his orationibus summam dubitationem etiam nunc habent, quoniam nondum constat, utrum codici Vaticano soli tantum tribuendum sit, quantum multi critici ei tribuendum esse putaverunt, an ceteris quoque libris ab eius scriptura dissentientibus sua maneat auctoritas. Ad hanc litem dirimendam quum longiore mihi disputatione opus esse videretur, quam quae hoc prooemio commode contineri posset, satius esse putavi alia potius occasione de singulis harum orationum locis quae mea esset sententia uberius explicare quam ut brevius ea re defungerer, quae nisi diligentissime tractaretur, non ita ad finem perduci posset, ut nihil dubitationis relinqueretur. Illud tamen hic profiteor, me sedulo, omnia, quae in libris et actis litterariis ab hominibus doctis de singulis harum orationum locis disputata essent, conquisivisse atque ita eis rebus usum esse, ut has quoque orationes, quoad eius fieri posset, emendatas lectori offerrem. Qua quidem in re plerumque librorum auctoritatem secutus sum, aliquotiens vero etiam coniecturis, si quae certiores esse viderentur, non abstinui. Sed de his rebus mox, ut spero, alia disputandi opportunitas dabitur.

Scripsi Lipsiae mense Martio a. MDCCCLXVI.

Reinholdus Klotz.

Partis secundae volumine tertio continentur:

M. TULLII CICERONIS
PRO P. SESTIO ORATIO.

ARGUMENTUM VETERIS ENARRATORIS.

P. Sestius amicissimus familiarissimusque Ciceronis fuit in collegio tribunorum pl., qui fuerunt P. Lentulo Spinthere Q. Metello Nepote coss. [anno p. u. c. 697.]. Obstinate igitur et is sese dediderat in consensum partis eius, qui dignitatem suam M. Tullio restituere gestiebant. Sed enim P. Clodio repugnante et conspiratam seditiose multitudinem congregante, ne quis isti ad revocandum Ciceronem daretur effectus, ad dimicationem usque processum est, ut P. Sestius gravissime et paene letaliter vulneratus [vide huius ipsius orationis cap. 37 sq. et Ciceronis *ad Q. fratrem epistolarum* lib. II. ep. 3. §. 6.] necessario cogeretur etiam ipse armatorum manum gladiatoriam, quod Milo iam fecerat, adhibere, praesidii scilicet gratia: sic enim potuit effici, ut actionem, quam pro Tullio instituerat, obtineret. Postquam tamen Cicero ab exsilio rediit, accusare de vi P. Clodius Sestium coepit immisso velut principe delationis M. Albinovano et testimonium dicente P. Vatinio: ut hoc praecipue crimini daret, quod supergressus civilem modum rogationem suam non aequitate persuaserit, sed armis obtinuerit. Cui opponetur huius modi a Cicerone defensio per qualitatem speciei duplicis .... Nam relativum hoc erit, iuste et merito habuisse armatorum praesidia P. Sestium, ut Clodianos impetus ab illa dimicatione, quam facere coeperat, submoveret. Illud vero ad compensationem refertur, pro bona causa et rei publicae necessaria, etiam si armatos habuerit, impunitum esse debere, quum bene meritum de salute patriae civem restitui vellet omnium favente consensu. Hanc igitur eamdem causam plurimi defenderunt, in quis fuit Q. Hortensius, M. Crassus, C. Licinius Calvus, partibus inter se distributis, quas in agendo tuerentur. Itaque Tullius ea peroravit, quae sibi fuerant explicanda, nec, ut plerique arbitrati sunt, extra causam vagatus est: quamvis enim sciamus .... multa Ciceronem vel iratum vel dolentem de passionibus suis ultra paene quam res posceret exaggerare solitum, tamen [illegible] quod hic prolixa quadam turbulentissimi temporis descriptione [illegible] luminis occupat, non mediocriter videtur

Partis secundae volumine tertio continentur:

M. TULLII CICERONIS
PRO P. SESTIO ORATIO.

ARGUMENTUM VETERIS ENARRATORIS.

P. Sestius amicissimus familiarissimusque Ciceronis fuit in collegio tribunorum pl., qui fuerunt P. Lentulo Spinthere Q. Metello Nepote coss. [anno p. u. c. 697.]. Obstinate igitur et is sese dediderat in consensum partis eius, qui dignitatem suam M. Tullio restituere gestiebant. Sed enim P. Clodio repugnante et conspiratam seditiose multitudinem congregante, ne quis isti ad revocandum Ciceronem daretur effectus, ad dimicationem usque processum est, ut P. Sestius gravissime et paene letaliter vulneratus [vide huius ipsius orationis cap. 37 sq. et Ciceronis *ad Q. fratrem epistolarum* lib. II. ep. 3. §. 6.] necessario cogeretur etiam ipse armatorum manum gladiatoriam, quod Milo iam fecerat, adhibere, praesidii scilicet gratia: sic enim potuit effici, ut actionem, quam pro Tullio instituerat, obtineret. Postquam tamen Cicero ab exsilio rediit, accusare de vi P. Clodius Sestium coepit immisso velut principe delationis M. Albinovano et testimonium dicente P. Vatinio: ut hoc praecipue crimini daret, quod supergressus civilem modum rogationem suam non aequitate persuaserit, sed armis obtinuerit. Cui opponetur huius modi a Cicerone defensio per qualitatem speciei duplicis .... Nam relativum hoc erit, iuste et merito habuisse armatorum praesidia P. Sestium, ut Clodianos impetus ab illa dimicatione, quam facere coeperat, submoveret. Illud vero ad compensationem refertur, pro bona causa et rei publicae necessaria, etiam si armatos habuerit, impunitum esse debere, quum bene meritum de salute patriae civem restitui vellet omnium favente consensu. Hanc igitur eamdem causam plurimi defenderunt, in quis fuit Q. Hortensius, M. Crassus, C. Licinius Calvus, partibus inter se distributis, quas in agendo tuerentur. Itaque Tullius ea peroravit, quae sibi fuerant explicanda, nec, ut plerique arbitrati sunt, extra causam vagatus est: quamvis enim sciamus .... multa Ciceronem vel iratum vel dolentem de passionibus suis ultra paene quam res posceret exaggerare solitum, tamen, quod hic prolixa quadam turbulentissimi temporis descriptione multum voluminis occupat, non mediocriter videtur

ad praesens negotium pertinere. Ostendendae sunt enim P. Clodii seditiosae turbulentaeque illius temporis actiones et iniuriae, quas ipse Cicero perpessus, et utilitates, quas in illius restitutione patria consecuta sit, ut recte ac necessario P. Sestius armatos habuisse videatur, propterea sit maxime praesentis criminis invidia liberandus. [Iudicio, cui praeerat M. Aemilius Scaurus praetor, P. Sestius revera absolutus est, vide Ciceronis *epistolarum ad Q. fratrem* lib. II. ep. 4. §. 1.]

I. 1. Si quis antea, iudices, mirabatur quid esset quod pro tantis opibus rei publicae tantaque dignitate imperii nequaquam satis multi cives forti et magno animo invenirentur, qui auderent se et salutem suam in discrimen offerre pro statu civitatis et pro communi libertate, is ex hoc tempore miretur potius, si quem bonum et fortem civem viderit, quam si quem aut timidum aut sibi potius quam rei publicae consulentem. Nam ut omittatis de unius cuiusque casu cogitando recordari, uno aspectu intueri potestis eos, qui cum senatu, cum bonis omnibus rem publicam adflictam excitarint et latrocinio domestico liberarint, maestos, sordidatos, reos de capite, de fama, de civitate, de fortunis, de liberis dimicantes: eos autem, qui omnia divina et humana violarint, vexarint, perturbarint, everterint, non solum alacres laetosque volitare, sed etiam fortissimis atque optimis civibus periculum moliri, de se nihil timere. 2. In quo quum multa sunt indigna, tum nihil minus est ferendum, quam quod iam non per latrones suos, non per homines egestate et scelere perditos, sed per vos nobis, per optimos viros optimis civibus periculum inferre conantur et quos lapidibus, quos ferro, quos facibus, quos vi, manu, copiis delere non potuerunt, hos vestra auctoritate, vestra religione, vestris sententiis se oppressuros arbitrantur. Ego autem, iudices, *quoniam* qua voce mihi in agendis gratiis commemorandoque eorum, qui de me optime meriti sunt, beneficio esse utendum putabam, ea nunc uti cogor in eorum periculis depellendis, iis potissimum vox haec serviat, quorum opera et mihi et vobis et populo Romano restituta est.

II. 3. Et quamquam a Q. Hortensio, clarissimo viro atque eloquentissimo, causa est P. Sestii perorata nihilque ab eo praetermissum est, quod aut pro re publica conqueren-

dum fuit aut pro reo disputandum, tamen adgrediar ad dicendum, ne mea propugnatio ei potissimum defuisse videatur, per quem est perfectum, ne ceteris civibus deesset. Atque ego sic statuo, iudices, a me in hac causa atque hoc extremo dicendi loco pietatis potius quam defensionis, querellae quam eloquentiae, doloris quam ingenii partes esse susceptas. 4. Itaque si aut acrius egero aut liberius quam qui ante me dixerunt, peto a vobis, ut tantum orationi meae concedatis, quantum et pio dolori et iustae iracundiae concedendum putetis. Nam neque officio coniunctior dolor ullius esse potest quam hic meus susceptus ex hominis de me optime meriti periculo, neque iracundia magis ulla laudanda est quam mea inflammata eorum scelere, qui cum omnibus meae salutis defensoribus bellum esse sibi gerendum iudicaverunt. 5. Sed quoniam singulis criminibus ceteri responderunt, dicam ego de omni statu P. Sestii, de genere vitae, de natura, de moribus, de incredibili amore in bonos, de studio conservandae salutis communis atque otii, contendamque, si modo id consequi potero, ut in hac confusa atque universa defensione nihil a me quod ad vestram quaestionem, nihil quod ad reum, nihil quod ad rem publicam pertineat praetermissum esse videatur. Et quoniam in gravissimis temporibus civitatis atque in ruinis eversae atque adflictae rei publicae P. Sestii tribunatus est a fortuna ipsa collocatus, non adgrediar ad illa maxima atque amplissima prius, quam docuero quibus initiis ac fundamentis hae tantae summis in rebus laudes excitatae sint.

III. 6. Parente P. Sestius natus est, iudices, homine, ut plerique meministis, et sapiente et sancto et severo: qui quum tribunus plebis primus inter homines nobilissimos temporibus optimis factus esset, reliquis honoribus non tam uti voluit quam dignus videri. Eo auctore duxit honestissimi et spectatissimi viri, C. Albini, filiam, ex qua hic est puer et nupta iam filia. Duobus his gravissimae antiquitatis viris sic probatus fuit, utrique eorum ut carus maxime et iucundus esset. Ademit Albino soceri nomen mors filiae, sed caritatem illius necessitudinis et benevolentiam non ademit. Hodie sic hunc diligit, ut vos facillime potestis ex hac

vel adsiduitate eius vel sollicitudine et molestia iudicare. 7. Duxit uxorem patre vivo optimi et calamitosissimi viri filiam, L Scipionis. Clara in hoc P. Sestii pietas exstitit et omnibus grata, .quod et Massiliam statim profectus est, ut socerum videre consolarique posset fluctibus rei publicae expulsum, in alienis terris iacentem, quem in maiorum suorum vestigiis stare oportebat, et ad eum filiam eius adduxit, ut ille insperato aspectu complexuque si non omnem, at aliquam partem maeroris sui deponeret, et maximis praeterea et subsidiis et officiis et illius aerumnam, quoad vixit, et filiae solitudinem sustentavit. Possum multa dicere de liberalitate, de domesticis officiis, de tribunatu militari, de provinciali in eo magistratu abstinentia: sed mihi ante oculos obversatur rei publicae dignitas, quae me ad sese rapit, haec minora relinquere hortatur. 8. Quaestor hic C. Antonii, collegae mei, iudices, fuit sorte, sed societate consiliorum meus. Impedior non nullius officii, ut ego interpretor, religione, quo minus exponam quam multa P. Sestius, quum esset cum collega meo, senserit, ad me detulerit, quanto ante providerit. Atque ego de Antonio nihil dico praeter unum: numquam illum illo summo timore ac periculo civitatis neque communem metum omnium nec propriam non nullorum de ipso suspitionem aut infitiando tollere aut dissimulando sedare voluisse. In quo collega sustinendo atque moderando si meam in illum indulgentiam coniunctam cum summa custodia rei publicae laudare vere solebatis, par prope laus P. Sestii esse debet, qui ita suum consulem observavit, ut et illi quaestor bonus et nobis omnibus optimus civis videretur.

IV. 9. Idem, quum illa coniuratio ex latebris atque ex tenebris erupisset palamque armata volitaret, venit cum exercitu Capuam, quam urbem propter plurimas belli opportunitates ab illa impia et scelerata manu temptari suspicabamur: C. Mevulanum, tribunum militum Antonii, Capua praecipitem eiecit, hominem perditum et non obscure Pisauri et in aliis agri Gallici partibus in illa coniuratione versatum: idemque C. Marcellum, quum is non Capuam solum venisset, verum etiam se quasi armorum studio in maximam familiam coniecisset, exterminandum ex illa urbe curavit. Qua de

causa et tum conventus ille Capuae, qui propter salutem illius urbis consulatu conservatam meo me unum patronum adoptavit, huic apud me P. Sestio maximas gratias egit et hoc tempore eidem homines nomine commutato coloni decurionesque, fortissimi atque optimi viri, beneficium P. Sestii testimonio declarant, periculum decreto suo deprecantur. 10. Recita, quaeso, L. Sesti, quid decrerint Capuae decuriones, ut iam puerilis tua vox possit aliquid significare inimicis vestris, quidnam, quum se corroborarit, effectura esse videatur. Decurionum decreta. Non recito decretum officio aliquo expressum vicinitatis aut clientelae aut hospitii publici, aut ambitionis aut commendationis gratia, sed recito memoriam perfuncti periculi, praedicationem amplissimi beneficii, vicem officii praesentis, testimonium praeteriti temporis. 11. Atque illis temporibus eisdem, quum iam Capuam metu Sestius liberasset, urbem senatus atque omnes boni deprehensis atque oppressis domesticis hostibus me duce ex periculis maximis extraxissent, ego litteris P. Sestium Capua arcessivi cum illo exercitu, quem tum secum habebat. Quibus hic litteris lectis ad urbem confestim incredibili celeritate advolavit. Atque ut illius temporis atrocitatem recordari possitis, audite litteras et vestram memoriam ad timoris praeteriti cogitationem excitate. Litterae Ciceronis consulis.

V. Hoc adventu P. Sestii tribunorum plebis novorum, qui tum extremis diebus consulatus mei res eas, quas gesseram, vexare cupiebant, reliquaeque coniurationis impetus et conatus sunt retardati. 12. Ac postea quam est intellectum M. Catone tribuno plebis, fortissimo atque optimo civi, rem publicam defendente, per se ipsum senatum populumque Romanum sine militum praesidio tueri facile maiestatem suam dignitatemque eorum, qui salutem communem periculo suo defendissent, Sestius cum illo exercitu summa celeritate est Antonium consecutus. Hic ego quid praedicem quibus hic rebus consulem quaestor ad rem gerendam excitarit, quos stimulos admoverit homini studioso fortasse victoriae, sed tamen nimium communem Martem belli casumque metuenti? Longum est ea dicere, sed hoc breve dicam: si M. Petreii non excellens animus amore rei publicae, non praestans

in re publica virtus, non summa auctoritas apud milites, non mirificus usus in re militari exstitisset, neque adiutor ei P. Sestius ad excitandum Antonium, cohortandum, accusandum, impellendum fuisset, datus illo in bello esset hiemi locus neque umquam Catilina, quum e pruina Appennini atque e nivibus illis emersisset atque aestatem integram nanctus Italiae calles et pastorum stabula praeclara cepisset, sine multo sanguine ac sine totius Italiae vastitate miserrima concidisset. 13. Hunc igitur animum attulit ad tribunatum P. Sestius, ut quaesturam Macedoniae relinquam et aliquando ad haec propiora veniam: quamquam non est omittenda singularis illa integritas provincialis, cuius ego nuper in Macedonia vidi vestigia non pressa leviter ad exigui praedicationem temporis, sed fixa ad memoriam illius provinciae sempiternam: verum haec ita praetereamus, ut tamen intuentes et respectantes relinquamus: VI. ad tribunatum, qui ipse ad sese iam dudum vocat et quodam modo absorbet orationem meam, contento studio cursuque veniamus. 14. De quo quidem tribunatu ita dictum a Q. Hortensio est, ut eius oratio non defensionem modo videretur criminum continere, sed etiam memoria dignam iuventuti rei publicae capessendae auctoritatem disciplinamque praescribere. Sed tamen, quoniam tribunatus totus P. Sestii nihil aliud nisi meum nomen causamque sustinuit, necessario mihi de iisdem rebus esse arbitror, si non subtilius disputandum, at certe dolentius deplorandum. Qua in oratione si asperius in quosdam homines invehi vellem, quis non concederet, ut eos, quorum sceleris furore violatus essem, vocis libertate perstringerem? Sed agam moderate et huius potius tempori serviam quam dolori meo: si qui occulte a salute nostra dissentiunt, lateant: si qui fecerunt aliquid aliquando atque iidem nunc tacent et quiescunt, nos quoque simus obliti: si qui se offerunt, insectantur, quoad ferri poterunt, perferemus, neque quemquam offendet oratio mea, nisi qui se ita obtulerit, ut in eum non invasisse, sed incucurrisse videamur.

15. Sed necesse est, ante quam de tribunatu P. Sestii dicere incipiam, me totum superioris anni rei publicae naufragium exponere, in quo colligendo ac reficienda salute

communi omnia reperientur P. Sestii facta, dicta, consilia versata. VII. Futurus erat ille annus iam in re publica, iudices, quum in magno motu et multorum timore intentus est arcus in me unum, sicut vulgo ignari rerum loquebantur, re quidem vera in universam rem publicam, traductione ad plebem furibundi hominis ac perditi, mihi irati, sed multo acrius otii et communis salutis inimici. Hunc vir clarissimus mihique multis repugnantibus amicissimus, Cn. Pompeius, omni cautione, foedere, exsecratione devinxerat nihil in tribunatu contra me esse facturum. Quod ille nefarius, ex omnium scelerum colluvione natus, parum se foedus violaturum arbitratus est, nisi ipsum cautorem alieni periculi suis propriis periculis terruisset. 16. Hanc taetram immanemque beluam, vinctam auspiciis, adligatam more maiorum, constrictam legum sacratarum catenis, solvit subito lege curiata consul, vel, ut ego arbitror, exoratus, vel, ut non nemo putabat, mihi iratus, ignarus quidem certe et imprudens impendentium tantorum scelerum et malorum. Qui tribunus plebis felix in evertenda re publica fuit nullis suis nervis -- qui enim in eius modi vita nervi potuerunt esse hominis fraternis flagitiis, sororiis stupris, omni inaudita libidine infamis? — 17. sed fuit profecto quaedam illa rei publicae fortuna fatalis, ut ille caecus atque amens tribunus plebis nancisceretur, quid dicam consules? hocine ut ego nomine appellem eversores huius imperii, proditores vestrae dignitatis, hostes bonorum omnium? qui ad delendum senatum, adfligendum equestrem ordinem, exstinguenda omnia iura atque instituta maiorum se illis fascibus ceterisque insignibus summi honoris atque imperii ornatos esse arbitrabantur. Quorum, per deos immortales! si nondum scelera vulneraque inusta rei publicae vultis recordari, vultum atque incessum animis intuemini. Facilius eorum facta occurrent mentibus vestris, si ora ipsa oculis proposueritis. VIII. 18. Alter unguentis adfluens, calamistrata coma, despiciens conscios stuprorum ac veteres vexatores aetatulae suae, puteali et feneratorum gregibus inflatus, a quibus compulsus olim, ne in Scyllaeo illo aeris alieni tamquam in freto ad columnam adhaeresceret, in tribunatus portum perfugerat, contemnebat equites

Romanos, minitabatur senatui, venditabat se operis atque ab iis se ereptum, ne de ambitu causam diceret, praedicabat, ab iisdemque se etiam invito senatu provinciam sperare dicebat: eamque nisi adeptus esset, se incolumem nullo modo fore arbitrabatur. 19. Alter, o di boni! quam taeter incedebat! quam truculentus! quam terribilis aspectu! — unum aliquem te ex barbatis illis, exemplum imperii veteris, imaginem antiquitatis, columen rei publicae diceres intueri —: vestitus aspere nostra hac purpura plebeia ac paene fusca: capillo ita horrido, ut Capua, in qua ipsa tum imaginis ornandae causa duumviratum gerebat, Seplasiam sublaturus videretur. Nam quid ego de supercilio dicam, quod tum hominibus non supercilium, sed pignus rei publicae videbatur? Tanta erat gravitas in oculo, tanta contractio frontis, ut illo supercilio annus novus ille niti tamquam vade videretur. 20. Erat hic omnium sermo: Est tamen rei publicae magnum firmumque subsidium: habeo quem opponam labi illi atque caeno: vultu, medius fidius, collegae sui libidinem levitatemque franget: habebit senatus in hunc annum quem sequatur: non deerit auctor et dux bonis. Mihi denique homines praecipue gratulabantur, quod habiturus essem contra tribunum plebis furiosum et audacem quum amicum et adfinem tum etiam fortem et gravem consulem.

IX. Atque eorum alter fefellit neminem. Quis enim clavum tanti imperii tenere et gubernacula rei publicae tractare in maximo cursu ac fluctibus posse arbitraretur hominem emersum subito ex diuturnis tenebris lustrorum ac stuprorum, vino, ganeis, lenociniis adulteriisque confectum? quum is praeter spem in altissimo gradu alienis opibus positus esset, qui non modo tempestatem impendentem intueri temulentus, sed ne lucem quidem insolitam aspicere posset? 21. Alter multos plane in omnes partes fefellit. Erat enim hominum opinioni nobilitate ipsa, blanda conciliatricula, commendatus. Omnes boni semper nobilitati favemus, et quia utile est rei publicae nobiles homines esse dignos maioribus suis et quia valet apud nos clarorum hominum et bene de re publica meritorum memoria etiam mortuorum. Quia tristem semper, quia taciturnum, quia subhorridum atque

incultum videbant, et quod erat eo nomine, ut ingenerata familiae frugalitas videretur, favebant, gaudebant, et ad integritatem maiorum spe sua hominem vocabant materni generis obliti. 22. Ego autem — vere dicam, iudices, — tantum esse in homine sceleris, audaciae, crudelitatis, quantum ipse cum re publica sensi, numquam putavi: nequam esse hominem et levem et falsa opinione errore hominum ab adolescentia commendatum sciebam. Etenim animus eius vultu, flagitia parietibus tegebantur: sed haec obstructio nec diuturna est neque obducta ita, ut curiosis oculis perspici non possit.

X. Videbamus genus vitae, desidiam, inertiam: inclusas eius libidines, qui paullo propius accesserant, intuebantur: denique etiam sermo nobis ansas dabat, quibus reconditos eius sensus tenere possemus. 23. Laudabat homo doctus philosophos nescio quos, neque eorum tamen nomina poterat dicere: sed tamen eos laudabat maxime, qui dicuntur praeter ceteros esse auctores et laudatores voluptatis: cuius et quo tempore et quo modo non quaerebat: verbum ipsum omnibus *partibus* animi et corporis devorabat: eosdemque praeclare dicere aiebat, sapientes omnia sua causa facere: rem publicam capessere hominem bene sanum non oportere: nihil esse praestabilius otiosa vita, plena et conferta voluptatibus: eos autem, qui dicerent dignitati esse serviendum, rei publicae consulendum, officii rationem in omni vita, non commodi esse ducendam, adeunda pro patria pericula, vulnera excipienda, mortem oppetendam, vaticinari atque insanire dicebat. 24. Ex his adsiduis eius cotidianisque sermonibus et quod videbam quibuscum hominibus in interiore parte aedium viveret et quod ita domus ipsa fumabat, ut multa eius sermonis indicia redolerent, statuebam sic, boni nihil ab illis nugis exspectandum, mali quidem certe nihil pertimescendum. Sed ita est, iudices: ut, si gladium parvo puero aut si imbecillo seni aut debili dederis, ipse impetu suo nemini noceat: sin ad nudum vel fortissimi viri corpus accesserit, possit acie ipsa et ferri viribus vulnerare, *sic* quum hominibus enervatis atque exsanguibus consulatus tamquam gladius esset datus, qui per se pungere neminem umquam

potuissent, ii summi imperii nomine armati nudam rem publicam contrucidarunt. Foedus fecerunt cum tribuno plebis palam, ut ab eo provincias acciperent quas ipsi vellent: exercitum et pecuniam quantam vellent ea lege, si ipsi prius tribuno plebis adflictam et constrictam rem publicam tradidissent: id autem foedus meo sanguine ictum sanciri posse dicebant. 25. Qua re patefacta — neque enim dissimulari tantum scelus poterat nec latere —, promulgantur uno eodemque tempore rogationes ab eodem tribuno de mea pernicie et de provinciis consulum nominatim.

XI. Hic tum senatus sollicitus, vos, equites Romani, excitati, Italia cuncta permota, omnes denique omnium generum atque ordinum cives summae rei publicae a consulibus atque a summo imperio petendum esse auxilium arbitrabantur, quum illi soli essent praeter furiosum illum tribunum duo rei publicae turbines, qui non modo praecipitanti patriae non subvenirent, sed eam nimium tarde concidere maererent. Flagitabatur ab iis cotidie quum querellis bonorum omnium tum etiam precibus senatus, ut meam causam susciperent, agerent aliquid, denique ad senatum referrent: non modo negando, sed etiam irridendo amplissimum quemque illius ordinis insequebantur. 26. Hic subito quum incredibilis in Capitolium multitudo ex tota urbe cunctaque Italia convenisset, vestem mutandam omnes meque etiam omni ratione privato consilio, quoniam publicis ducibus res publica careret, defendendum putarunt. Erat eodem tempore senatus in aede Concordiae, quod ipsum templum repraesentabat memoriam consulatus mei, quum flens universus ordo cincinnatum consulem orabat: nam alter ille horridus et severus consulto se domi continebat. Qua tum superbia caenum illud ac labes amplissimi ordinis preces et clarissimorum civium lacrimas repudiavit! me ipsum ut contempsit helluo patriae! nam quid ego patrimonii dicam, quod ille totum, quamvis quaestum faceret, amisit? Venistis ad senatum, vos, inquam, equites Romani et omnes boni veste mutata vosque pro meo capite ad pedes lenonis impurissimi proiecistis: tum vestris precibus ab latrone illo repudiatis vir incredibili fide, magnitudine animi, constantia, L. Ninnius, ad senatum de re publica

rettulit senatusque frequens vestem pro mea salute mutandam censuit.

XII. 27. O diem illum, iudices, funestum senatui bonisque omnibus, rei publicae luctuosum, mihi ad domesticum maerorem gravem, ad posteritatis memoriam gloriosum! Quid enim quisquam potest ex omni memoria sumere illustrius, quam pro uno cive et bonos omnes privato consensu et universum senatum publico consilio mutasse vestem? quae quidem tum mutatio non deprecationis est causa facta, sed luctus. Quem enim deprecarere, quum omnes essent sordidati quumque hoc satis esset signi esse improbum, qui mutata veste non esset? Hac mutatione vestis facta, tanto in luctu civitatis, omitto quid ille tribunus, omnium rerum divinarum humanarumque praedo, fecerit, qui adesse nobilissimos adolescentes, honestissimos equites Romanos, deprecatores salutis meae iusserit eosque operarum suarum gladiis et lapidibus obiecerit: de consulibus loquor, quorum fide res publica niti debuit. 28. Exanimatus evolat ex senatu, non minus perturbato animo atque vultu, quam si annis ante paucis in creditorum conventum incidisset: advocat contionem, habet orationem talem consul, qualem numquam Catilina victor habuisset: errare homines, si etiam tum senatum aliquid in re publica posse arbitrarentur, equites vero Romanos daturos illius dies poenas, quo me consule cum gladiis in clivo Capitolino fuissent, venisse tempus iis, qui in timore fuissent — coniuratos videlicet dicebat —, ulciscendi sui. Si dixisset haec solum, omni supplicio esset dignus: nam oratio ipsa consulis perniciosa potest rem publicam labefactare: quid fecerit videte. 29. L. Lamiam, qui quum me ipsum pro summa familiaritate, quae mihi cum patre eius erat, unice diligebat, tum pro re publica vel mortem oppetere cupiebat, in contione relegavit edixitque, ut ab urbe abesset milia passuum ducenta, quod esset ausus pro civi, pro bene merito civi, pro amico, pro re publica deprecari.

XIII. Quid hoc homine facias? aut quo civem importunum aut quo potius hostem tam sceleratum reserves? qui, ut omittam cetera, quae sunt ei cum collega immani impu-

roque coniuncta atque communia, hoc unum habet proprium, ut ex urbe expulerit, relegarit, non dico equitem Romanum, non ornatissimum atque optimum virum, non amicissimum rei publicae civem, non illo ipso tempore una cum senatu et cum bonis omnibus casum amici reique publicae lugentem, sed civem Romanum sine ullo iudicio ut edicto ex patria consul eiecerit. 30. Nihil acerbius socii et Latini ferre soliti sunt quam se, id quod perraro accidit, ex urbe exire a consulibus iuberi. Atque illis tum erat reditus in suas civitates, ad suos Lares familiares et in illo communi incommodo nulla in quemquam propria ignominia nominatim cadebat. Hoc vero quid est? exterminabit cives Romanos edicto consul a suis dis penatibus? expellet ex patria? deliget quem volet, damnabit atque eiiciet nominatim? Hic, si umquam vos eos, qui nunc estis, in re publica fore putasset, si denique imaginem iudiciorum aut simulacrum aliquod futurum in civitate reliquum credidisset, umquam ausus esset senatum de re publica tollere, equitum Romanorum preces aspernari, civium denique omnium novis et inauditis edictis ius libertatemque pervertere? 31. Etsi me attentissimis animis, summa cum benignitate auditis, iudices, tamen vereor ne quis vestrum forte miretur quid haec mea oratio tam longa aut tam alte repetita velit aut quid ad P. Sestii causam eorum, qui ante huius tribunatum rem publicam vexarunt, delicta pertineant: mihi autem hoc propositum est, ostendere omnia consilia P. Sestii mentemque totius tribunatus hanc fuisse, ut adflictae et perditae rei publicae quantum posset mederetur. Ac si in exponendis vulneribus illis de me ipso plura dicere videbor, ignoscitote! Nam et illam meam cladem vos et omnes boni maximum esse rei publicae vulnus iudicastis et P. Sestius est reus non suo, sed meo nomine, qui quum omnem vim sui tribunatus in mea salute consumpserit, necesse est meam causam praeteriti temporis cum huius praesenti defensione esse coniunctam.

XIV. 32. Erat igitur in luctu senatus: squalebat civitas publico consilio veste mutata: nullum erat Italiae municipium, nulla colonia, nulla praefectura, nulla Romae societas vectigalium, nullum collegium aut concilium aut omnino ali-

quod commune consilium quod tum non honorificentissime de mea salute decrevisset, quum subito edicunt duo consules, ut ad suum vestitum senatores redirent. Quis umquam consul senatum ipsius decretis parere prohibuit? quis tyrannus miseros lugere vetuit? Parumne est, Piso, ut omittam Gabinium, quod tantum homines fefellisti, ut negligeres auctoritatem senatus, optimi cuiusque consilia contemneres, rem publicam proderes, consulare nomen adfligeres? etiamne edicere audebas, ne maererent homines meam, suam, rei publicae calamitatem, ne hunc suum dolorem veste significarent? Sive illa vestis mutatio ad luctum ipsorum sive ad deprecandum valebat, quis umquam tam crudelis fuit qui prohiberet quemquam aut sibi maerere aut ceteris supplicare? 33. Quid? sua sponte homines in amicorum periculis vestitum mutare non solent? pro te ipso, Piso, nemone mutabit? ne isti quidem, quos legatos non modo nullo senatus consulto, sed etiam repugnante senatu tibi tute legasti? Ergo hominis desperati et proditoris rei publicae casum lugebunt fortasse qui volent: civis florentissimi benevolentia bonorum et optime de salute patriae meriti periculum coniunctum cum periculo civitatis lugere senatui non licebit? Eidemque consules, si appellandi sunt consules, quos nemo est quin non modo ex memoria, sed etiam ex fastis evellendos putet, pacto iam foedere provinciarum, producti in circo Flaminio in contionem ab illa furia ac peste patriae, maximo cum gemitu vestro illa omnia, quae tum contra me contraque rem publicam .... voce ac sententia sua comprobaverunt. XV. Iisdem consulibus sedentibus atque inspectantibus lata lex est, NE AUSPICIA VALERENT, NE QUIS OBNUNTIARET, NE QUIS LEGI INTERCEDERET: UT OMNIBUS FASTIS DIEBUS LEGEM FERRI LICERET: UT LEX AELIA, LEX FUFIA NE VALERET: qua una rogatione quis est qui non intelligat universam rem publicam esse deletam? 34. Iisdemque consulibus inspectantibus servorum dilectus habebatur pro tribunali Aurelio nomine collegiorum, quum vicatim homines conscriberentur, decuriarentur, ad vim, ad manus, ad caedem, ad direptionem incitarentur. Iisdemque consulibus ** arma in templum Castoris palam comportabantur, gradus eiusdem templi tolle-

bantur: armati homines forum et contiones tenebant: caedes lapidationesque fiebant: nullus erat senatus, nihil reliqui magistratus: unus omnem omnium potestatem armis et latrociniis possidebat, non aliqua vi sua, sed quum duo consules a re publica provinciarum foedere retraxisset, insultabat, dominabatur, aliis pollicebatur, terrore ac metu multos, plures etiam spe et promissis tenebat.

35. Quae quum essent eius modi, iudices, quum senatus duces nullos ac pro ducibus proditores aut potius apertos hostes haberet, equester ordo reus a consulibus citaretur, Italiae totius auctoritas repudiaretur, alii nominatim relegarentur, alii metu et periculo terrerentur, arma essent in templis, armati in foro, eaque non silentio consulum dissimularentur, sed et voce et sententia comprobarentur, quum omnes urbem nondum excisam et eversam, sed iam captam atque oppressam videremus, tamen his tantis malis tanto bonorum studio, iudices, restitissemus: sed me alii metus atque aliae curae suspitionesque moverunt.

XVI. 36. Exponam enim hodierno die, iudices, omnem rationem facti et consilii mei, neque huic vestro tanto studio audiendi nec vero huic tantae multitudini, quanta mea memoria numquam ullo in iudicio fuit, deero. Nam si ego in causa tam bona, tanto studio senatus, consensu tam incredibili bonorum omnium, tam parato***, tota denique Italia ad omnem contentionem expedita cessi tribuni plebis, despicatissimi hominis, furori, contemptissimorum consulum levitatem audaciamque pertimui, nimium me timidum, nullius animi, nullius consilii fuisse confiteor. 37. Quid enim simile fuit in Q. Metello? cuius causam etsi omnes boni probabant, tamen neque senatus publice neque ullus ordo proprie neque suis decretis Italia cuncta susceperat. Ad suam enim quamdam magis ille gloriam quam ad perspicuam salutem rei publicae tum spectarat, quum unus in legem per vim latam iurare noluerat: denique videbatur ea condicione tam fortis fuisse, ut cum patriae caritate constantiae gloriam commutaret. Erat autem res ei cum exercitu C. Marii invicto: habebat inimicum C. Marium, conservatorem patriae, sextum iam illum consulatum gerentem: res erat cum L. Saturnino, iterum

tribuno plebis, vigilante homine et in causa populari si non moderate, at certe populariter abstinenterque versato. Cessit, ne aut victus a fortibus viris cum dedecore caderet aut victor multis et fortibus civibus rem publicam orbaret. 38. Meam causam senatus palam, equester ordo acerrime, cuncta Italia publice, omnes boni proprie enixeque susceperant. Eas res gesseram, quarum non unus auctor, sed dux omnium voluntatis fuissem, quaeque non modo ad singularem meam gloriam, sed ad communem salutem omnium civium et prope gentium pertinerent: ea condicione gesseram, ut meum factum semper omnes praestare tuerique deberent.

XVII. Erat autem mihi contentio non cum victore exercitu, sed cum operis conductis et ad diripiendam urbem concitatis: habebam inimicum non C. Marium, terrorem hostium, spem subsidiumque patriae, sed duo importuna prodigia, quos egestas, quos aeris alieni magnitudo, quos levitas, quos improbitas tribuno plebis constrictos addixerat: 39. nec mihi erat res cum Saturnino, qui, quod a se quaestore Ostiensi per ignominiam ad principem et senatus et civitatis, M. Scaurum, rem frumentariam tralatam sciebat, dolorem suum magna contentione animi persequebatur, sed cum scurrarum locupletium scorto, cum sororis adultero, cum stuprorum sacerdote, cum venefico, cum testamentario, cum sicario, cum latrone: quos homines si, id quod facile factu fuit et quod fieri debuit quodque a me optimi et fortissimi cives flagitabant, vi armisque superassem, non verebar ne quis aut vim vi depulsam reprehenderet aut perditorum civium vel potius domesticorum hostium mortem maereret. Sed me illa moverunt: omnibus in contionibus illa furia clamabat se quae faceret contra salutem meam facere auctore Cn. Pompeio, clarissimo viro mihique et nunc et quoad licuit amicissimo. M. Crassus, quocum mihi omnes erant amicitiae necessitudines, vir fortissimus, ab eadem illa peste infestissimus esse meis fortunis praedicabatur. C. Caesar, qui a me nullo meo merito alienus esse debebat, inimicissimus esse meae saluti ab eodem cotidianis contionibus dicebatur. 40. His se tribus auctoribus in consiliis capiendis, adiutoribus in re gerenda esse usurum dicebat: ex quibus unum habere

bantur: armati homines forum et contiones tenebant: caedes lapidationesque fiebant: nullus erat senatus, nihil reliqui magistratus: unus omnem omnium potestatem armis et latrociniis possidebat, non aliqua vi sua, sed quum duo consules a re publica provinciarum foedere retraxisset, insultabat, dominabatur, aliis pollicebatur, terrore ac metu multos, plures etiam spe et promissis tenebat.

35. Quae quum essent eius modi, iudices, quum senatus duces nullos ac pro ducibus proditores aut potius apertos hostes haberet, equester ordo reus a consulibus citaretur, Italiae totius auctoritas repudiaretur, alii nominatim relegarentur, alii metu et periculo terrerentur, arma essent in templis, armati in foro, eaque non silentio consulum dissimularentur, sed et voce et sententia comprobarentur, quum omnes urbem nondum excisam et eversam, sed iam captam atque oppressam videremus, tamen his tantis malis tanto bonorum studio, iudices, restitissemus: sed me alii metus atque aliae curae suspitionesque moverunt.

XVI. 36. Exponam enim hodierno die, iudices, omnem rationem facti et consilii mei, neque huic vestro tanto studio audiendi nec vero huic tantae multitudini, quanta mea memoria numquam ullo in iudicio fuit, deero. Nam si ego in causa tam bona, tanto studio senatus, consensu tam incredibili bonorum omnium, tam parato***, tota denique Italia ad omnem contentionem expedita cessi tribuni plebis, despicatissimi hominis, furori, contemptissimorum consulum levitatem audaciamque pertimui, nimium me timidum, nullius animi, nullius consilii fuisse confiteor. 37. Quid enim simile fuit in Q. Metello? cuius causam etsi omnes boni probabant, tamen neque senatus publice neque ullus ordo proprie neque suis decretis Italia cuncta susceperat. Ad suam enim quamdam magis ille gloriam quam ad perspicuam salutem rei publicae tum spectarat, quum unus in legem per vim latam iurare noluerat: denique videbatur ea condicione tam fortis fuisse, ut cum patriae caritate constantiae gloriam commutaret. Erat autem res ei cum exercitu C. Marii invicto: habebat inimicum C. Marium, conservatorem patriae, sextum iam illum consulatum gerentem: res erat cum L. Saturnino, iterum

tribuno plebis, vigilante homine et in causa populari si non moderate, at certe populariter abstinenterque versato. Cessit, ne aut victus a fortibus viris cum dedecore caderet aut victor multis et fortibus civibus rem publicam orbaret. 38. Meam causam senatus palam, equester ordo acerrime, cuncta Italia publice, omnes boni proprie enixeque susceperant. Eas res gesseram, quarum non unus auctor, sed dux omnium voluntatis fuissem, quaeque non modo ad singularem meam gloriam, sed ad communem salutem omnium civium et prope gentium pertinerent: ea condicione gesseram, ut meum factum semper omnes praestare tuerique deberent.

XVII. Erat autem mihi contentio non cum victore exercitu, sed cum operis conductis et ad diripiendam urbem concitatis: habebam inimicum non C. Marium, terrorem hostium, spem subsidiumque patriae, sed duo importuna prodigia, quos egestas, quos aeris alieni magnitudo, quos levitas, quos improbitas tribuno plebis constrictos addixerat: 39. nec mihi erat res cum Saturnino, qui, quod a se quaestore Ostiensi per ignominiam ad principem et senatus et civitatis, M. Scaurum, rem frumentariam tralatam sciebat, dolorem suum magna contentione animi persequebatur, sed cum scurrarum locupletium scorto, cum sororis adultero, cum stuprorum sacerdote, cum venefico, cum testamentario, cum sicario, cum latrone: quos homines si, id quod facile factu fuit et quod fieri debuit quodque a me optimi et fortissimi cives flagitabant, vi armisque superassem, non verebar ne quis aut vim vi depulsam reprehenderet aut perditorum civium vel potius domesticorum hostium mortem maereret. Sed me illa moverunt: omnibus in contionibus illa furia clamabat se quae faceret contra salutem meam facere auctore Cn. Pompeio, clarissimo viro mihique et nunc et quoad licuit amicissimo. M. Crassus, quocum mihi omnes erant amicitiae necessitudines, vir fortissimus, ab eadem illa peste infestissimus esse meis fortunis praedicabatur. C. Caesar, qui a me nullo meo merito alienus esse debebat, inimicissimus esse meae saluti ab eodem cotidianis contionibus dicebatur. 40. His se tribus auctoribus in consiliis capiendis, adiutoribus in re gerenda esse usurum dicebat: ex quibus unum habere

exercitum in Italia maximum: duo, qui privati tum essent, et praeesse et parare, si vellent, exercitum posse idque facturos esse dicebat. Nec mihi ille iudicium populi nec legitimam aliquam contentionem nec disceptationem aut causae dictionem, sed vim, arma, exercitus, imperatores, castra denuntiabat. XVIII. Quid? ergo inimici oratio, vana praesertim, tam improbe in clarissimos viros coniecta me movit? Me vero non illius oratio, sed eorum taciturnitas, in quos illa oratio tam improba conferebatur: qui tum, uamquam ob alias causas tacebant, tamen hominibus omnia timentibus tacendo loqui, non infitiando confiteri videbantur. Illi autem aliquo tum timore perterriti, quod acta illa atque omnes res anni superioris labefactari a praetoribus, infirmari a senatu atque a principibus civitatis putabant, tribunum popularem a se alienare nolebant suaque sibi propiora esse pericula quam mea loquebantur. 41. Sed tamen et Crassus a consulibus meam causam suscipiendam esse dicebat et eorum fidem Pompeius implorabat neque se privatum publice susceptae causae defuturum esse dicebat: quem virum studiosum mei, cupidissimum rei publicae conservandae, domi meae certi homines ad eam rem positi monuerunt, ut esset cautior, eiusque vitae a me insidias apud me domi positas esse dixerunt, atque hanc eius suspitionem alii litteris mittendis, alii nuntiis, alii coram ipsi excitaverunt, ut ille, quum a me certe nihil timeret, ab illis ne quid meo nomine molirentur sibi cavendum putaret. Ipse autem Caesar, quem maxime homines ignari veritatis mihi esse iratum putabant, erat ad portas, erat cum imperio, erat in Italia eius exercitus inque eo exercitu ipsius tribuni plebis, inimici mei, fratrem praefecerat.

XIX. 42. Haec ergo quum viderem — neque enim erant occulta —, senatum, sine quo civitas stare non posset, omnino de civitate esse sublatum, consules, qui duces publici consilii esse deberent, perfecisse ut per ipsos publicum consilium funditus tolleretur, eos, qui plurimum possent, opponi omnibus contionibus, falso, sed formidolose tamen, auctores ad perniciem meam, contiones haberi cotidie contra me, vocem pro me ac pro re publica neminem mittere, intenta signa legionum existimari cervicibus ac bonis vestris, falso, sed

putari tamen, coniuratorum copias veteres et effusam illam ac superatam Catilinae importunam manum novo duce et insperata commutatione rerum esse renovatam —: 43. haec quum viderem, quid agerem, iudices? scio enim tum non mihi vestrum studium, sed meum prope vestro defuisse. Contenderem contra tribunum plebis privatus armis? Vicissent improbos boni, fortes inertes: interfectus esset is, qui hac una medicina sola potuit a rei publicae peste depelli. Quid deinde? quis reliqua praestaret? cui denique erat dubium quin ille sanguis tribunicius, nullo praesertim publico consilio profusus, consules ultores et defensores esset habiturus? quum quidam in contione dixisset aut mihi semel pereundum aut bis esse vincendum. Quid erat bis vincere? Id profecto, ut, cum amentissimo tribuno plebis quum decertassem, cum consulibus ceterisque eius ultoribus dimicarem. 44. Ego vero, vel si pereundum fuisset, ac non accipienda plaga mihi sanabilis, illi mortifera, qui imposuisset, semel perire tamen, iudices, maluissem quam bis vincere. Erat enim illa altera eius modi contentio, ut neque victi neque victores rem publicam tenere possemus. Quid? si in prima contentione vi tribunicia victus in foro cum multis bonis viris concidissem? senatum consules, credo, vocassent, quem totum de civitate delerant: ad arma vocarent, qui ne vestitu quidem defendi rem publicam sissent: a tribuno plebis post interitum dissedissent, qui eamdem horam meae pestis et suorum praemiorum esse voluissent. XX. 45. Unum enim mihi restabat illud, quod forsitan non nemo vir fortis et acris animi magnique dixerit: Restitisses, repugnasses, mortem pugnans oppetisses. De quo te, te, inquam, patria, testor et vos, penates patriique di, me vestrarum sedum templorumque causa, me propter salutem meorum civium, quae mihi semper fuit mea carior vita, dimicationem caedemque fugisse. Etenim si mihi in aliqua nave cum meis amicis naviganti hoc, iudices, accidisset, ut multi ex multis locis praedones classibus eam navem se oppressuros minitarentur, nisi me unum sibi dedidissent, si id vectores negarent ac mecum simul interire quam me tradere hostibus mallent, iecissem ipse me potius in profundum, ut ceteros conservarem, quam illos

mei tam cupidos non modo ad certam mortem, sed in magnum vitae discrimen adducerem. 46. Quum vero in hanc rei publicae navem ereptis senatui gubernaculis fluitantem in alto tempestatibus seditionum ac discordiarum armatae tot classes, nisi ego essem unus deditus, incursurae viderentur, quum proscriptio, caedes, direptio denuntiaretur, quum alii me suspitione periculi sui non defenderent, alii vetere odio bonorum incitarentur, alii inviderent, alii obstare sibi me arbitrarentur, alii ulcisci dolorem aliquem suum vellent, alii rem ipsam publicam atque hunc bonorum statum otiumque odissent et ob hasce causas tot tamque varias me unum deposcerent, depugnarem potius cum summo non dicam exitio, sed periculo certe vestro liberorumque vestrorum quam non id, quod omnibus impendebat, unus pro omnibus susciperem ac subirem?

XXI. 47. Victi essent improbi. — At cives, at ab eo privato, qui sine armis etiam consul rem publicam conservarat. Sin victi essent boni, qui superessent? nonne ad servos videtis rem publicam venturam fuisse? — An mihi ipsi, ut quidam putant, fuit mors aequo animo oppetenda? — Quid? tum mortemne fugiebam? an erat res ulla quam mihi magis optandam putarem? aut ego illas res tantas in tanta improborum multitudine quum gerebam, non mihi mors, non exsilium ob oculos versabatur? non haec denique a me tum tamquam fata in ipsa re gerenda canebantur? an erat mihi in tanto luctu meorum, tanta disiunctione, tanta acerbitate, tanta spoliatione omnium rerum, quas mihi aut natura aut fortuna dederat, vita retinenda? tam eram rudis, tam ignarus rerum, tam expers consilii aut ingenii? nihil audieram? nihil videram? nihil ipse legendo quaerendoque cognoveram? nesciebam vitae brevem esse cursum, gloriae sempiternum? quum esset omnibus definita mors, optandum esse ut vita, quae necessitati deberetur, patriae potius donata quam reservata naturae videretur? nesciebam inter sapientissimos homines hanc contentionem fuisse, ut alii dicerent animos hominum sensusque morte restingui, alii autem tum maxime mentes sapientium ac fortium virorum, quum ex corpore excessissent, sentire ac vigere? quorum alterum fugiendum

non esse, carere sensu: alterum etiam optandum, meliore esse sensu. 48. Denique, quum omnia semper ad dignitatem rettulissem nec sine ea quidquam expetendum esse homini in vita putassem, mortem, quam etiam virgines Athenis, regis, opinor, Erechthei filiae, pro patria contempsisse dicuntur, ego vir consularis tantis rebus gestis timerem? praesertim quum eius essem civitatis, ex qua C. Mucius solus in castra Porsennae venisset eumque interficere proposita sibi morte conatus esset: ex qua P. Decius primum pater, post aliquot annos patria virtute praeditus filius se ac vitam suam instructa acie pro salute populi Romani victoriaque devovisset: ex qua innumerabiles alii partim adipiscendae laudis, partim vitandae turpitudinis causa mortem in variis bellis aequissimis animis oppetissent: in qua civitate ipse meminissem patrem huius M. Crassi, fortissimum virum, ne videret victorem vivus inimicum, eadem sibi manu vitam exhausisse, qua mortem saepe hostibus obtulisset.

XXII. 49. Haec ego et multa alia cogitans hoc videbam, si causam publicam mea mors peremisset, neminem umquam fore qui auderet suscipere contra improbos cives salutem rei publicae. Itaque non solum si vi interissem, sed etiam si morbo exstinctus essem, fore putabam ut exemplum rei publicae conservandae mecum simul interiret. Quis enim umquam me a senatu populoque Romano tanto omnium bonorum studio non restituto, quod certe, si essem interfectus, accidere non potuisset, ullam rei publicae partem cum sua minima invidia auderet attingere? Servavi igitur rem publicam discessu meo, iudices: caedem a vobis liberisque vestris, vastitatem, incendia, rapinas meo dolore luctuque depuli, et unus bis rem publicam servavi, semel gloria, iterum aerumna mea. Neque enim in hoc me hominem esse infitiabor umquam, ut me optimo fratre, carissimis liberis, fidissima coniuge, vestro conspectu, patria, hoc honoris gradu sine dolore caruisse glorier. Quod si fecissem, quod a me beneficium haberetis, quum pro vobis ea, quae mihi essent vilia, reliquissem? Hoc meo quidem animo summi in patriam amoris mei signum esse debet certissimum, quod quum abesse ab ea sine summo dolore non possem, hunc me perpeti quam

illam labefactari ab improbis malui. 50. Memineram, iudices, divinum illum virum atque ex iisdem quibus nos radicibus natum ad salutem huius imperii, C. Marium, summa senectute, quum vim prope iustorum armorum profugisset, primo senile corpus paludibus occultasse demersum, deinde ad infimorum ac tenuissimorum hominum Minturnis misericordiam confugisse: inde navigio perparvo, quum omnes portus terrasque fugeret, in oras Africae desertissimas pervenisse. Atque ille vitam suam, ne inultus esset, ad incertissimam spem et ad rei publicae fatum reservavit: ego, qui quem ad modum multi in senatu me absente dixerunt, periculo rei publicae vivebam, quique ob eam causam consularibus litteris de senatus sententia exteris nationibus commendabar, nonne, si meam vitam deseruissem, rem publicam prodidissem? in qua quidem nunc me restituto vivit mecum simul exemplum fidei publicae. Quod si immortale retinetur, quis non intelligit immortalem hanc civitatem futuram? XXIII. 51. Nam externa bella regum, gentium, nationum iam pridem ita exstincta sunt, ut praeclare cum his agamus, quos pacatos esse patiamur. Denique ex bellica victoria non fere quemquam est invidia civium consecuta. Domesticis malis et audacium civium consiliis saepe est resistendum eorumque periculorum est in re publica retinenda medicina: quam omnem, iudices, perdidissetis, si meo interitu senatui populoque Romano doloris sui de me declarandi potestas esset erepta. Qua re moneo vos, adolescentes, atque hoc meo iure praecipio, qui dignitatem, qui rem publicam, qui gloriam spectatis, ne, si quae vos aliquando necessitas ad rem publicam contra improbos cives defendendam vocabit, segniores sitis et recordatione mei casus a consiliis fortibus refugiatis. 52. Primum non est periculum ne quis umquam incidat in eius modi consules, praesertim si erit iis id, quod debetur, persolutum. Deinde numquam iam, ut spero, quisquam improbus consilio et auxilio bonorum se oppugnare rem publicam dicet illis tacentibus, nec armati exercitus terrorem opponet togatis: neque erit iusta causa ad portas sedenti imperatori, qua re suum terrorem falso iactari opponique patiatur. Numquam enim erit tam oppressus senatus, ut ei ne supplicandi

quidem ac lugendi sit potestas, tam captus equester ordo, ut equites Romani a consule relegentur. Quae quum omnia atque etiam multo alia maiora, quae consulto praetereo, accidissent, videtis me tamen in meam pristinam dignitatem brevi tempore doloris interiecto rei publicae voce esse revocatum.

XXIV. 53. Sed ut revertar ad illud, quod mihi in hac omni est oratione propositum, omnibus malis illo anno scelere consulum rem publicam esse confectam, primum illo ipso die, qui mihi funestus fuit, omnibus bonis luctuosus, quum ego me e complexu patriae conspectuque vestro eripuissem et metu vestri periculi, non mei, furori hominis, sceleri, perfidiae, telis minisque cessissem patriamque, quae mihi erat carissima, propter ipsius patriae caritatem reliquissem, quum meum illum casum tam horribilem, tam gravem, tam repentinum non solum homines, sed tecta urbis ac templa lugerent, nemo vestrum forum, nemo curiam, nemo lucem aspicere vellet: illo, inquam, ipso die, die dico? immo hora atque etiam puncto temporis eodem mihi reique publicae pernicies, Gabinio et Pisoni provincia rogata est. Proh di immortales, custodes et conservatores huius urbis atque imperii! quaenam illa in re publica monstra, quae scelera vidistis! Civis erat expulsus is, qui rem publicam ex senatus auctoritate cum omnibus bonis defenderat, et expulsus non alio aliquo, sed eo ipso crimine. Erat autem expulsus sine iudicio, vi, lapidibus, ferro, servitio denique concitato: lex erat lata vastato ac relicto foro et sicariis servisque tradito et ea lex, quae ut ne ferretur, senatus fuerat veste mutata. 54. Hac tanta perturbatione civitatis ne noctem quidem consules inter meum *interitum* et suam praedam interesse passi sunt: statim me perculso ad meum sanguinem hauriendum et spirante etiam re publica ad eius spolia detrahenda advolaverunt. Omitto gratulationes, epulas, partitionem aerarii, beneficia, spem, promissa, praedam, laetitiam paucorum in luctu omnium. Vexabatur uxor mea: liberi ad necem quaerebantur: gener et Piso gener a Pisonis consulis pedibus supplex reiiciebatur: bona diripiebantur eaque ad consules deferebantur: domus ardebat in Palatio: consules epulabantur.

Quod si meis incommodis laetabantur, urbis tamen periculo commoverentur.

XXV. 55. Sed ut a mea causa iam recedam, reliquas illius anni pestes recordamini — sic enim facillime perspicietis quantam vim omnium remediorum a magistratibus proximis res publica desiderarit —, legum multitudinem, quum earum, quae latae sunt, tum vero quae promulgatae fuerunt. Nam latae quidem sunt consulibus illis, tacentibus dicam? immo vero etiam approbantibus, ut censoria notio et gravissimum iudicium sanctissimi magistratus de re publica tolleretur, ut collegia non modo illa vetera contra senatus consultum restituerentur, sed ab uno gladiatore innumerabilia alia nova conscriberentur, ut remissis senis et trientibus quinta prope pars vectigalium tolleretur, ut Gabinio pro illa sua Cilicia, quam sibi, si rem publicam prodidisset, pactus erat, Syria daretur, et uni helluoni bis de eadem re deliberandi et rogata lege potestas fieret provinciae commutandae.

XXVI. 56. Mitto eam legem, quae omnia iura religionum, auspiciorum, potestatum, omnes leges, quae sunt de iure et de tempore legum rogandarum, una rogatione delevit: mitto omnem domesticam labem: etiam exteras nationes illius anni furore conquassatas videbamus. Lege tribunicia Matris magnae Pessinuntius ille sacerdos expulsus et spoliatus sacerdotio est fanumque sanctissimarum atque antiquissimarum religionum venditum pecunia grandi Brogitaro, impuro homini atque indigno illa religione, praesertim quum ea sibi ille non colendi, sed violandi causa appetisset: appellati reges a populo, qui id numquam ne a senatu quidem postulassent: reducti exsules Byzantium condemnati tum, quum indemnati cives e civitate eiiciebantur: 57. rex Ptolemaeus, qui si nondum erat ipse a senatu socius appellatus, erat tamen frater eius regis, qui quum esset in eadem causa, iam erat a senatu honorem istum consecutus: erat eodem genere iisdemque maioribus, eadem vetustate societatis: denique erat rex, si nondum socius, at non hostis: pacatus, quietus, fretus imperio populi Romani regno paterno atque avito regali otio perfruebatur: de hoc nihil cogitante, nihil suspicante, eisdem

operis suffragium ferentibus est rogatum, ut sedens cum purpura et scaeptro et illis insignibus regiis praeconi publico subiiceretur, et imperante populo Romano, qui etiam bello victis regibus regna reddere consuevit, rex amicus nulla iniuria commemorata, nullis rebus repetitis cum bonis omnibus publicaretur.

XXVII. 58. Multa acerba, multa turpia, multa turbulenta habuit ille annus: tamen illi sceleri, quod in me illorum immanitas edidit, haud scio an recte hoc proximum esse dicam. Antiochum Magnum illum maiores nostri magna belli contentione terra marique superatum intra montem Taurum regnare iusserunt: Asiam, qua illum multarunt, Attalo, ut is regnaret in ea, condonaverunt. Cum Armeniorum rege Tigrane grave bellum nuper diuturnumque gessimus, quum ille iniuriis in socios nostros inferendis bello prope nos lacessisset. Hic et ipse per se vehemens fuit et acerrimum hostem huius imperii Mithridatem pulsum Ponto opibus suis regnoque defendit, et ab L. Lucullo, summo viro atque imperatore, victus, animo tamen hostili cum reliquis suis copiis in pristina mente mansit. Hunc Cn. Pompeius quum in suis castris supplicem abiectum vidisset, erexit atque insigne regium, quod ille de suo capite abiecerat, reposuit et certis rebus imperatis regnare iussit, nec minus et sibi et huic imperio gloriosum putavit constitutum a se regem quam constrictum videri. 59. Tigranes igitur, qui et ipse hostis fuit populi Romani et acerrimum hostem in regnum recepit, qui conflixit, qui signa contulit, qui de imperio paene certavit, regnat hodie et amicitiae nomen ac societatis, quod armis violarat, id precibus est consecutus: ille Cyprius miser, qui semper amicus, semper socius fuit, de quo nulla umquam suspitio durior aut ad senatum aut ad imperatores adlata nostros est, vivus, ut aiunt, est et videns cum victu ac vestitu suo publicatus. En cur ceteri reges stabilem esse suam fortunam arbitrentur, quum hoc illius funesti anni prodito exemplo videant per tribunum aliquem et sescentas operas se fortunis spoliari et regno omni posse nudari!

XXVIII. 60. At etiam eo negotio M. Catonis splendorem maculare voluerunt, ignari quid gravitas, quid integritas,

quid magnitudo animi, quid denique virtus valeret, quae in tempestate saeva quieta est et lucet in tenebris et pulsa loco manet tamen atque haeret in patria splendetque per sese semper neque alienis umquam sordibus obsolescit. Non illi ornandum M. Catonem, sed relegandum, nec illi committendum illud negotium, sed imponendum putaverunt, qui in contione palam dixerint linguam se evellisse M. Catoni, quae semper contra extraordinarias potestates libera fuisset. Sentient, ut spero, brevi tempore manere libertatem illam, atque hoc etiam, si fieri potuerit, esse maiorem, quod cum consulibus illis M. Cato, etiam quum iam desperasset aliquid auctoritate sua profici posse, tamen voce ipsa ac dolore pugnavit, et post meum discessum iis Pisonem verbis flens meum et rei publicae casum vexavit, ut illum hominem perditissimum atque impudentissimum paene iam provinciae poeniteret. 61. Cur igitur rogationi paruit? — Quasi vero ille non in alias quoque leges, quas iniuste rogatas putaret, iam ante iurarit! Non offert se ille istis temeritatibus, ut, quum rei publicae nihil prosit, se civi rem publicam privet. Consule me quum esset designatus tribunus plebis, obtulit in discrimen vitam suam. dixit eam sententiam, cuius invidiam capitis periculo sibi praestandam videbat: dixit vehementer: egit acriter: ea quae sensit, prae se tulit: dux, auctor, actor rerum illarum fuit: non quo periculum suum non videret, sed in tanta rei publicae tempestate nihil sibi nisi de patriae periculis cogitandum putabat.

XXIX. 62. Consecutus est ipsius tribunatus. Quid ego de singulari magnitudine animi eius ac de incredibili virtute dicam? Meministis illum diem, quum templo a collega occupato, nobis omnibus de vita eius viri et civis timentibus, ipse animo firmissimo venit in templum et clamorem hominum auctoritate, impetum improborum virtute sedavit. Adiit tum periculum, sed adiit ob eam causam, quae quanta fuerit iam mihi dicere non est necesse. At si isti Cypriae rogationi sceleratissimae non paruisset, haereret illa nihilo minus rei publicae turpitudo: regno enim iam publicato de ipso Catone erat nominatim rogatum. Quod ille si repudiasset, dubitatis quin ei vis esset adlata, quum omnia acta illius anni per

unum illum labefactari viderentur? 63. Atque etiam hoc videbat: quoniam illa in re publica macula regni publicati maneret, quam nemo iam posset eluere, quod ex malis boni posset in rem publicam pervenire, id utilius esse per se conservari quam per alios. Atque ille etiam si alia quapiam vi expelleretur illis temporibus ex hac urbe, facile pateretur. Etenim qui superiore anno senatu caruisset, quo si tum veniret, me tamen socium suorum in re publica consiliorum videre posset, is aequo animo tum me expulso et meo nomine quum universo senatu tum sententia sua condemnata in hac urbe esse posset? Ille vero eidem tempori cui nos, eiusdem furori, eisdem consulibus, eisdem minis, insidiis, periculis cessit. Luctum nos hausimus maiorem, dolorem ille animi non minorem.

XXX. 64. His de tot tantisque iniuriis in socios, in reges, in civitates liberas consulum querella esse debuit: in eius magistratus tutela reges atque exterae nationes semper fuerunt. Ecquae vox umquam est audita consulum? quamquam quis audiret, si maxime queri vellent? De Cyprio rege quererentur? qui me civem nullo meo crimine, patriae nomine laborantem non modo stantem non defenderunt, sed ne iacentem quidem protexerunt? Cesseram, si alienam a me plebem fuisse vultis, quae non fuit, invidiae: si commoveri omnia videbantur, tempori: si vis suberat, armis: si societas, magistratuum pactioni: si periculum civium, rei publicae. 65. Cur, quum de capite civis — non disputo cuius modi civis — et de bonis proscriptio ferretur, quum et sacratis legibus et XII tabulis sanctum esset, ut ne cui privilegium irrogari liceret neve de capite nisi comitiis centuriatis rogari, nulla vox est audita consulum, constitutumque est illo anno, quantum in illis duabus huius imperii pestibus fuit, iure posse per operas concitatas quemvis civem nominatim tribuni plebis concilio ex civitate exturbari? 66. Quae vero promulgata illo anno fuerint, quae promissa multis, quae conscripta, quae sperata, quae cogitata, quid dicam? qui locus orbi terrae iam non erat alicui destinatus? cuius negotii publici cogitari, optari, fingi curatio potuit quae non esset attributa atque discripta? quod genus imperii aut quae provincia,

quae ratio aut flandae aut conflandae pecuniae non reperiebatur? quae regio orave terrarum erat latior in qua non regnum aliquod statueretur? quis autem rex erat qui illo anno non aut emendum sibi quod non habebat aut redimendum quod habebat arbitraretur? quis provinciam, quis pecuniam, quis legationem a senatu petebat? Damnatis de vi restitutio, consulatus petitio ipsi illi populari sacerdoti comparabatur. Haec gemebant boni, sperabant improbi, agebat tribunus plebis, consules adiuvabant.

XXXI. 67. Hic, aliquanto serius quam ipse vellet, Cn. Pompeius, invitissimis iis, qui mentem optimi ac fortissimi viri suis consiliis fictisque terroribus a defensione meae salutis averterant, excitavit illam suam non sopitam, sed suspitione aliqua retardatam consuetudinem rei publicae bene gerendae. Non est passus ille vir, qui sceleratissimos cives, qui acerrimos hostes, qui maximas nationes, qui reges, qui gentes feras atque inauditas, qui praedonum infinitam manum, qui etiam servitia virtute victoriaque domuisset, qui omnibus bellis terra marique compressis imperium populi Romani orbis terrarum terminis definisset, rem publicam everti scelere paucorum, quam ipse non solum consiliis, sed etiam sanguine suo saepe servasset: accessit ad causam publicam: restitit auctoritate sua reliquis rebus: questus est de praeteritis. Fieri quaedam ad meliorem spem inclinatio visa est. 68. Decrevit senatus frequens de meo reditu Kalendis Iuniis, dissentiente nullo, referente L. Ninnio, cuius in mea causa numquam fides virtusque contremuit. Intercessit Ligus iste nescio qui, additamentum inimicorum meorum. Res erat et causa nostra eo iam loci, ut erigere oculos et vivere videretur. Quisquis erat, qui aliquam partem in meo luctu sceleris Clodiani attigisset, quocumque venerat, quod iudicium cumque subierat, damnabatur: inveniebatur nemo qui se suffragium de me tulisse confiteretur. Decesserat ex Asia frater meus magno squalore, sed multo etiam maiore maerore. Huic ad urbem venienti tota obviam civitas cum lacrimis gemituque processerat: loquebatur liberius senatus: concurrebant equites Romani: Piso ille, gener meus, cui fructum pietatis suae neque ex me neque a populo Romano

ferre licuit, a propinquo suo socerum suum flagitabat: omnia senatus reiiciebat, nisi de me primum consules rettulissent.

XXXII. 69. Quae quum res iam manibus teneretur et quum consules provinciarum pactione libertatem omnem perdidissent, qui quum in senatu privati ut de me sententias dicerent flagitabant, legem illi se Clodiam timere dicebant: quum hoc non possent iam diutius sustinere, initur consilium de interitu Cn. Pompeii: quo patefacto ferroque deprehenso ille inclusus domi tam diu fuit quam diu inimicus meus in tribunatu. De meo reditu octo tribuni promulgaverunt. Ex quo intellectum est non mihi absenti crevisse amicos, in ea praesertim fortuna, in qua non nulli etiam, quos esse putaveram, non erant, sed eos voluntatem semper eamdem, libertatem non eamdem semper habuisse. Nam ex novem tribunis, quos tunc habueram, unus me absente defluxit, qui cognomen sibi ex Aeliorum imaginibus adripuit, quo magis nationis eius esse quam generis videretur. 70. Hoc igitur anno magistratibus novis designatis, quum omnes boni omnem spem melioris status in eorum fidem convertissent, princeps P. Lentulus auctoritate ac sententia sua Pisone et Gabinio repugnantibus causam suscepit tribunisque plebis octo referentibus praestantissimam de me sententiam dixit. Qui quum ad gloriam suam atque ad amplissimi beneficii gratiam magis pertinere videret causam illam integram ad suum consulatum reservari, tamen rem talem per alios citius quam per se tardius confici malebat.

XXXIII. 71. Hoc interim tempore P. Sestius, iudices, designatus iter ad C. Caesarem pro mea salute suscepit. Quid egerit, quantum profecerit, nihil ad causam — equidem existimo, si ille, ut arbitror, aequus nobis fuerit, nihil ab hoc profectum: sin iratior, non multum —: sed tamen sedulitatem atque integritatem hominis videtis. Ingredior iam in Sestii tribunatum: nam hoc primum iter designatus rei publicae causa suscepit: pertinere et ad concordiam civium putavit et ad perficiundi facultatem animum Caesaris a causa non abhorrere: — abiit ille annus: respirasse homines videbantur nondum re, sed spe rei publicae recuperandae. Exierunt malis ominibus atque exsecrationibus duo vulturii palu-

dati: quibus utinam ipsis evenissent ea, quae tum homines precabantur! neque nos provinciam Macedoniam cum exercitu neque equitatum in Syria et cohortes optimas perdidissemus. 72. Ineunt magistratum tribuni plebis. Quod omnes se de me promulgaturos confirmarant, ex iis princeps emitur ab inimicis meis, is, quem homines in luctu irridentes Gracchum vocabant: quoniam id etiam fatum civitatis fuit, ut illa ex vepreculis extracta nitedula rem publicam conaretur adrodere. Alter vero, non ille Serranus ab aratro, sed ex deserto Gavii Ofellae horto calatis Gaviis in Calatinos Atilios insitus, subito, nominibus in tabulas relatis, nomen suum de tabula sustulit. Veniunt Kalendae Ianuariae: vos haec melius scire potestis: equidem audita dico: quae tum frequentia senatus, quae exspectatio populi, qui concursus legatorum ex Italia cuncta, quae virtus, actio, gravitas P. Lentuli consulis fuerit, quae etiam collegae eius moderatio de me: qui quum inimicitias sibi mecum ex rei publicae dissensione susceptas esse dixisset, eas se patribus conscriptis dixit et temporibus rei publicae permissurum.

XXXIV. 73. Tum princeps rogatus sententiam L. Cotta dixit id, quod dignissimum re publica fuit, nihil de me actum esse iure, nihil more maiorum, nihil legibus: non posse quemquam de civitate tolli sine iudicio: de capite non modo ferri, sed ne iudicari quidem posse nisi comitiis centuriatis: vim fuisse illam, flammam quassatae rei publicae perturbatorumque temporum iure iudiciisque sublatis: magna rerum permutatione impendente declinasse me paullum et spe reliquae tranquillitatis praesentes fluctus tempestatemque fugisse: qua re, quum absens rem publicam non minus magnis periculis quam quodam tempore praesens liberassem, non restitui me solum, sed etiam ornari a senatu decere. Disputavit etiam multa prudenter, ita de me illum amentissimum et profligatissimum hostem pudoris et pudicitiae scripsisse quae scripsisset, iis verbis, rebus, sententiis, ut, etiam si iure esset rogatum, tamen vim habere non posset: qua re me, qui nulla lege abessem, non restitui lege, sed revocari senatus auctoritate oportere. 74. Hunc nemo erat quin verissime sentire diceret. Sed post eum rogatus Cn. Pompeius

approbata laudataque Cottae sententia dixit sese otii mei causa, ut omni populari concitatione defungerer, censere ut ad senatus auctoritatem populi quoque Romani beneficium erga me adiungeretur. Quum omnes certatim aliusque alio gravius atque ornatius de mea salute dixisset fieretque sine ulla varietate discessio, surrexit, ut scitis, Atilius hic Gavianus, nec ausus est, quum esset emptus, intercedere: noctem sibi ad deliberandum postulavit. Clamor senatus, querellae, preces, socer ad pedes abiectus. Ille se adfirmare postero die moram nullam esse facturum. Creditum est: discessum est. Illi interea deliberatori merces longa interposita nocte duplicata est. Consecuti dies pauci omnino Ianuario mense per quos senatum haberi liceret: sed tamen actum nihil nisi de me.

XXXV. 75. Quum omni mora, ludificatione, calumnia senatus auctoritas impediretur, venit tandem concilio de me agendi dies VIII Kalendas Februarias. Princeps rogationis, vir mihi amicissimus, Q. Fabricius, templum aliquanto ante lucem occupavit. Quietus eo die Sestius, is qui est de vi reus: actor hic defensorque causae meae nihil progreditur, consilia exspectat inimicorum meorum. Quid illi, quorum consilio P. Sestius in iudicium vocatur, quo se pacto gerunt? Quum forum, comitium, curiam multa de nocte armatis hominibus ac servis plerisque occupavissent, impetum faciunt in Fabricium, manus adferunt, occidunt non nullos, vulnerant multos. 76. Venientem in forum, virum optimum et constantissimum, M. Cispium, tribunum plebis, vi depellunt: caedem in foro maximam faciunt: universique destrictis gladiis et cruentis in omnibus fori partibus fratrem meum, virum optimum, fortissimum meique amantissimum, oculis quaerebant, voce poscebant. Quorum ille telis libenter in tanto luctu ac desiderio mei non repugnandi, sed moriendi causa corpus obtulisset suum, nisi suam vitam ad spem mei reditus reservasset. Subiit tamen vim illam nefariam consceleratorum latronum et, quum ad fratris salutem a populo Romano deprecandam venisset, pulsus e rostris in comitio iacuit seque servorum et libertorum corporibus obtexit vitamque tum suam noctis et fugae praesidio, non iuris iudicio-

rumque defendit. 77. Meministis tum, iudices, corporibus civium Tiberim compleri, cloacas refarciri, e foro spongiis effingi sanguinem, ut omnes tantam illam copiam et tam magnificum apparatum non privatum aut plebeium, sed patricium et praetorium esse arbitrarentur.

XXXVI. Nihil neque ante hoc tempus neque hoc ipso turbulentissimo die criminamini Sestium. — Atqui vis in foro versata est. — Certe: quando enim maior? Lapidationes persaepe vidimus: non ita saepe, sed nimium tamen saepe gladios, caedem vero tantam, tantos acervos corporum exstructos, nisi forte illo Cinnano atque Octaviano die, quis umquam in foro vidit? qua ex concitatione animorum? Nam ex pertinacia aut constantia intercessoris oritur saepe seditio, culpa atque improbitate latoris commodo aliquo imperitis aut largitione proposita: oritur ex concertatione magistratuum: oritur sensim ex clamore primum, deinde aliqua discessione contionis: vix, sero et raro ad manus pervenitur: nullo vero verbo facto, nulla contione advocata, nulla lege recitata concitatam nocturnam seditionem quis audivit? 78. An veri simile est, ut civis Romanus aut homo liber quisquam cum gladio in forum descenderit ante lucem, ne de me ferri pateretur, praeter eos, qui ab illo pestifero ac perdito civi iam pridem rei publicae sanguine saginantur? Hic iam de ipso accusatore quaero, qui P. Sestium queritur cum multitudine in tribunatu et cum praesidio magno fuisse, num illo die fuerit? Certe non fuit. Victa igitur est causa rei publicae et victa non auspiciis, non intercessione, non suffragiis, sed vi, manu, ferro. Nam si obnuntiasset Fabricio is praetor, qui se servasse de caelo diceret, accepisset res publica plagam, sed eam, quam acceptam gemere non posset: si intercessisset collega Fabricio, laesisset rem publicam, sed rem publicam iure laesisset. Gladiatores tu novicios, pro exspectata aedilitate suppositos, cum sicariis e carcere emissis ante lucem immittas? magistratus templo deiicias? caedem maximam facias? forum purges? et, quum omnia vi et armis egeris, accuses eum, qui se praesidio munierit, non ut te oppugnaret, sed ut vitam suam posset defendere?

XXXVII. 79. Atqui ne ex eo quidem tempore id egit

Sestius, ut a suis munitus tuto in foro magistratum gereret, rem publicam administraret. Itaque fretus sanctitate tribunatus, quum se non modo contra vim et ferrum, sed etiam contra verba atque interfationem legibus sacratis esse armatum putaret, venit in templum Castoris, obnuntiavit consuli: quum subito manus illa Clodiana, in caede civium saepe iam victrix, exclamat, incitatur, invadit: inermem atque imparatum tribunum alii gladiis adoriuntur, alii fragmentis saeptorum et fustibus: a quibus hic multis vulneribus acceptis ac debilitato corpore et contrucidato se abiecit exanimatus neque ulla alia re ab se mortem nisi opinione mortis depulit. Quem quum iacentem et concisum plurimis vulneribus extremo spiritu exsanguem et confectum viderent, defetigatione magis et errore quam misericordia et modo aliquando caedere destiterunt. 80. Et causam dicit Sestius de vi? Quid ita? quia vivit. — At id non sua culpa: plaga una illa extrema defuit, quae si accessisset, reliquum spiritum exhausisset. Accusa Lentidium: non percussit locum: male dic Titio, Sabino homini, Reatino, cur tam temere exclamarit occisum. Ipsum vero quid accusas? Num defuit gladiis? num repugnavit? Num ut gladiatoribus imperari solet, ferrum non recepit?

XXXVIII. An haec ipsa vis est, non posse emori? an illa, quod tribunus plebis templum cruentavit? an quod quum esset ablatus primumque resipisset, non se referri iussit? Ubi est crimen? quid reprehenditis? 81. Hic quaero, iudices, si illo die gens ista Clodia quod facere voluit effecisset, si P. Sestius, qui pro occiso relictus est, occisus esset, fuistisne ad arma ituri? fuistisne vos ad patrium illum animum maiorumque virtutem excitaturi? fuistisne aliquando rem publicam a funesto latrone repetituri? an etiam tum quiesceretis, cunctaremini, timeretis, quum rem publicam a facinerosissimis sicariis et a servis esse oppressam atque conculcatam videretis? Cuius igitur mortem ulcisceremini, si quidem liberi esse et habere rem publicam cogitaretis, de eius virtute vivi quid vos loqui, quid sentire, quid cogitare, quid iudicare oporteat dubitandum putatis? 82. At vero ipsi illi parricidae, quorum effrenatus furor alitur impunitate

diuturna, adeo vim facinoris sui perhorruerunt, ut, si paullo longior opinio mortis Sestii fuisset, Gracchum illum suum transferendi in nos criminis causa occidere cogitarint. Sensit rusticulus non incautus — neque enim homines nequam tacere potuerunt — suum sanguinem quaeri ad restinguendam invidiam facinoris Clodiani: mulionicam paenulam adripuit, cum qua primum Romam ad comitia venerat: messoria se corbe contexit. Quum quaererent alii Numerium, alii Quintium, gemini nominis errore servatus est. Atque hoc scitis omnes, usque adeo hominem in periculo fuisse, quoad scitum est Sestium vivere. Quod ni esset patefactum, paullo citius quam vellem, non illi quidem morte mercennarii sui transferre potuissent invidiam in quos putabant, sed acerbissimi sceleris infamiam grato quodam scelere minuissent. 83. Ac si tum P. Sestius, iudices, in templo Castoris animam quam vix retinuit edidisset, non dubito quin, si modo esset in re publica senatus, si maiestas populi Romani revixisset, aliquando statua huic ob rem publicam interfecto in foro statueretur. Nec vero illorum quisquam, quos a maioribus nostris morte obita positos in illo loco atque in rostris collocatos videtis, esset P. Sestio aut acerbitate mortis aut animo in rem publicam praeponendus: qui quum causam civis calamitosi, causam amici, causam bene de re publica meriti, causam senatus, causam Italiae, causam rei publicae suscepisset, quumque auspiciis religionique parens obnuntiaret, quod senserat, luce palam a nefariis pestibus in deorum hominumque conspectu esset occisus sanctissimo in templo, sanctissima in causa, sanctissimo in magistratu. Eius igitur vitam quisquam spoliandam ornamentis esse dicet, cuius mortem ornandam monumento sempiterno putaretis?

XXXIX. 84. Homines, inquit, emisti, coëgisti, parasti. — Quid uti faceret? senatum obsideret? cives indemnatos expelleret? bona diriperet? aedes incenderet? tecta disturbaret? templa deorum immortalium inflammaret? tribunos plebis ferro e rostris expelleret? provincias quas vellet quibus vellet venderet? reges appellaret? rerum capitalium condemnatos in liberas civitates per legatos nostros redu-

ceret? principem civitatis ferro obsessum teneret? Haec ut efficere posset, quae fieri nisi armis oppressa re publica nullo modo poterant, idcirco, credo, manum sibi P. Sestius et copias comparavit. — At nondum erat maturum: nondum res ipsa ad eius modi praesidia viros bonos compellebat. — Pulsi nos eramus, non omnino ista manu sola, sed tamen non sine ista: vos taciti maerebatis. 85. Captum erat forum anno superiore, aede Castoris tamquam arce aliqua a fugitivis occupata: silebatur. Omnia hominum quum egestate tum audacia perditorum clamore, concursu, vi, manu gerebantur: perferebatis. Magistratus templis pellebantur: alii omnino aditu ac foro prohibebantur: nemo resistebat. Gladiatores ex praetoris comitatu comprehensi, in senatum introducti, confessi, in vincla coniecti a Milone, emissi a Serrano: mentio nulla. Forum corporibus civium Romanorum constratum caede nocturna non modo nulla nova quaestio, sed etiam vetera iudicia sublata. Tribunum plebis plus viginti vulneribus acceptis iacentem moribundumque vidistis: alterius tribuni plebis, divini hominis — dicam enim quod sentio et quod mecum sentiunt omnes —, divini, insigni quadam, inaudita, nova magnitudine animi, gravitate, fide praediti, domus est oppugnata ferro, facibus, exercitu Clodiano. XL. 86. Et tu hoc loco laudas Milonem et iure laudas. Quem enim umquam virum tam immortali virtute vidimus? qui nullo praemio proposito praeter hoc, quod iam contritum et contemptum putatur, iudicium bonorum, omnia pericula, summos labores, gravissimas contentiones inimicitiasque suscepit? qui mihi unus ex omnibus civibus videtur re docuisse, non verbis, et quid oporteret a praestantibus viris in re publica fieri et quid necesse esset: oportere hominum audacium, eversorum rei publicae sceleri legibus et iudiciis resistere: si leges non valerent, iudicia non essent, si res publica vi consensuque audacium armis oppressa teneretur, praesidio et copiis defendi vitam et libertatem necesse esse. Hoc sentire prudentiae est, facere fortitudinis, et sentire vero et facere perfectae cumulataeque virtutis. 87. Adiit ad rem publicam tribunus plebis Milo, de cuius laude plura dicam, non quo aut ipse haec dici quam existimari malit aut ego hunc laudis fructum praesenti libenter

impertiam, praesertim quum verbis consequi non possim, sed quod existimo, si Milonis causam accusatoris voce collaudatam probaro, vos in hoc crimine parem Sestii causam existimaturos —: adiit igitur T. Annius ad causam rei publicae sic, ut civem patriae recuperare vellet ereptum. Simplex causa, constans ratio, plena consensionis omnium, plena concordiae. Collegas adiutores habebat: consulis alterius summum studium, alterius animus paene placatus, de praetoribus unus alienus: senatus incredibilis voluntas, equitum Romanorum animi ad causam excitati, erecta Italia. Duo soli erant empti ad impediendum: qui si homines despecti et contempti tantam rem sustinere non potuissent, se causam quam susceperat nullo labore peracturum videbat. Agebat auctoritate, agebat consilio, agebat per summum ordinem, agebat exemplo bonorum et fortium civium: quid re publica, quid se dignum esset, quis ipse esset, quid sperare, quid maioribus suis reddere deberet diligentissime cogitabat.

XLI. 88. Huic gravitati hominis videbat ille gladiator se, si moribus ageret, parem esse non posse: [ad ferrum, ad faces,] ad cotidianam caedem, incendia, rapinas se cum exercitu suo contulit: domum oppugnare, itineribus occurrere, vi lacessere et terrere coepit. Non movit hominem summa gravitate summaque constantia, sed quamquam dolor animi, innata libertas, prompta excellensque virtus fortissimum virum hortabatur, vi vim oblatam, praesertim saepius, ut frangeret et refutaret, tanta moderatio fuit hominis, tantum consilium, ut contineret dolorem neque eadem se re ulcisceretur qua esset lacessitus, sed illum tot iam in funeribus rei publicae exsultantem ac tripudiantem legum, si posset, laqueis constringeret. 89. Descendit ad accusandum. Quis umquam tam proprie rei publicae causa? nullis inimicitiis, nullis praemiis, nulla hominum postulatione aut etiam opinione id eum umquam esse facturum. Fracti erant animi hominis: hoc enim accusante pristini illius sui iudicii turpitudinem desperabat. Ecce tibi consul, praetor, tribunus plebis nova novi generis edicta proponunt: NE REUS ADSIT, NE CITETUR, NE QUAERATUR, NE MENTIONEM OMNINO CUIQUAM IUDICUM AUT IUDICIORUM FACERE LICEAT. Quid ageret vir ad virtutem,

dignitatem, gloriam natus vi sceleratorum hominum corroborata, legibus iudiciisque sublatis? Cervices tribunus plebis privato, praestantissimus vir profligatissimo homini daret? an causam susceptam adfligeret? an se domi contineret? Et vinci turpe putavit et deterreri et latere. Perfecit ut, quoniam sibi in illum legibus uti non liceret, illius vim neque in suo neque in rei publicae periculo pertimesceret.

XLII. 90. Quo modo igitur hoc in genere praesidii comparati accusas Sestium, quum idem laudes Milonem? An qui sua tecta defendit, qui ab aris, focis ferrum flammamque depellit, qui sibi licere vult tuto esse in foro, in templo, in curia, iure praesidium comparat: qui vulneribus, quae cernit cotidie toto corpore, monetur ut aliquo praesidio caput et cervices et iugulum ac latera tutetur, hunc de vi accusandum putas? 91. Quis enim nostrum, iudices, ignorat ita naturam rerum tulisse, ut quodam tempore homines nondum neque naturali neque civili iure descripto fusi per agros ac dispersi vagarentur tantumque haberent, quantum manu ac viribus per caedem ac vulnera aut eripere aut retinere potuissent? Qui igitur primi virtute et consilio praestanti exstiterunt, ii perspecto genere humanae docilitatis atque ingenii dissipatos unum in locum congregarunt eosque ex efferitate illa ad iustitiam atque ad mansuetudinem transduxerunt. Tum res ad communem utilitatem, quas publicas appellamus, tum conventicula hominum, quae postea civitates nominatae sunt, tum domicilia coniuncta, quas urbes dicimus, invento et divino iure et humano moenibus saepserunt. 92. Atque inter hanc vitam perpolitam humanitate et illam immanem nihil tam interest quam ius atque vis. Horum utro uti nolumus, altero est utendum. Vim volumus exstingui: ius valeat necesse est, id est, iudicia, quibus omne ius continetur. Iudicia displicent aut nulla sunt: vis dominetur necesse est. Hoc vident omnes: Milo et vidit et fecit, ut ius experiretur, vim depelleret. Altero uti voluit, ut virtus audaciam vinceret: altero usus necessario est, ne virtus ab audacia vinceretur. Eademque ratio fuit Sestii, si minus in accusando — neque enim per omnes fuit idem fieri necesse —, at certe

in necessitate defendendae salutis suae praesidioque contra vim et manum comparando.

XLIII. 93. O di immortales! quemnam ostenditis exitum nobis? quam spem rei publicae datis? quotus quisque invenietur tanta virtute vir, qui optimam quamque causam rei publicae amplectatur, qui bonis viris deserviat, qui solidam laudem veramque quaerat? quum sciat duo illa rei publicae paene fata, Gabinium et Pisonem, alterum haurire cotidie ex pacatissimis atque opulentissimis Syriae gazis innumerabile pondus auri: bellum inferre quiescentibus, ut eorum veteres illibatasque divitias in profundissimum libidinum suarum gurgitem profundat: villam aedificare in oculis omnium tantam, tugurium ut iam videatur esse illa villa, quam ipse tribunus plebis pictam olim in contionibus explicabat, quo fortissimum ac summum civem in invidiam homo castus ac non cupidus vocaret: 94. alterum Thracibus ac Dardanis primum pacem maxima pecunia vendidisse, deinde ut illi pecuniam conficere possent, vexandam iis Macedoniam et spoliandam tradidisse, eumdemque bona creditorum, civium Romanorum, cum debitoribus Graecis divisisse, cogere pecunias maximas a Dyrrhachinis, spoliare Thessalos, certam Achaeis in annos singulos pecuniam imperavisse, neque tamen ullo in publico aut religioso loco signum aut tabulam aut ornamentum reliquisse: illos sic illudere, quibus omne supplicium atque omnis iure optimo poena debetur: reos esse hos duos, quos videtis. Omitto iam Numerium, Serranum, Aelium, quisquilias seditionis Clodianae: sed tamen hi quoque etiam nunc volitant, ut videtis, nec, dum vos de vobis aliquid timebitis, illi umquam de se pertimescent.

XLIV. 95. Nam quid ego de aedile ipso loquar, qui etiam diem dixit et accusavit de vi Milonem? Neque hic tamen ulla umquam iniuria adducetur, ut eum tali virtute tantaque firmitate animi se in rem publicam fuisse poeniteat: sed qui haec vident adolescentes quonam suas mentes conferent? Ille, qui monumenta publica, qui aedes sacras, qui domos inimicorum suorum oppugnavit, exscidit, incendit, qui stipatus semper sicariis, saeptus armatis, munitus indicibus fuit, quorum hodie copia redundat, qui et peregrinam ma-

num facinerosorum concitavit et servos ad caedem idoneos emit et in tribunatu carcerem totum in forum effudit, volitat aedilis, accusat eum, qui aliqua ex parte eius furorem exsultantem repressit: hic, qui se est tutatus sic, ut in privata re deos penates suos, in re publica iura tribunatus atque auspicia defenderet, accusare eum moderate, a quo ipse nefarie accusatur, per senatus auctoritatem non est situs. **96.** Nimirum hoc illud est, quod de me potissimum tu in accusatione quaesisti, q u a e e s s e t n o s t r a n a t i o o p t i m a t i u m: sic enim dixisti. Rem quaeris praeclaram iuventuti ad discendum nec mihi difficilem ad perdocendum, de qua pauca, iudices, dicam, et, ut arbitror, nec ab utilitate eorum, qui audient, nec ab officio vestro nec ab ipsa causa P. Sestii abhorrebit oratio mea.

XLV. Duo genera semper in hac civitate fuerunt eorum, qui versari in re publica atque in ea se excellentius gerere studuerunt: quibus ex generibus alteri se populares, alteri optimates et haberi et esse voluerunt. Qui ea, quae faciebant quaeque dicebant, multitudini iucunda volebant esse, populares: qui autem ita se gerebant, ut sua consilia optimo cuique probarent, optimates habebantur. **97.** Quis ergo iste optimus quisque? Numero, si quaeris, innumerabiles — neque enim aliter stare possemus —: sunt principes consilii publici, sunt qui eorum sectam sequuntur, sunt maximorum ordinum homines, quibus patet curia, sunt municipales rusticique Romani, sunt negotii gerentes, sunt etiam libertini optimates. Numerus, ut dixi, huius generis late et varie diffusus est: sed genus universum, ut tollatur error, brevi circumscribi et definiri potest. Omnes optimates sunt, qui neque nocentes sunt nec natura improbi nec furiosi nec malis domesticis impediti. Est igitur ut ii sint, quam tu nationem appellasti, qui integri sunt et sani et bene de rebus domesticis constituti. Horum qui voluntati, commodis, opinionibus in gubernanda re publica serviunt, defensores optimatium ipsique optimates gravissimi et clarissimi cives numerantur et principes civitatis. **98.** Quid est igitur propositum his rei publicae gubernatoribus quod intueri et quo cursum suum dirigere debeant? Id quod est praestantissimum maxi

meque optabile omnibus sanis et bonis et beatis, cum dignitate otium. Hoc qui volunt, omnes optimates: qui efficiunt, summi viri et conservatores civitatis putantur. Neque enim rerum gerendarum dignitate homines efferri ita convenit, ut otio non prospiciant, neque ullum amplexari otium quod abhorreat a dignitate. XLVI. Huius autem otiosae dignitatis haec fundamenta sunt, haec membra, quae tuenda principibus et vel capitis periculo defendenda sunt: religiones, auspicia, potestates magistratuum, senatus auctoritas, leges, mos maiorum, iudicia, iuris dictio, fides, provinciae, socii, imperii laus, res militaris, aerarium. 99. Harum rerum tot atque tantarum esse defensorem et patronum magni animi est, magni ingenii magnaeque constantiae. Etenim in tanto civium numero magna multitudo est eorum, qui aut propter metum poenae peccatorum suorum conscii novos motus conversionesque rei publicae quaerant, aut qui propter insitum quemdam animi furorem discordiis civium ac seditione pascantur, aut qui propter implicationem rei familiaris communi incendio malint quam suo deflagrare. Qui quum tutores sunt et duces suorum studiorum vitiorumque nancti, in re publica fluctus excitantur, ut vigilandum sit iis, qui sibi gubernacula patriae depoposcerunt, enitendumque omni scientia ac diligentia, ut conservatis iis, quae ego paullo ante fundamenta ac membra esse dixi, tenere cursum possint et capere otii illum portum et dignitatis. 100. Hanc ego viam, iudices, si aut asperam atque arduam aut plenam esse periculorum aut insidiarum negem, mentiar, praesertim quum id non modo intellexerim semper, sed etiam praeter ceteros senserim.

XLVII. Maioribus praesidiis et copiis oppugnatur res publica quam defenditur, propterea quod audaces homines et perditi nutu impelluntur et ipsi etiam sponte sua contra rem publicam incitantur: boni nescio quo modo tardiores sunt et principiis rerum neglectis ad extremum ipsa denique necessitate excitantur, ita ut non numquam cunctatione ac tarditate, dum otium volunt etiam sine dignitate retinere, ipsi utrumque amittant. 101. Propugnatores autem rei publicae qui esse voluerunt, si leviores sunt, desciscunt: si

timidiores, desunt: permanent illi soli atque omnia rei publicae causa perferunt, qui sunt tales, qualis pater tuus, M Scaure, fuit, qui a C. Graccho usque ad Q. Varium seditiosis omnibus restitit, quem numquam ulla vis, ullae minae, ulla invidia labefecit, aut qualis Q. Metellus, patruus matris tuae: qui quum florentem hominem in populari ratione, L. Saturninum, censor notasset quumque insitivum Gracchum contra vim multitudinis incitatae censu prohibuisset quumque in eam legem, quam non iure rogatam iudicarat, iurare unus noluisset, de civitate maluit quam de sententia demoveri, aut, ut vetera exempla, quorum est copia digna huius imperii gloria, relinquam neve eorum aliquem, qui vivunt, nominem, qualis nuper Q. Catulus fuit, quem neque periculi tempestas neque honoris aura potuit umquam de suo cursu aut spe aut metu demovere.

XLVIII. 102. Haec imitamini, per deos immortales! qui dignitatem, qui laudem, qui gloriam quaeritis. Haec ampla sunt, haec divina, haec immortalia: haec fama celebrantur, monumentis annalium mandantur, posteritati propagantur. *Est labor*, non nego: *pericla magna*, fateor: *multae insidiae sunt bonis:* verissime dictum est. Sed te

Id, *quod multi invideant*, *multique expetant*, *inscitia est*,
inquit,
Postulare, *nisi laborem summa cum cura ecferas.*

Nollem idem alio loco dixisset, quod exciperent improbi cives: *Oderint*, *dum metuant*. Praeclara enim illa praecepta dederat iuventuti. 103. Sed tamen haec via ac ratio rei publicae capessendae olim erat magis pertimescenda, quum multis in rebus multitudinis studium aut populi commodum ab utilitate rei publicae discrepabat. Tabellaria lex ab L. Cassio ferebatur. Populus libertatem agi putabat suam. Dissentiebant principes et in salute optimatium temeritatem multitudinis et tabellae licentiam pertimescebant. Agrariam Ti. Gracchus legem ferebat. Grata erat populo: fortunae constitui tenuiorum videbantur. Nitebantur contra optimates, quod et discordiam excitari videbant et, quum locupletes possessionibus diuturnis moverentur, spoliari

rem publicam propugnatoribus arbitrabantur. Frumentariam legem C. Gracchus ferebat. Iucunda res plebei: victus enim suppeditabatur large sine labore. Repugnabant boni, quod et ab industria plebem ad desidiam avocari putabant et aerarium exhauriri videbant.

XLIX. Multa etiam nostra memoria, quae consulto praetereo, fuerunt in ea contentione, ut popularis cupiditas a consilio principum dissideret. **104**. Nunc iam nihil est quod populus a delectis principibusque dissentiat, nec flagitat rem ullam neque novarum rerum est cupidus et otio suo et dignitate optimi cuiusque et universae rei publicae gloria delectatur. Itaque homines seditiosi ac turbulenti, quia nulla iam largitione populum Romanum concitare possunt, quod plebes perfuncta gravissimis seditionibus ac discordiis otium amplexatur, conductas habent contiones, neque id agunt, ut ea dicant aut ferant, quae illi velint audire, qui in contione sunt, sed pretio ac mercede perficiunt, ut quidquid dicant, id illi velle audire videantur. **105**. Num vos existimatis Gracchos aut Saturninum aut quemquam illorum veterum, qui populares habebantur, ullum umquam in contione habuisse conductum? Nemo habuit. Ipsa enim largitio et spes commodi propositi sine mercede ulla multitudinem concitabat. Itaque temporibus illis, qui populares erant, offendebant illi quidem apud graves et honestos homines, sed populi iudiciis atque omni significatione florebant. His in theatro plaudebatur: hi suffragiis quod contenderant consequebantur: horum homines nomen, orationem, vultum, incessum amabant. Qui autem adversabantur ei generi, graves et magni homines habebantur: sed valebant in senatu multum, apud bonos viros plurimum: multitudini iucundi non erant, suffragiis offendebatur saepe eorum voluntas: plausum vero etiam si quis eorum aliquando acceperat, ne quid peccasset pertimescebat. Ac tamen, si quae res erat maior, idem ille populus horum auctoritate maxime commovebatur.

L. **106**. Nunc, nisi me fallit, in eo statu civitas est, ut, si operas conductorum removeris, omnes idem de re publica sensuri esse videantur. Etenim tribus locis significari

maxime populi Romani iudicium ac voluntas potest, contione, comitiis, ludorum gladiatorumque consessu. Quae contio fuit per hos annos, quae quidem esset non conducta, sed vera, in qua populi Romani consensus perspici non posset? Habitae sunt multae de me a gladiatore sceleratissimo, ad quas nemo adibat incorruptus, nemo integer: nemo illum foedum vultum aspicere, nemo furialem vocem bonus audire poterat. Erant illae contiones perditorum hominum necessario turbulentae. 107. Habuit de eodem me P. Lentulus consul contionem: concursus est populi Romani factus: omnes ordines, tota in illa contione Italia constitit. Egit causam summa cum gravitate copiaque dicendi, tanto silentio, tanta approbatione omnium, nihil ut umquam videretur tam populare ad populi Romani aures accidisse. Productus est ab eo Cn. Pompeius, qui se non solum auctorem meae salutis, sed etiam supplicem populo Romano praebuit. Huius oratio et pergravis et grata in contione omnibus fuit: sic contendo, numquam neque sententiam eius auctoritate neque eloquentiam iucunditate fuisse maiore. 108. Quo silentio sunt auditi de me ceteri principes civitatis! quos idcirco non appello hoc loco, ne mea oratio, si minus de aliquo dixero, ingrata, si satis de omnibus, infinita esse videatur. Cedo nunc eiusdem illius inimici mei de me eodem ad verum populum in campo Martio contionem! Quis non modo approbavit, sed non indignissimum facinus putavit illum non dicam loqui, sed vivere ac spirare? Quis fuit qui non eius voce maculari rem publicam seque, si eum audiret, scelere astringi arbitraretur?

LI. 109. Venio ad comitia, sive magistratuum placet sive legum. Leges videmus saepe ferri multas. Omitto eas, quae feruntur ita, vix ut quini et ii ex aliena tribu, qui suffragium ferant reperiantur. De me, quem tyrannum atque ereptorem libertatis esse dicebat illa ruina rei publicae, dicit se legem tulisse. Quis est qui se, quum contra me ferebatur, inisse suffragium confiteatur? quum autem de me eodem ex senatus consulto comitiis centuriatis ferebatur, quis est qui non profiteatur se adfuisse et suffragium de salute mea tulisse? Utra igitur causa popularis debet videri: in qua

omnes honestates civitatis, omnes aetates, omnes ordines una consentiunt, an in qua furiae concitatae tamquam ad funus rei publicae convolant? **110.** An, sicubi aderit Gellius, homo et fratre indignus, viro clarissimo atque optimo consule, et ordine equestri, cuius ille ordinis nomen retinet, ornamenta confecit, id erit populare? — Est enim homo iste populo Romano deditus. — Nihil vidi magis: qui, quum eius adolescentia in amplissimis honoribus summi viri, L. Philippi vitrici, florere potuisset, usque eo non fuit popularis, ut bona solus comesset. Deinde ex impuro adolescente et petulante, postea quam rem paternam ab idiotarum divitiis ad philosophorum reculam perduxit, Graeculum se atque otiosum putari voluit, studio litterarum se subito dedidit. Nihil iuvabant anagnostae: libelli pro vino etiam saepe oppignerabantur. Manebat insaturabile abdomen, copiae deficiebant. Itaque semper versabatur in spe rerum novarum: otio et tranquillitate rei publicae consenescebat. LII. Ecquae seditio umquam fuit in qua non ille princeps? ecqui seditiosus cui ille non familiaris? ecquae turbulenta contio cuius ille non concitator? cui bene dixit umquam bono? bene dixit? immo, quem fortem et bonum civem non petulantissime est insectatus? qui, ut credo, non libidinis causa, sed ut plebicola videretur, libertinam duxit uxorem. **111.** Is de me suffragium tulit, is adfuit, is interfuit epulis et gratulationibus parricidarum: in quo tamen est me ultus, quum illo ore inimicos est meos saviatus: qui, quasi mea culpa bona perdiderit, ita ob eam ipsam causam est mihi inimicus, quia nihil habet. Utrum ego tibi patrimonium eripui, Gelli, an tu comedisti? Quid? tu meo periculo, gurges ac vorago patrimonii, helluabare, ut, si ego consul rem publicam contra te et gregales tuos defendissem, in civitate esse me nolles? Te nemo tuorum videre vult: omnes aditum, sermonem, congressum tuum fugiunt: te sororis filius Postumius, adolescens gravis, senili iudicio, notavit, quum in magno numero tutorem liberis non instituit. Sed latus odio et meo et rei publicae nomine, quorum ille utri sit inimicior nescio, plura dixi quam dicendum fuit, in furiosissimum atque egentissimum ganeonem. **112.** Illuc revertor: contra me quum

est actum, capta urbe atque oppressa, Gellium, Firmidium, Titium, eiusdem modi furias illis mercennariis gregibus duces et auctores fuisse, quum ipse lator nihil ab horum turpitudine, audacia, sordibus abhorreret. At quum de dignitate mea ferebatur, nemo sibi nec valetudinis excusationem nec senectutis satis iustam ullam putavit: nemo fuit qui se non rem publicam mecum simul revocare in suas sedes arbitraretur.

LIII. **113.** Videamus nunc comitia magistratuum. Fuit collegium nuper tribunicium, in quo tres minime, vehementer duo populares existimabantur. Ex iis, qui populares non habebantur, quibus in illo genere conductarum contionum consistendi potestas non erat, duo a populo Romano praetores video esse factos: et, quantum sermonibus vulgi et suffragiis intelligere potui, prae se populus Romanus ferebat sibi illum in tribunatu Cn. Domitii animum constantem et egregium et Q. Ancharii fidem ac fortitudinem, etiam si nihil agere potuissent, tamen voluntate ipsa gratum fuisse. Iam de C. Fannio quae sit existimatio videmus: quod iudicium populi Romani in honoribus eius futurum sit nemini dubium esse debet. **114.** Quid? populares illi duo quid egerunt? Alter, qui tamen se continuerat, tulerat nihil, senserat tantum de re publica aliud atque homines exspectabant, vir et bonus et innocens et bonis viris semper probatus, quod parum videlicet intellexit in tribunatu quid vero populo probaretur, et quod illum esse populum Romanum, qui in contione erat, arbitrabatur, non tenuit eum locum, in quem, nisi popularis esse voluisset, facillime pervenisset. Alter, qui ita se in populari ratione iactarat, ut auspicia, legem Aeliam, senatus auctoritatem, consulem, collegas, bonorum iudicium nihili putaret, aedilitatem petivit cum bonis viris et hominibus primis, sed non praestantissimis opibus et gratia: tribum suam non tulit, Palatinam denique, per quam omnes illae pestes vexare rem publicam dicebantur, perdidit: nec quidquam illis comitiis quod boni viri vellent nisi repulsam tulit. Videtis igitur populum ipsum, ut ita dicam, iam non esse popularem, qui ita vehementer eos, qui populares habentur, respuat, eos autem, qui ei generi adversantur, honore dignissimos iudicet.

LIV. 115. Veniamus ad ludos. Facit enim, iudices, vester iste in me animorum oculorumque coniectus, ut mihi iam licere putem remissiore uti genere dicendi. Comitiorum et contionum significationes sunt [interdum verae, sunt] non numquam vitiatae atque corruptae: theatrales gladiatoriique consessus dicuntur omnino solere levitate non nullorum emptos plausus exiles et raros excitare. Ac tamen facile est, quum id fit, quem ad modum et a quibus fiat et quid integra multitudo faciat videre. Quid ego nunc dicam quibus viris aut cui generi civium maxime plaudatur? Neminem vestrum fallit. Sit hoc sane leve, quod non ita est, quoniam optimo cuique impertitur, sed, si est leve, homini gravi leve est, ei vero, qui pendet rebus levissimis, qui rumore et, ut ipsi loquuntur, favore populi tenetur et ducitur, plausum immortalitatem, sibilum mortem videri necesse est. 116. Ex te igitur, Scaure, potissimum quaero, qui ludos apparatissimos magnificentissimosque fecisti, ecquis istorum popularium tuos ludos aspexerit, ecquis se theatro populoque Romano commiserit. Ipse ille maxime ludius, non solum spectator, sed actor et acroama, qui omnia sororis embolia novit, qui in coetum mulierum pro psaltria adducitur, nec tuos ludos aspexit in illo ardenti tribunatu suo nec ullos alios nisi eos, a quibus vix vivus effugit. Semel, inquam, se ludis homo popularis commisit omnino, quum in templo Virtutis honos habitus esset virtuti, Gaiique Marii, conservatoris huius imperii, monumentum municipi eius et rei publicae defensori sedem ad salutem praebuisset.

LV. 117. Quo quidem tempore quid populus Romanus sentire se ostenderet utroque in genere declaratum est: primum, quum audito senatus consulto rei ipsi atque absenti senatui plausus est ab universis datus, deinde, quum senatoribus singulis spectatum e senatu redeuntibus. Quum vero ipse, qui ludos faciebat, consul adsedit, stantes ei manibus passis gratias agentes et lacrimantes gaudio suam erga me benevolentiam ac misericordiam declararunt. At quum ille furibundus incitata illa sua vaecordi mente venisset, vix se populus Romanus tenuit, vix homines odium suum a corpore eius impuro atque infando represserunt. Voces qui

dem et palmarum intentus et maledictorum clamorem omnes profuderunt. **118.** Sed quid ego populi Romani animum virtutemque commemoro libertatem iam ex diuturna servitute dispicientis, in eo homine, cui tum petenti iam aedilitatem ne histriones quidem coram sedenti pepercerunt? Nam quum ageretur togata, Simulans, ut opinor, caterva tota clarissima concentione in ore impuri hominis imminens contionata est: *Huic, Tite, tua post principia atque exitus vitiosae vitae* ...... Sedebat exanimatus, et is, qui antea cantorum convicio contiones celebrare suas solebat, cantorum ipsorum vocibus eiiciebatur. Et quoniam facta mentio est ludorum, ne illud quidem praetermittam, in magna varietate sententiarum numquam ullum fuisse locum, in quo aliquid a poëta dictum cadere in tempus nostrum videretur quod aut populum universum fugeret aut non exprimeret ipse actor. **119.** Et, quaeso, hoc in loco, iudices, ne qua levitate me ductum ad insolitum genus dicendi labi putetis, si de poëtis, de histrionibus, de ludis in iudicio loquar.

LVI. Non sum tam ignarus, iudices, causarum, non tam insolens in dicendo, ut omni ex genere orationem aucuper et omnes undique flosculos carpam atque delibem. Scio quid gravitas vestra, quid haec advocatio, quid ille conventus, quid dignitas P. Sestii, quid periculi magnitudo, quid aetas, quid honos meus postulet. Sed mihi sumpsi hoc loco doctrinam quamdam iuventuti, qui essent optimates. In ea explicanda demonstrandum est non esse populares omnes eos, qui putentur. Id facillime consequar, si universi populi iudicium verum et incorruptum et si intimos sensus civitatis expressero. **120.** Quid fuit illud, quod recenti nuntio de illo senatus consulto, quod factum est in templo Virtutis, ad ludos scaenamque perlato, consessu maximo summus artifex et mehercule semper partium in re publica tam quam in scaena optimarum, flens et recenti laetitia et mixto dolore ac desiderio mei, egit ad populum Romanum multo gravioribus verbis meam causam, quam egomet de me agere potuissem? Summi enim poëtae ingenium non solum arte sua, sed etiam dolore exprimebat. Quia enim: *qui rem publi-*

cam certo animo adiuverit, statuerit, steterit cum Achivis ..... vobiscum me stetisse dicebat, vestros ordines demonstrabat, revocabatur ab universis. *Re dubia haud dubitarit vitam offerre nec capiti pepercerit.* **121.** Haec quantis ab illo clamoribus agebantur! quum iam omisso gestu verbis poëtae et studio actoris et exspectationi nostrae plauderetur: *Summum amicum, summo in bello* ..... nam illud ipse actor adiungebat amico animo et fortasse homines propter aliquod desiderium approbabant: *summo ingenio praeditum.* LVII. Iam illa quanto cum gemitu populi Romani ab eodem paullo post in eadem fabula sunt acta! *O pater!* ..... Me, me ille absentem ut patrem deplorandum putarat, quem Q. Catulus, quem multi alii saepe in senatu patrem patriae nominarant. Quanto cum fletu de illis nostris incendiis ac ruinis, quum patrem pulsum, patriam adflictam deploraret, domum incensam eversam, quae sic egit, ut, demonstrata pristina fortuna, quum se convertisset: *Haec omnia vidi inflammari:* fletum etiam ini micis atque invidis excitaret! **122.** Proh di immortales! quid illa, quem ad modum dixit idem! quae mihi quidem ita et acta et scripta videntur esse, ut vel a Q. Catulo, si revixisset, praeclare posse dici viderentur: is enim libere reprehendere et accusare populi non numquam temeritatem solebat aut errorem senatus: *O ingratifici Argivi, immunes Grai, immemores benefici!* Non erat illud quidem verum: non enim ingrati, sed miseri, quibus reddere salutem a quo acceperant non liceret, nec unus in quemquam umquam gratior quam in me universi: sed tamen illud scripsit disertissimus poëta pro me, egit fortissimus actor, non solum optimus, de me, quum omnes ordines demonstraret, senatum, equites Romanos, universum populum Romanum accusaret: *Exsulare sinitis, sistis pelli, pulsum patimini.* Quae tum significatio fuerit omnium, quae declaratio voluntatis ab universo populo Romano in causa hominis non popularis equidem audiebam, existimare facilius possunt qui adfuerunt.

LVIII. **123.** Et, quoniam huc me provexit oratio, histrio casum meum totiens collacrimavit, quum ita dolenter ageret causam meam, ut vox eius illa praeclara lacrimis impediretur: neque poëtae, quorum ego semper ingenia dilexi,

tempori meo defuerunt, eaque populus Romanus non solum plausu, sed etiam gemitu suo comprobavit: utrum igitur haec Aesopum potius pro me aut Accium dicere oportuit, si populus Romanus liber esset, an principes civitatis? Nominatim sum appellatus in Bruto: *Tullius*, *qui libertatem civibus stabiliverat*. Miliens revocatum est. Parumne videbatur populus Romanus iudicare id a me et a senatu esse constitutum, quod perditi cives sublatum per nos criminabantur? 124. Maximum vero populi Romani iudicium universi consessu gladiatorio declaratum est. Erat enim munus Scipionis dignum et eo ipso et illo Q. Metello, cui dabatur. Id autem spectaculi genus erat, quod omni frequentia atque omni genere hominum celebratur, quo multitudo maxime delectatur. In hunc consessum P. Sestius, tribunus plebis, quum ageret nihil aliud in eo magistratu nisi meam causam, venit et se populo dedit, non plausus cupiditate, sed ut ipsi inimici nostri voluntatem universi populi viderent. Venit, ut scitis, ab columna Maenia. Tantus est ex omnibus spectaculis usque a Capitolio, tantus ex fori cancellis plausus excitatus, ut numquam maior consensio aut apertior populi Romani universi fuisse ulla in causa diceretur. 125. Ubi erant tum illi contionum moderatores, legum domini, civium expulsores? aliusne est aliquis improbis civibus peculiaris populus, cui nos offensi invisique fuerimus?

LIX. Equidem existimo nullum tempus esse frequentioris populi quam illud gladiatorium neque contionis ullius neque vero ullorum comitiorum. Haec igitur innumerabilis hominum multitudo, haec populi Romani tanta significatio sine ulla varietate universi, quum illis ipsis diebus de me actum iri putaretur, quid declaravit nisi optimorum civium salutem et dignitatem populo Romano caram esse universo
126. At vero ille praetor, qui de me non patris, avi, proavi, maiorum denique suorum omnium, sed Graeculorum instituto contionem interrogare solebat: velletne me redire, et, quum erat reclamatum semivivis mercennariorum vocibus, populum Romanum negare dicebat, is, quum cotidie gladiatores spectaret, numquam est conspectus, quum veniret. Emergebat subito, quum sub tabulas subrepserat, ut *Mater te appello*

dicturus videretur. Itaque illa via latebrosior, qua spectatum ille veniebat, Appia iam vocabatur. Qui tamen quoquo tempore conspectus erat, non modo gladiatores, sed equi ipsi gladiatorum repentinis sibilis extimescebant. 127. Videtisne igitur quantum *intersit* inter populum Romanum et contionem? dominos contionum omni odio populi notari? quibus autem consistere in operarum contionibus non liceat, eos omni populi Romani significatione decorari?

Tu mihi etiam M. Atilium Regulum commemoras, qui redire ipse Karthaginem sua voluntate ad supplicium quam sine iis captivis, a quibus ad senatum missus erat, Romae manere maluerit, et mihi negas optandum reditum fuisse per familias comparatas et homines armatos. LX. Vim scilicet ego desideravi, qui, dum vis fuit, nihil egi, et quem, si vis non fuisset, nulla res labefactare potuisset. 128. Hunc ego reditum repudiarem, qui ita florens fuit, ut verear ne qui me studio gloriae putet idcirco exisse, ut ita redirem? Quem enim umquam senatus civem nisi me nationibus exteris commendavit? cuius umquam propter salutem nisi meam senatus publice sociis populi Romani gratias egit? De me uno patres conscripti decreverunt, ut, qui provincias cum imperio obtinerent, qui quaestores legatique essent, salutem et vitam custodirent. In una mea causa post Romam conditam factum est ut litteris consularibus ex senatus consulto cuncta ex Italia omnes qui rem publicam salvam vellent convocarentur. Quod numquam senatus in universae rei publicae periculo decrevit, id in unius mea salute conservanda decernendum putavit. Quem curia magis requisivit? quem forum luxit? quem aeque ipsa tribunalia desideraverunt? Omnia discessu meo deserta, horrida, muta, plena luctus et maeroris fuerunt. Quis est Italiae locus in quo non fixum sit in publicis monumentis studium salutis meae, testimonium dignitatis?

LXI. 129. Nam quid ego illa de me divina senatus consulta commemorem? vel quod in templo Iovis optimi maximi factum est, quum vir is, qui tripertitas orbis terrarum oras atque regiones tribus triumphis adiunctas huic imperio notavit, de scripto sententia dicta mihi uni testimonium patriae

conservatae dedit: cuius sententiam ita frequentissimus senatus secutus est, ut unus dissentiret hostis, idque ipsum tabulis publicis mandaretur ad memoriam posteri temporis sempiternam: vel quod est postridie decretum in curia populi ipsius Romani et eorum, qui ex municipiis convenerant, admonitu, ne quis de caelo servaret, ne quis moram ullam adferret: si quis aliter fecisset, eum plane eversorem rei publicae fore idque senatum gravissime laturum, et ut statim de eius facto referretur. Qua gravitate sua quum frequens senatus non nullorum scelus audaciamque tardasset, tamen illud addidit, ut, si diebus quinque, quibus agi de me potuisset, non esset actum, redirem in patriam dignitate omni recuperata. LXII. Decrevit eodem tempore senatus, ut iis, qui ex tota Italia salutis meae causa convenerant, agerentur gratiae atque ut eidem, ad res redeuntes ut venirent, rogarentur. **130.** Haec erat studiorum in mea salute contentio, ut ii, qui a senatu de me rogabantur, eidem senatui pro me supplicarent. Atque ita in his rebus unus est solus inventus, qui ab hac tam impensa voluntate bonorum palam dissideret, ut etiam Q. Metellus consul, qui mihi vel maxime ex magnis contentionibus rei publicae fuisset inimicus, de mea salute rettulerit. Qui excitatus quum summa auctoritate *senatus tum* P. Servilii *divina* quadam gravitate dicendi, quum ille omnes prope ab inferis evocasset Metellos et ad illius generis, quod sibi cum eo commune esset, dignitatem propinqui sui mentem a Clodianis latrociniis reflexisset, quumque eum ad domestici exempli memoriam et ad Numidici illius Metelli casum vel gloriosum vel gravem convertisset, collacrimavit vir egregius ac vere Metellus totumque se P. Servilio dicenti etiam tum tradidit, nec illam divinam gravitatem plenam antiquitatis diutius homo eiusdem sanguinis potuit sustinere et mecum absens beneficio suo rediit in gratiam. **131.** Quod certe, si est aliqui sensus in morte praeclarorum virorum, quum omnibus Metellis tum vero uni viro fortissimo et praestantissimo civi gratissimum fratri suo fecit, socio laborum, periculorum, consiliorum meorum.

LXIII. Reditus vero meus qui fuerit quis ignorat? quem ad modum mihi advenienti tamquam totius Italiae atque ipsius

patriae dextram porrexerint Brundisini, quum ipsis Nonis Sextilibus idem dies adventus mei fuisset reditusque, natalis idem carissimae filiae, quam ex gravissimo tum primum desiderio luctuque conspexi, idem etiam ipsius coloniae Brundisinae, idem [ut scitis] Salutis, quumque me domus eadem optimorum et doctissimorum virorum, M. Laenii Flacci et patris et fratris eius, laetissima accepisset, quae proximo anno maerens receperat et suo praesidio periculoque defenderat: quumque itinere toto urbes Italiae festos dies agere adventus mei videbantur, viae multitudine legatorum undique missorum celebrabantur, ad urbem accessus incredibili hominum multitudine et gratulatione florebat, iter a porta, in Capitolium ascensus, domum reditus erat eius modi, ut summa in laetitia illud dolerem, civitatem tam gratam tam miseram atque oppressam fuisse.

132. Habes igitur quod ex me quaesisti, qui essent optimates. Non est natio, ut dixisti: quod ego verbum agnovi: est enim illius, a quo uno maxime P. Sestius se oppugnari videt, hominis eius, qui hanc nationem deleri et concidi cupivit: qui C. Caesarem, mitem hominem et a caede abhorrentem, saepe increpuit, saepe accusavit, quum adfirmaret illum numquam, dum haec natio viveret, sine cura futurum. Nihil profecit de universis: de me agere non destitit: me oppugnavit, primum per indicem Vettium, quem in contione de me et de clarissimis viris interrogavit. In quo tamen eos cives coniunxit eodem periculo et crimine, ut a me inierit gratiam, quod me cum amplissimis et fortissimis viris congregavit. LXIV. 133. Sed postea mihi nullo meo merito, nisi quod bonis placere cupiebam, omnes est insidias sceleratissime machinatus. Ille ad eos, a quibus audiebatur, cotidie aliquid de me ficti adferebat: ille hominem mihi amicissimum, Cn. Pompeium, monebat, ut meam domum metueret atque a me ipso caveret: ille se sic cum inimico meo copularat, ut illum meae proscriptionis, quam adiuvabat, Sex. Clodius, homo iis dignissimus quibuscum vivit, baiulum esse, se scriptorem [esse] diceret: ille unus ordinis nostri discessu meo, luctu vestro palam exsultavit. De quo ego, quum cotidie rueret, verbum feci, iudices, numquam: neque putavi, quum

omnibus machinis ac tormentis, vi, exercitu, copiis oppugnarer, de uno sagittario me queri convenire. Acta mea sibi ait displicere. Quis nescit? qui legem meam contemnat, quae dilucide vetat gladiatores biennio, quo quis petierit aut petiturus sit, dare? 134. In quo eius temeritatem satis mirari, iudices, non queo. Facit apertissime contra legem facit is, qui neque elabi ex iudicio iucunditate sua neque emitti gratia potest neque opibus et potentia leges ac iudicia perfringere. Quae res hominem impellit, ut sit tam intemperans? † Iste nimia gloriae cupiditate familiam gladiatoriam, credo, nanctus est speciosam, nobilem, gloriosam. Norat studia populi, videbat clamores et concursus futuros Hac exspectatione elatus homo flagrans cupiditate gloriae tenere se non potuit, quin eos gladiatores induceret, quorum esset ipse pulcherrimus. Si ob eam causam peccaret, pro recenti populi Romani in se beneficio populari studio elatus, tamen ignosceret nemo: quum vero ne de venalibus quidem homines electos, sed ex ergastulis emptos nominibus gladiatoriis ornarit et sortito alios Samnites, alios provocatores fecerit, tanta licentia, tanta legum contemptio nonne quem habitura sit exitum pertimescit? 135. Sed habet defensionesduas: primum: Do, inquit, bestiarios: lex scripta *est* de gladiatoribus. — Festive. Accipite aliquid etiam acutius. Dicet se non gladiatores, sed unum gladiatorem dare et totam aedilitatem in munus hoc transtulisse. Praeclara aedilitas! Unus leo, ducenti bestiarii. Verum utatur hac defensione: cupio eum suae causae confidere. Solet enim tribunos plebis appellare et vi iudicium disturbare, quum diffidit. Quem non tam admiror, quod meam legem contemnit, hominis inimici, quam quod sic statuit, omnino consularem legem nullam putare. Caeciliam Didiam, Liciniam Iuniam contempsit. Etiamne eius, quem sua lege et suo beneficio ornatum, munitum, armatum solet gloriari, C. Caesaris legem de pecuniis repetundis non putat esse legem? Et aiunt alios esse, qui acta Caesaris rescindant, quum haec optima lex et ab illo socero eius et ab hoc adsecula negligatur? LXV. Et cohortari ausus est accusator in hac causa vos, iudices, ut aliquando essetis severi, aliquando medicinam adhiberetis

rei publicae. Non ea est medicina, quum sanae parti corporis scalpellum adhibetur atque integrae: carnificina est ista et crudelitas: ei medentur rei publicae, qui exsecant pestem aliquam tamquam strumam civitatis.

136. Sed ut extremum habeat aliquid oratio mea, et ut ego ante dicendi finem faciam quam vos me tam attente audiendi, concludam illud de optimatibus eorumque principibus ac rei publicae defensoribus, vosque, adolescentes, et qui nobiles estis, ad maiorum vestrorum imitationem excitabo, et qui ingenio ac virtute nobilitatem potestis consequi, ad eam rationem, in qua multi homines novi et honore et gloria floruerunt, cohortabor. **137.** Haec est una via, mihi credite, et laudis et dignitatis et honoris: a bonis viris sapientibus et bene natura constitutis laudari et diligi, nosse discriptionem civitatis a maioribus nostris sapientissime constitutam, qui quum regum potestatem non tulissent, ita magistratus annuos creaverunt, ut consilium senatus rei publicae praeponerent sempiternum, deligerentur autem in id consilium ab universo populo aditusque in illum summum ordinem omnium civium industriae ac virtuti pateret: senatum rei publicae custodem, praesidem, propugnatorem collocaverunt: huius ordinis auctoritate uti magistratus et quasi ministros gravissimi consilii esse voluerunt: senatum autem ipsum proximorum ordinum splendorem confirmare, plebis libertatem et commoda tueri atque augere voluerunt.

LXVI. **138.** Haec qui pro virili parte defendunt, optimates sunt, cuiuscumque sunt ordinis: qui autem praecipue suis cervicibus tanta munia atque rem publicam sustinent, hi semper habiti sunt optimatium principes, auctores et conservatores civitatis. Huic hominum generi fateor, ut ante dixi, multos adversarios, inimicos, invidos esse, multa proponi pericula, multas inferri iniurias, magnos esse experiundos et subeundos labores: sed mihi omnis oratio est cum virtute, non cum desidia, cum dignitate, non cum voluptate, cum iis, qui se patriae, qui suis civibus, qui laudi, qui gloriae, non, qui somno et conviviis et delectationi natos arbitrantur. Nam si qui voluptatibus ducuntur et se vitiorum illecebris et cupiditatium lenociniis dediderunt, missos fa-

ciant honores, ne attingant rem publicam, patiantur virorum fortium labore se otio suo perfrui. **139.** Qui autem bonam famam bonorum, quae sola vere gloria nominari potest, expetunt, aliis otium quaerere debent et voluptates, non sibi. Sudandum est iis pro communibus commodis, adeundae inimicitiae, subeundae saepe pro re publica tempestates: cum multis audacibus, improbis, non numquam etiam potentibus dimicandum. Haec audivimus de clarissimorum virorum consiliis et factis: haec accepimus, haec legimus. Neque eos in laude positos videmus, qui incitarunt aliquando populi animos ad seditionem, aut qui largitione caecarunt mentes imperitorum, aut qui fortes et claros viros et bene de re publica meritos in invidiam aliquam vocaverunt. Leves hos semper nostri homines et audaces et malos et perniciosos cives putaverunt. At vero qui horum impetus et conatus represserunt, qui auctoritate, qui fide, qui constantia, qui magnitudine animi consiliis audacium restiterunt, hi graves, hi principes, hi duces, hi auctores huius dignitatis atque imperii semper habiti sunt.

LXVII. **140.** Ac ne quis ex nostro aut aliquorum praeterea casu hanc vitae viam pertimescat, unus in hac civitate, quem quidem ego possum dicere, praeclare vir de re publica meritus, L. Opimius, indignissime concidit: cuius monumentum celeberrimum in foro, sepulcrum desertissimum in littore Dyrrachino relictum est. Atque hunc tamen flagrantem invidia propter interitum C. Gracchi semper ipse populus Romanus periculo liberavit: alia quaedam civem egregium iniqui iudicii procella pervertit. Ceteri vero aut repentina vi perculsi ac tempestate populari per populum tamen ipsum recreati sunt atque revocati aut omnino invulnerati inviolatique vixerunt. At vero ii, qui senatus consilium, qui auctoritatem bonorum, qui instituta maiorum neglexerunt et imperitae aut concitatae multitudini iucundi esse voluerunt, omnes fere rei publicae poenas aut praesenti morte aut turpi exsilio dependerunt. **141.** Quod si apud Athenienses, homines Graecos, longe a nostrorum hominum gravitate disiunctos non deerant qui rem publicam contra populi temeritatem defenderent, quum omnes, qui ita fecerant, e civitate

eiicerentur, si Themistoclem illum, conservatorem patriae, non deterruit a re publica defendenda nec Miltiadi calamitas, qui illam civitatem paullo ante servarat, neque Aristidi fuga, qui unus omnium iustissimus fuisse traditur, si postea summi eiusdem civitatis viri, quos nominatim appellari non est necesse, propositis tot exemplis iracundiae levitatisque popularis, tamen suam rem publicam illam defenderunt, quid nos tandem facere debemus, primum in ea civitate nati, unde orta mihi gravitas et magnitudo animi videtur, tum in tanta gloria insistentes, ut omnia humana leviora videri debeant, deinde ad eam rem publicam tuendam adgressi, quae tanta dignitate est, ut eam defendentem occidere non aliud sit quam oppugnantem rerum potiri?

LXVIII. **142.** Homines Graeci, quos antea nominavi, inique a suis civibus damnati atque expulsi, tamen, quia bene sunt de suis civitatibus meriti, tanta hodie gloria sunt non in Graecia solum, sed etiam apud nos atque in ceteris terris, ut eos, a quibus illi oppressi sunt, nemo nominet, horum calamitatem dominationi illorum omnes anteponant. Quis Karthaginiensium pluris fuit Hannibale consilio, virtute, rebus gestis, qui unus cum tot imperatoribus nostris per tot annos de imperio et de gloria decertavit? Hunc sui cives e civitate eiecerunt: nos etiam hostem litteris nostris et memoria videmus esse celebratum. **143.** Qua re imitemur nostros Brutos, Camillos, Ahalas, Decios, Curios, Fabricios, Maximos, Scipiones, Lentulos, Aemilios, innumerabiles alios, qui hanc rem publicam stabiliverunt: quos equidem in deorum immortalium coetu ac numero repono. Amemus patriam, pareamus senatui, consulamus bonis: praesentes fructus negligamus, posteritatis gloriae serviamus: id esse optimum putemus, quod erit rectissimum: speremus quae volumus, sed quod acciderit feramus: cogitemus denique corpus virorum fortium magnorumque hominum esse mortale, animi vero motus et virtutis gloriam sempiternam: neque hanc opinionem si in illo sanctissimo Hercule consecratam videmus, cuius corpore ambusto, vitam eius et virtutem immortalitas excepisse dicatur, minus existimemus eos, qui hanc tantam rem publicam suis consiliis aut laboribus aut

auxerint aut defenderint aut servarint, esse immortalem gloriam consecutos.

LXIX. **144.** Sed me repente, iudices, de fortissimorum et clarissimorum civium dignitate et gloria dicentem et plura etiam dicere parantem horum aspectus in ipso cursu orationis repressit. Video P. Sestium, meae salutis, vestrae auctoritatis, publicae causae defensorem, propugnatorem, actorem, reum: video hunc praetextatum eius filium oculis lacrimantibus me intuentem: video Milonem, vindicem vestrae libertatis, custodem salutis meae, subsidium adflictae rei publicae, exstinctorem domestici latrocinii, repressorem caedis cotidianae, defensorem templorum atque tectorum, praesidium curiae, sordidatum et reum: video P. Lentulum, cuius ego patrem deum ac parentem statuo fortunae ac nominis mei et fratris liberorumque nostrorum, in hoc misero squalore et sordibus: cui superior annus idem et virilem patris et praetextam populi iudicio togam dederit, hunc hoc anno in hac toga rogationis iniustissimae subitam acerbitatem pro patre fortissimo et clarissimo cive deprecantem. **145.** Atque hic tot et talium civium squalor, hic luctus, hae sordes susceptae sunt propter unum me, quia me defenderunt, quia meum casum luctumque doluerunt, quia me lugenti patriae, flagitanti senatui, poscenti Italiae, vobis omnibus orantibus reddiderunt. Quod tantum est in me scelus? quid tanto opere deliqui illo die, quum ad vos indicia, litteras, confessiones communis exitii detuli, quum parui vobis? Ac si scelestum est amare patriam, pertuli poenarum satis: eversa domus est, fortunae vexatae, dissipati liberi, raptata coniux, frater optimus, incredibili pietate, amore inaudito, maximo in squalore volutatus est ad pedes inimicissimorum: ego pulsus aris, focis, dis penatibus, distractus a meis, carui patria, quam, ut levissime dicam, certe defenderam: pertuli crudelitatem inimicorum, scelus infidelium, fraudem invidorum.

146. Si hoc non est satis, quod haec omnia deleta videntur reditu meo, multo mihi, multo, inquam, iudices, praestat in eamdem illam recidere fortunam, quam tantam importare meis defensoribus et conservatoribus calamitatem. An ego in hac urbe esse possim his pulsis, qui me huius

urbis compotem fecerunt? Non ero, non potero esse, iudices. neque hic umquam puer, qui his lacrimis qua sit pietate declarat, amisso patre suo propter me me ipsum incolumem videbit, nec quotienscumque me viderit, ingemescet ac pestem suam ac patris sui sese dicet videre. Ego vero eos in omni fortuna, quaecumque erit oblata, complectar: nec me ab iis, quos meo nomine sordidatos videtis, umquam ulla fortuna divellet: neque eae nationes, quibus me senatus commendavit, quibus de me gratias egit, hunc exsulem propter me sine me videbunt.

147. Sed haec di immortales, qui me suis templis advenientem receperunt stipatum ab his viris et P. Lentulo consule, atque ipsa res publica, qua nihil est sanctius, vestrae potestati, iudices, commiserunt. Vos hoc iudicio omnium bonorum mentes confirmare, improborum reprimere potestis: vos his civibus uti optimis, vos me reficere et renovare rem publicam. Qua re vos obtestor atque obsecro, ut, si me salvum esse voluistis, eos conservetis, per quos me recuperavistis.

M. TULLII CICERONIS
IN P. VATINIUM TESTEM INTERROGATIO.

ARGUMENTUM.

In iudicio P. Sestii etiam P. Vatinius, idem ille, qui quum esset tribunus plebis anno u. c. 695., omnibus in rebus ad C. Caesaris voluntatem se applicaverat, testis productus erat. In eum M. Tullius iam in ea oratione, quam habuit pro P. Sestio, etiam si nominatim hominem non appellaverat, vehementer erat invectus cap. 13—15, §. 132—135. Nihilo minus etiam in interrogatione testium, quae ab utraque parte dictis accusatorum et defensorum orationibus habebatur, qua de re conferas Quinctiliani *instit. orat.* lib. V. cap. 7. §. 3., ita usus est Cicero occasione oblata, ut eius interrogatio P. Vatinii nihil fere haberet nisi reprehensionem tribunatus illius, de quo vide M. Tullii

ad familiares epist. lib. 2. ep. 9. §. 7., et vituperationem eius vitae turpissimae, quam orationem summo adsensu omnium auditam esse ipse scribit Cicero *ad Q. fratrem* lib. II. ep. 4. §. 1.

I. 1. Si tua tantum modo, Vatini, quid indignitas postularet spectare voluissem, fecissem id, quod his vehementer placebat, ut te, cuius testimonium propter turpitudinem vitae sordesque domesticas nullius momenti putaretur, tacitus dimitterem. Nemo enim horum aut ita te refutandum ut gravem adversarium aut ita rogandum ut religiosum testem arbitrabatur. Sed fui paullo ante intemperantior fortasse quam debui. Odio enim tui, in quo etsi omnes propter tuum in me scelus superare debeo, tamen ab omnibus paene vincor, sic sum incitatus, ut, quum te non minus contemnerem quam odissem, tamen vexatum potius quam despectum vellem dimittere. 2. Qua re ne tibi hunc honorem a me haberi forte mirere, quod interrogem, quem nemo congressu, nemo aditu, nemo suffragio, nemo civitate, nemo luce dignum putet, nulla me causa impulisset, nisi ut ferocitatem istam tuam comprimerem et audaciam frangerem et loquacitatem paucis meis interrogationibus irretitam retardarem. Etenim debuisti, Vatini, etiam si falso venisses in suspitionem P. Sestio, tamen mihi ignoscere, si in tanto hominis de me optime meriti periculo et tempori eius et voluntati parere voluissem. 3. Sed hesterno pro testimonio esse mentitum, quum adfirmares nullum tibi omnino cum Albinovano sermonem non modo de Sestio accusando, sed nulla umquam de re fuisse, paullo ante imprudens indicasti: qui et T. Claudium tecum communicasse et a te consilium P. Sestii accusandi petisse et Albinovanum, quem antea vix tibi notum esse dixisses, domum tuam venisse, multa tecum locutum dixeris, denique contiones P. Sestii scriptas, quas neque nosset neque reperire posset, te Albinovano dedisse easque in hoc iudicio esse recitatas. In quo alterum es confessus, a te accusatores esse instructos et subornatos, in altero inconstantiam tuam quum levitate tum etiam periurio implicatam refellisti, quum quem a te alienissimum esse dixisses, eum domi tuae fuisse, quem praevaricatorem esse ab initio iudicasses, ei te quos rogasset ad accusandum libros dixeris dedisse.

II. 4. Nimium es vehemens feroxque natura: non putas fas esse verbum ex ore exire cuiusquam quod non iucundum et honorificum ad aures tuas accidat. Venisti iratus omnibus: quod ego, simul ac te aspexi, prius quam loqui coepisti, quum ante Gellius, nutricula seditiosorum omnium, testimonium diceret, sensi atque providi. Repente enim te, tamquam serpens e latibulis, oculis eminentibus, inflato collo, tumidis cervicibus intulisti, ut mihi renovatus ille tuus in to- .... 5. veterem meum amicum, sed tamen tuum familiarem, defenderim, quum in hac civitate oppugnatio soleat, qua tu nunc uteris, non numquam, defensio numquam vituperari. Sed quaero a te cur C. Cornelium non defenderem: num legem aliquam Cornelius contra auspicia tulerit: num Aeliam, num Fufiam legem neglexerit: num consuli vim attulerit: num armatis hominibus templum tenuerit: num intercessorem vi deiecerit: num religiones polluerit, aerarium exhauserit, rem publicam compilarit. Tua sunt, tua sunt haec omnia. Cornelio eius modi nihil obiectum est. Codicem legisse dicebatur: defendebat testibus collegis suis non se recitandi causa legisse, sed recognoscendi. Constabat tamen Cornelium concilium illo die dimisisse, intercessioni paruisse. Tu vero, cui Cornelii defensio displicet, quam causam ad patronos tuos aut quod os adferes? quibus iam praescribis quanto illis probro futurum sit, si te defenderint, quum tu mihi Cornelii defensionem in maledictis obiiciendam putaris. 6. Ac tamen hoc, Vatini, memento, paullo post istam defensionem meam, quam tu bonis viris displicuisse dicis, me quum universi populi Romani summa voluntate tum optimi cuiusque singulari studio magnificentissime post hominum memoriam consulem factum omniaque ea me pudenter vivendo consecutum esse, quae tu impudenter vaticinando sperare te saepe dixisti.

III. Nam quod mihi discessum obiecisti meum et quod horum, quibus ille dies acerbissimus fuit, qui idem tibi laetissimus, luctum et gemitum renovare voluisti, tantum tibi respondebo, me, quum tu ceteraeque rei publicae pestes armorum causam quaereretis, et quum per meum nomen fortunas locupletium diripere, sanguinem principum civitatis

exsorbere, crudelitatem vestram odiumque diuturnum, quod in bonos iam inveteratum habebatis, saturare cuperetis, scelus et furorem vestrum cedendo maluisse frangere quam resistendo. 7. Qua re peto a te, ut mihi ignoscas, Vatini, quod ei patriae pepercerim, quam servaveram, et, si ego te perditorem et vexatorem rei publicae fero, tu me conservatorem et custodem feras. Deinde eius viri discessum increpas, quem vides omnium civium desiderio, ipsius denique rei publicae luctu esse revocatum? At enim dixisti non mea, sed rei publicae causa homines de meo reditu laborasse. Quasi vero quisquam vir excellenti animo in rem publicam ingressus optabilius quidquam arbitretur quam se a suis civibus rei publicae causa diligi. 8. Scilicet aspera mea natura, difficilis aditus, gravis vultus, superba responsa, insolens vita: nemo consuetudinem meam, nemo humanitatem, nemo consilium, nemo auxilium requirebat: cuius desiderio, ut haec minima dicam, forum maestum, muta curia, omnia denique bonarum artium studia siluerunt. Sed nihil sit factum mea causa: omnia illa senatus consulta, populi iussa, Italiae totius, cunctarum societatum, collegiorum omnium decreta de me rei publicae causa esse facta fateamur. Quid ergo, homo imperitissime solidae laudis ac verae dignitatis, praestantius mihi potuit accidere? quid optabilius ad immortalitatem gloriae atque in memoriam mei nominis sempiternam, quam omnes hoc cives meos iudicare, civitatis salutem cum unius mea salute esse coniunctam? 9. Quod quidem ego tibi reddo tuum. Nam ut tu me carum esse dixisti senatui populoque Romano non tam mea causa quam rei publicae, sic ego te, quamquam sis omni diritate atque immanitate taeterrimus, tamen dico esse odio civitati non tam tuo quam rei publicae nomine.

IV. Atque ut aliquando ad te veniam, de me hoc sit extremum. Quid quisque nostrum de se ipse loquatur non est sane requirendum. Boni viri iudicent: id est maximi momenti et ponderis. 10. Duo sunt tempora, quibus nostrorum civium spectentur iudicia de nobis: unum honoris, alterum salutis. Honos tali populi Romani voluntate paucis est delatus ac mihi: salus tanto studio civitatis nemini reddita.

De te autem homines quid sentiant in honore experti sumus, in salute exspectamus. Sed tamen ne me cum his principibus civitatis, qui adsunt P. Sestio, sed ut tecum, cum homine uno non solum impudentissimo ..... atque infimo conferam: de te ipso, homine et adrogantissimo et mihi inimicissimo, quaero, Vatini, utrum tandem putes huic civitati, huic rei publicae, huic urbi, his templis, aerario, curiae, viris his, quos vides, horum bonis, fortunis, liberis, civibus ceteris, denique deorum immortalium delubris, auspiciis, religionibus melius fuisse et praestabilius me civem in hac civitate nasci an te? Quum mihi hoc responderis aut ita impudenter, ut manus a te homines vix abstinere possint, aut ita dolenter, ut aliquando ista, quae sunt inflata, rumpantur, tum memoriter respondeto ad ea, quae de te ipso rogaro. V. **11.** Atque illud tenebricosissimum tempus ineuntis aetatis tuae patiar latere. Licet impune per me parietes in adolescentia perfoderis, vicinos compilaris, matrem verberaris. Habeat hoc praemii tua indignitas, ut adolescentiae turpitudo obscuritate et sordibus tuis obtegatur.

Quaesturam petisti cum P. Sestio, quum hic nihil loqueretur, nisi quod agebat, tu de altero consulatu gerendo te diceres cogitare. Quaero abs te teneasne memoria, quum P. Sestius quaestor sit cunctis suffragiis factus, tunc te vix invitis omnibus non populi beneficio, sed consulis extremum adhaesisse? **12.** In eo magistratu, quum tibi magno clamore aquaria provincia sorte obtigisset, missusne sis a me consule Puteolos, ut inde aurum exportari argentumque prohiberes? In eo negotio quum te non custodem ad continendas, sed portitorem ad partiendas merces missum putares quumque omnium domos, apothecas, naves furacissime scrutarere hominesque negotii gerentes iudiciis iniquissimis irretires, mercatores e navi egredientes terreres, conscendentes morarere, teneasne memoria tibi in conventu Puteolis manus esse adlatas? ad me consulem querellas Puteolanorum esse delatas? Post quaesturam exierisne legatus in ulteriorem Hispaniam C. Cosconio pro consule? quum illud iter Hispaniense pedibus fere confici soleat, aut si qui navigare velit, certa sit ratio navigandi, venerisne in Sardi-

niam atque inde in Africam? fuerisne, quod sine senatus consulto tibi facere non licuit, in regno Hiempsalis? fuerisne in regno Mastanesosi? venerisne ad fretum per Mauretaniam? quem scias umquam legatum Hispaniensem istis itineribus in illam provinciam pervenisse?

13. Factus es tribunus plebis— quid enim te de Hispaniensibus flagitiis tuis sordidissimisque furtis interrogem? — quaero abs te primum universe quod genus improbitatis et sceleris in eo magistratu praetermiseris? Ac tibi iam inde praescribo, ne tuas sordes cum clarissimorum virorum splendore permisceas. Ego te, quaecumque rogabo, de te ipso rogabo, neque te ex amplissimi viri dignitate, sed ex tuis tenebris extraham: omniaque mea tela sic in te coniicientur, ut nemo per tuum latus, quod soles dicere, saucietur: in tuis pulmonibus ac visceribus haerebunt. VI. 14. Et quoniam omnium rerum magnarum ab dis immortalibus principia ducuntur, volo ut mihi respondeas tu, qui te Pythagoreum soles dicere et hominis doctissimi nomen tuis immanibus et barbaris moribus praetendere, quae te tanta pravitas mentis tenuerit, qui tantus furor, ut, quum inaudita ac nefaria sacra succeperis, quum inferorum animas elicere, quum puerorum extis deos manes mactare soleas, auspicia, quibus haec urbs condita est, quibus omnis res publica atque imperium tenetur, contempseris initioque tribunatus tui senatui denuntiaris tuis actionibus augurum responsa atque eius collegii adrogantiam impedimento non futura? 15. Secundum ea quaero servarisne in eo fidem? num quando tibi moram attulerit quo minus concilium advocares legemque ferres, quod eo die scires de caelo esse servatum? Et quoniam hic locus est unus quem tibi cum Caesare communem esse dicas, seiungam te ab illo non solum rei publicae causa, verum etiam Caesaris, ne qua ex tua summa indignitate labes illius dignitati aspersa videatur. Primum quaero num tu senatui causam tuam permittas, quod facit Caesar? deinde quae sit auctoritas eius, qui se alterius facto, non suo defendat? deinde —erumpet enim aliquando ex me vera vox et dicam sine cunctatione quod sentio —, si iam violentior aliqua in re C. Caesar fuisset, si eum magni-

tudo contentionis, studium gloriae, praestans animus, excellens nobilitas aliquo impulisset, quod in illo viro et tum ferendum esset et maximis rebus, quas postea gessit, oblitterandum, id tu tibi, furcifer, sumes, et Vatinii latronis ac sacrilegi vox audietur hoc postulantis, ut idem sibi concedatur quod Caesari? VII. 16. Sic enim ex te quaero. Tribunus plebis fuisti: seiunge te a consule: collegas habuisti viros fortes novem. Ex iis tres erant, quos tu cotidie sciebas servare de caelo, quos irridebas, quos privatos esse dicebas, de quibus duos praetextatos sedentes vides, te [aediliciam] praetextam togam, quam frustra confeceras, vendidisse, tertium scis ex illo obsesso atque adflicto tribunatu consularem auctoritatem hominem esse adolescentem consecutum. Reliqui sex fuerunt, e quibus partim plane tecum sentiebant, partim medium quemdam cursum tenebant: omnes habuerunt leges promulgatas, in eis multas meus necessarius, etiam de mea sententia, C. Cosconius, iudex noster, quem tu disrumperis quum aedilicium vides. 17. Volo uti mihi respondeas num quis ex toto collegio legem sit ausus ferre praeter unum te? quae tanta in te fuerit audacia, quae tanta vis, ut, quod novem tui collegae sibi timendum esse duxerint, id unus tu emersus e caeno, omnium facile omnibus rebus infimus, contemnendum, despiciendum, irridendum putares? num quem post urbem conditam scias tribunum plebis egisse cum plebe, quum constaret servatum esse de caelo? 18. Simul etiam illud volo uti respondeas, quum te tribuno plebis esset etiam tum in re publica lex Aelia et Fufia, quae leges saepe numero tribunicios furores debilitarunt et represserunt, quas contra praeter te nemo umquam est facere conatus — quae quidem leges anno post, sedentibus in templo duobus non consulibus, sed proditoribus huius civitatis ac pestibus, una cum auspiciis, cum intercessionibus, cum omni iure publico conflagraverunt —, ecquando dubitaris contra eas leges cum plebe agere et concilium convocare? num quem ex omnibus tribunos plebis, quicumque seditiosi fuerunt, tam audacem audieris fuisse, ut umquam contra legem Aeliam aut Fufiam concilium advocaret?

VIII. 19. Quaero illud etiam ex te, conatusne sis, volucrisne, denique cogitaris — est enim res eius modi, ut, si tibi in mentem modo venit, nemo sit qui te ullo cruciatu esse indignum putet — cogitarisne in illo tuo intolerabili, non regno — nam cupis id audire —, sed latrocinio, augur fieri in Q. Metelli locum? ut, quicumque te aspexisset, duplicem dolorem gemitumque susciperet, et ex desiderio clarissimi et fortissimi civis et ex honore turpissimi atque improbissimi? adeone non labefactatam rem publicam te tribuno neque conquassatam civitatem, sed captam hanc urbem atque perversam putaris, ut augurem Vatinium ferre possemus? 20. Hoc loco quaero, si, id quod concupieras, augur factus esses, in qua tua cogitatione nos, qui te oderamus, vix dolorem ferebamus, illi autem, quibus eras in deliciis, vix risum tenebant: sed quaero, si ad cetera vulnera, quibus rem publicam putasti deleri, hanc quoque mortiferam plagam inflixisses auguratus tui, utrum decreturus fueris, id quod augures omnes usque ab Romulo decreverunt, Iove fulgente cum populo agi nefas esse, an, quia tu semper sic egisses, auspicia fueris augur dissoluturus?

IX. 21. Ac ne diutius loquar de auguratu tuo, quod invitus facio ut recorder ruinas rei publicae: neque enim tu umquam stante non modo maiestate horum, sed etiam urbe te augurem fore putasti: verum tamen, ut somnia tua relinquam, ad scelera veniam, volo uti mihi respondeas: quum M. Bibulum consulem, non dicam bene de re publica sentientem, ne tu mihi homo potens irascare, qui ab eo dissensisti, sed hominem certe nusquam progredientem, nihil in re publica molientem, tantum animo ab actionibus tuis dissentientem, quum eum tu consulem in vincula duceres et ab tabula Valeria collegae tui mitti iuberent, fecerisne ante rostra pontem continuatis tribunalibus, per quem consul populi Romani moderatissimus et constantissimus sublato auxilio, exclusis amicis, vi perditorum hominum incitata, turpissimo miserrimoque spectaculo non in carcerem, sed ad supplicium et ad necem duceretur? 22. Quaero num quis ante te tam fuerit nefarius qui id fecerit? ut sciamus utrum veterum facinorum sis imitator an inventor novorum. Idem-

que tu quum his atque huius modi consiliis ac facinoribus nomine C. Caesaris, clementissimi atque optimi viri, scelere vero atque audacia tua, M. Bibulum foro, curia, templis, locis publicis omnibus expulisses, inclusum domi contineres, quumque non maiestate imperii, non iure legum, sed ianuae praesidio et parietum custodiis consulis vita tegeretur, miserisne viatorem qui M. Bibulum domo vi extraheret, ut, quod in privatis semper est servatum, id te tribuno plebis consuli domus exsilium esse non posset? 23. Simulque mihi respondeto tu, qui nos, qui de communi salute consentimus, tyrannos vocas, fuerisne non tribunus plebis, sed intolerandus ex caeno nescio qui atque ex tenebris tyrannus? qui primum eam rem publicam, quae auspiciis inventis constituta est, iisdem auspiciis sublatis conarere pervertere, deinde sanctissimas leges, Aeliam et Fufiam dico, quae in Gracchorum ferocitate et in audacia Saturnini et in colluvione Drusi et in contentione Sulpicii et in cruore Cinnano, etiam inter Sullana arma vixerunt, solus conculcaris ac pro nihilo putaris, qui consulem morti obieceris, inclusum obsederis, extrahere ex suis tectis conatus sis: qui in eo magistratu non [*modo*] emerseris ex mendicitate, sed etiam divitiis nos iam tuis terreas, fuerisne tanta crudelitate, ut delectos viros et principes civitatis tollere et delere tua rogatione conarere, [X. 24.] quum L. Vettium, qui in senatu confessus esset se cum telo fuisse, mortem Cn. Pompeio, summo et clarissimo civi, suis manibus offerre voluisse, in contionem produxeris, indicem in rostris, in illo, inquam, augurato templo ac loco collocaris, quo auctoritatis exquirendae causa ceteri tribuni plebis principes civitatis producere consuerunt, ibi tu indicem Vettium linguam et vocem suam sceleri et menti tuae praebere voluisti, dixeritne L. Vettius in contione tua rogatus a te sese auctores et impulsores et socios habuisse sceleris illius eos viros, quibus e civitate sublatis, quod tu eo tempore moliebare, civitas stare non posset? M. Bibulum, cuius inclusione contentus non eras, interficere volueras, spoliaras consulatu, patria privare cupiebas: L. Lucullum, cuius tu rebus gestis, quod ipse ad

imperatorias laudes a puero videlicet spectaras, vehementius invidebas, C. Curionem, perpetuum hostem improborum omnium, auctorem publici consilii, libertate communi tuenda maxime liberum, cum filio principe iuventutis cum re publica coniunctiore etiam, quam ab illa aetate postulandum fuit, delere voluisti: 25. L Domitium, cuius dignitas et splendor praestringebat, credo, oculos [*tuos*], Vatini, quem tu propter commune odium in bonos oderas, in posterum autem propter omnium spem, quae de illo est atque erat, ante aliquanto timebas: L. Lentulum, hunc iudicem nostrum, flaminem Martialem, quod erat eo tempore Gabinii tui competitor, eiusdem Vettii indicio opprimere voluisti: qui si tum illam labem pestemque vicisset, quod ei tuo scelere non licuit, res publica victa non esset. Huius etiam filium eodem indicio et crimine ad patris interitum adgregare voluisti: L. Paullum, qui tum quaestor Macedoniam obtinebat, quem civem! quem virum! qui duo nefarios patriae proditores, domesticos hostes, legibus exterminarat, hominem ad conservandam rem publicam natum, in idem Vettii indicium atque in eumdem hunc numerum congregasti. 26. Quid ego de me querar? qui etiam gratias tibi agere debeo, quod me ex fortissimorum civium numero seiungendum non putasti. XI. Sed qui fuit tuus ille tantus furor, ut, quum iam Vettius ad arbitrium tuum perorasset et civitatis lumina notasset descendissetque de rostris, eum repente revocares, colloquerere populo Romano vidente? deinde interrogares ecquosnam alios posset nominare? Inculcarisne, ut C. Pisonem, generum meum, nominaret: qui in summa copia optimorum adolescentium pari continentia, virtute, pietate reliquit neminem? itemque M. Laterensem, hominem dies atque noctes de laude et de re publica cogitantem? promulgarisne, impurissime et perditissime hostis, quaestionem de tot amplissimis et talibus viris, indicium Vettio, praemia amplissima? quibus rebus omnium mortalium non voluntate, sed convitio repudiatis, fregerisne in carcere cervices ipsi illi Vettio, ne quod indicium corrupti indicii exstaret, eiusque sceleris in te ipsum quaestio flagitaretur?

27. Et quoniam crebro usurpas legem te de alternis

consiliis reiiciendis tulisse, ut omnes intelligant te ne recte quidem facere sine scelere potuisse, quaero, quum lex esset aequa promulgata initio magistratus, multas iam alias tulisses, exspectarisne, dum C. Antonius reus fieret apud Cn. Lentulum Clodianum? et postea quam ille est reus factus, statim tuleris in eum, QUI TUAM POST LEGEM REUS FACTUS ESSET: ut homo consularis exclusus miser puncto temporis spoliaretur beneficio et aequitate legis tuae? 28. Dices familiaritatem tibi fuisse cum Q. Maximo. Praeclara defensio facinoris tui. Nam Maximi quidem summa laus est, sumptis inimicitiis, suscepta causa, quaesitore consilioque delecto commodiorem inimico suo condicionem reiectionis dare noluisse. Nihil Maximus fecit alienum aut sua virtute aut illis viris clarissimis, Paullis, Maximis, Africanis, quorum gloriam huius virtute renovatam non modo speramus, verum etiam iam videmus. Tua fraus, tuum maleficium, tuum scelus illud est, te id, quod promulgasses misericordiae nomine, ad crudelitatis tempus distulisse. Ac nunc quidem C. Antonius hac una re miseriam suam consolatur, quod imagines patris et fratris sui fratrisque filiam non in familia, sed in carcere collocatam audire maluit quam videre.

XII. 29. Et quoniam pecunias aliorum despicis, de tuis divitiis intolerantissime gloriaris, volo uti mihi respondeas, fecerisne foedera tribunus plebis cum civitatibus, cum regibus, cum tetrarchis? erogarisne pecunias ex aerario tuis legibus? eripuerisne partes illo tempore carissimas partim a Caesare, partim a publicanis? Quae quum ita sint, quaero ex te sisne ex pauperrimo dives factus illo ipso anno, quo lex lata est de pecuniis repetundis acerrima, ut omnes intelligere possent a te non modo nostra acta, quos tyrannos vocas, sed etiam amicissimi tui legem esse contemptam: apud quem tu etiam nos criminari soles, qui illi sumus amicissimi, quum tu ei contumeliosissime totiens male dicas, quotiens te illi adfinem esse dicis.

30. Atque etiam illud scire ex te cupio, quo consilio aut qua mente feceris ut in epulo Q. Arrii familiaris mei cum toga pulla accumberes? quem umquam videris? quem audieris? quo exemplo, quo more feceris? Dices supplicatio-

nes te illas non probasse. Optime: nullae fuerint supplicationes. Videsne me nihil de anni illius causa, nihil de eo, quod tibi commune cum summis viris esse videatur, sed de tuis propriis sceleribus ex te quaerere? Nulla supplicatio fuerit. Cedo quis umquam cenarit atratus? Ita enim illud epulum est funebre, ut munus sit funeris, epulae quidem ipsae dignitatis. XIII. **31.** Sed omitto epulum populi Romani, festum diem, argento, veste, omni apparatu ornatuque visendo. Quis umquam in luctu domestico, quis in funere familiari cenavit cum toga pulla? cui de balineis exeunti praeter de toga pulla umquam data est? Quum tot hominum milia accumberent, quum ipse epuli dominus Q. Arrius albatus esset, tu in templum Castoris te cum C. Fibulo atrato ceterisque tuis furiis funestum intulisti. Quis tum non ingemuit? quis non doluit rei publicae casum? qui sermo alius in illo epulo fuit nisi hanc tantam et tam gravem civitatem subiectam esse non modo furori, verum etiam irrisioni tuae? **32.** Hunc tu morem ignorabas? numquam epulum videras? numquam puer aut adolescens inter coquos fueras? Fausti, adolescentis nobilissimi, paullo ante ex epulo magnificentissimo famem illam veterem tuam non expleras? Quem accumbere atratum videras? dominum cum toga pulla et eius amicos ante convivium? quae tanta te tenuit amentia, ut, nisi id fecisses, quod fas non fuit, nisi violasses templum Castoris, nomen epuli, oculos civium, morem veterem, eius, qui te invitarat, auctoritatem, parum putares testificatum esse supplicationes te illas non putare?

XIV. **33.** Quaero etiam illud ex te, quod privatus admisisti: in quo certe iam tibi dicere non licebit cum clarissimis viris causam tuam esse coniunctam: postulatusne sis lege Licinia et Iunia? edixeritne C. Memmius praetor ex ea lege, ut adesses die tricensimo? quum is dies venisset, fecerisne, quod in hac re publica non modo factum antea numquam est, sed in omni memoria est omnino inauditum? appellarisne tribunos plebis, ne causam diceres? levius dixi: quamquam id ipsum esset et novum et non ferendum: sed appellarisne nominatim pestem illius anni, furiam patriae,

tempestatem rei publicae, Clodium? qui tamen quum iure, quum more, quum potestate iudicium impedire non posset, rediit ad illam vim et furorem suum ducemque se militibus tuis praebuit. In quo ne quid a me dictum in te potius putes quam abs te esse quaesitum, nullum onus imponam mihi testimonii: quae mihi brevi tempore ex eodem isto loco video esse dicenda, servabo, teque non arguam, sed, ut in ceteris rebus feci, rogabo. 34. Quaero ex te, Vatini, num quis in hac civitate post urbem conditam tribunis plebis appellarit, ne causam diceret? num quis reus in tribunal sui quaesitoris escenderit eumque vi deturbarit? subsellia dissiparit? urnas deiecerit? eas denique omnes res in iudicio disturbando commiserit, quarum rerum causa iudicia sunt constituta? sciasne tum fugisse Memmium? accusatores esse tuos de tuis tuorumque manibus ereptos? iudices quaestionum de proximis tribunalibus esse depulsos? in foro, luce, inspectante populo Romano quaestionem, magistratus, morem maiorum, leges, iudices, reum, poenam esse sublatam? haec omnia sciasne diligentia C. Memmii publicis tabulis esse notata atque testata? Atque illud etiam quaero, quum, postea quam es postulatus, ex legatione redieris, ne quis te iudicia defugere arbitraretur, teque, quum tibi utrum velles liceret, dictitaris causam dicere maluisse, qui consentaneum fuerit, quum legationis perfugio uti noluisses, appellatione improbissima te ad auxilium nefarium confugisse?

XV. 35. Et quoniam legationis tuae facta mentio est, volo audire de te quo tandem senatus consulto legatus sis? De gestu intelligo quid respondeas: tua lege, dicis. Esne igitur patriae certissimus parricida? Spectarasne id, ut patres conscripti ex re publica funditus tollerentur? ne hoc quidem senatui relinquebas, quod nemo umquam ademit, ut legati ex eius ordinis auctoritate legarentur? Adeone tibi sordidum consilium publicum visum est, adeo adflictus senatus, adeo misera et prostrata res publica, ut non nuntios pacis ac belli, non oratores, non interpretes, non bellici consilii auctores, non ministros muneris provincialis senatus more maiorum deligere posset? 36. Eripueras senatui provinciae decernendae potestatem, imperatoris deligendi iudicium, ae-

rarii dispensationem: quae numquam sibi populus Romanus appetivit, qui numquam, ut tu, summi consilii gubernationem auferre conatus est. Age, factum est horum aliquid in aliis: raro, sed tamen factum est ut populus deligeret imperatorem: quis legatos umquam audivit sine senatus consulto? Ante te nemo: post continuo fecit idem in duobus prodigiis rei publicae Clodius: quo etiam maiore es malo mactandus, quod non solum facto tuo, sed etiam exemplo rem publicam vulnerasti, neque tantum ipse es improbus, sed etiam alios docere voluisti. Ob hasce omnes res sciasne te severissimorum hominum, Sabinorum, fortissimorum virorum, Marsorum et Paelignorum, tribulium tuorum, iudicio notatum, nec post Romam conditam praeter te tribulem quemquam tribum Sergiam perdidisse?

37. Atque illud etiam audire de te cupio, qua re, quum ego legem de ambitu tulerim ex senatus consulto, tulerim sine vi, tulerim salvis auspiciis, tulerim salva lege Aelia et Fufia, tu eam esse legem non putes, praesertim quum ego legibus tuis, quoquo modo latae sunt, paream: quum mea lex dilucide vetet, BIENNIO, QUO QUIS PETAT PETITURUSVE SIT, GLADIATORES DARE NISI EX TESTAMENTO PRAESTITUTA DIE, quae tanta in te sit amentia, ut in ipsa petitione gladiatores audeas dare? num quem putes illius tui certissimi gladiatoris similem tribunum plebis posse reperiri qui se interponat quo minus reus mea lege fias?

XVI. 38. Ac si haec omnia contemnis ac despicis, quod ita tibi persuaseris, ut palam dictitas, te dis hominibusque invitis amore in te incredibili quodam C. Caesaris omnia quae velis consecuturum, ecquid audieris, ecquisnam tibi dixerit C. Caesarem nuper Aquileiae, quum de quibusdam esset mentio facta, dixisse *se* C. Alfium praeteritum permoleste tulisse, quod in homine summam fidem probitatemque cognosset, graviterque etiam se ferre praetorem aliquem esse factum, qui a suis rationibus dissensisset, tum quaesisse quemdam, de Vatinio quem ad modum ferret: illum respondisse Vatinium in tribunatu gratis nihil fecisse: qui omnia in pecunia posuisset, honore animo aequo carere debere? 39. Quod si ipse, qui te suae dignitatis augendae causa,

periculo tuo, nullo suo delicto ferri praecipitem est facile passus, tamen te omni honore indignissimum iudicat: si te vicini, si adfines, si tribules ita oderunt, ut repulsam tuam triumphum suum duxerint: si nemo aspicit quin ingemescat, nemo mentionem facit quin exsecretur: si vitant, fugiunt, audire de te nolunt, quum viderunt, tamquam auspicium malum detestantur: si cognati respuunt, tribules exsecrantur, vicini metuunt, adfines erubescunt, strumae denique ab ore improbo demigrarunt et aliis iam se locis collocarunt: si es odium publicum populi, senatus, universorum hominum rusticanorum, quid est quam ob rem praeturam potius exoptes quam mortem? praesertim quum popularem te velis esse neque ulla re populo gratius facere possis.

40. Sed ut aliquando audiamus quam copiose mihi ad rogata respondeas, concludam iam interrogationem meam teque in extremo pauca de ipsa causa rogabo. XVII. Quaero quae tanta in te vanitas, tanta levitas fuerit, ut in hoc iudicio T. Annium iisdem verbis laudares, quibus eum verbis laudare et boni viri et boni cives consuerunt, quum in eumdem nuper ab eadem illa taeterrima furia productus ad populum cupidissime falsum testimonium dixeris? An erit haec optio et potestas tua, ut, quum Clodianas operas et facinerosorum hominum et perditorum manum videris, Milonem dicas, id quod in contione dixisti, gladiatoribus et bestiariis obsedisse rem publicam: quum autem ad tales viros veneris, non audeas civem singulari virtute, fide, constantia vituperare? 41. Sed quum T. Annium tanto opere laudes et clarissimo viro non nullam laudatione tua labeculam aspergas — in illorum enim numero mavult T. Annius esse, qui a te vituperantur —, verum tamen quaero, quum in re publica administranda T. Annio cum P. Sestio consiliorum omnium societas fuerit — id quod non solum bonorum, verum etiam improborum iudicio declaratum est: est enim reus uterque ob eamdem causam et eodem crimine: alter die dicta ab eo, quem tu unum improbiorem esse quam te non numquam soles confiteri: alter tuis consiliis, illo tamen adiuvante — quaero qui possis eos, quos crimine coniungis, testimonio disiungere. Extremum illud est, quod mihi abs te respon-

deri velim, quum multa in Albinovanum de praevaricatione diceres, dixerisne nec tibi placuisse nec oportuisse Sestium de vi reum fieri? quavis lege, quovis crimine accusandum potius fuisse? etiam illud dixeris causam Milonis, fortissimi viri, coniunctam cum hoc existimari? quae pro me a Sestio facta sint, bonis esse grata? Non coarguo inconstantiam orationis ac testimonii tui — quas enim huius actiones probatas bonis esse dicis, in eas plurimis verbis testimonium dixisti: quicum autem eius causam periculumque coniungis, eum summis laudibus extulisti —, sed hoc quaero, num P. Sestium, qua lege accusandum omnino fuisse negas, ea lege condemnari putes oportere? aut, si te in testimonio consuli noles, ne quid tibi auctoritatis a me tributum esse videatur, dixerisne in eum testimonium de vi, quem negaris reum omnino de vi fieri debuisse?

M. TULLII CICERONIS
PRO M. CAELIO ORATIO.

ARGUMENTUM.

M. Caelius Rufus, adolescens optimis studiis et litteris a prima adolescentia deditus, quamquam ipse non satis continens ac moderatus, immo libidinosus ac luxuriosus erat, tamen accusando gratiam a populo mereri et honores gradatim consequi studuit. Accusaverat autem primum C. Antonium, Ciceronis in consulatu collegam, maiestatis crimine eumque condemnaverat: deinde L. Sempronium Atratinum patrem in ius vocaverat de ambitu, nec tamen perfecerat eius damnationem. Tum anno u. c. 698. quum L. Atratinum iterum iudicio persequi vellet, ipse a L. Sempronio Atratino filio apud praetorem Cn. Domitium Calvinum de vi accusatus est lege, ut videtur, vide huius orationis cap. 29. §. 70., Lutatia, quod Neapoli seditiones contra rem publicam movisset, quod in Pallae cuiusdem bonis male versatus esset, quod Puteolis legatos Alexandrinos pulsasset, maxime vero, quod pecuniam a Clodia, sorore P. Clodii Ciceronis inimici, cuius impulsu L. Atratinus haec omnia agere dicebatur, quod illa se a M. Caelio desertam esse

moleste ferret, mutuam cepisset, quam daret servis L. Lucceii, ut Dio, legationis Alexandrinae princeps, necaretur, denique quod ipsius Clodiae tollendae causa venenum parasset. L. Atratino, cuius accusationem orando adiuvit etiam L. Herennius Balbus, responderunt primum ipse M. Caelius, tum M. Crassus, qui de seditionibus Neapolitanis, de Alexandrinorum pulsatione Puteolana, de bonis Pallae dixit, et M. Cicero, cui potissimum de morte Dionis et de veneno contra Clodiam parato dicendum erat totaque causa peroranda, id quod hac ipsa, quae infra legitur, oratione fecit. Constat autem M. Caelium hoc iudicio absolutum esse.

I. 1. Si quis, iudices, forte nunc adsit ignarus legum, iudiciorum, consuetudinis nostrae, miretur profecto quae sit tanta atrocitas huiusce causae, quod diebus festis ludisque publicis, omnibus forensibus negotiis intermissis, unum hoc iudicium exerceatur, nec dubitet quin tanti facinoris reus arguatur, ut eo neglecto civitas stare non possit: idem quum audiat esse legem quae de seditiosis consceleratisque civibus, qui armati senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rem publicam oppugnarint, cotidie quaeri iubeat, legem non improbet, crimen quod versetur in iudicio requirat: quum audiat nullum facinus, nullam audaciam, nullam vim in iudicium vocari, sed adolescentem illustri ingenio, industria, gratia accusari ab eius filio, quem ipse in iudicium et vocet et vocarit, oppugnari autem opibus meretriciis, Atratini illius pietatem non reprehendat, muliebrem libidinem comprimendam putet, vos laboriosos existimet quibus otiosis ne in communi quidem otio liceat esse. 2. Etenim si attendere diligenter, existimare vere de omni hac causa volueritis, sic constituetis, iudices, nec descensurum quemquam ad hanc accusationem fuisse, cui utrum vellet liceret, nec, quum descendisset, quidquam habiturum spei fuisse, nisi alicuius intolerabili libidine et nimis acerbo odio niteretur. Sed ego Atratino, humanissimo atque optimo adolescenti, meo necessario, ignosco, qui habet excusationem vel pietatis vel necessitatis vel aetatis. Si voluit accusare, pietati tribuo: si iussus est, necessitati: si speravit aliquid, pueritiae. Ceteris non modo nihil ignoscendum, sed etiam acriter est resistendum.

II. 3. Ac mihi quidem videtur, iudices, hic introitus

defensionis adolescentiae M. Caelii maxime convenire, ut ad ea, quae accusatores deformandi huius causa, detrahendae spoliandaeque dignitatis gratia dixerunt, primum respondeam. Obiectus est pater varie, quod aut parum splendidus ipse aut parum pie tractatus a filio diceretur. De dignitate M. Caelius notis ac maioribus natu et sine mea oratione et tacitus facile ipse respondet: quibus autem propter senectutem, quod iam diu minus in foro nobiscumque versatur, non aeque est cognitus, hi sic habeant: quaecumque in equite Romano dignitas esse possit, quae certe potest esse maxima, eam semper in M. Caelio habitam esse summam hodieque haberi non solum a suis, sed etiam ab omnibus, quibus potuerit aliqua de causa esse notus. 4. Equitis Romani autem esse filium criminis loco poni ab accusatoribus neque his iudicantibus oportuit neque defendentibus nobis. Nam quod de pietate dixistis, est quidem ista nostra existimatio, sed iudicium certe parentis. Quid nos opinemur audietis ex iuratis: quid parentes sentiant lacrimae matris incredibilisque maeror, squalor patris et haec praesens maestitia, quam cernitis, luctusque declarat. 5. Nam quod est obiectum, municipibus esse adolescentem non probatum suis: nemini umquam praesenti .... ani maiores honores habuerunt quam absenti M. Caelio: quem et absentem in amplissimum ordinem cooptarunt et ea non petenti detulerunt, quae multis petentibus denegarunt: iidemque nunc lectissimos viros et nostri ordinis et equites Romanos cum legatione ad hoc iudicium et cum gravissima atque ornatissima laudatione miserunt. Videor mihi iecisse fundamenta defensionis meae: quae firmissima sunt, si nituntur iudicio suorum. Neque enim vobis satis commendata huius aetas esse posset, si non modo parenti, tali viro, verum etiam municipio tam illustri ac tam gravi displiceret. III. 6. Equidem, ut ad me revertar, ab his fontibus profluxi ad hominum famam et meus hic forensis labor vitaeque ratio dimanavit ad existimationem hominum paullo latius commendatione ac iudicio meorum.

Nam quod obiectum est de pudicitia quodque omnium accusatorum non criminibus, sed vocibus maledictisque ce-

lebratum est, id numquam tam acerbe feret M. Caelius, ut eum poeniteat non deformem esse natum. Sunt enim ista maledicta pervulgata in omnes, quorum in adolescentia forma et species fuit liberalis. Sed aliud est male dicere, aliud accusare. Accusatio crimen desiderat, rem ut definiat, hominem ut notet, argumento probet, teste confirmet: maledictio autem nihil habet propositi praeter contumeliam: quae si petulantius iactatur, convitium, si facetius, urbanitas nominatur. 7. Quam quidem partem accusationis admiratus sum et moleste tuli potissimum esse Atratino datam. Neque enim decebat neque aetas illa postulabat neque, id quod animadvertere poteratis, pudor patiebatur optimi adolescentis in tali illum oratione versari. Vellem aliqui ex vobis robustioribus hunc male dicendi locum suscepisset: aliquanto liberius et fortius et magis more nostro refutaremus istam male dicendi licentiam. Tecum, Atratine, agam lenius, quod et pudor tuus moderatur orationi meae et meum erga te parentemque tuum beneficium tueri debeo. 8. Illud tamen te esse admonitum volo: primum qualis es, talem .... te existiment, ut quantum a rerum turpitudine abes, tantum te a verborum libertate seiungas: deinde ut ea in alterum ne dicas, quae quum tibi falso responsa sint, erubescas. Quis est enim cui via ista non pateat? qui isti aetati atque etiam isti dignitati non possit quam velit petulanter, etiam si sine ulla suspitione, at non sine argumento male dicere? Sed istarum partium culpa est eorum, qui te agere voluerunt: laus pudoris tui, quod ea te invitum dicere videbamus, ingenii, quod ornate docteque dixisti. IV. 9. Verum ad istam omnem orationem brevis est defensio. Nam quoad aetas M. Caelii dare potuit isti suspitioni locum, fuit primum ipsius pudore, deinde etiam patris diligentia disciplinaque munita: qui ut huic virilem togam dedit — nihil dicam hoc loco de me: tantum sit, quantum vos existimatis: hoc dicam hunc a patre continuo ad me esse deductum. Nemo hunc M. Caelium in illo aetatis flore vidit nisi aut cum patre aut mecum aut in M. Crassi castissima domo, quum artibus honestissimis erudiretur.

10. Nam quod Catilinae familiaritas obiecta Caelio est,

longe ab ista suspitione abhorrere debet. Hoc enim adolescente scitis consulatum mecum petisse Catilinam: ad quem si accessit aut si a me discessit umquam, quamquam multi boni adolescentes illi homini nequam atque improbo studuerunt, tamen existimetur Caelius Catilinae nimium familiaris fuisse. At enim postea scimus et vidimus esse hunc in illius amicis. Quis negat? Sed ego illud tempus aetatis, quod ipsum sua sponte infirmum, aliorum libidine infestum est, id hoc loco defendo. Fuit adsiduus mecum praetore me: non noverat Catilinam. Africam tum praetor ille obtinebat. Secutus est annus, *quo* causam de pecuniis repetendis Catilina dixit. Mecum erat hic: illi ne advocatus quidem venit umquam. Deinceps fuit annus, quo ego consulatum petivi: petebat Catilina mecum. Numquam ad illum accessit: a me numquam recessit. V. 11. Tot igitur annos versatus in foro sine suspitione, sine infamia, studuit Catilinae iterum petenti. Quem ergo ad finem putas custodiendam illam aetatem fuisse? Nobis quidem olim annus erat unus ad cohibendum brachium toga constitutus et ut exercitatione ludoque campestri tunicati uteremur, eademque erat, si statim mereri stipendia coeperamus, castrensis ratio ac militaris. Qua in aetate, nisi qui se ipse sua gravitate et castimonia et quum disciplina domestica tum etiam naturali quodam bono defenderet, quoquo modo a suis custoditus esset, tamen infamiam veram effugere non poterat. Sed qui prima illa initia aetatis integra atque inviolata praestitisset, de eius fama ac pudicitia, quum is iam se corroboravisset ac vir inter viros esset, nemo loquebatur. 12. Studuit Catilinae, quum iam aliquot annos esset in foro, Caelius: et multi hoc idem ex omni ordine atque ex omni aetate fecerunt. Habuit enim ille, sicuti meminisse vos arbitror, permulta maximarum non expressa signa, sed adumbrata virtutum. Utebatur hominibus improbis multis, et quidem optimis se viris deditum esse simulabat. Erant apud illum illecebrae libidinum multae: erant etiam industriae quidam stimuli ac laboris. Flagrabant vitia libidinis apud illum: vigebant etiam studia rei militaris: neque ego umquam fuisse tale monstrum in terris ullum puto, tam ex contrariis diversisque et inter se pugnantibus naturae

studiis cupiditatibusque conflatum. VI. 13. Quis clarioribus viris quodam tempore iucundior? quis turpioribus coniunctior? Quis civis meliorum partium aliquando? quis taetrior hostis huic civitati? Quis in voluptatibus inquinatior? quis in laboribus patientior? quis in rapacitate avarior? quis in largitione effusior? Illa vero, iudices, in illo homine mirabilia fuerunt, comprehendere multos amicitia; tueri obsequio, cum omnibus communicare quod habebat, servire temporibus suorum omnium pecunia, gratia, labore corporis, scelere etiam, si opus esset, et audacia: versare suam naturam et regere ad tempus atque huc et illuc torquere ac flectere: cum tristibus severe, cum remissis iucunde, cum senibus graviter, cum iuventute comiter, cum facinerosis audaciter, cum libidinosis luxuriose vivere! 14. Hac ille tam varia multiplicique natura quum omnes omnibus ex terris homines improbos audacesque collegerat, tum etiam multos fortes viros et bonos specie quadam virtutis adsimulatae tenebat: neque umquam ex illo delendi huius imperii tam conscceleratus impetus exstitisset, nisi tot vitiorum tanta immanitas quibusdam facilitatis et patientiae radicibus niteretur. Qua re ista condicio, iudices, respuatur, nec Catilinae familiaritatis crimen haereat. Est enim commune cum multis et cum quibusdam etiam bonis. Me ipsum, me, inquam, quondam paene ille decepit, quum et civis mihi bonus et optimi cuiusque cupidus et firmus amicus ac fidelis videretur: cuius ego facinora oculis prius quam opinione, manibus ante quam suspitione deprehendi: cuius in magnis catervis amicorum si fuit etiam Caelius, magis est ut ipse moleste ferat errasse se, sicuti non numquam in eodem homine me quoque erroris mei poenitet, quam ut istius amicitiae crimen reformidet.

VII. 15. Itaque a maledictis pudicitiae ad coniurationis invidiam oratio est vestra delapsa. Posuistis enim, atque id tamen titubanter et strictim, coniurationis hunc propter amicitiam Catilinae participem fuisse: in quo non modo crimen non haerebat, sed vix diserti adolescentis cohaerebat oratio. Qui enim tantus furor in Caelio? quod tantum aut in moribus naturaque vulnus aut in re atque fortuna? ubi denique est in ista suspitione Caelii nomen auditum? Nimium

multa de re minime dubia loquor: hoc tamen dico: non modo si socius coniurationis, sed nisi inimicissimus istius sceleris fuisset, numquam coniurationis accusatione adolescentiam suam potissimum commendare voluisset. 16. Quod haud scio an de ambitu et de criminibus istis sodalium ac sequestrium, quoniam huc incidi, similiter respondendum putem. Numquam enim tam Caelius amens fuisset, ut, si se isto infinito ambitu commaculasset, ambitus alterum accusaret, neque eius facti in altero suspitionem quaereret, cuius ipse sibi perpetuam licentiam optaret, nec si sibi semel periculum ambitus subeundum putaret, ipse alterum iterum ambitus crimine arcesseret. Quod quamquam nec sapienter et me invito facit, tamen est eius modi [cupidus], ut magis insectari alterius innocentiam quam de se timide cogitare videatur.

17. Nam quod aes alienum obiectum est, sumptus reprehensi, tabulae flagitatae, videte quam pauca respondeam. Tabulas qui in patris potestate est nullas conficit. Versuram numquam omnino fecit ullam. Sumptus unius generis obiectus est, habitationis: triginta milibus dixistis eum habitare. Nunc demum intelligo P. Clodii insulam esse venalem, cuius hic in aediculis habitat, decem, ut opinor, milibus. Vos autem, dum illi placere vultis, ad tempus eius mendacium vestrum accommodastis.

18. Reprehendistis, a patre quod semigrarit. Quod quidem iam in hac aetate minime reprehendendum est: qui quum et ex rei publicae causa iam esset mihi quidem molestam, sibi tamen gloriosam victoriam consecutus, et per aetatem magistratus petere posset, non modo permittente patre, sed etiam suadente, ab eo semigravit, et quum domus patris a foro longe abesset, quo facilius et nostras domus obire et ipse a suis coli posset, conduxit in Palatio, non magno, domum. VIII. Quo loco possum dicere id, quod vir clarissimus, M. Crassus, quum de adventu regis Ptolemaei quereretur, paullo ante dixit,

Utinam ne in nemore Pelio – – –

ac longius quidem mihi contexere hoc carmen liceret.

Nam numquam hera errans

hanc molestiam nobis exhiberet,

Medea animo aegra, amore saevo saucia!
Sic enim, iudices, reperietis, quod, quum ad id loci venero, ostendam, hanc Palatinam Medeam migrationemque huic adolescenti causam sive malorum omnium sive potius sermonum fuisse.

19. Quam ob rem illa, quae ex accusatorum oratione praemuniri iam et fingi intelligebam, fretus vestra prudentia, iudices, non pertimesco. Aiebant enim fore testem senatorem qui se pontificiis comitiis pulsatum a Caelio diceret. A quo quaeram, si prodierit: primum cur statim nihil egerit? deinde si id queri quam agere maluerit, cur productus a vobis potius quam ipse per se, cur tanto post potius quam continuo queri maluerit? Si mihi ad haec acute arguteque responderit, tum quaeram denique ex quo iste fonte senator emanet. Nam si ipse orietur et nascetur ex sese, fortasse, ut soleo, commovebor: sin autem est rivulus arcessitus et ductus ab ipso capite accusationis vestrae, laetabor, quum tanta gratia tantisque opibus accusatio vestra nitatur, unum senatorem solum esse qui vobis gratificari vellet inventum. 20. Nec tamen illud genus alterum nocturnorum testium pertimesco. Est enim dictum ab illis fore qui dicerent uxores suas a cena redeuntes attrectatas esse a Caelio. Graves erunt homines, qui hoc iurati dicere audebunt: quum sit iis confitendum numquam se ne congressu quidem et constituto coepisse de tantis iniuriis experiri. IX. Sed totum genus oppugnationis huius, iudices, et iam prospicitis animis et, quum inferetur, propulsare debebitis. Non enim ab iisdem accusatur M. Caelius, a quibus oppugnatur. Palam in eum tela iaciuntur: clam subministrantur. 21. Neque id ego dico, ut invidiosum sit in eos, quibus gloriosum etiam hoc esse debet. Funguntur officio, defendunt suos, faciunt quod viri fortissimi solent: laesi dolent, irati efferuntur, pugnant lacessiti. Sed vestrae sapientiae tamen est, iudices, non, si causa iusta est viris fortibus oppugnandi M. Caelium, ideo vobis quoque vos causam putare esse iustam alieno dolori potius quam vestrae fidei consulendi. Quae sit multitudo in foro, quae genera, quae studia, quae varietas hominum videtis. Ex hac copia quam multos esse arbitramini qui ho-

minibus potentibus, gratiosis, disertis, quum aliquid eos velle arbitrentur, ultro se offerre soleant, operam navare, testimonium polliceri? 22. Hoc ex genere si qui se in hoc iudicium forte proiecerint, excluditote eorum cupiditatem, iudices, sapientia vestra, ut eodem tempore et huius saluti et religioni vestrae et contra periculosas hominum potentias condicioni omnium civium providisse videamini. Equidem vos abducam a testibus, neque huius iudicii veritatem, quae mutari nullo modo potest, in voluntate testium collocari sinam, quae facillime fingi, nullo negotio flecti ac detorqueri potest. Argumentis agemus: signis luce omni clarioribus crimina refellemus. Res cum re, causa cum causa, ratio cum ratione pugnabit.

X. 23. Itaque illam partem causae facile patior graviter et ornate a M. Crasso peroratam, de seditionibus Neapolitanis, de Alexandrinorum pulsatione Puteolana, de bonis Pallae. Vellem dictum esset ab eodem etiam de Dione. De quo ipso tamen quid est quod exspectetis? quod is, qui fecit, aut non timet aut etiam fatetur. Est enim rex. Qui autem dictus est adiutor fuisse et conscius, P. Asicius, iudicio est liberatus. Quod igitur est eius modi crimen, ut, qui commisit, non neget, qui negavit, absolutus sit, id hic pertimescat, qui non modo a facti, verum etiam a conscientiae suspitione afuit? et, si Asicio causa plus profuit quam nocuit invidia, huic oberit tuum maledictum, qui istius facti non modo suspitione, sed ne infamia quidem est aspersus? 24. — At praevaricatione est Asicius liberatus. — Perfacile est isti loco respondere, mihi praesertim, a quo illa causa defensa est. Sed Caelius optimam causam Asicii esse arbitratur: cuicuimodi autem est, a sua putat eius esse seiunctam: neque solum Caelius, sed etiam adolescentes humanissimi et doctissimi, rectissimis studiis atque optimis artibus praediti, Titus Gaiusque Coponii, qui ex omnibus maxime Dionis mortem doluerunt, qui quum doctrinae studio atque humanitatis tum etiam hospitio Dionis tenebantur. Habitabat is apud L. Lucceium, ut audistis. Fuerat ei cognitus Alexandriae. Quid aut hic aut summo splendore praeditus frater eius de M. Caelio existimet ex ipsis, si producti erunt audietis.

25. Ergo haec removeantur, ut aliquando, in quibus causa nititur, ad ea veniamus.

XI. Animadverti enim, iudices, audiri a vobis meum familiarem, L. Herennium, perattente. In quo etsi magna ex parte ingenio eius et dicendi genere quodam tenebamini, tamen non numquam verebar ne illa subtiliter ad criminandum inducta oratio ad animos vestros sensim ac leniter accederet. Dixit enim multa de luxurie, multa de libidine, multa de vitiis iuventutis, multa de moribus, et qui in reliqua vita mitis esset et in hac suavitate humanitatis, qua prope iam delectantur omnes, versari periucunde soleret, fuit in hac causa pertristis quidam patruus, censor, magister: obiurgavit M. Caelium, sicut neminem umquam parens: multa de incontinentia intemperantiaque disseruit. Quid quaeritis, iudices? ignoscebam vobis attente audientibus, propterea quod egomet tam triste illud et tam asperum genus orationis horrebam. 26. Ac prima pars fuit illa, quae me minus movebat, fuisse meo necessario Bestiae Caelium familiarem: cenasse apud eum, ventitasse domum, studuisse praeturae. Non me haec movent, quae perspicue falsa sunt. Etenim eos una cenasse dixit, qui aut absunt aut quibus necesse est idem dicere. Neque vero illud me commovet, quod sibi in Lupercis sodalem esse Caelium dixit. Fera quaedam sodalitas et plane pastoricia atque agrestis germanorum Lupercorum: quorum coitio illa silvestris ante est instituta quam humanitas atque leges: si quidem non modo nomina deferunt inter se sodales, sed etiam commemorant sodalitatem in accusando, ut ne quis id forte nesciat timere videantur. 27. Sed haec omittam: ad illa, quae me magis moverunt, respondebo.

Deliciarum obiurgatio fuit longa et ea lenior, plusque disputationis habuit quam atrocitatis: quo etiam audita est attentius. Nam P. Clodius, amicus meus, quum se gravissime vehementissimeque iactaret et omnia inflammatus ageret tristissimis verbis, voce maxima, tametsi probabam eius eloquentiam, tamen non pertimescebam. Aliquot enim in causis eum videram frustra litigantem. Tibi autem, Balbe, respondebo primum precario, si licet, si fas est defendi a me eum, qui nullum convivium renuerit, [qui in hortis fuerit,]

qui unguenta sumpserit, qui Baias viderit. XII. 28. Equidem multos et vidi in hac civitate et audivi, non modo qui primoribus labris gustassent genus hoc vitae et extremis, ut dicitur, digitis attigissent, sed qui totam adolescentiam voluptatibus dedissent, emersisse aliquando et se ad frugem bonam, ut dicitur, recepisse, gravesque homines atque illustres fuisse. Datur enim concessu omnium huic aliqui ludus aetati et ipsa natura profundit adolescentiae cupiditates: quae si ita erumpunt, ut nullius vitam labefactent, nullius domum evertant, faciles et tolerabiles haberi solent.

29. Sed tu mihi videbare ex communi infamia iuventutis aliquam invidiam Caelio velle conflare. Itaque omne illud silentium, quod est orationi tributum tuae, fuit ob eam causam, quod uno reo proposito de multorum vitiis cogitabamus. Facile est accusare luxuriem. Dies iam me deficiat, si, quae dici in eam sententiam possunt, coner expromere: de corruptelis, de adulteriis, de protervitate, de sumptibus immensa oratio est. Ut tibi reum neminem, sed vitia proponas, res tamen ipsa [*copiose*] et graviter accusari potest. Sed vestrae sapientiae, iudices, est non abduci ab reo nec quos aculeos habeat severitas gravitasque vestra, quum eos accusator erexerit in rem, in vitia, in mores, in tempora, emittere in hominem et in reum, quum is non suo crimine, sed multorum vitio sit in quoddam odium iniustum vocatus. 30. Itaque severitati tuae, ut oportet, ita respondere non audeo: erat enim meum deprecari vacationem adolescentiae veniamque petere: non, inquam, audeo: perfugiis non utor aetatis, concessa omnibus iura dimitto: tantum peto, ut, si quae est invidia communis hoc tempore aeris alieni, petulantiae, libidinum iuventutis, quam video esse magnam, ne huic aliena peccata, ne aetatis ac temporum vitia noceant. Atque ego idem, qui haec postulo, quin criminibus, quae in hunc proprie conferuntur, diligentissime respondeam non recuso.

XIII. Sunt autem duo crimina, auri et veneni: in quibus una atque eadem persona versatur. Aurum sumptum a Clodia: venenum quaesitum quod Clodiae daretur dicitur. Omnia sunt alia non crimina, sed maledicta iurgii petulantis magis

quam publicae quaestionis. Adulter, impudicus, sequester convitium est, non accusatio: nullum est enim fundamentum horum criminum, nulla sedes. Voces sunt contumeliosae, temere ab irato accusatore, nullo auctore, emissae. 31. Horum duorum criminum video fontem, video auctorem, video certum nomen et caput. Auro opus fuit: sumpsit a Clodia, sumpsit sine teste, habuit quam diu voluit. Maximum video signum cuiusdam egregiae familiaritatis. Necare eamdem voluit: quaesivit venenum: sollicitavit quos potuit: paravit: locum constituit, attulit. Magnum rursus odium video cum crudelissimo discidio exstitisse. Res est omnis in hac causa nobis, iudices, cum Clodia, muliere non solum nobili, sed etiam nota: de qua ego nihil dicam, nisi depellendi criminis causa. 32. Sed intelligis pro tua praestanti prudentia, Cn. Domiti, cum hac sola rem esse nobis: quae si se aurum Caelio commodasse non dicit, si venenum ab hoc sibi paratum esse non arguit, petulanter facimus, si matrem familias, secus quam matronarum sanctitas postulat, nominamus. Sin ista muliere remota nec crimen ullum nec opes ad oppugnandum Caelium illis relinquuntur, quid est aliud quod nos patroni facere debeamus, nisi ut eos, qui insectantur, repellamus? Quod quidem facerem vehementius, nisi intercederent mihi inimicitiae cum istius mulieris viro: fratre volui dicere: semper hic erro. Nunc agam modice nec longius progrediar, quam me mea fides et causa ipsa coget. Neque enim muliebres umquam inimicitias mihi gerendas putavi, praesertim cum ea, quam omnes semper amicam omnium potius quam cuiusquam inimicam putaverunt. XIV. 33. Sed tamen ex ipsa quaeram prius utrum me secum severe et graviter et prisce agere malit an remisse et leniter et urbane. Si illo austero more ac modo, aliquis mihi ab inferis excitandus est ex barbatis illis, non hac barbula, qua ista delectatur, sed illa horrida, quam in statuis antiquis atque imaginibus videmus: qui obiurget mulierem et pro me loquatur, ne mihi ista forte suscenseat. Exsistat igitur ex hac ipsa familia aliquis ac potissimum Caecus ille. Minimum enim dolorem capiet qui istam non videbit. Qui profecto si exstiterit, sic aget ac sic loquetur: Mulier, quid tibi cum

Caelio? quid cum homine adolescentulo? quid cum alieno? Cur aut tam familiaris huic fuisti, ut aurum commodares, aut tam inimica, ut venenum timeres? Non patrem tuum videras, non patruum, non avum, proavum, atavum audieras consules fuisse? 34. Non denique modo te Q. Metelli matrimonium tenuisse sciebas, clarissimi ac fortissimi viri patriaeque amantissimi? qui simul ac pedem limine extulerat, omnes prope cives virtute, gloria, dignitate superabat? Quum ex amplissimo genere in familiam clarissimam nupsisses, cur tibi Caelius tam coniunctus fuit? Cognatus? adfinis? viri tui familiaris? Nihil eorum. Quid igitur fuit nisi quaedam temeritas ac libido? Nonne te, si nostrae imagines viriles non commovebant, ne progenies quidem mea, Q. illa Claudia, aemulam domesticae laudis in gloria muliebri esse admonebat? non virgo illa Vestalis Claudia, quae patrem complexa triumphantem ab inimico tribuno plebei de curru detrahi passa non est? Cur te fraterna vitia potius quam bona paterna et avita et usque a nobis quum in viris tum etiam in feminis repetita moverunt? Ideone ego pacem Pyrrhi diremi, ut tu amorum turpissimorum cotidie foedera ferires? ideo aquam adduxi, ut ea tu inceste uterere? ideo viam munivi, ut eam tu alienis viris comitata celebrares?

XV. 35. Sed quid ego, iudices, ita gravem personam induxi, ut etiam verear ne se idem Appius repente convertat et Caelium incipiat accusare illa sua gravitate censoria? Sed videro hoc posterius atque ita, iudices, ut vel severissimis disceptatoribus M. Caelii vitam me probaturum esse confidam. Tu vero mulier: iam enim ipse tecum, nulla persona introducta, loquor: si ea, quae facis, quae dicis, quae insimulas, quae moliris, quae arguis, probare cogitas: rationem tantae familiaritatis, tantae consuetudinis, tantae coniunctionis reddas atque exponas necesse est. Accusatores quidem libidines, amores, adulteria, Baias, actas, convivia, comissationes, cantus, symphonias, navigia iactant: iidemque significant nihil se te invita dicere. Quae tu, quoniam mente nescio qua effrenata atque praecipiti in forum deferri iudiciumque voluisti, aut diluas oportet ac falsa esse doceas aut nihil neque crimini tuo neque testimonio credendum esse

fateare. 36. Sin autem urbanius me agere mavis, sic agam tecum: removebo illum senem durum ac paene agrestem: ex his igitur tuis sumam aliquem ac potissimum minimum fratrem, qui est in isto genere urbanissimus: qui te amat plurimum: qui propter nescio quam, credo, timiditatem et nocturnos quosdam inanes metus tecum semper, pusio cum maiore sorore, cubitavit. Eum putato tecum loqui: Quid tumultuaris, soror? quid insanis? *quid clamore exorsa verbis parvam rem magnam facis?* Vicinum adolescentulum aspexisti: candor huius te et proceritas, vultus oculique pepulerunt: saepius videre voluisti: fuisti nonnumquam in iisdem hortis: vis nobilis mulier illum filium familias patre parco ac tenaci habere tuis copiis devinctum: non potes: calcitrat, respuit, non putat tua dona esse tanti. Confer te alio. Habes hortos ad Tiberim ac diligenter eo loco parasti, quo omnis iuventus natandi causa venit. Hinc licet condiciones cotidie legas. Cur huic, qui te spernit, molesta es?

XVI. 37. Redeo nunc ad te, Caeli, vicissim, ac mihi auctoritatem patriam severitatemque suscipio: sed dubito quem patrem potissimum sumam: Caecilianumne aliquem, vehementem atque durum? *Nunc enim demum mi animus ardet, nunc meum cor cumulatur ira*, aut illum: *O infelix, o sceleste* .... Ferrei sunt isti patres: *Egone quid dicam? egone quid velim? Quae tu omnia tuis foedis factis facis, ut nequiquam velim.* Vix ferendi: diceret talis pater: *Cur te in istam vicinitatem meretriciam contulisti? Cur illecebris cognitis non refugisti? Cur alienam ullam mulierem nosti? Dide ac dissice! Per me licebit. Si egebis, tibi dolebit: mihi sat est, qui aetatis quod reliquum est oblectem meae.* 38. Huic tristi ac derecto seni responderet Caelius se nulla cupiditate inductum de via decessisse. Quid signi? Nulli sumptus, nulla iactura, nulla versura. At fuit fama. Quotus quisque est qui istam effugere possit in tam maledica civitate? Vicinum eius mulieris miraris male audisse, cuius frater germanus sermones iniquorum effugere non potuit? Leni vero et clementi patri, cuius modi ille est:

Fores effregit? restituentur: discidit
vestem? resarcietur,

filii causa est expeditissima. Quid enim esset in quo se non facile defenderet? Nihil iam in istam mulierem dico: sed, si esset aliqua dissimilis istius quae se omnibus pervulgaret, quae haberet palam decretum semper aliquem, cuius in hortos, domum, Baias iure suo libidines omnium commearent, quae etiam aleret adolescentes et parcimoniam patrum suis sumptibus sustentaret: si vidua libere, proterva petulanter, dives effuse, libidinosa meretricio more viveret, adulterum ego putarem, si quis hanc paullo liberius salutasset?

XVII. 39. Dicet aliquis: Haec est igitur tua disciplina? sic tu instituis adolescentes? ob hanc causam tibi hunc puerum parens commendavit et tradidit, ut in amore atque in voluptatibus adolescentiam suam collocaret et ut hanc tu vitam atque haec studia defenderes? Ego, si qui, iudices, hoc robore animi atque hac indole virtutis ac continentiae fuit, ut respueret omnes voluptates omnemque vitae suae cursum in labore corporis atque in animi contentione conficeret, quem non quies, non remissio, non aequalium studia, non ludi, non convivia delectarent, *qui* nihil in vita expetendum putaret, nisi quod esset cum laude et cum dignitate coniunctum, hunc mea sententia divinis quibusdam bonis instructum atque ornatum puto. Ex hoc genere illos Fabricios fuisse arbitror, Camillos, Curios omnesque eos, qui haec ex minimis tanta fecerunt. 40. Verum haec genera virtutum non solum in moribus nostris, sed vix iam in libris reperiuntur. Chartae quoque, quae illam pristinam severitatem continebant, obsoleverunt: neque solum apud nos, qui hanc sectam rationemque vitae re magis quam verbis secuti sumus, sed etiam apud Graecos, doctissimos homines, quibus, quum facere non possent, loqui tamen et scribere honeste et magnifice licebat, alia quaedam mutatis Graeciae temporibus praecepta exstiterunt. 41. Itaque alii voluptatis causa omnia sapientes facere dixerunt: neque ab hac orationis turpitudine eruditi homines refugerunt: alii cum voluptate dignitatem coniungendam putaverunt, ut res maxime inter se repugnantes dicendi facultate coniungerent. Illud unum directum iter ad laudem cum labore qui probaverunt, prope soli iam in scholis sunt relicti. Multa enim nobis blandimenta natura

ipsa genuit, quibus sopita virtus coniveret interdum: multas vias adolescentiae lubricas ostendit quibus illa insistere aut ingredi sine casu aliquo aut prolapsione vix posset: multarum rerum iucundissimarum varietatem dedit qua non modo haec aetas, sed etiam iam corroborata caperetur. 42. Quam ob rem si quem forte inveneritis qui aspernetur oculis pulcritudinem rerum, non odore ullo, non tactu, non sapore capiatur, excludat auribus omnem suavitatem, huic homini ego fortasse et pauci deos propitios, plerique autem iratos putabunt. XVIII. Ergo haec deserta via et inculta atque interclusa iam frondibus et virgultis relinquatur: detur aliquid aetati: sit adolescentia liberior: non omnia voluptatibus denegentur: non semper superet vera illa et derecta ratio: vincat aliquando cupiditas voluptasque rationem, dum modo illa in hoc genere praescriptio moderatioque teneatur: parcat iuventus pudicitiae suae, ne spoliet alienam, ne effundat patrimonium, ne fenore trucidetur, ne incurrat in alterius domum atque famam: ne probrum castis, labem integris, infamiam bonis inferat: ne quem vi terreat: ne intersit insidiis: scelere careat: postremo quum paruerit voluptatibus, dederit aliquid temporis ad ludum aetatis atque ad inanes hasce adolescentiae cupiditates, revocet se aliquando ad curam rei domesticae, rei forensis reique publicae, ut ea, quae ratione antea non perspexerat, satietate abiecisse, experiendo contempsisse videatur.

43. Ac multi et nostra et patrum maiorumqne memoria, iudices, summi homines et clarissimi cives fuerunt, quorum quum adolescentiae cupiditates deferbuissent, eximiae virtutes firmata iam aetate exstiterunt. Ex quibus neminem mihi libet nominare: vosmet vobiscum recordamini. Nolo enim cuiusquam fortis atque illustris viri ne minimum quidem erratum cum maxima laude coniungere. Quod si facere vellem, multi a me summi atque ornatissimi viri praedicarentur: quorum partim nimia libertas in adolescentia, partim profusa luxuries, magnitudo aeris alieni, sumptus, libidines nominarentur: quae multis postea virtutibus obtecta adolescentiae qui vellet excusatione defenderet. XIX. 44. At vero in M. Caelio — dicam enim iam confidentius de studiis eius ho-

nestis, quoniam audeo quaedam fretus vestra sapientia libere confiteri — nulla luxuries reperietur, nulli sumptus, nullum aes alienum, nulla conviviorum ac lustrorum libido. Quod quidem vitium ventris et gurgitis non modo non minuit aetas hominibus, sed etiam auget. Amores autem et hae deliciae, quae vocantur, quae firmiore animo praeditis diutius molestae non solent esse — mature enim et celeriter deflorescunt —, numquam hunc occupatum impeditumque tenuerunt. 45. Audistis, quum pro se diceret: audistis antea, quum accusaret: — defendendi haec causa, non gloriandi eloquor — genus orationis, facultatem, copiam sententiarum atque verborum, quae vestra prudentia est, perspexistis: atque in eo non solum ingenium elucere eius videbatis, quod saepe, etiam si industria non alitur, valet tamen ipsum suis viribus, sed inerat, nisi me propter benevolentiam forte fallebat, ratio et bonis artibus instituta et cura ac vigiliis elaborata. Atque scitote, iudices, eas cupiditates, quae obiiciuntur Caelio, atque haec studia, de quibus disputo, non facile in eodem homine esse posse. Fieri enim non potest, ut animus libidini deditus, amore, desiderio, cupiditate, saepe nimia copia, inopia etiam non numquam impeditus, hoc, quidquid est, quod nos facimus in dicendo quoquo [modo facimus non] modo agendo, verum etiam cogitando possit sustinere. 46. An vos aliam causam esse ullam putatis, cur in tantis praemiis eloquentiae, tanta voluptate dicendi, tanta laude, tanta gratia, tanto honore tam sint pauci semperque fuerint qui in hoc labore versentur? Obterendae sunt omnes voluptates, relinquenda studia delectationis, ludus, iocus, convivium, sermo paene est familiarium deserendus. Qua re in hoc genere labor offendit homines a studioque deterret, non quo aut ingenia deficiant aut doctrina puerilis. 47. An hic, si sese isti vitae dedidisset, consularem hominem admodum adolescens in iudicium vocavisset? hic, si laborem fugeret, si obstrictus voluptatibus teneretur, in hac acie cotidie versaretur, appeteret inimicitias, in iudicium vocaret, subiret periculum capitis ipse, inspectante populo Romano tot iam menses aut de salute aut de gloria dimicaret? XX. Nihil igitur illa vicinitas redolet? nihil hominum fama?

nihil Baiae denique ipsae loquuntur? Illae vero non loquuntur solum, verum etiam personant: huc unius mulieris libidinem esse prolapsam, ut ea non modo solitudinem ac tenebras atque haec flagitiorum integumenta non quaerat, sed in turpissimis rebus frequentissima celebritate et clarissima luce laetetur.

48. Verum si quis est qui etiam meretriciis amoribus interdictum iuventuti putet, est ille quidem valde severus — negare non possum —, sed abhorret non modo ab huius saeculi licentia, verum etiam a maiorum consuetudine atque concessis. Quando enim hoc non factum est, quando reprehensum, quando non permissum? quando denique fuit, ut quod licet non liceret? Hic ego ipsam rem definiam: mulierem nullam nominabo: tantum in medio relinquam. 49. Si quae non nupta mulier domum suam patefecerit omnium cupiditati palamque sese in meretricia vita collocarit, virorum alienissimorum conviviis uti instituerit: si hoc in urbe, in hortis, si in Baiarum illa celebritate faciat, si denique ita sese gerat, non incessu solum, sed ornatu atque comitatu, non flagrantia oculorum, non libertate sermonis, sed etiam complexu, osculatione, aquis, navigatione, conviviis, ut non solum meretrix, sed etiam proterva meretrix procaxque videatur: cum hac si qui adolescens forte fuerit, utrum hic tibi, L. Herenni, adulter an amator, expugnare pudicitiam an explere libidinem voluisse videatur? 50. Obliviscor iam iniurias tuas, Clodia: depono memoriam doloris mei: quae abs te crudeliter in meos me absente facta sunt, negligo. Ne sint haec in te dicta, quae dixi. Sed ex te ipsa requiro, quoniam et crimen accusatores abs te et testem eius criminis te ipsam dicunt se habere: si quae mulier sit eius modi, qualem ego paullo ante descripsi, tui dissimilis, vita institutoque meretricio, cum hac aliquid adolescentem hominem habuisse rationis, num tibi perturpe aut perflagitiosum esse videatur? Ea si tu non es, sicut ego malo, quid est quod obiiciant Caelio? Sin eam te volunt esse, quid est cur nos crimen hoc, si tu contemnis, pertimescamus? Qua re nobis da viam rationemque defensionis. Nam aut pudor tuus defendet nihil a M. Caelio petulantius esse factum aut impudentia ei sui defendendi facultatem dabit.

XXI. 51. Sed quoniam emersisse iam e vadis et scopulos praetervecta videtur oratio mea, perfacilis mihi reliquus cursus ostenditur. Duo sunt enim crimina, una in muliere, summorum facinorum: auri, quod sumptum a Clodia dicitur, et veneni, quod eiusdem Clodiae necandae causa parasse Caelium criminantur. Aurum sumpsit, ut dicitis, quod L. Lucceii servis daret, per quos Alexandrinus Dio, qui tum apud Lucceium habitabat, necaretur. Magnum crimen vel in legatis insidiandis vel in servis ad hospitem domini necandum sollicitandis: plenum sceleris consilium, plenum audaciae. 52. Quo quidem in crimine primum illud requiram, dixeritne Clodiae quam ad rem aurum tum sumeret an non dixerit. Si non dixit, cur dedit? Si dixit, eodem se conscientiae scelere devinxit. Tune aurum ex armario tuo promere ausa es? tune Venerem illam tuam spoliare ornamentis spoliatricem ceterorum, quum scires quantum ad facinus aurum hoc quaereretur, ad necem legati, ad L. Lucceii, sanctissimi hominis atque integerrimi, labem sceleris sempiternam: huic facinori tanto tua mens liberalis conscia, tua domus popularis ministra, tua denique hospitalis illa Venus adiutrix esse non debuit. 53. Vidit hoc Balbus: celatam esse Clodiam dixit, atque ita Caelium ad illam attulisse, se ad ornatum ludorum aurum quaerere. Si tam familiaris erat Clodiae, quam tu esse vis, quum de libidine eius tam multa dicis, dixit profecto quo vellet aurum. Si tam familiaris non erat, non dedit. Ita si verum tibi Caelius dixit, o immoderata mulier, sciens tu aurum ad facinus dedisti: si non est ausus dicere, non dedisti.

XXII. Quid ego nunc argumentis huic crimini, quae sunt innumerabilia, resistam? Possum dicere mores M. Caelii longissime a tanti sceleris atrocitate esse disiunctos: minime esse credendum homini tam ingenioso tamque prudenti non venisse in mentem, rem tanti sceleris ignotis alienisque servis non esse credendam. Possum etiam illa et ceterorum patronorum et mea consuetudine ab accusatore perquirere, ubi sit congressus cum servis Lucceii Caelius, qui ei fuerit aditus. Si per se, qua temeritate? Si per alium, per quem? Possum omnes latebras suspitionum peragrare dicendo. Non causa, non locus, non facultas, non conscius, non perficiendi.

non occultandi maleficii spes, non ratio ulla, non vestigium maximi facinoris reperietur. 54. Sed haec, quae sunt oratoris propria, quae mihi non propter ingenium meum, sed propter hanc exercitationem usumque dicendi fructum aliquem ferre potuissent, quum a me ipso elaborata proferri viderentur, brevitatis causa relinquo omnia. Habeo enim, iudices, quem vos socium vestrae religionis iurisque iurandi facile esse patiamini, L. Lucceium, sanctissimum hominem et gravissimum testem, qui tantum facinus in famam atque fortunas suas neque non audisset illatum a Caelio neque neglexisset neque tulisset. An ille vir, illa humanitate praeditus, illis studiis, illis artibus atque doctrina, illius ipsius periculum, quem propter haec ipsa studia diligebat, negligere potuisset? et, quod facinus in alienum hominem intentum severe acciperet, id omisisset curare in hospitem? quod per ignotos actum si comperisset, doleret, id a suis servis temptatum esse negligeret? quod in agris locisve publicis factum reprehenderet, id in urbe ac domui suae coeptum esse leniter ferret? quod in alicuius agrestis periculo non praetermitteret, id homo eruditus in insidiis doctissimi hominis dissimulandum putaret? 55. Sed cur diutius vos, iudices, teneo? ipsius iurati religionem auctoritatemque percipite atque omnia diligenter testimonii verba cognoscite. Recita L. Lucceii testimonium. Quid exspectatis amplius? an aliquam vocem putatis ipsam pro se causam et veritatem posse mittere? Haec est innocentiae defensio, haec ipsius causae oratio, haec una vox veritatis. In crimine ipso nulla suspitio est, in re nihil est argumenti: in negotio, quod actum esse dicitur, nullum vestigium sermonis, loci, temporis: nemo testis, nemo conscius nominatur: totum crimen profertur ex inimica, ex infami, ex crudeli, ex facinerosa, ex libidinosa domo: domus autem illa, quae temptata esse scelere isto nefario dicitur, plena est integritatis, dignitatis, officii, religionis: ex qua domo recitatur vobis iure iurando devincta auctoritas: ut res minime dubitanda in contentione ponatur, utrum temeraria, procax, irata mulier finxisse crimen an gravis, sapiens moderatusque vir religiose testimonium dixisse videatur.

XXIII. 56. Reliquum est igitur crimen de veneno: cuius ego neque principium invenire neque evolvere exitum pos-

sum. Quae fuit enim causa quam ob rem isti mulieri venenum dare vellet Caelius? Ne aurum redderet? num petivit? Ne crimen haereret? num quis obiecit? num quis denique fecisset mentionem, si hic nullius nomen detulisset? Quin etiam L. Herennium dicere audistis verbo se molestum non futurum fuisse Caelio, nisi iterum eadem de re suo familiari absoluto nomen hic detulisset. Credibile est igitur tantum facinus ob nullam causam esse commissum? et vos non videtis fingi sceleris maximi crimen, ut alterius causa sceleris suscipiendi fuisse videatur? 57. Cui denique commisit? quo adiutore usus est? quo socio? quo conscio? cui tantum facinus, cui se, cui salutem suam credidit? Servisne mulieris? Sic enim obiectum est. Et erat tam demens hic, cui vos ingenium certe tribuitis, etiam si cetera inimica oratione detrahitis, ut omnes suas fortunas alienis servis committeret? At quibus servis? Refert enim magno opere id ipsum: iisne, quos intelligebat non communi condicione servitutis uti, sed licentius, liberius, familiarius cum domina vivere? Quis enim hoc non videt, iudices, aut quis ignorat, in eius modi domo, in qua mater familias meretricio more vivat, in qua nihil geratur quod foras proferundum sit, in qua lustra, libidines, luxuries, omnia denique inaudita vitia ac flagitia versentur, hic servos non esse servos? quibus omnia committantur, per quos gerantur, qui versentur iisdem in voluptatibus, quibus occulta credantur, ad quos aliquantum etiam ex cotidianis sumptibus ac luxurie redundet. 58. Id igitur Caelius non videbat? Si enim tam familiaris erat mulieris quam vos vultis, istos quoque servos familiares esse dominae sciebat. Sin ei tanta consuetudo quanta a vobis inducitur non erat, quae cum servis potuit familiaritas esse tanta? XXIV. Ipsius autem veneni quae ratio fingitur? ubi quaesitum est? quem ad modum paratum? quo pacto? cui, quo in loco traditum? Habuisse aiunt domi vimque eius esse expertum in servo quodam, ad eam rem ipsam parato: cuius perceleri interitu esse ab hoc comprobatum venenum. 59. Proh di immortales! cur interdum in hominum sceleribus maximis aut conivetis aut praesentis fraudis poenas in diem reservatis? Vidi enim, vidi et illum hausi dolorem vel acerbissimum in vita, quum Q. Metellus abstraheretur e sinu gremioque pa

triae, quumque ille vir, qui se natum huic imperio putavit, tertio die post quam in curia, quam in rostris, quam in re publica floruisset, integerrima aetate, optimo habitu, maximis viribus, eriperetur indignissime bonis omnibus atque universae civitati. Quo quidem tempore ille, moriens, quum iam ceteris ex partibus oppressa mens esset, extremum sensum ad memoriam rei publicae reservabat: quum me intuens flentem significabat interruptis atque morientibus vocibus, quanta impenderet procella nobis, quanta tempestas civitati, et quum parietem saepe feriens eum, qui cum P. Catulo fuerat ei communis, crebro Catulum, saepe me, saepissime rem publicam nominabat, ut non tam se emori quam spoliari suo praesidio quum patriam tum etiam me doleret. 60. Quem quidem virum si nulla vis repentini sceleris sustulisset, quonam modo ille furenti fratri suo [patrueli] consularis restitisset, qui consul incipientem furere atque conantem sua se manu interfecturum audiente senatu dixerit? Ex hac igitur domo progressa ista mulier de veneni celeritate dicere audebit? Nonne ipsam domum metuet, ne quam vocem eiiciat, non parietes conscios, non noctem illam funestam ac luctuosam perhorrescet? Sed revertar ad crimen. Sed enim haec facta illius clarissimi ac fortissimi viri mentio et vocem meam fletu debilitavit et mentem dolore impedivit.

XXV. 61. Sed tamen venenum unde fuerit, quem ad modum paratum sit non dicitur. Datum esse aiunt huic P. Licinio, pudenti adolescenti et bono, Caelii familiari: constitutum factum esse cum servis, ut venirent ad balneas Senias: eodem Licinium esse venturum atque iis veneni pyxidem traditurum. Hic primum illud requiro, quid attinuerit fieri in eum locum constitutum, cur illi servi non ad Caelium domum venerint. Si manebat tanta illa consuetudo Caelii, tanta familiaritas cum Clodia, quid suspitionis esset, si apud Caelium mulieris servus visus esset? Sin autem iam iam suberat simultas, exstincta erat consuetudo, discidium exstiterat, hinc illae lacrimae nimirum et haec causa est omnium horum scelerum atque criminum. — 62. Immo, inquit, quum servi ad dominam rem istam et maleficium Caelii detulissent, mulier ingeniosa praecepit suis, omnia Caelio pollicerentur: sed ut venenum, quum a Licinio traderetur, manifesto comprehendi

posset, constitui locum iussit balneas Senias, ut eo mitteret amicos qui delitiscerent, dein repente, quum venisset Licinius venenumque traderet, prosilirent hominemque comprehenderent. — XXVI. Quae quidem omnia, iudices, perfacilem rationem habent reprehendendi. Cur enim potissimum balneas publicas constituerat? in quibus non invenio quae latebra togatis hominibus esse posset. Nam si essent in vestibulo balnearum, non laterent: sin se in intimum coniicere vellent, nec satis commode calceati et vestiti id facere possent et fortasse non reciperentur, nisi forte mulier potens quadrantaria illa permutatione familiaris facta erat balneatori. 63. Atque equidem vehementer exspectabam, quinam isti viri boni testes huius manifesto deprehensi veneni dicerentur. Nulli enim sunt adhuc nominati. Sed non dubito quin sint pergraves, qui primum sint talis feminae familiares, deinde eam provinciam susceperint, ut in balneas contruderentur: quod illa, nisi a viris honestissimis ac plenissimis dignitatis, quam velit sit potens, numquam impetravisset. Sed quid ego de dignitate istorum testium loquor? Virtutem eorum diligentiamque cognoscite. In balneis delituerunt. Testes egregios! Dein temere prosiluerunt. Homines temperantes! Sic enim fingunt, quum Licinius venisset, pyxidem teneret in manu, conaretur tradere, nondum tradidisset, tum repente evolasse istos praeclaros testes sine nomine: Licinium autem, quum iam manum ad tradendam pyxidem porrexisset, retraxisse atque illo repentino hominum impetu se in fugam coniecisse. O magna vis veritatis, quae contra hominum ingenia, calliditatem, sollertiam contraque fictas omnium insidias facile se per se ipsa defendat! — XXVII. 64. Velut haec tota fabella veteris et plurimarum fabularum poëtriae quam est sine argumento! quam nullum invenire exitum potest! Quid enim? isti tot viri — nam necesse est fuisse non paucos, ut et comprehendi Licinius facile posset et res multorum oculis esset testatior —, cur Licinium de manibus amiserunt? Qui minus enim Licinius comprehendi potuit, quum se retraxit, ne pyxidem traderet, quam si tradidisset? Erant enim illi positi, ut comprehenderent Licinium, ut manifesto Licinius teneretur, aut quum retineret venenum aut quum tradidisset. Hoc fuit totum con-

silium mulieris, haec istorum provincia, qui rogati sunt: quos quidem tu quam ob rem temere prosiluisse dicas atque ante tempus non reperio. — Fuerant hoc rogati, fuerant ad hanc rem collocati, ut venenum, ut insidiae, facinus denique ipsum ut manifesto comprehenderetur. — 65. Potueruntne magis tempore prosilire, quam quum Licinius venisset, quum in manu teneret veneni pyxidem? quae si iam erat tradita servis, *si tum* evasissent subito ex balneis mulieris amici Liciniumque comprehendissent, imploraret hominum fidem atque a se illam pyxidem traditam pernegaret. Quem quo modo illi reprehenderent? Vidisse se dicerent? Primum ad se revocarent maximi facinoris crimen: deinde id se vidisse dicerent, quod, quo loco collocati fuerant, non potuissent videre. Tempore igitur ipso se ostenderunt, quum Licinius venisset, pyxidem expediret, manum porrigeret, venenum traderet. Mimi ergo est iam exitus, non fabulae: in quo quum clausula non invenitur, fugit aliquis e manibus: deinde scabilla concrepant, aulaeum tollitur. XXVIII. 66. Quaero enim cur Licinium titubantem, haesitantem, cedentem, fugere conantem mulieraria manus ista de manibus amiserit: cur non comprehenderint: cur non ipsius confessione, multorum oculis, facinoris denique voce tanti sceleris crimen expresserint? An timebant, ne tot unum, valentes imbecillum, alacres perterritum superare non possent?

Nullum argumentum in re, nulla suspitio in causa, nullus exitus criminis reperietur. Itaque haec causa ab argumentis, a coniectura, ab iis signis, quibus veritas illustrari solet, ad testes tota traducta est. Quos quidem ego, iudices, testes, non modo sine ullo timore, sed etiam cum aliqua spe delectationis exspecto. 67. Praegestit animus iam videre, primum lautos iuvenes, mulieris beatae ac nobilis familiares: deinde fortes viros, ab imperatrice in insidiis atque in praesidio balnearum collocatos: ex quibus requiram quem ad modum latuerint aut ubi, alveusne ille an equus Troianus fuerit, qui tot invictos viros muliebre bellum gerentes tulerit ac texerit. Illud vero respondere cogam, cur tot viri ac tales hunc, et unum et tam imbecillum quam videtis, non aut stantem comprenderint aut fugientem consecuti sint: qui se numquam profecto, si in istum locum processerint, explicabunt. Quam

volent in conviviis faceti, dicaces, non numquam etiam ad vinum diserti sint, alia fori vis est, alia triclinii: alia subselliorum ratio, alia lectorum: non idem iudicum comissatorumque conspectus: lux denique longe alia est solis ac lychnorum. Quam ob rem excutiemus omnes istorum delicias, omnes ineptias, si prodierint · sed me audiant, navent aliam operam, aliam ineant gratiam, in aliis se rebus ostentent: vigeant apud istam mulierem venustate, dominentur sumptibus, haereant, iaceant, deserviant, capiti vero innocentis fortunisque parcant.

XXIX. 68. At sunt servi illi de cognatorum sententia, nobilissimorum et clarissimorum hominum, manu missi. Tandem aliquid invenimus, quod ista mulier de suorum propinquorum, fortissimorum virorum, sententia atque auctoritate fecisse dicatur. Sed scire cupio quid habeat argumenti ista manumissio: in qua aut crimen est Caelio quaesitum aut quaestio sublata aut multarum rerum consciis servis cum causa praemium persolutum. — At propinquis, inquit, placuit. — Cur non placeret, quum tu rem te ad eos non ab aliis tibi adlatam, sed a te ipsa compertam deferre diceres? 69. Hic etiam miramur, si illam commenticiam pyxidem obscaenissima sit fabula consecuta? Nihil est quod in eius modi mulierem non cadere videatur. Audita et percelebrata sermonibus res est Percipitis animis, iudices, iam dudum quid velim vel potius quid nolim dicere. Quod etiam si est factum, certe a Caelio non est. Quid enim attinebat? Est enim ab aliquo fortasse adolescente non tam insulso quam non verecundo. Sin autem est fictum, non illud quidem modestum, sed tamen est non infacetum mendacium. Quod profecto nunquam hominum sermo atque opinio comprobasset, nisi omnia, quae cum turpitudine aliqua dicerentur, in istam quadrare apte viderentur.

70. Dicta est a me causa, iudices, et perorata. Iam intelligitis quantum iudicium sustineatis, quanta res sit commissa vobis. De vi quaeritis: quae lex ad imperium, ad maiestatem, ad statum patriae, ad salutem omnium pertinet: quam legem Q. Catulus armata dissensione civium rei publicae paene extremis temporibus tulit, quaeque lex sedata illa flamma consulatus mei fumantes reliquias coniurationis exstinxit. Hac nunc lege Caelii ado-

lescentia non ad rei publicae poenas, sed ad mulieris libidines et delicias deposcitur. XXX. 71. Atque hoc etiam loco M. Camurtii et C. Caesernii damnatio praedicatur. O stultitiamne dicam an impudentiam singularem! Audetisne, quum ab ea muliere veniatis, facere istorum hominum mentionem? audetisne excitare tanti flagitii memoriam, non exstinctam illam quidem, sed repressam vetustate? Quo enim illi crimine peccatoque perierunt? nempe, quod eiusdem mulieris dolorem et iniuriam Vettiano nefario stupro sunt persecuti. Ergo ut audiretur Vettii nomen in causa, ut illa vetus aeraria fabula reficeretur, idcirco Camurtii et Caesernii est causa renovata? qui quamquam lege de vi certe non tenebantur, eo maleficio tamen erant implicati, ut ex nullius legis laqueis eximendi viderentur. 72. M. vero Caelius cur in hoc iudicium vocatur? cui neque proprium crimen quaestionis obiicitur nec vero aliquod eius modi quod sit a lege seiunctum, cum vestra severitate coniunctum: cuius prima aetas dedita disciplinae fuit iisque artibus, quibus instituimur ad hunc usum forensem, ad capessendam rem publicam, ad honorem, gloriam, dignitatem: iis autem fuit amicitiis maiorum natu, quorum imitari industriam continentiamque maxime velit, iis aequalium studiis, ut eumdem quem optimi ac nobilissimi petere cursum laudis videretur. 73. Quum autem paullum iam roboris accessisset aetati, in Africam profectus est, Q. Pompeio pro consule contubernalis, castissimo homini atque omnis officii diligentissimo: in qua provincia quum res erant et possessiones paternae tum etiam usus quidam provincialis, non sine causa a maioribus huic aetati tributus. Decessit illinc Pompeii iudicio probatissimus, ut ipsius testimonio cognoscetis: voluit vetere instituto, eorum adolescentium exemplo, qui post in civitate summi viri et clarissimi cives exstiterunt, industriam suam a populo Romano ex aliqua illustri accusatione cognosci. XXXI. 74. Vellem alio potius eum cupiditas gloriae detulisset, sed abiit huius tempus querellae: Accusavit C. Antonium, collegam meum, cui misero praeclari in rem publicam beneficii memoria nihil profuit, nocuit opinio maleficii cogitati. Postea nemini umquam concessit aequalium, plus ut in foro, plus ut in negotiis versaretur causisque amicorum, plus ut valeret inter suos gratia. Quae nisi vigilantes

homines, nisi sobrii, nisi industrii consequi non possunt, omnia labore et diligentia est consecutus. 75. In hoc flexu quasi aetatis — nihil enim occultabo fretus humanitate ac sapientia vestra — fama adolescentis paullum haesit ad metas notitia nova mulieris et infelici vicinitate et insolentia voluptatum, quae quum inclusae diutius et prima aetate compressae et constrictae fuerunt, subito se non nunquam profundunt atque eiiciunt universae. Qua ex vita vel dicam quo ex sermone — nequaquam enim tantum erat quantum homines loquebantur — verum ex eo quidquid erat, emersit totumque se eiecit atque extulit, tantumque abest ab illius familiaritatis infamia, ut eiusdem nunc ab sese inimicitias odiumque propulset. 76. Atque ut iste interpositus sermo deliciarum desidiaeque moreretur — fecit me mehercule invito et multum repugnante, sed tamen fecit —, nomen amici mei de ambitu detulit: quem absolutum insequitur, revocat: nemini nostrum obtemperat, est violentior quam vellem. Sed ego non loquor de sapientia, quae non cadit in hanc aetatem: de impetu animi loquor, de cupiditate vincendi, de ardore mentis ad gloriam: quae studia in his iam aetatibus nostris contractiora esse debent, in adolescentia vero tamquam in herbis significant quae virtutis maturitas et quantae fruges industriae sint futurae. Etenim semper magno ingenio adolescentes refrenandi potius a gloria quam incitandi fuerunt: amputanda plura sunt illi aetati, si quidem efflorescit ingenii laudibus, quam inserenda. 77. Qua re si cui nimium efferbuisse videtur huius vel in suscipiendis vel in gerendis inimicitiis suis ferocitas, si quem etiam minimorum horum aliquid offendit, si purpurae genus, si amicorum catervae, si splendor, si nitor, iam ista deferbuerint, iam aetas omnia, iam usus, iam dies mitigarit.

XXXII. Conservate igitur rei publicae, iudices, civem bonarum artium, bonarum partium, bonorum virorum. Promitto hoc vobis et rei publicae spondeo, si modo nos ipsi rei publicae satis fecimus, numquam hunc a nostris rationibus seiunctum fore. Quod quum fretus nostra familiaritate promitto tum quod durissimis se ipse legibus iam obligavit. 78. Non enim potest, qui hominem consularem, quod ab eo rem pu-

blicam violatam diceret, in iudicium vocarit, ipse esse in re publica civis turbulentus: non potest, qui ambitu ne absolutum quidem patiatur esse absolutum, ipse impune umquam esse largitor. Habet a M. Caelio res publica, iudices, duas accusationes vel obsides periculi vel pignora voluntatis. Qua re oro obtestorque vos, iudices, ut, qua in civitate paucis his diebus Sex. Clodius absolutus est, quem vos per biennium aut ministrum seditionis aut ducem vidistis, qui aedes sacras, qui censum populi Romani, qui memoriam publicam suis manibus incendit, hominem sine re, sine fide, sine spe, sine sede, sine fortunis, ore, lingua, manu, vita omni inquinatum: qui Catuli monumentum adflixit, meam domum diruit, mei fratris incendit: qui in Palatio atque in urbis oculis servitia ad caedem et inflammandam urbem incitavit: in hac civitate ne patiamini illum absolutum muliebri gratia, M. Caelium libidini muliebri condonatum, ne eadem mulier cum suo coniuge et fratre et turpissimum latronem eripuisse et honestissimum adolescentem oppressisse videatur. 79. Quod quum huius vobis adolescentiam proposueritis, constituitote ante oculos etiam huius miseri senectutem, qui hoc unico filio nititur, in huius spe requiescit, huius unius casum pertimescit: quem vos, supplicem vestrae misericordiae, servum potestatis, abiectum non tam ad pedes quam ad mores sensusque vestros, vel recordatione parentum vestrorum vel liberorum iucunditate sustentate, ut in alterius dolore vel pietati vel indulgentiae vestrae serviatis. Nolite, iudices, aut hunc iam natura ipsa occidentem velle maturius exstingui vulnere vestro quam suo fato, aut hunc nunc primum florescentem, firmata iam stirpe virtutis, tamquam turbine aliquo aut subita tempestate pervertere. 80. Conservate parenti filium, parentem filio, ne aut senectutem iam prope desperatam contempsisse aut adolescentiam plenam spei maximae non modo non aluisse vos, sed etiam perculisse atque adflixisse videamini. Quem si nobis, si suis, si rei publicae conservatis, addictum, deditum, obstrictum vobis ac liberis vestris habebitis omniumque huius nervorum ac laborum vos potissimum, iudices, fructus uberes diuturnosque capietis.

M. TULLII CICERONIS
DE PROVINCIIS CONSULARIBUS IN SENATU ORATIO.

ARGUMENTUM.

Quum Cn. Cornelio Lentulo L. Marcio Philippo coss. anno p. u. c. 698 provinciae decernendae a senatu essent duae, e lege Sempronia, qua hoc erat sancitum, ut ante comitia consularia senatus decerneret, in quas provincias, qui designarentur consules, post consulatum irent, et de quattuor provinciis sententiae essent dictae, de Galliis duabus, quae illo tempore uno C. Caesaris imperio erant coniunctae, et de Syria et Macedonia, quarum illam L. Calpurnius Piso, hanc A. Gabinius obtinebat imperio consulari, M. Tullius sententiam rogatus hac ipsa, quae infra legitur, oratione censuit consulibus, qui designarentur, in annum 700. provincias Syriam et Macedoniam esse decernendas ita, ut eas proximo quidem anno p. u. c. 699. duo praetores obtinerent, C. autem Caesari duas Gallias coniuncto imperio esse relinquendas, cui aut citeriorem Galliam aut ulteriorem non nulli detrahere studebant. Dictis a senatoribus sententiis senatus consultum in hanc sententiam factum est, ut C. quidem Caesari imperium utriusque Galliae prorogaretur, L. autem Pisoni Q. Ancharius in Macedonia et A. Gabinio in Syria M. Licinius Crassus succederent.

I. 1. Si quis vestrum, patres conscripti, exspectat quas sim provincias decreturus, consideret ipse secum qui mihi homines ex provinciis potissimum detrahendi sint: non dubitabit quid sentire me conveniat, quum quid mihi sentire necesse sit cogitarit. Ac si princeps eam sententiam dicerem: laudaretis profecto: si solus, certe ignosceretis: etiam si paullo minus utilis vobis sententia videretur, veniam tamen aliquam dolori meo tribueretis. Nunc vero, patres conscripti, non parva adficior voluptate, vel quod hoc maxime rei publicae conducit, Syriam Macedoniamque decerni, ut dolor meus nihil a communi utilitate dissentiat, vel quod habeo auctorem P. Servilium, qui ante me sententiam dixit, virum clarissimum et quum in universam rem publicam tum etiam erga meam salutem fide ac benevolentia singulari. 2. Quod si ille et paullo ante et quotienscumque ei locus dicendi ac potestas fuit, Gabinium et Pisonem, duo rei publicae portenta ac

paene funera, quum propter alias causas tum maxime propter illud insigne scelus eorum et importunam in me crudelitatem non solum sententia sua, sed etiam verborum gravitate esse notandos putavit, quonam me animo in eos esse oportet, cuius illi salutem pro pignore tradiderunt ad explendas suas cupiditates? Sed ego in hac sententia dicenda non parebo dolori meo, non iracundiae serviam. Quo animo unus quisque vestrum debet esse in illos, hoc ero: praecipuum illum et proprium sensum doloris mei, quem tamen vos communem semper vobis mecum esse duxistis, a sententia dicenda amovebo, ad ulciscendi tempora reservabo.

II. 3. Quattuor sunt provinciae, patres conscripti, de quibus adhuc intelligo sententias esse dictas: Galliae duae, quas hoc tempore uno imperio videmus esse coniunctas, et Syria et Macedonia, quas vobis invitis et oppressis pestiferi illi consules pro perversae rei publicae praemiis occupaverunt. Decernendae nobis sunt lege Sempronia duae. Quid est quod possimus de Syria Macedoniaque dubitare? Mitto, quod eas ita partas habent ii, qui nunc obtinent, ut non ante attigerint quam hunc ordinem condemnarint, quam auctoritatem vestram e civitate exterminarint, quam fidem publicam, quam perpetuam populi Romani salutem, quam me ac meos omnes foedissime crudelissimeque vexarint. 4. Omnia domestica atque urbana mitto: quae tanta sunt, ut numquam Hannibal huic urbi tantum mali optarit, quantum illi effecerint: ad ipsas venio provincias: quarum Macedonia, quae erat antea munita plurimorum imperatorum non turribus, sed tropaeis, quae multis victoriis erat iam diu triumphisque pacata, sic a barbaris, quibus est propter avaritiam pax erepta, vexatur, ut Thessalonicenses positi in gremio imperii nostri relinquere oppidum et arcem munire cogantur, ut via illa nostra, quae per Macedoniam est usque ad Hellespontum militaris, non solum excursionibus barbarorum sit infesta, sed etiam castris Thraeciis distincta ac notata. Ita gentes eae, quae, ut pace uterentur, vim argenti dederant praeclaro nostro imperatori, ut exhaustas domos replere possent, pro empta pace bellum nobis prope iustum intulerunt.

5. Iam vero exercitus noster ille superbissimo dilectu

et durissima conquisitione collectus omnis interiit. Magno hoc dico cum dolore. III. Miserandum in modum milites populi Romani capti, necati, deserti, dissipati sunt, incuria, fame, morbo, vastitate consumpti, ut, quod est indignissimum, scelus imperatoris in poenam exercitus expiatum esse videatur. Atque hanc Macedoniam, domitis iam gentibus finitimis barbariaque compressa, pacatam ipsam per se et quietam, tenui praesidio atque exigua manu, etiam sine imperio, per legatos, nomine ipso populi Romani tuebamur: quae nunc consulari imperio atque exercitu ita vexata est, vix ut se possit diuturna pace recreare: quum interea quis vestrum hoc non audivit, quis ignorat Achaeos ingentem pecuniam pendere L. Pisoni quotannis, vectigal ac portorium Dyrrhachinorum totum in huius unius quaestum esse conversum, urbem Byzantiorum vobis atque huic imperio fidelissimam hostilem in modum esse vexatam? quo ille, postea quam nihil exprimere ab egentibus, nihil ulla vi a miseris extorquere potuit, cohortes in hiberna misit: iis praeposuit quos putavit fore diligentissimos satellites scelerum, ministros cupiditatum suarum. 6. Omitto iuris dictionem in libera civitate contra leges senatusque consulta, caedes relinquo, libidines praetereo: quarum acerbissimum exstat indicium et ad insignem memoriam turpitudinis et paene ad iustum odium imperii nostri, quod constat nobilissimas virgines se in puteos abiecisse et morte voluntaria necessariam turpitudinem depulisse. Nec haec idcirco omitto, quod non gravissima sint, sed quia nunc sine teste dico. IV. Ipsam vero urbem Byzantiorum fuisse refertissimam atque ornatissimam signis quis ignorat? quae illi exhausti sumptibus bellisque maximis, quum omnes Mithridaticos impetus totumque Pontum armatum effervescentem in Asiam atque erumpentem ore, repulsum et cervicibus interclusum suis sustinerent, tum, inquam, Byzantii et postea signa illa et reliqua urbis ornamenta sanctissime custodita tenuerunt: 7. te imperatore infelicissimo et taeterrimo, Caesonine Calventi, civitas libera et pro eximiis suis beneficiis a senatu et a populo Romano liberata sic spoliata atque nudata est, ut, nisi C. Vergilius legatus, vir fortis et innocens, intervenisset, unum signum Byzantii ex maximo

numero nullum haberent. Quod fanum in Achaia, qui locus aut lucus in Graecia tota tam sanctus fuit in quo ullum simulacrum, ullum ornamentum reliquum sit? Emisti a foedissimo tribuno plebis tum in illo naufragio huius urbis, quam tu idem, qui gubernare debueras, everteras, tum, inquam, emisti grandi pecunia, ut tibi de pecuniis creditis ius in liberos populos contra senatus consulta et contra legem generi tui dicere liceret: id emptum ita vendidisti, ut aut ius non diceres aut bonis cives Romanos everteres. 8. Quorum ego nihil dico, patres conscripti, nunc in hominem ipsum: de provincia disputo. Itaque omnia illa, quae et saepe audistis et tenetis animis, etiam si non audiatis, praetermitto: nihil de hac eius urbana, qnam ille praesens in mentibus vestris oculisque defixit, audacia loquor: nihil de superbia, nihil de contumacia, nihil de crudelitate disputo. Lateant libidines eius illae tenebricosae, quas fronte et supercilio, non pudore et temperantia contegebat: de provincia, quod agitur, id disputo. Huic vos non summittetis? hunc diutius manere patiemini? cuius, ut provinciam tetigit, sic fortuna cum improbitate certavit, ut nemo posset utrum posterior an infelicior esset iudicare. 9. An vero in Syria diutius est Semiramis illa retinenda? cuius iter in provinciam fuit eius modi, ut rex Ariobarzanes consulem vestrum ad caedem faciendam tamquam aliquem Thraecem conduceret. Deinde adventus in Syriam primus equitatus habuit interitum: post concisae sunt optimae cohortes. Igitur in Syria imperatore illo nihil aliud [neque gestum] neque actum est nisi pactiones pecuniarum cum tyrannis, decisiones, direptiones, latrocinia, caedes: quum palam populi Romani imperator, instructo exercitu, dexteram tendens, non ad laudem milites hortaretur, sed omnia sibi et empta et emenda esse clamaret.

V. 10. Iam vero publicanos miseros — me etiam miserum illorum ita de me meritorum miseriis ac dolore! — tradidit in servitutem Iudaeis et Syris, nationibus natis servituti. Statuit ab initio et in eo perseveravit, ius publicano non dicere: pactiones sine ulla iniuria factas rescidit: custodias sustulit: vectigales multos ac stipendiarios liberavit: quo in oppido ipse esset aut quo veniret, ibi publicanum aut

publicani servum esse vetuit. Quid multa? crudelis haberetur, si in hostes animo fuisset eo, quo fuit in cives Romanos, eius ordinis praesertim, qui est semper dignitate sua, benignitate magistratus sustentatus. **11.** Itaque, patres conscripti, videtis non temeritate redemptionis aut negotii gerendi inscitia, sed avaritia, superbia, crudelitate Gabinii paene adflictos iam atque eversos publicanos: quibus quidem vos in his angustiis aerarii tamen subveniatis necesse est, etsi iam multis non potestis, qui propter illum hostem senatus, inimicissimum ordinis equestris bonorumque omnium non solum bona, sed etiam honestatem miseri deperdiderunt: quos non parcimonia, non continentia, non virtus, non labor, non splendor tueri potuit contra illius helluonis et praedonis audaciam. **12.** Quid? qui se etiam nunc subsidiis patrimonii aut amicorum liberalitate sustentant, hos perire patiemur? An, si qui frui publico non potuit per hostem, hic tegitur ipsa lege censoria: quem is frui non sinit, qui est, etiam si non appellatur, hostis, huic ferri auxilium non oportet? Retinete igitur in provincia diutius eum, qui de sociis cum hostibus, de civibus cum sociis faciat pactiones: qui hoc etiam se pluris esse quam collegam putet, quod ille vos tristitia vultuque deceperit, ipse numquam se minus, quam erat, nequam esse simularit. Piso autem alio quodam modo gloriatur se brevi tempore perfecisse, ne Gabinius unus omnium nequissimus existimaretur.

VI. **13.** Hos vos de provinciis, si non aliquando deducendi essent, deripiendos non putaretis? et has duplices pestes sociorum, militum clades, publicanorum ruinas, provinciarum vastitates, imperii maculas teneretis? At iidem vos anno superiore hos eosdem revocabatis, quum vix in provincias pervenissent. Quo tempore si liberum vestrum iudicium fuisset nec totiens dilata res nec ad extremum e manibus erepta restituissetis, id quod cupiebatis, vestram auctoritatem iis, per quos erat amissa, revocatis et iis ipsis praemiis extortis, quae erant pro scelere atque eversione patriae consecuti: **14.** qua e poena si tum aliorum opibus, non suis, invitissimis vobis evolarunt, at aliam multo maiorem gravioremque subierunt. Quae enim homini, in quo aliqui si non famae pu-

dor, at supplicii timor est, gravior poena accidere potuit, quam non credi litteris iis, quae rem publicam bene gestam in bello nuntiarent? Hoc statuit senatus, quum frequens supplicationem Gabinio denegavit: primum homini sceleribus flagitiisque contaminatissimo nihil esse credendum: deinde a proditore atque eo, quem praesentem hostem rei publicae cognosset, bene rem publicam geri non potuisse: postremo ne deos quidem immortales velle aperiri sua templa et sibi supplicari hominis impurissimi et sceleratissimi nomine. Itaque ille alter aut ipse est homo doctus et a suis Graecis subtilius eruditus, quibuscum iam in exostra helluatur, antea post siparium solebat, aut amicos habet prudentiores quam Gabinius, cuius nullae litterae proferuntur.

VII. 15. Hosce igitur imperatores habebimus? quorum alter non audet nos certiores facere, cur imperator appelletur: alterum, si tabellarii non cessarint, necesse est paucis diebus poeniteat audere. Cuius amici, si qui sunt aut si beluae tam immani tamque taetrae possunt ulli esse amici, hac consolatione utuntur, etiam T. Albucio supplicationem hunc ordinem denegasse. Quod est primum dissimile: res in Sardinia cum mastrucatis latrunculis a propraetore una cohorte auxiliaria gesta et bellum cum maximis Syriae gentibus ac tyrannis consulari exercitu imperioque confectum. Deinde Albucius, quod a senatu petebat, ipse sibi in Sardinia ante decreverat. Constabat enim Graecum hominem ac levem in ipsa provincia quasi triumphasse. Itaque hanc eius temeritatem senatus supplicatione denegata notavit. 16. Sed fruatur sane hoc solacio atque hanc insignem ignominiam, quoniam uni praeter se inusta est, putet esse leviorem, dum modo, cuius exemplo se consolatur, eius exitum exspectet, praesertim quum in Albucio nec Pisonis libidines nec audacia Gabinii fuerit ac tamen hac una plaga conciderit, ignominia senatus.

17. Atqui duas Gallias qui decernit consulibus duobus, hos retinet ambo: qui autem alteram Galliam et aut Syriam aut Macedoniam, tamen alterum retinet et in utriusque pari scelere disparem condicionem facit. Faciam, inquit, illas praetorias, ut Pisoni et Gabinio succedatur statim. Si hic sinat. Tum enim tribunus intercedere poterit: nunc non potest.

Itaque ego idem, qui nunc consulibus iis, qui designati erunt, Syriam Macedoniamque decerno, decernam easdem praetorias, ut et praetores annuas provincias habeant et eos quam primum videamus, quos animo aequo videre non possumus. VIII. Sed mihi credite: numquam succedetur illis, nisi quum ea lege referetur, qua intercedi de provinciis non licebit. Itaque hoc tempore amisso annus est integer vobis exspectandus: quo interiecto civium calamitas, sociorum aerumna, sceleratissimorum hominum impunitas propagatur.

18. Quod si essent illi optimi viri, tamen ego mea sententia C. Caesari succedendum nondum putarem. Qua de re dicam, patres conscripti, quae sentio, atque illam interpellationem mei familiarissimi, qua paullo ante interrupta est oratio mea, non pertimescam. Negat me vir optimus inimiciorem Gabinio debere esse quam Caesari: omnem illam tempestatem, cui cesserim, Caesare impulsore atque adiutore esse excitatam. Cui si primum sic respondeam, me communis utilitatis habere rationem, non doloris mei, possimne probare, quum id me facere dicam, quod exemplo fortissimorum et clarissimorum civium facere possim? An Ti. Gracchus — patrem dico, cuius utinam filii ne degenerássent a gravitate patria! — tantam laudem est adeptus, quod tribunus plebis solus ex toto illo collegio L. Scipioni auxilio fuit, inimicissimus et ipsius et fratris eius Africani, iuravitque in contione se in gratiam non redisse, sed alienum sibi videri dignitate imperii, quo duces essent hostium Scipione triumphante ducti, eodem ipsum duci, qui triumphasset? 19. Quis plenior inimicorum fuit C. Mario? L. Crassus, M. Scaurus alieni: inimici omnes Metelli. At ii non modo illum inimicum ex Gallia sententiis suis non detrahebant, sed ei propter rationem Gallici belli provinciam extra ordinem decernebant. Bellum in Gallia maximum gestum est: domitae sunt a Caesare maximae nationes, sed nondum legibus, nondum iure certo, nondum satis firma pace devinctae. Bellum adfectum videmus et, vere ut dicam, paene confectum, sed ita, ut, si idem extrema persequitur qui inchoavit, iam omnia perfecta videamus, si succeditur, periculum sit ne instauratas maximi belli reliquias ac renovatas audiamus. Ergo ego senator, ini-

micus, si ita vultis, homini, amicus esse, sicut semper fui rei publicae debeo. 20. Quid? si ipsas inimicitias deponam rei publicae causa, quis me tandem iure reprehendet? praesertim quum ego omnium meorum consiliorum atque factorum exempla semper ex summorum hominum factis mihi censuerim petenda. IX. An vero M. ille Lepidus, qui bis consul et pontifex maximus fuit, non solum memoriae testimonio, sed etiam annalium litteris et summi poëtae voce laudatus est, quod cum M. Fulvio collega, quo die censor est factus, homine inimicissimo, in campo statim rediit in gratiam, ut commune officium censurae communi animo ac voluntate defenderent? 21. Atque, ut vetera, quae sunt innumerabilia, mittam, tuus pater, Philippe, nonne uno tempore cum suis inimicissimis in gratiam rediit? quibus eum omnibus eadem res publica reconciliavit, quae alienarat. 22. Multa praetereo, quod intueor coram haec lumina atque ornamenta rei publicae, P. Servilium et M. Lucullum. Utinam etiam L. Lucullus illic adsideret! Quae fuerunt inimicitiae in civitate graviores quam Lucullorum atque Servilii? quas in viris fortissimis non solum exstinxit res publica dignitasque ipsorum, sed etiam ad amicitiam consuetudinemque traduxit. Quid? Q. Metellus Nepos, nonne consul in templo Iovis optimi maximi, permotus quum auctoritate vestra tum illius P. Servilii incredibili gravitate dicendi, absens mecum summo suo beneficio rediit in gratiam? An ego possum huic esse inimicus, cuius litteris, fama, nuntiis celebrantur aures cotidie meae novis nominibus gentium, nationum, locorum? 23. Ardeo, mihi credite, patres conscripti, — id quod vosmet de me existimatis et facitis ipsi — incredibili quodam amore patriae: qui me amor et subvenire olim impendentibus periculis maximis cum dimicatione capitis et rursum, quum omnia tela undique esse intenta in patriam viderem, subire coëgit atque excipere unum pro universis. Hic me meus in rem publicam animus pristinus ac perennis cum C. Caesare reducit, reconciliat, restituit in gratiam.

24. Quod volent denique, homines existiment: nemini ego possum esse bene merenti de re publica non amicus. X. Etenim si iis, qui haec omnia flamma ac ferro delere voluerunt,

on inimicitias solum, sed etiam bellum indixi atque intuli, uum partim mihi illorum familiares, partim etiam me defenente capitis iudiciis essent liberati, cur eadem res publica, uae me in amicos inflammare potuit, inimicis placare non posit? Quod mihi odium cum P. Clodio fuit, nisi quod perniciom patriae civem fore putabam, qui turpissima libidine inensus duas res sanctissimas, religionem et pudicitiam, uno celere violasset? Num est igitur dubium ex iis rebus, quas egit agitque cotidie, quin ego in illo oppugnando rei pulicae plus quam otio meo, non nulli in eodem defendendo uo plus otio quam communi prospexerint? 25. Ego me C. Caesare in re publica dissensisse fateor et sensisse voiscum: sed nunc iisdem vobis adsentior, cum quibus antea entiebam. Vos enim, ad quos litteras L. Piso de suis rebus on audet mittere, qui Gabinii litteras insigni quadam nota tque ignominia nova condemnastis, C. Caesari supplicatioes decrevistis, numero ut nemini uno ex bello, honore ut mnino nemini. Cur igitur exspectem hominem aliquem, ui me cum illo in gratiam reducat? Reduxit ordo amplissiius et ordo is, qui est et publici consilii et meorum omnium onsiliorum auctor et princeps. Vos sequor, patres conscripti, obis obtempero, vobis adsentior, qui, quam diu C. Caesaris onsilia in re publica non maxime diligebatis, me quoque um illo minus coniunctum videbatis: postea quam rebus estis mentes vestras voluntatesque mutastis, me non solum omitem esse sententiae vestrae, sed etiam laudatorem viistis.

XI. 26. Sed quid est quod in hac causa maxime homines dmirentur et reprehendant meum consilium, quum ego idem ntea multa decreverim, quae magis ad hominis dignitatem uam ad rei publicae necessitatem pertinerent? Supplicatioem quindecim dierum decrevi sententia mea. Rei publicae atis erat tot dierum quot C. Mario. Dis immortalibus non rat exigua eadem gratulatio quae ex maximis bellis. Ergo le cumulus dierum hominis est dignitati tributus. 27. In quo go, quo consule referente primum decem dierum est suppliatio decreta Cn. Pompeio Mithridate interfecto et confecto lithridatico bello et cuius sententia primum duplicata est

supplicatio consularis — mihi enim estis adsensi, quum eiusdem Pompeii litteris recitatis, confectis omnibus maritimis terrestribusque bellis, supplicationem dierum decem decrevistis —, sum Cn. Pompeii virtutem et animi magnitudinem admiratus, quod, quum ipse ceteris omnibus esset omni honore antelatus, ampliorem honorem alteri tribuebat quam ipse erat consecutus. Ergo in illa supplicatione, quam ego decrevi, res ipsa tributa est dis immortalibus et maiorum institutis et utilitati rei publicae, sed dignitas verborum, honos et novitas et numerus dierum Caesaris ipsius laudi gloriaeque concessus est. 28. Relatum est ad nos nuper de stipendio exercitus: non decrevi solum, sed etiam ut vos decerneretis laboravi: multa dissentientibus respondi: scribendo adfui. Tum quoque homini plus tribui quam nescio cui necessitati. Illum enim arbitrabar etiam sine hoc subsidio pecuniae retinere exercitum praeda ante parta et bellum conficere posse: sed decus illud et ornamentum triumphi minuendum nostra parcimonia non putavi. Actum est de decem legatis, quos alii omnino non dabant, alii exempla quaerebant, alii tempus differebant, alii sine ullis verborum ornamentis dabant: in ea quoque re sic sum locutus, ut omnes intelligerent me id, quod rei publicae causa sentirem, facere uberius propter ipsius Caesaris dignitatem.

XII. 29. At ego idem nunc in provinciis decernendis, qui illas omnes res egi silentio, interpellor, quum in superioribus causis hominis ornamenta fuerint, in hac me nihil aliud nisi ratio belli, nisi summa utilitas rei publicae moveat. Nam ipse Caesar quid est cur in provincia commorari velit nisi ut ea, quae per eum adfecta sunt, perfecta rei publicae tradat? Amoenitas eum, credo, locorum, urbium pulcritudo, hominum nationumque illarum humanitas et lepos, victoriae cupiditas, finium imperii propagatio retinet. Quid illis terris asperius, quid incultius oppidis, quid nationibus immanius, quid porro tot victoriis praestabilius, quid Oceano longius inveniri potest? An reditus in patriam habet aliquam offensionem? utrum apud populum, a quo missus est, an apud senatum, a quo ornatus est? an dies auget eius desiderium, an magis oblivionem, ac laurea illa magnis periculis

rta amittit longo intervallo viriditatem? Qua re si qui homim non diligunt, nihil est quod eum de provincia devocent. l gloriam devocant, ad triumphum, ad gratulationem, ad sumım honorem senatus, equestris ordinis gratiam, populi caatem. 30. Sed si ille hac tam eximia fortuna propter utiatem rei publicae frui non properat, ut omnia illa conficiat, ıid ego senator facere debeo, quem, etiam si ille aliud velt, rei publicae consulere oporteret?

Ego vero sic intelligo, patres conscripti, nos hoc tempore provinciis decernendis perpetuae pacis habere oportere tionem. Nam quis hoc non sentit, omnia alia esse nobis cua ab omni periculo atque etiam suspitione belli? 31. Iam u mare videmus illud immensum, cuius fervore non solum aritimi cursus, sed urbes etiam et viae militares iam teneıntur, virtute Cn. Pompeii sic a populo Romano ab Oceano que ad ultimum Pontum tamquam unum aliquem portum tum et clausum teneri: nationes eas, quae numero hominum multitudine ipsa poterant in provincias nostras redundare, ab eodem esse partim recisas, partim repressas, ut Asia, ıae imperium antea nostrum terminabat, nunc tribus novis ovinciis ipsa cingatur. Possum de omni regione, de omni nere hostium dicere. Nulla gens est quae non aut ita suba sit, ut vix exstet, aut ita domita, ut quiescat, aut ita pata, ut victoria nostra imperioque laetetur. XIII. 32. Bellum allicum, patres conscripti, C. Caesare imperatore gestum t, antea tantum modo repulsum. Semper illas nationes ostri imperatores refutandas potius bello quam lacessendas ıtaverunt. Ipse ille C. Marius, cuius divina atque eximia rtus magnis populi Romani luctibus funeribusque subvenit, fluentes in Italiam Gallorum maximas copias repressit, non se ad eorum urbes sedesque penetravit. Modo ille meorum borum, periculorum, consiliorum socius, C. Pomptinus, forssimus vir, ortum repente bellum Allobrogum atque hac elerata coniuratione excitatum proeliis fregit eosque douit, qui lacessierant, et ea victoria contentus re publica metu perata quievit.

C. Caesaris longe aliam video fuisse rationem. Non enim bi solum cum iis, quos iam armatos contra populum Roma-

num videbat, bellandum esse duxit, sed totam Galliam in nostram dicionem esse redigendam. 33. Itaque cum acerrimis nationibus et maximis Germanorum et Helvetiorum proeliis felicissime decertavit: ceteras conterruit, compulit, domuit, imperio populi Romani parere adsuefecit et quas regiones quasque gentes nullae nobis antea litterae, nulla vox, nulla fama notas fecerat, eas noster imperator nosterque exercitus et populi Romani arma peragrarunt. Semitam tantum Galliae tenebamus antea, patres conscripti: ceterae partes a gentibus aut inimicis huic imperio aut infidis aut incognitis aut certe immanibus et barbaris et bellicosis tenebantur: quas nationes nemo umquam fuit quin frangi domarique cuperet: nemo sapienter de re publica nostra cogitavit iam inde a principio huius imperii quin Galliam maxime timendam huic imperio esse putaret, sed propter vim ac multitudinem gentium illarum numquam est antea cum omnibus dimicatum. Restitimus semper lacessiti. Nunc denique est perfectum ut imperii nostri terrarumque illarum idem esset extremum.

XIV. 34. Alpibus Italiam munierat antea natura non sine aliquo divino numine. Nam si ille aditus Gallorum immanitati multitudinique patuisset, numquam haec urbs summo imperio domicilium ac sedem praebuisset. Quae iam licet considant! Nihil est enim ultra illam altitudinem montium usque ad Oceanum quod sit Italiae pertimescendum. Sed tamen una atque altera aestas vel metu vel spe vel poena vel praemiis vel armis vel legibus potest totam Galliam sempiternis vinculis astringere. Impolitae vero res et acerbae si erunt relictae, quamquam sunt accisae, tamen efferent se aliquando et ad renovandum bellum revirescent. 35. Qua re sit in eius tutela Gallia, cuius fidei, virtuti, felicitati commendata est. Qui si Fortunae muneribus amplissimis ornatus saepius eius deae periculum facere nollet: si in patriam, si ad deos penates, si ad eam dignitatem, quam in civitate sibi propositam videt, si ad iucundissimos liberos, si ad clarissimum generum redire properaret: si in Capitolium invehi victor cum illa insigni laude gestiret: si denique timeret casum aliquem, qui illi tantum addere iam non potest quantum auferre, nos tamen oporteret ab eodem illa omnia, a quo profligata sunt,

confici velle. Quum vero ille suae gloriae iam pridem, rei publicae nondum satis fecerit et malit tamen tardius ad suorum laborum fructus pervenire quam non explere susceptum rei publicae munus, nec imperatorem incensum ad rem publicam bene gerendam revocare nec totam Gallici belli rationem prope iam explicatam perturbare atque impedire debemus.

XV. 36. Nam illae sententiae virorum clarissimorum minime probandae sunt: quorum alter ulteriorem Galliam decernit cum Syria, alter citeriorem. Qui ulteriorem, omnia illa, de quibus disserui paullo ante, perturbat, simul ostendit eam se tenere legem, quam esse legem neget, et, quae pars provinciae sit, cui non possit intercedi, hanc se avellere, quae defensorem habeat, non tangere: simul et illud facit, ut, quod illi a populo datum sit, id non violet, quod senatus dederit, id senator properet auferre. 37. Alter belli Gallici rationem habet, fungitur officio boni senatoris legem, quam non putat, eam quoque servat: praefinit enim successori diem. Quo mihi nihil videtur alienius a dignitate disciplinaque maiorum, quam ut, qui consul Kalendis Ianuariis habere provinciam debet, is ut eam desponsam, non decretam habere videatur. Fuerit toto in consulatu sine provincia, cui fuerit, ante quam designatus est, decreta provincia? Sortietur an non? Nam et non sortiri absurdum est et quod sortitus sis non habere. Proficiscetur paludatus? Quo? quo pervenire ante certam diem non licebit. Ianuario, Februario provinciam non habebit. Kalendis ei denique Martiis nascetur repente provincia. 38. Ac tamen his sententiis Piso in provincia permanebit. Quae cum gravia sunt tum nihil gravius illo, quod multari imperatorem deminutione provinciae contumeliosum est, neque solum summo in viro, sed etiam mediocri in homine ne accidat providendum.

XVI. Ego vos intelligo, patres conscripti, multos decrevisse eximios honores C. Caesari et prope singulares. Si, quod ita meritus erat, grati, sin etiam, ut quam coniunctissimus huic ordini esset, sapientes ac divini fuistis. Neminem umquam est hic ordo complexus honoribus et beneficiis suis, qui ullam dignitatem praestabiliorem ea, quam per vos esset adeptus, putarit. Nemo umquam hic potuit esse princeps, qui

maluerit esse popularis. Sed homines aut propter indignitatem suam diffisi ipsi sibi aut propter reliquorum obtrectationem ab huius ordinis coniunctione depulsi saepe ex hoc portu se in illos fluctus prope necessario contulerunt. Qui si ex illa iactatione cursuque populari bene gesta re publica referunt aspectum in curiam atque huic amplissimae dignitati esse commendati volunt, non modo non repellendi sunt, verum etiam expetendi. 39. Monemur a fortissimo viro atque optimo post hominum memoriam consule, ut provideamus ne citerior Gallia nobis invitis alicui [detur] post eos consules, qui nunc erunt designati, perpetuoque posthac ab iis, qui hunc ordinem oppugnent, populari ac turbulenta ratione teneatur. Quam ego plagam etsi non contemno, patres conscripti, praesertim monitus a sapientissimo consule et diligentissimo custode pacis atque otii, tamen vehementius arbitror pertimescendum, si hominum clarissimorum ac potentissimorum aut honorem minuero aut studium erga hunc ordinem repudiaro. Nam ut C. Iulius omnibus a senatu eximiis aut novis rebus ornatus per manus hanc provinciam tradat ei, cui minime vos velitis: per quem ordinem ipse amplissimam sit gloriam consecutus, ei ne libertatem quidem relinquat, adduci ad suspicandum nullo modo possum. Postremo quo quisque animo futurus sit nescio: quid sperem video. Praestare hoc senator debeo, quantum possum, ne quis vir clarus aut potens huic ordini iure irasci posse videatur. 40. Atque haec, si inimicissimus essem C. Caesari, sentirem tamen rei publicae causa.

XVII. Sed non alienum esse arbitror, quo minus saepe aut interpeller a non nullis aut tacitorum existimatione reprehendar, explicare breviter quae mihi sit ratio et causa cum Caesare. Ac primum illud tempus familiaritatis et consuetudinis, quae mihi cum illo, quae fratri meo, quae C. Varroni, consobrino nostro, ab omnium nostrum adolescentia fuit, praetermitto. Postea quam sum penitus in rem publicam ingressus, ita dissensi ab illo, ut in disiunctione sententiae coniuncti tamen amicitia maneremus. 41. Consul ille egit eas res, quarum me participem esse voluit: quibus ego si minus adsentiebar, tamen illius mihi iudicium gratum esse debebat.

Me ille ut quinqueviratum acciperem rogavit: me in tribus sibi coniunctissimis consularibus esse voluit: mihi legationem quam vellem, quanto cum honore vellem detulit. Quae ego omnia non ingrato animo, sed obstinatione quadam sententiae repudiavi. Quam sapienter, non disputo: multis enim non probabo: constanter quidem et fortiter certe: qui quum me firmissimis opibus contra scelus inimicorum munire et populares impetus populari praesidio propulsare possem, quamvis excipere fortunam, subire vim atque iniuriam malui quam aut a vestris sanctissimis mentibus dissidere aut de meo statu declinare. Sed non is solum gratus debet esse, qui accepit beneficium, verum etiam is, cui potestas accipiundi fuit. Ego illa ornamenta, quibus ille me ornabat, decere me et convenire iis rebus, quas gesseram, non putabam: illum quidem amico animo me habere eodem loco quo principem civem, suum generum, sentiebam. 42. Traduxit ad plebem inimicum meum, sive iratus mihi, quod me secum ne in beneficiis quidem videbat posse coniungi, sive exoratus. Ne haec quidem fuit iniuria. Nam postea me ut sibi essem legatus non solum suasit, verum etiam rogavit. Ne id quidem accepi: non quo alienum mea dignitate arbitrarer, sed quod tantum rei publicae sceleris impendere a consulibus proximis non suspicabar.

XVIII. Ergo adhuc magis est mihi verendum ne mea superbia in illius liberalitate, quam ne illius iniuria in nostra amicitia reprehendatur. 43. Ecce illa tempestas, caligo bonorum et subita atque improvisa formido, tenebrae rei publicae, ruina atque incendium civitatis, terror iniectus Caesari de eius actis, metus caedis bonis omnibus, consulum scelus, cupiditas, egestas, audacia. Si non sum adiutus, non debuit: si desertus, sibi fortasse providit: si etiam oppugnatus, ut quidam aut putant aut volunt, violata amicitia est: accepi iniuriam: inimicus esse debui, non nego: sed, si idem ille tum me salvum esse voluit, quum vos me ut carissimum filium desiderabatis, et si vos iidem pertinere ad causam illam putabatis, voluntatem Caesaris a salute mea non abhorrere et, si illius voluntatis generum eius habeo testem, qui idem Italiam in municipiis, populum Romanum in contione,

vos mei semper cupidissimos in Capitolio ad meam salutem incitavit: si denique Cn. Pompeius idem mihi testis de voluntate Caesaris et sponsor est illi de mea, nonne vobis videor et ultimi temporis recordatione et proximi memoria medium illud tristissimum tempus debere, si ex rerum natura non possim evellere, ex animo quidem certe excidere?

44. Ego vero, si mihi non licet per aliquos ita gloriari, me dolorem atque inimicitias meas rei publicae concessisse, si hoc magni cuiusdam hominis et persapientis videtur, utar hoc, quod non tam ad laudem adipiscendam quam ad vitandam vituperationem valet, hominem me esse gratum et non modo tantis beneficiis, sed etiam mediocri hominum benevolentia commoveri. XIX. A viris fortissimis et de me optime meritis quibusdam peto, ut, si ego illos meorum laborum atque incommodorum participes esse nolui, ne illi me suarum inimicitiarum socium velint esse, praesertim quum mihi iidem illi concesserint, ut etiam acta illa Caesaris, quae neque oppugnavi antea neque defendi, meo iam iure possim defendere. **45.** Nam summi civitatis viri, quorum ego consilio rem publicam conservavi, et quorum auctoritate illam coniunctionem Caesaris defugi, Iulias leges et ceteras illo consule rogatas iure latas negant: iidem illam proscriptionem capitis mei contra salutem rei publicae, sed salvis auspiciis rogatam esse dicebant. Itaque vir summa auctoritate, summa eloquentia, dixit graviter casum illum meum funus esse rei publicae, sed funus iustum et indictum. Mihi ipsi omnino perhonorificum *est* discessum meum funus dici rei publicae. Reliqua non reprehendo: sed mihi ad id, quod sentio, adsumo. Nam si illud iure rogatum dicere ausi sunt, quod nullo exemplo fieri potuit, nulla lege licuit, quia nemo de caelo servarat, oblitine erant tum, quum ille, qui id egerat, plebeius est lege curiata factus, dici de caelo esse servatum? Qui si plebeius omnino esse non potuit, qui tribunus plebis potuit esse? et, cuius tribunatus si ratus est, nihil est quod irritum ex actis Caesaris possit esse, eius non solum tribunatus, sed etiam perniciosissimae res auspiciorum religione conservata iure latae videbuntur? **46.** Qua re aut vobis statuendum est, legem Aeliam manere, legem Fufiam non esse abrogatam, non

omnibus fastis legem ferri licere: quum lex feratur, de caelo servari, obnuntiari, intercedi licere: censorium iudicium ac notionem et illud morum severissimum magisterium non esse nefariis legibus de civitate sublatum: si patricius tribunus plebis fuerit, contra leges sacratas, si plebeius, contra auspicia fuisse: aut mihi concedant homines oportet in rebus bonis non exquirere ea iura, quae ipsi in perditis non exquirant, praesertim quum ab illis aliquotiens condicio C. Caesari lata sit, ut easdem res alio modo ferret — qua condicione auspicia requirebant, leges comprobabant —, in Clodio auspiciorum ratio sit eadem, leges omnes sint eversae ac perditae civitatis.

XX. 47. Extremum illud est. Ego, si essent inimicitiae mihi cum C. Caesare, tamen hoc tempore rei publicae consulere, inimicitias in aliud tempus reservare deberem: possem etiam summorum virorum exemplo inimicitias rei publicae causa deponere. Sed quum inimicitiae fuerint numquam, opinio iniuriae beneficio sit exstincta, sententia mea, patres conscripti, si dignitas agitur Caesaris, homini tribuam: si honos quidam, senatus concordiae consulam: si auctoritas decretorum vestrorum, constantiam ordinis in eodem ornando imperatore servabo: si perpetua ratio Gallici belli, rei publicae providebo: si aliquod meum privatum officium, me non ingratum esse praestabo. Atque hoc velim probare omnibus, patres conscripti: sed levissime feram, si forte aut iis minus probaro, qui meum inimicum repugnante vestra auctoritate texerunt, aut iis, si qui meum cum inimico suo reditum in gratiam vituperabunt, quum ipsi et cum meo et cum suo inimico in gratiam non dubitarint redire.

M. TULLII CICERONIS
PRO L. CORNELIO BALBO ORATIO.

ARGUMENTUM.

L. Cornelius Balbus Gaditanus fuit. Quum Gaditani, qui iam a. u. c. 542. cum L. Marcio, equite Romano, qui mortuis Cn. et P. Scipionibus ab exercitu dux erat factus, foedus fecerant, qua de re vide Livii lib. XXV. c. 37., postea vero a. u. c. 676. M. Aemilio Lepido Q. Lutatio Catulo coss., quod illud foedus Marcianum minus firmum videbatur, a senatu de foedere postulaverant et foedus illud pristinum renovaverant, quod ipsum tamen populi Romani iussu non erat confirmatum, sese ad Cn. Pompeii voluntatem, quum is exercitum in Hispania duceret, applicassent, in eo numero etiam Balbus fuit, qui a Cn. Pompeio, cui lex a L. Gellio Poplicola et Cn. Cornelio Lentulo Clodiano coss. a. u. c. 682. lata eam potestatem fecerat, cum aliis Gaditanis ob operam in re militari Romanis praestitam civitate donatus est. Qui iam civis Romanus erat factus L. Cornelius Balbus in Cn. Pompeii et in C. Caesaris familiaritatem sese insinuaverat et eorum gratia opibus crescere studuerat. Hac re commoti invidi eius et illi Romani, quibus Cn. Pompeii et C. Caesaris reconciliatio gratiae minus placebat, a. u. c. 698. Cn. Cornelio Lentulo Marcellino L. Marcio Philippo coss. effecerunt, ut Gaditanus quidam L. Cornelium Balbum accusaret et civem Romanum esse negaret. Is hoc argumento, ut civitatem L. Cornelio Balbo sine dubio a Cn. Pompeio datam infirmaret, usus erat, quod diceret ex foederato populo neminem potuisse, nisi is populus, cuius civis esset, eius rei fundus factus esset, in civitatem Romanam venire. Hoc ius etiam Gaditanis foedere esse concessum: idcirco L. Cornelium Balbum iniussu populi Gaditani non potuisse civem Romanum fieri. Quum haec accusatio Cn. Pompeio minus grata esset, non solum ipse pro L. Balbo dixit, verum permovit etiam M. Crassum et M. Ciceronem, ut clientem suum defenderent. Cicero igitur ultimo loco hac ipsa, quae infra legitur, oratione L. Balbum defendere studuit, quem constat esse absotum et postea a. u. c. 714. etiam consulem populi Romani factum.

I. 1. Si auctoritates patronorum in iudiciis valerent, ab amplissimis L. Cornelii causa defensa est: si usus, a peritissimis: si ingenia, ab eloquentissimis: si studia, ab amicissimis et quum beneficiis cum L. Cornelio tum maxima familiaritate coniunctis. Quae sunt igitur meae partes? Auctori-

tatis tantae, quantam vos in me esse voluistis, usus mediocris, ingenii minime voluntati paris. Nam ceteris, a quibus est defensus, hunc debere plurimum video: ego, quantum ei debeam, alio loco: 2. principio orationis hoc pono, me omnibus, qui amici fuerint saluti et dignitati meae, si minus referenda gratia satis facere potuerim, praedicanda et habenda certe satis esse facturum. Quae fuerit hesterno die Cn. Pompeii gravitas in dicendo, iudices, quae facultas, quae copia, non opinione tacita vestrorum animorum, sed perspicua admiratione declarari videbatur. Nihil enim umquam audivi quod mihi de iure subtilius dici videretur, nihil memoria maiore de exemplis, nihil peritius de foederibus, nihil illustriore auctoritate de bellis, nihil de re publica gravius, nihil de ipso modestius, nihil de causa et crimine ornatius: 3. ut mihi iam verum videatur illud esse, quod non nulli litteris ac studiis doctrinae dediti quasi quiddam incredibile dicere putabantur, ei, qui omnes animo virtutes penitus comprehendisset, omnia, quae faceret, recte se dare. Quae enim in L. Crasso potuit, homine nato ad dicendi singularem quamdam facultatem, si hanc causam ageret, maior esse ubertas, varietas, copia, quam fuit in eo, qui tantum potuit impertire huic studio temporis, quantum ipse a pueritia usque ad hanc aetatem a continuis bellis et victoriis conquievit? 4. Quo mihi difficilior est hic extremus perorandi locus. Etenim ei succedo orationi, quae non praetervecta sit aures vestras, sed in animis omnium penitus insederit, ut plus voluptatis ex recordatione illius orationis, quam non modo ex mea, sed ex cuiusquam oratione capere possitis. II. Sed mos est gerundus non modo Cornelio, cuius ego voluntati in eius periculis nullo modo deesse possum, sed etiam Cn. Pompeio, qui sui facti, sui iudicii, sui beneficii voluit me esse, ut apud eosdem vos, iudices, nuper in alia causa fuerim, et praedicatorem et actorem.

5. Ac mihi quidem hoc dignum re publica videtur, hoc deberi huius excellentis viri praestantissimae gloriae, hoc proprium esse vestri officii, hoc satis esse causae, ut, quod fecisse Cn. Pompeium constet, id omnes ei licuisse concedant. Nam verius nihil est, quam quod hesterno die dixit ipse, ita L. Cornelium de fortunis omnibus dimicare, ut nul-

lius in delicti crimen vocaretur. Non enim furatus esse civitatem, non genus suum ementitus, non in aliquo impudenti mendacio delituisse, non irrepsisse in censum dicitur: unum obiicitur, natum esse Gadibus: quod negat nemo. Cetera accusator fatetur, hunc in Hispania durissimo bello cum Q. Metello, cum C. Memmio et in classe et in exercitu fuisse: ut Pompeius in Hispaniam venerit Memmiumque habere quaestorem coeperit, numquam a Memmio discessisse, Karthagine esse obsessum, acerrimis illis proeliis et maximis, Sucronensi et Turiensi, interfuisse, cum Pompeio ad extremum belli tempus fuisse. 6. Haec sunt propria Cornelii: talis in rem publicam nostram labor, adsiduitas, dimicatio, virtus digna summo imperatore, spes pro periculis praemiorum. Praemia quidem ipsa non sunt in eius facto, qui adeptus est, sed in eius, qui dedit. III. Donatus est igitur ob eas causas a Cn. Pompeio civitate. Id accusator non negat, sed reprehendit, ut in Cornelio causa ipsius probetur, poena quaeratur, in Pompeio causa laedatur, poena sit nulla nisi famae: sic innocentissimi hominis fortunas, praestantissimi imperatoris factum condemnari volunt. Ergo in iudicium caput Cornelii, factum Pompeii vocatur. Hunc enim in ea civitate, in qua sit natus, honestissimo loco natum esse concedis et ab ineunte aetate relictis rebus suis omnibus, in nostris bellis, nostris cum imperatoribus esse versatum, nullius laboris, nullius obsessionis, nullius proelii expertem fuisse. Haec sunt omnia quum plena laudis tum propria Cornelii, nec in iis rebus crimen est ullum. 7. Ubi igitur est crimen? — Quod eum Pompeius civitate donavit. — Huiusne crimen? Minime, nisi honos ignominia putanda est. Cuius igitur? Re vera nullius: actione accusatoris eius unius, qui donavit. Qui si adductus gratia minus idoneum hominem praemio adfecisset, quin etiam si virum bonum, sed non ita meritum: si denique aliquid non contra ac liceret factum diceretur, sed contra atque oporteret, tamen esset omnis eius modi reprehensio a vobis, iudices, repudianda. 8. Nunc vero quid dicitur? quid ait accusator? fecisse Pompeium quod ei facere non licuerit? quod gravius est, quam, si id factum ab eo diceret, quod non oportuisset. Est enim aliquid quod non

oporteat, etiam si licet. Quidquid vero non licet, certe non oportet.

IV. Hic ego nunc cuncter sic agere, iudices, non esse fas dubitare quin, quod Cn. Pompeium fecisse constet, id non solum licuisse, sed etiam decuisse fateamur? 9. Quid enim abest huic homini, quod si adesset, iure haec ei tribui et concedi putaremus? Ususne rerum? qui pueritiae tempus extremum principium habuit bellorum atque imperiorum maximorum? cuius plerique aequales minus saepe castra viderunt quam hic triumphavit? qui tot habet triumphos, quot orae sunt partesque terrarum, tot victorias bellicas, quot sunt in rerum natura genera bellorum? An ingenium? cui etiam ipsi casus eventusque rerum non duces, sed comites consiliorum fuerunt? in quo uno ita summa fortuna cum summa virtute certavit, ut omnium iudicio plus homini quam deae tribueretur? An pudor, an integritas, an religio in eo, an diligentia umquam requisita est? quem provinciae nostrae, quem liberi populi, quem reges, quem ultimae gentes castiorem, moderatiorem, sanctiorem non modo viderunt, sed aut sperando umquam aut optando cogitaverunt? 10. Quid dicam de auctoritate? quae tanta est, quanta in his tantis virtutibus ac laudibus esse debet. Cui senatus populusque Romanus amplissimae dignitatis praemia dedit non postulanti, imperia vero etiam recusanti, huius de facto, iudices, ita quaeri, ut id agatur, licueritne ei facere, quod fecit, an vero, non dicam, non licuerit, sed nefas fuerit — contra foedus enim, id est, contra populi Romani religionem et fidem fecisse dicitur —, non turpe populo Romano, nonne vobis est?
V. 11. Audivi hoc de parente meo puer: quum Q. Metellus, Lucii filius, causam de pecuniis repetendis diceret, ille, ille vir, cui patriae salus dulcior quam conspectus fuit, qui de civitate decedere quam de sententia maluit — hoc igitur causam dicente, quum ipsius tabulae circumferrentur inspiciendi nominis causa, fuisse iudicem ex illis equitibus Romanis, gravissimis viris, neminem quin removeret oculos et se totum averteret, ne forte, quod ille in tabulas publicas rettulisset, dubitasse quisquam, verumne an falsum esset videretur: nos Cn. Pompeii decretum de consilii sententia pronuntiatum

recognoscemus, cum legibus conferemus, cum foederibus? omnia acerbissima diligentia perpendemus? 12. Athenis aiunt, quum quidam apud eos, qui sancte graviterque vixisset, testimonium publice dixisset et, ut mos Graecorum est, iurandi causa ad aras accederet, una voce omnes iudices ne is iuraret reclamasse. Quum Graeci homines spectati viri noluerunt religione videri potius quam veritate fidem esse constrictam, nos etiam in ipsa religione et legum et foederum conservanda qualis fuerit Cn. Pompeius dubitabimus? 13. Utrum enim scientem vultis contra foedera fecisse an inscientem? Si scientem —, o nomen nostri imperii! o populi Romani excellens dignitas! o Cn. Pompeii sic late longeque diffusa laus, ut eius gloriae domicilium communis imperii finibus terminetur! o nationes, urbes, populi, reges, tetrarchae, tyranni testes Cn. Pompeii non solum virtutis in bello, sed etiam religionis in pace! vos denique, mutae regiones, imploro, et sola terrarum ultimarum, vos, maria, portus, insulae, littora! Quae est enim ora, quae sedes, qui locus in quo non exstent huius quum fortitudinis tum vero humanitatis, quum animi tum consilii impressa vestigia? Hunc quisquam incredibili quadam atque inaudita gravitate, virtute, constantia praeditum foedera scientem neglexisse, violasse, rupisse dicere audebit? VI. 14. Gratificatur mihi gestu accusator: inscientem Cn. Pompeium fecisse significat. Quasi vero levius sit, quum in tanta re publica versere et maximis negotiis praesis, facere aliquid quod scias non licere, quam omnino non scire quid liceat. Etenim utrum qui in Hispania bellum acerrimum et maximum gesserat quo iure Gaditana civitas esset nesciebat, an, quum ius illius populi nosset, interpretationem foederis non tenebat? Id igitur quisquam Cn. Pompeium ignorasse dicere audebit, quod mediocres homines, quod nullo usu, nullo studio praediti militari, quod librarioli denique scire profiteantur? 15. Equidem contra existimo, iudices, quum in omni genere ac varietate artium, etiam illarum, quae sine summo otio non facile discuntur, Cn. Pompeius excelleat, singularem quamdam laudem et praestabilem esse scientiam in foederibus, pactionibus, condicionibus populorum, regum, exterarum nationum, in universo denique belli iure

atque pacis. Nisi forte ea quae nos libri docent in umbra atque otio, ea Cn. Pompeium, neque, quum requiesceret, litterae, neque, quum rem gereret, regiones ipsae docere potuerunt. Atque, ut ego sentio, iudices, causa dicta est. Temporum magis ego nunc vitio quam genere iudicii plura dicam. Est enim haec saecuii quaedam macula atque labes, virtuti invidere, velle ipsum florem dignitatis infringere. 16. Etenim si Cn. Pompeius abhinc annos quingentos fuisset, is vir, a quo senatus adolescentulo atque equite Romano saepe communi saluti auxilium expetisset, cuius res gestae omnes gentes cum clarissima victoria terra marique peragrassent, cuius tres triumphi testes essent totum orbem terrarum nostro imperio teneri, quem populus Romanus in[*auditis honoribus*] singularibusque decorasset, si nunc apud nos id, quod is fecisset, contra foedus factum diceretur, quis audiret? Nemo profecto. Mors enim quum exstinxisset invidiam, res eius gestae sempiterni nominis gloria nitescerent. Cuius igitur audita virtus dubitationi locum non daret, huius *visa* atque perspecta obtrectatorum voce laedetur?

VII. 17. Omittam igitur Pompeium: iam oratione mea relinquam, sed vos, iudices, animis ac memoria tenetote. De lege, de foedere, de exemplis, de perpetua consuetudine civitatis nostrae renovabo ea, quae dicta sunt. Nihil enim mihi novi, nihil integri neque M. Crassus, qui totam causam et pro facultate et pro fide sua diligentissime vobis explicavit, neque Cn. Pompeius, cuius oratio omnibus ornamentis abundavit, ad dicendum reliquit. Sed quoniam me recusante placuit ambobus adhiberi hunc a me quasi perpoliendi quemdam operis extremum laborem, peto a vobis ut me officii potius quam dicendi studio hanc suscepisse operam ac munus putetis. 18. Ac prius quam aggrediar ad ius causamque Cornelii, quiddam de communi condicione omnium nostrum deprecandae malevolentiae causa breviter commemorandum videtur. Si quo quisque loco nostrum est, iudices, natus aut si in qua fortuna est nascendi initio constitutus, hunc vitae statum usque ad senectutem obtinere deberet et si omnes, quos aut fortuna extulit aut ipsorum illustravit labor et industria, poena essent adficiendi, non gravior L. Cornelio

quam multis viris bonis atque fortibus constitui lex vitae et condicio videretur. Sin autem multorum virtus, ingenium, humanitas ex infimo genere et fortunae gradu non modo amicitias et rei familiaris copias consecuta est, sed summam laudem, honores, gloriam, dignitatem, non intelligo cur potius invidia violatura virtutem L. Cornelii quam aequitas vestra pudorem eius adiutura videatur. 19. Itaque, quod maxime petendum est, a vobis idcirco non peto, iudices, ne de vestra sapientia atque de vestra humanitate dubitare videar. Est autem petendum ne oderitis ingenium, ne inimici sitis industriae, ne humanitatem opprimendam, ne virtutem poeniendam putetis. Illud peto, ut, si causam ipsam per se firmam esse et stabilem videritis, hominis ipsius ornamenta adiumento causae potius quam impedimento esse malitis.

VIII. Nascitur, iudices, causa Cornelii ex ea lege, quam L. Gellius Cn. Cornelius ex senatus sententia tulerunt: qua lege videmus satis esse sancti, ut cives Romani sint ii, quos Cn. Pompeius de consilii sententia singillatim civitate donaverit. Donatum esse L. Cornelium praesens Pompeius dicit, indicant publicae tabulae, accusator fatetur, sed negat ex foederato populo quemquam potuisse, nisi is populus fundus factus esset, in hanc civitatem venire. 20. O praeclarum interpretem iuris, auctorem antiquitatis, correctorem atque emendatorem nostrae civitatis! qui hanc poenam foederibus ascribat, ut omnium praemiorum beneficiorumque nostrorum expertes faciat foederatos. Quid enim potuit dici imperitius quam foederatos populos fieri fundos oportere? Nam id non magis est proprium foederatorum quam omnium liberorum. Sed totum hoc, iudices, in ea fuit positum semper ratione atque sententia, ut, quum iussisset populus Romanus aliquid, si id ascivissent socii populi ac Latini, et si ea lex, quam nos haberemus, eadem in populo aliquo tamquam in fundo resedisset, ut tum lege eadem is populus teneretur, non ut de nostro iure aliquid deminueretur, sed ut illi populi aut iure eo, quod a nobis esset constitutum, aut aliquo commodo aut beneficio uterentur. 21. Tulit apud maiores nostros legem C. Furius de testamentis, tulit Q. Voconius de mulierum hereditatibus, innumerabiles aliae leges de

civili iure sunt latae: quas Latini voluerunt, asciverunt: ipsa denique Iulia, qua lege civitas est sociis et Latinis data, qui fundi populi facti non essent, civitatem non haberent. In quo magna contentio Heracliensium et Neapolitanorum fuit, quum magna pars in iis civitatibus foederis sui libertatem civitati anteferret. Postremo haec vis est istius et iuris et verbi, ut fundi populi beneficio nostro, non suo iure fiant. **22.** Quum aliquid populus Romanus iussit, id si est eius modi, ut quibusdam populis sive foederatis sive liberis permittendum esse videatur, ut statuant ipsi non de nostris, sed de suis rebus, quo iure uti velint, tum utrum fundi facti sint an non quaerendum esse videtur: de nostra vero re publica, de nostro imperio, de nostris bellis, de victoria, de salute fundos populos fieri noluerunt. IX. Atqui, si imperatoribus nostris, si senatui, si populo Romano non licebit, propositis praemiis elicere ex civitatibus sociorum atque amicorum fortissimum atque optimum quemque ad subeunda pro salute nostra pericula, summa utilitate ac maximo saepe praesidio periculosis atque asperis temporibus carendum nobis erit. **23.** Sed per deos immortales! quae est ista societas, quae amicitia, quod foedus, ut aut nostra civitas careat in suis periculis Massiliensi propugnatore, careat Gaditano, careat Saguntino, aut, si quis ex his populis sit exortus qui nostros duces auxilio laboris, commeatus periculo suo iuverit, qui cum hoste nostro comminus in acie saepe pugnarit, qui se saepe telis hostium, qui dimicationi capitis, qui morti obiecerit, nulla condicione huius civitatis praemiis adfici possit? **24.** Etenim in populum Romanum grave est, non posse uti sociis excellenti virtute praeditis, qui velint cum periculis nostris sua communicare: in socios vero ipsos et in eos, de quibus agimus, foederatos iniuriosum et contumeliosum est his praemiis et his honoribus exclusos esse fidelissimos et coniunctissimos socios, quae pateant stipendiariis, pateant hostibus, pateant saepe servis. Nam et stipendiarios ex Africa, Sicilia, Sardinia, ceteris provinciis multos civitate donatos videmus, et, qui hostes ad nostros imperatores perfugissent et magno usui rei publicae nostrae fuissent, scimus civitate esse donatos: servos denique, quorum ius, fortuna, condicio infima

est, bene de re publica meritos persaepe libertate, id est civitate, publice donari videmus.

X. 25. Hanc tu igitur, patrone foederum ac foederatorum, condicionem statuis Gaditanis, tuis civibus, ut, quod iis, quos avis adiutoribus tuis armis subegimus atque in dicionem nostram redegimus, licet, si populus Romanus permiserit, ut ab senatu, etiam per imperatores nostros civitate donentur, id ne liceat ipsis? Qui si suis decretis legibusve sanxissent, ne quis suorum civium castra imperatorum populi Romani iniret, ne quis se pro nostro imperio in periculum capitis atque in vitae discrimen inferret, Gaditanorum auxiliis, quum vellemus, uti nobis liceret, privatus vero ne quis vir et animo et virtute praecellens pro nostro imperio periculo suo dimicaret, graviter id iure ferremus, minui auxilia populi Romani, debilitari animos fortissimorum virorum, alienigenarum nos hominum studiis atque externa virtute privari. 26. Atqui nihil interest, iudices, utrum haec foederati iura constituant, ut ne cui liceat ex iis civitatibus ad nostrorum bellorum pericula accedere, an, quae nos eorum civibus virtutis causa tribuerimus, ea rata esse non possint. Nihil enim magis uteremur iis adiutoribus sublatis virtutis praemiis, quam si omnino iis versari in nostris bellis non liceret. Etenim quum pro sua patria pauci post genus hominum natum reperti sint qui nullis praemiis propositis vitam suam hostium telis obiecerint, pro aliena re publica quemquam fore putatis qui se opponat periculis non modo nullo proposito praemio, sed etiam interdicto?

XI. 27. Sed quum est illud imperitissime dictum de populis fundis, quod commune liberorum est populorum, non proprium foederatorum: ex quo intelligi necesse est aut neminem ex sociis civem fieri posse aut etiam posse ex foederatis, tum vero ius omne noster iste magister mutandae civitatis ignorat, quod est, iudices, non solum in legibus publicis positum, sed etiam in privatorum voluntate. Iure enim nostro neque mutare civitatem quisquam invitus potest neque, si velit, mutare non potest, modo asciscatur ab ea civitate, cuius esse se civitatis velit: ut, si Gaditani sciverint nominatim de aliquo cive Romano, ut sit is civis Gaditanus,

magna potestas sit nostro civi mutandae civitatis nec foedere impediatur quo minus ex cive Romano civis Gaditanus possit esse. 28. Duarum civitatum civis noster esse iure civili nemo potest: non esse huius civitatis, qui se alii civitati dicarit, potest: neque solum dicatione, quod in calamitate clarissimis viris Q. Maximo, C. Laenati, Q. Philippo Nuceriae, C. Catoni Tarracone, Q. Caepioni, P. Rutilio Zmyrnae videmus accidisse, ut earum civitatum fierent cives, quum hanc ante amittere non potuissent quam hoc solum civitatis mutatione vertissent, sed etiam postliminio potest civitatis fieri mutatio. Neque enim sine causa de Cn. Publicio Menandro, libertino homine, quem apud maiores legati nostri in Graeciam proficiscentes interpretem secum habere voluerunt, ad populum latum est, ut is Publicius, si domum revenisset et inde Romam redisset, ne minus civis esset. Multi etiam superiore memoria cives Romani sua voluntate, indemnati et incolumes, his rebus relictis alias se in civitates contulerunt.

XII. 29. Quod si civi Romano licet esse Gaditanum sive exsilio sive postliminio sive reiectione huius civitatis — ut iam ad foedus veniam, quod ad causam nihil pertinet: de civitatis enim iure, non de foederibus disceptamus —, quid est quam ob rem civi Gaditano in hanc civitatem venire non liceat? Equidem longe secus sentio. Nam quum ex omnibus civitatibus via sit in nostram quumque nostris civibus pateat ad ceteras iter civitates, tum vero, ut quaeque nobiscum maxime societate, amicitia, sponsione, pactione, foedere est coniuncta, ita mihi maxime communione beneficiorum, praemiorum, civitatis contineri videtur. Atqui ceterae civitates omnes non dubitarent nostros homines recipere in suas civitates, si idem nos iuris haberemus quod ceteri. Sed nos non possumus et huius esse civitatis et cuiusvis praeterea: ceteris concessum est. 30. Itaque in Graecis civitatibus videmus, Athenis Rhodios, Lacedaemonios, ceteros undique ascribi multarumque esse eosdem homines civitatum. Quo errore ductos vidi egomet non nullos imperitos homines, nostros cives, Athenis in numero iudicum atque Areopagitarum, certa tribu, certo numero, quum ignorarent, si illam civitatem essent adepti, hanc se perdidisse, nisi postliminio recu

perassent. Peritus vero nostri moris ac iuris nemo umquam, qui hanc civitatem retinere vellet, in aliam se civitatem dicavit.

XIII. Sed hic totus locus disputationis atque orationis meae, iudices, pertinet ad commune ius mutandarum civitatum: nihil habet quod sit proprium religionis ac foederum. Defendo enim rem universam, nullam esse gentem ex omni regione terrarum neque tam dissidentem a populo Romano odio quodam atque discidio neque tam fide benevolentiaque coniunctam, ex qua nobis interdictum sit, ut ne quem asciscere civem aut civitate donare possimus. **31.** O iura praeclara atque divinitus iam inde a principio Romani nominis a maioribus nostris comparata! ne quis nostrum plus quam unius civitatis esse possit: dissimilitudo enim civitatum varietatem iuris habeat necesse est: ne quis invitus civitate mutetur neve in civitate maneat invitus: haec sunt enim fundamenta firmissima nostrae libertatis, sui quemque iuris et retinendi et dimittendi esse dominum. Illud vero sine ulla dubitatione maxime nostrum fundavit imperium et populi Romani nomen auxit, quod princeps ille creator huius urbis, Romulus, foedere Sabino docuit etiam hostibus recipiendis augeri hanc civitatem oportere. Cuius auctoritate et exemplo numquam est intermissa a maioribus nostris largitio et communicatio civitatis. Itaque et ex Latio multi, ut Tusculani et Lanuvini, et ex ceteris regionibus gentes universae in civitatem sunt receptae, ut Sabinorum, Volscorum, Hernicorum: quibus ex civitatibus nec coacti essent civitate mutari, si qui noluissent, nec, si qui essent civitatem nostram beneficio populi Romani consecuti, violatum foedus eorum videretur.

XIV. **32.** Etenim quaedam foedera exstant, ut Cenomanorum, Insubrium, Helvetiorum, Iapydum, non nullorum item ex Gallia barbarorum, quorum in foederibus exceptum est, ne quis eorum a nobis civis recipiatur. Quod si exceptio facit, ne liceat, ubi [non sit exceptum, ibi] necesse est licere. Ubi est igitur in foedere Gaditano, ne quem populus Romanus Gaditanum recipiat civitate? Nusquam. Ac sicubi esset, lex id Gellia et Cornelia, quae definite potestatem Pompeio civitatem donandi dederat, sustulisset. Exceptum, inquit, est foedus, si quidem sacrosanctum est. Ignosco tibi, si neque

Poenorum iura calles — reliqueras enim civitatem tuam — neque nostras potuisti leges inspicere: ipsae enim te a cognitione sua iudicio publico reppulerunt. **33.** Quid fuit in rogatione ea, quae de Pompeio a Gellio et a Lentulo consulibus lata est, in quo aliquid [sacrosanctum] exceptum videretur? Primum enim sacrosanctum esse nihil potest, nisi quod populus plebesve sanxit: deinde sanctiones sacrandae sunt aut genere ipso atque obtestatione [et consecratione] legis aut poena, quum caput eius, qui contra fecerit, consecratur. Quid habes igitur dicere de Gaditano foedere eius modi? Utrum capitis consecratione an obtestatione legis sacrosanctum esse confirmas? Nihil omnino umquam de isto foedere ad populum, nihil ad plebem latum esse dico: de quibus igitur, etiam si latum esset [neque legem neque poenam latam esse], ne quem civem reciperemus, tamen id esset, quod postea populus iussisset, ratum, neque quidquam illis verbis, SI QUID SACROSANCTUM ESSET, esse exceptum videretur, de is, quum populus Romanus nihil umquam iusserit, quidquam audes dicere sacrosanctum fuisse? XV. **34.** Nec vero naec oratio mea ad infirmandum foedus Gaditanorum, iudices, pertinet. Neque enim est meum contra ius optime meritae civitatis, contra opinionem vetustatis, contra auctoritatem senatus dicere. Duris enim quondam temporibus rei publicae nostrae, quum praepotens terra marique Karthago nixa duabus Hispaniis huic imperio immineret et quum duo fulmina nostri imperii subito in Hispania, Cn. et P. Scipiones exstincti occidissent, L. Marcius primipili centurio cum Gaditanis foedus icisse dicitur. Quod quum magis fide illius populi, iustitia nostra, vetustate denique ipsa quam aliquo publico vinculo religionis teneretur, sapientes homines et publici iuris periti, Gaditani, M. Lepido Q. Catulo consulibus a senatu de foedere postulaverunt. Tum est cum Gaditanis foedus vel renovatum vel ictum: de quo foedere populus Romanus sententiam non tulit, qui iniussu suo nullo pacto potest religione obligari. 35. Ita Gaditana civitas, quod beneficiis suis erga rem publicam nostram consequi potuit, quod imperatorum testimoniis, quod vetustate, quod Q. Catuli, summi viri, auctoritate, quod iudicio senatus, quod foe-

dere, consecuta est: quod publica religione sanciri potuit, id abest. Populus enim se nusquam obligavit. Neque ideo est Gaditanorum causa deterior. Gravissimis enim et plurimis rebus est fulta. Sed isti disputationi *hic* certe nihil est loci. Sacrosanctum enim nihil potest esse, nisi quod per populum plebemve sanctum est. XVI. Quod si hoc foedus, quod populus Romanus auctore senatu, commendatione et iudicio vetustatis, voluntate et sententiis suis comprobat, idem suffragiis comprobasset, quid erat cur ex ipso foedere Gaditanum in civitatem nostram recipi non liceret? Nihil est enim aliud in foedere nisi ut PIA ET AETERNA PAX sit. Quid id ad civitatem? Adiunctum illud etiam est, quod non est in omnibus foederibus: MAIESTATEM POPULI ROMANI COMITER CONSERVANTO. Id habet hanc vim, ut sit ille in foedere inferior. 36. Primum verbi genus hoc CONSERVANTO, quo magis in legibus quam in foederibus uti solemus, imperantis est, non precantis. Deinde quum alterius populi maiestas conservari iubetur, de altero siletur, certe ille populus in superiore condicione causaque ponitur, cuius maiestas foederis sanctione defenditur. In quo erat accusatoris interpretatio indigna responsione, qui ita dicebat, COMITER esse *communiter*, quasi vero priscum aliquod aut insolitum verbum interpretaretur. *Comes* benigni, faciles, suaves homines esse dicuntur, *qui erranti comiter monstrat viam*, benigne, non gravate: *communiter* quidem certe non convenit. 37. Et simul absurda res est caveri foedere, ut maiestatem populi Romani communiter conservent, id est, ut populus Romanus suam maiestatem esse salvam velit. Quod si iam ita esset, ut esse non potest, tamen de nostra maiestate, nihil de illorum caveretur. Potestne igitur nostra maiestas a Gaditanis benigne conservari, si ad eam retinendam Gaditanos praemiis elicere non possumus? Potest esse ulla denique maiestas, si impedimur quo minus per populum Romanum beneficiorum virtutis causa tribuendorum potestatem imperatoribus nostris deferamus?

XVII. 38. Sed quid ego disputo, quae mihi tum, si Gaditani contra me dicerent, vere posse dici viderentur? Illis enim repetentibus L. Cornelium responderem, legem populum Romanum iussisse de civitate tribuenda: huic generi le-

gum fundos populos fieri non solere: Cn. Pompeium de consilii sententia civitatem huic dedisse, nullum populi nostri iussum Gaditanos habere: itaque nihil esse sacrosanctum, quod lege exceptum videretur: si esset, tamen in foedere nihil esse cautum praeter pacem: additum esse etiam illud, ut maiestatem illi nostram conservare deberent, quae certe minueretur, si aut adiutoribus illorum civibus uti in bellis nobis non liceret aut praemii tribuendi potestatem nullam haberemus. 39. Nunc vero quid ego contra Gaditanos loquar, quum id, quod defendo, voluntate eorum, auctoritate, legatione ipsa comprobetur? qui a principio sui generis ac rei publicae, id est, ab omni studio sensuque Poenorum, mentes suas ad nostrum imperium nomenque flexerunt: qui, quum maxima bella nobis inferrentur, ... moenibus excluserunt, classibus insecuti sunt, corporibus, opibus, copiis depulerunt, qui et veterem illam speciem foederis Marciani semper omni sanctiorem arce duxerunt et hoc foedere Catuli senatusque auctoritate se nobiscum coniunctissimos esse arbitrati sunt: quorum moenia, delubra, agros ut Hercules ipse itinerum ac laborum suorum, sic maiores nostri imperii ac nominis populi Romani terminos esse voluerunt. 40. Testantur et mortuos nostros imperatores, quorum vivit immortalis memoria et gloria, Scipiones, Brutos, Horatios, Cassios, Metellos, et hunc praesentem Cn. Pompeium, quem procul ab illorum moenibus acre et magnum bellum gerentem commeatu pecuniaque iuverunt, et hoc tempore ipso populum Romanum, quem in caritate annonae, ut saepe ante fecerant, frumento suppeditato levarunt, se hoc ius esse velle, ut sibi et liberis, si qui eximia virtute fuerint, sit in nostris castris, sit in imperatorum praetoriis, sit denique inter signa atque in acie locus, sit his gradibus ascensus etiam ad civitatem. XVIII. 41. Quod si Afris, si Sardis, si Hispanis agris stipendioque multatis virtute adipisci licet civitatem, Gaditanis autem officiis, vetustate, fide, periculis, foedere coniunctis hoc idem non licebit, non foedus sibi nobiscum, sed iniquissimas leges impositas a nobis esse arbitrabuntur. Atque hanc, iudices, non a me fingi orationem, sed me dicere quae Gaditani iudicarint res ipsa declarat. Hospitium multis an-

nis ante hoc tempus cum L. Cornelio Gaditanos fecisse publice dico. Proferam tesseram: legatos excito: laudatores ad hoc iudicium, summos homines ac nobilissimos, deprecatores huius periculi missos videtis: re denique multo ante Gadibus inaudita, fore huic ut ab illo periculum crearetur ..... gravissima autem in istum civem suum Gaditani senatus consulta fecerunt. 42. Potuit magis fundus populus Gaditanus fieri, quoniam hoc magno opere delectare verbo, si tum fit fundus, quum scita ac iussa nostra sua sententia comprobat, quam quum hospitium fecit, ut et civitate illum mutatum esse fateretur et huius civitatis honore dignissimum iudicaret? Potuit certius interponere iudicium voluntatis suae, quam quum etiam accusatorem huius multa et poena notavit? Potuit magis de re iudicare quam quum ad vestrum iudicium cives amplissimos legavit, testes huius iuris, vitae laudatores, periculi deprecatores? 43. Etenim quis est tam demens quin sentiat ius hoc Gaditanis esse retinendum, ne saeptum sit iis iter perpetuo ad hoc amplissimum praemium civitatis, et magno opere iis esse laetandum, huius L. Cornelii benevolentiam erga suos remanere Gadibus, gratiam et facultatem commendandi in hac civitate versari? Quis est enim nostrum cui non illa civitas sit huius studio, cura, diligentia commendatior? XIX. Omitto quantis ornamentis populum istum C. Caesar, quum esset in Hispania praetor, adfecerit, controversias sedarit, iura ipsorum permissu statuerit, inveteratam quandam barbariam ex Gaditanorum moribus disciplinaque delerit, summa in eam civitatem huius rogatu studia et beneficia contulerit. Multa praetereo, quae cotidie labore huius et studio aut omnino aut certe facilius consequantur. Itaque et adsunt principes civitatis et defendunt: amore ut suum civem, testimonio ut nostrum, officio ut ex nobilissimo civi sanctissimum hospitem, studio ut diligentissimum defensorem commodorum suorum. 44. Ac ne ipsi Gaditani arbitrentur, quamquam nullo incommodo adficiantur, si liceat eorum cives virtutis causa in nostram civitatem venire, tamen hoc ipso inferius esse suum foedus quam ceterorum, consolabor et hos praesentes, viros optimos, et illam fidelissimam atque amicissimam nobis civitatem: simul et vos, non ignorantes

iudices, admonebo, quo de iure hoc iudicium constitutum sit, de eo numquam omnino esse dubitatum.

45. Quos igitur prudentissimos interpretes foederum, quos peritissimos bellici iuris, quos diligentissimos in exquirendis condicionibus civitatum atque causis esse arbitramur? Eos profecto, qui iam imperia ac bella gesserunt. XX. Etenim si Q. Scaevola ille augur, quum de iure praediatorio consuleretur, homo iuris peritissimus, consultores suos non numquam ad Furium et Cascellium praediatores reiiciebat, si nos de aqua nostra Tusculana M. Tugionem potius quam C. Aquilium consulebamus, quod adsiduus usus uni rei deditus et ingenium et artem saepe vincit, quis dubitet de foederibus et de toto iure pacis et belli hominibus iuris peritissimis imperatores nostros anteferre? 46. Possumusne igitur tibi probare auctorem exempli atque facti illius, quod a te reprehenditur, C. Marium? quaeris aliquem graviorem, constantiorem, praestantiorem virtute, prudentia, religione? Is igitur Iguvinatem M. Annium Appium, fortissimum virum, summa virtute praeditum, civitate donavit, ... quum Camertinum foederum sanctissimum atque aequissimum sciret esse. Potest igitur, iudices, L. Cornelius condemnari, ut non C. Marii factum condemnetur? 47. Exsistat ergo ille vir parumper cogitatione vestra, quoniam re non potest, ut conspiciatis eum mentibus, quoniam oculis non potestis: dicat se non imperitum foederis, non rudem exemplorum, non ignarum belli fuisse: se P. Africani discipulum ac militem: se stipendiis, se legationibus bellicis eruditum: se, si tanta bella legisset, quanta et gessit et confecit, si tot consulibus meruisset, quotiens ipse consul fuit, omnia iura belli perdiscere ac nosse potuisse: sibi non fuisse dubium quin nullo foedere a re publica bene gerenda impediretur: a se ex coniunctissima atque amicissima civitate fortissimum quemque esse delectum: neque Iguvinatium neque Camertium foedere esse exceptum quo minus eorum civibus a populo Romano praemia virtutis tribuerentur. XXI. 48. Itaque quum paucis annis post hanc civitatis donationem acerrima de civitate quaestio Licinia et Mucia lege venisset, num quis eorum, qui de foe-

deratis civitatibus esset civitate donatus, in iudicium est vocatus? Nam Spoletinus T. Matrinius unus ex iis, quos C. Marius civitate donasset, dixit causam ex colonia Latina in primis firma et illustri. Quem quum disertus homo L. Antistius accusaret, non dixit fundum Spoletinum populum non esse factum — videbat enim populos de suo iure, non de nostro fundos fieri solere —, sed quum lege Apuleia coloniae non essent deductae, qua lege Saturninus C. Mario tulerat ut in singulas colonias ternos cives Romanos facere posset, negabat hoc beneficium re ipsa sublata valere debere. 49. Nihil habet similitudinis ista accusatio, sed tamen tanta auctoritas in C. Mario fuit, ut non per L. Crassum, adfinem suum, hominem incredibili eloquentia, sed paucis ipse verbis causam illam gravitate sua defenderit et probarit. Quis enim esset, iudices, qui imperatoribus nostris in bello, in acie, in exercitu delectum virtutis, qui sociis, qui foederatis in defendenda re publica nostra spem praemiorum eripi vellet? Quod si vultus C. Marii, si vox, si ille imperatorius ardor oculorum, si recentes triumphi, si praesens valuit aspectus, valeat auctoritas, valeant res gestae, valeat memoria, valeat fortissimi et clarissimi viri nomen aeternum. Sit hoc discrimen inter gratiosos cives atque fortes, ut illi vivi fruantur opibus suis, horum etiam mortuorum, si quisquam huius imperii defensor mori potest, vivat auctoritas immortalis. XXII. 50. Quid? Cn. Pompeius pater rebus Italico bello maximis gestis P. Caesium, equitem Romanum, virum bonum, qui vivit, Ravennatem, foederato ex populo, nonne civitate donavit? quid? cohortes duas universas Camertium *C. Marius*? quid? Heracliensem Alexam P. Crassus, vir amplissimus, ex ea civitate, quacum prope singulare foedus Pyrrhi temporibus C. Fabricio consule ictum putatur? quid? Massiliensem Aristonem L. Sulla? quid? quoniam de Gaditanis agimus, idem † Herosnovem Gaditanum? quid? vir sanctissimus et summa religione ac modestia, Q. Metellus Pius, Q. Fabium Saguntinum? Quid? hic, qui adest, a quo haec, quae ego nunc percurro, subtilissime sunt omnia perpolita, M. Crassus, non † Avennensem foederatum civitate donavit, homo quum gravitate et prudentia praestans tum vel nimium parcus in lar-

gienda civitate? 51. Hic tu Cn. Pompeii beneficium vel potius iudicium et factum infirmare conaris, qui fecit quod C. Marium fecisse audierat, fecit quod P. Crassum, quod L. Sullam, quod Q. Metellum, *quod M. Crassum*, quod denique domesticum auctorem, patrem suum, facere viderat? Neque vero id in uno Cornelio fecit. Nam et Gaditanum Hasdrubalem ex bello illo Africano et Mamertinos Ovios et quosdam Uticenses et Saguntinos Fabios civitate donavit. Etenim quum ceteris praemiis digni sunt, qui suo labore et periculo nostram rem publicam defendunt, tum certe dignissimi sunt qui civitate ea donentur, pro qua pericula ac tela subierunt. Atque utinam, qui ubique sunt propugnatores huius imperii, possent in hanc civitatem venire et contra oppugnatores rei publicae de civitate exterminari! Neque enim ille summus poëta noster Hannibalis illam magis cohortationem quam communem imperatoriam voluit esse: *Hostem qui feriet, erit*, inquit, *mihi Karthaginiensis, quisquis erit, cuiatis siet*.... Habent hoc leve et semper habuerunt: itaque et cives undique fortes viros asciverunt et hominum ignobilium virtutem persaepe nobilitatis inertiae praetulerunt.

XXIII. 52. Habetis imperatorum summorum et sapientissimorum hominum, clarissimorum virorum, interpretationem iuris ac foederum: dabo etiam iudicum, qui huic quaestioni praefuerunt, dabo universi populi Romani, dabo sanctissimum et sapientissimum iudicium etiam senatus. Iudices quum prae se ferrent palamque loquerentur quid essent lege Papia de M. Cassio Mamertinis repetentibus iudicaturi, Mamertini publice suscepta causa destiterunt. Multi in civitatem recepti ex liberis foederatisque populis sunt: nemo umquam est de civitate accusatus, quod aut populus fundus factus non esset aut quod foedere civitatis mutandae ius impediretur. 53. Audebo etiam hoc contendere, numquam esse condemnatum quem constaret ab imperatore nostro civitate donatum. Cognoscite nunc populi Romani iudicium multis rebus interpositum atque in maximis causis re ipsa atque usu comprobatum. Cum Latinis omnibus foedus esse ictum Sp. Cassio Postumo Cominio consulibus quis ignorat? quod quidem nuper in columna aënea meminimus post rostra incisum

et perscriptum fuisse. Quo modo igitur L. Cossinius Tiburs, pater huius equitis Romani, optimi atque ornatissimi viri, damnato T. Caelio, quo modo ex eadem civitate T. Coponius, civis item summa virtute et dignitate — nepotes T. et C. Coponios nostis — damnato C. Masone, civis Romanus est factus? 54. An lingua et ingenio patefieri aditus ad civitatem potuit, manu et virtute non potuit? anne de nobis trahere spolia foederatis licebat, de hostibus non licebat? an quod adipisci poterant dicendo, id eis pugnando adsequi non licebat? an accusatori maiores nostri maiora praemia quam bellatori esse voluerunt?

XXIV. Quod si acerbissima lege Servilia principes viri, gravissimi et sapientissimi cives, hanc Latinis, id est foederatis, viam ad civitatem populi iussu patere passi sunt, neque ius est hoc reprehensum Licinia et Mucia lege, quum praesertim genus ipsum accusationis et nomen et eius modi praemium, quod nemo adsequi posset nisi ex senatoris calamitate, neque senatori neque bono cuiquam nimis iucundum esse posset, dubitandum fuit quin quo in genere iudicum praemia rata essent, in eodem iudicia imperatorum valerent? num fundos igitur factos populos Latinos arbitramur aut Serviliae legi aut ceteris, quibus Latinis hominibus erat propositum aliqua ex re praemium civitatis? 55. Cognoscite nunc iudicium senatus, quod semper iudicio est populi comprobatum. Sacra Cereris, iudices, summa maiores nostri religione confici caerimoniaque voluerunt, quae quum essent adsumpta de Graecia et per Graecas curata sunt semper sacerdotes et Graeca omnia nominata. Sed quum illam, quae Graecum illud sacrum monstraret et faceret, ex Graecia deligerent, tamen sacra pro civibus civem facere voluerunt, ut deos immortales scientia peregrina et externa, mente domestica et civili precaretur. Has sacerdotes video fere aut Neapolitanas aut Velienses fuisse, foederatarum sine dubio civitatum. Mitto vetera: proxime dico ante civitatem Veliensibus datam de senatus sententia C. Valerium Flaccum, praetorem urbanum, nominatim ad populum de Calliphana Veliense, ut ea civis Romana esset, tulisse: num igitur aut fundos factos Velienses aut sacerdotem illam civem Roma-

nam factam non esse aut foedus et a senatu et a populo Romano violatum arbitramur?

XXV. 56. Intelligo, iudices, in causa aperta minimeque dubia multo et plura et a pluribus peritissimis esse dicta quam res postularet. Sed id factum est, non ut vobis rem tam perspicuam dicendo probaremus, verum ut omnium malevolorum, iniquorum, invidiosorum animos frangeremus: quos ut accusator incenderet, ut aliqui sermones hominum alienis bonis maerentium etiam ad vestras aures permanarent et in iudicio ipso redundarent, idcirco illa in omni parte orationis summa arte aspergi videbatis: tum pecuniam L. Cornelii, quae neque invidiosa est et, quantacumque est, eius modi est, ut conservata magis quam correpta esse videatur: tum luxuriam, quae non crimine aliquo libidinis, sed communi maledicto notabatur: tum Tusculanum, quod Q. Metelli fuisse meminerat et L. Crassi, Crassum emisse de libertino homine, Soterico Marcio, ad Metellum pervenisse de Vennonii Vindicii bonis non tenebat: simul illud nesciebat, praediorum nullam esse gentem: emptionibus ea solere saepe ad alienos homines, saepe ad infimos, non legibus tamquam tutelas pervenire. 57. Obiectum est etiam, quod in tribum Clustuminam pervenerit: quod hic adsecutus est legis de ambitu praemio, minus invidioso, quam qui legum praemiis praetoriam sententiam et praetextam togam consequuntur. Et adoptatio Theophani agitata est, per quam Cornelius nihil est praeterquam propinquorum suorum hereditates adsecutus.

XXVI. Quamquam istorum animos, qui ipsi Cornelio invident, non est difficillimum mitigare. More hominum invident, in conviviis rodunt, in circulis vellicant: non illo inimico, sed hoc maledico dente carpunt. 58. Qui amicis L. Cornelii aut inimici sunt aut invident, ii sunt huic multo vehementius pertimescendi. Nam huic quidem ipsi quis est umquam inventus inimicus aut quis iure esse potuit? Quem bonum non coluit? cuius fortunae dignitatique non concessit? Versatus in intima familiaritate hominis potentissimi, in maximis nostris malis atque discordiis neminem umquam alterius rationis ac partis, non re, non verbo, non vultu de-

nique offendit. Fuit hoc sive meum sive rei publicae fatum, ut in me unum omnis illa inclinatio communium temporum incumberet. Non modo non exsultavit in ruinis nostris vestrisque discordiis Cornelius, sed omni officio, lacrimis, opera, consolatione omnes me absente meos sublevavit. 59. Quorum ego testimonio ac precibus munus hoc meritum huic et, ut a principio dixi, iustam et debitam gratiam refero: speroque, iudices, ut eos, qui principes fuerunt conservandae salutis aut dignitatis meae, diligitis et caros habetis, sic, quae ab hoc pro facultate huius, pro loco facta sunt, et grata esse vobis et probata. Non igitur a suis, quos nullos habet, sed a suorum, qui et multi et potentes sunt, urguetur inimicis: quos quidem hesterno die Cn. Pompeius copiosa oratione et gravi secum, si vellent, contendere iubebat: ab hoc impari certamine atque iniusta contentione avocabat. XXVII. 60. Et erat aequa lex et nobis, iudices, atque omnibus, qui nostris familiaritatibus implicantur, vehementer utilis, ut nostras inimicitias ipsi inter nos geramus, amicis nostrorum inimicorum temperemus. Ac si mea auctoritas satis apud illos in hac re ponderis haberet, quum me praesertim rerum varietate atque usu ipso iam perdoctum viderent, etiam ab illis eos maioribus discordiis avocarem. Etenim contendere de re publica, quum id defendas, quod esse optimum sentias, et fortium virorum et magnorum hominum semper putavi neque huic umquam labori, officio, muneri defui. Sed contentio tam diu sapiens est, quam diu aut proficit aliquid aut, si non proficit, non obest civitati. 61. Voluimus quaedam, contendimus, experti sumus: obtenta non sunt. Dolorem alii, nos luctum maeroremque suscepimus. Cur ea, quae mutare non possumus, convellere malumus quam tueri? C. Caesarem senatus et genere supplicationum amplissimo ornavit et numero dierum novo. Idem in angustiis aerarii victorem exercitum stipendio adfecit: imperatori decem legatos decrevit, lege Sempronia succedendum non censuit. Harum ego sententiarum et princeps et auctor fui, neque me dissensioni meae pristinae putavi potius adsentiri quam praesentibus rei publicae temporibus et concordiae convenire. Non idem aliis videtur. Sunt fortasse in sententia firmiores.

Reprehendo neminem, sed adsentior non omnibus: neque esse inconstantis puto sententiam tamquam aliquod navigium atque cursum ex rei publicae tempestate moderari. 62. Sed si qui sunt quibus infinitum sit odium in quos semel susceptum sit, quos video esse non nullos, cum ducibus ipsis, non cum comitatu adsectatoribusque confligant. Illam enim fortasse pertinaciam non nulli, virtutem alii putabunt: hanc vero iniquitatem omnes cum aliqua crudelitate coniunctam. Sed si certorum hominum mentes nulla ratione, iudices, placare possumus, vestros quidem animos certe confidimus non oratione nostra, sed humanitate vestra esse placatos.

XXVIII. 63. Quid enim est cur non potius ad summam laudem huic quam ad minimam fraudem Caesaris familiaritas valere debeat? Cognovit adolescens: placuit homini prudentissimo: in summa amicorum copia cum familiarissimis eius est adaequatus. In praetura, in consulatu praefectum fabrum detulit: consilium hominis probavit, fidem est complexus, officia observantiamque dilexit. Fuit hic multorum illi laborum socius aliquando: est fortasse nunc non nullorum particeps commodorum. Quae quidem si huic obfuerint apud vos, non intelligo quod bonum cuiquam sit apud tales viros profuturum. 64. Sed quoniam C. Caesar abest longissime atque in iis est nunc locis, quae regione orbem terrarum, rebus illius gestis imperium populi Romani definiunt, nolite, per deos immortales! iudices, hunc illi acerbum nuntium velle perferri, ut suum praefectum fabrum, ut hominem sibi carissimum et familiarissimum non ob ipsius aliquod delictum, sed ob suam familiaritatem vestris oppressum sententiis audiat. Miseremini eius, qui non de suo peccato, sed de huius summi et clarissimi viri facto, non de aliquo crimine, sed periculo suo de publico iure disceptat: quod ius si Cn. Pompeius ignoravit, si M. Crassus, si Q. Metellus, si Cn. Pompeius pater, si L. Sulla, si P. Crassus, si C. Marius, si senatus, si populus Romanus, si, qui de re simili iudicarunt, si foederati populi, si socii, si illi antiqui Latini, videte ne utilius vobis et honestius sit illis ducibus errare quam hoc magistro erudiri. Sed si de certo, de perspicuo,

de utili, de probato, de iudicato vobis iure esse constituendum videtis, nolite committere ut in re tam inveterata quidquam novi sentiatis. 65. Simul et illa, iudices, omnia ante oculos vestros proponite: primum esse omnes etiam post mortem reos clarissimos illos viros, qui foederatos civitate donarunt: deinde senatum, qui saepe hoc iudicavit: populum, qui iussit: iudices, qui approbarunt. Tum etiam illud cogitatote, sic vivere ac vixisse Cornelium, ut, quum omnium peccatorum quaestiones sint, non de vitiorum suorum poena, sed de virtutis praemio in iudicium vocetur. Accedat etiam illud, ut statuatis hoc iudicio utrum posthac amicitias clarorum virorum calamitati hominibus an ornamento esse malitis. Postremo illud, iudices, fixum in animis vestris tenetote, vos in hac causa non de maleficio L. Cornelii, sed de beneficio Cn. Pompeii iudicaturos.

M. TULLII CICERONIS
IN L. CALPURNIUM PISONEM ORATIO.

ARGUMENTUM Q. ASCONII PEDIANI.

Haec oratio dicta est Cn. Pompeio Magno II. M. Crasso II. coss. [a. u. c. 699.] ante paucos dies, quam Cn. Pompeius ludos faceret, quibus theatrum a se factum dedicavit. Hoc intelligi ex ipsius Ciceronis verbis potest, quae in hac oratione posuit. Dixit enim sic [c. 27. §. 65]: *Instant post hominum memoriam apparatissimi magnificentissimique ludi*. Fenestella quidem posuit hanc inter eas orationes, quas dixit Cicero L. Domitio Appio Claudio coss. ultimam. Sed ut ego ab eo dissentiam, facit primum, quod Piso reversus est ex provincia Pompeio et Crasso coss., Gabinius Domitio et Appio, hanc autem orationem dictam ante Gabinii reditum ex ipsa manifestum est: deinde quod magis naturale est ut ipso recenti reditu invectus sit in Ciceronem responderitque insectationi eius, qua revocatus erat ex provincia, quam post anni intervallum. Apparet autem Ciceronem respondisse Pisoni. In summa, quum dicat in ipsa oratione Cicero instare [*post hominum memoriam*] magnificentissimos apparatissimosque ludos non video, quo modo hoc magis Domitio et Appio coss. dictum sit. qui-

bus consulibus nulli notabiliores ludi fuerunt, quam Pompeio et Crasso, quo anno Pompeius exquisitissimis magnificentissimisque omnis generis ludis theatrum dedicavit. — Argumentum huius orationis breve admodum est. Nam quum revocati essent ex provinciis Piso et Gabinius sententia Ciceronis, quam dixerat de provinciis consularibus Lentulo et Philippo coss., reversus in civitatem Piso de insectatione Ciceronis in senatu conquestus est et in eum invectus, fiducia maxime Caesaris generi, qui tum Gallias obtinebat. Pisoni Cicero respondit hac oratione.

FRAGMENTA MAXIMAM PARTEM A Q. ASCONIO PEDIANO SERVATA.

I. Proh di immortales, qui hic illuxit dies! QUINCTILIANUS inst. or. lib. IX. c. 4. §. 76. DIOMEDES lib. II. p. 464. P.

CIRCA VERS. A PRIMO ....

II. Quod minimum specimen in te ingenii? Ingenii autem? immo ingenui hominis ac liberi. Qui colore ipso patriam aspernaris, oratione genus, moribus nomen. Q. ASCONIUS PEDIANUS.

CIRCA VERS. LXXX.

III. Hoc non ad contemnendam Placentiam pertinet, unde se is ortum gloriari solet: neque enim hoc mea natura fert nec municipii, praesertim de me optime meriti, dignitas patitur. IDEM.

PAULO POST.

IV. Hic quum ad om .... Placentiae forte consedit et pauci[*s post annis*] in eam civitatem — nam tum erat [*civitas*] — ascendit. Prius enim Gallus, dein Gallica[*nus*......] extremo S[*emi*]placentinus haberi...... [*coeptus*] est. IDEM.

V. Maiorem sibi Insuber ille avus adoptavit. ARUSIANUS MESSIUS p. 250. Lindem.

CIRCA VERS. A PRIMO ....

VI. Lautiorem .... pater tuus socerum, quam C. Piso ...... in illo luctu ... non ei filiam meam collocavi, quem ego .... potestas tum omnium fuisset, unum potissimum delegissem. Q. ASCONIUS PEDIANUS.

SUPRA.

VII. Insuber quidam fuit, idem mercator et praeco: is quum Romam cum filia venisset, adolescentem nobilem Cae-

soninum, hominis furacissimi filium, ausus est appellare: et [homini levi et subito] filiam collocavit. IDEM et ARUSIANUS MESSIUS p. 221. Lindem.

VIII. Quae te beluam ex utero, non hominem fudit. SERVIUS AD VIRG. AEN. lib. VIII. v. 139.

IX. Quum tibi tota cognatio serraco advehatur. QUINCTILIANUS inst. orat. lib. VIII. c. 3. §. 21.

[X. Proximus Pompeium sedebam. DIOMEDES lib. 1. p. 405. P.]

I. 1. ..... Iamne vides, belua, iamne sentis quae sit hominum querella frontis tuae? Nemo queritur Syrum nescio quem de grege noviciorum factum esse consulem. Non enim nos color iste servilis, non pilosae genae, non dentes putridi deceperunt: oculi, supercilia, frons, vultus denique totus, qui sermo quidam tacitus mentis est, hic in fraudem homines impulit: hic eos, quibus erat ignotus, decepit, fefellit, induxit. Pauci ista tua lutulenta vitia noramus: pauci tarditatem ingenii, stuporem debilitatemque linguae. Numquam erat audita vox in foro: numquam periculum factum consilii: nullum non modo illustre, sed ne notum quidem factum aut militiae aut domi. Obrepsisti ad honores errore hominum, commendatione fumosarum imaginum, quarum simile habes nihil praeter colorem. 2. Is mihi etiam gloriabatur se omnes magistratus sine repulsa adsecutum? Mihi ista licet de me vera cum gloria praedicare. Omnes enim honores populus Romanus mihi ipsi homini detulit. Nam tu quum quaestor es factus, etiam qui te numquam viderant, tamen illum honorem nomini mandabant tuo. Aedilis es factus: Piso est a populo Romano factus, non iste Piso. Praetura item maioribus delata est tuis. Noti erant illi mortui: te vivum nondum noverat quisquam. Me quum quaestorem in primis, aedilem priorem, praetorem primum cunctis suffragiis populus Romanus faciebat, homini ille honorem, non generi, moribus, non maioribus meis, virtuti perspectae, non auditae nobilitati deferebat. 3. Nam quid ego de consulatu loquar, parto vis, anne gesto? Miserum me! cum hac me nunc peste atque labe confero! Sed nihil comparandi causa loquar, ac tamen

ea, quae sunt longissime disiuncta, comprehendam. Tu consul es renuntiatus — nihil dicam gravius quam quod omnes fatentur — impeditis rei publicae temporibus, dissidentibus consulibus[Caesare et Bibulo], quum hoc non recusares iis, a quibus dicebare consul, quin te luce dignum non putarent, nisi nequior quam Gabinius exstitisses. Me cuncta Italia, me omnes ordines, me universa civitas non prius tabella quam voce priorem consulem declaravit. II. Sed omitto, ut sit factus uterque nostrum. Sit sane Fors domina campi. Magnificentius est dicere quem ad modum gesserimus consulatum quam quem ad modum ceperimus.

4. Ego Kalendis Ianuariis senatum et bonos omnes legis agrariae maximarumque largitionum metu liberavi. Ego agrum Campanum, si dividi non oportuit, conservavi: si oportuit, melioribus auctoribus reservavi. Ego in C. Rabirio perduellionis reo XL annis ante me consulem interpositam senatus auctoritatem sustinui contra invidiam atque defendi. Ego adolescentes bonos et fortes, sed usos ea condicione fortunae, ut, si essent magistratus adepti, rei publicae statum convulsuri viderentur, meis inimicitiis, nulla senatus mala gratia, comitiorum ratione privavi. 5. Ego Antonium collegam, cupidum provinciae, multa in re publica molientem, patientia atque obsequio meo mitigavi. Ego provinciam Galliam senatus auctoritate exercitu et pecunia instructam et ornatam, quam cum Antonio commutavi, quod ita existimabam tempora rei publicae ferre, in contione deposui reclamante populo Romano. Ego L. Catilinam, caedem senatus, interitum urbis non obscure, sed palam molientem, egredi ex urbe iussi: ut, a quo legibus non poteramus, moenibus tuti esse possemus. Ego tela extremo mense consulatus mei intenta iugulis civitatis de coniuratorum nefariis manibus extorsi. Ego faces iam accensas ad huius urbis incendium comprehendi, protuli, exstinxi. III. 6. Me Q. Catulus, princeps huius ordinis et auctor publici consilii, frequentissimo senatu parentem patriae nominavit. Mihi hic vir clarissimus, qui propter te sedet, L. Gellius, his audientibus civicam coronam deberi a re publica dixit. Mihi togato senatus, non ut multis bene gestae, sed ut nemini conservatae rei publicae

singulari genere supplicationis deorum immortalium templa patefecit. Ego quum in contione abiens magistratu dicere a tribuno plebis prohiberer quae constitueram, quumque is mihi tantum modo ut iurarem permitteret, sine ulla dubitatione iuravi rem publicam atque hanc urbem mea unius opera esse salvam. 7. Mihi populus Romanus universus illa in contione non unius diei gratulationem, sed aeternitatem immortalitatemque donavit, quum meum ius iurandum tale atque tantum iuratus ipse una voce et consensu approbavit. Quo quidem tempore is meus domum fuit e foro reditus, ut nemo, nisi qui mecum esset, civium esse in numero videretur. Atque ita est a me consulatus peractus, ut nihil sine consilio senatus, nihil non approbante populo Romano egerim, ut semper in rostris curiam, in senatu populum defenderim, ut multitudinem cum principibus, equestrem ordinem cum senatu coniunxerim. Exposui breviter consulatum meum.

IV. 8. Aude nunc, o furia, de tuo dicere! cuius fuit initium ludi compitalicii, tum primum facti post L. Iulium et Q. Marcium consules, contra auctoritatem huius ordinis: quos Q. Metellus — facio iniuriam fortissimo viro mortuo, qui illum, cuius paucos pares haec civitas tulit, cum hac importuna belua conferam — sed ille designatus consul, quum quidam tribunus plebis suo auxilio magistros ludos contra senatus consultum facere iussisset, privatus fieri vetuit, atque id, quod nondum potestate poterat, obtinuit auctoritate. Tu, quum in Kalendas Ianuarias compitaliorum dies incidisset, Sex. Clodium, qui numquam antea praetextatus fuisset, ludos facere et praetextatum volitare passus es, hominem impurum ac non modo facie, sed etiam oculo tuo dignissimum. 9. Ergo his fundamentis positis consulatus tui, triduo post inspectante et tacente te a fatali portento prodigioque rei publicae lex Aelia et Fufia eversa est, propugnacula murique tranquillitatis atque otii: collegia, non ea solum, quae senatus sustulerat, restituta, sed innumerabilia quaedam nova ex omni faece urbis ac servitio concitata. Ab eodem homine in stupris inauditis nefariisque versato vetus illa magistra pudoris et modestiae, censura, sublata est: quum tu interim, bustum rei publicae, qui te consulem tum

Romae dicis fuisse, verbo numquam significaris sententiam tuam tantis in naufragiis civitatis.

V. 10. Nondum quae feceris, sed quae fieri passus sis dico. Neque vero multum interest, praesertim in consule, utrum ipse perniciosis legibus, improbis contionibus rem publicam vexet an alios vexare patiatur. An potest ulla esse excusatio, non dicam male sentienti, sed sedenti, cunctanti, dormienti in maximo rei publicae motu consuli? Centum prope annos legem Aeliam et Fufiam tenueramus, quadringentos iudicium notionemque censoriam, quas leges ausus est non nemo improbus, potuit quidem nemo convellere: quam potestatem minuere quo minus de moribus nostris quinto quoque anno iudicaretur nemo tam effuse petulans conatus est. 11. Haec sunt, o carnifex, in gremio sepulta consulatus tui. Persequere conexos his funeribus dies. Pro Aurelio tribunali, ne conivente quidem te, quod ipsum esset scelus, sed etiam hilarioribus oculis quam solitus eras intuente, dilectus servorum habebatur ab eo, qui nihil sibi umquam nec facere nec pati turpe esse duxit. Arma in templo Castoris, o proditor templorum omnium, vidente te constituebantur ab eo latrone, cui templum illud fuit te consule arx civium perditorum, receptaculum veterum Catilinae militum, castellum forensis latrocinii, bustum legum omnium ac religionum. Erat non solum domus mea, sed totum Palatium, senatu, equitibus Romanis, civitate omni, Italia cuncta refertum, quum tu non modo ad eum [Ciceronem] — mitto enim domestica, quae negari possunt: haec commemoro, quae sunt palam — non modo, inquam, ad eum, cui primam comitiis tuis dederas tabulam praerogativae, quem in senatu sententiam rogabas tertium, numquam aspirasti, sed omnibus consiliis, quae ad me opprimendum parabantur, non interfuisti solum, verum etiam crudelissime praefuisti.

VI. 12. Mihi vero ipsi coram genero meo, propinquo tuo, quae dicere ausus es? Egere, foris esse Gabinium: sine provincia stare non posse: spem habere a tribuno plebis, si sua consilia cum illo coniunxisset: a senatu quidem desperasse: huius te cupiditati obsequi, sicuti ego fecissem in collega meo: nihil esse quod praesidium consulum implo-

rarem: sibi quemque consulere oportere. Atque haec dicere vix audeo: vereor ne qui sit qui istius insignem nequitiam frontis involutam integumentis nondum cernat: dicam tamen. — Ipse certe agnoscet et cum aliquo dolore flagitiorum suorum recordabitur. 13. Meministine, caenum, quum ad te quinta fere hora cum C. Pisone venissem, nescio quo e gurgustio te prodire, involuto capite, soleatum? et, quum isto ore foetido taeterrimam nobis popinam inhalasses, excusatione te uti valetudinis, quod diceres vinolentis te quibusdam medicaminibus solere curari? quam nos causam quum accepissemus — quid enim facere poteramus? —, paullisper stetimus in illo ganearum tuarum nidorè atque fumo: unde tu nos quum improbissime respondendo tum turpissime ructando eiecisti. 14. Idem illo fere biduo productus in contionem ab eo, cui sic aequatum praebebas consulatum tuum, quum esses interrogatus quid sentires de consulatu meo, gravis auctor, Calatinus credo aliquis aut Africanus aut Maximus et non Caesoninus Semiplacentinus Calventius, respondes, altero ad frontem sublato, altero ad mentum depresso supercilio, crudelitatem tibi non placere. VII. Hic te ille homo, dignissimus tuis laudibus, collaudavit. Crudelitatis tu, furcifer, senatum consul in contione condemnas? non enim me, qui senatui parui: nam relatio illa salutaris et diligens fuerat consulis, animadversio quidem et iudicium senatus. Quae quum reprehendis, ostendis qualis tu, si ita forte accidisset, fueris illo tempore consul futurus. Stipendio, mehercule, et frumento Catilinam esse putasses iuvandum. 15. Quid enim interfuit inter Catilinam et eum, cui tu senatus auctoritatem, salutem civitatis, totam rem publicam provinciae praemio vendidisti? Quae enim L. Catilinam conantem consul prohibui, ea P. Clodium facientem consules adiuverunt. Voluit ille senatum interficere, vos sustulistis: leges incendere, vos abrogastis: vi terrere patriam, vos adiuvistis. Quid est vobis consulibus gestum sine armis? Incendere illa coniuratorum manus voluit urbem: vos eius domum, quem propter urbs incensa non est. Ac ne illi quidem, si habuissent vestri similem consulem, de urbis incendio cogitassent. Non enim se tectis privare voluerunt, sed his stantibus nul-

luum domicilium sceleri suo fore putaverunt. Caedem illi civium, vos servitutem expetistis. Hic vos etiam crudeliores. Huic enim populo ita fuerat ante vos consules libertas in sita, ut emori potius quam servire praestaret. **16.** Illud vero geminum consiliis Catilinae et Lentuli, quod me domo mea expulistis, Cn. Pompeium domum suam compulistis. Neque enim me stante et manente in urbis vigilia neque resistente Cn. Pompeio, omnium gentium victore, umquam se illi rem publicam delere posse duxerunt. A me quidem etiam poenas expetistis, quibus coniuratorum manes mortuorum expiaretis: omne odium, inclusum nefariis sensibus impiorum, in me profudistis. Quorum ego furori nisi cessissem, in Catilinae busto vobis ducibus mactatus essem. Quod autem maius indicium exspectatis nihil inter vos et Catilinam interfuisse, quam quod eamdem illam manum ex intermortuis Catilinae reliquiis concitastis? quod omnes undique perditos collegistis? quod in me carcerem effudistis? quod coniuratos armastis? quod eorum ferro ac furori meum corpus atque omnium bonorum vitam obiicere voluistis? VIII. **17.** Sed iam redeo ad praeclaram illam contionem tuam. Tu es ille, cui crudelitas displicet? qui, quum senatus luctum ac dolorem suum vestis mutatione declarandum censuisset, quum videres maerere rem publicam amplissimi ordinis luctu, o noster misericors, quid facis? Quod nulla in barbaria quisquam tyrannus. Omitto enim illud, consulem edicere ut senatus consulto ne obtemperetur: quo foedius nec fieri nec cogitari quidquam potest. Ad misericordiam redeo eius, cui nimis videtur senatus in conservanda patria fuisse crudelis. **18.** Edicere est ausus cum illo suo pari, quem tamen omnibus vitiis superare cupiebat, ut senatus contra quam ipse censuisset ad vestitum rediret. Quis hoc fecit ulla in Scythia tyrannus, ut eos, quos luctu adficeret, lugere non sineret? Maerorem relinquis: maeroris aufers insignia. Eripis lacrimas non consolando, sed minando. Quod si vestem non publico consilio, patres conscripti, sed privato officio aut misericordia mutavissent, tamen id his non licere per interdicta potestatis tuae crudelitatis erat non ferendae: quum vero id senatus frequens censuisset et omnes ordines reliqui iam

ante fecissent, tu, ex tenebricosa popina consul extractus, cum illa saltatrice tonsa, senatum populi Romani occasum atque interitum rei publicae lugere vetuisti. IX. At quaerebat etiam paullo ante de me quid suo mihi opus fuisset auxilio: cur non meis inimicis meis copiis restitissem. Quasi vero non modo ego, qui multis saepe auxilio fuissem, sed quisquam tam inops fuerit umquam qui isto non modo propugnatore tutiorem se, sed advocato aut astipulatore paratiorem fore putaret. 19. Ego istius pecudis ac putidae carnis consilio scilicet aut praesidio volebam niti? ab hoc eiecto cadavere quidquam mihi aut opis aut ornamenti expetebam? Consulem ego tum quaerebam, consulem, inquam, non illum quidem, quem in hoc maiali invenire non possem, qui tantam rei publicae causam gravitate et consilio suo tueretur, sed qui tamquam truncus atque stipes, si stetisset modo, posset sustinere tamen titulum consulatus. Quum enim esset omnis causa illa mea consularis et senatoria, auxilio mihi opus fuerat et consulis et senatus: quorum alterum etiam ad perniciem meam erat a vobis consulibus conversum, alterum rei publicae penitus ereptum. Ac tamen, si consilium exquiris meum, neque ego cessissem et me ipsa suo complexu patria tenuisset, si mihi cum illo bustuario gladiatore et tecum et cum collega tuo decertandum fuisset. 20. Alia enim causa praestantissimi viri, Q. Metelli, fuit: quem ego civem meo iudicio cum deorum immortalium laude coniungo: qui C. illi Mario, fortissimo viro et consuli et sextum consuli et eius invictis legionibus, ne armis confligeret, cedendum esse duxit. Quod mihi igitur certamen esset huius modi? cum C. Mario scilicet aut cum aliquo pari an cum altero, barbaro Epicureo cum altero, Catilinae lanternario consule? Neque hercule ego supercilium tuum neque collegae tui cymbala fugi: neque tam fui timidus, ut, qui in maximis turbinibus ac fluctibus rei publicae navem gubernassem salvamque in portu collocassem, frontis tuae nubeculam aut collegae tui contaminatum spiritum pertimescerem. 21. Alios ego vidi ventos: alias prospexi animo procellas: aliis impendentibus tempestatibus non cessi, sed his unum me pro omnium salute obtuli. Itaque discessu tum

meo omnes illi nefarii gladii de manibus crudelissimis exciderunt, quum quidem tu, o vaecors et amens, quum omnes boni abditi inclusique maererent, templa gemerent, tecta ipsa urbis lugerent, complexus es funestum illud animal ex nefariis stupris, ex civili cruore, ex omni scelerum importunitate conceptum atque eodem in templo, eodem et loci vestigio et temporis, arbitria non mei solum, sed patriae funeris abstulisti.

X. 22. Quid ego illorum dierum epulas, quid laetitiam et gratulationem tuam, quid cum tuis sordidissimis gregibus intemperantissimas perpotationes praedicem? Quis te illis diebus sobrium, quis agentem aliquid quod esset libero dignum, quis denique in publico vidit? quum collegae tui domus cantu et cymbalis personaret quumque ipse nudus in convivio saltaret: in quo quum suum illum saltatorium versaret orbem, ne tum quidem fortunae rotam pertimescebat. Hic autem non tam concinnus heliuo nec tam musicus iacebat in suorum Graecorum foetore et caeno: quod quidem istius in illis rei publicae luctibus quasi aliquod Lapitharum aut Centaurorum convivium ferebatur: in quo nemo potest dicere utrum iste plus biberit an vomuerit an effuderit. 23. Tune etiam mentionem facies consulatus [tui] aut te fuisse Romae consulem dicere audebis? Quid? tu in lictoribus et in toga praetexta esse consulatum putas? quae ornamenta etiam in Sex. Clodio te consule esse voluisti. Huius tu, Clodianae canis, insignibus consulatum declarari putas? Animo consulem esse oportet, consilio, fide, gravitate, vigilantia, cura, toto denique munere consulatus omni officio tuendo, maximeque, id quod vis nominis ipsa praescribit, rei publicae consulendo. An ego consulem esse putem qui senatum esse in re publica non putavit, et sine eo consilio consulem numerem, sine quo Romae ne reges quidem esse potuerunt? Etenim illa iam omitto: quum servorum dilectus haberetur in foro, arma in templum Castoris luce et palam comportarentur, id autem templum, sublato aditu, revulsis gradibus, a coniuratorum reliquiis atque a Catilinae praevaricatore quondam, tum ultore, armis teneretur, quum equites Romani relegarentur, viri boni lapidibus e foro pellerentur, senatui non solum iuvare rem pu-

blicam, sed ne lugere quidem liceret, quum civis is, quem hic ordo adsentiente Italia cunctisque gentibus conservatorem patriae iudicarat, nullo iudicio, nulla lege, nullo more, servitio atque armis pelleretur, non dicam auxilio vestro, quod vere licet dicere, sed certe silentio, tum Romae fuisse consules quisquam existimabit? 24. Qui latrones igitur, si quidem vos consules? qui praedones, qui hostes, qui proditores, qui tyranni nominabuntur? XI. Magnum nomen est, magna species, magna dignitas, magna maiestas consulis: non capiunt angustiae pectoris tui, non recipit levitas ista, non egestas animi: non infirmitas ingenii sustinet, non insolentia rerum secundarum tantam personam, tam gravem, tam severam. Seplasia mehercule, ut dici audiebam, te ut primum aspexit, Campanum consulem repudiavit. Audierat Decios Magios et de Taurea illo Vibellio aliquid acceperat: in quibus si moderatio illa, quae in nostris solet esse consulibus, non fuit, at fuit pompa, fuit species, fuit incessus saltem Seplasia dignus et Capua. 25. Gabinium denique si vidissent duumvirum vestri illi unguentarii, citius agnovissent. Erant illi compti capilli et madentes cincinnorum fimbriae et fluentes cerussataeque buccae, dignae Capua, sed illa vetere. Nam haec quidem, quae nunc est, splendidissimorum hominum, fortissimorum virorum, optimorum civium mihique amicissimorum multitudine redundat: quorum Capuae te praetextatum nemo aspexit qui non gemeret desiderio mei: cuius consilio quum universam rem publicam tum illam ipsam urbem meminerant esse servatam. Me inaurata statua donarant: me patronum unum asciverant: a me se habere vitam, fortunas, liberos arbitrabantur: me et praesentem contra latrocinium tuum suis decretis legatisque defenderant et absentem principe Cn. Pompeio referente et de corpore rei publicae tuorum scelerum tela revellente revocarant. 26. An tum eras consul, quum in Palatio mea domus ardebat, non casu aliquo, sed ignibus iniectis instigante te? Ecquod in hac urbe maius umquam incendium fuit cui non consul subvenerit? At tu illo ipso tempore apud socrum tuam prope a meis aedibus, cuius domum ad meam domum exhauriendam patefeceras, sedebas, non exstinctor, sed auctor incendii, et

ardentes faces furiis Clodianis paene ipse consul ministrabas. XII. An vero reliquo tempore consulem te quisquam duxit? quisquam tibi paruit? quisquam in curiam venienti adsurrexit? quisquam consulenti respondendum putavit? numerandus est ille annus denique in re publica, quum obmutuisset senatus, iudicia conticuissent, maererent boni, vis latrocinii vestri tota urbe volitaret neque civis unus ex civitate, sed ipsa civitas tuo et Gabinii sceleri furorique cessisset?

27. Ac ne tum quidem emersisti, lutulente, quaeso, ex miserrimis naturae tuae sordibus, quum experrecta tandem virtus clarissimi viri, celeriter et verum amicum et optime meritum civem et suum pristinum morem requisivit, neque est ille vir passus in ea re publica, quam ipse decorarat atque auxerat, diutius vestrorum scelerum pestem morari, quum tamen ille, qualiscumque est, qui est ab uno te improbitate victus, Gabinius, collegit ipse se, vix, sed collegit tamen et contra suum Clodium primum simulate, deinde non libenter, ad extremum tamen pro Cn. Pompeio vere vehementerque pugnavit? Quo quidem in spectaculo mira populi Romani aequitas erat. Uter eorum perisset, tamquam lanista, in eius modi pari lucrum fieri putabat: immortalem vero quaestum, si uterque cecidisset. 28. Sed ille tamen agebat aliquid: tuebatur auctoritatem summi viri. Erat ipse sceleratus, erat gladiator: cum scelerato tamen et cum pari gladiatore pugnabat. Tu, scilicet homo religiosus et sanctus, foedus, quod meo sanguine in pactione provinciarum iceras, frangere noluisti. Caverat enim sibi ille sororius adulter, ut, si tibi provinciam, si exercitum, si pecuniam ereptam ex rei publicae visceribus dedisset, omnium [ut] suorum scelerum socium te adiutoremque praeberes. Itaque in illo tumultu fracti fasces, ictus ipse, cotidie tela, lapides, fugae, deprehensus denique cum ferro ad senatum is, quem ad Cn. Pompeium interimendum collocatum fuisse constabat. XIII. 29. Ecquis audivit non modo actionem aliquam aut relationem, sed vocem omnino aut querellam tuam? consulem tu te fuisse putas, cuius in imperio, qui rem publicam senatus auctoritate servarat, in Italia, itemque, qui omnes omnium gentium partes tribus triumphis devinxerat, is se in publico tuto statuit esse

non posse? An tum eratis consules, quum, quacumque de re verbum facere coeperatis aut referre ad senatum, cunctus ordo reclamabat ostendebatque nihil esse vos acturos, nisi prius de me rettulissetis? quum vos quamquam foedere obstricti tenebamini, tamen cupere vos diceretis, sed lege impediri? 30. Quae lex privatis hominibus esse lex non videbatur, inusta per servos, incisa per vim, imposita per latrocinium, sublato senatu, pulsis e foro bonis omnibus, capta re publica, contra omnes leges nullo scripta more: hanc qui se metuere dicerent, hos consules non dicam animi hominum, sed fasti ulli ferre possunt? Nam si illam legem non putabatis, quae erat contra omnes leges indemnati civis atque integri capitis bonorumque tribunicia proscriptio, ac tamen obstricti pactione tenebamini, quis vos non modo consules, sed liberos fuisse putet, quorum mens fuerit oppressa praemio, lingua astricta mercede? Sin illam vos soli legem putabatis, quisquam vos consules tunc fuisse aut nunc esse consulares putet, qui eius civitatis, in qua in principum numero vultis esse, non leges, non instituta, non mores, non iura noritis? 31. An quum proficiscebamini paludati in provincias vel emptas vel ereptas, consules vos quisquam putavit? Itaque, credo, si minus frequentia sua vestrum egressum ornando atque celebrando, at ominibus saltem bonis, ut consules, non tristissimis, ut hostes aut proditores, prosequebantur.

XIV. Tunc etiam, immanissimum ac foedissimum monstrum, ausus es meum discessum illum, testem sceleris et crudelitatis tuae, *in* maledicti et contumeliae loco ponere? Quo quidem tempore cepi, patres conscripti, fructum immortalem vestri in me et amoris et iudicii: qui non admurmuratione, sed voce et clamore abiecti hominis ac semivivi furorem petulantiamque fregistis. 32. Tu luctum senatus, tu desiderium equestris ordinis, tu squalorem Italiae, tu curiae taciturnitatem annuam, tu silentium perpetuum iudiciorum ac fori, tu cetera illa in maledicti loco pones, quae meus discessus rei publicae vulnera inflixit? Qui si calamitosissimus fuisset, tamen misericordia dignior quam contumelia et cum gloria potius esse coniunctus quam cum probro putaretur, atque

ille dolor meus dumtaxat, vestrum quidem scelus ac dedecus haberetur. Quum vero — forsitan hoc, quod dicturus sum, mirabile auditu esse videatur, sed certe id dicam, quod sentio —, quum tantis a vobis, patres conscripti, beneficiis adfectus sim tantisque honoribus, non modo illam calamitatem esse non duco, sed, si quid mihi potest a re publica esse seiunctum, quod vix potest, privatim ad meum nomen augendum, optandam duco mihi fuisse illam expetendamque fortunam. 33. Atque ut tuum laetissimum diem cum tristissimo meo conferam, utrum tandem bono viro et sapienti optabilius putas sic exire e patria, ut omnes sui cives salutem, incolumitatem, reditum precentur, quod mihi accidit, an, quod tibi proficiscenti evenit, ut omnes exsecrarentur, male precarentur, unam tibi illam viam et perpetuam esse vellent? Mihi, medius fidius, in tanto omnium mortalium odio, iusto praesertim et debito, quaevis fuga quam ulla provincia esset optatior.

XV. Sed perge porro. Nam si illud meum turbulentissimum tempus[profectionis] tuo tranquillissimo praestat, quid conferam reliqua, quae in te dedecoris plena fuerunt, in me dignitatis? 34. Me Kalendis Ianuariis, qui dies post obitum occasumque vestrum rei publicae primus illuxit, frequentissimus senatus, concursu Italiae, referente clarissimo ac fortissimo viro, P. Lentulo, consentiente atque una voce revocavit. Me idem senatus exteris nationibus, me legatis magistratibusque nostris auctoritate sua consularibusque litteris, non, ut tu Insuber dicere ausus es, orbatum patria, sed, ut senatus illo ipso tempore appellavit, civem servatoremque rei publicae commendavit. Ad meam unius hominis salutem senatus auxilium omnium civium cuncta ex Italia, qui rem publicam salvam esse vellent, consulis voce et litteris implorandum putavit. Mei capitis conservandi causa Romam uno tempore quasi signo dato Italia tota convenit. De mea salute P. Lentuli, praestantissimi viri atque optimi consulis, Cn. Pompeii, clarissimi atque invictissimi civis, ceterorumque principum civitatis celeberrimae et gratissimae contiones fuerunt. 35. De me senatus ita decrevit Cn. Pompeio auctore et eius sententiae principe, ut, si quis impedisset red-

itum meum, in hostium numero putaretur, eisque verbis ea de me senatus auctoritas declarata est, ut nemini sit triumphus honorificentius quam mihi salus restitutioque perscripta. De me quum omnes magistratus promulgassent praeter unum praetorem, a quo non fuit postulandum, fratrem inimici mei, praeterque duos de lapide emptos tribunos, legem comitiis centuriatis tulit P. Lentulus consul de collegae Q. Metelli sententia: quem mecum eadem res publica, quae in tribunatu eius diiunxerat, in consulatu virtute optimi ac iustissimi viri sapientiaque coniunxit. **36.** Quae lex quem ad modum accepta sit quid me attinet dicere? Ex vobis audio nemini civi ullam quo minus adesset satis iustam excusationem esse visam: nullis comitiis umquam neque multitudinem hominum tantam neque splendorem fuisse: hoc certe video, quod indicant tabulae publicae, vos rogatores, vos diribitores, vos custodes fuisse tabellarum, et, quod in honoribus vestrorum propinquorum non facitis vel aetatis excusatione vel honoris, id in salute mea nullo rogante vos vestra sponte fecistis.

XVI. 37. Confer te nunc, Epicure noster, ex hara producte, non ex schola: confer, si audes, absentiam tuam cum mea. Obtinuisti provinciam consularem finibus iis, quos lex cupiditatis tuae, non quos lex generi tui pepigerat. Nam lege Caesaris iustissima atque optima populi liberi plane et vere erant liberi: lege autem ea, quam nemo legem praeter te et collegam tuum putavit, omnis erat tibi Achaia, Thessalia, Athenae, cuncta Graecia addicta: habebas exercitum tantum, quantum tibi non senatus aut populus Romanus dederat, sed quantum tua libido conscripserat: aerarium exhauseras. **38.** Quas res gessisti imperio, exercitu, provincia consulari? Quas res gesserit, quaero! qui ut venit, statim ..... — nondum commemoro rapinas, non exactas pecunias, non captas, non imperatas, non neces sociorum, non caedes hospitum, non perfidiam, non immanitatem, non scelera praedico: mox, si videbitur, ut cum fure, ut cum sacrilego, ut cum sicario disputabo: nunc meam spoliatam fortunam conferam cum florente fortuna imperatoris —: quis umquam provinciam cum exercitu obtinuit qui nullas ad senatum litteras miserit? tantam vero provinciam cum tanto exercitu, Mace-

doniam praesertim, quam tantae barbarorum gentes attingunt, ut semper Macedonicis imperatoribus iidem fines provinciae fuerint qui gladiorum atque pilorum: ex qua aliquot praetorio imperio, consulari quidem nemo rediit, qui incolumis fuerit, quin triumpharit. Est hoc novum: multo illud magis: appellatus est hic vulturius illius provinciae, si dis placet, imperator.

XVII. 39. Ne tum quidem, Paulle noster, tabellas cum laurea Romam mittere audebas? Misi, inquit. Quis umquam recitavit? quis ut recitarentur postulavit? Nihil enim mea iam refert, utrum tu, conscientia oppressus scelerum tuorum, nihil umquam ausus sis scribere ad eum ordinem, quem despexeras, quem adflixeras, quem deleveras, an amici tui tabellas abdiderint iidemque silentio suo temeritatem atque audaciam tuam condemnarint. Atque haud scio an malim te videri nullo pudore fuisse in litteris mittendis an amicos tuos plus habuisse et pudoris et consilii quam aut te videri pudentiorem fuisse quam soles aut tuum factum non esse condemnatum iudicio amicorum. 40. Quod si non tuis nefariis in hunc ordinem contumeliis in perpetuum tibi curiam praeclusisses, quid tandem erat actum aut gestum in tua provincia de quo ad senatum cum gratulatione aliqua scribi abs te oporteret? vexatio Macedoniae? an oppidorum turpis amissio? an sociorum direptio? an agrorum depopulatio? an munitio Thessalonicae? an obsessio militaris viae? an exercitus nostri interitus ferro, fame, frigore, pestilentia? Tu vero, qui ad senatum nihil scripseris, ut in urbe nequior inventus es quam Gabinius, sic in provincia paullo tamen quam ille demissior. 41. Nam ille gurges atque helluo, natus abdomini suo, non laudi et gloriae, quum equites Romanos in provincia, quum publicanos nobiscum et voluntate et dignitate coniunctos, omnes fortunis, multos fama vitaque privasset, quum egisset aliud nihil illo exercitu nisi ut urbes depopularetur, agros vastaret, exhauriret domos, ausus est — quid enim ille non audeat? — a senatu supplicationem per litteras postulare. XVIII. O di immortales! tune etiam atque adeo vos, geminae voragines scopulique rei publicae, vos meam fortunam deprimitis? vestram extollitis? quum de me ea senatus consulta absente facta sint, eae contiones habitae,

is motus fuerit municipiorum et coloniarum omnium, ea decreta publicanorum, ea collegiorum, ea denique generum ordinumque omnium, quae non modo ego optare numquam auderem, sed cogitare non possem, vos autem sempiternas foedissimae turpitudinis notas subieritis? 42. An ego, si te et Gabinium cruci suffixos viderem, maiore adficerer laetitia ex corporis vestri laceratione, quam adficior ex famae? Nullum est supplicium putandum, quo adfici casu aliquo etiam boni viri fortesque possunt. Atque hoc quidem etiam isti tui dicunt voluptarii Graeci: quos utinam ita audires, ut erant audiendi: numquam te in tot flagitia ingurgitasses. Verum audis in praesepibus: audis in stupris: audis in cibo et vino. Sed dicunt isti ipsi, qui mala dolore, bona voluptate definiunt, sapientem, etiam si in Phalaridis tauro inclusus succensis ignibus torreatur, dicturum tamen suave illud esse seque ne tantulum quidem commoveri. Tantam virtutis vim esse voluerunt, ut non posset esse umquam vir bonus non beatus. 43. Quae est igitur poena? quod supplicium? id mea sententia, quod accidere nemini potest nisi nocenti, suscepta fraus, impedita et oppressa mens, bonorum odium, nota inusta senatus, amissio dignitatis. XIX. Nec mihi ille M. Regulus, quem Karthaginienses, resectis palpebris, illigatum in machina, vigilando necaverunt, supplicio videtur adfectus nec C. Marius, quem Italia servata ab illo demersum in Minturnensium paludibus, Africa devicta ab eodem expulsum et naufragum vidit. Fortunae enim ista tela sunt, non culpae: supplicium autem est poena peccati. Neque vero ego, si umquam vobis mala precarer, quod saepe feci — in quo di immortales meas preces audiverunt —, morbum aut mortem aut cruciatum precarer. Thyestea est ista exsecratio poëtae vulgi animos, non sapientium moventis, ut tu *naufragio expulsus*, *uspiam saxis fixus asperis*, *evisceratus*, *latere penderes*, ut ait ille, *saxa spargens tabo*, *sanie et sanguine atro!* 44. Non ferrem omnino moleste, si ita accidisset: sed id tamen esset humanum. M. Marcellus, qui ter consul fuit, summa virtute, pietate, gloria militari, periit in mari: qui tamen ob virtutem gloria et laude vivit. In fortuna quadam est illa mors, non in poena putanda. Quae est

igitur poena? quod supplicium? quae saxa? quae cruces? Esse duo duces in provinciis populi Romani, habere exercitus, appellari imperatores: horum alterum sic fuisse infrenatum conscientia scelerum et fraudium suarum, ut ex ea provincia, quae fuerit ex omnibus una maxime triumphalis, nullam sit ad senatum litteram mittere ausus. Ex qua provincia modo vir omni dignitate ornatissimus, L. Torquatus, magnis rebus gestis, me referente, ab senatu imperator est appellatus: unde his paucis annis Cn. Dolabellae, C. Curionis, M. Luculli iustissimos triumphos vidimus, ex ea te imperatore nuntius ad senatum adlatus est nullus. Ab altero adlatae litterae, recitatae, relatum ad senatum. 45. Di immortales! idne ego optarem, ut inimicus meus ea qua nemo umquam ignominia notaretur? ut senatus is, qui in eam iam benignitatis consuetudinem venit, ut eos, qui bene rem publicam gesserint, novis honoribus adficiat et numero dierum et genere verborum, huius unius litteris nuntiantibus non crederet, postulantibus denegaret? XX. His ego rebus pascor, his delector, his perfruor: quod de vobis hic ordo opinatur non secus ac de acerrimis hostibus: quod vos equites Romani, quod ceteri ordines, quod cuncta civitas odit: quod nemo bonus, nemo denique civis est qui modo se civem esse meminerit, qui vos non oculis fugiat, auribus respuat, animo aspernetur, recordatione denique ipsa consulatus vestri perhorrescat. 46. Haec ego semper de vobis expetivi, haec optavi, haec precatus sum. Plura etiam acciderunt quam vellem. Nam ut amitteretis exercitum, numquam hercule optavi: illud etiam accidit praeter optatum meum, sed valde ex voluntate: mihi enim numquam veniret in mentem furorem et insaniam optare vobis, in quam incidistis. Atqui fuit optandum. Me tamen fugerat deorum immortalium has esse in impios et consceleratos poenas certissimas. Nolite enim ita putare, patres conscripti, ut in scaena videtis, homines consceleratos impulsu deorum terreri furialibus taedis ardentibus: sua quemque fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate ac mente deturbat. Hae sunt impiorum furiae, hae flammae, hae faces. 47. Ego te non vaecordem, non furiosum, non mente captum, non tragico illo

Oreste aut Athamante dementiorem putem, qui sis ausus primum facere — nam id est caput —, deinde paullo ante Torquato, gravissimo et sanctissimo viro, premente confiteri te provinciam Macedoniam, in quam tantum exercitum transportasses, sine ullo milite reliquisse? Mitto de amissa maxima parte exercitus: sit hoc infelicitatis tuae. Dimittendi vero exercitus quam potes adferre causam? quam potestatem habuisti? quam legem? quod senatus consultum? quod ius? quod exemplum? Quid est aliud furere? non cognoscere homines, non cognoscere leges, non senatum, non civitatem? Cruentare corpus suum? Maior haec est vitae, famae, salutis suae vulneratio. 48. Si familiam tuam dimisisses, quod ad neminem nisi ad ipsum te pertineret, amici te constringendum putarent: praesidium tu rei publicae, custodiam provinciae, iniussu populi Romani senatusque dimisisses, si tuae mentis compos fuisses? XXI. Ecce tibi alter, effusa iam maxima praeda, quam ex fortunis publicanorum, quam ex agris urbibusque sociorum exhauserat, quum partim eius praedae profundae libidines devorassent, partim nova quaedam et inaudita luxuries, partim etiam in illis locis, ubi omnia diripuit, emptiones, [partim permutationes] ad hunc Tusculani [in monte] montem exstruendum: quum iam egeret, quum illa eius intermissa intolerabilis aedificatio constitisset, se ipsum, fasces suos, exercitum populi Romani, numen interdictumque deorum immortalium, responsa sacerdotum, auctoritatem senatus, iussa populi Romani, nomen ac dignitatem imperii regi Aegyptio vendidit. 49. Quum fines provinciae tantos haberet, quantos voluerat, quantos optarat, quantos pretio mei capitis emerat, iis se tenere non potuit: exercitum eduxit ex Syria. Qui licuit extra provinciam? Praebuit se mercennarium comitem regi Alexandrino. Quid hoc turpius? In Aegyptum venit: signa contulit cum Alexandrinis. Quando hoc bellum aut hic ordo aut populus susceperat? Cepit Alexandriam. Quid aliud exspectamus a furore eius nisi ut ad senatum tantis de rebus gestis litteras mittat? 50. Hic si mentis esset suae nisi poenas patriae disque immortalibus eas, quae gravissimae sunt, furore atque insania penderet: ausus esset — mitto exire de provin-

cia, educere exercitum, bellum sua sponte gerere, in regnum iniussu populi Romani aut senatus accedere? Quae quum plurimae leges veteres tum lex maiestatis Cornelia, Iulia de pecuniis repetundis planissime vetat. Sed haec omitto. Ille si non acerrime fureret, auderet, quam provinciam P. Lentulus, amicissimus huic ordini, quum et auctoritate senatus et sorte haberet, interposita religione sine ulla dubitatione deposuisset, eam sibi asciscere, quum, etiam si religio non impediret, mos maiorum tamen et exempla et gravissimae legum poenae vetarent?

XXII. 51. Et quoniam fortunarum contentionem facere coepimus, de reditu Gabinii omittamus: quem etsi sibi ipse praecidit, ego tamen os ut videam hominis exspecto. Tuum, si placet, reditum cum meo conferamus. Ac meus quidem is fuit, ut a Brundisio usque Romam agmen perpetuum totius Italiae viderit. Neque enim regio ulla fuit nec municipium neque praefectura aut colonia ex qua non ad me publice venerint gratulatum. Quid dicam adventus meos? quid effusiones hominum ex oppidis? quid concursus ex agris patrum familias cum coniugibus ac liberis? quid eos dies, qui quasi deorum immortalium festi atque sollemnes apud omnes sunt adventu meo redituque celebrati? 52. Unus ille dies mihi quidem immortalitatis instar fuit, quum in patriam redii, quum senatum egressum vidi populumque Romanum universum, quum mihi ipsa Roma prope convulsa sedibus suis ad complectendum conservatorem suum progredi visa est. Quae me ita accepit, ut non modo omnium generum, aetatum, ordinum omnes viri ac mulieres omnis fortunae ac loci, sed etiam moenia ipsa viderentur et tecta urbis ac templa laetari. Me consequentibus diebus in ea ipsa domo, qua tu me expuleras, quam expilaras, quam incenderas, pontifices, consules, patres conscripti collocaverunt mihique, quod ante me nemini, pecunia publica aedificandam domum censuerunt.

53. Habes reditum meum. Confer nunc vicissim tuum, quando quidem amisso exercitu nihil incolume domum praeter os illud tuum pristinum rettulisti: qui primum qua veneris cum laureatis tuis lictoribus quis scit? quos tu Maeandros, dum omnes solitudines persequeris, quae deverticula

flexionesque quaesisti? quod te municipium vidit? quis amicus invitavit? quis hospes aspexit? Nonne tibi nox erat pro die, solitudo pro frequentia, caupona pro oppido? non ut redire ex Macedonia nobilis imperator, sed ut mortuus infamis referri videretur. XXIII. Romam vero ipsam, o familiae, non dicam Calpurniae, sed Calventiae, neque huius urbis, sed Placentini municipii, neque paterni generis, sed braccatae cognationis dedecus, quem ad modum ingressus es? quis tibi non dicam horum aut civium ceterorum, sed tuorum legatorum obviam venit? 54. Mecum enim L. Flaccus, vir tua legatione indignissimus atque iis consiliis, quibus mecum in consulatu meo coniunctus fuit ad conservandam rem publicam, dignior, mecum fuit tum, quum te quidam non longe a porta cum lictoribus errantem visum esse narraret: scio item virum fortem in primis, belli ac rei militaris peritum, familiarem meum. Q. Marcium, quorum tu legatorum opera in proelio imperator appellatus eras, quum longe afuisses, adventu isto tuo domi fuisse otiosum. Sed quid ego numero qui tibi obviam non venerint? 55. quin dico venisse paene neminem, ne de officiosissima quidem natione candidatorum, quum vulgo essent et illo ipso et multis ante diebus admoniti et rogati. Togulae lictoribus ad portam praesto fuerunt: quibus illi acceptis sagula reiecerunt, catervam imperatori suo novam praebuerunt. Sic iste a tanto exercitu tantae provinciae triennio post Macedonicus imperator in urbem se intulit, ut nullius negotiatoris obscurissimi reditus umquam fuerit desertior. In quo me tamen, qui esset paratus ad se defendendum, reprehendit. Quum ego eum Caelimontana introisse dixissem, sponsione me, ni Esquilina introisset, homo promptus lacessivit: quasi vero id aut ego scire debuerim aut vestrum quisquam audierit aut ad rem pertineat qua tu porta introieris, modo ne triumphali: quae porta Macedonicis semper consulibus ante te patuit: tu inventus es qui consulari imperio praeditus ex Macedonia non triumphares.

XXIV. 56. At audistis, patres conscripti, philosophi vocem. Negavit se triumphi cupidum umquam fuisse. O scelus, o pestis, o labes! Quum exstinguebas senatum, vende-

bas auctoritatem huius ordinis, addicebas tribuno plebis consulatum tuum, rem publicam evertebas, prodebas caput et salutem meam una mercede provinciae, si triumphum non cupiebas, cuius tandem te rei cupiditate arsisse defendes? Saepe enim vidi, qui et mihi et ceteris cupidiores provinciae viderentur, triumphi nomine tegere atque celare cupiditatem suam. Hoc D. Silanus consul in hoc ordine, hoc meus etiam collega dicebat. Neque enim quisquam potest exercitum cupere aperteque petere, ut non praetexat cupiditatem triumphi. 57. Quod si te senatus populusque Romanus aut non appetentem aut etiam recusantem bellum suscipere, exercitum ducere coëgisset, tamen erat angusti animi atque demissi iusti triumphi honorem dignitatemque contemnere. Nam ut levitatis est inanem aucupari rumorem et omnes umbras etiam falsae gloriae consectari, sic est levis animi lucem splendoremque fugientis iustam gloriam, qui est fructus verae virtutis honestissimus, repudiare. Quum vero non modo non postulante atque cogente, sed invito atque oppresso senatu, non modo nullo populi Romani studio, sed nullo ferente suffragium libero, provincia tibi ista manupretium fuerit non ..... sed eversae per te et perditae civitatis, quumque omnium tuorum scelerum haec pactio exstiterit, ut, si tu totam rem publicam nefariis latronibus tradidisses, Macedonia tibi ob eam rem quibus tu velles finibus traderetur, quum exhauriebas aerarium, quum orbabas Italiam iuventute, quum mare vastissimum hieme transibas, si triumphum contemnebas, quae te, praedo amentissime, nisi praedae ac rapinarum cupiditas tam caeca rapiebat? 58. Non est integrum Cn. Pompeio consilio iam uti tuo. Erravit enim. Non gustarat istam tuam philosophiam. Ter iam homo stultus triumphavit. Crasse, pudet me tui. Quid est quod confecto per te formidolosissimo bello coronam illam lauream tibi tanto opere decerni volueris a senatu? P. Servili, Q. Metelle, C. Curio, L. Afrani, cur hunc non audistis tam doctum hominem, tam eruditum, prius quam in istum errorem induceremini? C. ipsi Pomptino, necessario meo, iam non est integrum: religionibus enim susceptis impeditur. O stultos Camillos, Curios, Fabricios, Calatinos, Scipiones, Marcellos, Maximos! o amentem Paul-

lum, rusticum Marium! nullius consilii patres horum amborum consulum, qui triumpharint!

XXV. 59. Sed quoniam praeterita mutare non possumus, quid cessat hic homullus, ex argilla et luto fictus Epicurus, dare haec praeclara praecepta sapientiae clarissimo et summo imperatori, genero suo? Fertur ille vir, mihi crede, gloria: flagrat, ardet cupiditate iusti et magni triumphi. Non didicit eadem ista quae tu. Mitte ad eum libellum. Et si iam ipse coram congredi poteris, meditare quibus verbis incensam illius cupiditatem comprimas atque restinguas. Valebis apud hominem volitantem gloriae cupiditate vir moderatus et constans, apud indoctum eruditus, apud generum socer. Dices enim, ut es homo facetus ad persuadendum, concinnus, perfectus, politus e schola: Quid est, Caesar, quod te supplicationes totiens iam decretae tot dierum tanto opere delectent? in quibus homines errore ducuntur, quas di negligunt, qui, ut noster divinus ille dixit Epicurus, neque propitii cuiquam esse solent neque irati. Non facies fidem scilicet, quum haec disputabis. Tibi enim et esse et fuisse videbit iratos. 60. Vertes te ad alteram scholam: disseres de triumpho: Quid tandem habet iste currus? quid vincti ante currum duces? quid simulacra oppidorum? quid aurum? quid argentum? quid legati in equis et tribuni? quid clamor militum? quid tota illa pompa? Inania sunt ista, mihi crede, delectamenta paene puerorum, captare plausus, vehi per urbem, conspici velle. Quibus ex rebus nihil est quod solidum tenere, nihil quod referre ad voluptatem corporis possis. 61. Quin tu me vides, qui, ex qua provincia T. Flamininus, L Paullus, Q. Metellus, T. Didius, innumerabiles alii, levitate et cupiditate commoti, triumpharunt, ex ea sic redii, ut ad portam Esquilinam Macedonicam lauream conculcarim: ipse cum hominibus quindecim male vestitis ad portam Caelimontanam sitiens pervenerim: quo in loco mihi libertus praeclaro imperatori domum ex hac die biduo ante conduxerat: quae vacua si non fuisset, in campo Martio mihi tabernaculum collocassem. Nummus interea mihi, Caesar, neglectis ferculis triumphalibus domi manet et manebit. Rationes ad aerarium continuo, sicut tua lex iubebat, detuli:

neque alia ulla in re legi tuae parui. Quas rationes si cognoris, intelliges nemini plus quam mihi litteras profuisse. Ita enim sunt perscriptae scite et litterate, ut scriba, ad aerarium qui eas rettulit, perscriptis rationibus, secum ipse, caput sinistra manu perfricans, commurmuratus sit:

Ratio quidem hercle apparet, argentum οἴχεται.

Hac tu oratione non dubito quin illum iam escendentem in currum revocare possis.

XXVI. 62. O tenebrae, lutum, sordes, o paterni generis oblite, materni vix memor! ita nescio quid istuc fractum, humile, demissum, sordidum, inferius etiam est, quam ut Mediolanensi praecone, avo tuo, dignum esse videatur. L. Crassus, homo sapientissimus nostrae civitatis, specillis prope scrutatus est Alpes, ut, ubi hostis non erat, ibi triumphi causam aliquam quaereret: eadem cupiditate vir summo ingenio praeditus, C. Cotta, nullo certo hoste flagravit. Eorum neuter triumphavit, quod alteri illum honorem collega, alteri mors praeripuit. Irrisa est abs te paullo ante M. Pisonis cupiditas triumphandi, a qua te longe dixisti abhorrere: qui etiam si minus magnum bellum gesserat, ut abs te dictum est, tamen istum honorem contemnendum non putavit. Tu eruditior quam Piso, prudentior quam Cotta, abundantior consilio, ingenio, sapientia quam Crassus, ea contemnis, quae i[illegible]diotae, ut tu appellas, praeclara duxerunt. 63. Quod si reprehendis, quod cupidi [coronae] laureae fuerint, quum bella aut parva aut nulla gessissent, tu tantis nationibus subactis, tantis rebus gestis, minime fructum laborum tuorum, praemia periculorum, virtutis insignia contemnere debuisti. Neque vero contempsisti, sis licet Themista sapientior, sed os tuum ferreum senatus convitio verberari noluisti.

Iam vides, quoniam quidem ita egomet mihi fui inimicus, ut me tecum compararem, et digressum meum et absentiam et reditum ita longe tuo praestitisse, ut mihi illa omnia immortalem gloriam dederint, tibi sempiternam turpitudinem inflixerint. 64. Num etiam in hac cotidiana adsidua urbanaque vita splendorem tuum, gratiam, celebritatem domesticam, operam forensem, consilium, auxilium, auctoritatem, sententiam senatoriam nobis aut, ut verius dicam, cuiquam es in-

fimo ac despicatissimo antelaturus? XXVII. Age, senatus odit te, quod eum tu facere iure concedis, adflictorem ac perditorem non modo dignitatis et auctoritatis, sed omnino ordinis ac nominis sui: videre equites Romani non possunt, quo ex ordine vir praestantissimus et ornatissimus, L. Aelius, est te consule relegatus: plebs Romana perditum cupit, in cuius tu infamiam ea, quae per latrones et per servos de me egeras, contulisti: Italia cuncta exsecratur, cuius idem tu superbissime decreta et preces repudiasti. 65. Fac huius odii tanti ac tam universi periculum, si audes. Instant post hominum memoriam apparatissimi magnificentissimique ludi, quales non modo numquam fuerunt, sed ne quo modo fieri quidem posthac possint possum ullo pacto suspicari. Da te populo, committe ludis. Sibilum metuis? ubi sunt vestrae scholae? Ne acclametur? ne id quidem est curare philosophi. Manus tibi ne adferantur? dolor enim est malum, ut tu disputas: existimatio, dedecus, infamia, turpitudo verba atque ineptiae. Sed de hoc non dubito. Non audebit accedere ad ludos. Convivium publicum non dignitatis causa inibit, nisi forte ut cum patribus conscriptis, hoc est, cum amatoribus suis, cenet, sed plane animi sui causa: ludos nobis idiotis relinquet. 66. Solet enim in disputationibus suis oculorum et aurium delectationi abdominis voluptates anteferre. Nam quod vobis iste tantum modo improbus, crudelis, olim furunculus, nunc vero etiam rapax, quod sordidus, quod contumax, quod superbus, quod fallax, quod perfidiosus, quod impudens, quod audax esse videatur, nihil scitote esse luxuriosius, nihil libidinosius, nihil protervius, nihil nequius. Luxuriem autem nolite in isto hanc ..... cogitare. 67. Est enim quaedam, quamquam omnis est vitiosa atque turpis, tamen ingenuo ac libero dignior. Nihil apud hunc lautum, nihil elegans, nihil exquisitum: laudabo inimicum: quin ne magno opere quidem quidquam praeter libidines sumptuosum. Toreuma nullum: maximi calices, et ii, ne contemnere suos videatur, Placentini: exstructa mensa, non conchyliis aut piscibus, sed multa carne subrancida. Servi sordidati ministrant: non nulli etiam senes: idem coquus, idem atriensis: pistor domi nullus, nulla cella: panis et vinum a propola atque de cupa:

Graeci stipati, quini in lectulis, saepe plures: ipse solus, bibitur usque eo, dum de solio ministretur. Ubi galli cantum audivit, avum suum revixisse putat: mensam tolli iubet.

XXVIII. 68. Dicet aliquis: Unde tibi haec nota sunt? Non mehercules contumeliae causa describam quemquam, praesertim ingeniosum hominem atque eruditum, cui generi esse ego iratus, ne si cupiam quidem, possum. Est quidam Graecus, qui cum isto vivit, homo, vere ut dicam — sic enim cognovi —, humanus, sed tam diu, quam diu cum aliis est aut ipse secum. Is quum istum adolescentem, iam tum hac dis irata fronte vidisset, non fastidivit eius amicitiam, quum esset praesertim appetitus: dedit se in consuetudinem, sic ut prorsus una viveret, nec fere umquam ab eo discederet. Non apud indoctos, sed, ut ego arbitror, in hominum eruditissimorum et humanissimorum coetu loquor. Audistis profecto dici philosophos Epicureos omnes res, quae sint homini expetendae, voluptate metiri. Rectene an secus, nihil ad nos, aut, si ad nos, nihil ad hoc tempus: sed tamen lubricum genus orationis adolescenti non acriter intelligenti est saepe praeceps. 69. Itaque admissarius iste simul atque audivit voluptatem a philosopho tanto opere laudari, nihil expiscatus est: sic suos sensus voluptarios omnes incitavit, sic ad illius hanc orationem adhinnivit, ut non magistrum virtutis, sed auctorem libidinis a se illum inventum arbitraretur. Graecus primo distinguere et dividere illa quem ad modum dicerentur: iste claudus, quem ad modum aiunt, pilam retinere: quod acceperat testificari, tabellas obsignare velle, Epicurum desertum dicere. Etenim dicit, ut opinor, se nullum bonum intelligere posse demptis corporis voluptatibus. 70. Quid multa? Graecus facilis et valde venustus nimis pugnax contra imperatorem populi Romani esse noluit. XXIX. Est autem hic, de quo loquor, non philosophia solum, sed etiam ceteris studiis, quae fere [ceteros] Epicureos negligere dicunt, perpolitus. Poëma porro facit ita festivum, ita concinnum, ita elegans, nihil ut fieri possit argutius. In quo reprehendat eum licet, si qui volet, modo leviter, non ut improbum, non ut audacem, non ut impurum, sed ut Graeculum, ut adsentatorem, ut poëtam. Devenit autem seu potius incidit in istum,

eodem deceptus supercilio, Graecus atque advena, quo tot sapientes et tanta civitas. Revocare se non poterat familiaritate implicatus et simul inconstantiae famam verebatur. Rogatus, invitatus, coactus, ita multa ad istum de isto quoque scripsit, ut omnes hominis libidines, omnia stupra, omnia cenarum conviviorumque genera, adulteria denique eius delicatissimis versibus expresserit. 71. In quibus, si qui velit, possit istius tamquam in speculo vitam intueri: ex quibus multa a multis lecta et audita recitarem, ni vererer ne hoc ipsum genus orationis, quo nunc utor, ab huius loci more abhorreret: et simul de ipso, qui scripsit, detrahi nihil volo. Qui si fuisset in discipulo comparando meliore fortuna, fortasse austerior et gravior esse potuisset: sed eum casus in hanc consuetudinem scribendi induxit, philosopho valde indignam: si quidem philosophia, ut fertur, virtutis continet et officii et bene vivendi disciplinam: quam qui profitetur, gravissimam sustinere mihi personam videtur. 72. Sed idem casus illum ignarum quid profiteretur, quum se philosophum esse diceret, istius impurissimae atque intemperantissimae pecudis caeno et sordibus inquinavit.

Qui modo quum res gestas consulatus mei collaudasset, quae quidem collaudatio hominis turpissimi mihi ipsi erat paene turpis, Non illa tibi, inquit, invidia nocuit, sed versus tui. Nimis magna poena te consule constituta est sive malo poëtae sive libero. Scripsisti enim: CEDANT ARMA TOGAE. — Quid tum? Haec res tibi fluctus illos excitavit. At hoc nusquam opinor scriptum fuisse in illo elogio, quod te consule in sepulcro rei publicae incisum est, VELITIS IUBEATIS, UT, QUOD M. CICERO VERSUM FECERIT, sed QUOD VINDICARIT.

XXX. 73. Verum tamen, quoniam te non Aristarchum, sed Phalarin grammaticum habemus, qui non notam apponas ad malum versum, sed poëtam armis persequare, scire cupio quid tandem in isto versu reprehendas: CEDANT ARMA TOGAE. Tuae dicis, inquit, togae summum imperatorem esse cessurum. Quid nunc te, asine, litteras doceam? Non opus est verbis, sed fustibus. Non dixi hanc togam, qua sum amictus, nec arma scutum aut gladium unius imperatoris, sed quia pacis est insigne et otii toga, contra autem arma tumul-

tus atque belli, poëtarum more sum locutus: hoc intelligi volui, bellum ac tumultum paci atque otio concessurum. 74. Quaere ex familiari tuo, Graeco illo poëta: probabit genus ipsum et agnoscet neque te nihil sapere mirabitur. At in altero illo, inquit, haeres: CONCEDAT LAUREA LAUDI. Immo mehercule, habeo tibi gratiam. Haererem enim, nisi tu me expedisses. Nam quum tu timidus ac tremens tuis ipse furacissimis manibus detractam e cruentis fascibus lauream ad portam Esquilinam abiecisti, indicasti non modo amplissimae, sed etiam minimae laudi lauream concessisse. Atque ista ratione hoc tamen intelligi, scelerate, vis, Pompeium inimicum mihi isto versu esse factum: ut, si versus mihi nocuerit, ab eo, quem is versus offenderit, videatur mihi pernicies esse quaesita. 75. Omitto nihil istum versum pertinuisse ad illum: non fuisse meum, quem quantum potuissem multis saepe orationibus scriptisque decorassem, hunc uno violare versu. Sed sit offensus primo: nonne compensavit cum uno versiculo tot mea volumina laudum suarum? Quod si est commotus, ad perniciemne non dicam amicissimi, non ita de sua laude meriti, non ita de re publica, non consularis, non senatoris, non civis, non liberi: in hominis caput ille tam crudelis propter versum fuisset? XXXI. Tu quid, tu apud quos, tu de quo dicas intelligis? Complecti vis amplissimos viros ad tuum et Gabinii scelus, neque id occulte. Nam paullo ante dixisti me cum iis confligere, quos despicerem: non attingere eos, qui plus possent, quibus iratus esse deberem. Quorum quidem — quis enim non intelligit quos dicas? — quamquam non est causa una omnium, tamen est omnium mihi probata. 76. Me Cn. Pompeius multis obsistentibus eius erga me studio atque amori semper dilexit, semper sua coniunctione dignissimum iudicavit, semper non modo incolumem, sed etiam amplissimum atque ornatissimum voluit esse. Vestrae fraudes, vestrum scelus, vestrae criminationes insidiarum mearum, illius periculorum, nefarie fictae, simul eorum, qui familiaritatis licentia suorum improbissimorum sermonum domicilium in auribus eius impulsu vestro collocarant [vestrae cupiditates provinciarum effecerunt], ut ego excluderer, omnesque, qui me, qui illius gloriam, qui rem publicam salvam esse cu-

piebant, sermone atque aditu prohiberentur. 77. Quibus rebus est perfectum, ut illi plane stare in suo iudicio non liceret, quum certi homines non studium eius a me alienassent, sed auxilium retardassent. Nonne ad te L. Lentulus, qui tum erat praetor, non Q. Sanga, non L. Torquatus pater, non M. Lucullus venit? qui omnes ad eum multique mortales oratum in Albanum obsecratumque venerant, ut ne meas fortunas desereret cum rei publicae salute coniunctas. Quos ille ad te et ad tuum collegam remisit, ut causam publicam susciperetis, ut ad senatum referretis: se contra armatum tribunum pl. sine publico consilio decertare nolle, sed consulibus ex senatus consulto rem publicam defendentibus se arma sumpturum. 78. Ecquid, infelix, recordaris quid responderis? In quo illi omnes quidem, sed Torquatus praeter ceteros furebat contumacia responsi tui, te non esse tam fortem, quam ipse Torquatus in consulatu fuisset, aut ego: nihil opus esse armis, nihil contentione: me posse rem publicam iterum servare, si cessissem: infinitam caedem fore, si restitissem: deinde ad extremum neque se neque generum neque collegam suum tribuno pl. defuturum. Hic tu, hostis ac proditor, aliis me inimiciorem quam tibi debere esse dicis? XXXII. 79. Ego C. Caesarem non eadem de re publica sensisse quae me scio: sed tamen, quod iam de eo his audientibus saepe dixi, me ille sui totius consulatus eorumque honorum, quos cum proximis communicavit, socium esse voluit, detulit, invitavit, rogavit. Non sum propter nimiam fortasse constantiae cupiditatem adductus ad causam: non postulabam, ut ei carissimus essem, cuius ego ne beneficiis quidem sententiam meam tradidissem. Adducta res in certamen te consule putabatur, utrum quae superiore anno ille gessisset manerent an rescinderentur. Quid loquar plura? Si tantum ille in me esse uno roboris et virtutis putavit, ut, quae ipse gesserat, conciderent, si ego restitissem, cur ego non ignoscam, si anteposuit suam salutem meae? 80. Sed praeterita mitto. Me ut Cn. Pompeius omnibus studiis suis, laboribus, vitae periculis complexus est, quum municipia pro me adiret, Italiae fidem imploraret, P. Lentulo consuli, auctori salutis meae, frequens adsideret, senatus sententiam

praestaret, in contionibus non modo se defensorem salutis meae, sed etiam supplicem pro me profiteretur: huius voluntatis eum, quem multum posse intelligebat, mihi non inimicum esse cognorat, socium sibi et adiutorem C. Caesarem adiunxit. Iam vides me tibi non inimicum, sed hostem, illis, quos describis, non modo non iratum, sed etiam amicum esse debere? quorum alter, id quod meminero, semper aeque mihi amicus fuit ac sibi, alter, id quod obliviscar, sibi aliquando amicior quam mihi. 81. Deinde hoc ita fit, ut viri fortes, etiam si ferro inter se comminus decertarint, tamen illud contentionis odium simul cum ipsa pugna armisque deponant. Neque me ille odisse potuit umquam, ne tum quidem, quum dissidebamus. Habet hoc virtus, quam tu ne de facie quidem nosti, ut viros fortes species eius et pulcritudo etiam in hoste posita delectet.

XXXIII. Equidem dicam ex animo, patres conscripti, quod sentio et quod vobis audientibus saepe iam dixi. Si mihi numquam amicus C. Caesar fuisset, si semper iratus, si semper aspernaretur amicitiam meam seseque mihi implacabilem inexpiabilemque praeberet, tamen ei, quum tantas res gessisset gereretque cotidie, non amicus esse non possem. Cuius ego imperio non Alpium vallum contra ascensum transgressionemque Gallorum, non Rheni fossam gurgitibus illis redundantem Germanorum immanissimis gentibus obiicio et oppono: 82. perfecit ille, ut si montes resedissent, amnes exaruissent, non naturae praesidio, sed victoria sua rebusque gestis Italiam munitam haberemus. Sed quum me expetat, diligat, omni laude dignum putet, tu me a tuis inimicitiis ad simultatem revocabis? sic tuis sceleribus rei publicae praeterita fata refricabis? Quod quidem tu, qui bene nosses coniunctionem meam et Caesaris, eludebas, quum a me trementibus omnino labris, sed tamen cur tibi nomen non deferrem requirebas. Quamquam, quod ad me attinet,

Numquam istam imminuam curam infitiando tibi:

tamen est mihi considerandum quantum illi tantis rei publicae negotiis tantoque bello impedito ego homo amicissimus sollicitudinis atque oneris imponam. Nec despero tamen, quamquam languet iuventus nec perinde atque debebat in

laudis et gloriae cupiditate versatur, futuros aliquos qui abiectum hoc cadaver consularibus spoliis nudare non nolint, praesertim tam adflicto, tam inopi, tam infirmo, tam enervato reo: qui te ita gesseris, ut timeres ne indignus beneficio videreris, nisi eius, a quo missus eras, simillimus exstitisses.

XXXIV. 83. An vero tu parum putas investigatas esse a nobis labes imperii tui stragesque provinciae? quas quidem nos non vestigiis odorantes ingressus tuos, sed totis volutationibus corporis et cubilibus persecuti sumus. Notata a nobis sunt et prima illa scelera in adventu, quum, accepta pecunia a Dyrrhachinis ob necem hospitis tui Platoris, eius ipsius domum devertisti, cuius sanguinem addixeras, eumque, servis symphoniacis et aliis muneribus acceptis, timentem multumque dubitantem confirmasti et Thessalonicam fide tua venire iussisti. Quem ne maiorum quidem more supplicio adfecisti, quum miser ille securibus hospitis sui cervices subiicere gestiret, sed ei medico, quem tecum tum eduxeras, imperasti, ut venas hominis incideret: 84. quum quidem tibi etiam accessio fuit ad necem Platoris Pleuratus eius comes, quem necasti verberibus summa senectute confectum. Idemque tu Rabocentum, Bessicae gentis principem, quum te trecentis talentis regi Cotyi vendidisses, securi percussisti: quum ille ad te legatus in castra venisset et tibi magna praesidia et auxilia a Bessis peditum equitumque polliceretur, neque eum solum, sed etiam ceteros legatos, qui simul venerant: quorum omnium capita regi Cotyi vendidisti. Denseletis, quae natio semper oboediens huic imperio, etiam in illa omnium barbarorum defectione Macedoniam C. Sentio praetore tutata est, nefarium bellum et crudele intulisti, eisque quum fidelissimis sociis uti posses, hostibus uti acerrimis maluisti. Ita perpetuos defensores Macedoniae vexatores ac praedatores effecisti: vectigalia nostra perturbarunt, urbes ceperunt, vastarunt agros, socios nostros in servitutem abduxerunt, familias abripuerunt, pecus abegerunt: Thessalonicenses, quum oppido desperassent, munire arcem coëgerunt. XXXV. 85. A te Iovis Urii fanum antiquissimum barbarorum sanctissimumque direptum est: tua scelera di immortales in nostros milites expiaverunt: qui quum uno

genere morbi adfligerentur neque se recreare quisquam posset, qui semel incidisset, dubitabat nemo quin violati hospites, legati necati, pacati atque socii nefario bello lacessiti, fana vexata hanc tantam efficerent vastitatem. Cognoscis ex particula parva scelerum et crudelitatis tuae genus universum.

86. Quid avaritiae, quae criminibus infinitis implicata est, summam nunc explicem? Generatim ea, quae maxime nota sunt, dicam. Nonne sestertium centiens et octogiens, quod quasi vasarii nomine in venditione mei capitis ascripseras, ex aerario tibi attributum, Romae in quaestu reliquisti? Nonne, quum cc talenta tibi Apolloniatae Romae dedissent, ne pecunias creditas solverent, ultro Fufidium, equitem Romanum, hominem ornatissimum, creditorem debitoribus suis addixisti? Nonne, hiberna quum legato praefectoque tuo tradidisses, evertisti miseras funditus civitates, quae non solum bonis sunt exhaustae, sed etiam nefarias libidinum contumelias turpitudinesque subierunt? Qui modus tibi fuit frumenti aestimandi, qui honorarii? si quidem potest vi et metu extortum honorarium nominari. Quod quum peraeque omnes tum acerbissime Boeotii et Byzantii, Cherronesus et Thessalonica sensit. Unus tu dominus, unus aestimator, unus venditor tota in provincia per triennium frumenti omnis fuisti. XXXVI. 87. Quid ego rerum capitalium quaestiones, reorum pactiones, redemptiones, acerbissimas damnationes, libidinosissimas liberationes proferam? Tantum locum aliquem quum mihi notum esse senseris, tecum ipse licebit quot in eo genere et quanta sint crimina recordere. Quid? illam armorum officinam ecquid recordaris, quum omni totius provinciae pecore compulso pellium nomine omnem quaestum illum domesticum paternumque renovasti? Videras enim grandis iam puer bello Italico repleri quaestu vestram domum, quum pater armis faciendis tuus praefuisset. Quid? vectigalem provinciam, singulis rebus, quaecumque venirent, certo portorio imposito, servis tuis publicanis a te factam esse meministi? 88. Quid? centuriatus palam venditos? quid? per tuum servulum ordines adsignatos? quid? stipendium militibus per omnes annos a civitatibus, mensis palam pro-

positis, esse numeratum? quid illa in Pontum profectio et conatus tuus? quid debilitatio atque abiectio animi tui, Macedonia praetoria nuntiata, quum tu non solum, quod tibi succederetur, sed quod Gabinio non succederetur, exsanguis et mortuus concidisti? quid quaestor aediliciis reiectis praepositus? legatorum tuorum optimus abs te quisque violatus? tribuni militares non recepti? M. Baebius, vir fortis, interfectus iussu tuo? 89. Quid? quod tu totiens diffidens ac desperans rebus tuis, in sordibus, lamentis luctuque iacuisti? quod populari illi sacerdoti sescentos ad bestias socios stipendiariosque misisti? quod, quum sustentare vix posses maerorem tuum doloremque decessionis, Samothraciam te primum, post inde Thasum cum tuis teneris saltatoribus et cum Autobulo, Athamante, Timocle, formosis fratribus, contulisti? quod, inde te recipiens, in villa Euchadiae, quae fuit uxor Execesti, iacuisti maerens aliquot dies, atque inde obsoletus Thessalonicam omnibus inscientibus noctuque venisti? quod, quum concursum plorantium ac tempestatem querellarum ferre non posses, in oppidum devium Beroeam profugisti: quo in oppido quum tibi spe falsa, quod Q. Ancharium non esse successurum putares, animos rumor inflasset, quo te modo ad tuam intemperantiam, scelerate, innovasti? XXXVII. 90. Mitto aurum coronarium, quod te diutissime torsit, quum modo velles, modo nolles. Lex enim generi tui et decerni et te accipere vetabat nisi decreto triumpho. In quo tu acceptam iam et devoratam pecuniam, ut in Achaeorum centum talentis, evomere non poteras, vocabula tantum pecuniarum et genera mutabas. Mitto diplomata tota in provincia passim data: mitto numerum navium summamque praedae: mitto rationem exacti imperatique frumenti: mitto ereptam libertatem populis ac singulis, qui erant adfecti praemiis nominatim, quorum nihil est quod non sit lege Iulia ne fieri liceat sanctum diligenter. 91. Aetoliam, quae procul a barbaris disiuncta est gentibus [*et* in sinu pacis posita] medio fere Graeciae gremio continetur — o Poena et Furia sociorum! — decedens miseram perdidisti. Arsinoën, Stratum, Naupactum, ut modo tute indicasti, nobiles urbes atque plenas fateris ab hostibus

esse captas. Quibus autem hostibus? Nempe iis, quos tu Ambraciae sedens, primo tuo adventu ex oppidis Agrianum atque Dolopum demigrare et aras et focos relinquere coëgisti. Hoc tu in exitu, praeclare imperator, quum tibi ad pristinas clades accessio fuisset Aetoliae repentinus interitus, exercitum dimisisti, neque ullam poenam, quae tanto facinori deberetur, non maluisti subire quam numerum tuorum militum reliquiasque cognoscere.

XXXVIII. 92. Atque ut duorum Epicureorum similitudinem in re militari imperioque videatis, Albucius, quum in Sardinia triumphasset, Romae damnatus est. Hic quum similem exitum exspectaret, in Macedonia tropaea posuit: eaque, quae bellicae laudis victoriaeque omnes gentes insignia et monumenta esse voluerunt, noster hic praeposterus imperator amissorum oppidorum, caesarum legionum, provinciae praesidio et reliquis militibus orbatae ad sempiternum dedecus sui generis et nominis funesta indicia constituit: idemque, ut esset quod in basi tropaeorum inscribi incidique posset, Dyrrhachium ut venit decedens, obsessus est ab iis ipsis militibus, quos paullo ante Torquato respondit beneficii causa a se esse dimissos. Quibus quum iuratus adfirmasset se quae deberentur postero die persoluturum, domum se abdidit: inde nocte intempesta, crepidatus, veste servili, navem conscendit Brundisiumque vitavit et ultimas Hadriani maris oras petivit: 93. quum interim Dyrrhachii milites domum, in qua istum esse arbitrabantur, obsidere coeperunt et, quum latere hominem putarent, ignes circumdederunt. Quo metu commoti Dyrrhachini profugisse noctu crepidatum imperatorem indicaverunt. Illi autem statuam istius persimilem, quam stare celeberrimo in loco voluerat, ne suavissimi hominis memoria moreretur, deturbant, adfligunt, comminuunt, dissipant. Sic odium, quod in ipsum attulerant, id in eius imaginem ac simulacrum profuderunt. 94. Quae quum ita sint — non enim dubito quin quum haec, quae excellent, me nosse videas, non existimes mediam illam partem et turbam flagitiorum tuorum mihi esse inauditam —, nihil est quod me hortere, nihil est quod invites. Admoneri me satis est. Admonebit autem nemo alius nisi rei publicae

tempus: quod mihi quidem magis videtur quam tu umquam arbitratus es appropinquare. XXXIX. Ecquid vides, ecquid sentis lege iudiciaria lata quos posthac iudices simus habituri? Neque legetur, quisquis voluerit, nec, quisquis noluerit, non legetur. Nulli coniicientur in illum ordinem, nulli eximentur: non ambitio ad gratiam, non iniquitas ad simulationem † coniicietur. Iudices iudicabunt ii, quos lex ipsa, non quos hominum libido delegerit. Quod quum ita sit, mihi crede, neminem invitum invitabis: res ipsa et rei publicae tempus aut me ipsum, quod nolim, aut alium quempiam aut invitabit aut dehortabitur.

95. Equidem, ut paullo ante dixi, non eadem supplicia esse in hominibus existimo, quae fortasse plerique, damnationes, expulsiones, neces: denique nullam mihi poenam videtur habere id, quod accidere innocenti, quod forti, quod sapienti, quod bono viro et civi potest. Damnatio ista, quae in te flagitatur, obtigit P. Rutilio, quod specimen habuit hic civis innocentiae. Maior mihi iudicum et rei publicae poena illa visa est quam Rutilii. L. Opimius eiectus est e patria, is qui et post praeturam et consul maximis rem publicam periculis liberarat. Non in eo, cui facta est iniuria, sed in eis, qui fecerunt, sceleris et conscientiae poena remansit. At contra bis Catilina absolutus: emissus etiam ille auctor tuus provinciae, quum stuprum Bonae deae pulvinaribus intulisset. Quis fuit in tanta civitate qui illum incesto liberatum, non eos, qui ita iudicarint, pari scelere obstrictos arbitraretur?

XL. 96. An ego exspectem, dum de te quinque et septuaginta tabellae diribeantur, de quo iam pridem omnes mortales omnium generum, aetatum, ordinum iudicaverunt? Quis enim te aditu, quis ullo honore, quis denique communi salutatione dignum putet? Omnes memoriam consulatus tui, facta, mores, faciem denique ac nomen a re publica detestantur. Legati, qui una fuerunt, alienati, tribuni militares inimici, centuriones, et, si qui ex tanto exercitu reliqui milites exstant, non dimissi abs te, sed dissipati, te oderunt, tibi pestem exoptant, te exsecrantur. Achaia exhausta, Thessalia vexata, laceratae Athenae, Dyrrhachium et Apollonia exinanita, Ambracia direpta, Parthini et Bullienses illusi, Epi-

rus excisa, Locri, Phocii, Boeotii exusti, Acarnania, Amphilochia, Perrhaebia Athamanumque gens vendita, Macedonia condonata barbaris, Aetolia amissa, Dolopes finitimique montani oppidis atque agris exterminati, cives Romani, qui in his locis negotiantur, te unum solum suum depeculatorem, vexatorem, praedonem, hostem venisse senserunt. 97. Ad horum omnium iudicia tot atque tanta domesticum iudicium accessit sententiae et damnationis tuae: occultus adventus, furtivum iter per Italiam, introitus in urbem desertus ab amicis, nullae ad senatum e provincia litterae, nulla ex trinis aestivis gratulatio, nulla triumphi mentio: non modo quid gesseris, sed ne quibus in locis quidem fueris dicere audes. Ex illo fonte et seminario triumphorum quum arida folia laurea rettulisses, quum ea abiecta ad portam reliquisti, tum tu ipse de te FECISSE VIDERI pronuntiavisti. Qui si nihil gesseras dignum honore, ubi exercitus? ubi sumptus? ubi imperium? ubi illa uberrima supplicationibus triumphisque provincia? Sin autem aliquid sperare volueras, cogitaras id, quod imperatoris nomen, quod laureati fasces, quod illa tropaea plena dedecoris et risus te commentatum esse declarant, quis te miserior, quis te damnatior, qui neque scribere ad senatum a te bene rem publicam esse gestam neque praesens dicere ausus es? XLI. 98. An tu mihi, cui semper ita persuasum fuerit, non eventis, sed factis cuiusque fortunam ponderari, neque in tabellis paucorum iudicum, sed in sententiis omnium civium famam nostram fortunamque pendere, te indemnatum videri putas, quem socii, quem foederati, quem liberi populi, quem stipendiarii, quem negotiatores, quem publicani, quem universa civitas, quem legati, quem tribuni militares, quem reliqui milites, qui ferrum, qui famem, qui morbum effugerunt, omni cruciatu dignissimum putant? cui non apud senatum, non apud ullum ordinem, non apud equites Romanos, non in urbe, non in Italia, maximorum scelerum venia ulla ad ignoscendum dari possit? qui se ipse oderit, qui metuat omnes, qui suam causam nemini committere audeat, qui se ipse condemnet? 99. Numquam ego sanguinem expetivi tuum: numquam illud extremum, quod posset esse improbis et probis commune, supplicium legis ac iudicii, sed ab-

iectum, contemptum, despectum a ceteris, a te ipso desperatum et relictum, circumspectantem omnia, quidquid increpuisset pertimescentem, diffidentem tuis rebus, sine voce sine libertate, sine auctoritate, sine ulla specie consulari, horrentem, trementem, adulantem omnes videre te volui: vidi Qua re si tibi evenerit quod metuis ne accidat, equidem non moleste feram: sin id tardius forte fiet, fruar tamen tua indignitate, nec minus libenter metuentem videbo ne reus fias quam reum, nec minus laetabor, quum te semper sordidum quam si paullisper sordidatum viderim.

M. TULLII CICERONIS

PRO CN. PLANCIO ORATIO.

ARGUMENTUM VETERIS ENARRATORIS.

M. Tullius orationem luculentam L. Domitio Appio Claudio coss. [a. u. c. 700.] etiam pro hoc Cn. Plancio dixit, qui reus de sodaliciis petitus est lege Licinia, quam M. Licinius Crassus Pompeii Magni collega in consulatu suo pertulit, ut severissime quaereretur in eos candidatos, qui sibi conciliassent ea potissimum de causa, ut per illos pecuniam tribulibus dispertirent ac sibi mutuo eadem suffragationis emptae praesidia communicarent. Huic factioni coërcendae legis lator Crassus existimavit etiam genus iudicii multo periculosius comparandum, ut apud iudices editicios accusarentur, id est, ut pro voluntate accusatoris ederentur tribus, ex quibus unam tantum modo reiicere posset reus, de reliquis autem iudices haberentur utique infestissimi causam dicentibus, utpote quos accusator ad voluntatem suam praelegisset, edendo eas potissimum tribus, quas reo minus aequas fore arbitraretur. Sed enim Cn. Plancio summa et religiosa cum M. Tullio familiaritas erat beneficiis non mediocribus copulata. Nam quum P. Clodii tribuni plebi inimici sui lege aqua et igni interdictus urbe cessisset et Macedoniam petisset, nullis opem ferentibus, qui Clodianam potentiam graviter extimescebant, prolixa benignitate et fide non minore quaestoris Cn. Plancii sustentatus est. Illo quippe anno sub L. Apuleio praetore quaestura Plancius in Macedonia fungebatur. Diu igitur Thessalonicae fuit auxilio eius ab omni periculo insidiarum Cicero defensus Dein postea restitutus inter ceteros et ipsi gratias

egit iis orationibus, quarum alteram in contione, alteram vero habuit in senatu. Causa pendet ex aedilitatis petitione, in qua designatus est Plancius, repulsam ferente Iuventio Laterense patriciae familiae, senatore non minore facundia quam generis nobilitate praedito, qui nunc etiam reum de sodaliciis facit invidioso crimine et reis metuendo propter iudices editicios, de quorum condicione supra diximus. Principaliter quidem coniecturalis defensio est, videlicet oratore nitente Plancium non pecuniae largitione, sed integritate morum et rerum gestarum *memoria aedilem esse factum*. [Constat autem Cn. Plancium absolutum esse ac proximo anno aedilitatem gessisse, vid. Ciceronis *ad Q. fratrem epist.* lib. III. ep. I. §. 4.]

I. 1. Quum propter egregiam et singularem Cn. Plancii, iudices, in mea salute custodienda fidem tam multos et bonos viros eius honori viderem esse fautores, capiebam animo non mediocrem voluptatem, quod cuius officium mihi saluti fuisset, ei meorum temporum memoriam suffragari videbam: quum autem audirem meos partim inimicos, partim invidos huic accusationi esse fautores eamdemque rem adversariam esse in iudicio Cn. Plancio, quae in petitione fuisset adiutrix, dolebam, iudices, et acerbe ferebam, si huius salus ob eam ipsam causam esset infestior, quod is meam salutem atque vitam sua benevolentia praesidio custodiaque texisset. 2. Nunc autem vester, iudices, conspectus et consessus iste reficit et recreat mentem meam, quum intueor et contemplor unum quemque vestrum. Video enim hoc in numero neminem cui mea salus non cara fuerit, cuius non exstet in me summum meritum, cui non sim obstrictus memoria beneficii sempiterna. Itaque non extimesco ne Cn. Plancio custodia meae salutis apud eos obsit, qui me ipsi maxime salvum videre voluerunt, saepiusque, iudices, mihi venit in mentem admirandum esse M. Laterensem, hominem studiosissimum et dignitatis et salutis meae, reum sibi hunc potissimum delegisse quam metuendum ne vobis id ille magna ratione fecisse videatur. 3. Quamquam mihi non sumo tantum neque adrogo, iudices, ut Cn. Plancium suis erga me meritis impunitatem consecutum putem. Nisi eius integerrimam vitam, modestissimos mores, summam fidem, continentiam, pietatem, innocentiam ostendero, nihil de poena recusabo: sin omnia praestitero, quae sunt a bonis viris exspectanda, petam, iu

dices, a vobis, ut cuius misericordia salus mea custodita sit, ei vos vestram misericordiam me deprecante tribuatis. Equidem ad reliquos labores, quos in hac causa maiores suscipio quam in ceteris, etiam hanc molestiam adsumo, quod mihi non solum pro Cn. Plancio dicendum est, cuius ego salutem non secus ac meam tueri debeo, sed etiam pro me ipso, de quo accusatores plura paene quam de re reoque dixerunt. II. 4. Quamquam, iudices, si quid est in me ipso ita reprehensum, ut id ab hoc seiunctum sit, non me id magno opere conturbat: non enim timeo ne, quia perraro grati homines reperiantur, idcirco, quum me nimium gratum illi esse dicant, id mihi criminosum esse possit. Quae vero ita sunt agitata ab illis, ut aut merita Cn. Plancii erga me minora esse dicerent quam a me ipso praedicarentur, aut si essent summa, negarent ea tamen ita magni ut ego putarem ponderis apud vos esse debere, haec mihi sunt tractanda, iudices, et modice, ne quid ipse offendam, et tum denique, quum respondero criminibus, ne non tam innocentia reus sua quam recordatione meorum temporum defensus esse videatur.

5. Sed mihi in causa facili atque explicata perdifficilis, iudices, et lubrica defensionis ratio proponitur. Nam si tantum modo mihi necesse esset contra Laterensem dicere, tamen id ipsum esset in tanto usu nostro tantaque amicitia molestum. Vetus est enim lex illa iustae veraeque amicitiae, quae mihi cum illo iam diu est, ut idem amici semper velint, neque est ullum amicitiae certius vinculum quam consensus et societas consiliorum et voluntatum. Mihi autem non id est in hac re molestissimum, contra illum dicere, sed multo illud magis, quod in ea causa contra dicendum est, in qua quaedam hominum ipsorum videtur facienda esse contentio. 6. Quaerit enim Laterensis atque hoc uno maxime urget, qua se virtute, qua laude Plancius, qua dignitate superarit. Ita, si cedo illius ornamentis, quae multa et magna sunt, non solum huius dignitatis iactura facienda est, sed etiam largitionis recipienda suspitio est: sin hunc illi antepono, contumeliosa habenda est oratio et dicendum est id, quod ille me flagitat, Laterensem a Plancio dignitate esse superatum. Ita aut amicissimi hominis existimatio offendenda est, si illam

accusationis condicionem sequar, aut optime de me meriti salus deserenda est.

III. Sed ego, Laterensis, caecum me et praecipitem ferri confitear in causa, si te aut a Plancio aut ab ullo dignitate potuisse superari dixero. Itaque discedam ab ea contentione, ad quam tu me vocas, et veniam ad illam, ad quam me causa ipsa deducit. 7. Quid, tune acrem dignitatis iudicem putas esse populum? Fortasse non numquam est. Utinam vero semper esset! Sed est perraro, et si quando est, in iis magistratibus est mandandis, quibus salutem suam committi putat: his levioribus comitiis diligentia et gratia petitorum honos paritur, non iis ornamentis, quae esse in te videmus. Nam quod ad populum pertinet, semper dignitatis iniquus iudex est qui aut invidet aut favet: quamquam nihil potes in te, Laterensis, constituere quod sit proprium laudis tuae quin id tibi sit commune cum Plancio. 8. Sed hoc totum agetur alio loco: nunc tantum disputo de iure populi, qui et potest et solet non numquam dignos praeterire, nec si a populo praeteritus est quem non oportuit, a iudicibus condemnandus est qui praeteritus non est. Nam si ita esset, quod patres apud maiores nostros tenere non potuerunt, ut reprehensores essent comitiorum, id haberent iudices, vel quod multo etiam minus esset ferendum: tum enim magistratum non gerebat is, qui ceperat, si patres auctores non erant facti: nunc postulatur a vobis, ut eius exsilio, qui creatus sit, iudicium populi Romani reprehendatis. Itaque iam, quoniam qua nolui ianua sum ingressus in causam, sperare videor tantum afuturam esse orationem meam a minima suspitione offensionis tuae, te ut potius obiurgem, quod iniquum in discrimen adducas dignitatem tuam, quam ut ego eam ulla contumelia coner attingere. IV. 9. Tu continentiam, tu industriam, tu animum in rem publicam, tu virtutem, tu innocentiam, tu fidem, tu labores tuos, quod aedilis non sis factus, fractos esse et abiectos et repudiatos putas? Vide tandem, Laterensis, quantum ego a te dissentiam. Si, medius filius, decem soli essent in civitate viri boni, sapientes, iusti, graves, qui te indignum aedilitate iudicavissent, gravius de te iudicatum putarem, quam est hoc, quod tu me-

tuis ne a populo iudicatum esse videatur. Non enim comitiis iudicat semper populus, sed movetur plerumque gratia: cedit precibus: facit eos, a quibus est maxime ambitus: denique, etiam si iudicat, non dilectu aliquo aut sapientia ducitur ad iudicandum, sed impetu non numquam et quadam etiam temeritate. Non est enim consilium in vulgo, non ratio, non discrimen, non diligentia, semperque sapientes ea, quae populus fecisset, ferenda, non semper laudanda duxerunt. Qua re quum te aedilem fieri oportuisse dicis, populi culpam, non competitoris accusas. 10. Ut fueris dignior quam Plancius: de quo ipso tecum ita contendam paulo post, ut conservem dignitatem tuam: sed, ut fueris dignior, non competitor, a quo es victus, sed populus, a quo es praeteritus, in culpa est. In quo illud primum debes putare, comitiis, praesertim aediliciis, studium esse populi, non iudicium eblandita illa, non enucleata esse suffragia: eos, qui suffragium ferant, quid cuique ipsi debeant considerare saepius quam quid cuique a re publica debeatur. Sin autem mavis illud esse iudicium, non tibi id rescindendum est, sed ferendum. 11. Male iudicavit populus. — At iudicavit. — Non debuit. — At potuit. — Non fero. — At multi clarissimi et sapientissimi cives tulerunt. Est enim haec condicio liberorum populorum praecipueque huius principis populi et omnium gentium domini atque victoris, posse suffragiis vel dare vel detrahere quod velit cuique: nostrum est autem, nostrum, qui in hac tempestate populi iactemur et fluctibus, ferre modice populi voluntates, adlicere alienas, retinere partas, placare turbatas: honores si magni non putemus, non servire populo: sin eos expetamus, non defetigari supplicando.

V. 12. Venio iam ad ipsius populi partes, ut illius contra te oratione potius quam mea disputem. Qui si tecum congrediatur et si una loqui voce possit, haec dicat: Ego tibi, Laterensis, Plancium non anteposui, sed quum essetis aeque boni viri, meum beneficium ad eum potius detuli, qui a me contenderat, quam ad eum, qui mihi non nimis submisse supplicarat. Respondebis, credo, te splendore et vetustate familiae fretum non valde ambiendum putasse. At vero te ille ad sua instituta suorumque maiorum exempla revocabit:

semper se dicet rogari voluisse, semper sibi supplicari: se M. Seium, qui ne equestrem quidem splendorem incolumem a calamitate iudicii retinere potuisset, homini nobilissimo, innocentissimo, eloquentissimo, M. Pisoni, praetulisse: praeposuisse se Q. Catulo, summa in familia nato, sapientissimo et sanctissimo viro, non dico C. Serranum, stultissimum hominem — fuit enim tamen nobilis —, non C. Fimbriam, novum hominem — fuit enim et animi satis magni et consilii —, sed Cn. Manlium, non solum ignobilem, verum sine virtute, sine ingenio, vita etiam contempta ac sordida. 13. Desiderarunt te, inquit, oculi mei, quum tu esses Cyrenis: me enim quam socios tua frui virtute malebam, et, quo plus intererat, eo plus aberat a me, quum te non videbam. Deinde sitientem me virtutis tuae deseruisti ac reliquisti. Coeperas enim petere tribunatum plebis temporibus iis, quae istam eloquentiam et virtutem requirebant: quam petitionem quum reliquisses, si hoc indicasti, tanta in tempestate te gubernare non posse, de virtute tua dubitavi: si nolle, de voluntate. Sin, quod magis intelligo, temporibus te aliis reservasti, ego quoque, inquiet populus Romanus, ad ea te tempora revocavi, ad quae tu te ipse servaras. Pete igitur eum magistratum, in quo mihi magnae utilitati esse possis: aediles quicumque erunt, iidem mihi sunt ludi parati: tribuni plebis permagni interest, qui sint. Qua re aut redde mihi quod ostenderas, aut si quod mea minus interest, id te magis forte delectat, reddam tibi istam aedilitatem etiam negligenter petenti: sed amplissimos honores ut pro dignitate tua consequare, condiscas, censeo, mihi paullo diligentius supplicare.

VI. 14. Haec populi oratio est, mea vero, Laterensis, haec: Qua re victus sis non debere iudicem quaerere, modo ne largitione sis victus. Nam si quotienscumque praeteritus erit is, qui non debuerit praeteriri, totiens oportebit eum, qui factus erit, condemnari, nihil est iam quod populo supplicetur, nihil quod diribitio, nihil quod supplicatio magistratuum, renuntiatio suffragiorum exspectetur: simul ut qui sint professi videro, dicam: 15. Hic familia consulari est, ille praetoria: reliquos video esse ex equestri loco: sunt omnes sine macula, sunt omnes aeque boni viri atque integri, sed servari

necesse est gradus: cedat consulari generi praetorium nec contendat cum praetorio nomine equester locus. Sublata sunt studia, exstinctae suffragationes, nullae contentiones, nulla libertas populi in mandandis magistratibus, nulla exspectatio suffragiorum: nihil, ut plerumque evenit, praeter opinionem accidet: nulla erit posthac varietas comitiorum. Sin hoc persaepe accidit, ut et factos aliquos et non factos esse miremur, si campus atque illae undae comitiorum, ut mare profundum et immensum, sic effervescunt quodam quasi aestu, ut ad alios accedant, ab aliis autem recedant, tamen in tanto nos impetu studiorum et motu temeritatis modum aliquem et consilium et rationem requiremus? 16. Qua re noli me ad contentionem vestrum vocare, Laterensis. Etenim si populo grata est tabella, quae frontes aperit hominum, mentes tegit datque eam libertatem, ut quod velint faciant, promittant autem quod rogentur, cur tu id in iudicio ut fiat ex primis, quod non fit in campo? Hic quam ille dignior: perquam grave est dictu. Quo modo igitur est aequius? Sic credo: quod agitur, quod satis est iudici: hic factus est. Cur iste potius quam ego? Vel nescio vel non dico vel denique, quod mihi gravissimum esset, si dicerem, sed impune tamen deberem dicere: Non recte. Nam quid adsequerere, si illa extrema defensione uterer, populum quod voluisset fecisse, non quod debuisset?

VII. 17. Quid? si populi quoque factum defendo, Laterensis, et doceo Cn. Plancium non obrepsisse ad honorem, sed eo venisse cursu, qui semper patuerit hominibus ortis hoc nostro equestri loco, possumne eripere orationi tuae contentionem vestrum, quae tractari sine contumelia non potest, et te ad causam aliquando crimenque deducere? Si, quod equitis Romani filius est, inferior esse debuit, omnes tecum equitum Romanorum filii petiverunt: nihil dico amplius: hoc tamen miror, cur huic potissimum irascare, qui longissime a te afuit. Equidem, si quando, ut fit, iactor in turba, non illum accuso, qui est in summa sacra via, quum ego ad Fabium fornicem impellor, sed eum, qui in me ipsum incurrit atque incidit. Tu neque Q. Pedio, forti viro, suscenses neque huic A. Plotio, ornatissimo homini, familiari meo,

et ab eo, qui hos dimovit, potius quam ab iis, qui in te ipsum incubuerunt, te depulsum putas. 18. Sed tamen haec tibi est prima cum Plancio generis vestri familiaeque contentio, qua abs te vincitur. Cur enim non confitear quod necesse est? Sed non hic magis quam ego a meis competitoribus et alias et in consulatus petitione vincebar. Sed vide ne haec ipsa, quae despicis, huic suffragata sint: sic enim conferamus. Est tuum nomen utraque familia consulare: num dubitas igitur quin omnes, qui favent nobilitati, qui id putant esse pulcherrimum, qui imaginibus, qui nominibus vestris ducuntur, te aedilem fecerint? Equidem non dubito. Sed si parum multi sunt qui nobilitatem ament, num ista est nostra culpa? Etenim ad caput et ad fontem generis utriusque veniamus.

VIII. 19. Tu es e municipio antiquissimo Tusculano, ex quo sunt plurimae familiae consulares, in quibus est etiam Iuventia: tot ex reliquis municipiis omnibus non sunt: hic est e praefectura Atinati, non tam prisca, non tam honorata, non tam suburbana. Quantum interesse vis ad rationem petendi? Primum utrum magis favere putas Atinates an Tusculanos suis? Alteri — scire enim hoc propter vicinitatem facile possum —, quum huius ornatissimi atque optimi viri, Cn. Saturnini, patrem aedilem, quum praetorem viderunt, quod primus ille non modo in eam familiam, sed etiam in praefecturam illam sellam curulem attulisset, mirandum in modum laetati sunt: alteros — credo, quia refertum est municipium consularibus: nam malevolos non esse certo scio — numquam intellexi vehementius suorum municipum honore laetari. 20. Habemus hoc nos: habent nostra municipia. Quid ego de me, de fratre meo loquar? quorum honoribus agri ipsi prope dicam montesque faverunt. Num quando vides Tusculanum aliquem de M. Catone illo in omni virtute principe, num de Ti. Coruncanio municipe suo, num de tot Fulviis gloriari? verbum nemo facit. At in quemcumque Arpinatem incideris, etiam si nolis, erit tamen tibi fortasse etiam de nobis aliquid, sed certe de C. Mario audiendum. Primum igitur hic habuit studia suorum ardentia: tu tanta, quanta in hominibus iam saturatis honoribus esse

potuerunt. 21. Deinde tui municipes sunt illi quidem splendidissimi homines, sed tamen pauci, si quidem cum Atinatibus conferantur: huius praefectura plena virorum fortissimorum, sic ut nulla tota Italia frequentior dici possit. Quam quidem nunc multitudinem videtis, iudices, in squalore et luctu supplicem vobis. Hi tot equites Romani, tot tribuni aerarii — nam plebem a iudicio dimisimus, quae cuncta comitiis adfuit — quid roboris, quid dignitatis huius petitioni attulerunt? Non enim tribum Teretinam, de qua dicam alio loco, sed dignitatem, sed oculorum coniectum, sed solidam et robustam et adsiduam frequentiam praebuerunt. Nostra municipia coniunctione etiam vicinitatis vehementer moventur. IX. 22. Omnia, quae dico de Plancio, dico expertus in nobis: sumus enim finitimi Atinatibus. Laudanda est vel etiam amanda vicinitas, retinens veterem illum officii morem, non infuscata malevolentia, non adsueta mendaciis, non fucosa, non fallax, non erudita artificio simulationis vel suburbano vel etiam urbano. Nemo Arpinas non Plancio studuit, nemo Soranus, nemo Casinas, nemo Aquinas. Tractus ille celeberrimus, Venafranus, Allifanus, tota denique nostra illa aspera et montuosa et fidelis et simplex et fautrix suorum regio se huius honore ornari, se augeri dignitate arbitrabatur: iisdemque nunc ex municipiis adsunt equites Romani publice cum legatione et testimonio, nec minore nunc sunt sollicitudine quam tum erant studio. Etenim est gravius spoliari fortunis quam non augeri dignitate. 23. Ergo ut alia in te erant illustriora, Laterensis, quae tibi maiores tui reliquerant, sic te Plancius hoc non solum municipii, verum etiam vicinitatis genere vincebat: nisi forte te Labicana aut Gabina aut Bovillana vicinitas adiuvabat: quibus e municipiis vix iam qui carnem Latinis petant reperiuntur. Adiungamus, si vis, id, quod tu huic obesse etiam putas, patrem publicanum: qui ordo quanto adiumento sit in honore quis nescit? Flos enim equitum Romanorum, ornamentum civitatis, firmamentum rei publicae publicanorum ordine continetur. 24. Quis est igitur qui neget eius ordinis studium fuisse in honore Plancii singulare? Neque iniuria, vel quod erat pater is, qui est princeps iam diu publicanorum, vel

quod is ab sociis unice diligebatur vel quod diligentissime rogabat, vel quia pro filio supplicabat, vel quod huius ipsius in illum ordinem summa officia quaesturae tribunatusque constabant vel quod illi in hoc ornando ordinem se ornare et consulere liberis suis arbitrabantur.

X. Aliquid praeterea — timide dico, sed tamen dicendum est —: non enim opibus, non invidiosa gratia, non potentia vix ferenda, sed commemoratione beneficii, sed misericordia, sed precibus aliquid attulimus etiam nos. Appellavi populum tributim, submisi me et supplicavi: ultro mehercule se mihi etiam offerentes, ultro pollicentes rogavi. Valuit causa rogandi, non gratia. 25. Nec si vir amplissimus, cui nihil est quod roganti concedi non iure possit, de aliquo, ut dicis, non impetravit, ego sum adrogans, quod me valuisse dico. Nam ut omittam illud, quod ego pro eo laborabam, qui valebat ipse per sese, rogatio [haec] ipsa semper est gratiosissima, quae est officio necessitudinis coniuncta maxime. Neque enim ego sic rogabam, ut petere viderer, quia familiaris esset meus, quia vicinus, quia huius parente semper plurimum essem usus, sed ut quasi parenti et custodi salutis meae. Non potentia mea, sed causa rogationis fuit gratiosa. Nemo mea restitutione laetatus est, nemo iniuria doluit, cui non huius in me misericordia grata fuerit. 26. Etenim si ante reditum meum Cn. Plancio se vulgo viri boni, quum hic tribunatum peteret, ultro offerebant, cui nomen meum absentis honori fuisset, ei meas praesentis preces non putas profuisse? An Minturnenses coloni, quod C. Marium e civili ferro atque ex impiis manibus eripuerunt, quod tecto receperunt, quod fessum inedia fluctibusque recrearunt, quod viaticum congesserunt, quod navigium dederunt, quod eum linquentem terram eam, quam servarat, votis, ominibus lacrimisque prosecuti sunt, aeterna in laude versantur: Plancio, quod me vel vi pulsum vel ratione cedentem receperit, iuverit, custodierit, his et senatui populoque Romano, ut haberent quem reducerent, conservarit, honori hanc fidem, misericordiam, virtutem fuisse miraris?

XI. 27. Vitia mehercule Cn. Plancii res eae, de quibus dixi, tegere potuerunt, ne tu in ea vita, de qua iam dicam,

tot et tanta adiumenta huic honori fuisse mirere. Hic est enim, qui adolescentulus cum A. Torquato profectus in Africam sic ab illo gravissimo et sanctissimo atque omni laude et honore dignissimo viro dilectus est, ut et contubernii necessitudo et adolescentis modestissimi pudor postulabat. Quod, si adesset, non minus ille declararet quam hic illius frater patruelis et socer, T. Torquatus, omni illi et virtute et laude par, qui est quidem cum illo maximis vinculis et propinquitatis et adfinitatis coniunctus, sed ita magnis amoris, ut illae necessitudinis causae leves esse videantur. Fuit in Creta postea contubernalis Saturnini, propinqui sui, miles huius Q. Metelli: cui quum fuerit probatissimus hodieque sit, omnibus esse se probatum debet sperare. In ea provincia legatus fuit C. Sacerdos: qua virtute, qua constantia vir! L. Flaccus: qui homo! qui civis! qualem hunc putent adsiduitate testimonioque declarant. 28. In Macedonia tribunus militum fuit: in eadem provincia postea quaestor. Primum Macedonia sic eum diligit, ut indicant hi principes civitatum suarum: qui quum missi sint ob aliam causam, tamen huius repentino periculo commoti huic adsident, pro hoc laborant, huic si praesto fuerint, gratius se civitatibus suis facturos putant quam si legationem suam et mandata confecerint. L. vero Apuleius hunc tanti facit, ut morem illum maiorum, qui praescribit in parentum loco quaestoribus suis praetores esse oportere, officiis benevolentiaque superarit. Tribunus plebis fuit, non fortasse tam vehemens quam isti, quos tu iure laudas, sed certe talis, quales si omnes semper fuissent, numquam desideratus vehemens esset tribunus.

XII. 29. Omitto illa, quae si minus in scaena sunt, at certe quum sunt prolata, laudantur, ut vivat cum suis, primum cum parente — nam meo iudicio pietas fundamentum est omnium virtutum —, quem veretur ut deum — neque enim multo secus est parens liberis —, amat vero ut sodalem, ut fratrem, ut aequalem. Quid dicam cum patruo, cum adfinibus, cum propinquis, cum hoc Cn. Saturnino, ornatissimo viro? cuius quantam honoris huius cupiditatem fuisse creditis, quum videtis luctus societatem? Quid de me dicam? qui mihi in huius periculo reus esse videor? quid de his tot viris talibus

quos videtis veste mutata? Atqui haec sunt indicia, iudices, solida et expressa, haec signa probitatis non fucata forensi specie, sed domesticis inusta notis veritatis. Facilis est illa occursatio et blanditia popularis: aspicitur, non attrectatur: procul apparet, non excutitur, non in manus sumitur. 30. Omnibus igitur rebus ornatum hominem, tam externis quam domesticis, non nullis rebus inferiorem quam te, generis dico et nominis, superiorem aliis, municipum, vicinorum, societatum studio, meorum temporum memoria, parem virtute, integritate, modestia aedilem factum esse miraris?

Hunc tu vitae splendorem maculis aspergis istis? Iacis adulteria, quae nemo non modo nomine, sed ne suspitione quidem possit agnoscere. Bimaritum appellas, ut verba etiam fingas, non solum crimina. Ductum esse ab eo in provinciam aliquem dicis libidinis causa, quod non crimen est, sed impunitum in maledicto mendacium. Raptam esse mimulam, quod dicitur Atinae factum a iuventute vetere quodam in scaenicos iure maximeque oppidano. 31. O adolescentiam traductam eleganter! cui quidem quum quod licuerit obiiciatur, tamen id ipsum falsum reperiatur. — Emissus aliqui e carcere. — Et quidem emissus per imprudentiam, emissus, ut cognostis, necessarii hominis optimique adolescentis rogatu: idem postea praemandatis requisitus. Atque haec nec ulla alia sunt coniecta maledicta in eius vitam, de cuius vos pudore, religione, integritate dubitetis. XIII. Pater vero, inquit, etiam obesse filio debet. O vocem duram atque indignam tua probitate, Laterensis! Pater ut in iudicio capitis, pater ut in dimicatione fortunarum, pater ut apud tales viros obesse filio debeat? qui si esset turpissimus, si sordidissimus, tamen ipso nomine patrio valeret apud clementes iudices et misericordes: valeret, inquam, communi sensu omnium et dulcissima commendatione naturae. 32. Sed quum sit Cn. Plancius is eques Romanus, ea primum vetustate equestris nominis, ut pater, ut avus, ut maiores eius omnes equites Romani fuerint, summum in praefectura florentissima gradum tenuerint et dignitatis et gratiae: deinde ut ipse in legionibus P. Crassi imperatoris inter ornatissimos homines, equites Romanos, summo splendore fuerit: ut postea princeps inter

suos plurimarum rerum sanctissimus et iustissimus iudex, maximarum societatum auctor, plurimarum magister: si non modo in eo nihil umquam reprehensum, sed laudata sunt omnia, tamen is oberit honestissimo filio pater, qui vel minus honestum et alienum tueri vel auctoritate sua vel gratia possit? — 33. Asperius, inquit, locutus est aliquid aliquando. — Immo fortasse liberius. — At id ipsum, inquit, non est ferendum. — Ergo ii ferendi sunt, qui hoc queruntur, libertatem equitis Romani se ferre non posse? Ubinam ille mos? ubi illa aequitas iuris? ubi illa antiqua libertas, quae malis oppressa civilibus extollere iam caput et aliquando recreata se erigere debebat? Equitum ego Romanorum in homines nobilissimos maledicta, publicanorum in Q. Scaevolam, virum omnibus ingenio, iustitia, integritate praestantem, aspere et ferociter et libere dicta commemorem?

XIV. Consuli P. Nasicae praeco Granius in medio foro, quum ille edicto iustitio domum decedens rogasset Granium quid tristis esset an quod reiectae auctiones essent? Immo vero, inquit, quod legationes. Idem tribuno plebi, potentissimo homini, M. Druso, sed multa in re publica molienti, quum ille eum salutasset, ut fit, dixissetque: Quid agis, Grani? respondit: Immo vero, tu Druse, quid agis? Ille L. Crassi, ille M. Antonii voluntatem asperioribus facetiis saepe perstrinxit impune. Nunc usque eo est oppressa vestra adrogantia civitas, ut, quae fuit olim praeconi in ridendo, nunc equiti Romano in plorando non sit concessa libertas. 34. Quae enim umquam Plancii vox fuit contumeliae potius quam doloris? quid est autem umquam questus, nisi quum a sociis et a se iniuriam propulsaret? Quum senatus impediretur quo minus, id quod hostibus semper erat tributum, responsum equitibus Romanis redderetur, omnibus illa iniuria dolori fuit publicanis, sed eum ipsum dolorem hic tulit paullo apertius. Communis ille sensus in aliis fortasse latuit: hic, quod cum ceteris animo sentiebat, id magis quam ceteri et vultu promptum habuit et lingua. 35. Quamquam, iudices, — agnosco enim ex me — permulta in Plancium, quae ab eo numquam dicta sunt, conferuntur. Ego quia dico aliquid aliquando, non studio adductus, sed aut contentione dicendi aut lacessi-

tus, et quia, ut fit, in multis exit aliquando aliquid si non perfacetum, at tamen fortasse non rusticum, quod quisque dixit, me id dixisse dicunt. Ego autem si quid est quod mihi scitum esse videatur et homine ingenuo dignum atque docto, non aspernor, stomachor vero, quum aliorum non me digna in me conferuntur. Nam quod primus scivit legem de publicanis tum, quum vir amplissimus consul id illi ordini per populum dedit, quod per senatum, si licuisset, dedisset: si in eo crimen est, quia suffragium tulit, quis non tulit publicanus? si, quia primus scivit, utrum id sortis esse vis an eius, qui illam legem ferebat? Si sortis, nullum crimen est in casu: si consulis, splendor etiam Plancii, hunc a summo viro principem esse ordinis iudicatum.

XV. 36. Sed aliquando veniamus ad causam: in qua tu nomine legis Liciniae, quae est de sodaliciis, omnes ambitus leges complexus es. Nec enim quidquam aliud in hac lege nisi editicios iudices es secutus: quod genus iudiciorum si est aequum ulla in re nisi in hac tribuaria, non intelligo quam ob rem senatus hoc uno in genere tribus edi voluerit ab accusatore neque eamdem editionem transtulerit in ceteras causas, de ipso denique ambitu reiectionem fieri voluerit iudicum alternorum, quumque nullum genus acerbitatis praetermitteret, hoc tamen unum praetereundum putarit. 37. Quid? huiusce rei tandem obscura causa est, an et agitata tum, quum ista in senatu res agebatur, et disputata hesterno die copiosissime a Q. Hortensio, cui tum est senatus adsensus? Hoc igitur sensimus: cuiuscumque tribus largitor esset et per hanc consensionem, quae magis honeste quam vere sodalitas nominaretur, quam quisque tribum turpi largitione corrumperet, eum maxime iis hominibus, qui eius tribus essent, esse notum. Ita putavit senatus, quum reo tribus ederentur eae, quas is largitione devinctas haberet, eosdem fore testes et iudices. Acerbum omnino genus iudicii, sed tamen, si vel sua vel ea, quae maxime esset cuique coniuncta, tribus ederetur, vix recusandum. XVI. 38. Tu autem, Laterensis, quas tribus edidisti? Teretinam, credo. Fuit certe id aequum et certe exspectatum est et fuit dignum constantia tua. Cuius tu tribus venditorem et corruptorem et sequestrem Plancium

fuisse clamitas, eam tribum profecto, severissimorum praesertim hominum et gravissimorum, edere debuisti. At Voltiniam: lubet enim tibi nescio quid etiam de illa tribu criminari: hanc igitur ipsam cur non edidisti? Quid Plancio cum Lemonia? quid cum Ufentina? quid cum Clustumina? Nam Maeciam, non quae iudicaret, sed quae reiiceretur esse voluisti. 39. Dubitatis igitur, iudices, quin vos M. Laterensis suo iudicio non ad sententiam legis, sed ad suam spem aliquam de civitate delegerit? dubitatis quin eas tribus, in quibus magnas necessitudines habet Plancius, quum ille non ediderit, iudicarit officiis ab hoc observatas, non largitione corruptas? Quid enim potest dicere cur ista editio non summam habeat acerbitatem, remota ratione illa, quam in decernendo secuti sumus? 40. Tu deligas ex omni populo aut amicos tuos aut inimicos meos aut denique eos, quos inexorabiles, quos inhumanos, quos crudeles existimes: tu me ignaro, nec opinante, inscio notes et tuos et tuorum amicorum necessarios, vel iniquos vel meos vel etiam defensorum meorum, eodemque adiungas, quos natura putes asperos atque omnibus iniquos: deinde effundas repente, ut ante consessum meorum iudicum videam quam potuerim qui essent futuri suspicari, apud eosque me, ne quinque quidem reiectis, quod in proximo reo de consilii sententia constitutum est, cogas causam de fortunis omnibus dicere? 41. Non enim, si aut Plancius ita vixit, ut offenderet sciens neminem, aut tu ita errasti, ut eos ederes imprudens, ut nos invito te tamen ad iudices, non ad carnifices veniremus, idcirco ista editio per se non acerba est.

XVII. An vero nuper clarissimi cives nomen editicii iudicis non tulerunt, quum ex CXXV iudicibus, principibus equestris ordinis, quinque et LXX reus reiiceret, L referret, omniaque potius permiscuerunt, quam ei legi condicionique parerent: nos neque ex delectis iudicibus, sed ex omni populo, neque editos ad reiiciendum, sed ab accusatore constitutos iudices ita feremus, ut neminem reiiciamus? 42. Neque ego nunc legis iniquitatem queror, sed factum tuum a sententia legis doceo discrepare, et illud acerbum iudicium si, quem ad modum senatus censuit populusque iussit, ita fecisses, ut

huic et suam et ab hoc observatas tribus ederes, non modo non quererer, sed hunc iis iudicibus editis, qui iidem testes esse possent, absolutum putarem, neque nunc multo secus existimo. Quum enim has tribus edidisti, ignotis te iudicibus uti malle quam notis indicavisti: fugisti sententiam legis: aequitatem omnem reiecisti: in tenebris quam in luce causam versari maluisti. **43.** Voltinia tribus ab hoc corrupta: Teretinam habuerat venalem. Quid diceret apud Voltinienses aut apud tribules suos iudices? Immo vero tu quid diceres? quem iudicem ex illis aut tacitum testem haberes aut vero etiam excitares? Etenim si reus tribus ederet, Voltiniam fortasse Plancius propter necessitudinem ac vicinitatem, suam vero certe edidisset. Et, si quaesitor huic edendus fuisset, quem tandem potius quam hunc C. Alfium, quem habet, cui notissimus esse debet, vicinum, tribulem, gravissimum hominem iustissimumque edidisset? cuius quidem aequitas et ea voluntas erga Cn. Plancii salutem, quam ille sine ulla cupiditatis suspitione prae se fert, facile declarat non fuisse fugiendos tribules huic iudices, cui quaesitorem tribulem ex optandum fuisse videatis.

XVIII. **44.** Neque ego nunc consilium reprehendo tuum, quod eas tribus, quibus erat hic maxime notus, non edideris: sed a te doceo consilium non servatum senatus. Etenim quis te tum audiret illorum aut quid diceres? Sequestremne Plancium? respuerent aures, nemo agnosceret, repudiarent. An gratiosum? illi libenter audirent, nos non timide confiteremur. Noli enim putare, Laterensis, legibus istis, quas senatus de ambitu sanciri voluerit, id esse actum, ut suffragatio, ut observantia, ut gratia tolleretur. Semper fuerunt viri boni, qui apud tribules suos gratiosi esse vellent. **45.** Neque vero tam durus in plebem noster ordo fuit, ut eam coli nostra modica liberalitate noluerit, neque hoc liberis nostris interdicendum est, ne observent tribules suos, ne diligant, ne conficere necessariis suis suam tribum possint, ne par ab iis munus in sua petitione exspectent. Haec enim plena sunt officii, plena observantiae, plena etiam antiquitatis. Isto in genere et fuimus ipsi, quum ambitionis nostrae tempora postulabant, et clarissimos viros esse vidimus et hodie esse

volumus quam plurimos gratiosos. Decuriatio tribulium, descriptio populi, suffragia largitione devincta severitatem senatus et bonorum omnium vim ac dolorem excitarunt. Haec doce, haec profer, huc incumbe, Laterensis, decuriasse Plancium, conscripsisse, sequestrem fuisse, pronuntiasse, divisisse: tum mirabor te iis armis uti, quae tibi lex dabat, noluisse. Tribulibus enim iudicibus non modo severitatem illorum, si ista vera sunt, sed ne vultus quidem ferre possemus. 46. Hanc tu rationem quum fugeris quumque eos iudices habere nolueris, quorum in huius delicto quum scientia certissima tum dolor gravissimus esse debuerit, quid apud hos dices, qui abs te taciti requirunt cur sibi hoc oneris imposueris, cur se potissimum delegeris, cur denique se divinare malueris quam eos, qui scirent, iudicare? XIX. Ego Plancium, Laterensis, et ipsum gratiosum esse dico et habuisse in petitione multos cupidos sui gratiosos: quos tu si sodales vocas, officiosam amicitiam nomine inquinas criminoso: sin, quia gratiosi sint, accusandos putas, noli mirari te id, quod tua dignitas postularit, repudiandis gratiosorum amicitiis non esse adsecutum. 47. Nam ut ego doceo gratiosum esse in sua tribu Plancium, quod multis benigne fecerit, pro multis spoponderit, in operas plurimos patris auctoritate et gratia miserit, quod denique omnibus officiis per se, per patrem, per maiores suos totam Atinatem praefecturam comprehenderit, sic tu doce sequestrem fuisse, largitum esse, conscripsisse, tribules decuriavisse. Quod si non potes, noli tollere ex ordine nostro liberalitatem, noli maleficium putare esse gratiam, noli observantiam sancire poena.

Itaque haesitantem te in hoc sodaliciorum tribuario crimine ad communem ambitus causam contulisti, in qua desinamus aliquando, si videtur, vulgari et pervagata declamatione contendere. Sic enim tecum ago. 48. Quam tibi commodum est, tribum unam delige: tu doce, id quod debes, per quem sequestrem, quo divisore corrupta sit: ego, si id facere non potueris, quod, ut opinio mea fert, ne incipies quidem, per quem tulerit docebo. Estne haec vera contentio? placetne sic agi? Num possum magis pedem conferre, ut aiunt, aut propius accedere? Quid taces? quid dissimulas?

quid tergiversaris? Etiam atque etiam insto atque urgeo, insector, posco atque adeo flagito crimen: quamcumque tribum, inquam, delegeris, quam tulerit Plancius, tu ostendito, si poteris, vitium: ego qua ratione tulerit docebo. Neque erit haec alia ratio Plancio ac tibi, Laterensis. Nam ut quas tribus tu tulisti, si iam ex te requiram, possis quorum studio tuleris explicare, sic ego hoc contendo, me tibi ipsi adversario cuiuscumque tribus rationem poposceris redditurum.

XX. 49. Sed cur sic ago? quasi non comitiis iam superioribus sit Plancius designatus aedilis: quae comitia primum habere coepit consul quum omnibus in rebus summa auctoritate tum harum ipsarum legum ambitus auctor: deinde habere coepit subito praeter opinionem omnium, ut ne si cogitasset quidem largiri quispiam, daretur spatium comparandi. Vocatae tribus, latum suffragium, diribitae [*tabellae*], renuntiatae: longe plurimum valuit Plancius: nulla largitionis nec fuit nec esse potuit suspitio. Ain tandem? una centuria praerogativa tantum habet auctoritatis, ut nemo umquam prior eam tulerit quin renuntiatus sit aut iis ipsis comitiis consul aut certe in illum annum: aedilem tu Plancium factum esse miraris, in quo non exigua pars populi, sed universus populus voluntatem suam declararit? cuius in honore non unius tribus pars, sed comitia tota comitiis fuerint praerogativa? 50. Quo quidem tempore, Laterensis, si id facere voluisses aut si gravitatis esse putasses tuae, quod multi nobiles saepe fecerunt, ut, quum minus valuissent suffragiis quam putassent, postea prolatis comitiis prosternerent se et populo Romano fracto animo atque humili supplicarent, non dubito quin omnis ad te conversura fuerit multitudo. Numquam enim fere nobilitas, integra praesertim atque innocens, a populo Romano supplex repudiata est. Sed si tibi gravitas tua et magnitudo animi pluris fuit, sicuti esse debuit, quam aedilitas, noli, quum habeas id, quod malueris, desiderare id, quod minoris putaris. Equidem primum ut honore dignus essem maxime semper laboravi, secundo ut existimarer: tertium mihi fuit illud, quod plerisque primum est, ipse honos, qui iis denique debet esse iucundus, quorum dignitati populus Romanus testimonium, non beneficium ambitioni dedit.

XXI. 51. Quaeris etiam, Laterensis, quid imaginibus tuis, quid ornatissimo atque optimo viro, patri tuo, respondeas mortuo. Noli ista meditari, atque illud cave potius, ne tua ista querella dolorque nimius ab illis sapientissimis viris reprehendatur. Vidit enim pater tuus Appium Claudium, nobilissimum hominem, vivo patre suo, potentissimo et clarissimo civi, C. Claudio, aedilem non esse factum et eumdem sine repulsa factum esse consulem: vidit hominem sibi maxime coniunctum, egregium virum, L. Volcatium. vidit M. Pisonem, ista in aedilitate, offensiuncula accepta, summos a populo Romano esse honores adeptos. Avus vero tuus et P. Nasicae tibi aediliciam praedicaret repulsam, quo cive neminem ego statuo in hac re publica fortiorem, et C. Marii, qui duabus aedilitatis acceptis repulsis septiens consul est factus, et L. Caesaris, Cn. Octavii, M. Tullii, quos omnes scimus aedilitate praeteritos consules esse factos. 52. Sed quid ego aedilicias repulsas colligo? quae saepe eius modi habitae sunt, ut iis, qui praeteriti essent, benigne a populo factum videretur. Tribunus militum L. Philippus, summa nobilitate et eloquentia, quaestor C. Caelius, clarissimus ac fortissimus adolescens, tribuni plebis P. Rutilius Rufus, C. Fimbria, C. Cassius, Cn. Orestes facti non sunt: quos tamen omnes consules scimus factos esse. Quae tibi ultro pater et maiores tui non consolandi tui gratia dicent, neque vero quo te liberent aliqua culpa, quam tu vereris, ne a te suscepta videatur, sed ut te ad istum cursum tenendum, quem a prima aetate suscepisti, cohortentur. Nihil est enim, mihi crede, Laterensis, de te detractum: detractum dico? si mehercule vere quod accidit interpretari velis, est aliquid etiam de virtute significatum tua. XXII. Noli enim existimare non magnum quemdam motum fuisse illius petitionis tuae, de qua ne aliquid iurares destitisti. Denuntiasti homo adolescens quid de summa re publica sentires: fortius tu quidem quam non nulli defuncti honoribus, sed apertius quam vel ambitionis vel aetatis tuae ratio postulabat. 53. Quam ob rem in dissentiente populo noli putare nullos fuisse quorum animos tuus ille fortis animus offenderet: qui te incautum fortasse nunc tuo loco demovere po-

tuerunt, providentem autem et praecaventem numquam certe movebunt.

An te illa argumenta duxerunt? Dubitatis, inquit, quin coitio facta sit, quum tribus plerasque cum Plotio tulerit Plancius? An una fieri potuerunt, si una tribus non tulissent? — At non nullas punctis paene totidem. — Quippe, quum iam facti prope superioribus comitiis declaratique venissent: quamquam ne id quidem suspitionem coitionis habuerit. Neque enim umquam maiores nostri sortitionem constituissent aediliciam, nisi viderent accidere posse ut competitores pares suffragiis essent. 54. Et ais prioribus comitiis Aniensem a Plotio Pedio, Teretinam a Plancio tibi esse concessam: nunc ab utroque eas avulsas, ne in angustum venirent. Quam convenit nondum cognita populi voluntate hos, quos iam tum coniunctos fuisse dicis, iacturam suarum tribuum, quo vos adiuvaremini, fecisse: eosdem, quum iam essent experti quid valerent, restrictos et tenaces fuisse? Etenim verebantur, credo, angustias, quasi res in contentionem aut in discrimen aliquod posset venire. Sed tamen tu A. Plotium, virum ornatissimum, in idem crimen vocando indicas eum te adripuisse, a quo non sis rogatus? Nam quod questus es plures te testes habere de Voltinia quam quot in ea tribu puncta tuleris, indicas aut eos testes te producere, qui, quia nummos acceperint, te praeterierint, aut te ne gratuita quidem eorum suffragia tulisse. XXIII. 55. Illud vero crimen de nummis, quos in circo Flaminio deprehensos esse dixisti, caluit re recenti, nunc in causa refrixit. Neque enim qui illi nummi fuerint nec quae tribus nec qui divisor ostendis. Atque is quidem eductus ad consules, qui tum in crimen vocabatur, se inique a tuis iactatum graviter querebatur. Qui si erat divisor, praesertim eius, quem tu habebas reum, cur abs te reus non est factus? cur non eius damnatione aliquid ad hoc iudicium praeiudicii comparasti?

Sed neque tu haec habes neque eis confidis. Alia te ratio, alia cogitatio ad spem huius opprimendi excitavit. Magnae sunt in te opes, late patet gratia: multi amici, multi cupidi tui, multi fautores laudis tuae: multi huic invident, multis etiam pater, optimus vir, nimium retinens equestris iuris et

libertatis videtur: multi etiam communes inimici reorum omnium, qui ita semper testimonium de ambitu dicunt, quasi aut moveant animos iudicum suis testimoniis aut gratum populo Romano sit aut ab eo facilius ob eam causam dignitatem quam volunt consequantur. 56. Quibuscum me, iudices, pugnantem more meo pristino non videbitis: non quo mihi fas sit quidquam defugere quod salus Plancii postulet, sed quia neque necesse est me id persequi voce, quod vos mente videatis, et quod ita de me meriti sunt illi ipsi, quos ego testes video paratos, ut eorum reprehensionem vos vestrae prudentiae adsumere, meae modestiae remittere debeatis. Illud unum vos magno opere oro atque obsecro, iudices, quum huius, quem defendo, tum communis periculi causa, ne fictis auditionibus, ne disseminato dispersoque sermoni fortunas innocentium subiiciendas putetis. 57. Multi amici accusatoris, non nulli etiam nostri iniqui, multi communes obtrectatores atque omnium invidi multa finxerunt. Nihil est autem tam volucre quam maledictum: nihil facilius emittitur, nihil citius excipitur, latius dissipatur. Neque ego, si fontem maledicti reperietis, ut negligatis aut dissimuletis umquam postulabo. Sed si quid sine capite manabit aut quid erit eius modi ut non exstet auctor, qui audierit aut ita negligens vobis esse videbitur, ut unde audierit oblitus sit, aut ita levem habebit auctorem, ut memoria dignum non putarit, huius illa vox vulgaris AUDIVI ne quid innocenti reo noceat, oramus.

XXIV. 58. Sed venio iam ad L. Cassium, familiarem meum, cuius ex oratione ne illum quidem Iuventium tecum expostulavi, quem ille omni et humanitate et virtute ornatus adolescens primum de plebe aedilem curulem factum esse dixit. In quo, Cassi, si tibi ita respondeam, nescisse id populum Romanum, neque fuisse qui id nobis narraret, praesertim mortuo Congo, non, ut opinor, admirere, quum ego ipse non abhorrens a studio antiquitatis me hic id ex te primum audisse confitear. Et, quoniam tua fuit perelegans et persubtilis oratio, digna equitis Romani vel studio vel pudore, quoniamque sic ab his es auditus, ut magnus honos et ingenio et humanitati tuae tribueretur, respondebo ad ea, quae dixisti, quae pleraque de ipso me fuerunt: in quibus ipsi

aculei, si quos habuisti in me reprehendendo, tamen mihi non ingrati acciderunt. 59. Quaesisti utrum mihi putarem, equitis Romani filio, faciliorem fuisse ad adipiscendos honores viam an futuram esse filio meo, quia esset familia consulari. Ego vero quamquam illi omnia malo quam mihi, tamen honorum aditus numquam illi faciliores optavi quam mihi fuerunt. Quin etiam, ne forte ille sibi me potius pepe risse iam honores quam iter demonstrasse adipiscendorum putet, haec illi soleo praecipere, quamquam ad praecepta aetas non est grandis, quae rex ille a Iove ortus suis praecepit filiis: *Vigilandum est semper: multae insidiae sunt bonis.* Nostis cetera. Nonne? *Id quod multi invideant*, quae scripsit gravis et ingeniosus poëta, scripsit non ut illos regios pueros, qui iam nusquam erant, sed ut nos et nostros liberos ad laborem et ad laudem excitaret.

60. Quaeris quid potuerit amplius adsequi Plancius, si Cn. Scipionis fuisset filius. Magis aedilis fieri non potuisset, sed hoc praestaret, quod ei minus invideretur. Etenim honorum gradus summis hominibus et infimis sunt pares, gloriae dispares. XXV. Quis nostrum se dicit M'. Curio, quis C. Fabricio, quis C. Duellio parem? quis Atilio Calatino? quis Cn. et P. Scipionibus? quis Africano, Marcello, Maximo? tamen eosdem sumus honorum gradus quos illi adsecuti. Etenim in virtute multi sunt ascensus, ut is maxime gloria excellat, qui virtute plurimum praestet: honorum populi finis est consulatus: quem magistratum iam octingenti fere consecuti sunt: horum, si diligenter quaeres, vix decimam partem reperies gloria dignam. Sed nemo umquam sic egit, ut tu: Cur iste fit consul? quid potuit amplius, si L. Brutus esset, qui civitatem dominatu regio liberavit? honore nihil amplius, laude multum. Sic igitur Plancius nihilo minus quaestor est factus et tribunus plebis et aedilis quam si esset summo loco natus, sed haec pari loco orti sunt innumerabiles alii consecuti. 61. Profers triumphos T. Didii et C. Marii, et quaeris: Quid simile in Plancio? Quasi vero isti, quos commemoras, propterea magistratus ceperint, quod triumpharant, et non [*triumpharint*], quia commissi sunt iis magistratus, in quibus re bene gesta triumpharent. Rogas quae castra viderit: qui et miles in

Creta hoc imperatore et tribunus in Macedonia militum fuerit et quaestor tantum ex re militari detraxerit temporis, quantum in me custodiendum transferre maluerit. 62. Quaeris num disertus sit? Immo, id quod secundum est, ne sibi quidem videtur. Num iuris consultus? quasi quisquam sit qui sibi hunc falsum de iure respondisse dicat. Omnes enim istius modi artes in iis reprehenduntur, qui quum professi sunt, satis facere non possunt, non in iis, qui se afuisse ab istis studiis confitentur. Virtus, probitas, integritas in candidato, non linguae volubilitas, non ars, non scientia requiri solet. Ut nos in mancipiis parandis quamvis frugi hominem, si pro fabro aut pro tectore emimus, ferre moleste solemus, si eas artes, quas in emendo secuti sumus, forte nesciunt, sin autem emimus quem vilicum imponeremus, quem pecori praeficeremus, nihil in eo nisi frugalitatem, laborem, vigilantiam esse curamus, sic populus Romanus deligit magistratus quasi rei publicae vilicos: in quibus si qua praeterea est ars, facile patitur: sin minus, virtute eorum et innocentia contentus est. Quotus enim quisque disertus, quotus quisque iuris peritus est, ut eos numeres, qui volunt esse? Quod si praeterea nemo est honore dignus, quidnam tot optimis et ornatissimis civibus est futurum?

XXVI. 63. Iubes Plancium de vitiis Laterensis dicere. Nihil potest, nisi eum nimis in se iracundum putabis fuisse. Idem effers Laterensem laudibus. Facile patior id te agere multis verbis, quod ad iudicium non pertineat, et id te accusantem tam diu dicere, quod ego defensurus sine periculo possim confiteri. Atqui non modo confiteor summa in Laterense ornamenta esse, sed te etiam reprehendo, quod ea non enumeres, alia quaedam inania et levia conquiras. Praeneste fecisse ludos. Quid? alii quaestores nonne fecerunt? Cyrenis liberalem in publicanos, iustum in socios fuisse. Quis negat? sed ita multa Romae geruntur, ut vix ea, quae fiunt in provinciis, audiantur. 64. Non vereor ne mihi aliquid, iudices, videar adrogare, si de quaestura mea dixero. Quamvis enim illa floruerit, tamen eum me postea fuisse in maximis imperiis arbitror, ut non ita multum mihi gloriae sit ex quaesturae laude repetendum: sed tamen non vereor ne quis

audeat dicere ullius in Sicilia quaesturam aut clariorem aut gratiorem fuisse. Vere mehercule hoc dicam: sic tum existimabam, nihil homines aliud Romae nisi de quaestura mea loqui. Frumenti in summa caritate maximum numerum miseram: negotiatoribus comis, mercatoribus iustus, mancipibus liberalis, sociis abstinens, omnibus eram visus in omni officio diligentissimus: excogitati quidam erant a Siculis honores in me inauditi. 65. Itaque hac spe decedebam, ut mihi populum Romanum ultro omnia delaturum putarem. At ego quum casu diebus iis itineris faciendi causa decedens e provincia Puteolos forte venissem, quum plurimi et lautissimi in iis locis solent esse, concidi paene, iudices, quum ex me quidam quaesisset quo die Roma exissem et numquidnam esset novi. Cui cum respondissem, me e provincia decedere: Etiam mehercule, inquit, ut opinor, ex Africa. XXVII. Huic ego iam stomachans fastidiose: Immo ex Sicilia, inquam. Tum quidam, quasi qui omnia sciret: Quid? tu nescis, inquit, hunc quaestorem Syracusis fuisse? Quid multa? destiti stomachari et me unum ex iis feci, qui ad aquas venissent.

66. Sed ea res, iudices, haud scio an plus mihi profuerit, quam si mihi tum essent omnes gratulati. Nam postea quam sensi populi Romani aures hebetiores, oculos autem esse acres atque acutos, destiti quid de me audituri essent homines cogitare: feci ut postea cotidie praesentem me viderent: habitavi in oculis, pressi forum: neminem a congressu meo neque ianitor meus neque somnus absterruit. Ecquid ego dicam de occupatis meis temporibus, cui fuerit ne otium quidem umquam otiosum? Nam quas tu commemoras, Cassi, legere te solere orationes, quum otiosus sis, has ego scripsi ludis et feriis, ne omnino umquam essem otiosus. Etenim M. Catonis illud, quod in principio scripsit Originum suarum, semper magnificum et praeclarum putavi, *clarorum virorum atque magnorum non minus otii quam negotii rationem exstare oportere*. Itaque si quam habeo laudem, quae quanta sit nescio, parta Romae est, quaesita in foro: meaque privata consilia publici quoque casus comprobaverunt, ut etiam summa res publica mihi domi fuerit gerenda et urbs in urbe servanda. 67. Eadem igitur, Cassi, via munita Laterensi est, idem vir-

tutis cursus ad gloriam, hoc facilior fortasse, quod ego huc a me ortus et per me nixus ascendi, istius egregia virtus adiuvabitur commendatione maiorum. Sed ut redeam ad Plancium, numquam ex urbe afuit nisi sorte, lege, necessitate: non valuit rebus iisdem quibus fortasse non nulli: at valuit adsiduitate, valuit observandis amicis, valuit liberalitate: fuit in oculis: petivit: ea est usus ratione vitae, qua minima invidia novi homines plurimi sunt eosdem honores consecuti.

XXVIII. 68. Nam quod ais, Cassi, non plus me Plancio debere quam bonis omnibus, quod iis aeque mea salus cara fuerit, ego me debere bonis omnibus fateor. Sed etiam ii, quibus ego debeo, boni viri et cives comitiis aediliciis aliquid se meo nomine Plancio debere dicebant. Verum fac me multis debere et in iis Plancio: utrum igitur me conturbare oportet an ceteris, quum cuiusque dies venerit, hoc nomen, quod urget, nunc quum petitur dissolvere? Quamquam dissimilis est pecuniae debitio et gratiae. Nam qui pecuniam dissolvit, statim non habet id, quod reddidit: qui autem debet, aes retinet alienum: gratiam autem et qui refert habet et qui habet in eo ipso, quod habet, refert. Neque ego nunc Plancio desinam debere, si hoc solvero, nec minus ei redderem voluntate ipsa, si hoc molestiae non accidisset. 69. Quaeris a me, Cassi, quid pro fratre meo, qui mihi est carissimus, quid pro meis liberis, quibus nihil mihi potest esse iucundius, amplius quam quod pro Plancio facio facere possim, nec vides istorum ipsorum caritate ad huius salutem defendendam maxime stimulari me atque excitari. Nam neque illis huius salute, a quo meam sciunt esse defensam, quidquam est optatius, et ego ipse numquam illos aspicio quin, quum per hunc me iis conservatum esse meminerim, huius meritum in me recorder.

Opimium damnatum esse commemoras, servatorem ipsum rei publicae: Calidium adiungis, cuius lege Q. Metellus in civitatem sit restitutus: reprehendis meas pro Plancio preces, quod neque Opimius suo nomine liberatus sit neque Metelli Calidius. XXIX. De Calidio tibi tantum respondeo, quod ipse vidi: Q. Metellum Pium consulem praetoriis comitiis, petente Q. Calidio, populo Romano supplicasse, quum quidem non dubitaret et consul et homo nobilissimus patronum

esse illum suum et familiae [suae] nobilissimae dicere. 70. Quo loco quaero ex te num id in iudicio Calidii putes, quod ego in Plancii facio, aut Metellum Pium, si Romae esse potuisset, aut patrem eius, si vixisset, non fuisse facturum. Nam Opimii quidem calamitas utinam ex hominum memoria posset evelli! Vulnus illud rei publicae, dedecus huius imperii, turpitudo populi Romani, non iudicium putandum est. Quam enim illi iudices, si iudices et non parricidae patriae nominandi sunt, graviorem potuerunt rei publicae infligere securim, quam quum illum e civitate eiecerunt, qui praetor finitimo, consul domestico bello rem publicam liberarat? 71. At enim nimis ego magnum beneficium Plancii facio et, ut ais, id verbis exaggero: quasi vero me tuo arbitratu et non meo gratum esse oporteat. Quod istius tantum meritum, inquit? An quia te non iugulavit? Immo vero, quia iugulari passus non est. Quo quidem tu loco, Cassi, etiam purgasti inimicos meos meaeque vitae nullas ab illis insidias fuisse dixisti. Posuit hoc idem Laterensis. Quam ob rem paullo post de isto plura dicam: de te tantum requiro, utrum putes odium in me mediocre inimicorum fuisse — quod fuit ullorum umquam barbarorum tam immane ac tam crudele in hostem? —, an fuisse in iis aliquem aut famae metum aut poenae, quorum vidisti toto illo anno ferrum in foro, flammam in delubris, vim in tota urbe versari? Nisi forte existimas eos idcirco vitae meae pepercisse, quod de reditu meo nihil timerent. Et quemquam putas fuisse tam excordem qui vivis his stante urbe et curia rediturum me, si viverem, non putaret? Quam ob rem non debes is homo et is civis praedicare vitam meam, quae fidelitate amicorum conservata sit, inimicorum molestia non esse appetitam.

XXX. 72. Respondebo tibi nunc, Laterensis, minus fortasse vehementer, quam abs te sum provocatus, sed profecto nec considerate minus nec minus amice. Nam primum fuit illud asperius, me quae de Plancio dicerem mentiri et temporis causa fingere. Scilicet homo sapiens excogitavi quam ob rem viderer maximis beneficii vinculis obstrictus, quum liber essem et solutus. Quid enim? mihi ad defendendum Plancium parum multae, parum iustae necessitudines erant

familiaritatis, vicinitatis, patris amicitiae? quae si non essent vererer, credo, ne turpiter facerem, si hoc splendore et hac dignitate hominem defenderem. Fingenda mihi fuit videlicet causa peracuta, ut ei, quem mihi debere oporteret, ego me omnia debere dicerem. At id etiam gregarii milites faciunt inviti, ut coronam dent civicam et se ab aliquo servatos esse fateantur, non quo turpe sit protectum in acie ex hostium manibus eripi — nam id accidere nisi forti viro et pugnanti comminus non potest —, sed onus beneficii reformidant, quod permagnum est alieno debere idem quod parenti. 73. Ego, quum ceteri vera beneficia, etiam minora, dissimulent, ne obligati esse videantur, eo me beneficio obstrictum esse ementior, cui ne referri quidem gratia posse videatur? An hoc tu, Laterensis, ignoras? qui quum mihi esses amicissimus, quum vel periculum vitae tuae mecum sociare voluisses, quum me in illo tristi et acerbo luctu atque discessu non lacrimis solum tuis, sed animo, corpore, copiis prosecutus esses, quum meos liberos et uxorem me absente tuis opibus auxilioque defendisses, sic mecum semper egisti, te mihi remittere atque concedere, ut omne studium meum in Cn. Plancii honore consumerem, quod eius in me meritum tibi etiam ipsi gratum esse dicebas. 74. Nihil autem me novi, nihil temporis causa dicere, nonne etiam est illa testis oratio, quae est a me prima habita in senatu? in qua quum perpaucis nominatim egissem gratias, quod omnes enumerari nullo modo possent, scelus autem esset quemquam praeteriri, statuissemque eos solum nominare, qui causae nostrae duces et quasi signiferi fuissent, in his Plancio gratias egi. Recitetur oratio, quae propter rei magnitudinem dicta de scripto est: in qua ego homo astutus ei me dedebam, cui nihil magno opere deberem, et huius officii tanti servitutem astringebam testimonio sempiterno. Nolo cetera, quae a me mandata sunt litteris, recitare: praetermitto, ne aut proferre videar ad tempus aut eo genere uti litterarum, quod meis studiis aptius quam consuetudini iudiciorum esse videatur.

XXXI. 75. Atque etiam clamitas, Laterensis: *Quo usque ista dicis? Nihil in Cispio profecisti: obsoletae iam sunt preces tuae.* De Cispio mihi igitur obiicies, quem ego de me bene me-

ritum quia te teste cognoram, te eodem auctore defendi? et ei dices: *Quo usque?* quem negas, quod pro Cispio contenderim, impetrare potuisse? Nam istius verbi *quo usque* haec poterat esse invidia: datus est tibi ille, condonatus est ille: non facis finem: ferre non possumus: ei quidem, qui pro uno laborarit, id ipsum non obtinuerit, dici: *Quo usque?* irridentis magis est quam reprehendentis: nisi forte ego unus ita me gessi in iudiciis, ita et cum his et inter hos vixi, is in causis patronus, is in re publica civis et sum et semper fui, solus ut a te constituar qui nihil a iudicibus debeam umquam impetrare. 76. Et mihi lacrimulam Cispiani iudicii obiectas. Sic enim dixisti: *Vidi ego tuam lacrimulam.* Vide quam me tui verbi poeniteat. Non modo lacrimulam, sed multas lacrimas et fletum cum singultu videre potuisti. An ego, qui meorum lacrimis me absente commotus simultates, quas mecum habebat, deposuisset meaeque salutis non modo non oppugnator, ut inimici mei putarant, sed etiam defensor fuisset, huius in periculo non significarem dolorem meum? 77. Tu autem, Laterensis, qui tum lacrimas meas gratas esse dicebas, nunc easdem vis invidiosas videri.

XXXII. Negas tribunatum Plancii quidquam attulisse ad iumenti dignitati meae, atque hoc loco, quod verissime facere potes, L. Racilii, fortissimi et constantissimi viri, divina in me merita commemoras. Cui quidem ego, sicut Cn. Plancio, numquam dissimulavi me plurimum debere semperque prae me feram: nullas enim sibi ille neque contentiones neque inimicitias neque vitae dimicationes nec pro re publica nec pro me defugiendas putavit. Atque utinam, quam ego sum in illum gratus, tam licuisset per hominum vim et iniuriam populo Romano ei gratiam referre! Sed si non eadem contendit in tribunatu Plancius, existimare debes non huic voluntatem defuisse, sed me, quum tantum iam Plancio deberem, Racilii beneficiis fuisse contentum. 78. An vero putas idcirco minus iudices mea causa facturos, quod me esse gratum crimineris? An, quum patres conscripti illo senatus consulto, quod in monumento Marii factum est, quo mea salus omnibus est gentibus commendata, uni Cn. Plancio gratias egerint — unus enim fuit de magistratibus [aut pro magi-

stratibus] defensor salutis meae —: cui senatus pro me gratias agendas putavit, ei ego a me referendam gratiam non putem? Atque haec quum vides, quo me tandem in te animo putas esse, Laterensis? ullum esse tantum periculum, tantum laborem, tantam contentionem quam ego non modo pro salute tua, sed etiam pro dignitate defugerem? Quo quidem etiam magis sum non dicam miser — nam hoc quidem abhorret a virtute verbum —, sed certe exercitus, non quia multis debeo — leve enim est onus beneficii gratia —, sed quia saepe concurrunt propter aliquorum bene de me meritorum inter ipsos contentiones, ut eodem tempore in omnes verear ne vix possim gratus videri.

79. Sed ego haec meis ponderibus examinabo, non solum quid cuique debeam, sed etiam quid cuiusque intersit et quid a me cuiusque tempus poscat. XXXIII. Agitur studium tuum vel etiam, si vis, existimatio, laus aedilitatis: at Cn. Plancii salus, patria, fortunae. Salvum tu me esse cupisti: hic fecit etiam ut esse possem. Distineor tamen et divellor dolore et in causa dispari offendi te a me doleo, sed, me dius fidius, multo citius meam salutem pro te abiecero quam Cn. Plancii salutem tradidero contentioni tuae. 80. Etenim, iudices, quum omnibus virtutibus me adfectum esse cupio, tum nihil est quod malim quam me et esse gratum et videri. Haec enim est una virtus non solum maxima, sed etiam mater virtutum omnium reliquarum. Quid est pietas nisi voluntas grata in parentes? qui sunt boni cives, qui belli, qui domi de patria bene merentes, nisi qui patriae beneficia meminerunt? qui sancti, qui religionum colentes, nisi qui meritam dis immortalibus gratiam iustis honoribus et memori mente persolvunt? Quae potest esse vitae iucunditas sublatis amicitiis? quae porro amicitia potest esse inter ingratos? 81. Quis est nostrum liberaliter educatus cui non educatores, cui non magistri sui atque doctores, cui non locus ipse mutus ille, ubi alitus aut doctus est, cum grata recordatione in mente versetur? Cuius opes tantae esse possunt aut umquam fuerunt quae sine multorum amicorum officiis stare possint? quae certe sublata memoria et gratia nulla exstare possunt. Equidem nihil tam proprium hominis existimo quam non modo bene-

ficio, sed etiam benevolentiae significatione adligari: nihil porro tam inhumanum, tam immane, tam ferum quam committere ut beneficio non dicam indignus, sed victus esse videare. 82. Quae quum ita sint, iam succumbam, Laterensis, isti tuo crimini, meque in eo ipso, in quo nihil potest esse nimium, quoniam ita tu vis, nimium gratum esse concedam, petamque a vobis, iudices, ut eum beneficio complectamini, quem qui reprehendit, in eo reprehendit, quod gratum praeter modum dicat esse. Neque enim illud ad negligendam meam gratiam debet valere, quod dixit idem, vos nec nocentes nec litigiosos esse, quo minus me apud vos valere oporteret: quasi vero in amicitia mea non haec praesidia, si quae forte sunt in me, parata semper amicis esse maluerim quam necessaria. Etenim ego de me tantum audeo dicere, amicitiam meam voluptati pluribus quam praesidio fuisse, meque vehementer vitae meae poeniteret, si in mea familiaritate locus esset nemini nisi litigioso aut nocenti.

XXXIV. 83. Sed haec nescio quo modo frequenter in me congessisti, saneque in eo creber fuisti, te idcirco in ludos causam coniicere noluisse, ne ego mea consuetudine aliquid de tensis misericordiae causa dicerem, quod in aliis aedilibus ante fecissem. Non nihil egisti hoc loco: nam mihi eripuisti ornamentum orationis meae: deridebor, si mentionem tensarum fecero, quum tu id praedixeris: sine tensis autem quid potero dicere? Hic etiam addidisti me idcirco mea lege exsilio ambitum sanxisse, ut miserabiliores epilogos possem dicere. Non vobis videtur cum aliquo declamatore, non cum laboris et fori discipulo disputare? 84. Rhodi enim, inquit, ego non fui: me vult fuisse: sed fui, inquit, — putabam in Vaccaeis dicturum — bis in Bithynia. Si locus habet reprehensionis ansam aliquam, nescio cur severiorem Nicaeam putes quam Rhodum: si spectanda causa est, et tu in Bithynia summa cum dignitate fuisti et ego Rhodi non minore. Nam quod in eo me reprehendisti, quod nimium multos defenderem, utinam et tu, qui potes, et ceteri, qui defugiunt, vellent me labore hoc levare! Sed fit vestra diligentia, qui causis ponderandis omnes fere repudiatis, ut ad nos pleraeque confluant, qui miseris et laborantibus negare nihil pos-

sumus. 85. Admonuisti etiam, quod in Creta fuisses, dictum aliquod in petitionem tuam dici potuisse: me id perdidisse. Uter igitur nostrum est cupidior dicti? egone, qui quod dici potuit non dixerim, an tu, qui etiam ipse in te dixeris? Te aiebas de tuis rebus gestis nullas litteras misisse, quod mihi meae, quas ad aliquem misissem, obfuissent: quas ego mihi obfuisse non intelligo, rei publicae video prodesse potuisse.

XXXV. 86. Sed sunt haec leviora, illa vero gravia atque magna, quod meum discessum, quem saepe defleras, nunc quasi reprehendere et subaccusare voluisti. Dixisti enim non auxilium mihi, sed me auxilio defuisse. Ego vero fateor me, quod viderim mihi auxilium non deesse, idcirco [me] illi auxilio pepercisse. Qui enim status, quod discrimen, quae fuerit in re publica tempestas illa quis nescit? Tribunicius me terror an consularis furor movit? Decertare mihi ferro magnum fuit cum reliquiis eorum, quos ego florentes atque integros sine ferro viceram? Consules post hominum memoriam taeterrimi atque turpissimi, sicut et illa principia et hi recentes rerum exitus declararunt, quorum alter exercitum perdidit, alter vendidit, emptis provinciis a senatu, a re publica, a bonis omnibus defecerant: qui exercitu, qui armis, qui opibus plurimum poterant, quum quid sentirent nesciretur, furialis illa vox, nefariis stupris, religiosis altaribus effeminata, secum et illos et consules facere acerbissime personabat: egentes in locupletes, perditi in bonos, servi in dominos armabantur. 87. At erat mecum senatus et quidem veste mutata: quod pro me uno post hominum memoriam publico consilio susceptum est. Sed recordare qui tum fuerint consulum nomine hostes, qui soli in hac urbe senatum senatui parere non sierint, edictoque suo non luctum patribus conscriptis, sed indicia luctus ademerint. At erat mecum cunctus equester ordo: quem quidem in contionibus saltator ille Catilinae consul proscriptionis denuntiatione terrebat. At tota Italia convenerat: cui quidem belli intestini et vastitatis metus inferebatur.

XXXVI. Hisce ego auxiliis studentibus atque incitatis uti me, Laterensis, potuisse confiteor, sed erat non iure, non legibus, non disceptando decertandum: nam profecto, prae-

sertim tam bona in causa, numquam, quo ceteri saepe abundarunt, id mihi ipsi auxilium meum defuisset: armis fuit, armis, inquam, fuit dimicandum: quibus a servis atque a servorum ducibus caedem fieri senatus et bonorum rei publicae exitiosum fuisset. 88. Vinci autem improbos a bonis fateor fuisse praeclarum, si finem tum vincendi viderem: [quem profecto non videbam.] Ubi enim mihi praesto fuissent aut tam fortes consules, quam L. Opimius, quam C. Marius, quam L. Flaccus, quibus ducibus improbos cives res publica vicit armatis, aut, si minus fortes, at tamen tam iusti, quam P. Mucius, qui arma, quae privatus P. Scipio ceperat, ea Ti. Graccho interempto iure optimo sumpta esse defendit? Esset igitur pugnandum cum consulibus: nihil dico amplius, nisi illud: victoriae nostrae graves adversarios paratos, interitus nullos esse ultores videbam. 89. Hisce ego auxiliis salutis meae si idcirco defui, quia nolui dimicare, fatebor, id quod vis, non mihi auxilium, sed me auxilio defuisse: sin autem, quo maiora studia in me bonorum fuerunt, hoc iis magis consulendum et parcendum putavi, tu id in me reprehendis, quod Q. Metello laudi datum est hodieque est et semper erit maximae gloriae? quem, ut potes ex multis audire, qui tum adfuerunt, constat invitissimis viris bonis cessisse, nec fuisse dubium quin contentione et armis superior posset esse. Ergo ille quum suum, non quum senatus factum defenderet, quum perseverantiam sententiae suae, non salutem rei publicae retinuisset, tamen ob illam causam, quod illud voluntarium vulnus accepit, iustissimos omnium Metellorum et clarissimos triumphos gloria et laude superavit, quod et illos ipsos improbissimos cives interfici noluit, et ne quis bonus interiret in eadem caede providit: ego tantis periculis propositis quum, si victus essem, interitus rei publicae, si vicissem, infinita dimicatio pararetur, committerem ut idem perditor rei publicae nominarer, qui servator fuissem?

XXXVII. 90. Mortem me timuisse dicis. — Ego vero ne immortalitatem quidem contra rem publicam accipiendam putarem, nedum emori cum pernicie rei publicae vellem. Nam qui pro re publica vitam ediderunt — licet me desipere dicatis —, numquam mehercule eos mortem potius quam im-

mortalitatem adsecutos putavi. Ego vero si tum illorum impiorum ferro ac manu concidissem, in perpetuum res publica civile praesidium salutis suae perdidisset. Quin etiam si me vis aliqua morbi aut natura ipsa consumpsisset, tamen auxilia posteritatis essent imminuta, quod peremptum esset mea morte id exemplum, qualis futurus in me retinendo fuisset senatus populusque Romanus. An si umquam vitae cupiditas in me fuisset, ego mense Decembri mei consulatus omnium parricidarum tela commossem? quae, si viginti quiessem dies, in aliorum vigiliam consulum recidissent. Quam ob rem si vitae cupiditas contra rem publicam est turpis, certe multo mortis cupiditas mea turpior fuisset cum pernicie civitatis.

91. Nam quod te esse in re publica liberum es gloriatus, id ego et fateor et laetor et tibi etiam in hoc gratulor: quod me autem negasti, in eo neque te neque quemquam diutius patiar errare. XXXVIII. Nam si quis idcirco aliquid de libertate mea deminutum putat, quod non ab omnibus eisdem, a quibus antea solitus sum dissentire, dissentiam, primum, si bene de me meritis gratum me praebeo, non desino incurrere in crimen hominis nimium memoris nimiumque grati: sin autem aliquando sine ullo rei publicae detrimento respicio etiam salutem quum meam tum meorum, certe non modo non sum reprehendendus, sed etiam si ruere vellem, boni viri me ut id ne facerem rogarent. 92. Res vero ipsa publica, si loqui posset, ageret mecum, ut, quoniam sibi servissem semper, numquam mihi, fructus autem ex sese non, ut oportuisset, laetos et uberes, sed magna acerbitate permixtos tulissem, ut iam mihi servirem, consulerem meis: se non modo satis habere a me, sed etiam vereri ne parum mihi pro eo, quantum a me haberet, reddidisset. 93. Quid? si horum ego nihil cogito, et idem sum in re publica, qui fui semper, tamenne libertatem requires meam? quam tu ponis in eo, si semper cum iis, quibuscum aliquando contendimus, depugnemus. Quod est longe secus. Stare enim omnes debemus tamquam in orbe aliquo rei publicae, qui quoniam versatur, eam deligere partem, ad quam nos illius utilitas salusque converterit.

XXXIX. Ego autem Cn. Pompeium, non dico auctorem,

ducem, defensorem salutis meae — nam haec privatim fortasse officiorum memoriam et gratiam quaerunt —, sed dico hoc, quod ad salutem rei publicae pertinet: ego eum non tuear, quem omnes in re publica principem esse concedunt? Ego C. Caesaris laudibus desim, quas primum populi Romani, nunc etiam senatus, cui me semper addixi, plurimis atque amplissimis iudiciis videam esse celebratas? Tum hercule me confitear non iudicium aliquod habuisse de utilitate rei publicae, sed hominibus amicum aut inimicum fuisse. 94. An, quum videam navem secundis ventis cursum tenentem suum, si non eum petat portum, quem ego aliquando probarim, sed alium non minus tutum atque tranquillum, cum tempestate pugnem periculose potius quam illi salute praesertim proposita obtemperem et paream? Ego vero haec didici, haec vidi, haec scripta legi: haec de sapientissimis et clarissimis viris et in hac re publica et in aliis civitatibus monumenta nobis litterae prodiderunt, non semper easdem sententias ab eisdem, sed quascumque rei publicae status, inclinatio temporum, ratio concordiae postularet, esse defensas. Quod ego et facio, Laterensis, et semper faciam, libertatemque, quam tu in me requiris, quam ego neque dimisi umquam neque dimittam, non in pertinacia, sed in quadam moderatione positam putabo.

XL. 95. Nunc venio ad illud extremum, in quo dixisti, *dum Plancii in me meritum verbis extollerem, me arcem facere e cloaca lapidemque e sepulcro venerari pro deo: neque enim mihi insidiarum periculum ullum neque mortis fuisse.* Cuius ego temporis rationem explicabo brevi neque invitus. Nihil enim est ex meis temporibus, quod minus pervagatum quodque minus aut mea commemoratione celebratum sit aut hominibus auditum atque notum. Ego enim, Laterensis, ex illo incendio legum, iuris, senatus, bonorum omnium cedens, quum mea domus ardore suo deflagrationem urbi atque Italiae toti minaretur, nisi quievissem, Siciliam petivi animo, quae et ipsa erat mihi sicut domus una coniuncta et obtinebatur a C. Vergilio, quocum me uno vel maxime quum vetustas tum amicitia, quum mei fratris collegia tum rei publicae causa sociarat. 96. Vide nunc caliginem temporum illorum. Quum ipsa paene insula mihi sese obviam ferre vellet, praetor ille,

eiusdem tribuni plebis contionibus propter eamdem rei publicae causam saepe vexatus, nihil amplius dico nisi me in Siciliam venire noluit. Quid dicam? C. Vergilio, tali civi et viro, benevolentiam in me, memoriam communium temporum, pietatem, humanitatem, fidem defuisse? Nihil, iudices, est eorum, sed, quam tempestatem nos vobiscum non tulissemus, metuit ut eam ipse posset opibus suis sustinere. Tum consilio repente mutato iter a Vibone Brundisium terra petere contendi. Nam maritimos cursus praecludebat hiemis magnitudo.

XLI. 97. Quum omnia illa municipia, quae sunt a Vibone Brundisium, in fide mea, iudices, essent, iter mihi tutum multis minitantibus magno cum suo metu praestiterunt. Brundisium veni vel potius ad moenia accessi: urbem unam mihi amicissimam declinavi, quae se vel potius exscindi quam e suo complexu ut eriperer facile pateretur. In hortos me M. Laenii Flacci contuli: cui quum omnis metus, publicatio bonorum, exsilium, mors proponeretur, haec perpeti, si acciderent, maluit quam custodiam mei capitis dimittere. Cuius ego et parentis eius, prudentissimi atque optimi senis, et fratris et utriusque filiorum manibus in navi tuta ac fideli collocatus eorumque preces et vota de meo reditu exaudiens Dyrrachium, quod erat in fide mea, petere contendi. 98. Quo quum venissem, cognovi, id quod audieram, refertam esse Graeciam sceleratissimorum hominum ac nefariorum, quorum impium ferrum ignesque pestiferos meus ille consulatus e manibus extorserat: qui ante quam de meo adventu audire potuissent, quum tamen abessent aliquot dierum viam, in Macedoniam ad Planciumque perrexi. Hic vero simul atque mare me transisse cognovit — audi, audi atque attende, Laterensis, ut scias quid ego Plancio debeam confitearque aliquando me quod faciam et grate et pie facere: huic [autem], quae pro salute mea fecerit si minus profutura sint, obesse certe non oportere —: nam simul ac me Dyrrachium attigisse audivit, statim ad me lictoribus dimissis, insignibus abiectis, veste mutata profectus est. 99. O acerbam mihi, iudices, memoriam temporis illius et loci, quum hic in me incidit, quum complexus est conspersitque lacrimis nec loqui

prae maerore potuit! O rem quum auditu crudelem tum visu nefariam! o reliquos omnes dies noctesque eas, quibus iste a me non recedens Thessalonicam me in quaestoriumque perduxit! Hic ego nunc de praetore Macedoniae nihil dicam amplius nisi eum et civem optimum semper et mihi amicum fuisse, sed eadem timuisse quae ceteros: Cn. Plancium fuisse unum, non qui minus timeret, sed, si acciderent ea, quae timerentur, mecum ea subire et perpeti vellet. **100.** Qui, quum ad me L. Tubero, meus necessarius, qui fratri meo legatus fuisset, decedens ex Asia venisset easque insidias, quas mihi paratas ab exsulibus coniuratis audierat, ad me animo amicissimo detulisset, in Asiam me ire propter eius provinciae mecum et cum meo fratre necessitudinem comparantem non est passus: vi me, vi, inquam, Plancius et complexu suo retinuit multosque menses a capite meo non discessit abiecta quaestoria persona comitisque sumpta.

XLII. **101.** O excubias tuas, Cn. Planci, miseras! o flebiles vigilias! o noctes acerbas! o custodiam etiam mei capitis infelicem! si quidem ego tibi vivus non prosum, qui fortasse mortuus profuissem. Memini enim, memini neque umquam obliviscar noctis illius, quum tibi vigilanti, adsidenti, maerenti vana quaedam miser atque inania falsa spe inductus pollicebar: me, si essem in patriam restitutus, praesentem tibi gratias relaturum: sin autem vitam mihi fors ademisset aut vis aliqua maior reditum peremisset, hos, hos — quos enim ego tum alios animo intuebar? — omnia tibi illorum laborum praemia pro me persoluturos. Quid me aspectas? quid mea promissa repetis? quid meam fidem imploras? Nihil tibi ego tum de meis opibus pollicebar, sed de horum erga me benevolentia promittebam: hos pro me lugere, hos gemere, hos decertare pro meo capite vel vitae periculo velle videbam: de horum desiderio, luctu, querellis cotidie aliquid tecum simul audiebam: nunc timeo ne tibi nihil praeter lacrimas queam reddere, quas tu in meis acerbitatibus plurimas effudisti. **102.** Quid enim possum aliud nisi maerere, nisi flere, nisi te cum mea salute complecti? Salutem tibi iidem dare possunt, qui mihi reddiderunt. Te tamen, exsurge, quaeso, retinebo et complectar, nec me solum deprecatorem

eiusdem tribuni plebis contionibus propter eamdem rei publicae causam saepe vexatus, nihil amplius dico nisi me in Siciliam venire noluit. Quid dicam? C. Vergilio, tali civi et viro, benevolentiam in me, memoriam communium temporum, pietatem, humanitatem, fidem defuisse? Nihil, iudices, est eorum, sed, quam tempestatem nos vobiscum non tulissemus, metuit ut eam ipse posset opibus suis sustinere. Tum consilio repente mutato iter a Vibone Brundisium terra petere contendi. Nam maritimos cursus praecludebat hiemis magnitudo.

XLI. 97. Quum omnia illa municipia, quae sunt a Vibone Brundisium, in fide mea, iudices, essent, iter mihi tutum multis minitantibus magno cum suo metu praestiterunt. Brundisium veni vel potius ad moenia accessi: urbem unam mihi amicissimam declinavi, quae se vel potius exscindi quam e suo complexu ut eriperer facile pateretur. In hortos me M. Laenii Flacci contuli: cui quum omnis metus, publicatio bonorum, exsilium, mors proponeretur, haec perpeti, si acciderent, maluit quam custodiam mei capitis dimittere. Cuius ego et parentis eius, prudentissimi atque optimi senis, et fratris et utriusque filiorum manibus in navi tuta ac fideli collocatus eorumque preces et vota de meo reditu exaudiens Dyrrachium, quod erat in fide mea, petere contendi. 98. Quo quum venissem, cognovi, id quod audieram, refertam esse Graeciam sceleratissimorum hominum ac nefariorum, quorum impium ferrum ignesque pestiferos meus ille consulatus e manibus extorserat: qui ante quam de meo adventu audire potuissent, quum tamen abessent aliquot dierum viam, in Macedoniam ad Planciumque perrexi. Hic vero simul atque mare me transisse cognovit — audi, audi atque attende, Laterensis, ut scias quid ego Plancio debeam confiteareque aliquando me quod faciam et grate et pie facere: huic [autem], quae pro salute mea fecerit si minus profutura sint, obesse certe non oportere —: nam simul ac me Dyrrachium attigisse audivit, statim ad me lictoribus dimissis, insignibus abiectis, veste mutata profectus est. 99. O acerbam mihi, iudices, memoriam temporis illius et loci, quum hic in me incidit, quum complexus est conspersitque lacrimis nec loqui

prae maerore potuit! O rem quum auditu crudelem tum visu nefariam! o reliquos omnes dies noctesque eas, quibus iste a me non recedens Thessalonicam me in quaestoriumque perduxit! Hic ego nunc de praetore Macedoniae nihil dicam amplius nisi eum et civem optimum semper et mihi amicum fuisse, sed eadem timuisse quae ceteros: Cn. Plancium fuisse unum, non qui minus timeret, sed, si acciderent ea, quae timerentur, mecum ea subire et perpeti vellet. **100.** Qui, quum ad me L. Tubero, meus necessarius, qui fratri meo legatus fuisset, decedens ex Asia venisset easque insidias, quas mihi paratas ab exsulibus coniuratis audierat, ad me animo amicissimo detulisset, in Asiam me ire propter eius provinciae mecum et cum meo fratre necessitudinem comparantem non est passus: vi me, vi, inquam, Plancius et complexu suo retinuit multosque menses a capite meo non discessit abiecta quaestoria persona comitisque sumpta.

XLII. **101.** O excubias tuas, Cn. Planci, miseras! o flebiles vigilias! o noctes acerbas! o custodiam etiam mei capitis infelicem! si quidem ego tibi vivus non prosum, qui fortasse mortuus profuissem. Memini enim, memini neque umquam obliviscar noctis illius, quum tibi vigilanti, adsidenti, maerenti vana quaedam miser atque inania falsa spe inductus pollicebar: me, si essem in patriam restitutus, praesentem tibi gratias relaturum: sin autem vitam mihi fors ademisset aut vis aliqua maior reditum peremisset, hos, hos — quos enim ego tum alios animo intuebar? — omnia tibi illorum laborum praemia pro me persoluturos. Quid me aspectas? quid mea promissa repetis? quid meam fidem imploras? Nihil tibi ego tum de meis opibus pollicebar, sed de horum erga me benevolentia promittebam: hos pro me lugere, hos gemere, hos decertare pro meo capite vel vitae periculo velle videbam: de horum desiderio, luctu, querellis cotidie aliquid tecum simul audiebam: nunc timeo ne tibi nihil praeter lacrimas queam reddere, quas tu in meis acerbitatibus plurimas effudisti. **102.** Quid enim possum aliud nisi maerere, nisi flere, nisi te cum mea salute complecti? Salutem tibi iidem dare possunt, qui mihi reddiderunt. Te tamen, exsurge, quaeso, retinebo et complectar, nec me solum deprecatorem

fortunarum tuarum, sed comitem sociumque profitebor: atque, ut spero, nemo erit tam crudeli animo tamque inhumano nec tam immemor non dicam meorum in bonos meritorum, sed bonorum in me, qui a me mei servatorem capitis divellat ac distrahat. Non ego meis ornatum beneficiis a vobis deprecor, iudices, sed custodem salutis meae: non opibus contendo, non auctoritate, non gratia, sed precibus, sed lacrimis, sed misericordia, mecumque vos simul hic miserrimus et optimus obtestatur parens et pro uno filio duo patres deprecamur. 103. Nolite, iudices, per vos, per fortunas vestras, per liberos vestros, inimicis meis, iis praesertim, quos ego pro vestra salute suscepi, dare laetitiam gloriantibus vos iam oblitos mei salutis eius, a quo mea salus conservata est, hostes exstitisse: nolite animum meum debilitare quum luctu tum etiam metu commutatae vestrae voluntatis erga me: sinite me, quod vobis fretus huic saepe promisi, id a vobis ei persolvere. 104. Teque, C. Flave, oro et obtestor, qui meorum consiliorum in consulatu socius, periculorum particeps, rerum, quas gessi, adiutor fuisti, meque non modo salvum semper, sed etiam ornatum florentemque esse voluisti, ut mihi per hos conserves eum, per quem me tibi et his conservatum vides. Plura ne dicam tuae me etiam lacrimae impediunt vestraeque, iudices, non solum meae, quibus ego magno in metu meo subito inducor in spem, vos eosdem in hoc conservando futuros, qui fueritis in me, quoniam istis vestris lacrimis de illis recordor, quas pro me saepe et multum profudistis.

M. TULLII CICERONIS
PRO C. RABIRIO POSTUMO ORATIO.

ARGUMENTUM.

A. Gabinius, is qui cum L. Pisone a. u. c. 696. consul fuerat, post consulatum Syriam provinciam acceperat: in quam quum obrutus aere alieno profectus esset, ut pecuniam sibi pareret, quum multa alia

iniuria fecisse dicebatur, tum decem milia talentum a Ptolemaeo rege Aegypti, qui regno suo pulsus erat, accepisse arguebatur, ut eum in regnum legionibus suis reduceret. Quam ob rem quum redisset Romam, ab inimicis suis, quos multos Romae reliquerat, tria in eum iudicia parata erant. Ac primum quidem a L. Lentulo maiestatis crimine accusatus est, quod contra leges, contra senatus consultum, contra oracula Sibyllina provinciam suam reliquisset, ut Ptolemaeum Aegypti regem restitueret. Hoc iudicio Cn. Pompeii gratia et pecunia sua, qua iudicium corruptum esse dicebatur, absolutus est. Tum C. Memmius A. Gabinium de pecuniis repetundis accusavit condemnavitque, ita ut tertium iudicium de ambitu, quod Sulla in eum paraverat, quoniam ille condemnatus in exsilium profectus erat, non iam posset constitui. Una cum A. Gabinio in reductione Ptolemaei regis versatus erat C. Rabirius Postumus, C. Curtii filius, post cuius mortem quum natus esset, ab avunculo C. Rabirio, eo quem M. Cicero perduellionis crimine accusatum defendit, adoptatus et Postumus appellatus erat, cui ab A. Gabinio hoc potissimum muneris impositum erat, ut pecunias regi Ptolemaeo mutuas daret omninoque regis reditus ita administraret, ut et, A. Gabinio quae promissae erant, pecunias et suas regi creditas in ipso regno exigeret. Hanc ob causam quum A. Gabinius condemnatus de pecuniis repetundis esset neque tantum, quanti eius aestimatae lites erant, compareret pecuniae, lege Iulia, qua tum is, ad quem ea pecunia pervenisset, accusandus erat, ab eodem C. Memmio de pecuniis residuis (non de maiestate, id quod falso ex verbis Tiberii Claudii Caesaris quidam collegerunt, v. Suetonius *Claud.* c. 16.) accusatus est. Eum M. Cicero, qui iam A. Gabinium ipsum, quocum dicebat se in gratiam redisse, Cn. Pompeio auctore defenderat, hac ipsa, quae infra legitur, oratione purgare studuit, videturque reus absolutus esse.

I. 1. Si quis est, iudices, qui C. Rabirium, quod fortunas suas, fundatas praesertim atque optime constitutas opes, potestati regiae libidinique commiserit, reprehendendum putet, ascribat ad iudicium suum non modo meam, sed huius etiam ipsius, qui commisit, sententiam: nec enim cuiquam eius consilium vehementius quam ipsi displicet. Quamquam hoc plerumque facimus, ut consilia eventis ponderemus et, cui bene quid processerit, multum illum providisse, cui secus, nihil sensisse dicamus. Si exstitisset in rege fides, nihil sapientius Postumo: quia fefellit rex, nihil hoc amentius dicitur, ut iam nihil esse videatur nisi divinare sapientis. 2. Sed tamen, si quis est, iudices, qui illam Postumi sive inanem spem sive inconsultam rationem sive, ut gravissimo verbo utar, temeritatem vituperandam putet, ego eius opinioni non

repugno: illud tamen deprecor, ut, quum ab ipsa Fortuna crudelissime videat huius consilia esse multata, ne quid ad eas ruinas, quibus hic oppressus est, addendum acerbitatis putet. Satis est homines imprudentia lapsos non erigere, urgere vero iacentes aut praecipitantes impellere certe est inhumanum, praesertim, iudices, quum sit hoc generi hominum prope natura datum, uti, qua in familia laus aliqua forte floruerit, hanc fere, qui sunt eius stirpis, quod sermone hominum ac memoria patrum virtutes celebrentur, cupidissime persequantur: si quidem non modo in gloria rei militaris Paullum Scipio aut Maximum filius, sed etiam in devotione vitae et in ipso genere mortis imitatus est P. Decium filius. Sint igitur similia, iudices, parva magnis. II. 3. Fuit enim pueris nobis huius pater C. Curtius, princeps ordinis equestris fortissimus et maximus publicanus, cuius in negotiis gerendis magnitudinem animi non tam homines probassent, nisi in eodem benignitas incredibilis fuisset, ut in augenda re non avaritiae praedam, sed instrumentum bonitati quaerere videretur. 4. Hoc ille natus, quamquam patrem suum numquam viderat, tamen et natura ipsa duce, quae plurimum valet, et adsiduis domesticorum sermonibus in paternae curae similitudinem deductus est. Multa gessit: multa contraxit: magnas partes habuit publicorum: credidit populis: in pluribus provinciis eius versata res est: dedit se etiam regibus: huic ipsi Alexandrino grandem iam ante pecuniam credidit: nec interea locupletare amicos umquam suos destitit, mittere in negotium, dare partes, augere re, fide sustentare. Quid multa? quum magnitudine animi tum liberalitate vitam patris et consuetudinem expresserat. Pulsus interea regno Ptolemaeus dolosis consiliis, ut dixit Sibylla, sensit Postumus, Romam venit. Huic egenti et roganti hic infelix pecuniam credidit, nec tum primum: nam regnanti crediderat absens, nec temere se credere putabat, quod erat nemini dubium quin is in regnum restitueretur a senatu populoque Romano. 5. In dando autem et credendo processit longius, nec suam solum pecuniam credidit, sed etiam amicorum. Stulte: quis negat? aut quis iam non admonet? Quod male cecidit, bene consultum putares? Id est difficile, quod cum spe magna sis ingressus, id

non exsequi usque ad extremum. III. Supplex erat rex: multa rogabat: omnia pollicebatur, ut iam metuere Postumus cogeretur ne quod crediderat perderet, si credendi constituisset modum. Nihil autem erat illo blandius, nihil hoc benignius, ut magis poeniteret coepisse quam liceret desistere.

Hinc primum exoritur crimen illud: senatum corruptum esse dicunt. 6. O di immortales! haec est illa exoptata iudiciorum severitas? Corruptores nostri causam dicunt: nos, qui corrupti sumus, non dicimus? Quid ego senatum defendam hoc loco, iudices? Omni equidem loco debeo: ita de me est meritus ille ordo, sed nec id agitur hoc tempore nec cum Postumi causa res ista coniuncta est. Quamquam ad sumptum itineris, ad illam magnificentiam apparatus comitatumque regium suppeditata pecunia a Postumo est factaeque syngraphae sunt in Albano Cn. Pompeii, quum ille Roma profectus esset, tamen non debuit is, qui dabat, quo ille, qui accipiebat, consumeret quaerere. Non enim latroni, sed regi credidit, nec regi inimico populi Romani, sed ei, cuius reditui consultum a senatu videbat, nec ei regi, qui alienus ab hoc imperio esset, sed ei, quicum foedus feriri in Capitolio viderat. 7. Quod si creditor est in culpa, non is, qui improbe est credita pecunia usus, damnetur is, qui fabricatus gladium est et vendidit, non is, qui illo gladio civem aliquem interemit. Quum ob rem neque tu, C. Memmi, hoc facere debes, ut senatum, cuius auctoritati te ab adolescentia dedisti, in tanta infamia versari velis, neque ego id, quod non agitur, defendere. Postumi enim causa, quaecumque est, seiuncta a senatu est. 8. Quod si item a Gabinio seiunctam ostendero, certe quod dicas nihil habebis.

IV. Est enim haec causa, QUO EA PECUNIA PERVENERIT, quasi quaedam appendicula causae iudicatae atque damnatae. Sunt lites aestimatae A. Gabinio, nec praedes dati nec ex eius bonis, quanta summa litium fuit, a populo recepta est. At nec ex Postumi bonis servari legem aequum est. Iubet lex Iulia persequi ab iis, ad quos ea pecunia, quam is ceperit, qui damnatus sit, pervenerit. Si est hoc novum in lege Iulia, sicuti multa sunt severius scripta quam in antiquis legibus et sanctius, inducatur sane etiam consuetudo huius

generis iudiciorum nova: 9. sin hoc totidem verbis translatum caput est, quot fuit non modo in Cornelia, sed etiam ante in lege Servilia, per deos immortales! quid agimus, iudices, aut quem hunc morem novorum iudiciorum in rem publicam inducimus? Erat enim haec consuetudo nota vobis quidem omnibus, sed si usus magister est optimus, mihi debet esse notissima. Accusavi de pecuniis repetundis: iudex sedi: praetor quaesivi: defendi plurimos. Nulla pars, quae aliquam facultatem discendi adferre posset, non mea fuit. Ita contendo: neminem umquam, QUO EA PECUNIA PERVENISSET, causam dixisse, qui in aestimandis litibus appellatus non esset. In litibus autem nemo appellabatur nisi ex testium dictis aut tabulis privatorum aut rationibus civitatum. 10. Itaque in inferendis litibus adesse solebant qui aliquid de se verebantur, et, quum erant appellati, si videbatur, statim contra dicere solebant: sin eius temporis recentem invidiam pertimuerant, respondebant postea. Quod quum fecissent, permulti saepe vicerunt. V. Hoc vero novum est, ante hoc tempus omnino inauditum. In litibus Postumi nomen est nusquam. In litibus dico? Modo vos iidem in A. Gabinium iudices sedistis: num quis testis Postumum appellavit? testis autem? num accusator? num denique toto illo in iudicio Postumi nomen audistis? 11. Non igitur reus ex ea causa, quae iudicata est, redundat Postumus, sed est adreptus unus eques Romanus de pecuniis repetundis reus. Quibus tabulis? quae in iudicio A. Gabinii recitatae non sunt. Quo teste? a quo tum appellatus nusquam est. Qua appellatione litium? in qua Postumi mentio facta nulla est. Qua lege? qua non tenetur.

Hic iam, iudices, vestri consilii res est, vestrae sapientiae: quid deceat vos, non quantum liceat vobis spectare debetis. Si enim quid liceat quaeritis, potestis tollere e civitate quem vultis. Tabella est, quae dat potestatem: occultat eadem libidinem. Cuius conscientiam nihil est quod quisquam timeat, si non pertimescat suam. 12. Ubi est igitur sapientia iudicis? In hoc, ut non solum quid possit, sed etiam quid debeat ponderet, nec quantum sibi permissum meminerit solum, sed etiam quatenus commissum sit. Datur tibi tabella

iudici. Qua lege? Iulia de pecuniis repetundis. Quo de reo? de equite Romano. At iste ordo lege ea non tenetur. Illo, inquit, capite, QUO EA PECUNIA PERVENERIT. *Nihil audisti* in Postumum, quum in Gabinium iudex esses, nihil Gabinio damnato, quum in eum lites aestimarentur. At nunc audio. Reus igitur Postumus est ea lege, qua non modo ipse, sed totus etiam ordo solutus ac liber est. VI. 13. Hic ego nunc non vos prius implorabo, equites Romani, quorum ius iudicio temptatur, quam vos, senatores, quorum agitur fides in hunc ordinem: quae quidem quum saepe ante tum in hac ipsa causa nuper est cognita. Nam quum optimo et praestantissimo consule, Cn. Pompeio, de hac ipsa quaestione referente exsisterent non nullae, sed perpaucae tamen acerbae sententiae, quae censerent, ut tribuni, ut praefecti, ut scribae, ut comites omnes magistratuum lege hac tenerentur, vos, vos, inquam, ipsi et senatus frequens restitit, et, quamquam tum propter multorum delicta etiam ad innocentium periculum tempus illud exarserat, tamen, quum odium non restingueretis, huic ordini ignem novum subiici non sivistis. 14. Hoc animo igitur senatus. Quid, vos equites Romani, quid tandem estis acturi? Glaucia solebat, homo impurus, sed tamen acutus, populum monere, ut, quum lex aliqua recitaretur, primum versum attenderet: si esset DICTATOR, CONSUL, PRAETOR, MAGISTER EQUITUM, ne laboraret: sciret nihil ad se pertinere: sin esset: QUICUMQUE POST HANC LEGEM, videret ne qua nova quaestione adligaretur. 15. Nunc vos, equites Romani, videte. Scitis me ortum e vobis: omnia semper sensisse pro vobis: nihil horum sine magna cura et summa caritate vestri ordinis loquor. Alius alios homines et ordines, ego vos semper complexus sum. Moneo et praedico, integra re causaque denuntio, omnes homines deosque testor: dum potestis, dum licet, providete ne duriorem vobis condicionem statuatis ordinique vestro quam ferre possit. Serpet hoc malum, mihi credite, longius quam putatis. VII. 16. Potentissimo et nobilissimo tribuno plebis, M. Druso, illam in equestrem ordinem quaestionem ferenti: SI QUIS OB REM IUDICANDAM PECUNIAM CEPISSET, aperte equites Romani restiterunt. Quid? hoc licere volebant? minime: neque solum hoc genus pecuniae capiendae turpe, sed etiam nefarium esse

arbitrabantur. Ac tamen ita disputabant, eos teneri his legibus oportere, qui suo iudicio essent illam condicionem vitae secuti. Si delectat amplissimus civitatis gradus, sella curulis, faces, imperia, provinciae, sacerdotia, triumphi, denique imago ipsa ad posteritatis memoriam prodita, 17. sit simul etiam sollicitudo aliqua et legum et iudiciorum maior quidam metus. Nos ista numquam contempsimus — ita enim disputabant —, sed hanc vitam quietam atque otiosam secuti sumus. Quae quoniam honore caret, careat etiam molestia. Tam es tu iudex quam ego senator. Ita est, sed tu istud petisti: ego hoc cogor. Qua re aut iudici mihi non esse liceat aut lege senatoria non teneri. 18. Hoc vos, equites Romani, ius a patribus acceptum amittetis? Moneo ne faciatis. Rapientur homines in haec iudicia ex omni non modo invidia, sed sermone malevolorum, nisi cavetis. Si iam vobis nuntiaretur in senatu sententias dici ut his legibus teneremini, concurrendum ad curiam putaretis. Si lex ferretur, convolaretis ad rostra. Vos senatus liberos hac lege esse voluit, populus numquam adligavit, soluti huc convenistis: ne constricti discedatis cavete. 19. Nam si Postumo fraudi fuerit, qui nec tribunus nec praefectus nec ex Italia comes nec familiaris Gabinii fuit, quonam se modo defendent posthac, qui vestris ordinis cum magistratibus nostris fuerint his causis implicati?

VIII. Tu, inquit, Gabinium ut regem reduceret impulisti. Non patitur mea me iam fides de Gabinio gravius agere. Quem enim ex tantis inimicitiis receptum in gratiam summo studio defenderim, hunc adflictum violare non debeo. Quocum me si ante Cn. Pompeii auctoritas in gratiam non reduxisset, nunc iam ipsius fortuna reduceret. 20. Sed tamen, quum ita dicis, Postumi impulsu Gabinium profectum Alexandriam, si defensioni Gabinii fidem non habes, obliviscerisne etiam accusationis tuae? Gabinius se id fecisse dicebat rei publicae causa, quod classem Archelai timeret, quod mare refertum fore praedonum putaret. Lege etiam id sibi licuisse dicebat. Tu inimicus negas. Ignosco, et eo magis, quod est contra illud iudicatum. Redeo igitur ad crimen et accusationem tuam. 21. Quid vociferabare? Decem milia ta-

lentum Gabinio esse promissa? Huic videlicet persuasor blandus reperiendus fuit, qui hominem, ut tu vis, avarissimum exoraret, sestertium bis miliens et quadringentiens ne magno opere contemneret. Gabinius illud, quoquo consilio fecit, fecit certe suo: quaecumque mens illa fuit, Gabinii fuit. Sive ille, ut ipse dicebat, gloriam, sive, ut tu vis, pecuniam quaesivit, quaesivit sibi . . . . . . non Gabinii comes vel sectator nec ad Gabinii, cuius id negotium non erat, sed ad P. Lentuli, clarissimi viri, auctoritatem a senatu profectam et consilio certo et spe non dubia Roma contenderet.

22. At dioecetes fuit regius. Et quidem in custodia etiam fuit regia et vita ei ablata paene est: multa praeterea, quae libido regis, quae necessitas coëgit ferre, pertulit. Quarum omnium rerum una reprehensio est, quod regnum intrarit, quod potestati se regis commiserit. Verum si quaerimus, stulte. Quid enim stultius quam equitem Romanum ex hac urbe, huius, inquam, rei publicae civem, quae est una maxime et fuit semper libera, venire in eum locum, ubi parendum alteri et serviendum sit? IX. 23. Sed in hoc tamen Postumo ignoscam, homini mediocriter docto, quum videam sapientissimos homines esse lapsos. Virum unum totius Graeciae facile doctissimum, Platonem, iniquitate Dionysii, Siciliae tyranni, cui se ille commiserat, in maximis periculis insidiisque esse versatum accepimus: Callisthenem, doctum hominem, comitem Magni Alexandri, ab Alexandro necatum: Demetrium et ex re publica, [Athenis] quam optime gesserat, et ex doctrina nobilem et clarum, qui Phalereus vocitatus est, in eodem isto Aegypti regno aspide ad corpus admota vita esse privatum. 24. Plane confiteor fieri nihil posse dementius quam scientem in eum locum venire, ubi libertatem sis perditurus. Sed huius istius facti stultitiam maior iam superior stultitia defendit: quae facit, ut hoc stultissimum facinus, quod in regnum venerit, quod regi se commiserit, sapienter factum esse videatur: si quidem non tam semper stulti quam sero sapientis est, quum stultitia sua impeditus sit, quoquo modo possit se expedire. 25. Quam ob rem illud maneat et fixum sit, quod neque moveri neque mutari potest: in quo aequi sperasse Postumum dicunt, peccasse

iniqui, ipse etiam insanisse se confitetur, quod suam, quod amicorum pecuniam regi crediderit cum tanto fortunarum suarum periculo: hoc quidem semel suscepto atque contracto perpetienda illa fuerunt, ut se aliquando ad suos vindicaret. Itaque obiicias licet quam voles saepe, palliatum fuisse, aliqua habuisse non Romani hominis insignia: quotiens eorum quippiam dices, totiens unum dices [atque] illud, temere hunc pecuniam regi credidisse, suas fortunas atque famam libidini regiae commisisse. 26. Fecerat temere: fateor: mutari factum iam nullo modo poterat: aut pallium sumendum Alexandriae, ut ei Romae togato esse liceret, aut omnes fortunae abiiciendae, si togam retinuisset. X. Deliciarum causa et voluptatis non modo cives Romanos, sed et nobiles adolescentes et quosdam etiam senatores, summo loco natos, non in hortis aut suburbanis suis, sed Neapoli in celeberrimo oppido cum Graeca palla saepe vidimus. 27. Chlamydatam illam L. Sullae imperatoris, L. vero Scipionis, qui bellum in Asia gessit Antiochumque devicit, non solum cum chlamyde, sed etiam cum crepidis in Capitolio statuam videtis. Quorum impunitas fuit non modo a iudicio, sed etiam a sermone. Facilius certe P. Rutilium Rufum necessitatis excusatio defendet: qui quum a Mithridate Mytilenis oppressus esset, crudelitatem regis in togatos vestitus mutatione vitavit. Ergo ille P. Rutilius, qui documenum fuit hominibus nostris virtutis, antiquitatis, prudentiae, consularis homo, soccos habuit et pallium: nec vero id homini tum quisquam, sed tempori adsignandum putavit: Postumo crimen vestitus adferet is, in quo spes fuit, posse sese aliquando ad fortunas suas pervenire? 28. Nam ut ventum Alexandream est, iudices, haec una ratio a rege proposita Postumo est servandae pecuniae, si curationem et quasi dispensationem regiam suscepisset. Id autem facere non poterat nisi dioecetes — hoc enim nomine utitur, qui pecuniam regiam redigit — esset constitutus. Odiosum negotium Postumo videbatur, sed erat nulla omnino recusatio: molestum etiam nomen ipsum, sed res habebat nomen hoc apud illos, non hic imposuerat: oderat vestitum etiam illum, sed sine eo nec nomen illud poterat nec munus tueri. Ergo *aderat vis*, ut ait poëta ille noster, *quae summas frangit infirmatque opes*

29. Moreretur, inquies: nam id sequitur. Fecisset certe, si sine maximo dedecore tam impeditis suis rebus potuisset emori. XI. Nolite igitur fortunam convertere in culpam, neque regis iniuriam huius crimen putare nec consilium ex necessitate nec voluntatem ex vi interpretari, nisi forte eos etiam, qui in hostes aut in praedones inciderint, si aliter quippiam coacti faciant ac liberi, vituperandos putes. Nemo nostrum ignorat, etiam si experti non sumus, consuetudinem regiam. Regum autem sunt haec imperia: *animadverte ac dicto pare*, et, *praeter rogitatum, si loquare*, et illae minae,

Si te secundo lumine hic offendero,
moriere:

quae non ut delectemur solum legere et spectare debemus, sed ut cavere etiam et fugere discamus.

30. At ex hoc ipso crimen exoritur. Ait enim, Gabinio pecuniam Postumus quum cogeret, decumas imperatarum pecuniarum sibi coëgisse. Non intelligo hoc quale sit: utrum accessionem decumae, ut nostri facere coactores solent centesimae, an decessionem de summa fecerit: si accessionem, undecim milia talentum ad Gabinium pervenerunt. At non modo abs te decem milia obiecta sunt, sed etiam ab his aestimata. 31. Addo illud etiam: qui tandem convenit aut tam gravi onere tributorum ad tantam pecuniam cogendam mille talentum accessionem esse factam aut in tanta mercede hominis, ut vis, avarissimi, mille talentum decessionem esse concessam? Neque enim fuit Gabinii remittere tantum de suo nec regis imponere tanto plus suis. At erunt testes, legati Alexandrini. Ii nihil in Gabinium dixerunt. Immo ii Gabinium laudaverunt. Ubi ergo ille mos? ubi consuetudo iudiciorum? ubi exempla? Solet is dicere in eum, qui pecuniam redegit, qui in illum, cuius nomine ea pecunia redigeretur, non dixerit? 32. Age, si is, qui non dixit, solet, etiamne is solet, qui laudavit? iisdem testibus et quidem non productis, sed dictis testium recitatis, quasi praeiudicata res ad has causas deferri solet? XII. Et ait etiam meus familiaris et necessarius eamdem causam Alexandrinis fuisse cur laudarent Gabinium, quae mihi fuerit cur eumdem defenderem Mihi, C. Memmi, causa defendendi Gabinii fuit reconciliatio

gratiae. Neque me vero poenitet mortales inimicitias, sempiternas amicitias habere. 33. Nam si me invitum putas, ne Cn. Pompeii animum offenderem, defendisse causam, et illum et me vehementer ignoras. Neque enim Pompeius me sua causa quidquam facere voluisset invitum, neque ego, cui omnium civium libertas carissima fuisset, meam proiecissem. Nec, quam diu inimicissimus Gabinio fui, non amicissimus mihi Pompeius fuit nec postea, quam illius auctoritati eam dedi veniam quam debui, quidquam simulate feci, ne cum mea perfidia illi etiam ipsi facerem, cui beneficium dedissem, iniuriam. Nam non redeundo in gratiam cum inimico non violabam Pompeium. Si per eum reductus insidiose redissem, me scilicet maxime, sed proxime illum quoque fefellissem. 34. At de me omittamus: ad Alexandrinos istos revertamur. Quod habent os, quam audaciam! Modo vobis inspectantibus in iudicio Gabinii tertio quoque verbo excitabantur: negabant pecuniam Gabinio datam. Recitabatur identidem Pompeii testimonium, regem ad se scripsisse nullam pecuniam Gabinio nisi in rem militarem datam. Non est, inquit, tum Alexandrinis testibus creditum. Quid? postea credendum? Non. Quam ob rem? quia nunc aiunt, quod tum negabant. 35. Quid ergo? ista condicio est testium, ut quibus creditum non sit negantibus, iisdem credatur dicentibus? At si verum tum dixerunt, quum severissima fronte dixerunt, nunc mentiuntur: si tunc mentiti sunt, doceant nunc verum esse quod vultis aut sileant. Dici audiebamus de Alexandria: nunc cognoscimus omnes illius praestigias: illinc, inquam, omnes fallaciae, omnia denique ab iis malorum argumenta nata sunt. Nec mihi longius quidquam est, iudices, quam videre hominum vultus. XIII. 36. Dixerunt hic modo nobiscum ad haec subsellia, quibus superciliis renuentes huic decem milium crimini! Iam nostis insulsitatem Graecorum: humeris gestum agebant tum temporis, credo, causa: nunc scilicet tempus nullum est. At ubi semel quis peieraverit, ei credi postea, etiam si per plures deos iuret, non oportet, praesertim, iudices, quum in his iudiciis ne locus quidem novo testi soleat esse ob eamque causam iidem iudices retineantur, qui sederint, de reo ut his nota sint omnia neque quid fingi novi possit.

37. Lites enim, QUO EA PECUNIA PERVENERIT, non suis propriis iudiciis, sed in reum factis condemnari solent. Itaque si aut praedes dedisset Gabinius aut tantum ex eius bonis, quanta summa litium fuisset, populus recepisset, quamvis magna ad Postumum ab eo pecunia pervenisset, non redigeretur, ut intelligi facile possit, quod ex ea pecunia, quam ceperit is, qui damnatus est, pervenisse ad aliquem in illo primo iudicio planum factum sit, id hoc genere iudicii redigi solere. Nunc vero quid agitur? ubi terrarum sumus? quid tam perversum praeposterumve dici aut excogitari potest? 38. Accusatur is, qui non abstulit a rege, sicut Gabinius iudicatus est, sed qui maximam regi pecuniam credidit. Ergo is Gabinio dedit, qui non huic reddidit. Iam cedo, quum is, qui pecuniam Postumo debuit, non huic, sed Gabinio dederit, condemnato Gabinio utrum illi eam pecuniam reddidit an etiam nunc debet?......... XIV. At habet et celat. Sunt enim qui ita loquantur. Quod genus tandem est istud ostentationis et gloriae? Si nihil habuisset umquam, tamen, si quaesisset cur se dissimularet habere, causa non esset. Qui vero duo lauta et copiosa patrimonia accepisset remque praeterea bonis et honestis rationibus auxisset, quid esset tandem causae cur existimari vellet nihil habere? 39. An quum credebat inductus usuris, id agebat, ut haberet quam plurimum: postea quam exegit quod crediderat, ut existimaretur egere? Novum genus hoc gloriae concupiscit. — Dominatus est enim, inquit, Alexandriae. Immo vero in superbissimo dominatu fuit: pertulit ipse custodiam: vidit in vinculis familiares suos: mors ob oculos saepe versata est: nudus atque egens ad extremum fugit e regno. 40. At permutata aliunde pecunia est: ductae naves Postumi Puteolis sunt, auditae visaeque merces: fallaces quidem et fucosae chartis et linteis et vitro delatae: quibus quum multae naves refertae fuissent, una non patuit parva atque arta. Quid amplius? Ille Puteolanus sermo illius temporis vectorumque cursus atque ostentatio, tum subinvisum apud malevolos Postumi nomen, propter opinionem pecuniae nescio quam, aestatem unam, non plures, aures refersit istis sermonibus.

XV. 41. Verum autem, iudices, si scire vultis, nisi C.

Caesaris summa in omnes, incredibilis in hunc [eadem] liberalitas exstitisset, nos hunc Postumum iam pridem in foro non haberemus. Ille onera multorum huius amicorum excepit unus, quaeque multi homines necessarii secundis Postumi rebus descripta sustinuerunt, nunc eius adflictis fortunis universa sustinet. Umbram equitis Romani et imaginem videtis, iudices, unius amici conservatam auxilio et fide. Nihil huic eripi potest praeter hoc simulacrum pristinae dignitatis, quod C. Caesar solus tuetur et sustinet: quae quidem in miserrimis rebus huic tamen tribuenda maxima est. Nisi vero hoc mediocri virtute effici potest, ut tantus ille vir tanti ducat hunc, [et] adflictum praesertim et absentem, et in tanta fortuna sua, ut aliena respicere magnum sit, et in tanta occupatione maximarum rerum, quas gerit atque gessit, ut vel oblivisci aliorum non sit mirum vel, si meminerit, oblitum etiam facile possit probare. 42. Multas equidem C. Caesaris virtutes magnas incredibilesque cognovi, sed sunt ceterae maioribus quasi theatris propositae et paene populares: castris locum capere, exercitum instruere, expugnare urbes, aciem hostium profligare, hanc vim frigorum hiememque, quam nos vix huius urbis tectis sustinemus, excipere, iis ipsis diebus hostem persequi, tum, quum etiam ferae latibulis se tegant atque omnia bella iure gentium conquiescant. Sunt ea quidem magna — quis negat? —, sed magnis excitata sunt praemiis ac memoria hominum sempiterna. Quo minus admirandum est eum facere illa, qui immortalitatem concupiverit. XVI. 43. Haec mera laus est, quae non poëtarum carminibus, non annalium monumentis celebratur, sed prudentium iudicio expenditur: equitem Romanum, veterem amicum suum, studiosum, amantem, observantem sui, non libidine, non turpibus impensis cupiditatum atque iacturis, sed experientia patrimonii amplificandi labentem excepit, corruere non sivit, fulsit et sustinuit re, fortuna, fide hodieque sustinet: nec amicum imprudentem corruere patitur nec illius animi aciem praestringit splendor sui nominis nec mentis quasi luminibus officit altitudo fortunae et gloriae. 44. Sint sane illa magna, quae re vera magna sunt: de iudicio animi mei ut volet quisque sentiat: ego enim hanc in tantis opibus, tanta fortuna libera-

litatem in suos, memoriam amicitiae reliquis virtutibus omnibus antepono. Quam quidem vos, iudices, eius in novo genere bonitatem inusitatam claris ac praepotentibus viris non modo non aspernari ac refutare, sed complecti etiam et augere debetis, et eo magis, quod videtis hos quasi sumptos dies ad labefactandam illius dignitatem: ex qua illi nihil detrahi potest quod non aut fortiter ferat aut facile restituat. Amicissimum hominem si honestate spoliatum audierit, nec sine magno dolore feret nec id amiserit, quod posse speret recuperari.

XVII. 45. Satis multa hominibus non iniquis haec esse debent, nimis etiam multa vobis, quos aequissimos esse confidimus. Sed ut omnium vel suspitioni vel malevolentiae vel crudelitati satis fiat, occultat pecuniam Postumus, latent regiae divitiae. Ecquis est ex tanto populo qui bona C. Rabirii Postumi nummo sestertio sibi addici velit? Sed miserum me! quanto hoc dixi cum dolore! Hem, Postume, tune es C. Curtii filius, C. Rabirii iudicio et voluntate filius, natura sororis filius? Tune ille in omnes tuos liberalis? cuius multos bonitas locupletavit? qui nihil profudisti? nihil ullam in libidinem contulisti? tua, Postume, nummo sestertio a me addicuntur? 46. O meum miserum acerbumque praeconium! At hoc etiam optat miser, ut, si vel condemnetur a vobis, ita bona veneant, ut solidum suum cuique solvatur: nihil iam aliud nisi fidem curat, nec vos huic, si iam oblivisci vestrae mansuetudinis volueritis, quidquam praeterea potestis eripere. Quod, iudices, ne faciatis oro obtestorque vos, atque eo magis, si adventicia pecunia petitur ab eo, cui sua non redditur. Nam in eum, cui misericordia opitulari debebat, invidia quaesita est. 47. Sed iam, quoniam, ut spero, fidem, quam tibi dedi, praestiti, Postume, reddam etiam lacrimas quas debeo: quas quidem ego tuas in meo casu plurimas vidi. Versatur ante oculos luctuosa nox meis omnibus, quum tu totum te cum tuis copiis ad me detulisti. Tu comitibus, tu praesidio, tu etiam tanto pondere auri, quantum tempus illud postulabat, discessum illum sustentasti: tu numquam meis me absente liberis, numquam coniugi meae defuisti. Possum excitare multos [reductos] testes liberalitatis tuae: quod saepe audivi

patri tuo, C. Curtio, magno adiumento in iudicio capitis fuisse. 48. Sed iam omnia timeo: bonitatis ipsius invidiam reformido. Nam indicat tot hominum fletus quam sis carus tuis et me dolor debilitat intercluditque vocem. Vos obsecro, iudices, ut huic optimo viro, quo nemo melior umquam fuit, nomen equitis Romani et usuram huius lucis et vestrum conspectum ne eripiatis. Hic vos aliud nihil orat nisi ut rectis oculis hanc urbem sibi intueri atque in hoc foro vestigium facere liceat, quod ipsum fortuna eripuerat, nisi unius amici opes subvenissent.

M. TULLII CICERONIS
PRO T. ANNIO MILONE ORATIO AD IUDICES.

EX COMMENTARIIS Q. ASCONII PEDIANI.

Hanc dixit Cn. Pompeio III. consule a. d. VI. Idus April. [a. u. c. 702]. Quod iudicium quum ageretur, exercitum in foro et omnibus in templis, quae circum forum sunt, collocatum a Cn. Pompeio fuisse non tantum ex hac oratione et annalibus, sed etiam ex libro apparet, qui Ciceronis nomine inscribitur *de optimo genere oratorum* [c. 4. §. 10.].

ARGUMENTUM HOC EST.

T. Annius Milo et P. Plautius Hypsaeus et Q. Metellus Scipio consulatum petierunt non solum largitione palam profusa, sed etiam factionibus armatorum succincti. Miloni et Clodio summae erant inimicitiae, quod et Milo Ciceronis erat amantissimus in reducendoque eo enixe operam rei publicae dederat et P. Clodius restituto Ciceroni erat infestissimus ideoque summe studebat Hypsaeo et Scipioni contra Milonem. Ac saepe inter se Milo et Clodius cum suis factionibus Romae depugnaverant, et erant uterque audacia pares, sed Milo pro melioribus partibus stabat. Praeterea in eumdem annum consulatum Milo, Clodius praeturam petebat, quam debilem futuram consule Milone intelligebat. Deinde quum diu tracta essent comitia consularia perficique ob eas ipsas perditas candidatorum contentiones non possent, et ob id mense Ianuario nulli dum neque consules neque praetores essent traherenturque dies eodem quo antea modo, quum Milo quam primum comitia confici vellet conficeretque quum bonorum studiis, quod obsistebat Clodio, tum etiam populi propter effusas largitiones impensasque ludorum scaenicorum ac gladiatorii muneris maximas, in quas tria patrimonia effudisse eum Cicero significat, competitores eius trahere vellent, ideoque Pompeius gener Scipionis et T. Munatius tribunus plebis referri ad senatum de patriciis convocandis, qui interregem proderent, non essent passi, quum interregem prodere moris esset, a. d. XIII. Kal. Febr. — acta etenim magis sequenda et ipsam orationem, quae actis congruit, puto quam Fenestellam, qui a. d. XIV. Kal. Febr. tradit — Milo Lanuvium, ex quo erat municipio et ibi tum dictator, profectus est ad flaminem prodendum postera die. Occurrit ei circa horam nonam Clodius paullo ultra Bovillas, rediens ab Aricia, prope eum locum, in quo Bonae deae sacellum est. Erat autem adlocutus decuriones Aricinorum. Vehebatur Clodius equo. Servi XXX fere expediti, ut illo tempore

mos erat iter facientibus, gladiis cincti sequebantur. Erant cum Clodio praeterea tres comites eius, ex quibus eques Romanus unus, C. Causinius Scola, duo de plebe novi homines, P. Pomponius, C. Clodius. Milo raeda vehebatur cum uxore Fausta, filia L. Sullae dictatoris, et M. Fufio familiare suo. Sequebatur eos magnum servorum agmen, inter quos gladiatores quoque erant, ex quibus duo noti, Eudamus et Birria. Ii in ultimo agmine tardius euntes cum servis P. Clodii rixam commiserunt. Ad quem tumultum quum respexisset Clodius minitabundus, humerum eius Birria rhomphaea traiecit. Inde quum orta esset pugna, plures Miloniani accucurrerunt. Clodius vulneratus in tabernam proximam in Bovillano delatus est. Milo ut cognovit vulneratum Clodium, quum sibi periculosius illud etiam vivo eo futurum intelligeret, occiso autem magnum solacium esset habiturus, etiam si subeunda esset poena, exturbari taberna iussit. Fuit antesignanus servorum eius M. Saufeius. Atque ita Clodius latens extractus est multisque vulneribus confectus. Cadaver eius in via relictum, quia servi Clodii aut occisi erant aut graviter saucii latebant, Sex. Tedius senator, qui forte ex rure in urbem revertebatur, sustulit et lectica sua Romam ferri iussit: ipse rursus eodem, unde erat egressus, se recepit. Perlatum est corpus Clodii ante primam noctis horam infimaeque plebis et servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domus positum circumstetit. Augebat autem facti invidiam uxor Clodii Fulvia, quae cum effusa lamentatione vulnera eius ostendebat. Maior postera die luce prima multitudo eiusdem generis confluxit compluresque noti homines elisi sunt, inter quos C. Vibienus senator. Erat domus Clodii, ante paucos menses empta de M. Scauro, in Palatio. Eodem T. Munatius Plancus, frater L. Planci oratoris, et Q. Pompeius Rufus, Sullae dictatoris ex filia nepos, tribuni pl. accucurrerunt, eisque hortantibus vulgus imperitum corpus nudum ac lutatum, sic ut in lecto erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulit et in rostris posuit. Ibi pro contione Plancus et Pompeius, qui competitoribus Milonis studebant, invidiam Miloni fecerunt. Populus duce Sex. Clodio scriba corpus P. Clodii in curiam intulit cremavitque subselliis et tribunalibus et mensis et codicibus librariorum: quo igne et ipsa quoque curia flagravit et item Porcia basilica, quae erat ei iuncta, ambusta est. Domus quoque M. Lepidi interregis — is enim magistratus curulis erat creatus — et absentis Milonis eadem illa Clodiana multitudo oppugnavit, deinde sagittis repulsa est. Tum fasces ex luco Libitinae raptos attulit ad domum Scipionis et Hypsaei, deinde ad hortos Cn. Pompeii, clamitans eum modo consulem, modo dictatorem.

Incendium curiae maiorem aliquanto indignationem civitatis moverat quam interfectio Clodii. Itaque Milo, quem opinio fuerat ivisse in voluntarium exsilium, invidia adversariorum recreatus nocte ea redierat Romam, qua incensa erat curia, petebatque nihilo deterius consulatum: aperte quoque tributim in singulos milia assium dederat. Contionem ei post aliquot dies dedit M. Caelius tribunus pl. atque

ipse etiam causam eius egit ad populum. Dicebant uterque Miloni a Clodio factas esse insidias.

Fiebant interea alii ex aliis interreges, qui comitia consularia propter eorum candidatorum tumultus et eamdem manum armatam habere non poterant. Itaque primo factum erat S. C., ut interrex et tribuni plebis et Cn. Pompeius, qui pro consule ad urbem erat, viderent ne quid detrimenti res publica caperet, dilectus autem Pompeius tota Italia haberet. Qui quum summa celeritate praesidium comparasset, postulaverunt apud eum familiam Milonis, item Faustae uxoris eius exhibendam duo adolescentuli, qui Appii Claudii ambo appellabantur, qui erant C. Claudii filii, qui frater fuerat Clodii, et ob id illi patrui sui mortem, velut auctore fratre, persequebantur. Easdem Faustae et Milonis familias postulaverunt duo Valerii, Nepos et Leo, et L. Herennius Balbus. P. Clodii quoque familiam et comitum eius postulavit eodem tempore Caelius: familiam Hypsaei et Q. Pompeii postulavit...... Adfuerunt Miloni Q. Hortensius, M. Cicero, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cato, Faustus Sulla. Verba pauca Q. Hortensius dixit: liberos esse eos, qui pro servis postularentur: nam post recentem caedem manu miserat eos Milo sub hoc titulo, quod caput suum ulti essent. Haec agebantur mense intercalari. Post diem trigesimum fere, quam erat Clodius occisus, Q. Metellus Scipio in senatu contra M. Caepionem conquestus est, ac de caede P. Clodii falsum esse dixit, quod Milo sic se defenderet ..... Clodium Aricinos decuriones adloquendi gratia abisse, profectum cum sex ac viginti servis: Milonem subito post horam quartam senatu misso cum servis amplius trecentis armatis ob viam ei contendisse, et supra Bovillas inopinantem in itinere adgressum: ibi P. Clodium tribus vulneribus acceptis Bovillas perlatum, tabernam, in quam profugerat, expugnatam a Milone: semianimem Clodium extractum in via Appia occisum esse, anulumque eius ei morienti detractum: deinde Milonem, quum sciret in Albano parvulum filium Clodii, venisse ad villam, et quum puer ante subtractus esset, ex servo Halicore quaestionem ita habuisse, ut eum articulatim consecaret: vilicum praeterea et duos servos iugulasse: ex servis Clodii, qui dominum defenderint, undecim esse interfectos: Miloni duos solos saucios factos esse: ob quae Milonem postero die duodecim servos, qui maxime operam navassent, manu misisse, populoque tributim singula milia aeris ad defendendos de se rumores dedisse. Milo misisse ad Cn. Pompeium dicebatur, quod Hypsaeo summe studebat, quod fuerat eius quaestor, desistere se petitione consulatus, si ita ei videretur: Pompeium respondisse nemini se neque petendi neque desistendi auctorem esse, neque populi Romani potestatem aut consilium aut sententiam interpellaturum. Deinde per C. Lucilium, qui propter M. Ciceronis familiaritatem amicus erat Miloni, egisse quoque dicebatur, ne se de hac re consulendo invidia oneraret.

Inter haec quum crebresceret rumor, Cn. Pompeium creari dictatorem oportere, neque aliter mala civitatis sedari posse, visum est

optimatibus tutius esse eum consulem sine collega creari, et quum tractata ea res esset in senatu, facto in M. Bibuli sententiam S. C., Pompeius ab interrege Serv. Sulpicio V. Kal. Mart. mense intercalario consul creatus est, statimque consulatum iniit. Deinde post diem tertium de legibus novis ferendis rettulit: duas ex S. C. promulgavit, alteram de vi, qua nominatim caedem in Appia via factam et incendium curiae et domum M. Lepidi interregis oppugnatam comprehendit, alteram de ambitu, poenam graviorem et formam iudiciorum breviorem: utraque enim lex prius testes dari, deinde uno die atque eodem et ab accusatore et ab reo perorari iubebat, ita ut duae horae accusatori, tres reo darentur. His legibus obsistere M. Caelius tribunus pl., studiosissimus Milonis, conatus est, quod et privilegium diceret in Milonem ferri et iudicia praecipitari: et quum pertinacius legem Caelius vituperaret, eo processit irae Pompeius, ut diceret, si coactus esset, armis se rem publicam defensurum. Timebat autem Pompeius Milonem seu timere se simulabat: plerumque non domi suae, sed in hortis manebat, idque ipsum in superioribus, circa quos etiam magna manus militum excubabat. Senatum quoque semel repente dimiserat Pompeius, quod diceret timere se adventum Milonis. Dein proximo senatu P. Cornificius ferrum Milonem intra tunicam habere ad femur adligatum dixerat. Postulaverat, ut femur nudaret. Et ille sine mora tunicam levarat. Tum M. Cicero exclamaverat omnia illi similia crimina esse quae in Milonem dicerentur alia.

Deinde Munatius Plancus tribunus pl. produxerat in contionem M. Aemilium Philemonem, notum hominem, libertum M. Lepidi. Is se dicebat pariterque secum quattuor liberos homines iter facientes supervenisse, quum Clodius occideretur, et ob id quum proclamassent, abreptos et per duos menses in villa Milonis praeclusos fuisse: eaque res seu vera seu falsa magnam invidiam Miloni contraxerat. Idemque Munatius et Pompeius tribuni pl. in rostra produxerant triumvirum capitalem eumque interrogaverant, an Galatam Milonis servum caedes facientem deprehendisset. Ille dormientem in taberna pro fugitivo prehensum et ad se perductum esse responderat. Denuntiaverant tamen triumviro, ne servum remitteret. Sed postera die Caelius tribunus pl. et Q. Manilius Cumanus collega eius ereptum e domo triumviri servum Miloni reddiderant. Haec etsi nullam de his criminibus mentionem fecit Cicero, tamen, quia ita compereram, putavi exponenda. Inter primos et Q. Pompeius et C. Sallustius et T. Munatius Plancus tribuni pl. inimicissimas contiones de Milone habebant, invidiosas etiam de Cicerone, qui Milonem tanto studio defenderet, eratque maxima pars multitudinis infensa non solum Miloni, sed etiam propter invisum patrocinium Ciceroni. Postea Pompeius et Sallustius in suspitione fuerunt redisse in gratiam cum Milone ac Cicerone. Plancus autem infestissime perstitit atque in Ciceronem quoque multitudinem instigavit, Pompeio autem suspectum faciebat Milonem, ad perniciem eius comparari vim vociferatus: Pompeiusque ob ea saepius querebatur fieri

sibi quoque insidias et id palam, ac maiore manu se armabat. Dicturum quoque diem Ciceroni Plancus ostenderat, postea autem Q. Pompeius idem minitatus erat. Tanta tamen constantia ac fides fuit Ciceronis, ut non populi a se alienatione, non Cn. Pompeii suspitionibus, non periculi futuri metu, si dies ad populum diceretur, non armis, quae palam in Milonem sumpta erant, deterreri potuerit a defensione eius, quum posset omne periculum suum et offensionem inimicae multitudinis declinare, redimere autem Cn. Pompeii animum, si paullum ex studio defensionis remisisset.

Perlata deinde lege Pompeii, in qua id quoque scriptum erat, ut quaesitor suffragio populi ex iis, qui consules fuerant, crearetur, statim comitia habuit, creatusque erat L. Domitius Aënobarbus quaesitor. Album quoque iudicum, qui de ea re iudicarent, Pompeius tale proposuit, ut numquam neque clariores viros neque sanctiores propositos esse constaret. Post quod statim nova lege Milo postulatus est a duobus Appiis Claudiis adolescentibus, iisdem, a quibus antea familia eius fuerat postulata, itemque de ambitu ab iisdem Appiis, et praeterea a C. Ceteio et L. Cornificio, de sodaliciis a P. Fulvio Nerato. Postulatus autem erat et de sodaliciis et de ambitu ea spe, quod primum iudicium de vi futurum apparebat, quo eum damnatum iri confidebant nec postea responsurum. Divinatio de ambitu accusatorum facta est quaesitore A. Torquato, atque ambo quaesitores, Torquatus et Domitius, pridie Nonas April. reum adesse iusserunt. Quo die Milo ad Domitii tribunal venit, ad Torquati amicos misit: ibi postulante pro eo M. Marcello obtinuit, ne prius causam de ambitu diceret quam de vi iudicium esset perfectum. Apud Domitium autem quaesitorem maior Appius postulavit a Milone servos exhiberi numero IV et L, et quum ille negaret eos, qui nominabantur in sua potestate esse, Domitius ex sententia iudicum pronuntiavit, ut ex servorum eorum numero ...... accusator quot vellet ederet. Citati deinde testes secundum legem, quae, ut supra diximus, iubebat, ut prius quam causa ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum iudices confirmarent, quarta die adesse omnes in diem posterum iuberentur, ac coram accusatore ac reo pilae, in quibus nomina iudicum inscripta essent, aequarentur: dein rursus postera die sortitio iudicum fieret, unius et LXXX: qui numerus quum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent: tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque eodem die illo iudicaretur, prius autem, quam sententiae ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus reiiceret, ita ut numerus iudicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta et unus.

Primo die datus erat in Milonem testis Causinius Scola, qui se cum P. Clodio fuisse, quum is occisus esset, dixit, atrocitatemque rei factae quam maxime potuit auxit. Quem quum interrogare M. Marcellus coepisset, tanto tumultu Clodianae multitudinis circumstantis exterritus est, ut vim ultimam timens in tribunal a Domitio reciperetur. Quam ob causam Marcellus et ipse Milo a Domitio praesidium implorava-

runt. Sedebat eo tempore Cn. Pompeius ad aerarium, perturbatusque erat eodem illo clamore: itaque Domitio promisit se postero die cum praesidio descensurum, idque fecit. Qua re territi Clodiani silentio verba testium per biduum audiri passi sunt. Interrogaverunt eos M. Cicero et M. Marcellus et Milo ipse. Multi ex iis, qui Bovillis habitabant, testimonium dixerunt de iis, quae ibi facta erant: cauponem occisum, tabernam expugnatam, corpus Clodii in publicum extractum esse. Virgines quoque Albanae dixerunt mulierem ignotam venisse ad se, quae Milonis mandatu votum solveret, quod Clodius occisus esset. Ultimae testimonium dixerunt Sempronia, Tuditani filia, socrus P. Clodii, et uxor Fulvia, et fletu suo magno opere eos, qui adstabant, commoverunt. Dimisso circa horam decimam iudicio T. Munatius pro contione populum adhortatus est, ut postero die frequens adesset et elabi Milonem non pateretur, iudiciumque et dolorem suum ostenderet euntibus ad tabellam ferendam. Postero die, qui fuit iudicii summus a. d. III. Id. Apriles, clausae fuerunt tota urbe tabernae, praesidia in foro et circa omnes fori aditus Pompeius disposuit, ipse pro aerario, ut pridie, consedit saeptus delecta manu militum. Sortitio deinde iudicum a primo die facta est: post tantum silentium toto foro fuit, quantum esse in aliquo foro posset. Tum intra horam secundam accusatores coeperunt dicere, Appius maior et M. Antonius et P. Valerius Nepos. Usi sunt ex lege horis duabus.

Respondit iis unus M. Cicero: et quum quibusdam placuisset ita defendi crimen, interfici Clodium pro re publica fuisse, quam formam M. Brutus secutus est in ea oratione, quam pro Milone composuit et edidit, quasi egisset, Ciceroni id non placuit, quod non, qui bono publico damnari, idem etiam occidi indemnatus posset. Itaque quum insidias Milonem Clodio fecisse posuissent accusatores, quia falsum id erat — nam forte illa rixa commissa fuerat —, Cicero apprehendit et contra Clodium Miloni fecisse insidias disputavit, eoque tota oratio eius spectavit. Sed ita constitit, ut diximus, neutrius consilio pugnatum esse eo die, verum ei forte occurrisse: et ex rixa servorum ad caedem perventum. Notum tamen erat utrumque mortem alteri saepe minatum esse, et sicut suspectum Milonem maior quam Clodii familia faciebat, ita expeditior et paratior ad pugnam Clodianorum quam Milonis fuerat. Cicero quum inciperet dicere, exceptus est acclamatione Clodianorum, qui se continere ne metu quidem circumstantium militum potuerunt. Itaque non ea, qua solitus erat, constantia dixit. Manet autem illa quoque excepta eius oratio. Scripsit vero hanc, quam legimus, ita perfecte, ut iure prima haberi possit.

EIUSDEM Q. ASCONII PEDIANI HAEC SUNT.

Peracta utrimque causa singuli quinos accusator et reus senatores, totidem equites et tribunos aerarios reiecerunt, ita ut unus et L sententias tulerint. Senatores condemnaverunt XII, absolverunt VI:

equites condemnaverunt XIII, absolverunt IV: tribuni aerarii condemnaverunt XIII, absolverunt III. Videbantur non ignorasse iudices inscio Milone initio vulneratum esse Clodium, sed compererant, postquam vulneratus esset, iussu Milonis occisum. Fuerunt qui crederent M. Catonis sententia eum esse absolutum: nam et bene cum re publica actum esse morte P. Clodii non dissimulaverat, et studebat in petitione consulatus Miloni et reo adfuerat. Nominaverat quoque eum Cicero praesentem et testatus erat audisse a M. Favonio, ante diem tertium quam caedes facta erat Clodium dixisse periturum esse eo triduo Milonem. Sed Milonis quoque notam audaciam removeri a re publica utile visum est: scire tamen nemo umquam potuit, utram sententiam tulisset: damnatum autem opera maxime Appii Claudii pronuntiatum est. Milo postero die factus reus ambitus apud Manlium Torquatum absens damnatus est. Illa quoque lege accusator fuit eius Appius Claudius, et quum ei praemium lege daretur, negavit se eo uti. Subscripserunt et in ambitus iudicio P. Valerius Leo et Cn. Domitius, Cn. F. Post paucos dies quoque Milo apud Favonium quaesitorem de sodaliciis damnatus est, accusante P. Fulvio Nerato, cui lege praemium datum est. Deinde apud L. Fabium quaesitorem iterum absens damnatus est de vi. Accusavit L. Cornificius et Q. Patulcius. Milo in exsilium intra paucissimos dies profectus est. Bona eius propter alieni aeris magnitudinem semiuncia venierunt.

Post Milonem eadem lege Pompeia primus est accusatus M. Saufeius, M. F., qui dux fuerat in expugnanda taberna Bovillis et Clodio occidendo. Accusaverunt eum L. Cassius, L. Fulcinius., C. F., C. Valerius: defenderunt M. Cicero, M. Caelius, obtinueruntque ut una sententia absolveretur. Condemnaverunt senatores X, absolverunt VIII: condemnaverunt equites Romani IX, absolverunt VIII. Sed ex tribunis aerariis X absolverunt, VI damnaverunt, manifestumque odium Clodii saluti Saufeio fuit, quum eius vel peior causa quam Milonis fuisset, quod aperte dux fuerat expugnandae tabernae. Repetitus deinde post paucos dies apud Considium quaesitorem est lege Plautia de vi, subscriptione ea, quod loca superiora occupasset et cum telo fuisset: nam . . . . . . operarum Milonis. Accusaverunt C. Fidius, Cn. Aponius, Cn. F., M. Seius, Sex. F.: defenderunt M. Cicero, M. Terentius Varro Gibba. Absolutus est sententiis plenius quam prius: graves habuit XIX, absolutorias II et XXX, sed e contrario hoc a priore iudicio accidit: equites enim ac senatores eum absolverunt, tribuni aerarii damnaverunt.

Sex. autem Clodius, quo auctore corpus Clodii in curiam illatum fuit, accusantibus C. Caesennio Philone, M. Aufidio, defendente T. Flacconio, magno consensu damnatus est, sententiis VI et XL: absolutorias quinque omnino habuit, duas senatorum, tres equitum. Multi praeterea et praesentes et, quum citati non respondissent, damnati sunt, ex quibus maxima pars fuit Clodianorum.

I. 1. Etsi vereor, iudices, ne turpe sit pro fortissimo viro dicere incipientem timere minimeque deceat, quum T. Annius ipse magis de rei publicae salute quam de sua perturbetur, me ad eius causam parem animi magnitudinem adferre non posse, tamen haec novi iudicii nova forma terret oculos, qui quocumque inciderunt, consuetudinem fori et pristinum morem iudiciorum requirunt. Non enim corona consessus vester cinctus est, ut solebat: non usitata frequentia stipati sumus: 2. non illa praesidia, quae pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non adferunt tamen oratori aliquid, ut in foro et in iudicio, quamquam praesidiis salutaribus et necessariis saepti sumus, tamen ne non timere quidem sine aliquo timore possimus. Quae si opposita Miloni putarem, cederem tempori, iudices, nec inter tantam vim armorum existimarem esse orationi locum. Sed me recreat et reficit Cn. Pompeii, sapientissimi et iustissimi viri, consilium, qui profecto nec iustitiae suae putaret esse, quem reum sententiis iudicum tradidisset, eumdem telis militum dedere, nec sapientiae temeritatem concitatae multitudinis auctoritate publica armare. 3. Quam ob rem illa arma, centuriones, cohortes non periculum nobis, sed praesidium denuntiant, neque solum ut quieto, sed etiam ut magno animo simus hortantur, neque auxilium modo defensioni meae, verum etiam silentium pollicentur. Reliqua vero multitudo, quae quidem est civium, tota nostra est, neque eorum quisquam, quos undique intuentes, unde aliqua fori pars aspici potest, et huius exitum iudicii exspectantes videtis, non quum virtuti Milonis favet tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die decertari putat. II. Unum genus est adversum infestumque nobis eorum, quos P. Clodii furor rapinis et incendiis et omnibus exitiis publicis pavit: qui hesterna etiam contione incitati sunt, ut vobis voce praeirent quid iudicaretis Quorum clamor si qui forte fuerit, admonere vos debebit, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum clamoresque maximos prae vestra salute neglexit. 4. Quam ob rem adeste animis, iudices, et timorem si quem habetis deponite. Nam si umquam de bonis et fortibus viris, si umquam de bene meritis civibus potestas vobis iudicandi fuit.

si denique umquam locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ut sua studia erga fortes et bonos cives, quae vultu et verbis saepe significassent, re et sententiis declararent, hoc profecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis utrum nos, qui semper vestrae auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus an diu vexati a perditissimis civibus aliquando per vos ac per vestram fidem, virtutem sapientiamque recreemur. 5. Quid enim nobis duobus, iudices, laboriosius, quid magis sollicitum, magis exercitum dici aut fingi potest, qui spe amplissimorum praemiorum ad rem publicam adducti metu crudelissimorum suppliciorum carere non possumus? Equidem ceteras tempestates et procellas in illis dumtaxat fluctibus contionum semper putavi Miloni esse subeundas, quia semper pro bonis contra improbos senserat, in iudicio vero et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri iudicarent, numquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos ad eius non modo salutem exstinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam. 6. Quamquam in hac causa, iudices, T. Annii tribunatu, rebusque omnibus pro salute rei publicae gestis ad huius criminis defensionem non abutemur. Nisi oculis videritis insidias Miloni a Clodio factas, nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis propter multa praeclara in rem publicam merita condonetis, nec postulaturi, ut, si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potius quam populi Romani felicitati adsignetis. Sin illius insidiae clariores hac luce fuerint, tum denique obsecrabo obtestaborque vos, iudices, si cetera amisimus, hoc saltem nobis ut relinquatur, vitam ab inimicorum audacia telisque ut impune liceat defendere.

III. 7. Sed ante quam ad eam orationem venio, quae est propria vestrae quaestionis, videntur ea esse refutanda, quae et in senatu ab inimicis saepe iactata sunt et in contione ab improbis et paullo ante ab accusatoribus, ut omni errore sublato rem plane, quae veniat in iudicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quae primum iudicium de capite vi-

dit M. Horatii, fortissimi viri, qui nondum libera civitate tamen populi Romani comitiis liberatus est, quum sua manu sororem esse interfectam fateretur. 8. An est quisquam qui hoc ignoret, quum de homine occiso quaeratur, aut negari solere omnino esse factum aut recte et iure factum esse defendi? Nisi vero existimatis dementem P. Africanum fuisse, qui quum a C. Carbone tribuno plebis seditiose in contione interrogaretur quid de Ti. Gracchi morte sentiret, responderit iure caesum videri. Neque enim posset aut Ahala ille Servilius aut P. Nasica aut L. Opimius aut C. Marius aut me consule senatus non nefarius haberi, si sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque hoc, iudices, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriae prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum sententiis non solum divina, sed etiam sapientissimae deae sententia liberatum. 9. Quod si duodecim tabulae nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem, si se telo defenderet, interfici impune voluerunt, quis est qui, quoquo modo quis interfectus sit, poeniendum putet, quum videat aliquando gladium nobis ad hominem occidendum ab ipsis porrigi legibus? IV. Atqui si tempus est ullum iure hominis necandi, quae multa sunt, certe illud est non modo iustum, verum etiam necessarium, quum vi vis illata defenditur. Pudicitiam quum eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim adferebat. Facere enim probus adolescens periculose quam perpeti turpiter maluit. Atque hunc ille summus vir scelere solutum periculo liberavit. 10. Insidiatori vero et latroni quae potest inferri iniusta nex? Quid comitatus nostri, quid gladii volunt? quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est igitur haec, iudices, non scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa adripuimus, hausimus, expressimus, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus, ut, si vita nostra in aliquas insidias, si in vim et in tela aut latronum aut inimicorum incidisset, omnis honesta ratio esset expediendae salutis. Silent enim leges inter arma nec se exspectari iubent, quum ei, qui exspectare velit, ante iniusta

poena luenda sit quam iusta repetenda. 11. Etsi persapienter et quodam modo tacite dat ipsa lex potestatem defendendi, quae non hominem occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causa vetat, ut, quum causa, non telum quaereretur, qui sui defendendi causa telo esset usus, non hominis occidendi causa habuisse telum iudicaretur. Quapropter hoc maneat in causa, iudices: non enim dubito quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem interfici iure posse.

V. 12. Sequitur illud, quod a Milonis inimicis saepissime dicitur, caedem, in qua P. Clodius occisus est, senatum iudicasse contra rem publicam esse factam. Illam vero senatus non sententiis suis solum, sed etiam studiis comprobavit. Quotiens enim est illa causa a nobis acta in senatu! quibus adsensionibus universi ordinis, quam nec tacitis nec occultis! Quando enim frequentissimo senatu quattuor aut summum quinque sunt inventi qui Milonis causam non probarent? Declarant huius ambusti tribuni plebis illae intermortuae contiones, quibus cotidie meam potentiam invidiose criminabatur, quum diceret senatum non quod sentiret, sed quod ego vellem decernere. Quae quidem si potentia est appellanda potius quam aut propter magna in rem publicam merita mediocris in bonis causis auctoritas aut propter hos officiosos labores meos non nulla apud bonos gratia, appelletur ita sane, dum modo ea nos utamur pro salute bonorum contra amentiam perditorum. 13. Hanc vero quaestionem, etsi non est iniqua, numquam tamen senatus constituendam putavit. Erant enim leges, erant quaestiones vel de caede vel de vi, nec tantum maerorem ac luctum senatui mors P. Clodii adferebat, ut nova quaestio constitueretur. Cuius enim de illo incesto stupro iudicium decernendi senatui potestas esset erepta, de eius interitu quis potest credere senatum iudicium novum constituendum putasse? Cur igitur incendium curiae, oppugnationem aedium M. Lepidi, caedem hanc ipsam contra rem publicam senatus factam esse decrevit? Quia nulla vis umquam est in libera civitate suscepta inter cives non contra rem publicam. 14. Non enim est illa defensio contra vim umquam optanda, sed non numquam est

necessaria. Nisi vero aut ille dies, in quo Ti. Gracchus est caesus, aut ille, quo Gaius, aut quo arma Saturnini, etiam si e re publica, oppressa sunt, rem publicam tamen non vulnerarunt. VI. Itaque ego ipse decrevi, quum caedem in Appia factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rem publicam fecisse, sed, quum inessent in re vis et insidiae, crimen iudicio reservavi, rem notavi. Quod si per furiosum illum tribunum senatui quod sentiebat perficere licuisset, novam quaestionem nullam haberemus. Decernebat enim, ut veteribus legibus tantum modo extra ordinem quaereretur. Divisa sententia est postulante nescio quo: nihil enim necesse est omnium me flagitia proferre. Sic reliqua auctoritas senatus empta intercessione sublata est.

15. At enim Cn. Pompeius rogatione sua et de re et de causa iudicavit: tulit enim de caede, quae in Appia via facta esset, in qua P. Clodius occisus esset. Quid ergo tulit? nempe ut quaereretur. Quid porro quaerendum est? factumne sit? at constat. A quo? at paret. Vidit igitur etiam in confessione facti iuris tamen defensionem suscipi posse. Quod nisi vidisset posse absolvi eum, qui fateretur, quum videret nos fateri, neque quaeri umquam iussisset nec vobis tam hanc salutarem in iudicando litteram quam illam tristem dedisset. Mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil gravius contra Milonem iudicasse, sed etiam statuisse videtur quid vos in iudicando spectare oporteret. Nam qui non poenam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitus quaerendam, non interitum putavit. 16. Iam illud ipse dicet profecto, quod sua sponte fecit, Publione Clodio tribuendum putarit an tempori. VII. Domui suae nobilissimus vir, senatus propugnator atque illis quidem temporibus paene patronus, avunculus huius iudicis nostri, fortissimi viri, M. Catonis, tribunus plebis M. Drusus occisus est. Nihil de eius morte populus consultus, nulla quaestio decreta a senatu est. Quantum luctum in hac urbe fuisse a nostris patribus accepimus, quum P. Africano domui suae quiescenti illa nocturna vis esset adlata? quis tum non gemuit? quis non arsit dolore? quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, eius ne necessariam quidem exspectatam esse mortem! Num igi-

tur ulla quaestio de Africani morte lata est? certe nulla. 17. Quid ita? quia non alio facinore clari homines, alio obscuri necantur. Intersit inter vitae dignitatem summorum atque infimorum: mors quidem illata per scelus iisdem et poenis teneatur et legibus. Nisi forte magis erit parricida, si qui consularem patrem quam si quis humilem necarit, aut eo mors atrocior erit P. Clodii, quod is in monumentis maiorum suorum sit interfectus — hoc enim ab istis saepe dicitur —, proinde quasi Appius ille Caecus viam muniverit, non qua populus uteretur, sed ubi impune sui posteri latrocinarentur! 18. Itaque in eadem ista Appia via quum ornatissimum equitem Romanum P. Clodius M. Papirium occidisset, non fuit illud facinus poeniendum: homo enim nobilis in suis monumentis equitem Romanum occiderat: nunc eiusdem Appiae nomen quantas tragoedias excitat! Quae cruentata antea caede honesti atque innocentis viri silebatur, eadem nunc crebro usurpatur, postea quam latronis et parricidae sanguine imbuta est. Sed quid ego illa commemoro? Comprehensus est in templo Castoris servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum collocarat: extorta est confitenti sica de manibus: caruit foro postea Pompeius, caruit senatu, caruit publico: ianua se ac parietibus, non iure legum iudiciorumque texit. 19. Num quae rogatio lata, num quae nova quaestio decreta est? Atqui si res, si vir, si tempus ullum dignum fuit, certe haec in illa causa summa omnia fuerunt. Insidiator erat in foro collocatus atque in vestibulo ipso senatus, ei viro autem mors parabatur, cuius in vita nitebatur salus civitatis, eo porro rei publicae tempore, quo, si unus ille cecidisset, non haec solum civitas, sed gentes omnes concidissent. Nisi vero quia perfecta res non est, non fuit poenienda, proinde quasi exitus rerum, non hominum consilia legibus vindicentur. Minus dolendum fuit re non perfecta, sed poeniendum certe nihilo minus. 20. Quotiens ego ipse, iudices, ex P. Clodii telis et ex cruentis eius manibus effugi! ex quibus si me non vel mea vel rei publicae fortuna servasset, quis tandem de interitu meo quaestionem tulisset? VIII. Sed stulti sumus qui Drusum, qui Africanum, Pompeium, nosmet ipsos cum P. Clodio conferre audeamus. Tole-

rabilia fuerunt illa: P. Clodii mortem aequo animo ferre nemo potest. Luget senatus, maeret equester ordo, tota civitas confecta senio est, squalent municipia, adflictantur coloniae, agri denique ipsi tam beneficum, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant. 21. Non fuit ea causa, iudices, profecto, non fuit cur sibi censeret Pompeius quaestionem ferendam, sed homo sapiens atque alta et divina quadam mente praeditus multa vidit: fuisse illum sibi inimicum, familiarem Milonem: in communi omnium laetitia, si etiam ipse gauderet, timuit ne videretur infirmior fides reconciliatae gratiae: multa etiam alia vidit, sed illud maxime, quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter iudicaturos. Itaque delegit ex florentissimis ordinibus ipsa lumina, neque vero, quod non nulli dictitant, secrevit in iudicibus legendis amicos meos. Neque enim hoc cogitavit vir iustissimus, neque in bonis viris legendis id adsequi potuisset, etiam si cupisset. Non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quae late patere non possunt, propterea quod consuetudines victus non possunt esse cum multis: sed, si quid possumus, ex eo possumus, quod res publica nos coniunxit cum bonis: ex quibus ille quum optimos viros legeret idque maxime ad fidem suam pertinere arbitraretur, non potuit legere non studiosos mei. 22. Quod vero te, L. Domiti, huic quaestioni praeesse maxime voluit, nihil quaesivit aliud nisi iustitiam, gravitatem, humanitatem, fidem. Tulit ut consularem necesse esset: credo, quod principum munus esse ducebat resistere et levitati multitudinis et perditorum temeritati. Ex consularibus te creavit potissimum: dederas enim quam contemneres populares insanias iam ab adolescentia documenta maxima. IX. 23. Quam ob rem, iudices, ut aliquando ad causam crimenque veniamus, si neque omnis confessio facti est inusitata, neque de causa nostra quidquam aliter ac nos vellemus a senatu iudicatum est, et lator ipse legis, quum esset controversia nulla facti, iuris tamen disceptationem esse voluit et ei lecti iudices isque est praepositus quaestioni, qui haec iuste sapienterque disceptet, reliquum est, iudices, ut nihil iam quaerere aliud debeatis nisi uter utri insidias fecerit. Quod

quo facilius argumentis perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter expono, quaeso, diligenter attendite.

24. P. Clodius quum statuisset omni scelere in praetura vexare rem publicam videretque ita tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses praeturam gerere posset, qui non honoris gradum spectaret, ut ceteri, sed et L. Paullum collegam effugere vellet, singulari virtute civem, et annum integrum ad dilacerandam rem publicam quaereret, subito reliquit annum suum seseque in annum proximum transtulit, non, ut fit, religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad praeturam gerendam, hoc est, ad evertendam rem publicam, plenum annum atque integrum. 25. Occurrebat ei mancam ac debilem praeturam futuram suam consule Milone: eum porro summo consensu populi Romani consulem fieri videbat. Contulit se ad eius competitores, sed ita, totam ut petitionem ipse solus etiam invitis illis gubernaret, tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris sustineret. Convocabat tribus, se interponebat, Collinam novam dilectu perditissimorum civium conscribebat. Quanto ille plura miscebat, tanto hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo ad omne facinus paratissimus fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum consulem, idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi Romani saepe esse declaratum, palam agere coepit et apertè dicere occidendum Milonem. 26. Servos agrestes et barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat Etruriamque vexarat, ex Apennino deduxerat, quos videbatis. Res erat minime obscura. Etenim palam dictitabat consulatum Miloni eripi non posse, vitam posse. Significavit hoc saepe in senatu, dixit in contione: quin etiam M. Favonio, fortissimo viro, quaerenti ex eo qua spe fureret Milone vivo, respondit triduo illum aut summum quadriduo esse periturum: quam vocem eius ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit. X. 27. Interim quum sciret Clodius — neque enim erat difficile scire — iter sollenne, legitimum, necessarium ante diem XIII. Kalendas Februarias Miloni esse Lanuvium ad flaminem prodendum, quod erat dictator Lanuvii Milo, Roma subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum, quod re intelle-

ctum est, Miloni insidias collocaret. Atque ita profectus est, ut contionem turbulentam, in qua eius furor desideratus est, quae illo ipso die habita est, relinqueret, quam nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, numquam reliquisset. 28. Milo autem quum in senatu fuisset eo die, quoad senatus est dimissus, domum venit, calceos et vestimenta mutavit, paullisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est, deinde profectus id temporis, quum iam Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Ob viam fit ei Clodius, expeditus, in equo, nulla raeda, nullis impedimentis, nullis Graecis comitibus, ut solebat, sine uxore, quod numquam fere: quum hic insidiator, qui iter illud ad caedem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in raeda, paenulatus, magno et impedito et muliebri ac delicato ancillarum puerorumque comitatu. 29. Fit ob viam Clodio ante fundum eius hora fere undecima aut non multo secus. Statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum: adversi raedarium occidunt. Quum autem hic de raeda reiecta paenula desiluisset seque acri animo defenderet, illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis, partim recurrere ad raedam, ut a tergo Milonem adorirentur, partim, quod hunc iam interfectum putarent, caedere incipiunt eius servos, qui post erant: ex quibus qui animo fideli in dominum et praesenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, quum ad raedam pugnari viderent, domino succurrere prohiberentur, Milonem occisum et ex ipso Clodio audirent et re vera putarent, fecerunt id servi Milonis — dicam enim aperte non derivandi criminis causa, sed ut factum est — nec imperante nec sciente nec praesente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset. XI. 30. Haec, sicuti exposui, ita gesta sunt, iudices: insidiator superatus est, vi victa vis vel potius oppressa virtute audacia est. Nihil dico quid res publica consecuta sit, nihil quid vos, nihil quid omnes boni: nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit quin una rem publicam vosque servaret. Si id iure fieri non potuit, nihil habeo quod defendam. Sin hoc et ratio doctis et necessitas barbaris et mos gentibus et feris etiam beluis natura ipsa praescripsit, ut om-

nem semper vim, quacumque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent, non potestis hoc facinus improbum iudicare quin simul iudicetis omnibus; qui in latrones inciderint, aut illorum telis aut vestris sententiis esse pereundum. **31.** Quod si ita putasset, certe optabilius Miloni fuit dare iugulum P. Clodio, non semel ab illo neque tum primum petitum, quam iugulari a vobis, quia se non iugulandum illi tradidisset. Sin hoc nemo vestrum ita sentit, illud iam in iudicium venit, non occisusne sit, quod fatemur, sed iure an iniuria, quod multis in causis saepe quaesitum est. Insidias factas esse constat, et id est, quod senatus contra rem publicam factum iudicavit: ab utro factae sint incertum est. De hoc igitur latum est ut quaereretur. Ita et senatus rem, non hominem notavit et Pompeius de iure, non de facto quaestionem tulit. XII. Num quid igitur aliud in iudicium venit nisi uter utri insidias fecerit? Profecto nihil: si hic illi, ut ne sit impune: si ille huic, ut scelere solvamur.

32. Quonam igitur pacto probari potest insidias Miloni fecisse Clodium? Satis est in illa quidem tam audaci, tam nefaria belua docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum, *cui bono fuerit*, in his personis valeat, etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi saepe parvo. Atqui Milone interfecto Clodius haec adsequebatur, non modo ut praetor esset non eo consule, quo sceleris nihil facere posset, sed etiam ut iis consulibus praetor esset, quibus si non adiuvantibus, at coniventibus certe speraret posse se eludere in illis suis cogitatis furoribus: cuius illi conatus, ut ipse ratiocinabatur, nec, si cuperent, reprimere possent, quum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur, et, si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi corroboratam iam vetustate audaciam. **33.** An vero, iudices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini? vestrae peregrinantur aures neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges, si leges nominandae sunt ac non faces urbis, pestes rei publicae, fuerit impositurus nobis omnibus atque inusturus? Exhibe, quaeso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum vestrarum,

quod te aiunt eripuisse e domo et ex mediis armis turbaque nocturna tamquam Palladium sustulisse, ut praeclarum videlicet munus atque instrumentum tribunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses. Atque per .... An huius ille legis, quam Clodius a se inventam gloriatur, mentionem facere ausus esset vivo Milone, non dicam consule? De nostrum enim omnium ..... non audeo totum dicere. Videte quid ea vitii lex habitura fuerit, cuius periculosa etiam reprehensio est. Et aspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, quum omnibus omnia minabatur. Movet me quippe lumen curiae! XIII. Quid? tu me tibi iratum, Sexte, putas, cuius tu inimicissimum multo crudelius etiam poenitus es, quam erat humanitatis meae postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver eiecisti domo, tu in publicum abiecisti, tu spoliatum imaginibus, exsequiis, pompa, laudatione, infelicissimis lignis semiustilatum, nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. Qua re etsi nefarie fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo.

34. [*Audistis*, *iudices*, *quantum Clodii inter*]fuerit occidi Milonem: convertite animos nunc vicissim ad Milonem. Quid Milonis intererat interfici Clodium? Quid erat cur Milo non dicam admitteret, sed optaret? — Obstabat in spe consulatus Miloni Clodius. — At eo repugnante fiebat, immo vero eo fiebat magis, nec me suffragatore meliore utebatur quam Clodio. Valebat apud vos, iudices, Milonis erga me remque publicam meritorum memoria, valebant preces et lacrimae nostrae, quibus ego tum vos mirifice moveri sentiebam, sed plus multo valebat periculorum impendentium timor. Quis enim erat civium qui sibi solutam P. Clodii praeturam sine maximo rerum novarum metu proponeret? Solutam autem fore videbatis, nisi esset is consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem unum esse quum sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo se metu, periculo rem publicam liberare? At nunc, Clodio remoto, usitatis iam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam: singularis illa et huic uni concessa gloria, quae cotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, iam

Clodii morte cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem metueretis: hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem perennem gloriae suae perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio labefactari non poterat, mortuo denique temptari coeptus est. Non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni. 35. At valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fuit ultor iniuriae, poenitor doloris sui. Quid? si haec non dico maiora fuerunt in Clodio quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc? quid vultis amplius? Quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiem suae gloriae, praeter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? Ille erat ut odisset primum defensorem salutis meae, deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum, postremo etiam accusatorem suum: reus enim Milonis lege Plotia fuit Clodius, quoad vixit. Quo tandem animo hoc tyrannum illum tulisse creditis? quantum odium illius et in homine iniusto quam etiam iustum fuisse?

XIV. 36. Reliquum est ut iam illum natura ipsius consuetudoque defendat, hunc autem haec eadem coarguant. Nihil per vim umquam Clodius, omnia per vim Milo. Quid? ego, iudices, quum maerentibus vobis urbe cessi, iudiciumne timui? non servos, non arma, non vim? Quae fuisset igitur iusta causa restituendi mei, nisi fuisset iniusta eiiciendi? Diem mihi, credo, dixerat, multam irrogarat, actionem perduellionis intenderat, et mihi videlicet in causa aut mala aut mea, non et praeclarissima et vestra, iudicium timendum fuit. Servorum et egentium civium et facinorosorum armis meos cives, meis consiliis periculisque servatos, pro me obiici nolui. 37. Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen et ornamentum rei publicae, paene interfici servorum manu, quum mihi adesset: qua in turba C. Vibienus senator, vir optimus, cum hoc quum esset una, ita est mulcatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius postea sica illa, quam a Catilina acceperat, conquievit? Haec intentata nobis est, huic ego vos obiici pro me non sum passus, haec insidiata Pompeio est, haec istam Appiam, monimentum sui nominis, nece Papirii cruentavit, haec, haec eadem longo intervallo conversa rursus est in me: nuper quidem, ut scitis, me ad re-

giam paene confecit. 38. Quid simile Milonis? cuius vis omnis haec semper fuit, ne P. Clodius quum in iudicium detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret. Quem si interficere voluisset, quantae quotiens occasiones, quam praeclarae fuerunt! Potuitne, quum domum ac deos penates suos illo oppugnante defenderet, iure se ulcisci? potuitne civi egregio et viro fortissimo, P. Sestio, collega suo, vulnerato? potuitne Q. Fabricio, viro optimo, quum de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissima in foro caede facta? potuitne L. Caecilii, iustissimi fortissimique praetoris, oppugnata domo? potuitne illo die, quum est lata lex de me? quum totius Italiae concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam libens agnovisset, ut, etiam si id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret? XV. 39. At quod erat tempus? Clarissimus et fortissimus consul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator senatus, defensor vestrae voluntatis, patronus publici consensus, restitutor salutis meae: septem praetores, octo tribuni plebei, illius adversarii, defensores mei: Cn. Pompeius, auctor et dux mei reditus, illius hostis, cuius sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam et ornatissimam secutus est, qui populum Romanum est cohortatus: qui quum de me decretum Capuae fecisset, ipse cunctae Italiae cupienti et eius fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent: omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei, quem qui tum interemisset, non de impunitate eius, sed de praemiis cogitaretur. 40. Tamen se Milo continuit et P. Clodium in iudicium bis, ad vim numquam vocavit. Quid? privato Milone et reo ad populum accusante P. Clodio, quum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est, quae tum non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit? Nuper vero quum M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset gravissimamque adolescens nobilissimus rei publicae partem fortissime suscepisset, atque illam beluam, iudicii laqueos declinantem, iam irretitam teneret, qui locus, quod tempus illud, di immortales, fuit! quum se ille fugiens in scalarum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nulla sua

invidia, M. vero Antonii maxima gloria? 41. Quid? comitiis in campo quotiens potestas fuit! quum ille in saepta irrupisset, gladios destringendos, lapides iaciendos curavisset, dein subito vultu Milonis perterritus fugeret ad Tiberim, vos et omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute sua liberet.

XVI. Quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querella? quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus, hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis non dubitavit occidere? 42. praesertim, iudices, quum honoris amplissimi contentio et dies comitiorum subesset, quo quidem tempore — scio enim quam timida sit ambitio quantaque et quam sollicita sit cupiditas consulatus — omnia, non modo quae reprehendi palam, sed etiam obscure quae cogitari possunt, timemus, rumorem, fabulam falsam, fictam, levem perhorrescimus, ora omnium atque oculos intuemur. Nihil est enim tam molle, tam tenerum, tam aut fragile aut flexibile quam voluntas erga nos sensusque civium, qui non modo improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in recte factis saepe fastidiunt. 43. Hunc igitur diem campi speratum atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus et facinus prae se ferens et confitens, ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? Quam hoc non credibile in hoc! quam idem in Clodio non dubitandum quin se ille interfecto Milone regnaturum putaret! Quid? quod caput est, audaciae, iudices, quis ignorat maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem? In utro igitur haec fuit? in Milone, qui etiam nunc reus est facti aut praeclari aut certe necessarii, an in Clodio, qui ita iudicia poenamque contempserat, ut eum nihil delectaret quod aut per naturam fas esset aut per leges liceret?

44. Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? Te, Q. Petili, appello, optimum et fortissimum civem: te, M. Cato, testor, quos mihi divina quaedam sors dedit iudices. Vos ex M. Favonio audistis Clodium sibi dixisse et audistis vivo Clodio periturum Milonem triduo. Post diem tertium gesta res est quam dixerat. Quum ille non dubitarit aperire quid cogitaret, vos potestis dubitare quid fecerit? XVII. 45. Quem

ad modum igitur eum dies non fefellit? Dixi equidem modo. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse negotii nihil erat. Vidit necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso quo est profectus die. Itaque antevertit. At quo die? quo, ut ante dixi, fuit insanissima contio ab ipsius mercennario tribuno plebis concitata: quem diem ille, quam contionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus approperaret, numquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi: Miloni manendi nulla facultas, exeundi non causa solum, sed etiam necessitas fuit. Quid? si, ut ille scivit, Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit? 46. Primum quaero qui id scire potuerit? quod vos idem in Clodio quaerere non potestis. Ut enim neminem alium nisi T. Patinam, familiarissimum suum, rogasset, scire potuit illo ipso die Lanuvii a dictatore Milone prodi flaminem necesse esse. Sed erant permulti alii, ex quibus id facillime scire posset: omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quaesivit? Quaesierit sane: videte quid vobis largiar: servum etiam, ut Q. Arrius, meus amicus, dixit, corruperit. Legite testimonia testium vestrorum. Dixit C. Causinius Scola, Interamnas, familiarissimus et idem comes Clodii, cuius iam pridem testimonio Clodius eadem hora Interamnae fuerat et Romae, P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse, sed subito ei esse nuntiatum Cyrum architectum esse mortuum, itaque repente Romam constituisse proficisci. Dixit hoc comes item P. Clodii, C. Clodius. XVIII. 47. Videte, iudices, quantae res his testimoniis sint confectae. Primum certe liberatur Milo non eo consilio profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio: quippe, si ille obvius ei futurus omnino non erat. Deinde — non enim video cur non meum quoque agam negotium — scitis, iudices, fuisse qui in hac rogatione suadenda dicerent Milonis manu caedem esse factam, consilio vero maioris alicuius. Me videlicet latronem ac sicarium abiecti homines et perditi describebant. Iacent suis testibus ii, qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro audisset, fuisse rediturum. Respiravi, liberatus sum: non vereor ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse. 48. Nunc persequar cetera. Nam occurrit illud:

igitur ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus. Si quidem exiturus ad caedem e villa non fuisset. Video enim illum, qui dicatur de Cyri morte nuntiasse, non id nuntiasse, sed Milonem appropinquare. Nam quid de Cyro nuntiaret, quem Clodius Roma proficiscens reliquerat morientem? Una fui, testamentum [Cyri] simul obsignavi cum Clodio: testamentum autem palam fecerat et illum heredem et me scripserat. Quem pridie hora tertia animam efflantem reliquisset, eum mortuum postridie hora decima denique ei nuntiabatur? XIX. 49. Age, sit ita factum: quae causa cur Romam properaret? cur in noctem se coniiceret? Quid adferebat causam festinationis? Quod heres erat? Primum erat nihil cur properato opus esset: deinde si quid esset, quid tandem erat quod ea nocte consequi posset, amitteret autem, si postridie Romam mane venisset? Atque ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potius quam expetendus fuit, sic Miloni, quum insidiator esset, si illum ad urbem nocte accessurum sciebat, subsidendum atque exspectandum fuit. 50. Noctu, insidioso et pleno latronum in loco occidisset: nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum etiam confitentem volunt. Sustinuisset hoc crimen primum ipse ille latronum occultator et receptor locus, tum neque muta solitudo indicasset neque caeca nox ostendisset Milonem: deinde ibi multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi haec etiam timentes in suspitionem caderent, tota denique rea citaretur Etruria. 51. Atque illo die certe Aricia rediens devertit Clodius ad Albanum. Quod ut sciret Milo illum Ariciae fuisse, suspicari tamen debuit eum, etiam si Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quae viam tangeret, deversurum. Cur neque ante occurrit, ne ille in villa resideret, nec eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus esset?

Video adhuc constare, iudices, omnia, Miloni etiam utile fuisse Clodium vivere, illi ad ea, quae concupierat, optatissimum interitum Milonis: odium fuisse illius in hunc acerbissimum, nullum huius in illum: consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda, huius tantum in repellenda: 52. mortem ab illo denuntiatam Miloni et praedicatam palam, nihil umquam

auditum ex Milone: profectionis huius diem illi notum, reditus illius huic ignotum fuisse: huius iter necessarium, illius etiam potius alienum: hunc prae se tulisse se illo die Roma exiturum, illum eo die se dissimulasse rediturum: hunc nullius rei mutasse consilium, illum causam mutandi consilii finxisse: huic, si insidiaretur, noctem prope urbem exspectandam, illi, etiam si hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum.

XX. 53. Videamus nunc id, quod caput est, locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. Id vero, iudices, etiam dubitandum et diutius cogitandum est? Ante fundum Clodii, quo in fundo propter insanas illas substructiones facile hominum mille versabantur valentium, edito adversarii atque excelso loco superiorem se fore putarat Milo, et ob eam rem eum locum ad pugnam potissimum elegerat? an in eo loco est potius exspectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur ipsa, iudices, quae semper valet plurimum. 54. Si haec non gesta audiretis, sed picta videretis, tamen appareret uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali, quum alter veheretur in raeda paenulatus, una sederet uxor ..... Quid horum non impeditissimum? vestitus an vehiculum an comes? quid minus promptum ad pugnam, quum paenula irretitus, raeda impeditus, uxore paene constrictus esset? Videte nunc illum, primum egredientem e villa, subito: cur? vesperi: quid necesse est? tarde: qui convenit, praesertim id temporis? Devertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret? sciebat in Alsiensi esse: villam ut perspiceret? miliens in ea fuerat. Quid ergo erat? mora et tergiversatio: dum hic veniret, locum relinquere noluit.

XXI. 55. Age nunc iter expediti latronis cum Milonis impedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore, tum sine ea: numquam nisi in raeda, tum in equo: comites Graeculi, quocumque ibat, etiam quum in castra Etrusca properabat: tum nugarum in comitatu nihil. Milo, qui numquam tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat et ancillarum greges. Ille, qui semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas duceret, tum neminem, nisi ut virum a viro le-

ctum esse diceres. Cur igitur victus est? Quia non semper viator a latrone, non numquam etiam latro a viatore occiditur: quia, quamquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros. 56. Nec vero sic erat umquam non paratus Milo contra illum, ut non satis fere esset paratus. Semper ille et quantum interesset P. Clodii se perire et quanto illi odio esset et quantum ille auderet cogitabat. Quam ob rem vitam suam, quam maximis praemiis propositam et paene addictam sciebat, numquam in periculum sine praesidio et sine custodia proiiciebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum Martemque communem, qui saepe spoliantem iam et exsultantem evertit et perculit ab abiecto: adde inscitiam pransi, poti, oscitantis ducis, qui quum a tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de eius extremis comitibus cogitavit, in quos incensos ira vitamque domini desperantes quum incidisset, haesit in iis poenis, quas ab eo servi fideles pro domini vita expetiverunt. 57. Cur igitur eos manu misit? Metuebat scilicet ne indicaretur, ne dolorem perferre non possent, ne tormentis cogerentur occisum esse a servis Milonis in Appia via P. Clodium confiteri. Quid opus est tortore? quid quaeris? Occideritne? occidit. Iure an iniuria? nihil ad tortorem: facti enim in eculeo quaestio est, iuris in iudicio. XXII. Quod igitur in causa quaerendum est, id agamus hic: quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu vero cur miserit, si id potius quaeris, quam cur parum amplis adfecerit praemiis, nescis inimici factum reprehendere. 58. Dixit enim hic idem, qui omnia semper constanter et fortiter, M. Cato, et dixit in turbulenta contione, quae tamen huius auctoritate placata est, non libertate solum, sed etiam omnibus praemiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim praemium satis magnum est tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? Etsi id quidem non tanti est, quam quod propter eosdem non sanguine et vulneribus suis crudelissimi inimici mentem oculosque satiavit. Quos nisi manu misisset, tormentis etiam dedendi fuerunt conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. Hic vero nihil habet in his malis quod minus moleste ferat, quam, etiam si quid ipsi accidat,

esse tamen illis meritum praemium persolutum. 59. Sed quaestiones urgent Milonem, quae sunt habitae nunc in atrio Libertatis. Quibusnam de servis? rogas? de P. Clodii. Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius. Unde? ab Appio. Di boni! quid potest agi severius? De servis nulla lege quaestio est in dominum nisi de incestu, ut fuit in Clodium. Proxime deos accessit Clodius, propius quam tum, quum ad ipsos penetrarat, cuius de morte tamquam de caerimoniis violatis quaeritur. Sed tamen maiores nostri in dominum de servo quaeri noluerunt, non quia non posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum esse et domini morte ipsa tristius. In reum de servo accusatoris quum quaeritur, verum inveniri potest? 60. Age vero, quae erat aut qualis quaestio? Heus tu, Rufio, verbi causa, cave sis mentiaris. Clodius insidias fecit Miloni? Fecit. Certa crux. Nullas fecit. Sperata libertas. Quid hac quaestione certius? Subito abrepti in quaestionem tamen separantur a ceteris et in arcas coniiciuntur, ne quis cum iis colloqui possit. Hi centum dies penes accusatorem quum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt. Quid hac quaestione dici potest integrius, quid incorruptius?

XXIII. 61. Quod si nondum satis cernitis, quum res ipsa tot tam claris argumentis signisque luceat, pura mente atque integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum Romam revertisse, recordamini, per deos immortales! quae fuerit celeritas reditus eius, qui ingressus in forum ardente curia, quae magnitudo animi, qui vultus, quae oratio. Neque vero se populo solum, sed etiam senatui commisit, neque senatui modo, sed etiam publicis praesidiis et armis, neque his tantum, verum etiam eius potestati, cui senatus totam rem publicam, omnem Italiae pubem, cuncta populi Romani arma commiserat: cui numquam se hic profecto tradidisset, nisi causae suae confideret, praesertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, non nulla credenti. Magna vis est conscientiae, iudices, et magna in utramque partem, ut neque timeant qui nihil commiserint et poenam semper ante oculos versari putent qui peccarint. 62. Neque vero sine ratione certa causa Mi-

lonis semper a senatu probata est. Videbant enim sapientissimi homines facti rationem, praesentiam animi, defensionis constantiam. An vero obliti estis, iudices, recenti illo nuntio necis Clodianae non modo inimicorum Milonis sermones et opiniones, sed non nullorum etiam imperitorum? Negabant eum Romam esse rediturum. 63. Sive enim illud animo irato ac percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut aequo animo patria careret, quum sanguine inimici explesset odium suum: sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum fortem virum quin, quum suo periculo salutem populo Romano attulisset, cederet aequo animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam, vobis haec fruenda relinqueret, quae ipse servasset. Multi etiam Catilinam atque illa portenta loquebantur: Erumpet, occupabit aliquem locum, bellum patriae faciet. Miseros interdum cives optime de re publica meritos, in quibus homines non modo res praeclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias suspicantur! 64. Ergo illa falsa fuerunt, quae certe vera exstitissent, si Milo admisisset aliquid quod non posset honeste vereque defendere.

XXIV. Quid? quae postea sunt in eum congesta, quae quemvis etiam mediocrium delictorum conscientia perculissent, ut sustinuit, di immortales! sustinuit? immo vero ut contempsit ac pro nihilo putavit, quae neque maximo animo nocens neque innocens nisi fortissimus vir negligere potuisset! Scutorum, gladiorum, ferramentorum pilorumque etiam multitudo deprehendi posse indicabatur: nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse dicebant in quo Miloni conducta non esset domus: arma in villam Ocriculanam devecta Tiberi, domus in clivo Capitolino scutis referta, plena omnia malleolorum ad urbis incendia comparatorum, haec non delata solum, sed paene credita nec ante repudiata sunt quam quaesita. 65. Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompeii, sed dicam, ut sentio, iudices. Nimis multa audire coguntur neque aliter facere possunt ii, quibus tota commissa est res publica. Quin etiam fuit audiendus popa Licinius nescio qui de Circo maximo, servos Milonis

apud se ebrios factos sibi confessos esse de interficiendo Pompeio coniurasse, deinde postea se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompeio in hortos nuntiavit, arcessor in primis: de amicorum sententia rem defert ad senatum. Non poteram in illius mei patriaeque custodis tanta suspitione non metu exanimari, sed mirabar tamen credi popae, confessionem servorum audiri, vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiatoris probari. 66. Verum, ut intelligo, cavebat magis Pompeius quam timebat, non ea solum, quae timenda erant, sed omnia, ne vos aliquid timeretis. Oppugnata domus C. Caesaris, clarissimi et fortissimi viri, per multas noctis horas nuntiabatur. Nemo audierat tam celebri loco, nemo senserat: tamen audiebatur. Non poteram Cn. Pompeium, praestantissima virtute virum, timidum suspicari: diligentiam tota re publica suscepta nimiam nullam putabam. Frequentissimo senatu nuper in Capitolio senator inventus est qui Milonem cum telo esse diceret. Nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vita talis et civis et viri fidem non faciebat, ut eo tacente res ipsa loqueretur. XXV. 67. Omnia falsa atque insidiose ficta comperta sunt. Quum tamen, si metuitur etiam nunc Milo, non iam hoc Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei — te enim iam appello et ea voce, ut me exaudire possis — tuas, tuas, inquam, suspitiones perhorrescimus: si Milonem times, si hunc de tua vita nefarie aut nunc cogitare aut molitum aliquando aliquid putas, si Italiae dilectus, ut non nulli conquisitores tui dictitarunt, si haec arma, si Capitolinae cohortes, si excubiae, si vigiliae, si dilecta iuventus, quae tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt, magna in hoc certe vis et incredibilis animus et non unius viri vires atque opes iudicantur, si quidem in hunc unum et praestantissimus dux electus et tota res publica armata est. 68. Sed quis non intelligit omnes tibi rei publicae partes aegras et labantes, ut eas his armis sanares et confirmares, esse commissas? Quod si locus Miloni datus esset, probasset profecto tibi ipsi, neminem umquam hominem homini cariorem fuisse quam te sibi: nullum se umquam periculum pro tua

dignitate fugisse, cum ipsa illa taeterrima peste se saepissime pro tua gloria contendisse: tribunatum suum ad salutem meam, quae tibi carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum: se a te postea defensum in periculo capitis, adiutum in petitione praeturae: duos se habere semper amicissimos sperasse, te tuo beneficio, me suo. Quae si non probaret, si tibi ita penitus inhaesisset ista suspitio, nullo ut evelli modo posset, si denique Italia a dilectu, urbs ab armis sine Milonis clade numquam esset conquietura, ne ille haud dubitans cessisset patria, is qui ita natus est et ita consuevit, te, Magne, tamen antestaretur, quod nunc etiam facit. XXVI. 69. Vide quam sit varia vitae commutabilisque ratio, quam vaga volubilisque fortuna, quantae infidelitates in amicis, quam ad tempus aptae simulationes, quantae in periculis fugae proximorum, quantae timiditates. Erit, erit illud profecto tempus et illucescet aliquando ille dies, quum tu salutaribus, ut spero, rebus tuis, sed fortasse motu aliquo communium temporum, qui quam crebro accidat experti scire debemus, et amicissimi benevolentiam et gravissimi hominis fidem et unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres. 70. Quamquam quis hoc credat, Cn. Pompeium, iuris publici, moris maiorum, rei denique publicae peritissimum, quum senatus ei commiserit, ut videret NE QUID RES PUBLICA DETRIMENTI CAPERET: quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt etiam nullis armis datis: hunc exercitu, hunc dilectu dato, iudicium exspectaturum fuisse in eius consiliis vindicandis, qui vi iudicia ipsa tolleret? Satis iudicatum est a Pompeio, satis, falso ista conferri in Milonem, qui legem tulit qua, ut ego sentio, Milonem absolvi a vobis oporteret, ut omnes confitentur, liceret. 71. Quod vero in illo loco atque illis publicorum praesidiorum copiis circumfusus sedet, satis declarat se non terrorem inferre vobis — quid enim minus illo dignum quam cogere, ut vos eum condemnetis, in quem animum advertere ipse et more maiorum et suo iure posset? —, sed praesidio esse, ut intelligatis contra hesternam illam contionem licere vobis quod sentiatis libere iudicare.

XXVII. 72. Nec vero me, iudices, Clodianum crimen movet, nec tam sum demens tamque vestri sensus ignarus atque

expers, ut nesciam quid de morte Clodii sentiatis. De qua, si iam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impune Miloni palam clamare ac mentiri gloriose liceret: Occidi, occidi, non Sp. Maelium, qui annona levanda iacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem videbatur, in suspitionem incidit regni appetendi, non Ti. Gracchum, qui collegae magistratum per seditionem abrogavit, quorum interfectores impleverunt orbem terrarum nominis sui gloria, sed eum — auderet enim dicere, quum patriam periculo suo liberasset—, cuius nefandum adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimae feminae comprehenderunt: 73. eum, cuius supplicio senatus sollemnes religiones expiandas saepe censuit: eum, quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus iuratus se quaestionibus habitis dixit comperisse: eum, qui civem, quem senatus, quem populus Romanus, quem omnes gentes urbis ac vitae civium conservatorem iudicarant, servorum armis exterminavit: eum, qui regna dedit, ademit, orbem terrarum quibuscum voluit partitus est: eum, qui plurimis caedibus in foro factis singulari virtute et gloria civem domum vi et armis compulit: eum, cui nihil umquam nefas fuit nec in facinore nec in libidine, eum, qui aedem Nympharum incendit, ut memoriam publicam recensionis tabulis publicis impressam exstingueret: 74. eum denique, cui iam nulla lex erat, nullum civile ius, nulli possessionum termini, qui non calumnia litium, non iniustis vindiciis ac sacramentis alienos fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat: qui non solum Etruscos — eos enim penitus contempserat —, sed hunc P. Varium, fortissimum atque optimum civem, iudicem nostrum, pellere possessionibus armis castrisque conatus est, qui cum architectis et decempedis villas multorum hortosque peragrabat, qui Ianiculo et Alpibus spem possessionum terminarat suarum, qui quum ab equite Romano splendido et forti, M. Paconio, non impetrasset, ut sibi insulam in lacu Prilio venderet, repente lintribus in eam insulam materiem, calcem, caementa, arma convexit dominoque trans ripam inspectante non dubitavit exstruere aedificium in alieno: 75. qui huic T. Furfanio, cui viro? di immortales! — quid enim ego de mulier-

cula Scantia, quid de adolescente P. Apinio dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessissent —: sed ausum esse Furfanio dicere, si sibi pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum eius illaturum, qua invidia huic esset tali viro conflagrandum: qui Appium fratrem, hominem mihi coniunctum fidissima gratia, absentem de possessione fundi deiecit: qui parietem sic per vestibulum sororis instituit ducere, sic agere fundamenta, ut sororem non modo vestibulo privaret, sed omni aditu et limine.

XXVIII. 76. Quamquam haec quidem iam tolerabilia videbantur, etsi aequabiliter in rem publicam, in privatos, in longinquos, in propinquos, in alienos, in suos irruebat, sed nescio quo modo iam usu obduruerat et percalluerat civitatis incredibilis patientia. Quae vero aderant iam et impendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis aut ferre? Imperium ille si nactus esset, omitto socios, exteras nationes, reges, tetrarchas: vota enim faceretis, ut in eos se potius immitteret quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias: pecunias dico? a liberis, medius fidius, et a coniugibus vestris numquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset. Fingi haec putatis, quae patent, quae nota sunt omnibus, quae tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rem publicam resque privatas omnium possideret? 77. Quam ob rem si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius: Adeste, quaeso, atque audite, cives: P. Clodium interfeci, eius furores, quos nullis iam legibus, nullis iudiciis frenare poteramus, hoc ferro et hac dextera a cervicibus vestris reppuli, per me ut unum ius, aequitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent, esset vero timendum, quonam modo id ferret civitas! Nunc enim quis est qui non probet, qui non laudet, qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimum rei publicae profuisse, maxima laetitia populum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes adfecisse et dicat et sentiat? Non queo vetera illa populi Romani gaudia quanta fuerint iudicare: multas tamen iam summorum imperatorum clarissimas victorias aetas nostra vidit, quarum nulla

neque tam diuturnam attulit laetitiam nec tantam. 78. Mandate hoc memoriae, iudices. Spero multa vos liberosque vestros in re publica bona esse visuros: in iis singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio nihil eorum vos visuros fuisse. In spem maximam et, quem ad modum confido, verissimam sumus adducti, hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro consule, compressa hominum licentia, cupiditatibus fractis, legibus et iudiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis est igitur tam demens qui hoc P. Clodio vivo contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quae tenetis, privata atque vestra, dominante homine furioso quod ius perpetuae possessionis habere potuissent?

XXIX. Non timeo, iudices, ne odio inimicitiarum mearum inflammatus libentius haec in illum evomere videar quam verius. Etenim etsi praecipuum esse debebat, tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio paene aequaliter versaretur odium meum. Non potest dici satis, ne cogitari quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii fuerit. 79. Quin sic attendite, iudices. Nempe haec est quaestio de interitu P. Clodii. Fingite animis — liberae sunt enim nostrae cogitationes et quae volunt sic intuentur, ut ea cernimus, quae videmus —, fingite igitur cogitatione imaginem huius condicionis meae: si possim efficere ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit ..... Quid vultu extimuistis? quonam modo ille vos vivus adficeret, quos mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pompeius, qui ea virtute ac fortuna est, ut ea potuerit semper, quae nemo praeter illum, si is, inquam, potuisset aut quaestionem de morte P. Clodii ferre aut ipsum ab inferis excitare, utrum putatis potius facturum fuisse? Etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis evocare, propter rem publicam non fecisset. Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis, et de eius nece lata quaestio est, qui si eadem lege reviviscere posset, lata lex numquam esset. Huius ergo interfector si esset, in confitendo ab iisne poenam timeret, quos liberavisset? 80. Graeci homines deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quae ego vidi Athenis! quae aliis in urbibus Grae-

ciae! quas res divinas talibus institutas viris! quos cantus, quae carmina! prope ad immortalitatis et religionem et memoriam consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem non modo honoribus nullis adficietis, sed etiam ad supplicium rapi patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, et magno animo et libenter fecisse se libertatis omnium causa, quod esset ei non confitendum modo, verum etiam praedicandum. XXX. 81. Etenim si id non negat, ex quo nihil petit nisi ut ignoscatur, dubitaret id fateri, ex quo etiam praemia laudis essent petenda? nisi vero gratius putat esse vobis sui se capitis quam vestri defensorem fuisse, quum praesertim in ea confessione, si grati esse velletis, honores adsequeretur amplissimos. Si factum vobis non probaretur — quamquam qui poterat salus sua cuiquam non probari? — sed tamen si minus fortissimi viri virtus civibus grata cecidisset, magno animo constantique cederet ex ingrata civitate. Nam quid esset ingratius quam laetari ceteros, lugere eum solum, propter quem ceteri laetarentur? 82. Quamquam hoc animo semper omnes fuimus in patriae proditoribus opprimendis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque et invidiam nostram putaremus. Nam quae mihi ipsi tribuenda laus esset, quum tantum in consulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem, si id, quod conabar, sine maximis dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? Quae mulier sceleratum ac perniciosum civem interficere non auderet, si periculum non timeret? Proposita invidia, morte, poena qui nihilo segnius rem publicam defendit, is vir vere putandus est. Populi grati est praemiis adficere bene meritos de re publica cives, viri fortis ne suppliciis quidem moveri ut fortiter fecisse poeniteat. 83. Quam ob rem uteretur eadem confessione T. Annius, qua Ahala, qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua nosmet ipsi, et, si grata res publica esset, laetaretur: si ingrata, tamen in gravi fortuna conscientia sua niteretur.

Sed huius beneficii gratiam, iudices, fortuna populi Romani et vestra felicitas et di immortales sibi deberi putant. Nec vero quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam vim esse ducit numenve divinum, quem neque imperii no-

stri magnitudo neque sol ille nec caeli signorumque motus nec vicissitudines rerum atque ordines movent neque, id quod maximum est, maiorum sapientia, qui sacra, qui caerimonias, qui auspicia et ipsi sanctissime coluerunt et nobis suis posteris prodiderunt. XXXI. 84. Est, est profecto illa vis, neque in his corporibus atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam quod vigeat et sentiat, et non inest in hoc tanto naturae tam praeclaro motu. Nisi forte idcirco non putant, quia non apparet nec cernitur, proinde quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua haec ipsa agimus ac dicimus, videre aut plane qualis aut ubi sit sentire possimus. Ea vis igitur ipsa, quae saepe incredibiles huic urbi felicitates atque opes attulit, illam perniciem exstinxit ac sustulit, cui primum mentem iniecit, ut vi irritare ferroque lacessere fortissimum virum auderet vinceretur que ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et licentiam sempiternam. 85. Non est humano consilio, ne mediocri quidem, iudices, deorum immortalium cura res illa perfecta. Religiones mehercule ipsae, quae illam beluam cadere viderunt, commosse se videntur et ius in illo suum retinuisse. Vos enim iam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque obtestor, vosque, Albanorum obrutae arae, sacrorum populi Romani sociae et aequales, quae ille praeceps amentia caesis prostratisque sanctissimis lucis substructionum insanis molibus oppresserat: vestrae tum, arae, vestrae religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat: tuque ex tuo edito monte, Latiaris sancte Iuppiter, cuius ille lacus, nemora finesque saepe omni nefario stupro et scelere macularat, aliquando ad eum poeniendum oculos aperuisti: vobis illae, vobis vestro in conspectu serae, sed iustae tamen et debitae poenae solutae sunt. 86. Nisi forte hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante ipsum sacrarium Bonae deae, quod est in fundo T. Sestii Galli, in primis honesti et ornati adolescentis, ante ipsam, inquam, Bonam deam, quum proelium commisisset, primum illud vulnus acciperet, quo taeterrimam mortem obiret, ut non absolutus iudicio illo nefario videretur, sed ad hanc insignem poenam reservatus. XXXII. Nec vero non eadem ira deorum hanc eius satellitibus

iniecit amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu atque ludis, sine exsequiis, sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, oblitus cruore et luto, spoliatus illius supremi diei celebritate cui cedere inimici etiam solent, ambureretur abiectus. Non fuisse credo fas clarissimorum virorum formas illi taeterrimo parricidae aliquid decoris adferre, neque ullo in loco potius mortem eius lacerari quam in quo esset vita damnata.

87. Dura, medius fidius, mihi iam Fortuna populi Romani et crudelis videbatur, quae tot annos illum in hanc rem publicam insultare pateretur. Polluerat stupro sanctissimas religiones, senatus gravissima decreta perfregerat, pecunia se a iudicibus palam redemerat, vexarat in tribunatu senatum, omnium ordinum consensu pro salute rei publicae gesta resciderat, me patria expulerat, bona diripuerat, domum incenderat, liberos, coniugem meam vexarat, Cn. Pompeio nefarium bellum indixerat, magistratuum privatorumque caedes effecerat, domum mei fratris incenderat, vastarat Etruriam, multos sedibus ac fortunis eiecerat: instabat, urgebat: capere eius amentiam civitas, Italia, provinciae, regna non poterant: incidebantur iam domi leges, quae nos servis nostris addicerent: nihil erat cuiusquam, quod quidem ille adamasset, quod non hoc anno suum fore putaret. 88. Obstabat eius cogitationibus nemo praeter Milonem. Illum ipsum, qui obstare poterat, novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur: Caesaris potentiam suam esse dicebat: bonorum animos in meo casu contempserat: Milo unus urgebat.

XXXIII. Hic di immortales, ut supra dixi, mentem illi perdito ac furioso dederunt, ut huic faceret insidias. Aliter perire pestis illa non potuit: numquam illum res publica suo iure esset ulta. Senatus, credo, praetorem eum circumscripsisset. Ne quum solebat quidem id facere, in privato eodem hoc aliquid profecerat. 89. An consules in praetore coërcendo fortes fuissent? Primum Milone occiso habuisset suos consules: deinde quis in eo praetore consul fortis esset, per quem tribunum virtutem consularem crudelissime vexatam esse meminisset? Oppressisset omnia, possideret, teneret: lege nova, quae est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis, servos nostros libertos suos fecisset: po-

stremo, nisi eum di immortales in eam mentem impulissent, ut homo effeminatus fortissimum virum conaretur occidere, hodie rem publicam nullam haberetis. **90.** An ille praetor, ille vero consul, si modo haec templa atque ipsa moenia stare eo vivo tam diu et consulatum eius exspectare potuissent, ille denique vivus mali nihil fecisset, qui mortuus uno ex suis satellitibus [Sex. Clodio] duce curiam incenderit? Quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? Templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo populo concessam uni ordini, inflammari, exscindi, funestari? neque id fieri a multitudine imperita, quamquam esset miserum id ipsum, sed ab uno? Qui quum tantum ausus sit ustor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? In curiam potissimum abiecit, ut eam mortuus incenderet, quam vivus everterat. **91.** Et sunt qui de via Appia querantur, taceant de curia, et qui ab eo spirante forum pu tent potuisse defendi, cuius non restiterit cadaveri curia! Excitate, excitate ipsum, si potestis, a mortuis. Frangetis impetum vivi, cuius vix sustinetis furias insepulti? Nisi vero sustinuistis eos, qui cum facibus ad curiam cucurrerunt, cum falcibus ad Castoris, cum gladiis toto foro volitarunt. Caedi vidistis populum Romanum, contionem gladiis disturbari, quum audiretur silentio M. Caelius, tribunus plebis, vir et in re publica fortissimus et in suscepta causa firmissimus et bonorum voluntati et auctoritati senatus deditus et in hac Milonis sive invidia sive fortuna singulari divina et incredibili fide.

XXXIV. **92.** Sed iam satis multa de causa: extra causam etiam nimis fortasse multa. Quid restat nisi ut orem obtesterque vos, iudices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat, ego etiam repugnante hoc et imploro et exposco? Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrimam aspexistis Milonis, si vultum semper eumdem, si vocem, si orationem stabilem ac non mutatam videtis, hoc minus ei parcere: haud scio an multo sit etiam adiuvandus magis. Etenim si in gladiatoriis pugnis et infimi generis hominum condicione atque fortuna timidos atque supplices

et ut vivere liceat obsecrantes etiam odisse solemus, fortes et animosos et se acriter ipsos morti offerentes servare cupimus, eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant, quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus? 93. Me quidem, iudices, exanimant et interimunt hae voces Milonis, quas audio adsidue et quibus intersum cotidie. Valeant, inquit, valeant cives mei: sint incolumes, sint florentes, sint beati: stet haec urbs praeclara mihique patria carissima, quoquo modo erit merita de me: tranquilla re publica mei cives, quoniam mihi cum illis non licet, sine me ipsi, sed propter me tamen perfruantur: ego cedam atque abibo: si mihi bona re publica frui non licuerit, at carebo mala, et quam primum tetigero bene moratam et liberam civitatem, in ea conquiescam. 94. O frustra, inquit, mihi suscepti labores! o spes fallaces et cogitationes inanes meae! Ego quum tribunus plebis re publica oppressa me senatui dedissem, quem exstinctum acceperam, equitibus Romanis, quorum vires erant debiles, bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abiecerant, mihi umquam bonorum praesidium defuturum putarem? ego quum te — mecum enim saepissime loquitur — patriae reddidissem, mihi putarem in patria non futurum locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti sumus? ubi equites Romani illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipiorum? ubi Italiae voces? ubi denique tua illa, M. Tulli, quae plurimis fuit auxilio, vox atque defensio? mihine ea soli, qui pro te totiens morti me obtuli, nihil potest opitulari?

XXXV. 95. Nec vero haec, iudices, ut ego nunc, flens, sed hoc eodem loquitur vultu quo videtis. Negat enim se, negat ingratis civibus fecisse quae fecerit, timidis et omnia circumspicientibus pericula non negat. Plebem et infimam multitudinem, quae P. Clodio duce fortunis vestris imminebat, eam, quo tutior esset vestra vita, se fecisse commemorat ut non modo virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deliniret, nec timet ne, quum plebem muneribus placarit, vos non conciliarit meritis in rem publicam singularibus. Senatus erga se benevolentiam temporibus his ipsis saepe esse perspectam, vestras vero et vestrorum ordinum

occursationes, studia, sermones, quemcumque cursum fortuna dederit, se secum ablaturum esse dicit. 96 Meminit etiam sibi vocem praeconis modo defuisse, quam minime desiderarit, populi vero cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se consulem declaratum: nunc denique, si haec contra se sint futura, sibi facinoris suspitionem, non facti crimen obstare. Addit haec, quae certe vera sunt, fortes et sapientes viros non tam praemia sequi solere recte factorum quam ipsa recte facta: se nihil in vita nisi praeclarissime fecisse, si quidem nihil sit praestabilius viro quam periculis patriam liberare: beatos esse, quibus ea res honori fuerit a suis civibus, 97. nec tamen eos miseros, qui beneficio cives suos vicerint: sed tamen ex omnibus praemiis virtutis, si esset habenda ratio praemiorum, amplissimum esse praemium gloriam: esse hanc unam, quae brevitatem vitae posteritatis memoria consolaretur, quae efficeret ut absentes adessemus, mortui viveremus: hanc denique esse cuius gradibus etiam in caelum homines viderentur ascendere. 98. De me, inquit, semper populus Romanus, semper omnes gentes loquentur, nulla umquam obmutescet vetustas. Quin hoc tempore ipso, quum omnes a meis inimicis faces invidiae meae subiiciantur, tamen omni in hominum coetu gratiis agendis et gratulationibus habendis et omni sermone celebramur. Omitto Etruriae festos et actos et institutos dies: centesima lux est haec ab interitu P. Clodii et, opinor, altera: qua fines imperii populi Romani sunt, ea non solum fama iam de illo, sed etiam laetitia peragravit. Quam ob rem ubi corpus hoc sit non, inquit, laboro, quoniam omnibus in terris et iam versatur et semper habitabit nominis mei gloria.

XXXVI. 99. Haec tu mecum saepe his absentibus, sed iisdem audientibus haec ego tecum, Milo: Te quidem, quum isto animo es, satis laudare non possum, sed, quo est illa magis divina virtus, eo maiore a te dolore divellor. Nec vero, si mihi eriperis, reliqua est illa tamen ad consolandum querella, ut his irasci possim, a quibus tantum vulnus accepero. Non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissimi, non male aliquando de me meriti, sed semper optime. Nullum umquam, iudices, mihi tantum dolorem inuretis — etsi

quis potest esse tantus? — sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar quanti me semper feceritis. Quae si vos cepit oblivio aut si in me aliquid offendistis, cur non id meo capite potius luitur quam Milonis? Praeclare enim vixero, si quid mihi acciderit prius quam hoc tantum mali videro. 100. Nunc me una consolatio sustentat, quod tibi, T. Anni, nullum a me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium pro te appetivi, ego meum saepe corpus et vitam obieci armis inimicorum tuorum, ego me plurimis pro te supplicem abieci, bona, fortunas meas ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli: hoc denique ipso die, si quae vis est parata, si quae dimicatio capitis futura, deposco. Quid iam restat? quid habeo quod faciam pro tuis in me meritis nisi ut eam fortunam, quaecumque erit tua, ducam meam? Non recuso, non abnuo, vosque obsecro, iudices, ut vestra beneficia, quae in me contulistis, aut in huius salute augeatis aut in eiusdem exitio occasura esse videatis.

XXXVII. 101. His lacrimis non movetur Milo — est quodam incredibili robore animi —, sed exsilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus: mortem naturae finem esse, non poenam. Sed hic ea mente, qua natus est: quid vos, iudices? quo tandem animo eritis? Memoriam Milonis retinebitis, ipsum eiicietis? et erit dignior locus in terris ullus qui hanc virtutem excipiat quam hic, qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro re publica sanguinem effudistis: vos in viri et in civis invicti periculo appello, centuriones, vosque, milites: vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis et huic iudicio praesidentibus haec tanta virtus ex hac urbe expelletur, exterminabitur, proiicietur? 102. O me miserum, o me infelicem! Revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos, ego te in patria per eosdem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Quinte frater, qui nunc abes, consorti mecum temporum illorum? mene non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? At in qua causa non potuisse? quae est grata gentibus ..... non potuisse? iis, qui maxime P. Clodii

morte acquierunt: quo deprecante? me. 103. Quodnam ego concepi tantum scelus aut quod in me tantum facinus admisi, iudices, quum illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli, exstinxi? Omnes in me meosque redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse voluistis? an ut inspectante me expellerentur ii, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, acerbiorem mihi pati reditum esse, quam fuerit ille ipse discessus. Nam qui possum putare me restitutum esse, si distrahar ab iis, per quos restitutus sum?

XXXVIII. Utinam di immortales fecissent — pace tua, patria, dixerim: metuo enim ne scelerate dicam in te quod pro Milone dicam pie — utinam P. Clodius non modo viveret, sed etiam praetor, consul, dictator esset potius quam hoc spectaculum viderem! 104. O di immortales! fortem et a vobis, iudices, conservandum virum! Minime, minime, inquit. Immo vero poenas ille debitas luerit: nos subeamus, si ita necesse est, non debitas. Hicine vir patriae natus usquam nisi in patria morietur, aut, si forte, pro patria? huius vos animi monumenta retinebitis, corporis in Italia nullum sepulcrum esse patiemini? hunc sua quisquam sententia ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum a vobis ad se vocabunt? 105. O terram illam beatam, quae hunc virum exceperit: hanc ingratam, si eiecerit: miseram, si amiserit! Sed finis sit: neque enim prae lacrimis iam loqui possum, et hic se lacrimis defendi vetat. Vos oro obtestorque, iudices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, iustitiam, fidem, mihi credite, is maxime probabit, qui in iudicibus legendis optimum et sapientissimum et fortissimum quemque elegit.

M. TULLII CICERONIS
PRO M. MARCELLO ORATIO.

ARGUMENTUM.

M. Claudius Marcellus, M. filius, consul anno p. u. c. 703. cum Ser. Sulpicio Rufo iis rebus omnibus, quas C. Caesar, quum esset in Gallia, a senatu postulavit, sese opposuerat eiusque consilia secus etiam ac voluit collega eius impediverat, ut neque C. Caesari imperium prorogaretur neque eius absentis ratio comitiis consularibus haberetur neque colonis, quos C. Caesar Novum Comum deduxerat, ius suum maneret, quibus rebus omnibus vehementer C. Caesaris animus offensus erat, vide M. Ciceronis *ep. ad familiares* lib. VIII. ep. 8. eiusdem *ep. ad Atticum* lib. V. ep. 11. Hirtii *de bello Gallico* lib. VIII. c. 53. Appiani *bellum civile* lib. VI. c. 25 sq. Plutarchi *vit. Caesaris* c. 29. eiusdem *vit. Pompeii* c. 58. Exorto autem ipso civili bello Cn. Pompeii castra secutus in acie Pharsalica contra Caesarem pugnaverat. Post Mytilenas se contulerat, ut otiosus litteris operam navaret, qua de re conferas Ciceronis *Brutum* c. 71. §. 250. tum Senecae *consol. ad Helv.* c. 9. Frustra amici eius reditum ut ei concederet a C. Caesare flagitaverunt, v. Ciceronis *ep. ad familiares* lib. IV. ep. 1. et. 8. Post quum Caesar ex Africa redisset anno p. u. c. 708., C. Marcellus, M. Marcelli frater, reditum fratri ab eo impetravit. Fecerat enim hoc senatus, ut, quum a L. Pisone mentio esset facta de Marcello et quum C. Marcellus se ad Caesaris pedes abiecisset, cunctus consurgeret et ad Caesarem supplex accederet. Hic dies M. Ciceroni ita pulcher visus erat, ut speciem aliquam videretur videre quasi reviviscentis rei publicae. Itaque quum omnes fere ante eum rogati sententiam gratias Caesari egissent, ipse quoque Cicero pluribus verbis egit Caesari gratias, qua de re conferas ipsum in *ep. ad familiares* lib. IV. ep. 4. §. 3 sq., quam actionem gratiarum, qua diuturno in senatu silentio finem fecerat, postea conscripsit orator, ut fere solebat facere, conscriptamque edidit. Nec videtur ullo modo dubitari posse quin haec ipsa, quae infra legitur, oratio ea ipsa gratiarum actio sit, quae non solum multis grammaticorum locis et notationibus laudatur, verum etiam ipsa auctoritatem Tullianae eloquentiae videtur prae se ferre. — M. autem Marcellus diutius Mytilenis moratus sequente demum anno iter Romam paravit, quo in itinêre quum Piraeeum venisset, a P. Magio Cilone interfectus atque a Ser. Sulpicio Rufo, qui eius collega in consulatu fuerat, in gymnasio Academico sepultus est, vid. Ciceronis *ep. ad familiares* lib. V. ep. 42. cl. Ciceronis *ep. ad Atticum* lib. XIII. ep. 10. §. 3.

I. 1. Diuturni silentii, patres conscripti, quo eram his temporibus usus, non timore aliquo, sed partim dolore, partim verecundia finem hodiernus dies attulit, idemque initium quae vellem quaeque sentirem meo pristino more dicendi. Tantam enim mansuetudinem, tam inusitatam inauditamque clementiam, tantum in summa potestate omnium rerum modum, tam denique incredibilem sapientiam ac paene divinam tacitus praeterire nullo modo possum. 2. M. enim Marcello vobis, patres conscripti, reique publicae reddito, non illius solum, sed etiam meam vocem et auctoritatem vobis et rei publicae conservatam ac restitutam puto. Dolebam enim, patres conscripti, et vehementer angebar, [quum viderem] virum talem, qui in eadem causa esset, in qua ego fuissem, non in eadem esse fortuna, nec mihi persuadere poteram nec fas esse ducebam versari me in nostro vetere curriculo illo aemulo atque imitatore studiorum ac laborum meorum quasi quodam socio a me et comite distracto. Ergo et mihi meae pristinae vitae consuetudinem, C. Caesar, interclusam aperuisti et his omnibus ad bene de omni re publica sperandum quasi signum aliquod sustulisti. 3. Intellectum est enim mihi quidem in multis et maxime in me ipso, sed paullo ante in omnibus, quum M. Marcellum senatui reique publicae concessisti, commemoratis praesertim offensionibus, te auctoritatem huius ordinis dignitatemque rei publicae tuis vel doloribus vel suspitionibus anteferre. Ille quidem fructum omnis ante actae vitae hodierno die maximum cepit, quum summo consensu senatus tum [praeterea] iudicio tuo gravissimo et maximo. Ex quo profecto intelligis quanta in dato beneficio sit laus, quum in accepto sit tanta gloria. Est vero fortunatus ille, cuius ex salute non minor paene ad omnes quam ad ipsum ventura sit laetitia pervenerit: 4. quod quidem ei merito atque optimo iure contigit. Quis enim est illo aut nobilitate aut probitate aut optimarum artium studio aut innocentia aut ullo laudis genere praestantior?

II. Nullius tantum flumen est ingenii, nullius dicendi aut scribendi tanta vis, tanta copia, quae non dicam exornare, sed enarrare, C. Caesar, res tuas gestas possit. Tamen adfirmo et hoc pace dicam tua, nullam in his laudem esse am-

pliorem quam eam, quam hodierno die consecutus es. 5. Soleo saepe ante oculos ponere idque libenter crebris usurpare sermonibus, omnes nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium potentissimorumque populorum, omnes clarissimorum regum res gestas cum tuis nec contentionum magnitudine nec numero proeliorum nec varietate regionum nec celeritate conficiendi nec dissimilitudine bellorum posse conferri, nec vero disiunctissimas terras citius passibus cuiusquam potuisse peragrari, quam tuis non dicam cursibus, sed victoriis lustratae sunt. 6. Quae quidem ego nisi ita magna esse fatear, ut ea vix cuiusquam mens aut cogitatio capere possit, amens sim: sed tamen sunt alia maiora. Nam bellicas laudes solent quidam extenuare verbis easque detrahere ducibus, communicare cum multis, ne propriae sint imperatorum. Et certe in armis militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus multum iuvant, maximam vero partem quasi suo iure Fortuna sibi vindicat et quidquid prospere gestum est, id paene omne ducit suum. 7. At vero huius gloriae, C. Caesar, quam es paullo ante adeptus, socium habes neminem: totum hoc, quantumcumque est, quod certe maximum est, totum est, inquam, tuum. Nihil sibi ex ista laude centurio, nihil praefectus, nihil cohors, nihil turma decerpit: quin etiam illa ipsa rerum humanarum domina, Fortuna, in istius societatem gloriae se non offert, tibi cedit, tuam esse totam et propriam fatetur. Numquam enim temeritas cum sapientia commiscetur neque ad consilium casus admittitur.

III. 8. Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes: sed tamen ea vicisti, quae et naturam et condicionem ut vinci possent habebant. Nulla est enim tanta vis quae non ferro et viribus debilitari frangique possit. Animum vincere, iracundiam cohibere, victoriae temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute praestantem non modo extollere iacentem, sed etiam amplificare eius pristinam dignitatem, haec qui facit, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum deo iudico. 9. Itaque, C. Caesar, bellicae tuae laudes celebrabuntur illae quidem non solum nostris,

sed paene omnium gentium litteris atque linguis, nec ulla umquam aetas de tuis laudibus conticescet: sed tamen eius modi res nescio quo modo etiam quum leguntur, obstrepi clamore militum videntur et tubarum sono. At vero quum aliquid clementer, mansuete, iuste, moderate, sapienter factum, in iracundia praesertim, quae est inimica consilio, et in victoria, quae natura insolens et superba est, audimus aut legimus, quo studio incendimur, non modo in gestis rebus, sed etiam in fictis, ut eos saepe, quos numquam vidimus, diligamus! 10. Te vero, quem praesentem intuemur, cuius mentem sensusque et os cernimus, ut, quidquid belli fortuna reliquum rei publicae fecerit, id esse salvum velis, quibus laudibus efferemus? quibus studiis prosequemur? qua benevolentia complectemur? Parietes, me dius fidius, ut mihi videtur, huius curiae tibi gratias agere gestiunt, quod brevi tempore futura sit illa auctoritas in his maiorum suorum et suis sedibus. IV. Equidem quum C. Marcelli, viri optimi et commemorabili pietate praediti lacrimas modo vobiscum viderem, omnium Marcellorum meum pectus memoriam effudit, quibus tu etiam mortuis M. Marcello conservato dignitatem suam reddidisti nobilissimamque familiam iam ad paucos redactam paene ab interitu vindicasti. 11. Hunc tu igitur diem tuis maximis et innumerabilibus gratulationibus iure antepones. Haec enim res unius est propria C. Caesaris: ceterae duce te gestae magnae illae quidem, sed tamen multo magnoque comitatu. Huius autem rei tu idem es et dux et comes: quae quidem tanta est, ut si ulla tropaeis et monumentis tuis adlatura finem sit aetas — nihil est enim opere aut manu factum, quod non aliquando conficiat et consumat vetustas —, 12. at haec tua iustitia et lenitas animi florescat cotidie magis, ita ut quantum tuis operibus diuturnitas detrahet, tantum adferat laudibus. Et ceteros quidem omnes victores bellorum civilium iam ante aequitate et misericordia viceras: hodierno vero die te ipsum vicisti. Vereor ut hoc, quod dicam, perinde intelligi possit auditum atque ipse cogitans sentio: ipsam victoriam vicisse videris, quum ea, quae illa erat adepta, victis remisisti. Nam quum ipsius victoriae condicione omnes victi occidissemus, clementiae tuae iudicio conservati

sumus. Recte igitur unus invictus es, a quo etiam ipsius victoriae condicio visque devicta est.

V. 13. Atque hoc C. Caesaris iudicium, patres conscripti, quam late pateat attendite: omnes enim, qui ad illa arma fato sumus nescio quo rei publicae misero funestoque compulsi, etsi aliqua culpa tenemur erroris humani, at scelere certe liberati sumus. Nam quum M. Marcellum deprecantibus vobis rei publicae conservavit, me et mihi et item rei publicae, nullo deprecante, reliquos amplissimos viros et sibi ipsos et patriae reddidit: quorum et frequentiam et dignitatem hoc ipso in consessu videtis, non ille hostes induxit in curiam, sed iudicavit a plerisque ignoratione potius et falso atque inani metu quam cupiditate aut crudelitate bellum esse susceptum. 14. Quo quidem in bello semper de pace audiendum putavi semperque dolui non modo pacem, sed etiam orationem civium pacem flagitantium repudiari. Neque enim ego illa nec ulla umquam secutus sum arma civilia semperque mea consilia pacis et togae socia, non belli atque armorum fuerunt. Hominem sum secutus privato consilio, non publico, tantumque apud me grati animi fidelis memoria valuit, ut nulla non modo cupiditate, sed ne spe quidem prudens et sciens tamquam ad interitum ruerem voluntarium. 15. Quod quidem meum consilium minime obscurum fuit. Nam et in hoc ordine integra re multa de pace dixi et in ipso bello eadem etiam cum capitis mei periculo sensi. Ex quo nemo iam erit tam iniustus existimator rerum qui dubitet quae Caesaris de bello voluntas fuerit, quum pacis auctores conservandos statim censuerit, ceteris fuerit iratior. Atque id minus mirum fortasse tum, quum esset incertus exitus et anceps fortuna belli: qui vero victor pacis auctores diligit, is profecto declarat se maluisse non dimicare quam vincere.

VI. 16. Atque huius quidem rei M. Marcello sum testis. Nostri enim sensus ut in pace semper, sic tum etiam in bello congruebant. Quotiens ego eum et quanto cum dolore vidi, quum insolentiam certorum hominum tum etiam ipsius victoriae ferocitatem extimescentem! Quo gratior tua liberalitas, C. Caesar, nobis, qui illa vidimus, debet esse. Non enim iam causae sunt inter se, sed victoriae comparandae. 17. Vidi-

mus tuam victoriam proeliorum exitu terminatam: gladium vagina vacuum in urbe non vidimus. Quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriae, ut dubitare debeat nemo quin multos, si fieri posset, C. Caesar ab inferis excitaret, quoniam ex eadem acie conservat quos potest. Alterius vero partis nihil amplius dicam quam, id quod omnes verebamur, nimis iracundam futuram fuisse victoriam. 18. Quidam enim non modo armatis, sed interdum etiam otiosis minabantur nec quid quisque sensisset, sed ubi fuisset cogitandum esse dicebant: ut mihi quidem videantur di immortales, etiam si poenas a populo Romano ob aliquod delictum expetiverunt, qui civile bellum tantum et tam luctuosum excitaverunt, vel placati iam vel satiati aliquando omnem spem salutis ad clementiam victoris et sapientiam contulisse.

19. Qua re gaude tuo isto tam excellenti bono, et fruere quum fortuna et gloria tum etiam natura et moribus tuis: ex quo quidem maximus est fructus iucunditasque sapienti. Cetera quum tua recordabere, etsi persaepe virtuti, tamen plerumque felicitati tuae gratulabere: de nobis, quos in re publica tecum simul [salvos] esse voluisti, quotiens cogitabis, totiens de maximis tuis beneficiis, totiens de incredibili liberalitate, totiens de singulari sapientia tua cogitabis: quae non modo summa bona, sed nimirum audebo vel sola dicere. Tantus est enim splendor in laude vera, tanta in magnitudine animi et consilii dignitas, ut haec a virtute donata, cetera a fortuna commodata esse videantur. 20. Noli igitur in conservandis bonis viris defetigari, non cupiditate praesertim aliqua aut pravitate lapsis, sed opinione officii stulta fortasse, certe non improba, et specie quadam rei publicae: non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt, contraque summa laus, quod minime timendum fuisse senserunt.

VII. 21. Nunc venio ad gravissimam querellam et atrocissimam suspitionem tuam: quae non tibi ipsi magis quam quum omnibus civibus tum maxime nobis, qui a te conservati sumus, providenda est: quam etsi spero falsam esse, tamen numquam extenuabo verbis. Tua enim cautio nostra cautio est, ut si in alterutro peccandum sit, malim videri nimis timidus quam parum prudens. Sed quisnam est iste tam

demens? De tuisne? — tametsi qui magis sunt tui quam quibus tu salutem insperantibus reddidisti? — an ex hoc numero, qui una tecum fuerunt? Non est credibilis tantus in ullo furor, ut quo duce omnia summa sit adeptus, huius vitam non anteponat suae. An si nihil tui cogitant sceleris, cavendum est ne quid inimici? Qui? omnes enim, qui fuerunt, aut sua pertinacia vitam amiserunt aut tua misericordia retinuerunt, ut aut nulli supersint de inimicis aut qui superfuerunt sint amicissimi. 22. Sed tamen quum in animis hominum tantae latebrae sint et tanti recessus, augeamus sane suspitionem tuam: simul enim augebimus diligentiam. Nam quis est omnium tam ignarus rerum, tam rudis in re publica, tam nihil umquam nec de sua nec de communi salute cogitans qui non intelligat tua salute contineri suam et ex unius tua vita pendere omnium? Equidem de te dies noctesque, ut debeo, cogitans casus dumtaxat humanos et incertos eventus valetudinis et naturae communis fragilitatem extimesco, doleoque, quum res publica immortalis esse debeat, eam in unius mortalis anima consistere. 23. Si vero ad humanos casus incertosque motus valetudinis sceleris etiam accedit insidiarumque consensio, quem deum, si cupiat, posse opitulari rei publicae credamus?

VIII. Omnia sunt excitanda tibi, C. Caesar, uni, quae iacere sentis belli ipsius impetu, quod necesse fuit, perculsa atque prostrata: constituenda iudicia, revocanda fides, comprimendae libidines, propaganda suboles, omnia, quae dilapsa iam diffluxerunt, severis legibus vincienda sunt. 24. Non fuit recusandum in tanto civili bello tantoque animorum ardore et armorum quin quassata res publica, quicumque belli eventus fuisset, multa perderet et ornamenta dignitatis et praesidia stabilitatis suae, multaque uterque dux faceret armatus, quae idem togatus fieri prohibuisset. Quae quidem tibi nunc omnia belli vulnera sananda sunt, quibus praeter te mederi nemo potest. 25. Itaque illam tuam praeclarissimam et sapientissimam vocem invitus audivi: Satis diu vel naturae vixi vel gloriae. Satis, si ita vis, fortasse naturae, addo etiam, si placet, gloriae: at, quod maximum est, patriae certe parum. Qua re omitte istam, quaeso, doctorum

hominum in contemnenda morte prudentiam: noli nostro periculo esse sapiens. Saepe enim venit ad aures meas, te idem istud nimis crebro dicere tibi satis te vixisse. Credo: sed tum id audirem, si tibi soli viveres aut si tibi etiam soli natus esses: nunc, quum omnium salutem civium cunctamque rem publicam res tuae gestae complexae sunt, tantum abes a perfectione maximorum operum, ut fundamenta nondum quae cogitas ieceris. Hic tu modum vitae tuae non salute rei publicae, sed aequitate animi definies? Quid, si istud ne gloriae tuae quidem satis est? cuius te esse avidissimum, quamvis sis sapiens, non negabis. 26. Parumne igitur, inquies, gloriam magnam relinquemus? Immo vero aliis quamvis multis satis, tibi uni parum. Quidquid est enim, quamvis amplum sit, id est certe parum tum, quum est aliquid amplius. Quod si rerum tuarum immortalium, C. Caesar, hic exitus futurus fuit, ut devictis adversariis rem publicam in eo statu relinqueres, in quo nunc est, vide, quaeso, ne tua divina virtus admirationis plus sit habitura quam gloriae: si quidem gloria est illustris ac pervagata magnorum vel in suos vel in patriam vel in omne genus hominum fama meritorum. IX. 27. Haec igitur tibi reliqua pars est: hic restat actus, in hoc elaborandum est, ut rem publicam constituas, eaque tu in primis summa tranquillitate et otio perfruare: tum te, si voles, quum patriae quod debes solveris et naturam ipsam expleveris satietate vivendi, satis diu vixisse dicito. Quid enim est omnino hoc ipsum diu, in quo est aliquid extremum?, quod quum venit, omnis voluptas praeterita pro nihilo est, quia postea nulla est futura. Quamquam iste tuus animus numquam his angustiis, quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit, semper immortalitatis amore flagravit. 28. Nec vero haec tua vita ducenda est, quae corpore et spiritu continetur. Illa, inquam, illa vita est tua, quae vigebit memoria saeculorum omnium, quam posteritas alet, quam ipsa aeternitas semper tuebitur. Huic tu inservias, huic te ostentes oportet, quae quidem quae miretur iam pridem multa habet: nunc etiam quae laudet exspectat. Obstupescent posteri certe imperia, provincias, Rhenum, Oceanum, Nilum, pugnas innumerabiles, incredibiles

victorias, monumenta, munera, triumphos audientes et legentes tuos. 29. Sed nisi haec urbs stabilita tuis consiliis et institutis erit, vagabitur modo tuum nomen longe atque late: sedem stabilem et domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit, magna dissensio, quum alii laudibus ad caelum res tuas gestas efferent, alii fortasse aliquid requirent, idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriae restinxeris, ut illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam iudicibus, qui multis post saeculis de te iudicabunt et quidem haud scio an incorruptius quam nos. Nam et sine amore et sine cupiditate et rursus sine odio et sine invidia iudicabunt. 30. Id autem etiam si tum ad te, ut quidam falso putant, non pertinebit, nunc certe pertinet esse te talem, ut tuas laudes obscuratura nulla umquam sit oblivio.

X. Diversae voluntates civium fuerunt distractaeque sententiae. Non enim consiliis solum et studiis, sed armis etiam et castris dissidebamus: erat enim obscuritas quaedam, erat certamen inter clarissimos duces: multi dubitabant quid optimum esset, multi quid sibi expediret, multi quid deceret, non nulli etiam quid liceret. 31. Perfuncta res publica est hoc misero fatalique bello: vicit is, qui non fortuna inflammaret odium suum, sed bonitate leniret, nec qui omnes, quibus iratus esset, eosdem etiam exsilio aut morte dignos iudicaret. Arma ab aliis posita, ab aliis erepta sunt. Ingratus est iniustusque civis, qui armorum periculo liberatus animum tamen retinet armatum, ut etiam ille melior sit, qui in acie cecidit, qui in causa animam profudit. Quae enim pertinacia quibusdam, eadem aliis constantia videri potest. 32. Sed iam omnis fracta dissensio est armis, exstincta aequitate victoris: restat ut omnes unum velint, qui modo habent aliquid non solum sapientiae, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Caesar, salvo et in ista sententia, qua quum antea tum hodie vel maxime usus es, manente salvi esse non possumus. Quare omnes te, qui haec salva esse volumus, et hortamur et obsecramus, ut vitae tuae et saluti consulas, omnesque tibi, ut pro aliis etiam loquar quod de me ipse sentio, quoniam subesse aliquid putas quod cavendum sit, non modo excu-

bias et custodias, sed etiam laterum nostrorum oppositus et corporum pollicemur.

XI. 33. Sed ut, unde est orsa, in eodem terminetur oratio, maximas tibi omnes gratias agimus, C. Caesar, maiores etiam habemus. Nam omnes idem sentiunt, quod ex omnium precibus et lacrimis sentire potuisti: sed quia non est omnibus stantibus necesse dicere, a me certe dici volunt, cui necesse est quodam modo, et quod fieri decet M. Marcello a te huic ordini populoque Romano et rei publicae reddito, fieri id intelligo. Nam laetari omnes non de unius solum, sed de communi omnium salute sentio. 34. Quod autem summae benevolentiae est, quae mea erga illum omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo et amantissimo fratri, praeter eum quidem cederem nemini, quum id sollicitudine, cura, labore tam diu praestiterim, quam diu est de illius salute dubitatum, certe hoc tempore magnis curis, molestiis, doloribus liberatus praestare debeo. Itaque, C. Caesar, sic tibi gratias ago, ut omnibus me rebus a te non conservato solum, sed etiam ornato, tamen ad tua in me unum innumerabilia merita, quod fieri iam posse non arbitrabar, maximus hoc tuo facto cumulus accesserit.

M. TULLII CICERONIS
PRO Q. LIGARIO ORATIO.

ARGUMENTUM.

Q. Ligarius ante, quam bellum civile inter C. Caesarem et Cn. Pompeium ortum est, C. Considium Longum pro praetore legatus in provinciam Africam secutus erat. Is decedens de provincia sua reliquerat in Africa Q. Ligarium eumque provinciae praefecerat. Quum interea bellum civile exortum esset, qui in ea provincia partibus Cn. Pompeii studuerunt, flagitaverunt a Q. Ligario, ut ipse quoque bellum adversus C. Caesarem susciperet Pompeioque provinciam conservaret. Quum is tamen nullo se implicari negotio passus esset, P. Attius Varus, quem contra C. Caesarem militantem in agro Piceno ad Auximum

cohortes, quas ducebat, deseruerant, in Africam venit et imperium adripuit. Qui quum paucis ante annis ex praetura eam provinciam obtinuisset, facile dilectu habito duas legiones effecit. Quam ob rem quum L. Aelius Tubero, cui ex senatus consulto sorte ea provincia obtigisset, in Africam veniret, ut provinciam adiret, a P. Varo exclusus est eique ne hoc quidem permissum, ut infirmum filium exponeret atque aquam hauriret, qua in re gerenda P. Varus Q. Ligarii, qui legatus in provincia remanserat, opera usus est. L. Aelius quum esset exclusus Africa cum filio suo in Macedoniam se contulerat atque in Cn. Pompeii castra pervenerat, post autem pugna Pharsalica commissa veniam a C. Caesare impetraverat. Q. Ligarius interea una cum C. Considio filio proelio ad Thapsum facto in potestatem Caesaris apud Adrumetum pervenerat, qui eum concessa vita solum vertere iussit. Anno p. u. c. 708. quum fratres Q. Ligarii id conarentur efficere, ut fratri reditum C. Caesar concederet, ne id impetrarent, a P. Aelio Tuberone filio apud C. Caesarem dictatorem Q. Ligarius de maiestate, ut videtur, accusatus est, conferas Quinctiliani *instit. orat.* lib. XI. c. 1. §. 80. et *Digestor.* lib. I. t. 2. fr. 2. §. 46. Eum hac ipsa oratione, quae infra legitur, una cum C. Pansa M. Cicero ita defendit, ut C. Caesar eum crimine liberaret reditumque concederet.

I. 1. Novum crimen, C. Caesar, et ante hunc diem non auditum propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in Africa fuisse, idque C. Pansa, praestanti vir ingenio, fretus fortasse familiaritate ea, quae est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque quo me vertam nescio. Paratus enim veneram, quum tu id neque per te scires neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione tua ad hominis miseri salutem abuterer. Sed quoniam diligentia inimici investigatum est quod latebat, confitendum est, opinor, praesertim quum meus necessarius Pansa fecerit, ut id integrum iam non esset, omissaque controversia omnis oratio ad misericordiam tuam conferenda est, qua plurimi sunt conservati, quum a te non liberationem culpae, sed errati veniam impetravissent. 2. Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum, sed tamen hoc confitentem, se in ea parte fuisse, qua te, qua virum omni laude dignum, patrem tuum. Itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse est, quam Ligarii ullam culpam reprehendatis.

Q. enim Ligarius, quum esset nulla belli suspitio, legatus in Africam cum C. Considio profectus est: qua in legatione et civibus et sociis ita se probavit, ut decedens Considius

provincia satis facere hominibus non posset, si quemquam alium provinciae praefecisset. Itaque Ligarius, quum diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus: cui sic praefuit in pace, ut et civibus et sociis gratissima esset eius integritas ac fides. 3. Bellum subito exarsit, quod qui erant in Africa ante audierunt geri quam parari. Quo audito partim cupiditate inconsiderata, partim caeco quodam timore primo salutis, post etiam studii sui quaerebant aliquem ducem, quum Ligarius, domum spectans, ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. Interim P. Attius Varus, qui praetor Africam obtinuerat, Uticam venit. Ad eum statim concursum est. Atque ille non mediocri cupiditate adripuit imperium, si illud imperium esse potuit, quod ad privatum clamore multitudinis imperitae, nullo publico consilio deferebatur. 4. Itaque Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere, paullum adventu Vari conquievit. II. Adhuc, C. Caesar, Q. Ligarius omni culpa vacat. Domo est egressus non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspitionem belli: legatus in pace profectus est: in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certe animum tuum non debet offendere: num igitur remansio? Multo minus. Nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio necessitatem etiam honestam. Ergo haec duo tempora carent crimine: unum, quum est legatus profectus, alterum, quum efflagitatus a provincia praepositus Africae est. 5. Tertium tempus est, quod post adventum Vari in Africa restitit, quod si est criminosum, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille, si potuisset illinc ullo modo evadere, Uticae quam Romae, cum P. Attio quam cum concordissimis fratribus, cum alienis esse quam cum suis maluisset? Quum ipsa legatio plena desiderii ac sollicitudinis fuisset propter incredibilem quemdam fratrum amorem, hic aequo animo esse potuit belli discidio distractus a fratribus?

6. Nullum igitur habes, Caesar, adhuc in Q. Ligario signum alienae a te voluntatis: cuius ego causam animadverte, quaeso, qua fide defendam: prodo meam. O clementiam admirabilem atque omnium laude, praedicatione, litteris

monumentisque decorandam! Quum M. Cicero apud te defendit alium in ea voluntate non fuisse, in qua se ipsum confitetur fuisse, nec tuas tacitas cogitationes extimescit nec quid tibi de alio audienti de se ipso occurrat reformidat. III. Vide quam non reformidem: vide quanta lux liberalitatis et sapientiae tuae mihi apud te dicenti oboriatur: quantum potero, voce contendam, ut populus hoc Romanus exaudiat: 7. suscepto bello, Caesar, gesto etiam ex parte magna, nulla vi coactus, iudicio ac voluntate ad ea arma profectus sum, quae erant sumpta contra te. Apud quem igitur hoc dico? Nempe apud eum, qui, quum hoc sciret, tamen me, ante quam vidit, rei publicae reddidit: qui ad me ex Aegypto litteras misit, ut essem idem qui fuissem: qui, quum ipse imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse me alterum passus est: a quo hoc ipso C. Pansa mihi hunc nuntium perferente concessos fasces laureatos tenui, quoad tenendos putavi: qui mihi tum denique se salutem putavit reddere, si eam nullis spoliatam ornamentis dedisset. 8. Vide, quaeso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubitem, de Ligarii non audeam confiteri. Atque haec propterea de me dixi, ut mihi Tubero, quum de se eadem dicerem, ignosceret: cuius ego industriae gloriaeque faveo vel propter propinquam cognationem, vel quod eius ingenio studiisque delector, vel quod laudem adolescentis propinqui existimo etiam ad meum aliquem fructum redundare. 9. Sed hoc quaero: Quis putat esse crimen fuisse in Africa? Nempe is, qui et ipse in eadem Africa esse voluit et prohibitum se a Ligario queritur, et certe contra ipsum Caesarem est congressus armatus. Quid enim, Tubero, tuus ille destrictus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quae tua mens, oculi, manus, ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Nimis urgeo. commoveri videtur adolescens: ad me revertar: iisdem in armis fui. IV. 10. Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut quod hic potest nos possemus? Quorum igitur impunitas, Caesar, tuae clementiae laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te acuet oratio? Atque in hac causa non nihil equidem, Tubero, etiam tuam, sed multo magis patris tui prudentiam desidero, quod homo quum ingenio

tum etiam doctrina excellens genus hoc causae quod esset non viderit. Nam si vidisset, quovis profecto quam isto modo a te agi maluisset.

Arguis fatentem. Non est satis. Accusas eum, qui causam habet aut, ut ego dico, meliorem quam tu aut, ut tu vis, parem. 11. Haec admirabilia, sed prodigii simile est, quod dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur. Hoc egit civis Romanus ante te nemo: externi isti mores usque ad sanguinem incitari solent odio aut levium Graecorum aut immanium barbarorum. Nam quid agis aliud? ut Romae ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho, avunculo, ne cum eius filio, consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? Num est? num potest magis carere his omnibus quam caret? Italia prohibetur, exsulat. Non tu ergo eum patria privare, qua caret, sed vita vis. 12. At istud ne apud eum quidem dictatorem, qui omnes, quos oderat, morte multabat, quisquam egit isto modo. Ipse iubebat occidi nullo postulante, praemiis etiam invitabat: quae tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot annis post, quem tu nunc crudelem esse vis, vindicata est. V. Ego vero istud non postulo, inquies. Ita mehercule existimo, Tubero. Novi enim te, novi patrem, novi domum nomenque vestrum: studia generis ac familiae vestrae virtutis, humanitatis, doctrinae, plurimarum artium atque optimarum nota mihi sunt omnia. 13. Itaque certo scio vos non petere sanguinem, sed parum attenditis. Res enim eo spectat, ut ea poena, in qua adhuc Q. Ligarius est, non videamini esse contenti. Quae est igitur alia praeter mortem? Si enim est in exsilio, sicuti est, quid amplius postulatis? An, ne ignoscatur? Hoc vero multo acerbius multoque est durius. Quod nos [domi] petimus precibus, lacrimis, strati ad pedes, non tam nostrae causae fidentes quam huius humanitati, id ne impetremus oppugnabis, et in nostrum fletum irrumpes, et nos iacentes ad pedes supplicum voce prohibebis? 14. Si, quum hoc domi faceremus, quod et fecimus et, ut spero, non frustra fecimus, tu repente irruisses et clamare coepisses: C. Caesar, cave ignoscas, cave te fratrum pro fratris salute obsecrantium misereat, nonne om-

nem humanitatem exuisses? Quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id a te in foro oppugnari? et in tali miseria multorum perfugium misericordiae tollere? Dicam plane, Caesar, quod sentio. **15.** Si in hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quam tu per te, per te, inquam, obtines — intelligo quid loquar —, acerbissimo luctu redundaret ista victoria. Quam multi enim essent de victoribus qui te crudelem esse vellent, quum etiam de victis reperiantur! quam multi qui quum a te ignosci nemini vellent, impedirent clementiam tuam, quum etiam hi, quibus ipse ignovisti, nolint te esse in alios misericordem! **16.** Quod si probare Caesari possemus in Africa Ligarium omnino non fuisse, si honesto et misericordi mendacio saluti civi calamitoso esse vellemus, tamen hominis non esset, in tanto discrimine et periculo civis refellere et redarguere nostrum mendacium, et, si esset alicuius, eius certe non esset, qui in eadem causa et fortuna fuisset. Sed tamen aliud est errare Caesarem nolle, aliud nolle misereri. Tunc diceres: Caesar, cave credas: fuit in Africa, tulit arma contra te. Nunc quid dicis? Cave ignoscas. Haec nec hominis nec ad hominem vox est, qua qui apud te, C. Caesar, utitur, suam citius abiiciet humanitatem quam extorquebit tuam.

VI. **17.** Ac primus aditus et postulatio Tuberonis haec, ut opinor, fuit: velle se de Q. Ligarii scelere dicere. Non dubito quin admiratus sis, vel quod de nullo alio quisquam, vel quod is, qui in eadem causa fuisset, vel quidnam novi sceleris adferret. Scelus tu illud vocas, Tubero? Cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit. Alii errorem appellant, alii timorem: qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam: qui gravissime, temeritatem: scelus praeter te adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium et verum nomen nostri mali quaeritur, fatalis quaedam calamitas incidisse videtur et improvidas hominum mentes occupavisse, ut nemo mirari debeat humana consilia divina necessitate esse superata. **18.** Liceat esse miseros: quamquam hoc victore esse non possumus. Sed non loquor de nobis: de illis loquor, qui occiderunt. Fuerint cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces: sceleris vero crimine, furoris, parricidii liceat Cn. Pompeio mor-

tuo, liceat multis aliis carere. Quando hoc quisquam ex te, Caesar, audivit, aut tua quid aliud arma voluerunt nisi a te contumeliam propulsare? Quid egit tuus invictus exercitus, nisi ut suum ius tueretur et dignitatem tuam? Quid? tu, quum pacem esse cupiebas, idne agebas, ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civibus conveniret? 19. Mihi vero, Caesar, tua in me maxima merita tanta certe non viderentur, si me ut sceleratum a te conservatum putarem. Quo modo autem tu de re publica bene meritus esses, quum tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Caesar, initio, non bellum, neque hostile odium, sed civile discidium, utrisque cupientibus rem publicam salvam, sed partim consiliis, partim studiis a communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat paene par, non par fortasse eorum, qui sequebantur: causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte quod probari posset: nunc melior ea iudicanda est, quam etiam di adiuverunt. Cognita vero clementia tua quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo nisi armatus?.

VII. 20. Sed ut omittam communem causam, veniamus ad nostram. Utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligarium ex Africa exire an vos in Africam non venire? Poteramusne, inquies, quum senatus censuisset? Si me consulis, nullo modo. Sed tamen Ligarium senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, quum parere senatui necesse erat: vos tunc paruistis, quum paruit nemo, qui noluit. Reprehendo igitur? Minime vero. Neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiae, disciplinae. Sed hoc non concedo, ut, quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in aliis reprehendatis. 21. Tuberonis sors coniecta est ex senatus consulto, quum ipse non adesset, morbo etiam impediretur. Statuerat excusare. Haec ego novi propter omnes necessitudines, quae mihi sunt cum L. Tuberone: domi una eruditi, militiae contubernales, post adfines, in omni denique vita familiares: magnum etiam vinculum, quod iisdem studiis semper usi sumus. Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse: sed ita quidam agebat, ita rei publicae sanctissimum nomen opponebat, ut, etiam si aliter senti-

ret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere non posset. 22. Cessit auctoritati amplissimi viri vel potius paruit. Una est profectus cum iis, quorum erat una causa: tardius iter fecit: itaque in Africam venit iam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur vel ira potius. Nam si crimen est illum voluisse, non minus magnum est vos Africam, arcem omnium provinciarum, natam ad bellum contra hanc urbem gerundum, obtinere voluisse quam aliquem se maluisse. Atque is tamen aliquis Ligarius non fuit. Varus imperium se habere dicebat: fasces certe habebat. 23. Sed quoquo modo se illud habet, haec querella vestra, Tubero, quid valet? Recepti in provinciam non sumus. Quid, si essetis? Caesarine eam tradituri fuissetis an contra Caesarem retenturi? VIII. Vide quid licentiae, Caesar, nobis tua liberalitas det vel potius audaciae. Si responderit Tubero, Africam, quo senatus eum sorsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse, non dubitabo apud ipsum te, cuius id eum facere interfuit, gravissimis verbis eius consilium reprehendere. Non enim, si tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. 24. Sed iam hoc totum omitto, non tam propter id, ne offendam tuas patientissimas aures, quam ne Tubero quod numquam cogitavit facturus fuisse videatur. Veniebatis igitur in Africam, provinciam unam ex omnibus huic victoriae maxime infestam, in qua erat rex potentissimus, inimicus huic causae, aliena voluntas conventus firmi atque magni. Quaero: quid facturi fuistis? quamquam quid facturi fueritis dubitem, quum videam quid feceritis? Prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere et prohibiti summa cum iniuria. 25. Quo modo id tulistis? acceptae iniuriae querellam ad quem detulistis? Nempe ad eum, cuius auctoritatem secuti in societatem belli veneratis. Quod si Caesaris causa in provinciam veniebatis, ad eum profecto exclusi provincia venissetis. Venistis ad Pompeium. Quae est ergo apud Caesarem querella, quum eum accusetis, a quo queramini prohibitos esse vos contra Caesarem gerere bellum? Atque in hoc quidem vel cum mendacio, si vultis, gloriemini per me licet, vos provinciam fuisse Caesari tradituros. Etiam si a Varo et a quibusdam aliis prohibiti estis, ego tamen confitebor culpam esse Ligarii.

qui vos tantae laudis occasione privaverit. IX. 26. Sed vide, quaeso, Caesar, constantiam ornatissimi viri L. Tuberonis, quam ego, quamvis ipse probarem, ut probo, tamen non commemorarem, nisi a te cognovissem in primis eam virtutem solere laudari. Quae fuit igitur umquam in ullo homine tanta constantia? constantiam dico? nescio an melius patientiam possim dicere. Quotus enim istud quisque fecisset, ut, a quibus in dissensione civili non esset receptus, esset etiam cum crudelitate reiectus, ad eos ipsos rediret? Magni cuiusdam animi atque eius viri est, quem de suscepta causa propositaque sententia nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum possit depellere. 27. Ut enim cetera paria Tuberoni cum Varo fuissent, honos, nobilitas, splendor, ingenium, quae nequaquam fuerunt, hoc certe praecipuum Tuberonis fuit, quod iusto cum imperio ex senatus consulto in provinciam suam venerat. Hinc prohibitus non ad Caesarem, ne iratus, non domum, ne iners, non in aliquam regionem, ne condemnare causam illam, quam secutus erat, videretur: in Macedoniam ad Cn. Pompeii castra venit, in eam ipsam causam, a qua erat reiectus iniuria. 28. Quid? quum ista res nihil commovisset eius animum, ad quem veneratis, languidiore, credo, studio in causa fuistis: tantum modo in praesidiis eratis, animi vero a causa abhorrebant: an, ut fit in civilibus bellis . . . . . . nec in vobis magis quam in reliquis? omnes enim vincendi studio tenebamur. Pacis equidem semper auctor fui, sed tum sero: erat enim amentis, quum aciem videres, pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere volebamus: tu certe praecipue, qui in eum locum veneras, ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses. Quamquam, ut nunc se res habet, non dubito quin hanc salutem anteponas illi victoriae. X. 29. Haec ego non dicerem, Tubero, si aut vos constantiae vestrae aut Caesarem beneficii sui poeniteret. Nunc quaero utrum vestras iniurias an rei publicae persequamini: si rei publicae, quid de vestra in illa causa perseverantia respondebitis? si vestras, videte ne erretis, qui Caesarem vestris inimicis iratum fore putetis, quum ignoverit suis.

Itaque num tibi videor in causa Ligarii esse occupatus? num de eius facto dicere? Quidquid dixi, ad unam summam

referri volo vel humanitatis vel clementiae vel misericordiae. 30. Causas, Caesar, egi multas equidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum, certe numquam hoc modo: Ignoscite, iudices: erravit, lapsus est, non putavit: si umquam posthac. Ad parentem sic agi solet, ad iudices: Non fecit, non cogitavit: falsi testes, fictum crimen. Dic te, Caesar, de facto Ligarii iudicem esse: quibus in praesidiis fuerit quaere: taceo, ne haec quidem colligo, quae fortasse valerent etiam apud iudicem: Legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in eo ipso non acerbus, iam est totus animo ac studio tuus. Ad iudicem sic agi solet, sed ego apud parentem loquor: Erravit, temere fecit, poenitet: ad clementiam tuam confugio, delicti veniam peto, ut ignoscatur oro. Si nemo impetravit, adroganter: si plurimi, tu idem fer opem, qui spem dedisti. 31. An sperandi Ligario causa non sit, quum mihi apud te locus sit etiam pro altero deprecandi? Quamquam nec in hac oratione spes est posita causae nec in eorum studiis, qui a te pro Ligario petunt, tui necessarii. XI. Vidi enim et cognovi quid maxime spectares, quum pro alicuius salute multi laborarent: causas apud te rogantium gratiosiores esse quam vultus, neque te spectare quam tuus esset necessarius is, qui te oraret, sed quam illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi videantur interdum, qui tua liberalitate fruuntur, quam tu ipse, qui illis tam multa concedas, sed video tamen apud te causas, ut dixi, valere plus quam preces, ab iisque te moveri maxime, quorum iustissimum videas dolorem in petendo.

32. In Q. Ligario conservando multis tu quidem gratum facies necessariis tuis, sed hoc, quaeso, considera, quod soles. Possum fortissimos viros, Sabinos, tibi probatissimos, totumque agrum Sabinum, florem Italiae ac robur rei publicae, proponere. Nosti optimos homines. Animadverte horum omnium maestitiam et dolorem: huius T. Brocchi, de quo non dubito quid existimes, lacrimas squaloremque ipsius et filii vides. 33. Quid de fratribus dicam? Noli, Caesar, putare de unius capite nos agere. Aut tres tibi Ligarii retinendi in civitate sunt aut tres ex civitate exterminandi. Nam

quodvis exsilium his est optatius quam patria, quam domus, quam di penates, uno illo exsulante. Si fraterne, si pie, si cum dolore faciunt, moveant te horum lacrimae, moveat pietas, moveat germanitas: valeat tua vox illa, quae vicit. Te enim dicere audiebamus nos omnes adversarios putare, nisi qui nobiscum essent: te omnes, qui contra te non essent, tuos. Videsne igitur hunc splendorem omnium, hanc Brocchorum domum, hunc L. Marcium, C. Caesetium, L. Corfidium, hos omnes equites Romanos, qui adsunt veste mutata, non solum notos tibi, verum etiam probatos viros, qui tecum fuerunt? Atque his irascebamur, hos requirebamus, his non nulli etiam minabantur. Conserva igitur tuis suos, ut, quem ad modum cetera, quae dicta sunt a te, sic hoc verissimum reperiatur. XII. 34. Quod si penitus perspicere posses concordiam Ligariorum, omnes fratres tecum iudicares fuisse. An potest quisquam dubitare quin, si Q. Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia fuisset futurus, in qua fratres fuerunt? Quis est qui horum consensum conspirantem et paene conflatum in hac prope aequalitate fraterna non noverit? qui hoc non sentiat, quidvis prius futurum fuisse, quam ut hi fratres diversas sententias fortunasque sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt: tempestate abreptus est unus, qui si consilio id fecisset, esset eorum similis, quos tu tamen salvos esse voluisti. 35. Sed ierit ad bellum, dissenserit non a te solum, verum etiam a fratribus: hi te orant tui. Equidem, quum tuis omnibus negotiis interessem, memoria teneo qualis T. Ligarius quaestor urbanus fuerit erga te et dignitatem tuam. Sed parum est me hoc meminisse, spero etiam te, qui oblivisci nihil soles nisi iniurias, quoniam hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de huius illo quaestorio officio, etiam de aliis quibusdam quaestoribus reminiscentem, recordari. 36. Hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud — neque enim haec divinabat —, nisi ut eum tui studiosum et bonum virum iudicares, nunc a te supplex fratris salutem petit: quam huius admonitus officio quum utrisque his dederis, tres fratres optimos et integerrimos non solum sibi ipsos neque his tot ac talibus viris neque nobis necessariis suis, sed etiam rei

publicae condonaveris. 37. Fac igitur, quod de homine nobilissimo et clarissimo fecisti nuper in curia, nunc idem in foro de optimis et huic omni frequentiae probatissimis fratribus. Ut concessisti illum senatui, sic da hunc populo, cuius voluntatem carissimam semper habuisti, et, si ille dies tibi gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit, noli, obsecro, dubitare, C. Caesar, similem illi gloriae laudem quam saepissime quaerere. Nihil est tam populare quam bonitas, nulla de virtutibus tuis plurimis nec admirabilior nec gratior misericordia est. 38. Homines enim ad deos nulla re propius accedunt quam salutem hominibus dando. Nihil habet nec fortuna tua maius quam ut possis, nec natura melius quam ut velis servare quam plurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulabat, tua certe natura breviorem. Qua re quum utilius esse arbitrer te ipsum quam me aut quemquam loqui tecum, finem iam faciam: tantum te admonebo, si illi absenti salutem dederis, praesentibus his omnibus te daturum.

M. TULLII CICERONIS
PRO REGE DEIOTARO AD C. CAESAREM ORATIO.

ARGUMENTUM.

Deiotarus, Gallograeciae sive Galatiae tetrarches, quod summa fide ad populum Romanum sese applicaverat, a Cn. Pompeio Armeniae minoris regno donatus et a senatu rex appellatus erat. Sed quum, bello civili inter Cn. Pompeium et C. Caesarem exorto, Pompeii partes secutus esset, Caesar bello Alexandrino composito in Asiam profectus, Pharnace Ponti rege superato Deiotarum regno Armeniae multavit, partem possessionum et nomen regium reliquit. Sed etiam domesticae inimicitiae fuerunt Deiotaro cum genero suo, Saocondario, eiusque filio, nepote Deiotari, Castore: qui eum Romae apud C. Caesarem dictatorem anno p. u. c. 709. Q. Fabio Maximo C. Trebonio coss. suffectis reum fecerunt, quod ipsi C. Caesari, apud se, quum esset in Asia devicto Pharnace, deversanti insidias parasset, eamque accusationem quasi testis sceleris Phidippus, medicus Deiotari, ab eius legatis

Romam missis perfidiae causa abductus adiuvit. Legati regis, qui in fide permanserant, causam ad M. Ciceronem detulerunt, veterem hospitem atque amicum Deiotari, qui eum apud C. Caesarem intra domesticos parietes hac ipsa, quae infra legitur, oratione defendit.

I. 1. Quum in omnibus causis gravioribus, C. Caesar, initio dicendi commoveri soleam vehementius, quam videtur vel usus vel aetas mea postulare, tum in hac causa ita me multa perturbant, ut, quantum mea fides studii mihi adferat ad salutem regis Deiotari defendendam, tantum facultatis timor detrahat. Primum dico pro capite fortunisque regis, quod ipsum, etsi non iniquum est in tuo dum taxat periculo, tamen est ita inusitatum regem reum capitis esse, ut ante hoc tempus non sit auditum. 2. Deinde eum regem, quem ornare antea cuncto cum senatu solebam pro perpetuis eius in nostram rem publicam meritis, nunc contra atrocissimum crimen cogor defendere. Accedit ut accusatorum alterius crudelitate, alterius indignitate conturber. Crudelem Castorem, ne dicam sceleratum et impium, qui nepos avum in capitis discrimen adduxerit adolescentiaeque suae terrorem intulerit ei, cuius senectutem tueri et tegere debebat, commendationemque ineuntis aetatis ab impietate et ab scelere duxerit: avi servum, corruptum praemiis, ad accusandum dominum impulerit, a legatorum pedibus abduxerit. 3. Fugitivi autem dominum accusantis et dominum absentem et dominum amicissimum nostrae rei publicae quum os videbam, quum verba audiebam, non tam adflictam regiam condicionem dolebam quam de fortunis communibus extimescebam. Nam quum more maiorum de servo in dominum ne tormentis quidem quaeri liceat, in qua quaestione dolor elicere veram vocem possit etiam ab invito, exortus est servus qui, quem in eculeo appellare non posset, eum accuset solutus.

II. 4. Perturbat me, C. Caesar, etiam illud interdum, quod tamen quum te penitus recognovi, timere desino: re enim iniquum est, sed tua sapientia fit aequissimum — nam dicere apud eum de facinore, contra cuius vitam consilium facinoris inisse arguare, quum per se ipsum consideres, grave est: nemo enim fere est qui sui periculi iudex non sibi se

aequiorem quam reo praebeat —: sed tua, C. Caesar, praestans singularisque natura hunc mihi metum minuit. Non enim tam timeo quid tu de rege Deiotaro, quam intelligo quid de te ceteros velis iudicare. 5. Moveor etiam loci ipsius insolentia, quod tantam causam, quanta nulla umquam in disceptatione versata est, dico intra domesticos parietes, dico extra conventum et eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent: in tuis oculis, in tuo ore vultuque acquiesco, te unum intueor, ad te unum omnis spectat oratio. Quae mihi ad spem obtinendae veritatis gravissima sunt, ad motum animi et ad omnem impetum dicendi contentionemque leviora. 6. Hanc enim, C. Caesar, causam si in foro dicerem eodem audiente et disceptante te, quantam mihi alacritatem populi Romani concursus adferret! Quis enim civis ei regi non faveret, cuius omnem aetatem in populi Romani bellis consumptam esse meminisset? Spectarem curiam, intuerer forum, caelum denique testarer ipsum. Sic, quum et deorum immortalium et populi Romani et senatus beneficia in regem Deiotarum recordarer, nullo modo mihi deesse posset oratio. 7. Quae quoniam angustiora parietes faciunt actioque maximae causae debilitatur loco, tuum est, Caesar, qui pro multis saepe dixisti, quid mihi nunc animi sit ad te ipsum referre, quo facilius quum aequitas tua tum audiendi diligentia minuat hanc perturbationem meam.

Sed ante quam de accusatione ipsa dico, de accusatorum spe pauca dicam: qui quum videantur neque ingenio neque usu atque exercitatione rerum valere, tamen ad hanc causam non sine aliqua spe et cogitatione venerunt. III. 8. Iratum te regi Deiotaro fuisse non erant nescii: adfectum illum quibusdam incommodis et detrimentis propter offensionem animi tui meminerant, teque quum huic iratum tum sibi amicum esse cognoverant, quumque apud ipsum te de tuo periculo dicerent, fore putabant ut in exulcerato animo facile fictum crimen insideret. Quam ob rem hoc nos primum metu, Caesar, per fidem et constantiam et clementiam tuam libera, ne residere in te ullam partem iracundiae suspicemur. Per dexteram istam te oro, quam regi Deiotaro hospes hospitii porrexisti, istam, inquam, dexteram non tam in bellis neque

in proeliis quam in promissis et fide firmiorem. Tu illius domum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti: te eius di penates acceperunt: te amicum et placatum Deiotari regis arae focique viderunt. 9. Quum facile orari, Caesar, tum semel exorari soles. Nemo umquam te placavit inimicus, qui ullas resedisse in te simultatis reliquias senserit. Quamquam cui sunt inauditae cum Deiotaro querellae tuae? Numquam tu illum accusavisti ut hostem, sed ut amicum officio parum functum, quod propensior in Cn. Pompeii amicitiam fuisset quam in tuam: cui tamen ipsi rei veniam te daturum fuisse dicebas, si tum auxilia Pompeio, vel si etiam filium misisset, ipse aetatis excusatione usus esset. 10. Ita quum maximis eum rebus liberares, perparvam amicitiae culpam relinquebas. Itaque non solum in eum non animadvertisti, sed omni metu liberavisti, hospitem agnovisti, regem reliquisti. Neque enim ille odio tui progressus est, sed errore communi lapsus est. Is rex, quem senatus hoc nomine saepe honorificentissimis decretis appellavisset, quique illum ordinem ab adolescentia gravissimum sanctissimumque duxisset, iisdem rebus est perturbatus homo longinquus et alienigena, quibus nos in media re publica nati semperque versati. IV. 11. Quum audiret senatus consentientis auctoritate arma sumpta [esse], consulibus, praetoribus, tribunis plebis, nobis imperatoribus rem publicam defendendam datam, movebatur animo et vir huic imperio amicissimus de salute populi Romani extimescebat, in qua etiam suam esse inclusam videbat. In summo tamen timore quiescendum sibi esse arbitrabatur. Maxime vero perturbatus est, ut audivit consules ex Italia profugisse omnesque consulares — sic enim ei nuntiabatur —, cunctum senatum, totam Italiam effusam. Talibus enim nuntiis et rumoribus patebat ad orientem via nec ulli veri subsequebantur. Nihil ille de condicionibus tuis, nihil de studio concordiae et pacis, nihil de conspiratione audiebat certorum hominum contra dignitatem tuam. Quae quum ita essent, tamen usque eo se tenuit, quoad a Cn. Pompeio ad eum legati litteraeque venerunt. 12. Ignosce, ignosce, Caesar, si eius viri auctoritati rex Deiotarus cessit, quem nos omnes secuti sumus: ad quem quum di atque homines

omnia ornamenta congessissent, tum tu ipse plurima et maxima. Neque enim, si tuae res gestae ceterorum laudibus obscuritatem attulerunt, idcirco Cn. Pompeii memoriam amisimus. Quantum nomen illius fuerit, quantae opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores populi Romani, quanti senatus, quanti tui quis ignorat? Tanto ille superiores vicerat gloria, quanto tu omnibus praestitisti. Itaque Cn. Pompeii bella, victorias, triumphos, consulatus admirantes numerabamus: tuos enumerare non possumus. V. 13. Ad eum igitur rex Deiotarus venit hoc misero fatalique bello, quem antea iustis hostilibusque bellis adiuverat, quocum erat non hospitio solum, verum etiam familiaritate coniunctus, et venit vel rogatus ut amicus, vel arcessitus ut socius, vel evocatus ut is, qui senatui parere didicisset: postremo venit ad fugientem, non ad insequentem, id est ad periculi, non ad victoriae societatem. Itaque Pharsalico proelio facto a Pompeio discessit: spem infinitam persequi noluit: vel officio, si quid debuerat, vel errori, si quid nescierat, satis factum esse duxit: domum se contulit, teque Alexandrinum bellum gerente utilitatibus tuis paruit. 14. Ille exercitum Cn. Domitii, amplissimi viri, suis tectis et copiis sustentavit: ille Ephesum ad eum, quem tu ex tuis fidelissimum et probatissimum omnibus delegisti, pecuniam misit: ille iterum, ille tertio auctionibus factis pecuniam dedit, qua ad bellum uterere: ille corpus suum periculo obiecit, tecumque in acie contra Pharnacem fuit tuumque hostem esse duxit suum. Quae quidem a te in eam partem accepta sunt, Caesar, ut eum amplissimo regis honore et nomine adfeceris.

15. Is igitur non modo a te periculo liberatus, sed etiam honore amplissimo ornatus, arguitur domui te suae interficere voluisse: quod tu, nisi eum furiosissimum iudicas, suspicari profecto non potes. Ut enim omittam cuius tanti sceleris fuerit in conspectu deorum penatium necare hospitem, cuius tantae importunitatis omnium gentium atque omnis memoriae clarissimum lumen exstinguere, cuius tantae ferocitatis victorem orbis terrarum non extimescere, cuius tam inhumani et ingrati animi, a quo rex appellatus esset, in eo ty-

rannum inveniri, ut haec omittam, cuius tanti furoris fuit omnes reges, quorum multi erant finitimi, omnes liberos populos, omnes socios, omnes provincias, omnia denique omnium arma contra se unum excitare? Quonam ille modo cum regno, cum domo, cum coniuge, cum carissimo filio distractus esset, tanto scelere non modo perfecto, sed etiam cogitato? VI. 16. At, credo, haec homo inconsultus et temerarius non videbat. Quis consideratior illo? quis rectior? quis prudentior? quamquam hoc loco Deiotarum non tam ingenio et prudentia quam fide et religione vitae defendendum puto. Nota tibi est hominis probitas, C. Caesar, noti mores, nota constantia. Cui porro, qui modo populi Romani nomen audivit, Deiotari integritas, gravitas, virtus, fides non audita est? Quod igitur facinus nec in hominem imprudentem caderet propter metum praesentis exitii, nec in facinorosum, nisi esset idem amentissimus, id vos et a viro optimo et ab homine minime stulto cogitatum esse confingitis. 17. At quam non modo non credibiliter, sed ne suspitiose quidem! Quum, inquit, in castellum Blucium venisses et domum regis, hospitis tui, devertisses, locus erat quidam, in quo erant ea composita, quibus te rex munerare constituerat. Huc te e balneo, prius quam accumberes, ducere volebat. Erant enim armati, qui te interficerent, in eo ipso loco collocati. En crimen, en causa, cur regem fugitivus, dominum servus accuset. Ego me Hercules, Caesar, initio, quum est ad me ista causa delata, Phidippum medicum, servum regium, qui cum legatis missus esset, ab isto adolescente esse corruptum, hac sum suspitione percussus: Medicum indicem subornavit: finget videlicet aliquod crimen veneni. Etsi a veritate longe, tamen a consuetudine criminandi non multum res abhorrebat. 18. Quid ait medicus? Nihil de veneno. At id fieri potuit primum occultius in potione vel in cibo: deinde etiam impunius fit, quod quum est factum, negari potest. Si palam te interemisset, omnium in se gentium non solum odia, sed etiam arma convertisset: si veneno, Iovis illius quidem hospitalis numen numquam celare potuisset, homines fortasse celasset. Quod igitur et conari occultius et efficere cautius potuit, id tibi, et medico callido et servo, ut putabat,

fideli, non credidit: de armis, de ferro, de insidiis celare te noluit? 19. At quam festive crimen contexitur! Tua te, inquit, eadem, quae saepe, fortuna servavit: negavisti tum te inspicere velle. VII. Quid postea? an Deiotarus rex, illo tempore non perfecta re, continuo dimisit exercitum? Nullus erat alius insidiandi locus? At eodem te, quum cenavisses, rediturum dixeras, itaque fecisti. Horam unam aut duas eodem loco armatos, ut collocati fuerant, retinere magnum fuit? Quum in convivio comiter et iucunde fuisses, tum illuc isti, ut dixeras. Quo in loco Deiotarum talem erga te cognovisti, qualis rex Attalus in P. Africanum fuit, cui magnificentissima dona, ut scriptum legimus, usque ad Numantiam misit ex Asia, quae Africanus inspectante exercitu accepit. Quod quum praesens Deiotarus regio et animo et more fecisset, tu in cubiculum discessisti. 20. Obsecro, Caesar, repete illius temporis memoriam, pone illum ante oculos diem, vultus hominum te intuentium atque admirantium recordare. Num quae trepidatio? num qui tumultus? num quid nisi moderate, nisi quiete, nisi ex hominis gravissimi et sanctissimi disciplina? Quid igitur causae excogitari potest cur te lotum voluerit, cenatum noluerit occidere? 21. In posterum, inquit, diem distulit, ut, quum in castellum Peium ventum esset, ibi cogitata perficeret. Non video causam mutandi loci, sed tamen acta res criminose est. Quum, inquit, vomere post cenam te velle dixisses, in balneum te ducere coeperunt: ibi enim erant insidiae. At te eadem tua fortuna servavit: in cubiculo malle dixisti. Di te perduint, fugitive! ita non modo nequam et improbus, sed fatuus et amens es. Quid? ille signa aënea in insidiis posuerat, quae e balneo in cubiculum transferri non possent? Habes crimina insidiarum: nihil enim dixit amplius. Horum, inquit, eram conscius. Quid tum? Ita ille demens erat, ut eum, quem conscium tanti sceleris haberet, a se dimitteret? Romam etiam mitteret, ubi et inimicissimum sciret esse nepotem suum et C. Caesarem, cui fecisset insidias, praesertim quum is unus esset qui posset de absente se indicare? 22. Et fratres meos, inquit, quod erant conscii, in vincula coniecit. Quum igitur eos vinciret, quos secum

habebat, te solutum Romam mittebat, qui eadem scires, quae illos scire dicis?

VIII. Reliqua pars accusationis duplex fuit: una regem in speculis fuisse semper, quum a te animo esset alieno, altera exercitum eum contra te magnum comparasse. De exercitu dicam breviter, ut cetera. Numquam eas copias rex Deiotarus habuit, quibus inferre bellum populo Romano posset, sed quibus fines suos ab excursionibus et latrociniis [hostium] tueretur et imperatoribus nostris auxilia mitteret. Atque antea quidem maiores copias alere poterat: nunc exiguas vix tueri potest. 23. At misit ad Caecilium nescio quem: sed eos, quos misit, quod ire noluerunt, in vincula coniecit. Non quaero quam veri simile sit aut habuisse regem quos mitteret aut eos, quos misisset, non paruisse, aut, qui dicto audientes in tanta re non fuissent, eos vinctos potius quam necatos. Sed tamen quum ad Caecilium mittebat, utrum causam illam victam esse nesciebat an Caecilium istum magnum hominem putabat? quem profecto is, qui optime nostros homines novit, vel quia non nosset vel si nosset, contemneret. 24. Addit etiam illud, equites non optimos misisse. Veteres, credo, Caesar: nihil ad tuum equitatum, sed misit ex iis, quos habuit, electos. Ait nescio quem ex eo numero servum iudicatum. Non arbitror, non audivi: sed in eo, etiam si accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrarer.

IX. Alieno autem a te animo quo modo fuit? Speravit, credo, difficiles tibi Alexandreae fore exitus propter regionum naturam et fluminis. At eo tempore ipso pecuniam dedit, exercitum aluit, ei, quem Asiae praefeceras, in nulla re defuit. Tibi victori non solum ad hospitium, sed ad periculum etiam atque ad aciem praesto fuit. 25. Secutum est bellum Africanum. Graves de te rumores: qui etiam furiosum illum Caecilium excitaverunt. Quo tum rex [erga te] animo fuit? qui auctionatus sit seseque spoliare maluerit quam tibi pecuniam non subministrare. At eo, inquit, tempore ipso Nicaeam Ephesumque mittebat qui rumores Africanos exciperent et celeriter ad se referrent. Itaque quum esset ei nuntiatum Domitium naufragio perisse, te in

castello circumsederi, de Domitio dixit versum Graecum eadem sententia, qua nos habemus Latinum:

Pereant amici, dum inimici una intercidant.

Quod ille, si esset tibi inimicissimus, numquam tamen dixisset: ipse enim mansuetus, versus immanis. Qui autem Domitio poterat esse amicus, qui tibi esset inimicus? Tibi porro inimicus cur esset, a quo quum vel interfici belli lege potuisset, regem et se et filium suum constitutos esse meminisset? **26.** Quid deinde? furcifer quo progreditur? Ait hac laetitia Deiotarum elatum vino se obruisse in convivioque nudum saltavisse. Quae crux huic fugitivo potest satis supplicii adferre? Deiotarum saltantem quisquam aut ebrium vidit umquam? Omnes in illo sunt regiae virtutes, quod te, Caesar, ignorare non arbitror, sed praecipue singularis et admiranda frugalitas: etsi hoc verbo scio laudari regem non solere. Frugi hominem dici non multum habet laudis in rege: fortem, iustum, severum, gravem, magnanimum, largum, beneficum, liberalem: hae sunt regiae laudes, illa privata est. Ut volet quisque, accipiat: ego tamen frugalitatem, id est modestiam et temperantiam, virtutem maximam iudico. Haec in illo est ab ineunte aetate quum a cuncta Asia, quum a magistratibus legatisque nostris, tum ab equitibus Romanis, qui in Asia negotiati sunt, perspecta et cognita. **27.** Multis ille quidem gradibus officiorum erga rem publicam nostram ad hoc regium nomen ascendit: sed tamen quidquid a bellis populi Romani vacabat, cum hominibus nostris consuetudines, amicitias, res rationesque iungebat, ut non solum tetrarches nobilis, sed etiam optimus pater familias et diligentissimus agricola et pecuarius haberetur. Qui igitur adolescens, nondum tanta gloria praeditus, nihil umquam nisi severissime et gravissime fecerit, is ea existimatione eaque aetate saltavit? X. **28.** Imitari, Castor, potius avi mores disciplinamque debebas quam optimo et clarissimo viro fugitivi ore male dicere. Quod si saltatorem avum habuisses neque eum virum, unde pudoris pudicitiaeque exempla peterentur, tamen hoc maledictum minime in illam aetatem conveniret. Quibus ille studiis ab ineunte aetate se imbuerat, non saltandi, sed bene ut armis, optime ut equis uteretur, ea tamen illum cuncta iam

exacta aetate defecerant. Itaque Deiotarum quum plures in equum sustulissent, quod haerere in eo senex posset, admirari solebamus: hic vero adolescens, qui meus in Cilicia miles, in Graecia commilito fuit, quum in illo nostro exercitu equitaret cum suis delectis equitibus, quos una cum eo ad Pompeium pater miserat, quos concursus facere solebat! quam se iactare! quam ostentare! quam nemini in illa causa studio et cupiditate concedere! 29. Quum vero exercitu amisso ego, qui pacis semper auctor fui, [post Pharsalicum proelium] suasor fuissem armorum non deponendorum, sed abiiciendorum, hunc ad meam auctoritatem non potui adducere, quod et ipse ardebat studio illius belli et patri satis faciendum esse arbitrabatur. Felix ista domus quae non impunitatem solum adepta sit, sed accusandi etiam licentiam: calamitosus Deiotarus qui et ab eo, qui in iisdem castris fuerit, † non modo apud te, sed etiam a suis accusetur! Vos vestra secunda fortuna, Castor, non potestis sine propinquorum calamitate esse contenti?

XI. 30. Sint sane inimicitiae, quae esse non debebant· rex enim Deiotarus vestram familiam abiectam et obscuram e tenebris in lucem evocavit: quis tuum patrem antea quis esset quam cuius gener esset audivit? Sed quamvis ingrate et impie necessitudinis nomen repudiaretis, tamen inimicitias hominum more gerere poteratis, non ficto crimine insectari, non expetere vitam, non capitis arcessere. Esto: concedatur haec quoque acerbitas et odii magnitudo: adeone, ut omnia vitae salutisque communis atque etiam humanitatis iura violentur? Servum sollicitare verbis, spe promissisque corrumpere, abducere domum, contra dominum armare, hoc est non uni propinquo, sed omnibus familiis nefarium bellum indicere. Nam ista corruptela servi si non modo impunita fuerit, sed etiam a tanta auctoritate approbata, nulli parietes nostram salutem, nullae leges, nulla iura custodient. Ubi enim id, quod intus est atque nostrum, impune evolare potest contraque nos pugnare, fit in dominatu servitus, in servitute dominatus. 31. O tempora, o mores! Cn. Domitius ille, quem nos pueri consulem, censorem, pontificem maximum vidimus, quum tribunus plebis M. Scaurum principem

civitatis in iudicium populi vocavisset Scaurique servus ad eum clam domum venisset et crimina in dominum delaturum se esse dixisset, prehendi hominem iussit ad Scaurumque deduci. Vide quid intersit — etsi inique Castorem cum Domitio comparo: — sed tamen ille inimico servum remisit, tu ab avo abduxisti: ille incorruptum audire noluit, tu corrupisti: ille adiutorem servum contra dominum repudiavit, tu etiam accusatorem adhibuisti. 32. At semel iste est corruptus a vobis. Nonne, quum esset productus et quum tecum fuisset, refugit ad legatos? nonne ad hunc Cn. Domitium venit? nonne audiente hoc Ser. Sulpicio, clarissimo viro, qui tum casu apud Domitium cenabat, et hoc T. Torquato, optimo adolescente, se a te corruptum, tuis promissis in fraudem impulsum esse confessus est? XII. Quae est ista tam impotens, tam crudelis, tam immoderata inhumanitas? Idcirco in hanc urbem venisti, ut huius urbis iura et exempla corrumperes domesticaque immanitate nostrae civitatis humanitatem inquinares?

33. At quam acute collecta crimina! Blesamius, inquit, — eius enim nomine, optimi viri nec tibi ignoti, male dicebat tibi — ad regem scribere solebat te in invidia esse, tyrannum existimari, statua inter reges posita animos hominum vehementer offensos, plaudi tibi non solere. Nonne intelligis, Caesar, ex urbanis malevolorum sermunculis haec ab istis esse collecta? Blesamius tyrannum Caesarem scriberet? Multorum enim capita civium viderat, multos iussu Caesaris vexatos, verberatos, necatos, multas adflictas et eversas domos, armatis militibus refertum forum. Quae semper in civili victoria sensimus, ea te victore non vidimus. 34. Solus, inquam, es, C. Caesar, cuius in victoria ceciderit nemo nisi armatus. Et quem nos liberi, in summa populi Romani libertate nati, non modo non tyrannum, sed etiam clementissimum in victoria ducem vidimus, is Blesamio, qui vivit in regno, tyrannus videri potest? Nam de statua quis queritur, una praesertim, quum tam multas videat? Valde enim invidendum est eius statuis, cuius tropaeis non invidemus. Nam si locus adfert invidiam, nullus locus est ad statuam quidem rostris clarior. De plausu autem quid respondeam? qui nec desideratus um-

quam a te est et non numquam obstupefactis hominibus ipsa admiratione compressus est et fortasse eo praetermissus, quia nihil vulgare te dignum videri potest.

XIII. 35. Nihil a me arbitror praeteritum, sed aliquid ad extremum causae reservatum. Id autem aliquid est, te ut plane Deiotaro reconciliet oratio mea. Non enim iam metuo ne tu illi suscenseas: illud vereor ne tibi illum suscensere ali quid suspicere: quod abest longissime, mihi crede, Caesar. Quid enim retineat per te meminit, non quid amiserit, neque se a te multatum arbitratur, sed, quum existimares multis tibi multa esse tribuenda, quo minus a se, qui in altera parte fuisset, ea sumeres non recusavit. 36. Etenim si Antiochus Magnus ille, rex Asiae, quum, postea quam a L. Scipione est devictus, Tauro tenus regnare iussus esset omnemque hanc Asiam, quae est nunc nostra provincia, amisisset, dicere est solitus benigne sibi a populo Romano esse factum, quod nimis magna procuratione liberatus modicis regni terminis uteretur, potest multo facilius se Deiotarus consolari. Ille enim furoris multam sustulerat, hic erroris. Omnia tu Deiotaro, Caesar, tribuisti, quum et ipsi et filio nomen regium concessisti. Hoc nomine retento atque servato, nullum beneficium populi Romani, nullum iudicium de se senatus imminutum putat. Magno animo et erecto est, nec umquam succumbet inimicis, ne fortunae quidem. 37. Multa se arbitratur et peperisse ante factis et habere in animo atque virtute, quae nullo modo possit amittere. Quae enim fortuna aut quis casus aut quae tanta possit iniuria omnium imperatorum de Deiotaro decreta delere? Ab omnibus enim est iis ornatus, qui, postea quam in castris esse potuit per aetatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria bella gesserunt: senatus vero iudicia de illo tam multa tamque honorifica, quae publicis populi Romani litteris monumentisque consignata sunt, quae umquam vetustas obruet aut quae tanta delebit oblivio? Quid de virtute eius dicam? de magnitudine animi, gravitate, constantia? quae omnes docti atque sapientes summa, quidam etiam sola bona esse dixerunt, hisque non modo ad bene, sed etiam ad beate vivendum contentam esse virtutem. 38. Haec ille reputans et dies noctesque cogitans non modo

tibi non suscenset — esset enim non solum ingratus, sed etiam amens —, verum omnem tranquillitatem et quietem senectutis acceptam refert clementiae tuae. XIV. Quo quidem animo quum antea fuit tum non dubito quin tuis litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit ab omnique sollicitudine abstraxerit. Iubes enim eum bene sperare et bono esse animo, quod scio te non frustra scribere solere. Memini enim iisdem fere verbis ad me te scribere meque tuis litteris bene sperare non frustra esse iussum. 39. Laboro equidem regis Deiotari causa, quocum mihi amicitiam res publica conciliavit, hospitium voluntas utriusque coniunxit, familiaritatem consuetudo attulit, summam vero necessitudinem magna eius officia in me et in exercitum meum effecerunt: sed quum de illo laboro tum de multis amplissimis viris, quibus semel ignotum a te esse oportet, nec beneficium tuum in dubium vocari, nec haerere in animis hominum sollicitudinem sempiternam, nec accidere ut quisquam te timere incipiat eorum, qui sint semel a te liberati timore. 40. Non debeo, C. Caesar, quod fieri solet in tantis periculis, temptare ecquonam modo dicendo misericordiam tuam commovere possim. Nihil opus est. Occurrere solet ipsa supplicibus et calamitosis, nullius oratione evocata. Propone tibi duos reges et id animo contemplare, quod oculis non potes. Dabis profecto id misericordiae quod iracundiae denegasti. Multa sunt monumenta clementiae tuae, sed maxima eorum incolumitates, quibus salutem dedisti. Quae si in privatis gloriosa sunt, multo magis commemorabuntur in regibus. Semper regium nomen in hac civitate sanctum fuit, sociorum vero regum et amicorum sanctissimum. XV. 41. Quod nomen hi reges ne amitterent te victore timuerunt, retentum vero et a te confirmatum posteris etiam suis tradituros se esse confidunt. Corpora sua pro salute regum suorum hi legati tibi regii tradunt, Hieras et Blesamius et Antigonus, tibi nobisque omnibus iam diu noti, eademque fide et virtute praeditus Dorylaus, qui nuper cum Hiera legatus est ad te missus, quum regum amicissimi tum tibi etiam, ut spero, probati. 42. Exquire de Blesamio num

quid ad regem contra dignitatem tuam scripserit. Hieras quidem causam omnem suscipit et criminibus illis pro rege se supponit reum. Memoriam tuam implorat, qua vales plurimum: negat umquam se a te in Deiotari tetrarchia pedem discessisse: in primis finibus tibi se praesto fuisse dicit, usque ad ultimos prosecutum: quum e balneo exisses, tecum se fuisse, quum illa munera inspexisses cenatus, quum in cubiculo recubuisses, eamdemque adsiduitatem tibi se praebuisse postridie. 43. Quam ob rem si quid eorum, quae obiecta sunt, cogitatum sit, non recusat quin id suum facinus iudices. Quocirca, C. Caesar, velim existimes hodierno die sententiam tuam aut cum summo dedecore miserrimam pestem importaturam esse regibus aut incolumem famam cum salute: quorum alterum optare illorum crudelitatis est, alterum conservare clementiae tuae.

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA PRIMA.

ARGUMENTUM.

Interfecto Idibus Mart. [anno p. u. c. 710.] C. Caesare, M. Antonius, collega eius in consulatu, sibi metuens, non solum eo die latuit, verum etiam texit aliquam diu consilia sua, simulatione ad tempus accommodata. Postridie Idus actum est cum eo de communi concordia per consulares viros: post diem tertium, qui fuit XVI. Kal. Apr., in aedem Telluris convocato senatu M. Cicero, quantum in ipso fuit, iecit fundamenta pacis discordiarumque memoriam omnem vetere Atheniensium exemplo oblivione sempiterna delendam censuit. Quo die praeclare de re publica locutus Antonius, consequentibus etiam diebus non dubia suae voluntatis argumenta dare visus est: misso parvo filio pacis obside in Capitolium, C. Cassium ipse, M. Brutum Lepidus, pontifex maximus, alii alios ex interfectoribus Caesaris, qui post eius necem, populi et Antonii maxime consulis metu, in Capitolium se contulerant, cenae adhibuerunt. Sed fictam personam sustinere diu nemo potest. Quum Caesarem, quamquam in libera civitate singulari potestate usum funere tamen efferri placuisset: qui fons malorum omnium fuit — sic enim tyrannum non fuisse iudicabatur, nam tyrannorum corpora proiiciebantur inhumata —, laudavit eum de more M. Antonius in foro: commemoratisque rebus ab eo gestis maximisque erga rem publicam meritis, explicata demum cruenta veste, in qua caesus erat, multis pugionum ictibus perfossa, convertit orationem ad miserationem commovendam populumque iam dolore incensum in eam iracundiam furoremque impulit, ut statim a funere ad domum Bruti et Cassii cum facibus accucurrerit: unde aegre repulsus est. Brutus et Cassius, vitato praesenti periculo, concitatae multitudinis vim timentes Antoniique perfidiam iam satis experti, Antium et Lanuvium aufugerunt, eo consilio, ut inde in provincias a senatu decretas proficiscerentur. Decreverat autem senatus, postridie quam e Capitolio Caesaris interfectores descenderunt, Bruto Cretam, Cassio Africam, Trebonio Asiam, Cimbro Bithyniam: D. Bruto Galliam citeriorem, datam a Caesare antea, confirmavit. Idem tamen, quasi ad sanitatem revocatus, reliquis diebus in Capitolio praeclara senatus consulta fecit, primum illud e Ser. Sulpicii sententia, ne qua post Idus Mart. immunitatis tabula neve ullius beneficii figeretur: deinde, ut dictaturae nomen in perpetuum e re publica tolleretur. Lux

quaedam oblata videbatur: erecti erant spe libertatis et otii bonorum animi: constituta res publica putabatur. Sed cito ille simulationem sustulit suique similis visus est. Habito enim Kalendis Iuniis senatu, non eum quem antea de re publica sensum nec superiorum dierum actis consentientem voluntatem ostendit. Nihil deinde ad senatum referebat: per populum, id est, per infimam corruptamque plebem, contempta amplissimi ordinis auctoritate, agebat omnia contra senatus consultum, quod ipse fieri voluerat, tabulas figebat, civitatem immunitatesque dabat, exsules reducebat: eaque se facere omnia dicebat ex legibus Caesaris aut ex eius commentariis. Tum Cicero, desperata prorsus Antonio consule libertate, urbem reliquit, in Graeciam iturus, ea mente, ut Kalendis Ianuariis, quo die Pansa et Hirtius consulatum inituri erant, adesset. Nec tamen iter illud absolvit. Nam Leucopetrae adversa tempestate detentus, ab iis, qui ab urbe venerant, et contionem accepit Antonii, quam valde probavit, et alia cognovit, unde revertendi consilium cepit. Post reversionem e via languens, in senatum, qui Kalendis Sept., ut Phil. V. legitur, in aede Concordiae habebatur, non venit. Quo graviter commotus Antonius, fabros se missurum et domum eius disturbaturum audiente senatu dixit. Postridie, id est, IV. Nonas Sept., Cicero in senatum venit absente Antonio et hanc, quae infra legitur, oraionem habuit.

I. 1. Ante quam de re publica, patres conscripti, dicam ea, quae dicenda hoc tempore arbitror, exponam vobis breviter consilium et profectionis et reversionis meae. Ego quum sperarem aliquando ad vestrum consilium auctoritatemque rem publicam esse revocatam, manendum mihi statuebam quasi in vigilia quadam consulari ac senatoria. Nec vero usquam discedebam nec a re publica deiiciebam oculos ex eo die, quo in aedem Telluris convocati sumus. In quo templo, quantum in me fuit, ieci fundamenta pacis Atheniensiumque renovavi vetus exemplum: Graecum etiam verbum usurpavi, quo tum in sedandis discordiis usa erat civitas illa atque omnem memoriam discordiarum oblivione sempiterna delendam censui. 2. Praeclara tum oratio M. Antonii, egregia etiam voluntas: pax denique per eum et per liberos eius cum praestantissimis civibus confirmata est. Atque his principiis reliqua consentiebant. Ad deliberationes eas, quas habebat domi de re publica, principes civitatis adhibebat: ad hunc ordinem res optimas deferebat: nihil tum nisi quod erat notum omnibus in C. Caesaris commentariis reperiebatur: summa constantia ad ea, quae quaesita erant, responde-

bat. 3. Num qui exsules restituti? Unum aiebat, praeterea neminem. Num immunitates datae? Nullae, respondebat. Adsentiri etiam nos Ser. Sulpicio, clarissimo viro, voluit, ne qua tabula post Idus Martias ullius decreti Caesaris aut beneficii figeretur. Multa praetereo eaque praeclara. Ad singulare enim M. Antonii factum festinat oratio. Dictaturam, quae iam vim regiae potestatis obsederat, funditus ex re publica sustulit: de qua ne sententias quidem diximus. Scriptum senatus consultum quod fieri vellet attulit, quo recitato auctoritatem eius summo studio secuti sumus eique amplissimis verbis per senatus consultum gratias egimus. II. 4. Lux quaedam videbatur oblata non modo regno, quod pertuleramus, sed etiam regni timore sublato, magnumque pignus ab eo rei publicae datum, se liberam civitatem esse velle, quum dictatoris nomen, quod saepe iustum fuisset, propter perpetuae dictaturae recentem memoriam funditus ex re publica sustulisset. 5. Liberatus periculo caedis paucis post diebus senatus: uncus impactus est fugitivo illi, qui in Marii nomen invaserat. Atque haec omnia communiter cum collega: alia porro propria Dolabellae: quae, nisi collega afuisset, credo iis futura fuisse communia. Nam quum serperet in urbem infinitum malum idque manaret in dies latius, iidemque bustum in foro facerent, qui illam insepultam sepulturam effecerant, et cotidie magis magisque perditi homines cum sui similibus servis tectis ac templis urbis minarentur, talis animadversio fuit Dolabellae quum in audaces sceleratosque servos tum in impuros et nefarios liberos, talisque eversio illius exsecratae columnae, ut mihi mirum videatur tam valde reliquum tempus ab illo uno die dissensisse. 6. Ecce enim Kalendis Iuniis, quibus ut adessemus edixerant, mutata omnia: nihil per senatum, multa et magna per populum et absente populo et invito. Consules designati negabant se audere in senatum venire: patriae liberatores urbe carebant ea, cuius a cervicibus iugum servile deiecerant: quos tamen ipsi consules et in contionibus et in omni sermone laudabant Veterani qui appellabantur, quibus hic ordo diligentissime caverat, non ad conservationem earum rerum, quas habebant, sed ad spem novarum praedarum incitabantur. Quae quum au-

dire mallem quam videre haberemque ius legationis liberum, ea mente discessi, ut adessem Kalendis Ianuariis, quod initium senatus cogendi fore videbatur.

III. 7. Exposui, patres conscripti, profectionis consilium: nunc reversionis, quae plus admirationis habet, breviter exponam. Quum Brundisium iterque illud, quod tritum in Graeciam est, non sine causa vitavissem, Kalendis Sextilibus veni Syracusas, quod ab ea urbe transmissio in Graeciam laudabatur: quae tamen urbs mihi coniunctissima plus una me nocte cupiens retinere non potuit. Veritus sum ne meus repentinus ad meos necessarios adventus suspitionis aliquid adferret, si essem commoratus. Quum autem me ex Sicilia ad Leucopetram, quod est promunturium agri Regini, venti detulissent, ab eo loco conscendi, ut transmitterem: nec ita multum provectus, reiectus austro sum in eum ipsum locum, unde conscenderam. 8. Quumque intempesta nox esset mansissemque in villa P. Valerii, comitis et familiaris mei, postridieque apud eumdem ventum exspectans manerem, municipes Regini complures ad me venerunt, ex iis quidam Roma recentes: a quibus primum accipio M. Antonii contionem, quae mihi ita placuit, ut ea lecta de reversione primum coeperim cogitare. Nec ita multo post edictum Bruti adfertur et Cassii: quod quidem mihi, fortasse quod eos plus etiam rei publicae quam familiaritatis gratia diligo, plenum aequitatis videbatur. Addebant praeterea — fit enim plerumque ut ii, qui boni quid volunt adferre, adfingant aliquid quo faciant id, quod nuntiant, laetius — rem conventuram: Kalendis senatum frequentem fore: Antonium, repudiatis malis suasoribus, remissis provinciis Galliis, ad auctoritatem senatus esse rediturum. IV. 9. Tum vero tanta sum cupiditate incensus ad reditum, ut mihi nulli neque remi neque venti satis facerent, non quo me ad tempus occursurum non putarem, sed ne tardius quam cuperem rei publicae gratularer. Atque ego celeriter Veliam devectus Brutum vidi: quanto meo dolore non dico. Turpe mihi ipsi videbatur in eam urbem me audere reverti, ex qua Brutus cederet, et ibi velle tuto esse, ubi ille non posset. Neque vero illum similiter atque ipse eram commotum esse vidi. Ere-

ctus enim maximi et pulcherrimi facti sui conscientia nihil de suo casu, multa de vestro querebatur. 10. Exque eo primum cognovi quae Kalendis Sextilibus in senatu fuisset L. Pisonis oratio: qui quamquam parum erat — id enim ipsum a Bruto audieram — a quibus debuerat adiutus, tamen et Bruti testimonio — quo quid potest esse gravius? — et omnium praedicatione, quos postea vidi, magnam mihi videbatur gloriam consecutus. Hunc igitur ut sequerer properavi, quem praesentes non sunt secuti, non ut proficerem aliquid — nec enim sperabam id nec praestare poteram —, sed ut, si quid mihi humanitus accidisset — multa autem impendere videntur praeter naturam etiam praeterque fatum —, huius tamen diei vocem testem rei publicae relinquerem meae perpetuae erga se voluntatis.

11. Quoniam utriusque consilii causam, patres conscripti, probatam vobis esse confido, prius quam de re publica dicere incipio, pauca querar de hesterna Antonii iniuria: cui sum amicus, idque me non nullo eius officio debere esse prae me semper tuli. V. Quid tandem erat causae cur in senatum hesterno die tam acerbe cogerer? Solusne aberam? an non saepe minus frequentes fuistis? an ea res agebatur, ut etiam aegrotos deferri oporteret? Hannibal, credo, erat ad portas aut de Pyrrhi pace agebatur: ad quam causam etiam Appium illum et caecum et senem delatum esse memoriae proditum est. 12. De supplicationibus referebatur: quo in genere senatores deesse non solent. Coguntur enim non pignoribus, sed eorum, de quorum honore agitur, gratia, quod idem fit, quum de triumpho refertur. Ita sine cura consules sunt, ut paene liberum sit senatori non adesse. Qui quum mihi mos notus esset quumque e via languerem et mihimet displicerem, misi pro amicitia qui hoc ei diceret. At ille vobis audientibus cum fabris se domum meam venturum esse dixit. Nimis iracunde hoc quidem et valde intemperanter. Cuius enim maleficii tanta ista poena est, ut dicere in hoc ordine auderet se publicis operis disturbaturum publice ex senatus sententia aedificatam domum? Quis autem umquam tanto damno senatorem coëgit? aut quid est ultra pignus aut multam? Quod si scisset quam sententiam dicturus

essem, remisisset aliquid profecto de severitate cogendi. VI. 13. An me censetis, patres conscripti, quod vos inviti secuti estis, decreturum fuisse, ut parentalia cum supplicationibus miscerentur? ut inexpiabiles religiones in rem publicam inducerentur? ut decernerentur supplicationes mortuo? nihil dico cui. Fuerit ille Brutus, qui et ipse dominatu regio rem publicam liberavit et ad similem virtutem et simile factum stirpem iam prope in quingentesimum annum propagavit: adduci tamen non possem ut quemquam mortuum coniungerem cum immortalium religione: ut, cuius sepulcrum usquam exstet ubi parentetur, ei publice supplicetur. Ego vero eam sententiam dixissem [patres conscripti], ut me adversus populum Romanum, si qui accidisset gravior rei publicae casus, si bellum, si morbus, si fames, facile possem defendere quae partim iam sunt, partim timeo ne impendeant. Sed hoc ignoscant di immortales velim et populo Romano, qui id non probat, et huic ordini, qui decrevit invitus. 14. Quid? de reliquis rei publicae malis licetne dicere? mihi vero licet et semper licebit dignitatem tueri, mortem contemnere. Potestas modo veniendi in hunc locum sit: dicendi periculum non recuso. Atque utinam, patres conscripti, Kalendis Sextilibus adesse potuissem! non quo profici potuerit aliquid, sed ne unus modo consularis, quod tum accidit, dignus illo honore, dignus re publica inveniretur. Qua quidem ex re magnum accipio dolorem, homines amplissimis populi Romani beneficiis usos L. Pisonem ducem optimae sententiae non secutos. Idcircone nos populus Romanus consules fecit, ut in altissimo gradu dignitatis locati rem publicam pro nihilo haberemus? Non modo voce nemo L. Pisoni consularis, sed ne vultu quidem adsensus est. 15. Quae, malum! est ista voluntaria servitus? Fuerit quaedam necessaria. Neque ego hoc ab omnibus iis desidero, qui sententiam consulari loco dicunt. Alia causa est eorum, quorum silentio ignosco: alia eorum, quorum vocem requiro: quos quidem doleo in suspitionem populo Romano venire non modo metu, quod ipsum esset turpe, sed alium alia de causa deesse dignitati suae. VII. Qua re primum maximas gratias et ago et habeo Pisoni, qui non quid efficere pos-

set in re publica cogitavit, sed quid facere ipse deberet: deinde a vobis, patres conscripti, peto, ut, etiam si sequi minus audebitis orationem atque auctoritatem meam, benigne me tamen, ut adhuc fecistis, audiatis.

16. Primum igitur acta Caesaris servanda censeo, non quo probem — quis enim id quidem potest? — sed quia rationem habendam maxime arbitror pacis atque otii. Vellem adesset M. Antonius, modo sine advocatis. Sed, ut opinor, licet ei minus valere, quod mihi heri per illum non licebat. Doceret me vel potius vos, patres conscripti, quem ad modum ipse Caesaris acta defenderet. An in commentariolis et chirographis et libellis se uno auctore prolatis ac ne prolatis quidem, sed tantum modo dictis acta Caesaris firma erunt: quae ille in aes incidit, in quo populi iussa perpetuasque leges esse voluit, pro nihilo habebuntur? 17. Equidem existimo nihil tam esse in actis Caesaris quam leges Caesaris. An, si cui quid ille promisit, id erit fixum, quod idem non facere potuit? ut multis multa promissa non fecit. Quae tamen multo plura illo mortuo reperta sunt quam a vivo beneficia per omnes annos tributa et data. Sed ea non muto, non moveo: summo studio illius praeclara acta defendo. Pecunia utinam ad Opis maneret! cruenta illa quidem, sed his temporibus, quoniam iis, quorum est, non redditur, necessaria. Quamquam ea quoque sit effusa, si ita in actis fuit. 18. Ecquid est quod tam proprie dici possit actum eius, qui togatus in re publica cum potestate imperioque versatus sit, quam lex? Quaere acta Gracchi: leges Semproniae proferentur. Quaere Sullae: Corneliae. Quid? Pompeii tertius consulatus in quibus actis constitit? nempe in legibus. De Caesare ipso si quaereres quidnam egisset in urbe et in toga, leges multas responderet se et praeclaras tulisse, chirographa vero aut mutaret aut non daret aut, si dedisset, non istas res in actis suis duceret. Sed haec ipsa concedo: quibusdam etiam in rebus coniveo, in maximis vero rebus, id est legibus, acta Caesaris dissolvi ferendum non puto. VIII. 19. Quae lex melior, utilior, optima etiam re publica saepius flagitata quam ne praetoriae provinciae plus quam annum neve plus quam biennium consulares obtinerentur? Hac

lege sublata videnturne vobis posse Caesaris acta servari? Quid? lege, quae promulgata est de tertia decuria, nonne omnes iudiciariae leges Caesaris dissolvuntur? Et vos acta Caesaris defenditis, qui leges eius evertitis? Nisi forte, si quid memoriae causa rettulit in libellum, id numerabitur in actis et, quamvis iniquum et inutile sit, defendetur: quod ad populum centuriatis comitiis tulit, id in actis Caesaris non habebitur. 20. At quae est ista tertia decuria? Centurionum, inquit. Quid? isti ordini iudicatus lege Iulia, etiam ante Pompeia, Aurelia non patebat? Census praefiniebatur, inquit. Non centurioni quidem solum, sed equiti etiam Romano. Itaque viri fortissimi atque honestissimi, qui ordines duxerunt, res et iudicant et iudicaverunt. Non quaero, inquit, istos. Quicumque ordinem duxit, iudicet. At si ferretis, quicumque equo meruisset, quod est lautius, nemini probaretis. In iudice enim spectari et fortuna debet et dignitas. Non quaero, inquit, ista: addo etiam iudices manipulares ex legione Alaudarum. Aliter enim nostri negant posse se salvos esse. O contumeliosum honorem iis, quos ad iudicandum nec opinantes vocatis! Hic enim est legis iudex, ut ii res in tertia decuria iudicent, qui libere iudicare non audeant. In quo quantus error est, di immortales! eorum, qui istam legem excogitaverunt! Ut enim quisque sordidissimus videbitur, ita libentissime severitate iudicandi sordes suas eluet laborabitque ut honestis decuriis potius dignus videatur quam in turpem iure coniectus. IX. 21. Altera promulgata lex est, ut et de vi et maiestatis damnati ad populum provocent, si velint. Haec utrum tandem lex est an legum omnium dissolutio? Quis est enim hodie cuius intersit istam legem manere? Nemo reus est legibus illis, nemo quem futurum putemus. Armis enim gesta numquam profecto in iudicium vocabuntur. At res popularis. Utinam quidem aliquid velletis esse populare! Omnes enim iam cives de rei publicae salute una et mente et voce consentiunt. Quae est igitur ista cupiditas legis eius ferendae, quae turpitudinem summam habeat, gratiam nullam? Quid enim turpius quam qui maiestatem populi Romani minuerit per vim, eum damnatum iudicio ad eam ipsam vim reverti, propter quam

sit iure damnatus? 22. Sed quid plura de lege disputo? quasi vero id agatur ut quisquam provocet. Id agitur, id fertur, ne quis omnino umquam istis legibus reus fiat. Quis enim aut accusator tam amens reperietur qui reo condemnato obiici se multitudini conductae velit aut iudex qui reum damnare audeat, ut ipse ad operas mercennarias statim protrahatur? Non igitur provocatio ista lege datur, sed duae maxime salutares leges quaestionesque tolluntur. Quid est aliud adhortari adolescentes, ut turbulenti, ut seditiosi, ut perniciosi cives velint esse? Quam autem ad pestem furor tribunicius impelli non poterit his duabus quaestionibus de vi et maiestatis sublatis? 23. Quid, quod obrogatur legibus Caesaris, quae iubent ei, qui de vi, itemque ei, qui maiestatis damnatus sit, aqua et igni interdici? quibus quum provocatio datur, nonne acta Caesaris rescinduntur? Quae quidem ego, patres conscripti, qui illa numquam probavi, tamen ita conservanda concordiae causa arbitratus sum, ut non modo, quas vivus leges Caesar tulisset, infirmandas hoc tempore non putarem, sed ne illas quidem, quas post mortem Caesaris prolatas esse et fixas videtis.

X. 24. De exsilio reducti a mortuo: civitas data non solum singulis, sed nationibus et provinciis universis a mortuo: immunitatibus infinitis sublata vectigalia a mortuo. Ergo haec uno, verum optimo auctore domo prolata defendimus: eas leges, quas ipse nobis inspectantibus recitavit, pronuntiavit, tulit, quibus latis gloriabatur eisque legibus rem publicam contineri putabat, de provinciis, de iudiciis, eas, inquam, Caesaris leges nos, qui defendimus acta Caesaris, evertendas putamus? 25. Ac de his tamen legibus, quae promulgatae sunt, saltem queri possumus: de iis, quae iam latae dicuntur, ne illud quidem licuit. Illae enim sine ulla promulgatione latae sunt ante quam scriptae. Quaero autem quid sit cur aut ego aut quisquam vestrum, patres conscripti, bonis tribunis plebi leges malas metuat. Paratos habemus qui intercedant: paratos qui rem publicam religione defendant: vacui metu esse debemus. Quas tu mihi, inquit, intercessiones, quas religiones? Eas scilicet, quibus rei publicae salus continetur. Negligimus ista et nimis antiqua ac stulta duci-

mus. Forum saepietur: omnes claudentur aditus: armati in praesidiis multis locis collocabuntur. 26. Quid tum? Quod ita erit gestum, id lex erit, et in aes incidi iubebitis, credo, illa legitima: CONSULES POPULUM IURE ROGAVERUNT — hocine a maioribus accepimus ius rogandi? — POPULUSQUE IURE SCIVIT. Qui populus? isne, qui exclusus est? Quo iure? an eo, quod vi et armis omne sublatum est? Atque haec dico de futuris, quod est amicorum ante dicere ea, quae vitari possint: quae si facta non erunt, refelletur oratio mea. Loquor de legibus promulgatis, de quibus est integrum vobis. Demonstro vitia: tollite. Denuntio vim, arma: removete.

XI. 27. Irasci quidem vos mihi, Dolabella, pro re publica dicenti non oportebit. Quamquam te quidem id facturum non arbitror: novi facilitatem tuam: collegam tuum aiunt in hac sua fortuna, quae bona ipsi videtur, mihi, ne gravius quippiam dicam, avorum et avunculi sui consulatum si imitaretur, fortunatior videretur —, sed eum iracundum audio esse factum. Video autem quam sit odiosum habere eumdem iratum et armatum, quum tanta praesertim gladiorum sit impunitas. Sed proponam ius, ut opinor, aequum: quod M. Antonium non arbitror repudiaturum. Ego, si quid in vitam eius aut in mores cum contumelia dixero, quo minus mihi inimicissimus sit non recusabo: sin consuetudinem meam, [quam in re publica semper habui,] tenuero, id est, si libere quae sentiam de re publica dixero, primum deprecor ne irascatur: deinde, si hoc non impetro, peto ut sic irascatur, ut civi. Armis utatur, si ita necesse est, ut dicit, sui defendendi causa: iis, qui pro re publica quae ipsis visa erunt dixerint, ista arma ne noceant. Quid hac postulatione dici potest aequius? 28. Quod si, ut mihi a quibusdam eius familiaribus dictum est, omnis eum, quae habetur contra voluntatem eius, oratio graviter offendit, etiam si nulla inest contumelia, feremus amici naturam. Sed iidem illi ita mecum loquuntur: Non idem tibi adversario Caesaris licebit quod Pisoni socero, et simul admonent quiddam, quod cavebimus, nec erit iustior in senatum non veniendi morbi causa quam mortis. XII. 29. Sed per deos immortales! Te enim intuens, Dolabella, [qui es mihi carissimus,] non possum utriusque vestrum errorem reticere.

Credo enim vos, nobiles homines, magna quaedam spectantes, non pecuniam, ut quidam nimis creduli suspicantur, quae semper ab amplissimo quoque clarissimoque contempta est, non opes violentas et populo Romano minime ferendam potentiam, sed caritatem civium et gloriam concupivisse. Est autem gloria laus recte factorum magnorumque in rem publicam meritorum, quae quum optimi cuiusque tum etiam multitudinis testimonio comprobatur. 30. Dicerem, Dolabella, qui recte factorum fructus esset, nisi te praeter ceteros paullisper esse expertum viderem. Quem potes recordari in vita illuxisse tibi diem laetiorem quam quum expiato foro, dissipato concursu impiorum, principibus sceleris poena adfectis, [urbe incendio et caedis metu liberata] te domum recepisti? Cuius ordinis, cuius generis, cuius denique fortunae studia tum laudi et gratulationi tuae se non obtulerunt? Quin mihi etiam, quo auctore te in his rebus uti arbitrabantur, et gratias boni viri agebant et tuo nomine gratulabantur. Recordare, quaeso, Dolabella, consensum illum theatri, quum omnes earum rerum obliti, propter quas fuerant tibi offensi, significarent se beneficio novo memoriam veteris doloris abiecisse. 31. Hanc tu, P. Dolabella — magno loquor cum dolore —, hanc tu, inquam, potuisti aequo animo tantam dignitatem deponere? XIII. Tu autem, M. Antoni, — absentem enim appello — unum illum diem, quo in aede Telluris senatus fuit, non omnibus his mensibus, quibus te quidam multum a me dissentientes beatum putant, anteponis? Quae fuit oratio de concordia? quanto metu veteris mali, quanta sollicitudine civitas tum a te liberata est, quum collegam tuum depositis inimicitiis oblitus auspiciorum a te ipso augure populi Romani nuntiatorum illo primum die collegam tibi esse voluisti, tuus parvus filius in Capitolium a te missus pacis obses fuit. 32. Quo senatus die laetior, quo populus Romanus? qui quidem nulla in contione umquam frequentior fuit. Tum denique liberati per viros fortissimos videbamur, quia, ut illi voluerunt, libertatem pax consequebatur. Proximo, altero, tertio, denique reliquis consecutis diebus non intermittebas quasi donum aliquod cotidie adferre rei publicae: maximum autem illud, quod dictaturae nomen sustulisti. Haec inusta est a te, a te,

inquam, mortuo Caesari nota ad ignominiam sempiternam. Ut enim propter unius M. Manlii scelus decreto gentis Manliae neminem patricium Manlium Marcum vocari licet, sic tu propter unius dictatoris odium nomen dictatoris funditus sustulisti. 33. Num te, quum haec pro salute rei publicae tanta gessisses, fortunae tuae, num amplitudinis, num claritatis, num gloriae poenitebat? Unde igitur subito tanta ista mutatio? Non possum adduci ut suspicer te pecunia captum. Licet quod cuique libet loquatur. Credere non est necesse. Nihil enim umquam in te sordidum, nihil humile cognovi. Quamquam solent domestici depravare non numquam: sed novi firmitatem tuam. Atque utinam ut culpam, sic etiam suspitionem vitare potuisses! XIV. Illud magis vereor, ne ignorans verum iter gloriae gloriosum putes plus te unum posse quam omnes et metui a civibus tuis. Quod si ita putas, totam ignoras viam gloriae. Carum esse civem, bene de re publica mereri, laudari, coli, diligi gloriosum est: metui vero et in odio esse invidiosum, detestabile, imbecillum, caducum. 34. Quod videmus etiam in fabula illi ipsi, qui *Oderint, dum metuant*, dixerit, perniciosum fuisse. Utinam, M. Antoni, avum tuum meminisses! de quo tamen audisti multa ex me eaque saepissime. Putasne illum immortalitatem mereri voluisse, ut propter armorum habendorum licentiam metueretur? Illa erat vita, illa secunda fortuna libertate esse parem ceteris, principem dignitate. Itaque, ut omittam res avi tui prosperas, acerbissimum eius supremum diem malim quam L. Cinnae dominatum, a quo ille crudelissime est interfectus.

35. Sed quid oratione te flectam? Si enim exitus C. Caesaris efficere non potest ut malis carus esse quam metui, nihil cuiusquam proficiet nec valebit oratio. Quem qui beatum fuisse putant, miseri ipsi sunt. Beatus est nemo, qui ea lege vivit, ut non modo impune, sed etiam cum summa interfectoris gloria interfici possit. Qua re flecte te, quaeso, et maiores tuos respice atque ita guberna rem publicam, ut natum esse te cives tui gaudeant: sine quo nec beatus nec clarus nec tutus quisquam esse omnino potest.

XV. 36. Populi quidem Romani iudicia multa ambo habetis, quibus vos non satis moveri permoleste fero. Quid enim gladiatoribus clamores innumerabilium civium? quid

populi versus? quid Pompeii statuae plausus infiniti? quid duobus tribunis plebis, qui vobis adversantur? parumne haec significant incredibiliter consentientem populi Romani universi voluntatem? Quid? Apollinarium ludorum plausus vel testimonia potius et iudicia populi Romani parum magna vobis videbantur? O beatos illos, qui, quum adesse ipsis propter vim armorum non licebat, aderant tamen et in medullis populi Romani ac visceribus haerebant! Nisi forte Accio tum plaudi et sexagesimo post anno palmam dari, non Bruto putabatis, qui ludis suis ita caruit, ut in illo apparatissimo spectaculo studium populus Romanus tribueret absenti, desiderium liberatoris sui perpetuo plausu et clamore leniret.

37. Equidem is sum, qui istos plausus, quum popularibus civibus tribuerentur, semper contempserim: idemque quum a summis, mediis, infimis, quum denique ab universis hoc idem fit quumque ii, qui ante sequi populi consensum solebant, fugiunt, non plausum illum, sed iudicium puto. Sin haec leviora vobis videntur, quae sunt gravissima, num etiam hoc contemnitis, quod sensistis tam caram populo Romano vitam A. Hirtii fuisse? Satis erat enim probatum illum esse populo Romano, ut est: iucundum amicis, in quo vincit omnes: carum suis, quibus est ipse carissimus: tantam tamen sollicitudinem bonorum, tantum timorem omnium in quo meminimus? Certe in nullo. 38. Quid igitur? hoc vos, per deos immortales! quale sit non interpretamini? Quid? eos de vestra vita cogitare non censetis, quibus eorum, quos sperant rei publicae consulturos, vita tam cara sit?

Cepi fructum, patres conscripti, reversionis meae, quoniam et ea dixi, ut quicumque casus consecutus esset, exstaret constantiae meae testimonium, et sum a vobis benigne ac diligenter auditus. Quae potestas si mihi saepius sine meo vestroque periculo fiet, utar: si minus, quantum potero, non tam mihi me quam rei publicae reservabo. Mihi fere satis est quod vixi vel ad aetatem vel ad gloriam: huc si quid accesserit, non tam mihi quam vobis reique publicae accesserit.

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA SECUNDA.

ARGUMENTUM.

Quum M. Cicero superiorem orationem habuisset, M. Antonius in villam Tiburtinam se contulit, ut quid adversario responderet commentaretur, qua in re consumpsit septemdecim dies. D. XIII. Kalendas Octobres M. Antonius in senatum, qui in aede Concordiae habebatur, venit, armatis stipatus, quasi vim timeret denuntiatis ante Ciceroni inimicitiis. Quum Cicero non ausus esset eo die venire in senatum, in eum absentem acerbissima oratione invectus erat Antonius. Cui orationi adversarii sui Cicero hac scripta oratione, quae infra legitur, respondet, quam fingit a se habitam ita, tamquam si praesens praesenti responderet. V. Ciceronis *ad Atticum* lib. XVI. ep. 11.

I. 1. Quonam meo fato, patres conscripti, fieri dicam ut nemo his annis viginti rei publicae fuerit hostis qui non bellum eodem tempore mihi quoque indixerit? Nec vero necesse est quemquam a me nominari: vobiscum ipsi recordamini? Mihi poenarum illi plus quam optarem dederunt: te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minus mirabar. Nemo enim illorum inimicus mihi fuit voluntarius: omnes a me rei publicae causa lacessiti. Tu ne verbo quidem violatus, ut audacior quam Catilina, furiosior quam Clodius viderere, ultro me maledictis lacessisti, tuamque a me alienationem commendationem tibi ad impios cives fore putavisti. 2. Quid putem? contemptumne me? Non video nec in vita nec in gratia nec in rebus gestis nec in hac mea mediocritate ingenii quid despicere possit Antonius. An in senatu facillime de me detrahi posse credidit? qui ordo clarissimis civibus bene gestae rei publicae testimonium multis, mihi uni conservatae dedit? An decertare mecum voluit contentione dicendi? Hoc quidem est beneficium. Quid enim plenius, quid uberius quam mihi et pro me et contra Antonium dicere? Illud pro·

fecto: non existimavit sui similibus probari posse se esse hostem patriae, nisi mihi esset inimicus. 3. Cui prius quam de ceteris rebus respondeo, de amicitia, quam a me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen iudico, pauca dicam.

II. Contra rem suam me nescio quando venisse questus est. An ego non venirem contra alienum pro familiari et necessario? non venirem contra gratiam non virtutis spe, sed aetatis flore collectam? non venirem contra iniuriam, quam iste intercessoris iniquissimi beneficio obtinuit, non iure praetorio? Sed hoc idcirco commemoratum a te puto, uti te infimo ordini commendares, quum omnes te recordarentur libertini generum et liberos tuos nepotes Q. Fadii, libertini hominis, fuisse. At enim te in disciplinam meam tradideras — nam ita dixisti —: domum meam ventitaras. Ne tu, si id fecisses, melius famae, melius pudicitiae tuae consuluisses. Sed neque fecisti nec, si cuperes, tibi id per C. Curionem facere licuisset. 4. Auguratus petitionem mihi te concessisse dixisti. O incredibilem audaciam! o impudentiam praedicandam! Quo enim tempore me augurem a toto collegio expetitum Cn. Pompeius et Q. Hortensius nominaverunt — nec enim licebat a pluribus nominari — tu nec solvendo eras nec te ullo modo nisi eversa re publica fore incolumem putabas. Poteras autem eo tempore auguratum petere, quum in Italia C. Curio non esset? aut tum, quum es factus, unam tribum sine Curione ferre potuisses? cuius etiam familiares de vi condemnati sunt, quod tui nimis studiosi fuissent. III. 5. At beneficio sum tuo usus. Quo? quamquam illud ipsum, quod commemoras, semper prae me tuli. Malui me tibi debere confiteri quam cuiquam minus prudenti non satis gratus videri. Sed quo beneficio? Quod me Brundisii non occideris? Quem ipse victor, qui tibi, ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire iussisset, eum tu occideres? Fac potuisse. Quod est aliud, patres conscripti, beneficium latronum nisi ut commemorare possint iis se dedisse vitam, quibus non ademerint? Quod si esset beneficium, numquam, qui illum interfecerunt, a quo erant servati, quos tu

clarissimos viros soles appellare, tantam essent gloriam consecuti. Quale autem beneficium est, quod te abstinueris nefario scelere? Qua in re non tam iucundum mihi videri debuit non interfectum *me* a te quam miserum te id impune facere potuisse. 6. Sed sit beneficium, quando quidem maius accipi a latrone nullum potuit: in quo potes me dicere ingratum? An de interitu rei publicae queri non debui, ne in te ingratus viderer? At in illa querella, misera quidem et luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me senatus populus que Romanus collocavit, necessaria, quid est dictum a me cum contumelia? quid non moderate? quid non amice? Quod quidem cuius temperantiae fuit de M. Antonio querentem abstinere maledictis, praesertim quum tu reliquias rei publicae dissipavisses, quum domi tuae turpissimo mercatu omnia essent venalia, quum leges eas, quae numquam promulgatae essent, et de te et a te latas confiterere, quum auspicia augur, intercessionem consul sustulisses, quum esses foedissime stipatus armatis, quum omnes impuritates impudica in domo cotidie susciperes, vino lustrisque confectus. 7. At ego, tamquam mihi cum M. Crasso contentio esset, quocum multae et magnae fuerunt, non cum uno gladiatore nequissimo, de re publica graviter querens, de homine nihil dixi. Itaque hodie perficiam, ut intelligat quantum a me beneficium tum acceperit. IV. At etiam litteras, quas me sibi misisse diceret, recitavit homo et humanitatis expers et vitae communis ignarus. Quis enim umquam, qui paullum modo bonorum consuetudinem nosset, litteras ad se ab amico missas offensione aliqua interposita in medium protulit palamque recitavit? Quid est aliud tollere ex vita vitae societatem, tollere amicorum colloquia absentium? Quam multa ioca solent esse in epistolis, quae prolata si sint, inepta videantur! quam multa seria, neque tamen ullo modo divulganda! 8. Sit hoc inhumanitatis: stultitiam incredibilem videte. Quid habes quod mihi opponas, homo diserte, ut Mustelae et Tironi esse videris? qui quum hoc ipso tempore stent cum gladiis in conspectu senatus, ego quoque te disertum putabo, si ostenderis quo modo sis eos inter sicarios defensurus. Sed quid opponas tandem, si ne-

gem me umquam ad te istas litteras misisse? quo me teste convincas? An chirographo? in quo habes scientiam quaestuosam. Qui possis? Sunt enim librarii manu. Iam invideo magistro tuo, qui te tanta mercede, quantam iam proferam, nihil sapere doceat. 9. Quid enim est minus non dico oratoris, sed hominis quam id obiicere adversario, quod ille si verbo negarit, longius progredi non possit qui obiecerit? At ego non nego, teque in isto ipso convinco non inhumanitatis solum, sed etiam amentiae. Quod enim verbum in istis litteris est non plenum humanitatis, officii, benevolentiae? Omne autem crimen tuum est, quod de te in his litteris non male existimem, quod scribam tamquam ad civem, tamquam ad bonum virum, non tamquam ad sceleratum et latronem. At ego tuas litteras, etsi iure poteram a te lacessitus, tamen non proferam: quibus petis ut tibi per me liceat quemdam de exsilio reducere, adiurasque id te invito me non esse facturum, idque a me impetras. Quid enim me interponerem audaciae tuae, quam neque auctoritas huius ordinis neque existimatio populi Romani neque leges ullae possent coërcere? 10. Verum tamen quid erat quod me rogares, si erat is, de quo rogabas, Caesaris lege reductus? Sed videlicet meam gratiam voluit esse, in quo ne ipsius quidem ulla esse poterat lege lata.

V. Sed quum mihi, patres conscripti, et pro me aliquid et in M. Antonium multa dicenda sint, alterum peto a vobis, ut me pro me dicentem benigne, alterum ipse efficiam ut, contra illum quum dicam, attente audiatis. Simul illud oro: si meam quum in omni vita tum in dicendo moderationem modestiamque cognostis, ne me hodie, quum isti, ut provocavit, respondero, oblitum esse putetis mei. Non tractabo ut consulem: ne ille quidem me ut consularem. Etsi ille nullo modo consul, vel quod ita vivit vel quod ita rem publicam gerit vel quod ita factus est: ego sine ulla controversia consularis. 11. Ut igitur intelligeretis qualem ipse se consulem profiteretur, obiecit mihi consulatum meum. Qui consulatus verbo meus, patres conscripti, re vester fuit. Quid enim ego constitui, quid gessi, quid egi nisi ex huius ordinis consilio, auctoritate, sententia? Haec tu homo sapiens,

non solum eloquens, apud eos, quorum consilio sapientiaque gesta sunt, ausus es vituperare? Quis autem meum consulatum praeter te et P. Clodium qui vituperaret inventus est? cuius quidem tibi fatum, sicuti C. Curioni, manet: quoniam id domui tuae est, quod fuit illorum utrique fatale. 12. Non placet M. Antonio consulatus meus. At placuit P. Servilio, ut eum primum nominem ex illius temporis consularibus, qui proxime est mortuus: placuit Q. Catulo, cuius semper in hac re publica vivet auctoritas: placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni, C. Pisoni, M'. Glabrioni, M'. Lepido, L. Volcatio, C. Figulo, D. Silano, L. Murenae, qui tum erant consules designati: placuit idem quod consularibus M. Catoni: qui quum multa vita excedens providit, tum quod te consulem non vidit. Maxime vero consulatum meum Cn. Pompeius probavit: qui ut me primum decedens ex Syria vidit, complexus et gratulans meo beneficio patriam se visurum esse dixit. Sed quid singulos commemoro? Frequentissimo senatui sic placuit, ut esset nemo qui mihi non ut parenti gratias ageret, qui mihi non vitam suam, fortunas, liberos, rem publicam referret acceptam.

VI. 13. Sed quoniam illis, quos nominavi, tot et talibus viris res publica orbata est, veniamus ad vivos, qui duo de consularium numero reliqui sunt. L. Cotta, vir summo ingenio summaque prudentia, rebus iis gestis, quas tu reprehendis, supplicationem decrevit verbis amplissimis, eique illi ipsi, quos modo nominavi, consulares senatusque cunctus adsensus est: qui honos post conditam hanc urbem habitus est togato ante me nemini. 14. L. Caesar, avunculus tuus, qua oratione, qua constantia, qua gravitate sententiam dixit in sororis suae virum, vitricum tuum! Hunc tu quum auctorem et praeceptorem omnium consiliorum totiusque vitae debuisses habere, vitrici te similem quam avunculi maluisti. Huius ego alienus consiliis consul usus sum: tu, sororis filius, ecquid ad eum umquam de re publica rettulisti? At ad quos refert? di immortales! ad eos scilicet, quorum nobis etiam dies natales audiendi sunt. 15. Hodie non descendit Antonius. Cur? Dat nataliciam in hortis. Cui? Neminem nominabo. Putate tum Phormioni alicui, tum Gnathoni,

tum etiam Ballioni. O foeditatem hominis flagitiosam! o impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! Tu quum principem senatorem, civem singularem tam propinquum habeas, ad eum de re publica nihil referas: referas ad eos, qui suam rem nullam habent, tuam exhauriunt? Tuus videlicet salutaris consulatus, perniciosus meus. VII. Adeone pudorem cum pudicitia perdidisti, ut hoc in eo templo dicere ausus sis, in quo ego senatum illum, qui quondam florens orbi terrarum praesidebat, consulebam, tu homines perditissimos cum gladiis collocavisti? 16. At etiam ausus es — quid autem est quod tu non audeas? — clivum Capitolinum dicere me consule plenum servorum armatorum fuisse. Ut illa, credo, nefaria senatus consulta fierent, vim adferebam senatui. O miser, sive illa tibi nota non sunt — nihil enim boni nosti — sive sunt, qui apud tales viros tam impudenter loquare! Quis enim eques Romanus, quis praeter te adolescens nobilis, quis ullius ordinis, qui se civem esse meminisset, quum senatus in hoc templo esset, in clivo Capitolino non fuit? quis nomen non dedit? quamquam nec scribae sufficere nec tabulae nomina illorum capere potuerunt. 17. Etenim quum homines nefarii de patriae parricidio confiterentur, consciorum indiciis, sua manu, voce paene litterarum coacti se urbem inflammare, cives trucidare, vastare Italiam, delere rem publicam consensisse, quis esset qui ad salutem communem defendendam non excitaretur? praesertim quum senatus populusque Romanus haberet ducem, qualis si qui nunc esset, tibi idem, quod illis accidit, contigisset. Ad sepulturam corpus vitrici sui negat a me datum. Hoc vero ne P. quidem Clodius dixit umquam: quem quia iure ei inimicus fui, doleo a te omnibus vitiis iam esse superatum. 18. Qui autem tibi venit in mentem redigere in memoriam nostram te domi P. Lentuli esse educatum? An verebare ne non putaremus natura te potuisse tam improbum evadere, nisi accessisset etiam disciplina? VIII. Tam autem eras excors, ut tota in oratione tua tecum ipse pugnares, non modo non cohaerentia inter se diceres, sed maxime diiuncta atque contraria, ut non tanta mecum, quanta tibi tecum esset contentio. Vitricum tuum fuisse in tanto scelere

fatebare, poena adfectum querebare. Ita, quod proprie meum est, laudasti: quod totum est senatus, reprehendisti. Nam comprehensio sontium mea, animadversio senatus fuit. Homo disertus non intelligit eum, quem contra dicit, laudari a se: eos, apud quos dicit, vituperari. **19.** Iam illud cuius est, non dico audaciae — cupit enim se audacem —, sed, quod minime vult, stultitiae, qua vincit omnes, clivi Capitolini mentionem facere, quum inter subsellia nostra versentur armati? quum in hac cella Concordiae, di immortales! in qua me consule salutares sententiae dictae sunt, quibus ad hanc diem viximus, cum gladiis homines collocati stent? Accusa senatum: accusa equestrem ordinem, qui tum cum senatu copulatus fuit: accusa omnes ordines, omnes cives, dum confiteare hunc ordinem hoc ipso tempore ab Ituraeis circumsederi. Haec tu non propter audaciam dicis tam impudenter, sed quia, quum tantam rerum repugnantiam non videas, nihil profecto sapis. Quid est enim dementius quam, quum rei publicae perniciosa arma ipse ceperis, obiicere alteri salutaria? **20.** At etiam quodam loco facetus esse voluisti. Quam id te, di boni, non decebat! In quo est tua culpa non nulla. Aliquid enim salis a mima uxore trahere potuisti. CEDANT ARMA TOGAE. Quid? tum nonne cesserunt? At postea tuis armis cessit toga. Quaeramus igitur utrum melius fuerit libertati populi Romani sceleratorum arma an libertatem nostram armis tuis cedere. Nec vero tibi de versibus plura respondebo: tantum dicam breviter, te neque illos neque ullas omnino litteras nosse: me nec rei publicae nec amicis umquam defuisse, et tamen omni genere monumentorum meorum perfecisse [operis subsecivis], ut meae vigiliae meaeque litterae et iuventuti utilitatis et nomini Romano laudis aliquid adferrent. Sed haec non huius temporis: maiora videamus.

IX. **21.** P. Clodium meo consilio interfectum esse dixisti. Quidnam homines putarent, si tum occisus esset, quum tu illum in foro inspectante populo Romano gladio [stricto] insecutus es negotiumque transegisses, nisi se ille in scalas tabernae librariae coniecisset iisque oppilatis impetum tuum compressisset? Quod quidem ego favisse me tibi fateor,

suasisse ne tu quidem dicis. At Miloni ne favere quidem potui. Prius enim rem transegit quam quisquam eum facturum id suspicaretur. At ego suasi. Scilicet is animus erat Milonis, ut prodesse rei publicae sine suasore non posset. At laetatus sum. Quid ergo? in tanta laetitia cunctae civitatis me unum tristem esse oportebat? 22. Quamquam de morte Clodii fuit quaestio non satis prudenter illa quidem constituta. Quid enim attinebat nova lege quaeri de eo, qui hominem occidisset, quum esset legibus quaestio constituta? quaesitum est tamen. Quod igitur, quum res agebatur, nemo in me dixit, id tot annis post tu es inventus qui diceres?

23. Quod vero dicere ausus es idque multis verbis, opera mea Pompeium a Caesaris amicitia esse diiunctum ob eamque causam culpa mea bellum civile esse natum, in eo non tu quidem tota re, sed, quod maximum est, temporibus errasti. X. Ego M. Bibulo, praestantissimo cive, consule nihil praetermisi, quantum facere enitique potui, quin Pompeium a Caesaris coniunctione avocarem. In quo Caesar felicior fuit. Ipse enim Pompeium a mea familiaritate diiunxit. Postea vero quam se totum Pompeius Caesari tradidit, quid ego illum ab eo distrahere conarer? Stulti erat sperare, suadere impudentis. 24. Duo tamen tempora inciderunt, quibus aliquid contra Caesarem Pompeio suaserim. Ea velim reprehendas, si potes: unum, ne quinquennii imperium Caesari prorogaret: alterum, ne pateretur ferri ut absentis eius ratio haberetur. Quorum si utrumvis persuasissem, in has miserias numquam incidissemus. Atque idem ego, quum iam opes omnes et suas et populi Romani Pompeius ad Caesarem detulisset, seroque ea sentire coepisset, quae multo ante provideram, inferrique patriae bellum viderem nefarium, pacis, concordiae, compositionis auctor esse non destiti, meaque illa vox est nota multis: *Utinam, Cn. Pompei, cum C. Caesare societatem aut numquam coisses aut numquam diremisses! Fuit alterum gravitatis, alterum prudentiae tuae.* Haec mea, M. Antoni, semper et de Pompeio et de re publica consilia fuerunt: quae si valuissent, res publica staret, tu tuis flagitiis, egestate, infamia concidisses.

XI 25. Sed haec vetera, illud vero recens, Caesarem meo

consilio interfectum. Iam vereor, patres conscripti, ne, quod turpissimum est, praevaricatorem mihi apposuisse videar, qui me non solum meis laudibus ornaret, sed etiam oneraret alienis. Quis enim meum in ista societate gloriosissimi facti nomen audivit? Cuius autem, qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? Occultatum dico? cuius non statim divulgatum? Citius dixerim iactasse se aliquos, ut fuisse in ea societate viderentur, quum conscii non fuissent, quam ut quisquam celari vellet qui fuisset. 26. Quam veri simile porro est in tot hominibus partim obscuris partim adolescentibus neminem occultantibus meum nomen latere potuisse? Etenim si auctores ad liberandam patriam desiderarentur illis actoribus, Brutos ego impellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem cotidie videret, alter etiam Ahalae? Hi igitur his maioribus ab alienis potius consilium peterent quam a suis et foris potius quam domo? Quid? C. Cassius, in ea familia natus, quae non modo dominatum, sed ne potentiam quidem cuiusquam ferre potuit, me auctorem, credo, desideravit: qui etiam sine his clarissimis viris hanc rem in Cilicia ad ostium fluminis Cydni confecisset, si ille ad eam ripam, quam constituerat, non ad contrariam naves appulisset. 27. Cn. Domitium non patris interitus, clarissimi viri, non avunculi mors, non spoliatio dignitatis ad recuperandam libertatem, sed mea auctoritas excitavit? An C. Trebonio ego persuasi? cui ne suadere quidem ausus essem. Quo etiam maiorem ei res publica gratiam debet, qui libertatem populi Romani unius amicitiae praeposuit depulsorque dominatus quam particeps esse maluit. An L. Tillius Cimber me est auctorem secutus? quem ego magis fecisse illam rem sum admiratus quam facturum putavi, admiratus autem ob eam causam, quod immemor beneficiorum, memor patriae fuisset. Quid duos Servilios? Cascas dicam an Ahalas? et hos auctoritate mea censes excitatos potius quam caritate rei publicae? Longum est persequi ceteros, idque rei publicae praeclarum, fuisse tam multos, ipsis gloriosum.

XIII. 28. At quem ad modum me coarguerit homo acutus recordamini. Caesare interfecto, inquit, statim cruentum alte extollens Brutus pugionem Ciceronem nominatim ex

clamavit atque ei recuperatam libertatem est gratulatus. Cur mihi potissimum? quia sciebam? Vide ne illa causa fuerit appellandi mei, quod, quum rem gessisset consimilem rebus iis, quas ipse gesseram, me potissimum testatus est se aemulum mearum laudium exstitisse. 29. Tu autem, omnium stultissime, non intelligis, si, id quod me arguis, voluisse interfici Caesarem crimen sit, etiam laetatum esse morte Caesaris crimen esse? Quid enim interest inter suasorem facti et probatorem? aut quid refert utrum voluerim fieri an gaudeam factum? Ecquis est igitur exceptis iis, qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit aut factum improbarit? Omnes ergo in culpa. Etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Caesarem occiderunt. Aliis consilium, aliis animus, aliis occasio defuit: voluntas nemini. 30. Sed stuporem hominis vel dicam pecudis attendite. Sic enim dixit: *M. Brutus, quem ego honoris causa nomino, cruentum pugionem tenens Ciceronem exclamavit: ex quo intelligi debet eum conscium fuisse.* Ergo ego sceleratus appellor a te, quem tu suspicatum aliquid suspicaris: ille, qui stillantem prae se pugionem tulit, is a te honoris causa nominatur? Esto: sit in verbis tuis hic stupor: quanto in rebus sententiisque maior! Constitue hoc, consul, aliquando, Brutorum, C. Cassii, Cn. Domitii, C. Trebonii, reliquorum quam velis esse causam: edormi crapulam, inquam, et exhala. An faces admovendae sunt quae [te] excitent tantae causae indormientem? Numquamne intelligis statuendum tibi esse utrum illi, qui istam rem gesserunt, homicidae sint an vindices libertatis? XIII. 31. Attende enim paullisper cogitationemque sobrii hominis punctum temporis suscipe. Ego, qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris, ut a te arguor, socius, nego quidquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi Romani conservatoresque rei publicae sint, plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam quam parricidas esse: si quidem est atrocius patriae parentem quam suum occidere. Tu, homo sapiens et considerate, quid dicis? Si parricidas, cur honoris causa a te sunt et in hoc ordine et apud populum Romanum semper appellati? Cur M. Brutus referente te legibus est solutus, si ab urbe plus quam decem dies afuisset?

Cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? Cur provinciae Bruto, Cassio datae? cur quaestores additi? cur legatorum numerus auctus? Atque haec acta per te. Non igitur homicidas. Sequitur ut liberatores tuo iudicio, quando quidem tertium nihil potest esse. 32. Quid est? num conturbo te? Non enim fortasse satis, quae diiunctius dicuntur, intelligis. Sed tamen haec summa est conclusionis meae: quoniam scelere a te liberati sunt, ab eodem amplissimis praemiis dignissimos iudicatos. Itaque iam retexo orationem meam. Scribam ad illos, ut, si qui forte quod a te mihi obiectum est quaerent sitne verum, ne cui negent. Etenim vereor ne aut celatum me illis ipsis non honestum aut invitatum refugisse mihi sit turpissimum. Quae enim res umquam, proh sancte Iuppiter! non modo in hac urbe, sed in omnibus terris est gesta maior? quae gloriosior? quae commendatior hominum memoriae sempiternae? In huius me tu consilii societatem tamquam in equum Troianum cum principibus includis? 33. Non recuso: ago etiam gratias, quoquo animo facis. Tanta enim res est, ut invidiam istam, quam tu in me vis concitare, cum laude non comparem. Quid enim beatius illis, quos tu expulsos a te praedicas et relegatos? qui locus est aut tam desertus aut tam inhumanus qui illos, quum accesserint, non adfari atque appetere videatur? qui homines tam agrestes qui se, quum eos aspexerint, non maximum cepisse vitae fructum putent? quae vero tam immemor posteritas, quae tam ingratae litterae reperientur, quae eorum gloriam non immortalitatis memoria prosequantur? Tu vero ascribe me talem in numerum. XIV. 34. Sed unam rem vereor ne non probes. Si enim fuissem, non solum regem, sed etiam regnum de re publica sustulissem: et, si meus stilus ille fuisset, ut dicitur, mihi crede, non solum unum actum, sed totam fabulam confecissem. Quamquam si interfici Caesarem voluisse crimen est, vide, quaeso, Antoni, quid tibi futurum sit, quem et Narbone hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est et ob eius consilii societatem, quum interficeretur Caesar, tum te a Trebonio vidimus sevocari. Ego autem — vide quam tecum agam non inimice! — quod bene cogitasti aliquando, laudo:

quod non indicasti, gratias ago: quod non fecisti, ignosco. Virum res illa quaerebat. 35. Quod si te in iudicium quis adducat usurpetque illud Cassianum, CUI BONO FUERIT, vide, quaeso, ne haereas. Quamquam illud quidem fuit, ut tu dicebas, omnibus bono, qui servire nolebant, tibi tamen praecipue, qui non modo non servis, sed etiam regnas, qui maximo te aere alieno ad aedem Opis liberavisti, qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti, ad quem e domo Caesaris tam multa delata sunt, cuius domi quaestuosissima est falsorum commentariorum et chirographorum officina, agrorum, oppidorum, immunitatium, vectigalium flagitiosissimae nundinae. 36. Etenim quae res egestati et aeri alieno tuo praeter mortem Caesaris subvenire potuisset? Nescio quid conturbatus esse videris: num quid subtimes ne ad te hoc crimen pertinere videatur? Libero te metu: nemo credet umquam: non est tuum de re publica bene mereri: habet istius pulcherrimi facti clarissimos viros res publica auctores: ego te tantum gaudere dico, fecisse non arguo. Respondi maximis criminibus: nunc etiam reliquis respondendum est.

XV. 37. Castra mihi Pompeii atque illud omne tempus obiecisti. Quo quidem tempore si, ut dixi, meum consilium auctoritasque valuisset, tu hodie egeres, nos liberi essemus: res publica non tot duces et exercitus amisisset. Fateor enim me, quum ea, quae acciderunt, providerem futura, tanta in maestitia fuisse, quanta ceteri optimi cives, si idem providissent, fuissent. Dolebam, dolebam, patres conscripti, rem publicam vestris quondam meisque consiliis conservatam brevi tempore esse perituram. Nec vero eram tam indoctus ignarusque rerum, ut frangerer animo propter vitae cupiditatem, quae me manens conficeret angoribus, dimissa molestiis omnibus liberaret. Illos ego praestantissimos viros, lumina rei publicae, vivere volebam, tot consulares, tot praetorios, tot honestissimos senatores, omnem praeterea florem nobilitatis ac iuventutis, tum optimorum civium exercitus: qui si viverent, quamvis iniqua condicione pacis — mihi enim omnis pax cum civibus bello civili utilior videbatur —, rem publicam hodie teneremus. 38. Quae sententia

si valuisset ac non ei maxime mihi, quorum ego vitae consu lebam, spe victoriae elati obstitissent, ut alia omittam, tu certe numquam in hoc ordine vel potius numquam in hac urbe mansisses. At vero Cn. Pompeii voluntatem a me alienabat oratio mea. An ille quemquam plus dilexit? cum ullo aut sermones aut consilia contulit saepius? quod quidem erat magnum, de summa re publica dissentientes in eadem consuetudine amicitiae permanere. Ego quid ille et contra ille quid ego sentirem et spectarem videbat. Ego incolumitati civium primum, ut postea dignitati possemus, ille praesenti dignitati potius consulebat. Quod autem habebat uterque quid sequeretur, idcirco tolerabilior erat nostra dissensio. 39. Quid vero ille singularis vir ac paene divinus de me senserit sciunt qui eum de Pharsalia fuga Paphum persecuti sunt. Numquam ab eo mentio de me nisi honorifica, nisi plena amicissimi desiderii, quum me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora. Et eius viri nomine me insectari audes, cuius me amicum, te sectorem esse fateare? XVI. Sed omittatur bellum illud, in quo tu nimium felix fuisti. Ne *de* iocis quidem respondebo, quibus me in castris usum esse dixisti. Erant quidem illa castra plena curae: verum tamen homines, quamvis in turbidis rebus sint, tamen, si modo homines sunt, interdum animis relaxantur. 40. Quod autem idem maestitiam meam reprehendit, idem iocum, magno argumento est me in utroque fuisse moderatum.

Hereditates mihi negasti venire. Utinam hoc tuum verum crimen esset! plures amici mei et necessarii viverent. Sed qui istuc tibi venit in mentem? Ego enim amplius sestertium ducentiens acceptum hereditatibus rettuli. Quamquam in hoc genere fateor feliciorem esse te. Me nemo nisi amicus fecit heredem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor iungeretur: te is, quem tu vidisti numquam, L. Rubrius Casinas fecit heredem. 41. Et quidem vide quam te amarit is, qui albus aterne fuerit ignoras: fratris filium praeteriit, Q. Fufii, honestissimi equitis Romani suique amicissimi, quem palam heredem semper factitarat, te, quem numquam viderat aut certe numquam salutaverat, fecit heredem. Velim mihi dicas, nisi molestum est, L. Tur-

selius qua facie fuerit, qua statura, quo municipio, qua tribu. Nihil scio, inquis, nisi quae praedia habuerit. Is igitur fratrem exheredans te faciebat heredem. In multas praeterea pecunias alienissimorum hominum vi eiectis veris heredibus, tamquam heres esset, invasit. 42. Quamquam hoc maxime admiratus sum, mentionem te hereditatum ausum esse facere, quum ipse hereditatem patris non adisses.

XVII. Haec ut colligeres, homo amentissime, tot dies in aliena villa declamasti? quamquam tu quidem, ut tui familiarissimi dictitant, vini exhalandi, non ingenii acuendi causa declamas: At vero adhibes ioci causa magistrum suffragio tuo et compotorum tuorum rhetorem, cui concessisti ut in te quae vellet diceret, salsum omnino hominem, sed materia facilis est in te et in tuos dicta dicere. Vide autem quid intersit inter te et avum tuum. Ille sensim dicebat quod causae prodesset: tu cursim dicis aliena. 43. At quanta merces rhetori data est! Audite, audite, patres conscripti, et cognoscite rei publicae vulnera. Duo milia iugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori adsignasti et quidem immunia, ut populi Romani tanta mercede nihil sapere disceres. Num etiam hoc, homo audacissime, ex Caesaris commentariis? Sed dicam alio loco et de Leontino agro et de Campano, quos iste agros ereptos rei publicae turpissimis possessoribus inquinavit. Iam enim, quoniam criminibus eius satis respondi, de ipso emendatore et correctore nostro quaedam dicenda sunt. Nec enim omnia effundam, ut, si saepius decertandum sit, ut erit, semper novus veniam: quam facultatem mihi multitudo istius vitiorum peccatorumque largitur.

XVIII. 44. Visne igitur te inspiciamus a puero? Sic, opinor: a principio ordiamur. Tenesne memoria praetextatum te decoxisse? Patris, inquies, ista culpa est. Concedo. Etenim est pietatis plena defensio. Illud tamen audaciae tuae, quod sedisti in quattuordecim ordinibus, quum esset lege Roscia decoctoribus certus locus [constitutus], quamvis quis fortunae vitio, non suo decoxisset. Sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti. Primo vulgare scortum: certa flagitii merces, nec ea parva: sed cito Curio intervenit, qui te a meretricio quaestu abduxit et tamquam stolam de-

disset, in matrimonio stabili et certo collocavit. 45. Nemo umquam puer emptus libidinis causa tam fuit in domini potestate quam tu in Curionis. Quotiens te pater eius domu sua eiecit? quotiens custodes posuit, ne limen intrares? quum tu tamen, nocte socia, hortante libidine, cogente mercede, per tegulas demitterere. Quae flagitia domus illa diutius ferre non potuit. Scisne me de rebus mihi notissimis dicere? Recordare tempus illud, quum pater Curio maerens iacebat in lecto: filius se ad pedes meos prosternens, lacrimans, te mihi commendabat: orabat, ut te contra suum patrem, si sestertium sexagiens peteret, defenderem: tantum enim se pro te intercessisse dicebat. Ipse autem amore ardens confirmabat, quod desiderium tui discidii ferre non posset, se in exsilium iturum. 46. Quo tempore ego quanta mala florentissimae familiae sedavi vel potius sustuli! Patri persuasi, ut aes alienum filii dissolveret: redimeret adolescentem, summa spe et animi et ingenii praeditum, rei familiaris facultatibus eumque non modo tua familiaritate, sed etiam congressione patrio iure et potestate prohiberet. Haec tu quum per me acta meminisses, nisi illis, quos videmus, gladiis confideres, maledictis me provocare ausus esses? XIX. 47. Sed iam stupra et flagitia omittamus, sunt quaedam, quae honeste non possum dicere: tu autem eo liberior, quod ea in te admisisti, quae a verecundo inimico audire non posses. Sed reliquum vitae cursum videte: quem quidem celeriter perstringam. Ad haec enim, quae in civili bello, in maximis rei publicae miseriis fecit, et ad ea, quae cotidie facit, festinat animus. Quae peto, ut, quamquam multo notiora vobis quam mihi sunt, tamen, ut facitis, attente audiatis. Debet enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solum rerum, sed etiam recordatio: etsi incidamus oportet media, ne nimis sero ad extrema veniamus.

48. Intimus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga me beneficia commemorat: eius omnium incendiorum fax, cuius etiam domi iam tum quiddam molitus est. Quid dicam ipse optime intelligit. Inde iter Alexandream contra senatus auctoritatem, contra rem publicam et religiones: sed habebat ducem Gabinium, quicum quidvis rectissime facere posset.

Qui tum inde reditus aut qualis? prius in ultimam Galliam ex Aegypto quam domum. Quae autem domus? Suam enim quisque domum tum obtinebat neque erat usquam tua. Domum dico? Quid erat in terris ubi in tuo pedem poneres praeter unum Misenum, quod cum sociis tamquam Sisaponem tenebas? XX. 49. Venisti e Gallia ad quaesturam petendam. Aude dicere te prius ad parentem tuam venisse quam ad me. Acceperam iam ante Caesaris litteras, ut mihi satis fieri paterer a te. Itaque ne loqui quidem sum te passus de gratia. Postea sum cultus a te, tu a me observatus in petitione quaesturae. Quo quidem tempore P. Clodium approbante populo Romano in foro es conatus occidere, quumque eam rem tua sponte conarere, non impulsu meo, tamen ita praedicabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, umquam mihi pro tuis in me iniuriis satis esse facturum. In quo demiror cur Milonem impulsu meo rem illam egisse dicas, quum te ultro mihi idem illud deferentem numquam sim adhortatus. Quamquam, si in eo perseverares, ad tuam gloriam rem illam referri malebam quam ad meam gratiam. 50. Quaestor es factus: deinde continuo sine senatus consulto, sine sorte, sine lege ad Caesarem cucurristi. Id enim unum in terris egestatis, aeris alieni, nequitiae perditis vitae rationibus perfugium esse ducebas. Ibi te quum et illius largitionibus et tuis rapinis explevisses, si hoc est explere *haurire* quod statim effundas, advolasti egens ad tribunatum, ut in eo magistratu, si posses, viri tui similis esses.

XXI. Accipite nunc, quaeso, non ea, quae ipse in se atque in domesticum dedecus impure et intemperanter, sed quae in nos fortunasque nostras, id est in universam rem publicam, impie ac nefarie fecerit. Ab huius enim scelere omnium malorum principium natum reperietis. 51. Nam, quum L. Lentulo C. Marcello consulibus Kalendis Ianuariis labentem et prope cadentem rem publicam fulcire cuperetis, ipsique C. Caesari, si sana mente esset, consulere velletis, tum iste venditum atque emancipatum tribunatum consiliis vestris opposuit cervicesque suas ei subiecit securi, qua multi minoribus in peccatis occiderunt. In te, M. Antoni, id decrevit senatus et quidem incolumis, nondum tot luminibus

exstinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more maiorum. Et tu apud patres conscriptos contra me dicere ausus es, quum ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis rei publicae iudicatus? Commemoratio illius tui sceleris intermissa est, non memoria deleta. Dum genus hominum, dum populi Romani nomen exstabit, — quod quidem erit, si per te licebit, sempiternum —, tua illa pestifera intercessio nominabitur. 52. Quid cupide a senatu, quid temere fiebat, quum tu unus adolescens universum ordinem decernere de salute rei publicae prohibuisti, neque[id] semel, sed saepius, neque tu tecum de senatus auctoritate agi passus es? Quid autem agebatur nisi ne deleri et everti rem publicam funditus velles, quum te neque principes civitatis rogando neque maiores natu monendo neque frequens senatus agendo de vendita atque addicta sententia movere potuit? Tum illud multis rebus ante temptatis necessario tibi vulnus inflictum est, quod paucis ante te, quorum incolumis fuit nemo. 53. Tum contra te dedit arma hic ordo consulibus reliquisque imperiis et potestatibus: quae non effugisses, nisi te ad arma Caesaris contulisses. XXII. Tu, tu, inquam, M. Antoni, princeps C. Caesari omnia perturbare cupienti causam belli contra patriam inferendi dedisti. Quid enim aliud ille dicebat? quam causam sui dementissimi consilii et facti adferebat, nisi quod intercessio neglecta, ius tribunicium sublatum, circumscriptus a senatu esset Antonius? Omitto quam haec falsa, quam levia, praesertim quum omnino nulla causa iusta cuiquam esse possit contra patriam arma capiendi. Sed nihil de Caesare: tibi certe confitendum est causam perniciosissimi belli in persona tua constitisse. 54. O miserum te, si haec intelligis, miseriorem, si non intelligis hoc litteris mandari, hoc memoriae prodi, huius rei ne posteritatem quidem omnium saeculorum umquam immemorem fore, consules ex Italia expulsos, cumque iis Cn. Pompeium, quod imperii populi Romani decus ac lumen fuit, omnes consulares, qui per valetudinem exsequi cladem illam fugamque potuissent, praetores, praetorios, tribunos plebis, magnam partem senatus, omnem subolem iuventutis, unoque verbo rem publicam expulsam atque exterminatam suis sedibus! 55. Ut igitur in seminibus

est causa arborum et stirpium, sic huius luctuosissimi belli semen tu fuisti. Doletis tris exercitus populi Romani interfectos: interfecit Antonius. Desideratis clarissimos cives vobis ereptos: eripuit Antonius. Auctoritas huius ordinis adflicta est: adflixit Antonius. Omnia denique, quae postea vidimus—quid autem mali non vidimus?—, si recte ratiocinabimur, uni accepta referemus Antonio. Ut Helena Troianis, sic iste huic rei publicae belli causa, causa pestis atque exitii fuit. Reliquae partes tribunatus principii similes. Omnia perfecit, quae senatus salva re publica ne fieri possent perfecerat. Cuius tamen scelus in scelere cognoscite.

XXIII. 56. Restituebat multos calamitosos. In iis patrui nulla mentio. Si severus, cur non in omnes? Si misericors, cur non in suos? Sed omitto ceteros. Licinium Denticulum de alea condemnatum, collusorem suum, restituit, quasi vero ludere cum condemnato non liceret: sed ut, quod in alea perdiderat, beneficio legis dissolveret. Quam attulisti rationem populo Romano cur eum restitui oporteret? Absentem, credo, in reos relatum: rem indicta causa iudicatam: nullum fuisse de alea lege iudicium: vi oppressum et armis: postremo, quod de patruo tuo dicebatur, pecunia iudicium esse corruptum? Nihil horum. At vir bonus et re publica dignus. Nihil id quidem ad rem: ego tamen, quoniam condemnatum esse pro nihilo est, ita ignoscerem. Hominem omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro alea ludere, lege, quae est de alea, condemnatum qui in integrum restituit, is non apertissime studium suum ipse profitetur? 57. In eodem vero tribunatu, quum Caesar in Hispaniam proficiscens huic conculcandam Italiam tradidisset, quae fuit eius peragratio itinerum, lustratio municipiorum! Scio me in rebus celebratissimis omnium sermone versari, eaque, quae dico dicturusque sum, notiora esse omnibus, qui in Italia tum fuerunt, quam mihi, qui non fui. Notabo tamen singulas res: etsi nullo modo poterit oratio mea satis facere vestrae scientiae. Etenim quod umquam in terris tantum flagitium exstitisse auditum est? tantam turpitudinem? tantum dedecus? XXIV. 58. Vehebatur in essedo tribunus plebis: lictores laureati antecedebant: inter quos aperta lectica mima portabatur: quam ex oppi-

dis municipales, homines honesti, ob viam necessario prodeuntes, non noto illo et mimico nomine, sed Volumniam consalutabant. Sequebatur raeda cum lenonibus, comites nequissimi, reiecta mater amicam impuri filii tamquam nurum sequebatur. O miserae mulieris fecunditatem calamitosam! Horum flagitiorum iste vestigiis omnia municipia, praefecturas, colonias, totam denique Italiam impressit.

59. Reliquorum factorum eius, patres conscripti, difficilis est sane reprehensio et lubrica. Versatus in bello est: saturavit se sanguine dissimillimorum sui civium: felix fuit, si potest ulla in scelere esse felicitas. Sed quoniam veteranis cautum esse volumus, quamquam dissimilis est militum causa et tua — illi secuti sunt: tu quaesisti ducem —, tamen, ne apud illos me in invidiam voces, nihil de genere belli dicam. Victor e Thessalia Brundisium cum legionibus revertisti. Ibi me non occidisti: magnum beneficium! Potuisse enim fateor. Quamquam nemo erat eorum, qui tum tecum fuerunt, qui mihi non censeret parci oportere. 60. Tanta est enim caritas patriae, ut vestris etiam legionibus sanctus essem, quod eam a me servatam esse meminissent. Sed fac id te dedisse mihi, quod non ademisti, meque a te habere vitam, quia non a te sit erepta: licuitne mihi per tuas contumelias hoc tuum beneficium sic tueri, ut tuebar, praesertim quum te haec auditurum videres? XXV. 61. Venisti Brundisium, in sinum quidem et in complexum tuae mimulae. Quid est? Num mentior? Quam miserum est id negare non posse, quod sit turpissimum confiteri! Si te municipiorum non pudebat, ne veterani quidem exercitus? Quis enim miles fuit qui Brundisii illam non viderit? quis qui nescierit venisse eam tibi tot dierum viam gratulatum? quis qui non indoluerit tam sero se quam nequam hominem secutus esset cognoscere? 62. Italiae rursus percursatio eadem comite mima: in oppida militum crudelis et misera deductio: in urbe auri, argenti, maximeque vini foeda direptio. Accessit ut Caesare ignaro, quum esset ille Alexandreae, beneficio amicorum eius magister equitum constitueretur. Tum existimavit se suo iure cum Hippia vivere et equos vectigales Sergio mimo tradere. Tum sibi non hanc, quam nunc male tuetur, sed M. Pisonis

domum ubi habitaret legerat. Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hereditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? Cogebat egestas: quo se verteret non habebat: nondum ei tanta a L. Rubrio, non a L. Turselio hereditas venerat: nondum in Cn. Pompeii locum multorumque aliorum, qui aberant, repentinus heres successerat. Erat ei vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potuisset.

63. Sed haec, quae robustioris improbitatis sunt, omittamus: loquamur potius de nequissimo genere levitatis. Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate tantum vini in Hippiae nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi Romani conspectu vomere postridie. O rem non modo visu foedam, sed etiam auditu! Si inter cenam in ipsis tuis immanibus illis poculis hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? In coetu vero populi Romani negotium publicum gerens, magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens frustis esculentis vinum redolentibus gremium suum et totum tribunal implevit. Sed haec ipse fatetur esse in suis sordibus: veniamus ad splendidiora.

XXVI. 64. Caesar Alexandrea se recepit, felix, ut sibi quidem videbatur: mea autem sententia, qui rei publicae sit hostis, felix esse nemo potest. Hasta posita pro aede Iovis Statoris bona Cn. Pompeii — miserum me! consumptis enim lacrimis tamen infixus haeret animo dolor — bona, inquam, Cn. Pompeii Magni voci acerbissimae subiecta praeconis. Una in illa re servitutis oblita civitas ingemuit servientibusque animis, quum omnia metu tenerentur, gemitus tamen populi Romani liber fuit. Exspectantibus omnibus quisnam esset tam impius, tam demens, tam dis hominibusque hostis, qui ad illud scelus sectionis auderet accedere, inventus est nemo praeter Antonium, praesertim quum tot essent circum hastam illam, qui alia omnia auderent: unus inventus est qui id auderet, quod omnium fugisset et reformidasset audacia. 65. Tantus igitur te stupor oppressit vel, ut verius dicam, tantus furor, ut primum, quum sector sis isto loco natus, deinde quum Pompeii sector, non te exsecratum populo Romano, non detestabilem, non omnes tibi

deos, non omnes homines et esse inimicos et futuros scias? At quam insolenter statim helluo invasit in eius viri fortunas, cuius virtute terribilior erat populus Romanus exteris gentibus, iustitia carior? XXVII. In eius igitur viri copias quum se subito ingurgitasset, exsultabat gaudio persona de mimo modo egens, repente dives. Sed, ut est apud poëtam nescio quem, *male parta male dilabuntur*. 66. Incredibile ac simile portenti est, quonam modo illa tam multa quam paucis non dico mensibus, sed diebus effuderit. Maximus vini numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti, pretiosa vestis, multa et lauta supellex et magnifica multis locis, non illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen abundantis. Horum paucis diebus nihil erat. 67. Quae Charybdis tam vorax? Charybdim dico? quae si fuit, animal unum fuit: Oceanus. medius fidius, vix videtur tot res tam dissipatas, tam distantibus in locis positas tam cito absorbere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum. Apothecae totae nequissimis hominibus condonabantur. Alia mimi rapiebant, alia mimae: domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum: totos dies potabatur atque id locis pluribus: suggerebantur etiam saepe — non enim semper iste felix — damna aleatoria. Conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis servorum in cellis lectos stratos videres. Quam ob rem desinite mirari haec tam celeriter esse consumpta. Non modo unius patrimonium quamvis amplum, ut illud fuit, sed urbes et regna celeriter tanta nequitia devorare potuisset. At idem aedes etiam et hortos. 68. O audaciam immanem! tu etiam ingredi illam domum ausus es? tu illud sanctissimum limen intrare? tu illarum aedium dis penatibus os impurissimum ostendere? Quam domum aliquam diu nemo aspicere poterat, nemo sine lacrimis praeterire, hac te in domo tam diu deversari non pudet? in qua, quamvis nihil sapias, tamen nihil tibi potest esse iucundum. XXVIII. An tu, illa in vestibulo rostra [ac spolia] quum aspexisti, domum tuam te introire putas? Fieri non potest. Quamvis enim sine mente, sine sensu sis, ut es, tamen et te et tua et tuos nosti. Nec vero te umquam neque vigilantem neque in somnis credo posse mente consistere. Necesse est, quamvis sis, ut es, vinolentus et furens, quum

tibi obiecta sit species singularis viri, perterritum te de somno excitari, furere etiam saepe vigilantem. 69. Me quidem miseret parietum ipsorum atque tectorum. Quid enim umquam domus illa viderat nisi pudicum? quid nisi ex optimo more et sanctissima disciplina? Fuit enim ille vir, patres conscripti, sicuti scitis, quum foris clarus tum domi admirandus neque rebus externis magis laudandus quam institutis domesticis: huius in sedibus pro cubiculis stabula, pro tricliniis popinae sunt. Etsi iam negat. Nolite quaerere. Frugi factus est. Illam suam suas res sibi habere iussit, ex duodecim tabulis claves ademit, exegit. Quam porro spectatus civis, quam probatus! cuius ex omni vita nihil est honestius quam quod cum mima fecit divortium. 70. At quam crebro usurpat: *et consul et Antonius?* hoc est dicere, et consul et impudicissimus, et consul et homo nequissimus. Quid est enim aliud Antonius? Nam si dignitas significaretur in nomine, dixisset, credo, aliquando avus tuus se et consulem et Antonium. Numquam dixit. Dixisset etiam collega meus, patruus tuus, nisi si tu es solus Antonius. Sed omitto ea peccata, quae non sunt earum partium propria, quibus tu rem publicam vexavisti: ad ipsas tuas partes redeo, id est ad civile bellum, quod natum, conflatum, susceptum opera tua est.

XXIX. 71. Cui bello quum propter timiditatem tuam tum propter libidines defuisti? Gustaras civilem sanguinem vel potius exsorbueras: fueras in acie Pharsalica antesignanus: L. Domitium, clarissimum et nobilissimum virum, occideras, multosque praeterea, qui e proelio effugerant, quos Caesar, ut non nullos, fortasse servasset, crudelissime persecutus trucidaras. Quibus rebus tantis talibus gestis quid fuit causae cur in Africam Caesarem non sequerere, quum praesertim belli pars tanta restaret? Itaque quem locum apud ipsum Caesarem post eius ex Africa reditum obtinuisti? quo numero fuisti? Cuius tu imperatoris quaestor fueras, dictatoris magister equitum, belli princeps, crudelitatis auctor, praedae socius, testamento, ut dicebas ipse, filius, appellatus es de pecunia, quam pro domo, pro hortis, pro sectione debebas. 72. Primo respondisti plane ferociter et, ne omnia videar contra te, prope modum aequa et iusta dicebas. A me

C. Caesar pecuniam? cur potius quam ego ab illo? an sine me ille vicit? At ne potuit quidem. Ego ad illum belli civilis causam attuli, ego leges perniciosas rogavi, ego arma contra consules imperatoresque populi Romani, contra senatum populumque Romanum, contra deos patrios arasque et focos, contra patriam tuli. Num sibi soli vicit? Quorum facinus est commune, cur non sit eorum praeda communis? Ius postulabas: sed quid ad rem? Plus ille poterat. 73. Itaque excussis tuis vocibus et ad te et ad praedes tuos milites misit, quum repente a te praeclara illa tabula prolata est. Qui risus hominum! tantam esse tabulam, tam varias, tam multas possessiones, ex quibus praeter partem Miseni nihil erat quod is, qui auctionaretur, posset suum dicere. Auctionis vero miserabilis aspectus: vestis Pompeii non multa eaque maculosa, eiusdem quaedam argentea vasa collisa, sordida mancipia, ut doleremus quidquam esse ex illis reliquiis quod videre possemus. 74. Hanc tamen auctionem heredes L. Rubrii decreto Caesaris prohibuerunt. Haerebat nebulo: quo se verteret non habebat. Quin iis ipsis temporibus domi Caesaris percussor ab isto missus deprehensus dicebatur esse cum sica. De quo Caesar in senatu aperte in te invehens questus est. Proficiscitur in Hispaniam Caesar paucis tibi ad solvendum propter inopiam tuam prorogatis diebus. Ne tum quidem sequeris. Tam bonus gladiator rudem tam cito? Hunc igitur quisquam, qui in suis partibus, id est in suis fortunis, tam timidus fuerit, pertimescat?

XXX. 75. Profectus est aliquando tandem in Hispaniam: sed tuto, ut ait, pervenire non potuit. Quonam modo igitur Dolabella pervenit? Aut non suscipienda fuit ista causa, Antoni, aut, quum suscepisses, defendenda usque ad extremum. Ter depugnavit Caesar cum civibus, in Thessalia, Africa, Hispania. Omnibus adfuit his pugnis Dolabella: in Hispaniensi etiam vulnus accepit. Si de meo iudicio quaeris, nollem. Sed tamen consilium a primo reprehendendum, laudanda constantia. Tu vero quid es? Cn. Pompeii liberi tum primum patriam repetebant. Esto: fuerit haec partium causa communis. Repetebant praeterea deos [penates] patrios, aras, focos, larem suum familiarem, in quae tu invaseras. Haec

quum peterent armis ii, quorum erant legibus, etsi in rebus iniquissimis quid potest esse aequi? tamen quem erat aequissimum contra Cn. Pompeii liberos pugnare, quem? Te, sectorem. 76. An quum tu Narbone mensas hospitum convomeres, Dolabella pro te in Hispania dimicaret?

Qui vero Narbone reditus! Etiam quaerebat cur ego ex ipso cursu tam subito revertissem. Exposui nuper, patres conscripti, causam reditus mei. Volui, si possem, etiam ante Kalendas Ianuarias prodesse rei publicae. Nam, quod quaerebas, quo modo redissem, primum luce, non tenebris: deinde cum calceis et toga, nullis nec Gallicis nec lacerna. At etiam aspicis me et quidem, ut videris, iratus. Ne tu iam mecum in gratiam redeas, si scias quam me pudeat nequitiae tuae, cuius te ipsum non pudet. Ex omnium omnibus flagitiis nullum turpius vidi, nullum audivi. Qui magister equitum fuisse tibi viderere, in proximum annum consulatum peteres vel potius rogares, [is] per municipia coloniasque Galliae, a qua nos tum, quum consulatus petebatur, non rogabatur, petere consulatum solebamus, cum Gallicis et lacerna cucurristi. XXXI. 77. At videte levitatem hominis. Quum hora diei decima fere ad Saxa rubra venisset, delituit in quadam cauponula atque ibi se occultans perpotavit ad vesperam: inde cisio celeriter ad urbem advectus, domum venit capite obvoluto. Ianitor: Quis tu! A Marco tabellarius. Confestim ad eam, cuius causa venerat, deducitur eique epistolam tradidit. Quam quum illa legeret flens — erat enim scripta amatorie: caput autem litterarum sibi cum illa mima posthac nihil futurum: omnem se amorem abiecisse illinc atque in hanc transfudisse — quum mulier fleret uberius, homo misericors ferre non potuit, caput aperuit, in collum invasit. O hominem nequam! Quid enim aliud dicam? Magis proprie nihil possum dicere. Ergo, ut te Catamitum, nec opinato quum te ostendisses, praeter spem mulier aspiceret, idcirco urbem terrore nocturno, Italiam multorum dierum metu perturbasti? 78. Et domi quidem causam amoris habuisti, foris etiam turpiorem, ne L. Plancus praedes tuos venderet. Productus autem in contionem a tribuno plebis quum respondisses te

rei tuae causa venisse, populum etiam dicacem in te reddidisti. Sed nimis multa de nugis: ad maiora veniamus.

XXXII. C. Caesari ex Hispania redeunti ob viam longissime processisti. Celeriter isti, redisti, ut cognosceret te si minus fortem, at tamen strenuum. Factus es ei rursus nescio quo modo familiaris. Habebat hoc omnino Caesar: quem plane perditum aere alieno egentemque, si eumdem nequam hominem audacemque cognorat, hunc in familiaritatem libentissime recipiebat. 79. His igitur rebus praeclare commendatus, iussus es renuntiari consul et quidem cum ipso. Nihil queror de Dolabella, qui tum est impulsus, inductus, elusus. Qua in re quanta fuerit uterque vestrum perfidia in Dolabellam quis ignorat? ille induxit ut peteret, ille promissum et receptum intervertit ad seque transtulit: tu eius perfidiae voluntatem tuam ascripsisti. Veniunt Kalendae Ianuariae: cogimur in senatum, invectus est copiosius multo in istum et paratius Dolabella quam nunc ego. 80. Hic autem iratus quae dixit, di boni! Primum quum Caesar ostendisset se, prius quam proficisceretur, Dolabellam consulem esse iussurum: quem negant regem, qui et faceret semper eius modi aliquid et diceret, sed quum Caesar ita dixisset, tum hic bonus augur eo se sacerdotio praeditum esse dixit, ut comitia auspiciis vel impedire vel vitiare posset, idque se facturum esse adseveravit. In quo primum incredibilem stupiditatem hominis cognoscite. 81. Quid enim? istud, quod te sacerdotii iure facere posse dixisti, si augur non esses et consul esses, minus facere potuisses? Vide ne etiam facilius. Nos enim nuntiationem solum habemus, consules et reliqui magistratus etiam spectionem. Esto: hoc imperite: nec enim est ab homine numquam sobrio postulanda prudentia, sed videte impudentiam. Multis ante mensibus in senatu dixit se Dolabellae comitia aut prohibiturum auspiciis aut id facturum esse, quod fecit. Quisquamne divinare potest quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi qui de caelo servare constituit? quod neque licet comitiis per leges, et, qui servavit, non comitiis habitis, sed prius quam habeantur, debet nuntiare. Verum implicata inscientia impudentia est nec scit quod augurem nec facit quod pudentem

decet. 82. Itaque ex illo die recordamini eius usque ad Idus Martias consulatum. Quis umquam apparitor tam humilis, tam abiectus? Nihil ipse poterat: omnia rogabat: caput in aversam lecticam inserens, beneficia quae venderet a collega petebat. XXXIII. Ecce Dolabellae comitiorum dies: sortitio praerogativae: quiescit. Renuntiatur: tacet. Prima classis vocatur, renuntiatur: deinde ita, ut adsolet, suffragia: tum secunda classis: quae omnia sunt citius facta quam dixi. 83. Confecto negotio bonus augur — C. Laelium diceres — ALIO DIE inquit. O impudentiam singularem! Quid videras? quid senseras? quid audieras? Neque enim te de caelo servasse dixisti nec hodie dicis. Id igitur obvenit vitium, quod tu iam Kalendis Ianuariis futurum esse provideras et tanto ante praedixeras. Ergo hercule magna, ut spero, tua potius quam rei publicae calamitate ementitus es auspicia: obstrinxisti religione populum Romanum, augur auguri, consul consuli obnuntiasti. Nolo plura, ne acta Dolabellae videar convellere, quae necesse est aliquando ad nostrum collegium deferantur. 84. Sed adrogantiam hominis insolentiamque cognoscite. Quam diu tu voles, vitiosus consul Dolabella: rursus, quum voles, salvis auspiciis creatus. Si nihil est, quum augur iis verbis nuntiat, quibus tu nuntiasti, confitere te, quum ALIO DIE dixeris, sobrium non fuisse: sin est aliqua vis in istis verbis, ea quae sit augur a collega requiro.

Sed ne forte ex multis rebus gestis M. Antonii rem unam pulcherrimam transiliat oratio, ad Lupercalia veniamus. XXXIV. Non dissimulat, patres conscripti: apparet esse commotum: sudat, pallet. Quidlibet, modo ne nauseet, faciat, quod in porticu Minucia fecit. Quae potest esse turpitudinis tantae defensio? Cupio audire, ut videam, ubi rhetoris sit tanta merces, id est, ubi campus Leontinus appareat. 85. Sedebat in rostris collega tuus, amictus toga purpurea, in sella aurea, coronatus. Escendis, accedis ad sellam — ita eras Lupercus, ut te consulem esse meminisse deberes —, diadema ostendis. Gemitus toto foro. Unde diadema? Non enim abiectum sustuleras, sed attuleras domo. Meditatum et cogitatum scelus. Tu diadema imponebas cum plangore populi: ille cum plausu reiiciebat. Tu ergo unus, scelerate, inventus es

qui quum auctor regni esses, eum, quem collegam habebas, dominum habere velles, idem temptares quid populus Romanus ferre et pati posset. 86. At etiam misericordiam captabas: supplex te ad pedes abiiciebas. Quid petens? ut servires? Tibi uni peteres, qui ita a puero vixeras, ut omnia paterere, ut facile servires: a nobis populoque Romano mandatum id certe non habebas. O praeclaram illam eloquentiam tuam, quum es nudus contionatus! Quid hoc turpius? quid foedius? quid suppliciis omnibus dignius? Num exspectas, dum te stimulis fodiamus? Haec te, si ullam partem habes sensus, lacerat, haec cruentat oratio. Vereor ne imminuam summorum virorum gloriam: dicam tamen dolore commotus. Quid indignius quam vivere eum, qui imposuerit diadema, quum omnes fateantur iure interfectum esse qui abiecerit? 87. At etiam ascribi iussit in fastis ad Lupercalia: C. Caesari dictatori perpetuo M. Antonium consulem populi iussu regnum detulisse: Caesarem uti noluisse. Iamiam minime miror te otium perturbare: non modo urbem odisse, sed etiam lucem: cum perditissimis latronibus non solum de die, sed etiam in diem vivere. Ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus et in iudiciis esse potest, quae tu, quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti? Ideone L. Tarquinius exactus, Sp. Cassius, Sp. Maelius, M. Manlius necati, ut multis post saeculis a M. Antonio, quod fas non est, rex Romae constitueretur?

XXXV. 88. Sed ad auspicia redeamus: de quibus rebus Idibus Martiis fuit in senatu Caesar acturus: quaero, tum tu quid egisses. Audiebam quidem te paratum venisse, quod me de ementitis auspiciis, quibus tamen parere necesse erat, putares esse dicturum. Sustulit illum diem fortuna populi Romani. Num etiam tuum de auspiciis iudicium interitus Caesaris sustulit? Sed incidi in id tempus, quod iis rebus, in quas ingressa erat oratio, praevertendum est. Quae tua fuga! quae formido praeclaro illo die! quae propter conscientiam scelerum desperatio vitae! quum ex illa fuga beneficio eorum, qui te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te domum recepisti! 89. O mea frustra semper verissima auguria rerum futurarum! Dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, quum me ad te

ire vellent, ut ad defendendam rem publicam te adhortarer, quoad metueres, omnia te promissurum: simul ac timere desisses, similem te futurum tui. Itaque quum ceteri consulares irent redirent, in sententia mansi: neque te illo die neque postero vidi neque ullam societatem optimis civibus cum importunissimo hoste foedere ullo confirmari posse credidi. Post diem tertium veni in aedem Telluris et quidem invitus, quum omnes aditus armati obsiderent. **90.** Qui tibi dies ille, [M.] Antoni, fuit? Quamquam mihi inimicus subito exstitisti, tamen me tui miseret, quod tibi invideris. XXXVI. Qui tu vir, di immortales! et quantus fuisses, si illius diei mentem servare potuisses! Pacem haberemus, quae erat facta per obsidem, puerum nobilem, M. Bambalionis nepotem. Quamquam bonum te timor faciebat, non diuturnus magister officii: improbum fecit ea, quae, dum timor abest, a te non discedit, audacia. Etsi tum, quum optimum te putabant me quidem dissentiente, funeri tyranni, si illud funus fuit, sceleratissime praefuisti. Tua illa pulcra laudatio, tua miseratio, tua cohortatio: **91.** tu, tu, inquam, illas faces incendisti, et eas, quibus semustulatus ille est, et eas, quibus incensa L. Bellieni domus deflagravit. Tu illos impetus perditorum hominum et ex maxima parte servorum, quos nos vi manuque reppulimus, in nostras domos immisisti. Idem tamen quasi fuligine abstersa reliquis diebus in Capitolio praeclara senatus consulta fecisti, ne qua post Idus Martias immunitatis tabula neve cuius [quam] beneficii figeretur. Meministi ipse de exsulibus, scis de immunitate quid dixeris. Optimum vero, quod dictaturae nomen in perpetuum de re publica sustulisti. Quo quidem facto tantum te cepisse odium regni videbatur, ut eius omnem propter proximum dictatorem metum tolleres. **92.** Constituta res publica videbatur aliis, mihi vero nullo mòdo, qui omnia te gubernante naufragia metuebam.. Num igitur me fefellit? aut num diutius sui potuit dissimilis esse? Inspectantibus vobis toto Capitolio tabulae figebantur, neque solum singulis venibant immunitates, sed etiam populis universis. Civitas non iam singillatim, sed provinciis totis dabatur. Itaque si haec manent, quae stante re publica ma-

nere non possunt, provincias universas, patres conscripti, perdidistis, neque vectigalia solum, sed etiam imperium populi Romani huius domesticis nundinis deminutum est. XXXVII. 93. Ubi est septiens miliens, quod est in tabulis, quae sunt ad Opis? funestae illius quidem pecuniae, sed tamen, quae nos si iis, quorum erat, non redderetur, a tributis posset vindicare. Tu autem quadringentiens sestertium, quod Idibus Martiis debuisti, quonam modo ante Kalendas Apriles debere desisti? Sunt ea quidem innumerabilia, quae a tuis emebantur non insciente te, sed unum egregium de rege Deiotaro populi Romani amicissimo decretum in Capitolio fixum: quo proposito nemo erat qui in ipso dolore risum posset continere. 94. Quis enim cuiquam inimicior quam Deiotaro Caesar? aeque atque huic ordini, ut equestri, ut Massiliensibus, ut omnibus, quibus rem publicam populi Romani caram esse sentiebat. Igitur, a quo vivo nec praesens nec absens rex Deiotarus quidquam aequi boni impetravit, apud mortuum factus est gratiosus. Compellarat hospitem praesens, computarat, pecuniam imperarat, in eius tetrarchia unum ex Graecis comitibus suis collocarat: Armeniam abstulerat a senatu datam. Haec vivus eripuit, reddit mortuus. 95. At quibus verbis? Modo aequum sibi videri, modo non iniquum. Mira verborum complexio. At ille numquam — semper enim absenti adfui Deiotaro — quidquam sibi, quod nos pro illo postularemus, aequum dixit videri. Syngrapha sestertii centiens per legatos, viros bonos, sed timidos et imperitos, sine nostra, sine reliquorum hospitum regis sententia, facta in gynaeceo est, quo in loco plurimae res venierunt et veneunt. Qua ex syngrapha quid sis acturus meditere censeo. Rex enim ipse sua sponte, nullis commentariis Caesaris, simul atque audivit eius interitum, suo Marte res suas recuperavit. 96. Sciebat homo sapiens ius semper hoc fuisse, ut, quae tyranni eripuissent, ea tyrannis interfectis ii, quibus erepta essent, recuperarent. Nemo igitur iure consultus, ne iste quidem, qui tibi uni est iure consultus, per quem haec agis, ex ista syngrapha deberi dicit pro iis rebus, quae erant ante syngrapham recuperatae. Non enim a te emit, sed prius, quam tu suum sibi venderes, ipse possedit. Ille vir fuit:

nos quidem contemnendi, qui auctorem odimus, acta defendimus. XXXVIII 97. Quid ego de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar? quorum etiam institores sunt, qui ea tamquam gladiatorum libellos palam venditent. Itaque tanti acervi nummorum apud istum construuntur, ut iam expendantur, non numerentur pecuniae. At quam caeca avaritia est! Nuper fixa tabula est, qua civitates locupletissimae Cretensium vectigalibus liberantur, statuiturque, ne post M. Brutum pro consule sit Creta provincia. Tu mentis es compos? tu non constringendus? An Caesaris decreto Creta post M. Bruti decessum potuit liberari, quum Creta nihil ad Brutum Caesare vivo pertineret? At huius venditione decreti — ne nihil actum putetis — provinciam Cretam perdidistis. Omnino nemo ullius rei fuit emptor cui defuerit hic venditor. 98. Et de exsulibus legem, quam fixisti, Caesar tulit? Nullius insector calamitatem: tantum queror, primum eorum reditus inquinatos, quorum causam Caesar dissimilem iudicarit: deinde nescio cur non reliquis idem tribuas. Neque enim plus quam tres aut quattuor reliqui sunt. Qui simili in calamitate sunt, cur tua misericordia non simili fruuntur? cur eos habes in loco patrui? de quo ferre, quum de reliquis ferres, noluisti: quem etiam ad censuram petendam impulisti, eamque petitionem comparasti, quae et risus hominum et querellas moveret. 99. Cur autem ea comitia non habuisti? an quia tribunus plebis sinistrum fulmen nuntiabat? Quum tua quid interest, nulla auspicia sunt: quum tuorum, tum fis religiosus. Quid? eumdem in septemviratu nonne destituisti? intervenit enim, cui metuisti, credo, ne salvo capite negare non posses. Omnibus eum contumeliis onerasti, quem patris loco, si ulla in te pietas esset, colere debebas. Filiam eius, sororem tuam, eiecisti, alia condicione quaesita et ante prospecta. Non est satis. — Probri insimulasti pudicissimam feminam. Quid est quod addi possit? contentus eo non fuisti. Frequentissimo senatu Kalendis Ianuariis sedente patruo hanc tibi esse cum Dolabella causam odii dicere ausus es, quod ab eo sorori et uxori tuae stuprum oblatum esse comperisses. Quis interpretari potest, impudentiorne, qui in senatu, an improbior

qui in Dolabellam, an impurior, qui patre audiente, an crudelior, qui in illam miseram tam spurce, tam impie dixeris? XXXIX. 100. Sed ad chirographa redeamus. Quae tua fuit cognitio? Acta enim Caesaris pacis causâ confirmata sunt a senatu: quae quidem Caesar egisset, non ea, quae egisse Caesarem dixisset Antonius. Unde ista erumpunt? quo auctore proferuntur? Si sunt falsa, cur probantur? si vera, cur veneunt? At sic placuerat ut ex Kalendis Iuniis de Caesaris actis cum consilio cognosceretis. Quod fuit consilium? quem umquam advocasti? quas Kalendas Iunias exspectasti? an eas, ad quas te peragratis veteranorum coloniis stipatum armis rettulisti?

O praeclaram illam percursationem tuam mense Aprili atque Maio, tum, quum etiam Capuam coloniam deducere conatus es! Quem ad modum illinc abieris vel potius paene non abieris scimus. 101. Cui tu urbi minitaris. Utinam conère, ut aliquando illud *paene* tollatur! At quam nobilis est tua illa peregrinatio! Quid prandiorum apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam proferam? Tua ista detrimenta sunt: illa nostra. Agrum Campanum, qui quum de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum rei publicae vulnus putabamus, hunc tu compransoribus tuis et collusoribus dividebas. Mimos dico et mimas, patres conscripti, in agro Campano collocatos. Quid iam querar de agro Leontino? quoniam quidem hae quondam arationes Campana et Leontina in populi Romani patrimonio grandiferae et fructuosae ferebantur. Medico tria milia iugerum: quid, si te sanasset? rhetori duo, quid, si te disertum facere potuisset? Sed ad iter Italiamque redeamus. XL. 102. Deduxisti coloniam Casilinum, quo Caesar ante deduxerat. Consuluisti me per litteras de Capua tu quidem, sed idem de Casilino respondissem: possesne, ubi colonia esset, eo coloniam novam iure deducere. Negavi in eam coloniam, quae esset auspicato deducta, dum esset incolumis, coloniam novam iure deduci: colonos novos ascribi posse rescripsi. Tu autem insolentia elatus omni auspiciorum iure turbato Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis ante deducta, ut vexillum tolleres, ut aratrum circumduceres: cuius quidem vomere portam Capuae paene

perstrinxisti, ut florentis coloniae territorium minueretur. **103.** Ab hac perturbatione religionum advolas in M. Varronis, sanctissimi atque integerrimi viri, fundum Casinatem. Quo iure? quo ore? Eodem, inquies, quo in heredum L. Rubrii, quo in heredum L. Turselii praedia, quo in reliquas innumerabiles possessiones. Et si ab hasta, valeat hasta, valeant tabulae, modo Caesaris, non tuae, quibus debuisti, non quibus tu te liberavisti. Varronis quidem Casinatem fundum quis venisse dicit? quis hastam istius venditionis vidit? quis vocem praeconis audivit? Misisse te dicis Alexandream qui emeret a Caesare. Ipsum enim exspectare magnum fuit. **104.** Quis vero audivit umquam — nullius autem salus curae pluribus fuit — de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quid? si etiam scripsit ad te Caesar ut redderes, quid satis potest dici de tanta impudentia? Remove gladios parumper illos, quos videmus: iam intelliges aliam causam esse hastae Caesaris, aliam confidentiae et temeritatis tuae Non enim te dominus modo illis sedibus, sed quivis amicus, vicinus, hospes, procurator arcebit. XLI. At quam multos dies in ea villa turpissime est perbacchatus! Ab hora tertia bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta ipsa misera, *quam dispari domino!* Quamquam quo modo iste dominus? Sed tamen quam ab dispari tenebantur! Studiorum enim suorum Varro voluit illud, non libidinum deversorium. **105.** Quae in illa villa antea dicebantur! quae cogitabantur! quae litteris mandabantur! Iura populi Romani, monumenta maiorum, omnis sapientiae ratio omnisque doctrinae. At vero te inquilino — non enim domino — personabant omnia vocibus ebriorum: natabant pavimenta vino: madebant parietes: ingenui pueri cum meritoriis, scorta inter matres familias versabantur. Casino salutatum veniebant, Aquino, Interamna. Admissus est nemo. Iure id quidem. In homine enim turpissimo obsolefiebant dignitatis insignia. **106.** Quum inde Romam proficiscens ad Aquinum accederet, ob viam ei processit, ut est frequens municipium, magna sane multitudo. At iste operta lectica latus per oppidum est, ut mortuus. Stulte Aquinates: sed tamen in via habitabant. Quid Anagnini? Qui, quum essent devii, descenderunt, ut istum,

tamquam si esset, consulem salutarent. Incredibile dictu, sed nihilo minus inter omnes constabat neminem esse resalutatum, praesertim quum duos secum Anagninos haberet, Mustelam et Laconem: quorum alter gladiorum est princeps, alter poculorum. 107. Quid ego illas istius minas contumeliasque commemorem, quibus invectus est in Sidicinos, vexavit Puteolanos, quod C. Cassium et Brutos patronos adoptassent? Magno quidem studio iudicio, benevolentia, caritate, non ut te et Basilum, vi et armis, et alios vestri similes, quos clientes nemo habere velit, non modo illorum cliens esse. XLII. Interea dum tu abes, qui dies ille collegae tui fuit, quum illud, quod venerari solebas, bustum in foro evertit? Qua re tibi nuntiata, ut constabat inter eos, qui una fuerant, concidisti. Quid evenerit postea nescio. Metum credo valuisse et arma. Collegam quidem de caelo detraxisti effecistique non tu quidem etiam nunc ut similis tui, sed certe ut dissimilis esset sui.

108. Qui vero inde reditus Romam! Quae perturbatio totius urbis! Memineramus Cinnam nimis potentem, Sullam postea dominantem: modo Caesarem regnantem videramus. Erant fortasse gladii, sed absconditi nec ita multi. Ista vero quae et quanta barbaria est! Agmine quadrato cum gladiis sequuntur: scutorum lecticas portari videmus. Atque his quidem iam inveteratis, patres conscripti, consuetudine obduruimus. Kalendis Iuniis quum in senatum, ut erat constitutum, venire vellemus, metu perterriti repente diffugimus. 109. At iste, qui senatu non egeret, neque desideravit quemquam et potius discessu nostro laetatus est statimque illa mirabilia facinora effecit. Qui chirographa Caesaris defendisset lucri sui causa, is leges Caesaris easque praeclaras, ut rem publicam concutere posset, evertit: numerum annorum provinciis prorogavit: idemque, quum actorum Caesaris defensor esse deberet, et in publicis et in privatis rebus acta Caesaris rescidit. In publicis nihil est lege gravius: in privatis firmissimum est testamentum. Leges alias sine promulgatione sustulit, alias ut tolleret promulgavit. Testamentum irritum fecit: quod etiam infimis civibus semper obtentum est. Signa, tabulas, quas populo Caesar una cum hortis

legavit, eas hic partim in hortos Pompeii deportavit, partim in villam Scipionis.

XLIII. 110. Et tu in Caesaris memoria diligens? tu illum amas mortuum? Quem is honorem maiorem consecutus erat, quam ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem? Est ergo flamen, ut Iovi, ut Marti, ut Quirino, sic divo Iulio M. Antonius? Quid igitur cessas? Cur non inaugurare? Sume diem: vide qui te inauguret: collegae sumus: nemo negabit. O detestabilem hominem, sive quod tyranni sacerdos es sive quod mortui! Quaero deinceps, num hodiernus dies qui sit ignores? Nescis heri quartum in Circo diem ludorum Romanorum fuisse? te autem ipsum ad populum tulisse ut quintus praeterea dies Caesari tribueretur? Cur non sumus praetextati? Cur honorem Caesaris tua lege datum deseri patimur? an supplicationes addendo diem contaminari passus es, pulvinaria noluisti? Aut undique religionem tolle aut usque quaque conserva. 111. Quaeris placeatne mihi pulvinar esse, fastigium, flaminem. Mihi vero nihil istorum placet. Sed tu, qui acta Caesaris defendis, quid potes dicere cur alia defendas, alia non cures? Nisi forte vis fateri te omnia quaestu tuo, non illius dignitate metiri. Quid ad haec tandem? Exspecto enim eloquentiam tuam. Disertissimum cognovi avum tuum: at te etiam apertiorem in dicendo. Ille numquam nudus est contionatus: tuum hominis simplicis pectus vidimus. Respondebisne ad haec aut omnino hiscere audebis? Ecquid reperies ex tam longa oratione mea, cui te respondere posse confidas? Sed praeterita omittamus. XLIV. 112. Hunc unum diem, unum, inquam, hodiernum diem, hoc punctum temporis, quo loquor, defende, si potes. Cur armatorum corona senatus saeptus est? cur me tui satellites cum gladiis audiunt? cur valvae Concordiae non patent? cur homines omnium gentium maxime barbaros, Ituraeos, cum sagittis deducis in forum? Praesidii sui causa se facere dicit. Nonne igitur miliens perire est melius quam in sua civitate sine armatorum praesidio non posse vivere? Sed nullum est istuc, mihi crede, praesidium. Caritate te et benevolentia civium saeptum oportet esse, non armis. 113. Eripiet et extorquebit tibi ista populus Romanus, utinam

salvis nobis! Sed quoquo modo nobiscum egeris, dum istis consiliis uteris, non potes, mihi crede, esse diuturnus. Etenim ista tua minime avara coniux, quam ego sine contumelia describo, nimium diu debet populo Romano tertiam pensionem. Habet populus Romanus ad quos gubernacula rei publicae deferat: qui ubicumque terrarum sunt, ibi est omne rei publicae praesidium vel potius ipsa res publica, quae se adhuc tantum modo ulta est, nondum recuperavit. Habet quidem certe res publica adolescentes nobilissimos paratos defensores. Quam volent, illi cedant, otio consulentes: tamen a re publica revocabuntur. Et nomen pacis dulce est et ipsa res salutaris, sed inter pacem et servitutem plurimum interest. Pax est tranquilla libertas, servitus postremum malorum omnium, non modo bello, sed morte etiam repellendum. **114.** Quod si se ipsos illi nostri liberatores e conspectu nostro abstulerunt, at exemplum facti reliquerunt. Illi, quod nemo fecerat, fecerunt. Tarquinium Brutus bello est persecutus: qui tum rex fuit, quum esse Romae [regem] licebat. Sp. Cassius, Sp. Maelius, M. Manlius propter suspitionem regni appetendi sunt necati. Hi primum cum gladiis non in regnum appetentem, sed in regnantem impetum fecerunt. Quod quum ipsum factum per se praeclarum est atque divinum tum expositum ad imitandum est, praesertim quum illi eam gloriam consecuti sint quae vix caelo capi posse videatur. Etsi enim satis in ipsa conscientia pulcherrimi facti fructus erat, tamen mortali immortalitatem non arbitror esse contemnendam.

XLV. **115.** Recordare igitur illum, M. Antoni, diem, quo dictaturam sustulisti. Pone ante oculos laetitiam senatus populique Romani: confer cum hac immani nundinatione tua tuorumque: tum intelliges quantum inter lucrum et laudem intersit. Sed nimirum, ut quidam morbo aliquo et sensus stupore suavitatem cibi non sentiunt, sic libidinosi, avari, facinerosi verae laudis gustatum non habent. Sed si te laus adlicere ad recte faciendum non potest, ne metus quidem a foedissimis factis potest avocare? Iudicia non metuis. Si propter innocentiam, laudo: sin propter vim, non intelligis, qui isto modo iudicia non timeat, ei quid timendum sit?

116. Quod si non metuis viros fortes egregiosque cives, quod a corpore tuo prohibentur armis, tui te, mihi crede, diutius non ferent. Quae est autem vita dies et noctes timere a suis? Nisi vero aut maioribus habes beneficiis obligatos, quam ille quosdam habuit ex iis, a quibus est interfectus, aut tu es ulla re cum eo comparandus. Fuit in illo ingenium, ratio, memoria, litterae, cura, cogitatio, diligentia: res bello gesserat, quamvis rei publicae calamitosas, at tamen magnas: multos annos regnare meditatus, magno labore, magnis periculis quod cogitarat effecerat: muneribus, monumentis, congiariis, epulis multitudinem imperitam delenierat: suos praemiis, adversarios clementiae specie devinxerat. Quid multa? attulerat iam liberae civitati partim metu partim patientia consuetudinem serviendi. XLVI. 117. Cum illo ego te dominandi cupiditate conferre possum, ceteris vero rebus nullo modo comparandus es. Sed ex plurimis malis, quae ab illo rei publicae sunt inusta, hoc tamen boni est, quod didicit iam populus Romanus quantum cuique crederet, quibus se committeret, a quibus caveret. Haec non cogitas? neque intelligis satis esse viris fortibus didicisse quam sit re pulcrum, beneficio gratum, fama gloriosum tyrannum occidere? an, quum illum homines non tulerint, te ferent? 118. Certatim posthac, mihi crede, ad hoc opus curretur neque occasionis tarditas exspectabitur.

Respice, quaeso, aliquando rem publicam, M. Antoni: quibus ortus sis, non quibuscum vivas considera: mecum, ut voles: redi cum re publica in gratiam. Sed de te tu videris: ego de me ipso profitebor. Defendi rem publicam adolescens, non deseram senex: contempsi Catilinae gladios, non pertimescam tuos. Quin etiam corpus libenter obtulerim, si repraesentari morte mea libertas civitatis potest: 119. ut aliquando dolor populi Romani pariat, quod iam diu parturit! Etenim si abhinc annos prope viginti hoc ipso in templo negavi posse mortem immaturam esse consulari, quanto verius nunc negabo seni? Mihi vero, patres conscripti, iam etiam optanda mors est, perfuncto rebus iis, quas adeptus sum quasque gessi. Duo modo haec opto, unum, ut moriens

populum Romanum liberum relinquam — hoc mihi maius ab dis immortalibus dari nihil potest —, alterum, ut ita cuique eveniat, ut de re publica quisque mereatur.

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA TERTIA.

ARGUMENTUM.

M. Cicero eo anno, quo M. Antonius consul rem publ. paene solus suo arbitrio gessit, postea quam oratione Philippica prima eius conatus impugnavit et oratione altera, quam scriptam edidit, eius consilia ac rationes insectatus est, senatu et publico sese abstinuit: quum interea M. Antonius, C. Caesar Octavianus, M. Brutus sibi suo quisque consilio copias atque opes parare studerent. In annum proximum A. Hirtius et C. Vibius Pansa consules designati erant, qui annus quum appropinquaret, in a. d. XIII. Kal. Ian. tribuni plebis senatum convocaverunt, et ex iis P. Servilius Casca rettulit, ut senatus operam daret ut Kalendis Ianuariis tuto consules senatum habere possent. Quum Pansa et Hirtius, quos diximus designatos consules fuisse, non adessent, M. Cicero sententiam primus rogatus, hanc, quae infra scripta est, orationem habuit, quam concludens hortatur consules designatos, dent operam, ut senatus Kalendis Ianuariis tuto haberi possit, praeterea D. Brutum, C. Caesarem laudandos, qui M. Antonii consiliis obstitissent, legiones autem Martiam et quartam, quae relicto Antonio C. Caesarem secutae essent, honoribus adficiendas censet. Senatus consultum scimus in sententiam Ciceronis factum esse, conferas Ciceronis *epist. ad fam.* lib. XI. ep. 6. §. 3. Cassium Dionem lib. XLV. c. 19 sqq.

I. 1. Serius omnino, patres conscripti, quam tempus rei publicae postulavit, aliquando tamen convocati sumus: quod flagitabam equidem cotidie, quippe quum bellum nefarium contra aras et focos, contra vitam fortunasque nostras ab homine profligato ac perdito non comparari, sed geri iam viderem. Exspectantur Kalendae Ianuariae, quas non exspectat Antonius, qui in provinciam D. Bruti, summi et singularis viri, cum exercitu impetum facere conatur: ex qua se instructum et paratum ad urbem venturum esse minitatur.

2. Quae est igitur exspectatio aut quae vel minimi dilatio temporis? Quamquam enim adsunt Kalendae Ianuariae, tamen breve tempus longum est imparatis. Dies enim adfert vel hora potius, nisi provisum est, magnas saepe clades: certus autem dies non ut sacrificiis, sic consiliis exspectari solet. Quod si aut Kalendae Ianuariae fuissent eo die, quo primum ex urbe fugit Antonius, aut eae non essent exspectatae, bellum iam nullum haberemus. Auctoritate enim senatus consensuque populi Romani facile hominis amentis fregissemus audaciam. Quod confido equidem consules designatos, simul ut magistratum inierint, esse facturos. Sunt enim optimo animo, summo consilio, singulari concordia. Mea autem festinatio non victoriae solum avida est, sed etiam celeritatis

3. Quo enim usque tantum bellum, tam crudele, tam nefarium privatis consiliis propulsabitur? cur non quam primum publica accedit auctoritas? II. C. Caesar adolescens, paene potius puer, incredibili ac divina quadam mente atque virtute, [tum] quum maxime furor arderet Antonii quumque eius a Brundisio crudelis et pestifer reditus timeretur, nec postulantibus nec cogitantibus, ne optantibus quidem nobis, quia non posse fieri videbatur, firmissimum exercitum ex invicto genere veteranorum militum comparavit patrimoniumque suum effudit: quamquam non sum usus eo verbo quo debui: non enim effudit: in rei publicae salute collocavit. 4. Cui quamquam gratia referri tanta non potest quanta debetur, habenda tamen est tanta, quantam maximam animi nostri capere possunt. Quis enim est tam ignarus rerum, tam nihil de re publica cogitans qui hoc non intelligat, si M. Antonius a Brundisio cum iis copiis, quas se habiturum putarat, Romam, ut minabatur, venire potuisset, nullum genus eum crudelitatis praeteriturum fuisse? quippe qui in hospitis tectis Brundisii fortissimos viros optimosque cives iugulari iusserit: quorum ante pedes eius morientium sanguine os uxoris respersum esse constabat. Hac ille crudelitate imbutus, quum multo nobis omnibus veniret iratior, quam illis fuerat, quos trucidarat, cui tandem nostrum aut cui omnino bono pepercisset? 5. Qua peste privato consilio rem publicam — neque enim fieri potuit aliter — Cae-

sar liberavit. Qui nisi in hac re publica natus esset, rem publicam scelere Antonii nullam haberemus. Sic enim perspicio, sic iudico, nisi unus adolescens illius furentis impetus crudelissimosque conatus cohibuisset, rem publicam funditus interituram fuisse. Cui quidem hodierno die, patres conscripti — nunc enim primum ita convenimus, ut illius beneficio possemus ea, quae sentiremus, libere dicere —, tribuenda est auctoritas, ut rem publicam non modo a se susceptam, sed etiam a nobis commendatam possit defendere.

III. 6. Nec vero de legione Martia, quoniam longo intervallo loqui nobis de re publica licet, sileri potest. Quis enim unus fortior, quis amicior umquam rei publicae fuit quam legio Martia universa? Quae quum hostem populi Romani M. Antonium iudicasset, comes esse eius amentiae noluit: reliquit consulem: quod profecto non fecisset, si eum consulem iudicavisset, quem nihil aliud agere, nihil moliri nisi caedem civium atque interitum civitatis videret. Atque ea legio consedit Albae. Quam potuit urbem eligere aut opportuniorem ad res gerundas aut fideliorem aut fortiorum virorum aut amiciorum rei publicae civium? 7. Huius legionis virtutem imitata quarta legio duce L. Egnatuleio quaestore, civi optimo et fortissimo, C. Caesaris auctoritatem atque exercitum persecuta est. Faciundum est igitur nobis, patres conscripti, ut ea, quae sua sponte clarissimus adolescens atque omnium praestantisssimus gessit et gerit, haec auctoritate nostra comprobentur, veteranorumque, fortissimorum virorum, tum legionis Martiae quartaeque mirabilis consensus ad rem publicam recuperandam laude et testimonio nostro confirmetur, eorumque commoda, honores, praemia, quum consules designati magistratum inierint, curae nobis fore hodierno die spondeamus.

IV. 8. Atque ea quidem, quae dixi de Caesare deque eius exercitu, iam diu nota sunt nobis. Virtute enim admirabili Caesaris constantiaque militum veteranorum legionumque earum, quae optimo iudicio auctoritatem vestram, libertatem populi Romani, virtutem Caesaris secutae sunt, a cervicibus nostris est depulsus Antonius. Sed haec, ut dixi, superiora, hoc vero recens edictum D. Bruti, quod paullo

ante propositum est, certe silentio non potest praeteriri. Pollicetur enim se provinciam Galliam retenturum in senatus populique Romani potestate. O civem natum rei publicae, memorem sui nominis imitatoremque maiorum! Neque enim Tarquinio expulso maioribus nostris tam fuit optata libertas, quam est depulso iam Antonio retinenda nobis. 9. Illi regibus parere iam a condita urbe didicerant: nos post reges exactos servitutis oblivio ceperat. Atque ille Tarquinius, quem maiores nostri non tulerunt, non crudelis, non impius, sed superbus est habitus et dictus: quod nos vitium in privatis saepe tulimus, id maiores nostri ne in rege quidem ferre potuerunt. L. Brutus regem superbum non tulit: D. Brutus sceleratum atque impium regnare patietur Antonium? Quid Tarquinius tale, qualia innumerabilia et facit et fecit Antonius? Senatum etiam reges habebant: nec tamen, ut Antonio senatum habente, in consilio regis versabantur barbari armati. Servabant auspicia reges; quae hic consul augurque neglexit, neque solum legibus contra auspicia ferendis, sed etiam collega una ferente eo, quem ipse ementitis auspiciis vitiosum fecerat. 10. Quis autem rex umquam fuit tam insignite impudens, ut haberet omnia commoda, beneficia, iura regni venalia? quam hic immunitatem, quam civitatem, quod praemium non vel singulis hominibus vel civitatibus vel universis provinciis vendidit? Nihil humile de Tarquinio, nihil sordidum accepimus: at vero huius domi inter quasilla pendebatur aurum, numerabatur pecunia: una in domo omnes, quorum intererat, totum imperium populi Romani nundinabantur. Supplicia vero in cives Romanos nulla Tarquinii accepimus: at hic et Suessae iugulavit eos, quos in custodiam dederat, et Brundisii ad trecentos fortissimos viros civesque optimos trucidavit. 11. Postremo Tarquinius pro populo Romano bellum gerebat tum, quum est expulsus: Antonius contra populum Romanum exercitum adducebat tum, quum a legionibus relictus nomen Caesaris exercitumque pertimuit neglectisque sacrificiis solemnibus ante lucem vota ea, quae numquam solveret, nuncupavit: et hoc tempore in provinciam populi Romani conatur invadere. Maius igitur a D. Bruto beneficium populus Romanus et

habet et exspectat quam maiores nostri acceperunt a L. Bruto, principe huius maxime conservandi generis et nominis V. 12. Quum autem est omnis servitus misera tum vero intolerabile est servire impuro, impudico, effeminato, numquam ne in metu quidem sobrio. Hunc igitur qui Gallia prohibet, privato praesertim consilio, iudicat verissimeque iudicat non esse consulem. Faciendum est igitur nobis, patres conscripti, ut D. Bruti privatum consilium auctoritate publica comprobemus. Nec vero M. Antonium consulem post Lupercalia debuistis putare. Quo enim ille die, populo Romano inspectante, nudus, unctus, ebrius est contionatus et id egit, ut collegae diadema imponeret, eo die se non modo consulatu, sed etiam libertate abdicavit. Esset enim ipsi certe statim serviendum, si Caesar ab eo regni insignia accipere voluisset. Hunc igitur ego consulem, hunc civem Romanum, hunc liberum, hunc denique hominem putem, qui foedo illo et flagitioso die et quid pati C. Caesare vivo posset et quid eo mortuo consequi ipse cuperet ostendit? 13. Nec vero de virtute, constantia, gravitate provinciae Galliae taceri potest. Est enim ille flos Italiae, illud firmamentum imperii populi Romani, illud ornamentum dignitatis. Tantus autem est consensus municipiorum coloniarumque provinciae Galliae, ut omnes ad auctoritatem huius ordinis maiestatemque populi Romani defendendam conspirasse videantur. Quam ob rem, tribuni plebis, quamquam vos nihil aliud nisi de praesidio, ut senatum tuto consules Kalendis Ianuariis habere possent, rettulistis, tamen mihi videmini magno consilio atque optima mente potestatem nobis de tota re publica fecisse dicendi. Quum enim tuto haberi senatum sine praesidio non posse iudicavistis, tum statuistis etiam intra muros Antonii scelus audaciamque versari.

VI. 14. Quam ob rem omnia mea sententia complectar, vobis, ut intelligo, non invitis, ut et praestantissimis ducibus a nobis detur auctoritas et fortissimis militibus spes ostendatur praemiorum et iudicetur non verbo, sed re non modo non consul, sed etiam hostis Antonius. Nam si ille consul, fustuarium meruerunt legiones, quae consulem reliquerunt, sceleratus Caesar, Brutus nefarius, qui contra

consulem privato consilio exercitus comparaverunt: sin autem militibus exquirendi sunt honores novi propter eorum divinum atque immortale meritum, ducibus autem ne referri quidem potest gratia, quis est qui eum hostem non existimet, quem qui armis persequuntur, conservatores rei publicae iudicantur? 15. At quam contumeliosus in edictis! quam barbarus! quam rudis! Primum in Caesarem maledicta congessit deprompta ex recordatione impudicitiae et stuprorum suorum! Quis enim hoc adolescente castior? quis modestior? Quod in iuventute habemus illustrius exemplum veteris sanctitatis? Quis autem illo, qui male dicit, impurior? Ignobilitatem obiicit C. Caesaris filio, cuius etiam natura pater, si vita suppeditasset, consul factus esset. — Aricina mater. — Trallianam aut Ephesiam putes dicere. Videte quam despiciamur omnes, qui sumus e municipiis, id est, omnes plane. Quotus enim quisque nostrum non est? Quod autem municipium non contemnit is, qui Aricinum tanto opere despicit, vetustate antiquissimum, iure foederatum, propinquitate paene finitimum, splendore municipum honestissimum? 16. Hinc Voconiae, hinc Atiniae leges: hinc multae sellae curules et patrum memoria et nostra: hinc equites Romani lautissimi et plurimi. Sed si Aricinam uxorem non probas, cur probas Tusculanam? Quamquam huius sanctissimae feminae atque optimae pater, M. Atius Balbus, in primis honestus, praetorius fuit: tuae coniugis, bonae feminae, locupletis quidem certe, Bambalio quidam pater, homo nullo numero: nihil illo contemptius, qui propter haesitantiam linguae stuporemque cordis cognomen ex contumelia traxerit. — At avus nobilis. — Tuditanus nempe ille, qui cum palla et cothurnis nummos populo de rostris spargere solebat. Vellem hanc contemptionem pecuniae suis reliquisset! Habetis nobilitatem generis gloriosam. 17. Qui autem convenit ut tibi Iulia natus ignobilis videatur, quum tu eodem materno genere soleas gloriari? Quae porro amentia est eum dicere aliquid de uxorum ignobilitate, cuius pater Numitoriam Fregellanam, proditoris filiam, habuerit uxorem, ipse ex libertini filia susceperit liberos? Sed hoc clarissimi viri viderint, L. Philippus, qui habet Aricinam uxorem, C. Marcellus, qui

Aricinae filiam: quos certo scio dignitatis optimarum feminarum non poenitere. VII. Idem etiam Q. Ciceronem, fratris mei filium, compellat edicto: nec sentit amens commendationem esse compellationem suam. Quid enim accidere huic adolescenti potuit optatius quam cognosci ab omnibus Caesaris consiliorum esse socium, Antonii furoris inimicum? 18. At etiam gladiator ausus est scribere hunc de patris et patrui parricidio cogitasse. O admirabilem impudentiam, audaciam, temeritatem! in eum adolescentem hoc scribere audere, quem ego et frater meus propter eius suavissimos atque optimos mores praestantissimumque ingenium certatim amamus omnibusque horis oculis, auribus, complexu tenemus? Nam me isdem edictis nescit laedat an laudet. Quum idem supplicium minatur optimis civibus, quod ego de sceleratissimis ac pessimis sumpserim, laudare videtur, quasi imitari velit: quum autem illam pulcherrimi facti memoriam refricat, tum a sui similibus invidiam aliquam in me commoveri putat.

VIII. 19. Sed quid fecit ipse? Quum tot edicta proposuisset, edixit ut adesset senatus frequens a. d. VIII. Kalendas Decembres: eo die ipse non adfuit. At quo modo edixit? Haec sunt, ut opinor, verba in extremo: *Si quis non adfuerit, hunc existimare omnes poterunt et interitus mei et perditissimorum consiliorum auctorem fuisse.* Quae sunt perdita consilia? an ea, quae pertineant ad libertatem populi Romani recuperandam? quorum consiliorum Caesari me auctorem et hortatorem et esse et fuisse fateor. Quamquam ille non eguit consilio cuiusquam, sed tamen currentem, ut dicitur, incitavi. Nam interitus quidem tui quis bonus non esset auctor, quum in eo salus et vita optimi cuiusque, libertas populi Romani dignitasque consisteret? 20. Sed quum tam atroci edicto nos concitavisset, cur ipse non adfuit? Num putatis aliqua re tristi ac severa? vino atque epulis retentus, si illae epulae potius quam popinae nominandae sunt, diem edicti obire neglexit: in ante diem quartum Kalendas Decembres distulit. Adesse in Capitolio iussit: quod in templum ipse nescio qua per Gallorum cuniculum ascendit. Convenerunt corrogati et quidem ampli quidam homines, sed immemores

dignitatis suae. Is enim erat dies, ea fama, is qui senatum vocarat, ut turpe senatori esset nihil timere. Ad eos tamen ipsos, qui convenerant, ne verbum quidem ausus est facere de Caesare, quum de eo constituisset ad senatum referre. Scriptam attulerat consularis quidam sententiam. 21. Quid est aliud de eo referre non audere, qui contra se consulem exercitum duceret, nisi se ipsum hostem iudicare? Necesse erat enim alterutrum esse hostem: nec poterat aliter de adversariis iudicari ducibus. Si igitur Caesar hostis, cur consul nihil referebat ad senatum? sin ille a senatu notandus non fuit, quid potest dicere quin, quum de illo tacuerit, se hostem confessus sit? Quem in edictis Spartacum appellat, hunc in senatu ne improbum quidem dicere audet. IX. At in rebus tristissimis quantos excitat risus! Sententiolas edicti cuiusdam memoriae mandavi, quas videtur ille peracutas putare: ego autem qui intelligeret quid dicere vellet adhuc neminem inveni. 22. *Nulla contumelia est, quam facit dignus.* Primum quid est *dignus?* Nam etiam malo multi digni, sicut ipse. An quam facit is, qui cum dignitate est? Quae autem potest esse maior? Quid est porro *facere contumeliam?* quis sic loquitur? Deinde: *Nec timor, quem denuntiat inimicus.* Quid ergo? ab amico timor denuntiari solet? Horum similia deinceps. Nonne satius est mutum esse quam quod nemo intelligat dicere? En cur magister eius ex oratore arator factus sit, possideat in agro publico [populi Romani] campi Leontini duo milia iugerum immunia, ut hominem stupidum magis etiam infatuet mercede publica. 23. Sed haec leviora fortasse: illud quaero, cur tam mansuetus in senatu fuerit, quum in edictis tam ferus fuisset. Quid enim attinuerat, L. Cassio, tribuno plebis, fortissimo et constantissimo civi, mortem denuntiare, si in senatum venisset: D. Carfulenum, bene de re publica sentientem, senatu vi et minis mortis expellere: Ti. Cannutium, a quo erat honestissimis contentionibus et saepe et iure vexatus, non templo solum, verum etiam aditu prohibere Capitolii. Cui senatus consulto ne intercederent verebatur? De supplicatione, credo, M. Lepidi, clarissimi viri. Atque id erat periculum, de cuius honore extraordinario cotidie aliquid cogitabamus, ne eius usitatus honos impediretur.

24. Ac ne sine causa videretur edixisse, ut senatus adesset, quum de re publica relaturus fuisset, adlato nuntio de legione quarta mente concidit, et fugere festinans senatus consultum de supplicatione per discessionem fecit, quum id factum esset antea numquam.

X. Quae vero profectio postea! quod iter paludati! quae vitatio oculorum, lucis, urbis, fori! quam misera fuga, quam foeda, quam turpis! Praeclara tamen senatus consulta illo ipso die vespertina, provinciarum religiosa sortitio, divina vero opportunitas, ut, quae cuique apta esset, ea cuique obveniret. 25. Praeclare igitur facitis, tribuni plebis, qui de praesidio consulum senatusque referatis, meritoque vestro maximas vobis gratias omnes et agere et habere debemus. Qui enim periculo carere possumus in tanta hominum cupiditate et audacia? Ille autem homo adflictus et perditus quae de se exspectat iudicia graviora quam amicorum suorum? Familiarissimus eius, mihi homo coniunctus, L. Lentulus et P. Naso, omni carens cupiditate, nullam se habere provinciam, nullam Antonii sortitionem fuisse iudicaverunt. Quod idem fecit L. Philippus, vir patre, avo, maioribus suis dignissimus. In eadem sententia fuit homo summa integritate atque innocentia, C. Turranius. Idem fecit Sp. Oppius: ipsi etiam, qui amicitiam M. Antonii veriti plus ei tribuerunt quam fortasse vellent, M. Piso, necessarius meus, et vir et civis egregius, parique innocentia M. Vehilius, senatus auctoritati se obtemperaturos esse dixerunt. 26. Quid ego de L. Cinna loquar? cuius spectata multis magnisque rebus singularis integritas minus admirabilem facit huius honestissimi facti gloriam: qui omnino provinciam neglexit: quam item magno animo et constanti C. Cestius repudiavit. Qui sunt igitur reliqui, quos sors divina delectet? † L. Annius et M. Antonius. O felicem utrumque! nihil enim maluerunt. C. Antonius Macedoniam. Hunc quoque felicem! hanc enim habebat semper in ore provinciam. C. Calvisius Africam. Nihil felicius! Modo enim ex Africa decesserat et quasi divinans se rediturum duos legatos Uticae reliquerat. Deinde M. Iccius Siciliam, Q. Cassius Hispaniam. Non habeo quid suspicer. Duarum credo provinciarum sortes minus divinas fuisse. XI. 27. O C.

Caesar — adolescentem appello —, quam tu salutem rei publicae attulisti! quam improvisam! quam repentinam! Qui enim haec fugiens fecit, quid faceret insequens? Etenim in contione dixerat se custodem fore urbis, seque usque ad Kalendas Maias ad urbem exercitum habiturum. O praeclarum custodem ovium, ut aiunt, lupum! Custosne urbis an direptor et vexator esset Antonius? Et quidem se introiturum in urbem dixit exiturumque quum vellet. Quid illud? nonne audiente populo sedens pro aede Castoris dixit, nisi qui vicisset, victurum neminem?

28. Hodierno die primum, patres conscripti, longo intervallo in possessione libertatis pedem ponimus: cuius quidem ego quoad potui non modo defensor, sed etiam conservator fui. Quum autem id facere non possem, quievi, nec abiecte nec sine aliqua dignitate casum illum temporum et dolorem tuli. Hanc vero taeterrimam beluam quis ferre potest aut quo modo? Quid est in Antonio praeter libidinem, crudelitatem, petulantiam, audaciam? Ex his totus conglutinatus est. Nihil apparet in eo ingenuum, nihil moderatum, nihil pudens, nihil pudicum. 29. Quapropter, quoniam res in id discrimen adducta est, utrum ille poenas rei publicae luat an nos serviamus, aliquando, per deos immortales! patres conscripti, patrium animum virtutemque capiamus, ut aut libertatem propriam Romani et generis et nominis recuperemus aut mortem servituti anteponamus. Multa, quae in libera civitate ferenda non essent, tulimus et perpessi sumus: alii spe forsitan recuperandae libertatis, alii vivendi nimia cupiditate. Sed, si illa tulimus, quae nos necessitas ferre coëgit, quae vis quaedam paene fatalis, quae tamen ipsa non tulimus, etiamne huius impuri latronis feremus taeterrimum crudelissimumque dominatum? XII. 30. Quid hic faciet, si poterit, iratus, qui quum suscensere nemini posset, omnibus bonis fuerit inimicus? quid hic victor non audebit, qui nullam adeptus victoriam tanta scelera post Caesaris interitum fecerit? refertam eius domum exhauserit? hortos compilaverit? ad se ex iis omnia ornamenta transtulerit? caedis et incendiorum causam quaesierit ex funere? duobus aut tribus senatus consultis bene et e re publica factis reliquas

res ad lucrum praedamque revocaverit? vendiderit immunitates? civitates liberaverit? provincias universas ex imperii populi Romani iure sustulerit? exsules reduxerit? falsas leges C. Caesaris nomine et falsa decreta in aes incidenda et in Capitolio figenda curaverit earumque rerum omnium domesticum mercatum instituerit? populo Romano leges imposuerit? armis et praesidiis populum et magistratus foro excluserit? 31. senatum stiparit armatis? armatos in cella Concordiae, quum senatum haberet, incluserit? ad legiones Brundisium cucurrerit? ex iis optime sentientes centuriones iugulaverit? cum exercitu Romam sit ad interitum nostrum et ad dispertitionem urbis venire conatus? Atque is ab hoc impetu abstractus consilio et copiis Caesaris, consensu veteranorum, virtute legionum, ne fortuna quidem fractus minuit audaciam nec ruere demens nec furere desinit. In Galliam mutilatum ducit exercitum: cum una legione et ea vacillante L. fratrem exspectat, quo neminem reperire potest sui similiorem. Ille autem ex myrmillone dux, ex gladiatore imperator quas effecit strages, ubicumque posuit vestigium! Fudit apothecas, cecidit greges armentorum reliquique pecoris, quodcumque nactus est: epulantur milites: ipse autem se, ut fratrem imitetur, obruit vino: vastantur agri: diripiuntur villae: matres familiae, virgines, pueri ingenui abripiuntur, militibus traduntur. Haec eadem quacumque exercitum duxit fecit M. Antonius. XIII. 32. His vos taeterrimis fratribus portas aperietis? hos umquam in urbem recipietis? non tempore oblato, ducibus paratis, animis militum incitatis, populo Romano conspirante, Italia tota ad libertatem recuperandam excitata, deorum immortalium beneficio utemini? Nullum erit tempus hoc amisso. A tergo, fronte, lateribus tenebitur, si in Galliam venerit. Nec ille armis solum, sed etiam decretis nostris urguendus est. Magna vis est, magnum numen unum et idem sentientis senatus. Videtisne refertum forum populumque Romanum ad spem recuperandae libertatis erectum: qui longo intervallo quum frequentes hic videt nos tum sperat etiam liberos convenisse. 33. Hunc ego diem exspectans M. Antonii scelerata arma vitavi, tum, quum ille in me absentem invehens non intelli-

gebat ad quod tempus me et meas vires reservarem. Si enim tum illi caedis a me initium quaerenti respondere voluissem, nunc rei publicae consulere non possem. Hanc vero nactus facultatem, nullum tempus, patres conscripti, dimittam neque diurnum neque nocturnum quin de libertate populi Romani, de dignitate vestra quod cogitandum sit cogitem, quod agendum atque faciendum, id non modo non recusem, sed etiam appetam atque deposcam. Hoc feci, dum licuit: intermisi, quoad non licuit. Iam non solum licet, sed etiam necesse est, nisi servire malumus quam ne serviamus armis animisque decernere. 34. Di immortales nobis haec praesidia dederunt: urbi Caesarem, Brutum Galliae. Si enim ille opprimere urbem potuisset, statim, si Galliam tenere, paullo post optimo cuique pereundum, reliquis esset serviendum. XIV. Hanc igitur occasionem oblatam tenete, per deos immortales! patres conscripti, et amplissimi orbis terrae consilii principes vos esse aliquando recordamini. Signum date populo Romano consilium vestrum non deesse rei publicae, quoniam ille virtutem suam non defuturam esse profitetur Nihil est quod moneam vos. Nemo est tam stultus qui non intelligat, si indormierimus huic tempori, non modo crudelem superbamque dominationem nobis, sed ignominiosam etiam et flagitiosam ferendam esse. 35. Nostis insolentiam Antonii, nostis amicos, nostis totam domum. Libidinosis, petulantibus, impuris, impudicis, aleatoribus, ebriis servire, ea summa miseria est summo dedecore coniuncta. Quod si iam — quod di omen avertant! — fatum extremum rei publicae venit, quod gladiatores nobiles faciunt ut honeste decumbant, faciamus nos, principes orbis terrarum gentiumque omnium, ut cum dignitate potius cadamus quam cum ignominia serviamus. 36. Nihil est detestabilius dedecore, nihil foedius servitute. Ad decus et ad libertatem nati sumus: aut haec teneamus aut cum dignitate moriamur. Nimium diu teximus quid sentiremus: nunc iam apertum est: omnes patefaciunt in utramque partem quid sentiant, quid velint. Sunt impii cives, sed pro caritate rei publicae nimium multi, contra multitudinem bene sentientium admodum pauci, quorum opprimendorum di immortales incredibilem rei publicae po-

testatem et fortunam dederunt. Ad ea enim praesidia, quae habemus, iam accedent consules summa prudentia, virtute, concordia, multos menses de populi Romani libertate commentati atque meditati. His auctoribus et ducibus, dis iuvantibus, nobis vigilantibus et multum in posterum providentibus, populo Romano consentiente, erimus profecto liberi brevi tempore: iucundiorem autem faciet libertatem servitutis recordatio.

XV. 37. Quas ob res, quod tribuni plebis verba fecerunt, uti senatus Kalendis Ianuariis tuto haberi sententiaeque de summa re publica libere dici possint, de ea re ita censeo, uti C. Pansa A. Hirtius, consules designati, dent operam, uti senatus Kalendis Ianuariis tuto haberi possit: quodque edictum D. Bruti, imperatoris, consulis designati, propositum sit, senatum existimare D. Brutum, imperatorem, consulem designatum, optime de re publica mereri, quum senatus auctoritatem populique Romani libertatem imperiumque defendat: 38. quodque provinciam Galliam citeriorem, optimorum et fortissimorum [virorum] amicissimorumque rei publicae civium, exercitumque in senatus potestate retineat, id eum exercitumque eius, municipia, colonias provinciae Galliae recte atque ordine exque re publica fecisse et facere: senatum ad summam rem publicam pertinere arbitrari a D. Bruto et [ab] L. Planco imperatoribus, consulibus designatis itemque a ceteris, qui provincias obtinent, obtineri ex lege Iulia, quoad ex senatus consulto cuique eorum successum sit, eosque dare operam ut eae provinciae atque exercitus in senati populique Romani potestate praesidioque rei publicae sint: quumque opera, virtute, consilio C. Caesaris summoque consensu militum veteranorum, qui eius auctoritatem secuti rei publicae praesidio sunt et fuerunt, a gravissimis periculis populus Romanus defensus sit et hoc tempore defendatur: 39. quumque legio Martia Albae constiterit, in municipio fidelissimo et fortissimo, seseque ad senatus auctoritatem populique Romani libertatem contulerit: et quod pari consilio eademque virtute legio quarta usa, duce L. Egnatuleio, quaestore, civi egregio, senatus auctoritatem populique Romani libertatem defendat ac defenderit, senatui

magnae curae esse ac fore ut pro tantis eorum in rem publicam meritis honores eis habeantur gratiaeque referantur: senatui placere uti C. Pansa A. Hirtius, consules designati, quum magistratum inissent, si eis videretur, primo quoque tempore de his rebus ad hunc ordinem referrent, ita uti e re publica fideque sua videretur.

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA QUARTA.

ARGUMENTUM.

Habita superiore oratione M. Cicero iam in contione quae acta sint in senatu exponit, C. Caesarem et D. Brutum summis adficit laudibus, populum Romanum ad libertatem capessendam adhortatur beneque de re publica sperare iubet.

I. 1. Frequentia vestrum incredibilis, Quirites, contioque tanta, quantam meminisse non videor, et alacritatem mihi summam defendendae rei publicae adfert et spem recuperandae. Quamquam animus mihi quidem numquam defuit: tempora defuerunt, quae simul ac primum aliquid lucis ostendere visa sunt, princeps vestrae libertatis defendendae fui. Quod si id ante facere conatus essem, nunc facere non possem. Hodierno enim die, Quirites, ne mediocrem rem actam arbitremini, fundamenta iacta sunt reliquarum actionum. Nam est hostis a senatu nondum verbo appellatus, sed re iam iudicatus Antonius. 2. Nunc vero multo sum erectior, quod vos quoque illum hostem esse tanto consensu tantoque clamore approbavistis. Neque enim, Quirites, fieri potest ut non aut ii sint impii, qui contra consulem exercitus comparaverunt, aut ille hostis, contra quem iure arma sumpta sunt. Hanc igitur dubitationem, quamquam nulla erat, tamen

ne qua posset esse, senatus hodierno die sustulit. C. Caesar, qui rem publicam libertatemque vestram suo studio, consilio, patrimonio denique tutatus est et tutatur, maximis senatus laudibus ornatus est. 3. Laudo, laudo vos, Quirites, quum gratissimis animis prosequimini nomen clarissimi adolescentis vel pueri potius. Sunt enim facta eius immortalitatis, nomen aetatis. Multa memini, multa audivi, multa legi, Quirites: nihil ex omnium saeculorum memoria tale cognovi: qui quum servitute premeremur, in dies malum cresceret, praesidii nihil haberemus, capitalem et pestiferum a Brundisio tum M. Antonii reditum timeremus, hoc insperatum omnibus consilium, incognitum certe ceperit, ut exercitum invictum ex paternis militibus conficeret Antoniique furorem crudelissimis consiliis incitatum a pernicie rei publicae averteret. II. 4. Quis est enim qui hoc non intelligat, nisi Caesar exercitum paravisset, non sine exitio nostro futurum Antonii reditum fuisse? Ita enim se recipiebat ardens odio vestri, cruentus sanguine civium Romanorum, quos Suessae, quos Brundisii occiderat, ut nihil nisi de pernicie populi Romani cogitaret. Quod autem praesidium erat salutis libertatisque vestrae, si C. Caesaris fortissimorum sui patris militum exercitus non fuisset? cuius de laudibus et honoribus, qui ei pro divinis et immortalibus meritis divini immortalesque debentur, mihi senatus adsensus paullo ante decrevit, ut primo quoque tempore referretur. 5. Quo decreto quis non perspicit hostem esse Antonium iudicatum? Quem enim possumus appellare eum, contra quem qui exercitus ducunt, iis senatus arbitratur singulares exquirendos honores? Quid? legio Martia, quae mihi videtur divinitus ab eo deo traxisse nomen, a quo populum Romanum generatum accepimus, non ipsa suis decretis prius quam senatus hostem iudicavit Antonium? Nam si ille non hostis, hos, qui consulem reliquerunt, hostes necesse est iudicemus. Praeclare et loco, Quirites, reclamatione vestra factum pulcherrimum Martialium comprobavistis: qui se ad senatus auctoritatem, ad libertatem vestram, ad universam rem publicam contulerunt: hostem illum et latronem et parricidam patriae reliquerunt. 6. Nec solum id animose et fortiter, sed considerate etiam sapienter-

que fecerunt: Albae constiterunt, in urbe opportuna, munita, propinqua, fortissimorum virorum, fidelissimorum civium atque optimorum. Huius Martiae legionis legio quarta imitata virtutem, duce L. Egnatuleio, quem senatus merito paullo ante laudavit, C. Caesaris exercitum persecuta est.

III. Quae exspectas, M. Antoni, iudicia graviora? Caesar fertur in caelum, qui contra te exercitum comparavit. Laudantur exquisitissimis verbis legiones, quae te reliquerunt, quae a te arcessitae sunt, quae essent, si te consulem quam hostem maluisses, tuae. Quarum legionum fortissimum verissimumque iudicium confirmat senatus, comprobat universus populus Romanus, nisi forte vos, Quirites, consulem, non hostem iudicatis Antonium. 7. Sic arbitrabar, Quirites, vos iudicare, ut ostenditis. Quid? municipia, colonias, praefecturas num aliter iudicare censetis? Omnes mortales una mente consentiunt: omnia arma eorum, qui haec salva velint, contra illam pestem esse capienda. Quid? D. Bruti iudicium, Quirites, quod ex hodierno eius edicto perspicere potuistis, num cui tandem contemnendum videtur? Recte et vere negatis, Quirites. Est enim quasi deorum immortalium beneficio et munere datum rei publicae Brutorum genus et nomen ad libertatem populi Romani vel constituendam vel recipiendam. 8. Quid igitur D. Brutus de M. Antonio iudicavit? Excludit provincia: exercitu obsistit: Galliam totam hortatur ad bellum ipsam sua sponte suoque iudicio excitatam. Si consul Antonius, Brutus hostis: si conservator rei publicae Brutus, hostis Antonius. Num igitur utrum horum sit dubitare possumus? IV. Atque ut vos una mente unaque voce dubitare vos negatis, sic modo decrevit senatus, D. Brutum optime de re publica mereri, quum senatus auctoritatem populique Romani libertatem imperiumque defenderet. A quo defenderet? nempe ab hoste. Quae est enim alia laudanda defensio? 9. Deinceps laudatur provincia Gallia meritoque ornatur verbis amplissimis ab senatu, quod resistat Antonio. Quem si consulem illa provincia putaret neque eum reciperet, magno scelere se astringeret: omnes enim in consulis iure et imperio debent esse provinciae. Negat hoc D. Brutus imperator, consul designatus, natus rei publicae civis: negat

Gallia, negat cuncta Italia, negat senatus, negatis vos. Quis illum igitur consulem nisi latrones putant? Quamquam ne ii quidem ipsi, quod loquuntur, id sentiunt, nec ab iudicio omnium mortalium, quamvis impii nefariique sint, sicut sunt, dissentire possunt. Sed spes rapiendi atque praedandi obcaecat animos eorum, quos non bonorum donatio, non agrorum adsignatio, non illa infinita hasta satiavit: qui sibi urbem, qui bona et fortunas civium ad praedam proposuerunt: qui, dum hic sit quod rapiant, quod auferant, nihil sibi defuturum arbitrantur: **10.** quibus M. Antonius — o di immortales, avertite et detestamini, quaeso, hoc omen! — urbem se divisurum esse promisit. Ita vero, Quirites, ut precamini, eveniat atque huius amentiae poena in ipsum familiamque eius recidat! Quod ita futurum esse confido. Iam enim non solum homines, sed etiam deos immortales ad rem publicam conservandam arbitror consensisse. Sive enim prodigiis atque portentis di immortales nobis futura praedicunt, ita sunt aperte pronuntiata, ut et illi poena et nobis libertas appropinquet, sive tantus consensus omnium sine impulsu deorum esse non potuit, quid est quod de voluntate caelestium dubitare possimus?

11. Reliquum est, Quirites, ut vos in ista sententia, quam prae vobis fertis, perseveretis. V. Faciam igitur, ut imperatores instructa acie solent, quamquam paratissimos milites ad proeliandum videant, ut eos tamen adhortentur, sic ego vos ardentes et erectos ad libertatem recuperandam cohortabor. Non est, non est vobis, Quirites, cum eo hoste certamen, cum quo aliqua pacis condicio esse possit. Neque enim ille servitutem vestram, ut antea, sed iam iratus sanguinem concupivit. Nullus ei ludus videtur esse iucundior quam cruor, quam caedes, quam ante oculos trucidatio civium. **12.** Non est vobis res, Quirites, cum scelerato homine ac nefario, sed cum immani taetraque belua, quae quoniam in foveam incidit, obruatur. Si enim illim emerserit, nullius supplicii crudelitas erit recusanda. Sed tenetur, premitur, urguetur nunc iis copiis, quas iam habemus, mox iis, quas paucis diebus novi consules comparabunt. Incumbite in causam, Quirites, ut facitis. Numquam maior con-

sensus vester in ulla causa fuit: numquam tam vehementer cum senatu consociati fuistis. Nec mirum. Agitur enim non qua condicione victuri, sed victurine simus an cum supplicio ignominiaque perituri. 13. Quamquam mortem quidem natura omnibus proposuit: crudelitatem mortis et dedecus virtus propulsare solet, quae propria est Romani generis et seminis. Hanc retinete, quaeso, quam vobis tamquam hereditatem maiores vestri reliquerunt, Quirites: quum alia omnia falsa incerta sint, caduca mobilia, virtus est una altissimis defixa radicibus, quae numquam vi ulla labefactari potest, numquam demoveri loco. Hac virtute maiores vestri primum universam Italiam devicerunt, deinde Karthaginem exciderunt, Numantiam everterunt, potentissimos reges, bellicosissimas gentes in dicionem huius imperii redegerunt. VI. 14. Ac maioribus quidem vestris, Quirites, cum eo hoste res erat, qui haberet rem publicam, curiam, aerarium, consensum et concordiam civium, rationem aliquam, si ita res tulisset, pacis et foederis: hic vester hostis vestram rem publicam oppugnat, ipse habet nullam: senatum, id est orbis terrae consilium, delere gestit, ipse consilium publicum nullum habet: aerarium vestrum exhausit, suum non habet. Nam concordiam civium qui habere potest, nullam quum habet civitatem? pacis vero quae potest esse cum eo ratio, in quo est incredibilis crudelitas, fides nulla? 15. Est igitur, Quirites, populo Romano, victori omnium gentium, omne certamen cum percussore, cum latrone, cum Spartaco. Nam quod se similem esse Catilinae gloriari solet, scelere par est illi, industria inferior. Ille quum exercitum nullum habuisset, repente conflavit: hic eum exercitum, quem accepit, amisit. Ut igitur Catilinam diligentia mea, senatus auctoritate, vestro studio et virtute fregistis, sic Antonii nefarium latrocinium vestra cum senatu concordia tanta, quanta numquam fuit, felicitate et virtute exercituum ducumque vestrorum brevi tempore oppressum audietis. 16. Equidem, quantum cura, labore, vigiliis, auctoritate, consilio eniti atque efficere potero, nihil praetermittam, quod ad libertatem vestram pertinere arbitrabor. Neque enim id pro vestris amplissimis in me beneficiis sine scelere facere possum. Hodierno autem

die primum referente viro fortissimo vobisque amicissimo, M. hoc Servilio, collegisque eius, ornatissimis viris, optimis civibus, longo intervallo me auctore et principe ad spem libertatis exarsimus.

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA QUINTA.

ARGUMENTUM.

Quum D. Bruto consuli designato Gallia citerior a C. Caesare data esset provincia, eaque res a senatu post Caesaris necem confirmata esset, tamen M. Antonius, ut suas opes augeret, ei concedere noluit eumque eo tempore, quo novi consules C. Pansa A. Hirtius Kalendis Ianuariis anno p. u. c. 711. senatum in templum Concordiae convocaverunt, Mutinae inclusum atque obsessum tenebat. Quum igitur consules eo die de omni statu rei publicae referrent, necesse erat mentionem fieri etiam de Mutinae obsidione et rogari quid patribus conscriptis de ea re placeret. Et quum Q. Fufius Calenus, qui fuerat consul anno p. u. c. 707., primus sententiam rogatus, quod M. Antonio favebat, legatos ad Antonium de pace mittendos censuisset, M. Cicero, quum post eam sententiam rogatus esset, vehementer ab eius sententia dissensit ac nullos legatos mittendos, acta M. Antonii rescindenda, praemiis eos, qui contra eum rem publicam defendissent, adficiendos censuit, eamque sententiam ea, quae infra scripta est, oratione accuratius exposuit ac defendit.

I. 1. Nihil umquam longius his Kalendis Ianuariis mihi visum est, patres conscripti: quod idem intelligebam per hos dies uni cuique vestrum videri. Qui enim bellum cum re publica gerunt, hunc diem non exspectabant. Nos autem tum, quum maxime consilio nostro subvenire communi saluti oporteret, in senatum non vocabamur. Sed querellam praeteritorum dierum sustulit oratio consulum, qui ita locuti sunt, ut magis exoptatae Kalendae quam serae esse vide-

antur. Atque ut oratio consulum animum meum erexit spemque attulit non modo salutis conservandae, verum etiam dignitatis pristinae recuperandae, sic me perturbasset eius sententia, qui primus rogatus est, nisi vestrae virtuti constantiaeque confiderem. 2. Hic enim dies vobis, patres conscripti, illuxit, haec potestas data est, ut quantum virtutis, quantum constantiae, quantum gravitatis in huius ordinis consilio esset populo Romano declarare possetis. Recordamini qui dies nudius tertius decimus fuerit, quantus consensus vestrum, quanta virtus, quanta constantia: quantam sitis a populo Romano laudem, quantam gloriam, quantam gratiam consecuti. Atque illo die, patres conscripti, ea constituistis, ut vobis iam nihil sit integrum nisi aut honesta pax aut bellum necessarium. 3. Pacem vult M. Antonius? Arma deponat, roget, deprecetur. Neminem aequiorem reperiet quam me, cui, dum se civibus impiis commendat, inimicus quam amicus esse maluit. Nihil est profecto quod possit dari bellum gerenti: erit fortasse aliquid quod concedi possit roganti: II. legatos vero ad eum mittere, de quo gravissimum et severissimum iudicium nudius tertius decimus feceritis, non iam levitatis est, sed, ut quod sentio dicam, dementiae. Primum duces eos laudavistis, qui contra illum bellum privato consilio suscepissent: deinde milites veteranos, qui quum ab Antonio in colonias essent deducti, illius beneficio libertatem populi Romani anteposuerunt. 4. Quid? legio Martia: quid? quarta, cur laudantur? Si enim consulem suum reliquerunt, vituperandae sunt: si inimicum rei publicae, iure laudantur. Atqui quum consules nondum haberetis, decrevistis ut et de praemiis militum et de honoribus imperatorum primo quoque tempore referretur. Placet eodem tempore praemia constituere iis, qui contra Antonium arma ceperint, et legatos ad Antonium mittere? ut iam pudendum sit honestiora decreta esse legionum quam senatus: si quidem legiones decreverunt senatum defendere contra Antonium, senatus decernit legatos ad Antonium. Utrum hoc est confirmare militum animos an debilitare virtutem? 5. Hoc dies duodecim profecerunt, ut, quem nemo praeter Cotylam inventus sit qui defenderet, is habeat iam pa

tronos etiam consulares? Qui utinam omnes ante me sententiam rogarentur! — quamquam suspicor quid dicturi sint quidam eorum, qui post me rogabuntur — facilius contra dicerem, si quid videretur. Est enim opinio decreturum aliquem Antonio illam ultimam Galliam, quam Plancus obtinet. Quid est aliud omnia ad bellum civile hosti arma largiri? primum nervos belli, pecuniam infinitam, qua nunc eget· deinde equitatum, quantum velit. Equitatum dico? Dubitabit, credo, gentes barbaras secum adducere. Hoc qui non videt, excors: qui quum videt decernit, impius est. 6. Tu civem sceleratum et perditum Gallorum et Germanorum pecunia, peditatu, equitatu, copiis instrues? Nullae istae excusationes sunt: Meus amicus est. Sit patriae prius. Meus cognatus. An potest cognatio propior ulla esse quam patriae, in qua parentes etiam continentur? Mihi pecuniam tribuit. Cupio videre qui id audeat dicere. Quid autem agatur quum aperuero, facile erit statuere quam sententiam dicatis aut quam sequamini.

III. Agitur utrum M. Antonio facultas detur opprimendae rei publicae, caedis faciendae bonorum, urbis dividundae, agrorum suis latronibus condonandi, populum Romanum servitute opprimendi, an horum ei facere nihil liceat. Dubitate quid agatis. At non cadunt haec in Antonium. 7. Hoc ne Cotyla quidem dicere auderet. Quid enim in eum non cadit? qui, cuius acta se defendere dicit, eius eas leges pervertit, quas maxime laudare poteramus. Ille paludes siccare voluit: hic omnem Italiam moderato homini, L. Antonio, dividendam dedit. Quid? hanc legem populus Romanus accepit? quid? per auspicia ferri potuit? Sed augur verecundus sine collegis de auspiciis. Quamquam illa auspicia non egent interpretatione. Iove enim tonante cum populo agi non esse fas quis ignorat? Tribuni plebis tulerunt de provinciis contra acta C. Caesaris, ille biennium, hic sexennium. Etiam hanc legem populus Romanus accepit? quid? promulgata fuit? quid? non ante lata quam scripta est? quid? non ante factum vidimus quam futurum quisquam est suspicatus? 8. Ubi lex Caecilia et Didia? ubi promulgatio, trinum nundinum? ubi poena, recenti lege Iunia et Licinia?

Possuntne hae leges esse ratae sine interitu legum reliquarum? Eccui potestas in forum insinuandi fuit? Quae porro illa tonitrua! quae tempestas! ut, si auspicia M. Antonium non moverent, sustinere tamen eum ac ferre posse tantam vim tempestatis, imbris ac turbinum, mirum videretur. Quam legem igitur se augur dicit tulisse non modo tonante Iove, sed prope caelesti clamore prohibente, hanc dubitabit contra auspicia latam confiteri? 9. Quid? quod cum eo collega tulit, quem ipse fecit sua nuntiatione vitiosum, nihilne ad auspicia bonus augur pertinere arbitratus est? IV. Sed auspiciorum nos fortasse erimus interpretes, qui sumus eius collegae. Num ergo etiam armorum interpretes quaerimus? Primum omnes fori aditus ita saepti, ut, etiam si nemo obstaret armatus, tamen nisi saeptis revulsis introiri in forum nullo modo posset. Sic vero erant disposita praesidia, ut quo modo hostium aditus urbe prohibentur, ita castellis et operibus ab ingressione fori populum tribunosque plebis propulsari videres. 10. Quibus de causis eas leges, quas M. Antonius tulisse dicitur, omnes censeo per vim et contra auspicia latas iisque legibus populum non teneri. Si quam legem de actis Caesaris confirmandis deve dictatura in perpetuum tollenda deve coloniis in agros deducendis tulisse M. Antonius dicitur, easdem leges de integro, ut populum teneant, salvis auspiciis ferri placet. Quamvis enim res bonas vitiose per vimque tulerit, tamen eae leges non sunt habendae, omnisque audacia gladiatoris amentis auctoritate nostra repudianda est. 11. Illa vero dissipatio pecuniae publicae ferenda nullo modo est, per quam sestertium septiens miliens falsis perscriptionibus donationibusque avertit; ut portenti simile videatur tantam pecuniam populi Romani tam brevi tempore perire potuisse. Quid? illi immanes quaestus ferendine, quos M. Antonii sola exhausit domus? Decreta falsa vendebat, regna, civitates, immunitates in aes accepta pecunia iubebat incidi. Haec se ex commentariis C. Caesaris, quorum ipse auctor erat, agere dicebat. Calebant in interiore aedium parte totius rei publicae nundinae: mulier sibi felicior quam viris auctionem provinciarum regnorumque faciebat: restituebantur exsules quasi lege sine lege:

quae nisi auctoritate senatus rescinduntur, quoniam ingressi in spem rei publicae recuperandae sumus, imago nulla liberae civitatis relinquetur. 12. Neque solum commentariis commenticiis chirographisque venalibus innumerabilis pecunia congesta in illam domum est, quum, quae vendebat Antonius, ea se ex actis Caesaris agere diceret, sed senatus etiam consulta pecunia accepta falsa referebat: syngraphae obsignabantur: senatus consulta numquam facta ad aerarium deferebantur. Huius turpitudinis testes erant etiam exterae nationes. Foedera interea facta: regna data: populi provinciaeque liberatae: ipsarumque rerum falsae tabulae gemente populo Romano toto Capitolio figebantur. Quibus rebus tanta pecunia una in domo coacervata est, ut, si hoc genus pecuniae in aerarium redigatur, non sit pecunia rei publicae defutura.

V. Legem etiam iudiciariam tulit, homo castus atque integer, iudiciorum et iuris auctor. In quo nos fefellit. Antesignanos et manipulares et Alaudas iudices se constituisse dicebat. At ille legit aleatores, legit exsules, legit Graecos. O consessum iudicum praeclarum! o dignitatem consilii admirandam! 13. Avet animus apud consilium illud pro reo dicere! Cydam Cretensem, portentum insulae, hominem audacissimum et perditissimum. Sed fac non esse: num Latine scit? num est ex iudicum genere et forma? num, quod maximum est, leges nostras moresve novit? num denique homines? Est enim Creta vobis notior quam Roma Cydae. Dilectus autem et notatio iudicum etiam in nostris civibus haberi solet. Gortynium vero iudicem quis novit aut quis nosse potuit? Nam Lysiadem Atheniensem plerique novimus. Est enim Phaedri, philosophi nobilis, filius: homo praeterea festivus, ut ei cum Curio consessore eodemque collusore facillime possit convenire. 14. Quaero igitur, si Lysiades citatus iudex non responderit excuseturque Areopagites esse nec debere eodem tempore Romae et Athenis res iudicare, accipietne excusationem is, qui quaestioni praeerit, Graeculi iudicis, modo palliati, modo togati? an Atheniensium antiquissimas leges negliget? Qui porro ille consessus, di boni! Cretensis iudex isque nequissimus. Quem ad modum ad hunc reus adleget? quo modo accedat? Dura natio est. At Athenienses

misericordes. Puto ne Curium quidem esse crudelem, qui periculum fortunae cotidie faciat. Sunt item lecti iudices, qui fortasse excusabuntur. Habent enim legitimam excusationem, exsilii causa solum vertisse nec esse postea restitutos. 15. Hos ille demens iudices legisset, horum nomina ad aerarium detulisset, his magnam partem rei publicae credidisset, si ullam speciem rei publicae cogitavisset? VI. Atque ego de notis iudicibus dixi: quos minus nostis, nolui nominare: saltatores, citharistas, totum denique comissationis Antonianae chorum in tertiam decuriam iudicum scitote esse coniectum. Hem causam cur lex tam egregia tamque praeclara maximo imbri, tempestate, ventis, procellis, turbinibus, inter fulmina et tonitrua ferretur, ut eos iudices haberemus, quos hospites habere nemo velit. Scelerum magnitudo, conscientia maleficiorum, direptio eius pecuniae, cuius ratio in aede Opis confecta est, hanc tertiam decuriam excogitavit: nec ante turpes iudices quaesiti quam honestis iudicibus nocentium salus desperata est. 16. Sed illud os, illam impuritatem caeni fuisse, ut hos iudices legere auderet! quorum lectione duplex imprimeretur rei publicae dedecus: unum, quod tam turpes iudices essent: alterum, quod patefactum cognitumque esset quam multos in civitate turpes haberemus. Hanc ergo et reliquas eius modi leges, etiam si sine vi, salvis auspiciis, essent rogatae, censerem tamen abrogandas: nunc vero cur abrogandas censeam, quas iudico non rogatas?

17. An illa non gravissimis ignominiis monumentisque huius ordinis ad posteritatis memoriam sunt notanda, quod unus M. Antonius in hac urbe post conditam urbem palam secum habuerit armatos: quod neque reges nostri fecerunt neque ii, qui regibus exactis regnum occupare voluerunt. Cinnam memini: vidi Sullam: modo Caesarem. Hi enim tres post civitatem a L. Bruto liberatam plus potuerunt quam universa res publica. Non possum adfirmare nullis telis eos stipatos fuisse: hoc dico nec multis et occultis. 18. At hanc pestem agmen armatorum sequebatur: Crassicius, Mustela, Tiro, gladios ostentantes, sui similes greges ducebant per forum: certum agminis locum tenebant barbari sagittarii.

Quum autem erat ventum ad aedem Concordiae, gradus complebantur, lecticae collocabantur, non quo ille scuta occulta esse vellet, sed ne familiares, si scuta ipsi ferrent, laborarent. VII. Illud vero taeterrimum non modo aspectu, sed etiam auditu, in cella Concordiae collocari armatos, latrones, sicarios: de templo carcerem fieri: opertis valvis Concordiae, quum inter subsellia senatus versarentur latrones, patres conscriptos sententias dicere. 19. Huc etiam nisi venirem Kalendis Septembribus, fabros se missurum et domum meam disturbaturum esse dixit. Magna res, credo, agebatur: de supplicatione referebat. Veni postridie: ipse non venit. Locutus sum de re publica, minus equidem libere quam mea consuetudo, liberius tamen quam periculi minae postulabant. At ille homo vehemens et violentus, qui hanc consuetudinem libere dicendi excluderet — fecerat enim hoc idem maxima cum laude L. Piso xxx diebus ante —, inimicitias mihi denuntiavit: adesse in senatum iussit a. d. XIII. Kalendas Octobres. Ipse interea XVII dies de me in Tiburtino Scipionis declamitavit, sitim quaerens. Haec enim ei causa esse declamandi solet. 20. Quum is dies, quo me adesse iusserat, venisset, tum vero agmine quadrato in aedem Concordiae venit atque in me absentem orationem ex ore impurissimo evomuit. Quo die, si per amicos mihi cupienti in senatum venire licuisset, caedis initium fecisset a me. Sic enim statuerat. Quum autem semel gladium scelere imbuisset, nulla res ei finem caedendi nisi defatigatio et satietas attulisset. Etenim aderat L. frater, gladiator Asiaticus, qui myrmillo Mylasis depugnarat: sanguinem nostrum sitiebat, suum in illa gladiatoria pugna multum profuderat. Hic pecunias vestras aestimabat: possessiones notabat et urbanas et rusticas: huius mendicitas aviditate coniuncta in fortunas nostras imminebat: dividebat agros quibus et quos volebat: nullus aditus erat privato, nulla aequitatis deprecatio. Tantum quisque habebat possessor, quantum reliquerat divisor Antonius. 21. Quae quamquam, si leges irritas feceritis, rata esse non possunt, tamen separatim suo nomine notanda censeo, iudicandumque nullos septemviros fuisse, nihil placere ratum esse quod ab iis actum diceretur.

VIII. M. vero Antonium quis est qui civem possit iudicare potius quam taeterrimum et crudelissimum hostem, qui pro aede Castoris sedens audiente populo Romano dixerit nisi victorem victurum neminem? Num putatis, patres conscripti, dixisse eum minacius quam facturum fuisse? Quid vero, quod in contione dicere ausus est, se, quum magistratu abisset, ad urbem futurum cum exercitu? introiturum quotienscumque vellet? quid erat aliud nisi denuntiare populo Romano servitutem? 22. Quod autem eius iter Brundisium, quae festinatio, quae spes nisi ut ad urbem vel in urbem potius exercitum maximum adduceret? Qui autem dilectus centurionum! quae effrenatio impotentis animi! Quum eius promissis legiones fortissimae reclamassent, domum ad se venire iussit centuriones, quos bene sentire de re publica cognoverat: eosque ante pedes suos uxorisque suae, quam secum gravis imperator ad exercitum duxerat, iugulari coëgit. Quo animo hunc futurum fuisse censetis in nos, quos oderat, quum in eos, quos numquam viderat, tam crudelis fuisset? et quam avidum in pecuniis locupletium, qui pauperum sanguinem concupisset? quorum ipsorum bona, quantacumque erant, statim suis comitibus compotoribusque descripsit. 23. Atque ille furens infesta iam patriae signa a Brundisio inferebat: quum C. Caesar deorum immortalium beneficio, divina animi, ingenii, consilii magnitudine, quamquam sua sponte eximiaque virtute, tamen approbatione auctoritatis meae colonias patrias adiit: veteranos milites convocavit: paucis diebus exercitum fecit: incitatos latronum impetus retardavit. Postea vero quam legio Martia ducem praestantissimum vidit, nihil egit aliud nisi ut aliquando liberi essemus: quam est imitata quarta legio. IX. Quo ille nuntio audito quum senatum vocasset adhibuissetque consularem, qui sua sententia C. Caesarem hostem iudicaret, repente concidit. 24. Post autem neque sacrificiis sollemnibus factis neque votis nuncupatis non profectus est, sed profugit paludatus. At quo? in provinciam firmissimorum et fortissimorum civium, qui illum, ne si ita quidem venisset ut nullum bellum inferret, ferre potuissent, impotentem, iracundum, contumeliosum, superbum,

semper poscentem, semper rapientem, semper ebrium. At ille, cuius ne pacatam quidem nequitiam quisquam ferre posset, bellum intulit provinciae Galliae: circumsedet Mutinam, firmissimam et splendidissimam populi Romani coloniam: oppugnat D. Brutum, imperatorem, consulem designatum, civem non sibi, sed nobis et rei publicae natum. 25. Ergo Hannibal hostis, civis Antonius? Quid ille fecit hostiliter, quod hic non aut fecerit aut faciat aut moliatur et cogitet? Totum iter Antoniorum quid habuit nisi depopulationes, vastationes, caedes, rapinas? quas non faciebat Hannibal, quia multa ad usum suum reservabat, at hi, qui in horam viverent, non modo de fortunis et de bonis civium, sed ne de utilitate quidem sua cogitaverunt.

Ad hunc, di boni! legatos mitti placet? Norunt isti homines formam rei publicae, iura belli, exempla maiorum? cogitant quid populi Romani maiestas, quid senatus severitas postulet? Legatos decernis? Si, ut deprecere, contemnet: si, ut imperes, non audiet: denique quamvis severa legatis mandata dederimus, nomen ipsum legatorum hunc, quem videmus, populi Romani restinguet ardorem, municipiorum atque Italiae franget animos. Ut omittam haec, quae magna sunt, certe ista legatio moram et tarditatem adferet bello. 26. Quamvis dicant, quod quosdam audio dicturos: Legati proficiscantur: bellum nihilo minus paretur, tamen legatorum nomen ipsum et animos hominum molliet et belli celeritatem morabitur. X. Minimis momentis, patres conscripti, maximae inclinationes temporum fiunt, quum in omni casu rei publicae tum in bello et maxime civili, quod opinione plerumque et fama gubernatur. Nemo quaeret quibuscum mandatis legatos miserimus: nomen ipsum legationis ultro missae timoris esse signum videbitur. Recedat a Mutina, desinat oppugnare Brutum, decedat ex Gallia: non est verbis rogandus, cogendus est armis. 27. Non enim ad Hannibalem mittimus, ut a Sagunto recedat, ad quem miserat olim senatus P. Valerium Flaccum et Q. Baebium Tampilum: qui, si Hannibal non pareret, Karthaginem ire iussi erant. Nostros quo iubemus ire, si non paruerit Antonius? Ad nostrum civem mittimus, ne imperatorem, ne coloniam po-

puli Romani oppugnet? Itane vero? hoc per legatos rogandum est? Quid interest, per deos immortales! utrum hanc urbem oppugnet an huius urbis propugnaculum, coloniam populi Romani praesidii causa collocatam? Belli Punici secundi, quod contra maiores nostros Hannibal gessit, causa fuit Sagunti oppugnatio. Recte ad eum legati missi. Mittebantur ad Poenum, mittebantur pro Hannibalis hostibus, nostris sociis. Quid simile tandem? Nos ad civem mittimus, ne imperatorem populi Romani, ne exercitum, ne coloniam circumsedeat, ne oppugnet, ne agros depopuletur, ne sit hostis? XI. 28. Age, si paruerit, hoc cive uti aut volumus aut possumus? Ante diem XIII. Kalendas Ianuarias decretis vestris eum concidistis: constituistis ut haec ad vos Kalendis Ianuariis referrentur, quae referri videtis, de honoribus et praemiis bene de re publica meritorum et merentium: quorum principem iudicastis eum, qui fuit, C. Caesarem, qui M. Antonii impetus nefarios ab urbe in Galliam avertit: deinde milites veteranos, qui primi Caesarem secuti sunt, atque illas caelestes divinasque legiones, Martiam et quartam, comprobastis, quibus, quum consulem suum non modo reliquissent, sed bello etiam persequerentur, honores et praemia spopondistis: eodemque die D. Bruti, praestantissimi civis, edicto adlato atque proposito factum eius collaudastis, quodque ille bellum privato consilio susceperat, id vos auctoritate publica comprobastis. 29. Quid igitur illo die aliud egistis nisi ut hostem iudicaretis Antonium? His vestris decretis aut ille vos aequo animo aspicere poterit aut vos illum sine dolore summo videbitis? Exclusit illum a re publica, distraxit, segregavit non solum scelus ipsius, sed etiam, ut mihi videtur, fortuna quaedam rei publicae. Qui si legatis paruerit Romamque redierit, num umquam perditis civibus vexillum quo concurrant defuturum putatis? Sed hoc minus vereor: sunt alia quae magis timeam et cogitem. Numquam parebit ille legatis. Novi hominis insaniam, adrogantiam: novi perdita consilia amicorum, quibus ille est deditus. 30. Lucius quidem frater eius, utpote qui peregre depugnarit, familiam ducit. Sit per se ipse sanus, quod numquam erit: per hos esse ei tamen non licebit. Teretur in-

terea tempus: belli apparatus refrigescent. Unde est adhuc bellum tractum nisi ex retardatione et mora? Ut primum post discessum latronis vel potius desperatam fugam libere senatus haberi potuit, semper flagitavi ut convocaremur. Quo die primum convocati sumus, quum designati consules non adessent, ieci sententia mea maximo vestro consensu fundamenta rei publicae, serius omnino quam decuit: nec enim ante potui: sed tamen si ex eo tempore dies nullus intermissus esset, bellum profecto nullum haberemus. **31.** Omne malum nascens facile opprimitur: inveteratum fit plerumque robustius. Sed tum exspectabantur Kalendae Ianuariae, fortasse non recte. XII. Verum praeterita omittamus. Etiamne hanc moram adferemus, dum proficiscantur legati, dum revertantur? quorum exspectatio dubitationem belli adfert: bello autem dubio quod potest studium esse dilectus?

Quam ob rem, patres conscripti, legatorum mentionem nullam censeo faciendam: rem administrandam arbitror sine ulla mora et confestim gerendam censeo: tumultum decerni, iustitium edici, saga sumi dico oportere, dilectum haberi, sublatis vacationibus in urbe et in Italia praeter Galliam tota. **32.** Quae si erunt facta, opinio ipsa et fama nostrae severitatis obruet scelerati gladiatoris amentiam. Sentiet sibi bellum cum re publica esse susceptum: experietur consentientis senatus nervos atque vires. Nam nunc quidem partium contentionem esse dictitat. Quarum partium? Alteri victi sunt, alteri sunt e mediis C. Caesaris partibus: nisi forte Caesaris partes a Pansa et Hirtio consulibus et a filio C. Caesaris oppugnari putamus. Hoc vero bellum non est ex dissensione partium, sed ex nefaria spe perditissimorum civium excitatum: quibus bona fortunaeque nostrae notatae sunt et iam ad cuiusque opinionem distributae. **33.** Legi epistolam Antonii, quam ad quemdam septemvirum, capitalem hominem, collegam suum, miserat. QUID CONCUPISCAS TU VIDERIS: QUOD CONCUPIVERIS CERTE HABEBIS. Hem ad quem legatos mittamus, cui bellum moremur inferre: qui ne sorti quidem fortunas nostras destinavit, sed libidini cuiusque nos ita addixit, ut ne sibi quidem quidquam integrum quod non alicui promissum iam sit reliquerit. Cum hoc, patres con-

scripti, bello, bello, inquam, decertandum est, idque confestim: legatorum tarditas repudianda est. 34. Quapropter ne multa nobis cotidie decernenda sint, consulibus totam rem publicam commendandam censeo iisque permittendum, ut rem publicam defendant provideantque·ne quid res publica detrimenti accipiat censeoque, ut iis, qui in exercitu M. Antonii sunt, ne sit ea res fraudi, si ante Kalendas Februarias ab eo discesserint. Haec si censueritis, patres conscripti, brevi tempore libertatem populi Romani auctoritatemque vestram recuperabitis. Si autem lenius agetis, tamen eadem, sed fortasse serius decernetis. De re publica quoad rettulistis satis decrevisse videor.

XIII. 35. Altera res est de honoribus: de quibus deinceps intelligo esse dicendum. Sed qui ordo in sententiis rogandis servari solet, eumdem tenebo in viris fortibus honorandis. A Bruto igitur consule designato more maiorum capiamus exordium: cuius ut superiora omittam, quae sunt maxima illa quidem, sed adhuc hominum magis iudiciis quam publice laudata, quibusnam verbis eius laudes huius ipsius temporis consequi possumus? Neque enim ullam mercedem tanta virtus praeter hanc laudis gloriaeque desiderat: qua etiam si careat, tamen sit se ipsa contenta: quamquam in memoria gratorum civium tamquam in luce posita laetetur. Laus igitur iudicii testimoniique nostri tribuenda Bruto est. 36. Quam ob rem his verbis, patres conscripti, senatus consultum faciendum censeo: Quum D. Brutus, imperator, consul designatus, provinciam Galliam in senatus populique Romani potestate teneat, quumque exercitum tantum tam brevi tempore, summo studio municipiorum coloniarumque provinciae Galliae, optime de re publica meritae merentisque, conscripserit, compararit, id eum recte et ordine exque re publica fecisse, idque D. Bruti praestantissimum meritum in rem publicam senatui populoque Romano gratum esse et fore: itaque senatum populumque Romanum existimare, D. Bruti, imperatoris, consulis designati, opera, consilio, virtute incredibilique studio et consensu provinciae Galliae rei publicae difficillimo tempore esse subventum. 37. Huic tanto merito Bruti, patres conscripti, tantoque in rem publicam be-

neficio quis est tantus honos qui non debeatur? Nam si M. Antonio patuisset Gallia, si oppressis municipiis et coloniis imparatis in illam ultimam Galliam penetrare potuisset, quantus rei publicae terror impenderet? Dubitaret, credo, homo amentissimus atque in omnibus consiliis praeceps et devius non solum cum exercitu suo, sed etiam cum omni immanitate barbariae bellum inferre nobis, ut eius furorem ne Alpium quidem muro cohibere possemus. Haec igitur habenda gratia est D. Bruto, qui illum, nondum interposita auctoritate vestra, suo consilio atque iudicio, non ut consulem recepit, sed ut hostem arcuit Gallia seque obsideri quam hanc urbem maluit. Habeat ergo huius tanti facti tamque praeclari decreto nostro testimonium sempiternum: Galliaque, quae semper praesidet atque praesedit huic imperio libertatique communi, merito vereque laudetur, quod se suasque vires non tradidit, sed opposuit Antonio.

XIV. 38. Atque etiam M. Lepido pro eius egregiis in rem publicam meritis decernendos honores quam amplissimos censeo. Semper ille populum Romanum liberum voluit maximumque signum illo die dedit voluntatis et iudicii sui, quum Antonio diadema Caesari imponente se avertit gemituque et maestitia declaravit quantum haberet odium servitutis, quam populum Romanum liberum cuperet, quam illa, quae tulerat, temporum magis necessitate quam iudicio tulisset. Quanta vero is moderatione usus sit in illo tempore civitatis, quod post mortem Caesaris consecutum est, quis nostrum oblivisci potest? Magna haec, sed ad maiora properat oratio. 39. Quid enim, o di immortales! admirabilius omnibus gentibus, quid optatius populo Romano accidere potuit, quam quum bellum civile maximum esset, cuius belli exitum omnes timeremus, sapientia [et clementia] id potius exstingui quam armis et ferro rem in discrimen adducere? Quod si eadem ratio Caesaris fuisset in illo taetro miseroque bello, ut omittam patrem, duos Cn. Pompeii, summi et singularis viri, filios incolumes haberemus: quibus certe pietas fraudi esse non debuit. Utinam omnes M. Lepidus servare potuisset! facturum fuisse declaravit in eo, quod potuit, quum Sex. Pompeium restituit civitati, maximum ornamen-

tum rei publicae, clarissimum monumentum clementiae suae. Gravis illa fortuna populi Romani, grave fatum. Pompeio enim patre, quod imperio populi Romani lumen fuit, exstincto interfectus est patris simillimus filius. 40. Sed omnia mihi videntur deorum immortalium iudicio expiata Sex. Pompeio rei publicae conservato. XV. Quam ob causam iustam atque magnam et quod periculosissimum civile bellum maximumque humanitate et sapientia sua M. Lepidus ad pacem concordiamque convertit, senatus consultum his verbis censeo perscribendum: Quum a M. Lepido, imperatore, pontifice maximo, saepe numero res publica et bene et feliciter gesta sit, populusque Romanus intellexerit ei dominatum regium maxime displicere, quumque eius opera, virtute, consilio singularique clementia et mansuetudine bellum acerbissimum civile sit restinctum, 41. Sextusque Pompeius, Gnaei filius, Magnus, huius ordinis auctoritate ab armis discesserit et a M. Lepido, imperatore, pontifice maximo, summa senatus populique Romani voluntate civitati restitutus sit, senatum populumque Romanum pro maximis plurimisque in rem publicam M. Lepidi meritis magnam spem in eius virtute, auctoritate, felicitate reponere otii, pacis, concordiae, libertatis, eiusque in rem publicam meritorum senatum populumque Romanum memorem fore, eique statuam equestrem inauratam in rostris aut quo alio loco in foro vellet ex huius ordinis sententia statui placere. Qui honos, patres conscripti, mihi maximus videtur primum, quia iustus est: non enim solum datur propter spem temporum reliquorum, sed pro amplissimis meritis redditur, nec vero cuiquam possumus commemorare hunc honorem a senatu tributum iudicio senatus soluto et libero.

XVI. 42. Venio ad C. Caesarem, patres conscripti, qui nisi fuisset, quis nostrum esse potuisset? Advolabat ad urbem a Brundisio homo impotentissimus, ardens odio, animo hostili in omnes bonos, cum exercitu, Antonius. Quid huius audaciae et sceleri poterat opponi? Nondum ullos duces habebamus, non copias: nullum erat consilium publicum, nulla libertas: dandae cervices erant crudelitati nefariae: fugam quaerebamus omnes, quae ipsa exitum non habebat.

43. Quis tum nobis, quis populo Romano obtulit hunc divinum adolescentem deus, qui, quum omnia ad perniciem nostram pestifero illi civi paterent, subito, praeter spem omnium, exortus prius confecit exercitum quem furori M. Antonii opponeret, quam quisquam hoc eum cogitare suspicaretur. Magni honores habiti Cn. Pompeio, quum esset adolescens, et quidem iure. Subvenit enim rei publicae, sed aetate multo robustior et militum ducem quaerentium studio paratior et in alio genere belli. Non enim omnibus Sullae causa grata. Declarat multitudo proscriptorum, tot municipiorum maximae calamitates. 44. Caesar autem annis multis minor veteranos cupientes iam requiescere armavit: eam complexus est causam quae esset senatui, quae populo, quae cunctae Italiae, quae dis hominibusque gratissima. Et Pompeius ad L. Sullae maximum imperium victoremque exercitum accessit: Caesar se ad neminem adiunxit: ipse princeps exercitus faciendi et praesidii comparandi fuit. Ille adversariorum partibus agrum Picenum habuit inimicum: hic ex Antonii amicis, sed amicioribus libertatis contra Antonium confecit exercitum. Illius opibus Sulla regnavit: huius praesidio Antonii dominatus oppressus est. 45. Demus igitur imperium Caesari, sine quo res militaris administrari, teneri exercitus, bellum geri non potest. Sit pro praetore eo iure quo qui optimo. Qui honos quamquam est magnus illa aetate, tamen ad necessitatem rerum gerendarum, non solum ad dignitatem valet. Itaque illa quaeramus, quae vix hodierno die consequemur.

XVII. Sed saepe spero fore huius adolescentis ornandi honorandique et nobis et populo Romano potestatem: hoc autem tempore ita censeo decernundum: 46. Quod C. Caesar, Gaii filius, pontifex, pro praetore, summo rei publicae tempore milites veteranos ad libertatem populi Romani cohortatus sit eosque conscripserit, quodque legio Martia atque quarta summo studio optimoque in rem publicam consensu C. Caesare duce et auctore rem publicam, libertatem populi Romani defendant defenderint, et quod C. Caesar pro praetore Galliae provinciae cum exercitu subsidio profectus sit, equites, sagittarios, elephantos in suam populique Romani potestatem redegerit difficillimoque rei publicae

tempore saluti dignitatique populi Romani subvenerit, ob eas causas senatui placere, C. Caesarem, Gaii filium, pontificem, pro praetore, senatorem esse sententiamque loco praetorio dicere: eiusque rationem, quemcumque magistratum petet, ita haberi, ut haberi per leges liceret, si anno superiore quaestor fuisset. 47. Quid est enim, patres conscripti, cur eum non quam primum amplissimos honores capere cupiamus? Legibus enim annalibus quum grandiorem aetatem ad consulatum constituebant, adolescentiae temeritatem verebantur: C. Caesar ineunte aetate docuit ab excellenti eximiaque virtute progressum aetatis exspectari non oportere. Itaque maiores nostri, veteres illi, admodum antiqui, leges annales non habebant: quas multis post annis attulit ambitio, ut gradus essent petitionis inter aequales. Ita saepe magna indoles virtutis, prius quam rei publicae prodesse potuisset, exstincta est. 48. At vero apud antiquos Rulli, Decii, Corvini multique alii, recentiore autem memoria superior Africanus T. Flamininus admodum adolescentes consules facti tantas res gesserunt, ut populi Romani imperium auxerint, nomen ornarint. Quid? Macedo Alexander, quum ab ineunte aetate res maximas gerere coepisset, nonne tertio et tricesimo anno mortem obiit? quae est aetas nostris legibus decem annis minor quam consularis. Ex quo iudicari potest virtutis esse quam aetatis cursum celeriorem. XVIII. Nam quod ii, qui Caesari invident, simulant se timere, ne verendum quidem est, ut tenere se possit, ut moderari, ne honoribus nostris elatus intemperantius suis opibus utatur. 49. Ea natura rerum est, patres conscripti, ut qui sensum verae gloriae ceperit quique se ab senatu, ab equitibus Romanis populoque Romano universo senserit civem carum haberi salutaremque rei publicae, nihil cum hac gloria comparandum putet. Utinam C. Caesari, patri dico, contigisset adolescenti, ut esset senatui atque optimo cuique carissimus! Quod quum consequi neglexisset, omnem vim ingenii, quae summa fuit in illo, in populari levitate consumpsit. Itaque quum respectum ad senatum et ad bonos non haberet, eam sibi viam ipse patefecit ad opes suas amplificandas, quam virtus liberi populi ferre non posset. Eius autem filii longissime diversa ratio

est: qui quum omnibus est tum optimo cuique carissimus. In hoc spes libertatis posita est: ab hoc accepta iam salus: huic summi honores et exquiruntur et parati sunt. 50. Cuius igitur singularem prudentiam admiramur, eius stultitiam timemus? Quid enim stultius quam inutilem potentiam, invidiosas opes, cupiditatem dominandi praecipitem et lubricam anteferre verae, gravi, solidae gloriae? An hoc vidit puer: si aetate processerit, non videbit? At est quibusdam inimicus clarissimis atque optimis civibus. Nullus iste timor esse debet. Omnes Caesar inimicitias rei publicae condonavit: hanc sibi iudicem constituit, hanc moderatricem omnium [*consiliorum*] atque factorum. Ita enim ad rem publicam accessit, ut eam confirmaret, non ut everteret. Omnes habeo cognitos sensus adolescentis. Nihil est illi re publica carius, nihil vestra auctoritate gravius, nihil bonorum virorum iudicio optatius, nihil vera gloria dulcius. 51. Quam ob rem ab eo non modo nihil timere, sed maiora et meliora exspectare debetis, neque in eo, qui ad D. Brutum obsidione liberandum profectus sit, timere ne memoria maneat domestici doloris, quae plus apud eum possit quam salus civitatis. Audebo etiam obligare fidem meam, patres conscripti, vobis populoque Romano reique publicae: quod profecto, quum me nulla vis cogeret, facere non auderem pertimesceremque in maxima re periculosam opinionem temeritatis: promitto, recipio, spondeo, patres conscripti, C. Caesarem talem semper fore civem, qualis hodie sit qualemque eum maxime velle esse et optare debemus.

XIX. 52. Quae quum ita sint, de Caesare satis hoc tempore dictum habebo. Nec vero de L. Egnatuleio, fortissimo et constantissimo civi amicissimoque rei publicae, silendum arbitror: sed tribuendum testimonium virtutis egregiae, quod is legionem quartam ad Caesarem adduxerit, quae praesidio consulibus, senatui populoque Romano reique publicae esset, ob eam causam placere, uti L. Egnatuleio triennium ante legitimum tempus magistratus petere, capere, gerere liceat. In quo, patres conscripti, non tantum commodum tribuitur L. Egnatuleio quantus honos. In tali enim re satis est nominari.

53. De exercitu autem C. Caesaris ita censeo decernundum: senatui placere, militibus veteranis, qui Caesaris pontificis [*pro praetore, auctoritatem secuti libertatem populi Romani*] auctoritatemque huius ordinis defenderint atque defendant, iis liberisque eorum militiae vacationem esse, utique C. Pansa A. Hirtius consules, alter ambove, S. E. V., cognoscerent, qui ager iis coloniis esset, quo milites veterani deducti essent, qui contra legem Iuliam possideretur, ut is militibus veteranis divideretur: de agro Campano separatim cognoscerent inirentque rationem de commodis militum veteranorum augendis, legionique Martiae et legioni quartae et iis militibus, qui de legione secunda, tricesima quinta ad C. Pansam A. Hirtium consules venissent suaque nomina edidissent, quod iis auctoritas senatus populique Romani libertas carissima sit et fuerit, vacationem militiae ipsis liberisque eorum esse placere extra tumultum Gallicum Italicumque: easque legiones bello confecto missas fieri placere, quantamque pecuniam militibus earum legionum in singulos C. Caesar, pontifex, pro praetore, pollicitus sit, tantam dari placere: utique C. Pansa A. Hirtius consules, alter ambove, S. E. V., rationem agri habeant, qui sine iniuria privatorum dividi possit: iisque militibus, legioni Martiae et legioni quartae ita darent, adsignarent, ut quibus militibus amplissime dati adsignati essent. Dixi ad ea omnia, consules, de quibus rettulistis: quae si erunt sine mora matureque decreta, facilius apparabitis ea, quae tempus et necessitas flagitat. Celeritate autem opus est: qua si essemus usi, bellum, ut saepe dixi, nullum haberemus.

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA SEXTA.

ARGUMENTUM.

Eo die, quo M. Cicero superiorem orationem in senatu habuit, nihil perfectum est, quod L. Piso legatos potius ad M. Antonium mittendos censuit. Postridie eius diei quod M. Cicero de honoribus tribuendis censuerat acceptum est, sed quum de Antonio rogaretur, ne discessio eo die fieret a Salvio tribuno plebis impeditum est. Eo quoque die, qui hunc sequebatur, res ad finem perducta non est. Quarto demum die res ita transacta est, ut senatus legatos ad Antonium mittendos decerneret. Eo die M. Cicero a P. Appuleio tribuno plebis in contionem productus hanc, quae infra scripta est, orationem apud populum habuit, in qua quid ipse de legatione ad M. Antonium decreta existimaret exposuit populumque Romanum ad recuperandam tuendamque libertatem adhortatus est.

I. 1. Audita vobis esse arbitror, Quirites, quae sint acta in senatu, quae fuerit cuiusque sententia. Res enim ex Kalendis Ianuariis agitata, paullo ante confecta est: minus quidem illa severe quam decuit, non tamen omnino dissolute. Mora est adlata bello, non causa sublata. Quam ob rem, quod quaesivit ex me P. Apuleius, homo et multis officiis mihi et summa familiaritate coniunctus et vobis amicissimus, ita respondebo, ut ea, quibus non interfuistis, nosse possitis. Causa fortissimis optimisque consulibus Kalendis Ianuariis de re publica primum referendi fuit ex eo, quod XIII. Kalendas Ianuarias senatus me auctore decrevit. 2. Eo die primum, Quirites, fundamenta sunt iacta rei publicae. Fuit enim longo intervallo ita liber senatus, ut vos aliquando liberi essetis. Quo quidem tempore, etiam si ille dies vitae finem mihi adlaturus esset, satis magnum ceperam fructum, quum vos universi una mente atque voce iterum a me conservatam esse rem publicam conclamastis. Hoc vestro iu-

dicio tanto tamque praeclaro excitatus ita Kalendis Ianuariis veni in senatum, ut meminissem quam personam impositam a vobis sustinerem. Itaque bellum nefarium illatum rei publicae quum viderem, nullam moram interponendam insequendi M. Antonium putavi, hominemque audacissimum, qui multis nefariis rebus ante commissis hoc tempore imperatorem populi Romani oppugnaret, coloniam vestram fidissimam fortissimamque obsideret, bello censui persequendum: tumultum esse decerni: iustitium edici, saga sumi dixi placere, quo omnes acrius graviusque incumberent ad ulciscendas rei publicae iniurias, si omnia gravissimi belli insignia suscepta a senatu viderent. 3. Itaque haec sententia, Quirites, sic per triduum valuit, ut, quamquam discessio facta non esset, tamen praeter paucos omnes mihi adsensuri viderentur. Hodierno autem die spe nescio qua eis obiecta remissior senatus fuit. Nam plures eam sententiam secuti sunt, ut quantum senatus auctoritas vesterque consensus apud Antonium valiturus esset per legatos experiremur.

II. Intelligo, Quirites, a vobis hanc sententiam repudiari: neque iniuria. Ad quem enim legatos? ad eumne, qui pecunia publica dissipata atque effusa per vim et contra auspicia impositis rei publicae legibus, fugata contione, obsesso senatu, ad opprimendam rem publicam Brundisio legiones arcessierit: ab iis relictus, cum latronum manu in Galliam irruperit, Brutum oppugnet, Mutinam circumsedeat? Quae vobis potest cum hoc gladiatore condicionis, aequitatis, legationis esse communitas? 4. Quamquam, Quirites, non est illa legatio, sed denuntiatio belli, nisi paruerit. Ita enim est decretum, ut si legati ad Hannibalem mitterentur. Mittuntur enim qui nuntient, ne oppugnet consulem designatum, ne Mutinam obsideat, ne provinciam depopuletur, ne dilectus habeat, sit in senatus populique Romani potestate. Facile vero huic denuntiationi parebit, ut in patrum conscriptorum atque in vestra potestate sit qui in sua numquam fuerit! Quid enim ille umquam arbitrio suo fecit? Semper eo tractus est, quo libido rapuit, quo levitas, quo furor, quo vinolentia? Semper eum duo dissimilia genera tenuerunt, lenonum et latronum: ita domesticis stupris, forensibus par-

ricidiis delectatur, ut mulieri citius avarissimae paruerit quam senatui populoque Romano. III. 5. Itaque, quod paullo ante feci in senatu, faciam apud vos. Testificor, denuntio, ante praedico nihil M. Antonium eorum, quae sunt legatis mandata, facturum: vastaturum agros, Mutinam obsessurum, dilectus qua possit habiturum. Is est enim ille, qui semper senatus iudicium et auctoritatem, semper voluntatem vestram potestatemque contempserit. An ille id faciat, quod paullo ante decretum est, ut exercitum citra flumen Rubiconem, qui finis est Galliae, educeret, dum ne propius urbem Romam ducenta milia admoveret? Huic denuntiationi ille pareat? ille se fluvio Rubicone et ducentis milibus circumscriptum esse patiatur? 6. Non is est Antonius. Nam si esset, non commisisset ut ei senatus, tamquam Hannibali initio belli Punici, denuntiaret ne oppugnaret Saguntum. Quod vero ita avocatur a Mutina, ut ab urbe tamquam pestifera flamma arceatur, quam habet ignominiam! quod iudicium senatus! Quid, quod a senatu dantur mandata legatis, ut D. Brutum militesque eius adeant iisque demonstrent summa in rem publicam merita beneficiaque eorum grata esse senatui populoque Romano iisque eam rem magnae laudi magnoque honori fore? Passurumne censetis Antonium, introire Mutinam legatos? exire inde tuto? Numquam patietur, mihi credite. Novi violentiam, novi impudentiam, novi audaciam. 7. Nec vero de illo sicut de homine aliquo debemus, sed ut de importunissima belua cogitare. Quae quum ita sint, non omnino dissolutum est quod decrevit senatus. Habet atrocitatis aliquid legatio: utinam nihil haberet morae! Nam quum plerisque in rebus gerendis tarditas et procrastinatio odiosa est, tum hoc bellum indiget celeritatis. Succurrendum est D. Bruto, omnes undique copiae colligendae: horam eximere ullam in tali cive liberando sine scelere non possumus. 8. An ille non potuit, si Antonium consulem, si Galliam Antonii provinciam iudicasset, legiones Antonio et provinciam tradere, domum redire, triumphare, primus in hoc ordine, quoad magistratum iniret, sententiam dicere? quid negotii fuit? 9. Sed quum se Brutum esse meminisset vestraeque libertati natum, non otio suo, quid egit aliud

nisi ut paene corpore suo Gallia prohiberet Antonium? Ad hunc utrum legatos an legiones ire oportebat? Sed praeterita omittamus. Properent legati, quod video esse facturos: vos saga parate. Est enim ita decretum, ut, si ille auctoritati senatus non paruisset, ad saga iretur. Ibitur. Non parebit: nos amissos tot dies rei gerendae queremur.

IV. Non metuo, Quirites, ne, quum audierit Antonius, me hoc et in senatu et in contione confirmasse, numquam illum futurum in senatus potestate, refellendi mei causa, ut ego nihil vidisse videar, vertat se et senatui pareat. Numquam faciet: non invidebit huic meae gloriae: malet me sapientem a vobis quam se modestum existimari. 10. Quid? ipse si velit, num etiam L. fratrem passurum arbitramur? Nuper quidem dicitur ad Tibur, ut opinor, quum ei labare M. Antonius videretur, mortem fratri esse minitatus. Etiamne ab hoc myrmillone Asiatico senatus mandata, legatorum verba audientur? Nec enim secerni a fratre poterit, tanta praesertim auctoritate. Nam hic inter illos Africanus est: pluris habetur quam L. Trebellius, pluris quam T. Plancus, ... adolescens nobilis. Plancum, qui omnibus sententiis maximo vestro plausu condemnatus, nescio quo modo se coniecit in turbam atque ita maestus rediit, ut retractus, non reversus videretur, sic contemnit, tamquam si illi aqua et igni interdictum sit: aliquando negat ei locum esse oportere in curia, qui incenderit curiam. 11. Nam Trebellium valde iam diligit: oderat tum, quum ille tabulis novis adversabatur: iam fert in oculis, postea quam ipsum Trebellium vidit sine tabulis novis salvum esse non posse. Audisse enim vos arbitror, Quirites, quod etiam videre potuistis, cotidie sponsores et creditores L. Trebellii convenire. O Fide! hoc enim opinor Trebellium sumpsisse cognomen, quae potest esse maior fides quam fraudare creditores, domo profugere, propter aes alienum ire ad arma? Ubi plausus ille in triumpho est, saepe ludis? ubi aedilitas delata summo studio bonorum? Quis est qui hunc non casu existimet recte fecisse, nequitia scelerate? V. 12. Sed redeo ad amores deliciasque vestras, L. Antonium, qui vos omnes in fidem suam recepit. Negatis? Numquisnam est vestrum qui tribum non habeat? Certe nemo.

Atqui illum quinque et triginta tribus patronum adoptarunt. Iturşus reclamatis? Aspicite illam a sinistra equestrem statuam inauratam, in qua quid inscriptum est? QUINQUE ET TRIGINTA TRIBUS PATRONO. Populi Romani igitur est patronus L. Antonius. Malam quidem illi pestem! Clamori enim vestro adsentior. Non modo hic latro, quem clientem habere nemo velit, sed quis umquam tantis opibus, tantis rebus gestis fuit qui se populi Romani victoris dominique omnium gentium patronum dicere auderet? 13. In foro L. Antonii statuam videmus, sicut illam Q. Tremuli, qui Hernicos devicit, ante Castoris. O impudentiam incredibilem! Tantumne sibi sumpsit, quia Mylasis myrmillo Thraecem iugulavit, familiarem suum. Quodam modo istum ferre possemus, si in hoc foro spectantibus vobis depugnasset. Sed haec una statua. Altera ab equitibus Romanis, equo publico: qui item ascribunt, PATRONO. Quem umquam iste ordo patronum adoptavit? Si quemquam, debuit me. Sed me omitto. Quem censorem? quem imperatorem? 14. Agrum iis divisit. O sordidos, qui acceperint, improbum, qui dederit! Statuerunt etiam tribuni militares, qui in exercitu Caesaris II. fuerunt. Quis est iste ordo? Multi fuerunt multis in legionibus per tot annos. Iis quoque divisit Semurium. Campus Martius restabat, nisi prius cum fratre fugisset. Sed haec agrorum adsignatio paullo ante, Quirites, L. Caesaris, clarissimi viri et praestantissimi senatoris, sententia dissoluta est. Huic enim adsensi septemvirum acta sustulimus. Iacent beneficia Nuculae: friget patronus Antonius. Nam possessores animo aequiore discedent: nullam impensam fecerant: nondum instruxerant, partim quia non confidebant, partim quia non habebant. 15. Sed illa statua palmaris, de qua, si meliora tempora essent, non possem sine risu dicere: L. ANTONIO A IANO MEDIO PATRONO. Itane? Ianus medius in L. Antonii clientela est? Quis umquam in illo Iano inventus est qui L. Antonio mille nummum ferret expensum? VI. Sed nimis multa de nugis: ad causam bellumque redeamus: quamquam non alienum fuit personas quasdam a vobis recognosci, ut quibuscum bellum gereretur possetis taciti cogitare.

Ego autem vos hortor, Quirites, ut, etiam si melius aliud

fuit, tamen legatorum reditum exspectetis animo aequo. Celeritas detracta de causa est: boni tamen aliquid accessit ad causam. 16. Quum enim legati renuntiarint, quod certe renuntiabunt, non in vestra potestate, non in senatus esse Antonium, quis erit tam improbus civis qui illum civem habendum putet? Nunc enim sunt pauci illi quidem, sed tamen plures, quam re publica dignum est, qui ita loquantur: Ne legatos quidem expectabimus? Istam certe vocem simulationemque clementiae extorquebit istis res ipsa [publica]. Quo etiam, ut confitear vobis, Quirites, minus hodierno die contendi, minus laboravi, ut mihi senatus adsentiens tumultum decerneret, saga sumi iuberet. Malui viginti diebus post sententiam meam laudari ab omnibus quam a paucis hodie vituperari. 17. Quapropter, Quirites, exspectate legatorum reditum et paucorum dierum molestiam devorate. Qui quum redierint, si pacem adferent, cupidum me: si bellum, providum iudicatote. An ego non provideam meis civibus? non dies noctesque de vestra libertate, de rei publicae salute cogitem? Quid enim non debeo vobis, Quirites, quem vos a se ortum hominibus nobilissimis omnibus honoribus praetulistis? An ingratus sum? quis minus? qui partis honoribus eosdem in foro gessi labores quos petendis. Rudis in re publica? quis exercitatior, qui viginti iam annos bellum geram cum impiis civibus? VII. 18. Quam ob rem, Quirites, consilio quantum potero, labore plus paene quam potero, excubabo vigilaboque pro vobis. Etenim quis est civis, praesertim hoc gradu, quo me vos esse voluistis, tam oblitus beneficii vestri, tam immemor patriae, tam inimicus dignitatis suae quem non excitet, non inflammet tantus vester iste consensus? Multas magnasque habui consul contiones, multis interfui: nullam umquam vidi tantam, quanta nunc vestrum est. Unum sentitis omnes, unum studetis, M. Antonii conatus avertere a re publica, furorem exstinguere, opprimere audaciam. Idem volunt omnes ordines: eodem incumbunt municipia, coloniae, cuncta Italia. Itaque senatum bene sua sponte firmum firmiorem vestra auctoritate fecistis. 19. Venit tempus, Quirites, serius omnino, quam dignum populo Romano fuit, sed tamen ita maturum, ut differri iam horam non possit. Fuit aliquis

fatalis casus, ut ita dicam, quem tulimus, quoquo modo ferendus fuit. Nunc si quis erit, erit voluntarius. Populum Romanum servire fas non est: quem di immortales omnibus gentibus imperare voluerunt. Res in extremum est adducta discrimen. De libertate decernitur. Aut vincatis oportet, Quirites, quod profecto et pietate vestra et tanta concordia consequemini, aut quidvis potius quam serviatis. Aliae nationes servitutem pati possunt, populi Romani est propria libertas.

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA SEPTIMA.

ARGUMENTUM.

Quum legati, quem ad modum in superiore oratione traditum est, ad M. Antonium profecti essent eorumque reditus exspectaretur, referebat aliquando in senatu C. Pansa consul de via Appia et de Moneta, tribunus plebis de Lupercis. Ibi M. Cicero veritus ne quid languoris exspectatio adferret animis, suo loco sententiam rogatus hac, quae infra scripta est, oratione hoc studuit efficere, ne senatores lenius de M. Antonii consiliis iudicarent et remissius, quam ipse et ii cives, qui eius partes sequebantur, vellent.

I. 1. Parvis de rebus, sed fortasse necessariis consulimur, patres conscripti. De Appia via et de Moneta consul, de Lupercis tribunus plebis refert. Quarum rerum etsi facilis explicatio videtur, tamen animus aberrat a sententia suspensus curis maioribus. Adducta est enim, patres conscripti, res in maximum periculum et in extremum paene discrimen. Non sine causa legatorum [istam] missionem semper timui, numquam probavi: quorum reditus quid sit adlaturus ignoro, exspectatio quidem quantum adferat languoris animis quis non videt? Non enim se tenent ii, qui senatum dolent ad

auctoritatis pristinae spem revirescere, coniunctum huic ordini populum Romanum, conspirantem Italiam, paratos exercitus, expeditos duces. 2. Iam nunc fingunt responsa Antonii eaque defendunt. Alii postulare illum, ut omnes exercitus dimittantur. Scilicet legatos ad eum misimus, non ut pareret et dicto audiens esset huic ordini, sed ut condiciones ferret, leges imponeret, reserare nos exteris gentibus Italiam iuberet: se praesertim incolumi, a quo maius periculum quam ab ullis nationibus extimescendum est. Alii remittere eum nobis Galliam citeriorem: illam ultimam postulare: 3. praeclare: ex qua non legiones solum, sed etiam nationes ad urbem conetur adducere. Alii nihil eum iam nisi modeste postulare. Macedoniam suam vocat omnino, quoniam Gaius frater est [inde] revocatus. Sed quae provincia est ex qua illa fax excitare non possit incendium? Itaque iidem, quasi providi cives et senatores diligentes, bellicum me cecinisse dicunt: suscipiunt pacis patrocinium. Nonne sic disputant? Irritari Antonium non oportuit: nequam est homo ille atque confidens: multi praeterea improbi — quos quidem a se primum numerare possunt qui haec loquuntur — eos cavendos esse denuntiant. Utrum igitur in nefariis civibus ulciscendi, quum possis, an pertimescendi diligentior cautio est? II. 4. Atque haec ii loquuntur, qui quondam propter levitatem populares habebantur. Ex quo intelligi potest animo illos abhorruisse semper ab optimo civitatis statu, non voluntate fuisse populares. Qui enim convenit ut, qui in rebus improbis populares fuerint, iidem in re una maxime populari, quod eadem salutaris rei publicae sit, improbos se quam populares esse malint? Me quidem semper, uti scitis, adversarium multitudinis temeritati haec fecit praeclarissima causa popularem. 5. Et quidem dicuntur vel potius se ipsi dicunt consulares: quo nomine dignus est nemo, nisi qui tanti honoris nomen potest sustinere. Faveas tu hosti? ille litteras ad te mittat de sua spe rerum secundarum? eas tu laetus proferas, recites, describendas etiam des improbis civibus, eorum augeas animos, bonorum spem virtutemque debilites, et te consularem aut senatorem, denique civem putes? Accipiet in optimam partem C. Pansa, fortissimus consul atque optimus. Etenim

dicam animo amicissimo: hunc ipsum, mihi hominem familiarissimum, nisi talis consul esset, ut omnes vigilias, curas, cogitationes in rei publicae salute defigeret, consulem non putarem. 6. Quamquam nos ab ineunte illius aetate usus, consuetudo, studiorum etiam honestissimorum societas similitudoque devinxit, eiusdemque cura incredibilis in asperrimis belli civilis periculis perspecta docuit non modo salutis, sed etiam dignitatis meae fuisse fautorem, tamen eumdem, ut dixi, nisi talis esset consul, negare esse consulem auderem. Idem non modo consulem esse dico, sed etiam memoria mea praestantissimum atque optimum consulem, non quin pari virtute et voluntate alii fuerint, sed tantam causam non habuerunt in qua et voluntatem suam et virtutem declararent. 7. Huius magnitudini animi, gravitati, sapientiae tempestas est oblata formidolosissimi temporis. Tum autem illustratur consulatus, quum gubernabit rem publicam, si non optabili, at necessario tempore. Magis autem necessarium, patres conscripti, nullum tempus umquam fuit.

III. Itaque ego ille, qui semper pacis auctor fui, cuique pax, praesertim civilis, quamquam omnibus bonis, tamen in primis fuit optabilis — omne enim curriculum industriae nostrae in foro, in curia, in amicorum periculis propulsandis elaboratum est: hinc honores amplissimos, hinc mediocres opes, hinc dignitatem, si quam habemus, consecuti sumus —: 8. ego igitur pacis, ut ita dicam, alumnus, qui quantuscumque sum — nihil enim mihi adrogo — sine pace civili certe non fuissem — periculose dico: quem ad modum accepturi, patres conscripti, sitis horreo, sed pro mea perpetua cupiditate vestrae dignitatis retinendae et augendae quaeso oroque vos, patres conscripti, ut primo, etsi erit vel acerbum auditu vel incredibile a M. Cicerone esse dictum, accipiatis sine offensione, quod dixero, neve id prius, quam quale sit explicaro, repudietis —: ego ille, dicam saepius, pacis semper laudator, semper auctor, pacem cum M. Antonio esse nolo. Magna spe ingredior in reliquam orationem, patres conscripti, quoniam periculosissimum locum silentio sum praetervectus. 9. Cur igitur pacem nolo? Quia turpis est, quia periculosa, quia esse non potest. Quae tria dum

explico, peto a vobis, patres conscripti, ut eadem benignitate qua soletis mea verba audiatis.

Quid est inconstantia, levitate, mobilitate quum singulis hominibus tum vero universo senatui turpius? Quid porro inconstantius quam quem modo hostem non verbo, sed re multis decretis iudicaritis, cum hoc subito pacem velle coniungi? 10. Nisi vero, quum C. Caesari meritos illi quidem honores et debitos, sed tamen singulares et immortales decrevistis, unam ob causam, quod contra M. Antonium exercitum comparavisset, non hostem tum Antonium iudicavistis, nec tum hostis est a vobis iudicatus Antonius, quum laudati auctoritate vestra veterani milites, qui C. Caesarem secuti essent, nec tum hostem Antonium iudicastis, quum fortissimis legionibus, quod illum, qui consul appellabatur, quum esset hostis, reliquissent, vacationes, pecunias, agros spopondistis. IV. 11. Quid? quum Brutum omine quodam illius generis et nominis natum ad rem publicam liberandam exercitumque eius pro libertate populi Romani bellum gerentem cum Antonio provinciamque fidelissimam atque optimam, Galliam, laudibus amplissimis adfecistis, tum non hostem iudicastis Antonium? Quid? quum decrevistis ut consules, alter ambove, ad bellum proficiscerentur, quod erat bellum, si hostis Antonius non erat? 12. Quid igitur profectus est vir fortissimus, meus collega et familiaris, A. Hirtius consul? at qua imbecillitate! qua macie! Sed animi vires corporis infirmitas non retardavit. Aequum, credo, putavit vitam, quam populi Romani votis retinuisset, pro libertate populi Romani in discrimen adducere. 13. Quid? quum dilectus haberi tota Italia iussistis, quum vacationes omnes sustulistis, tum ille hostis non est iudicatus? Armorum officinas in urbe videtis: milites cum gladiis sequuntur consulem: praesidio sunt specie consuli, re et veritate nobis: omnes sine ulla recusatione, summo etiam cum studio nomina dant: parent auctoritati vestrae. Non est iudicatus hostis Antonius? 14. At legatos misimus. Heu, me miserum! cur senatum cogor, quem laudavi semper, reprehendere? Quid? vos censetis, patres conscripti, legatorum missionem populo Romano vos probavisse? non intelligitis, non auditis meam

sententiam flagitari? cui quum pridie frequentes essetis adsensi, postridie ad spem estis inanem pacis devoluti. Quam turpe porro legiones ad senatum legatos mittere, senatum ad Antonium! quamquam illa legatio non est: denuntiatio est, paratum illi exitium, nisi paruerit huic ordini. Quid refert? tamen opinio est gravior. Missos enim legatos omnes vident: decreti nostri non omnes verba noverunt. V. Retinenda est igitur nobis constantia, gravitas, perseverantia· repetenda vetus illa severitas: si quidem auctoritas senatus decus, honestatem, laudem dignitatemque desiderat, quibus rebus hic ordo caruit nimium diu. Sed erat tunc excusatio oppressis, misera illa quidem, sed tamen iusta: nunc nulla est. Liberati regio dominatu videbamur: multo postea gravius urguebamur armis domesticis. Ea ipsa depulimus nos quidem: extorquenda sunt. Quod si non possumus facere — dicam quod dignum est senatore et Romano homine —, moriamur. 15. Quanta enim illa erit rei publicae turpitudo, quantum dedecus, quanta labes, dicere in hoc ordine sententiam M. Antonium consulari loco! cuius ut omittam innumerabilia scelera urbani consulatus, in quo pecuniam publicam maximam dissipavit, exsules sine lege restituit, vectigalia divendidit, provincias de populi Romani imperio sustulit, regna addixit pecunia, leges civitati per vim imposuit, armis aut obsedit aut exclusit senatum: ut haec, inquam, omittam, ne hoc quidem cogitatis, eum, qui Mutinam, coloniam populi Romani firmissimam, oppugnarit, imperatorem populi Romani, consulem designatum, obsederit, depopulatus agros sit, hunc in eum ordinem recipi, a quo totiens ob has ipsas causas hostis iudicatus sit, quam foedum flagitiosumque sit?

16. Satis multa de turpitudine. Dicam deinceps, ut proposui, de periculo: quod etsi minus est fugiendum quam turpitudo, tamen offendit animos maioris partis hominum magis. VI. Poteritis igitur exploratam habere pacem, quum in civitate Antonium videbitis vel potius Antonios? Nisi forte contemnitis Lucium: ego ne Gaium quidem. Sed, ut video, dominabitur Lucius. Est enim patronus quinque et triginta tribuum, quarum sua lege, qua cum C. Caesare magistratum

partitus est, suffragium sustulit, patronus centuriarum equitum Romanorum, quas item sine suffragio esse voluit, patronus eorum, qui tribuni militares fuerunt, patronus Iani medii. 17. Quis huius potentiam poterit sustinere? praesertim quum eosdem in agros etiam deduxerit. Quis umquam omnes tribus? quis equites Romanos? quis tribunos militares? Gracchorum potentiam maiorem fuisse arbitramini quam huius gladiatoris futura sit? Quem gladiatorem non ita appellavi, ut interdum etiam M. Antonius gladiator appellari solet, sed ut appellant ii, qui plane et Latine loquuntur. Myrmillo in Asia depugnavit. Quum ornasset Thraecidicis comitem et familiarem suum, illum miserum fugientem iugulavit, luculentam tamen ipse plagam accepit, ut declarat cicatrix. 18. Qui familiarem iugularit, quid is occasione data faciet inimico? et qui illud animi causa fecerit, hunc praedae causa quid facturum putatis? Non rursus improbos decuriabit? non sollicitabit rursus agrarios? non queretur repulsos? M. vero Antonius non is erit, ad quem omni motu concursus fiat civium perditorum? Ut nemo sit alius nisi ii, qui una sunt, et ii, qui hic ei nunc aperte favent, parumne erunt multi? praesertim quum bonorum praesidia discesserint, illi parati sint ad nutum futuri? Ego vero metuo, si hoc tempore consilio lapsi erimus, ne illi brevi tempore nimis multi nobis esse videantur. 19. Nec ego pacem nolo, sed pacis nomine bellum involutum reformido. Qua re si pace frui volumus, bellum gerendum est. Si bellum omittimus, pace numquam fruemur. VII. Est autem vestri consilii, patres conscripti, in posterum quam longissime providere. Idcirco in hac custodia et tamquam specula collocati sumus, uti vacuum metu populum Romanum nostra vigilia et prospicientia redderemus. Turpe est summo consilio orbis terrae, praesertim in re tam perspicua, consilium intelligi defuisse. 20. Eos consules habemus, eam populi Romani alacritatem, eum consensum Italiae, eos duces, eos exercitus, ut nullam calamitatem res publica accipere possit sine culpa senatus. Equidem non deero: monebo, praedicam, denuntiabo, testabor semper deos hominesque quid sentiam, nec solum fidem meam, quod fortasse videatur satis

esse, sed in principe civi non est satis, curam, consilium vigilantiamque praestabo.

VIII. 21. Dixi de periculo: docebo ne coagmentari quidem posse pacem. De tribus enim, quae proposui, hoc extremum est. Quae potest pax esse M. Antonio primum cum senatu? quo ore vos ille poterit, quibus vicissim vos illum oculis intueri? Quis vestrum illum, quem ille vestrum non oderit? Age, vos ille solum et vos illum? Quid? ii, qui Mutinam circumsedent, qui in Gallia dilectus habent, qui in vestras fortunas imminent, amici umquam vobis erunt aut vos illis? An equites Romanos amplectetur? Occulta enim fuit eorum voluntas iudiciumque de Antonio: qui frequentissimi in gradibus Concordiae steterunt: qui nos ad libertatem recuperandam excitaverunt: arma, saga, bellum flagitaverunt: me una cum populo Romano in contionem vocaverunt: 22. hi Antonium diligent et cum his pacem servabit Antonius? Nam quid ego de universo populo Romano dicam? qui pleno ac referto foro bis me una mente atque voce in contionem vocavit declaravitque maximam libertatis recuperandae cupiditatem. Ita, quod erat optabile antea, ut populum Romanum comitem haberemus, nunc habemus ducem. Quae est igitur spes, qui Mutinam circumsedent, imperatorem populi Romani exercitumque oppugnant, iis pacem cum populo Romano esse posse? 23. An cum municipiis pax erit, quorum tanta studia cognoscuntur in decretis faciendis, militibus dandis, pecuniis pollicendis, ut in singulis oppidis curiam populi Romani non desideretis? Laudandi sunt ex huius ordinis sententia Firmani, qui principes pecuniae pollicendae fuerunt: respondendum honorifice est Marrucinis, qui ignominia notandos censuerunt eos, si qui militiam subterfugissent. Haec iam tota Italia fient. Magna pax Antonio cum iis, his item cum illo. Quae potest esse maior discordia? in discordia autem pax civilis esse nullo pacto potest. 24. Ut omittam multitudinem, L. Visidio, equiti Romano, homini in primis ornato atque honesto civique semper egregio, cuius ego excubias et custodias mei capitis cognovi in consulatu meo: qui vicinos suos non cohortatus est solum ut milites fierent, sed etiam facultatibus suis sublevavit: huic

inquam, tali viro, quem nos senatus consulto collaudare debemus, poteritne esse pacatus Antonius? Quid? C. Caesari, qui illum urbe: quid? D. Bruto, qui Gallia prohibuit? 25. Iam vero ipse se placabit et leniet provinciae Galliae, a qua expulsus et repudiatus est? Omnia videbitis, patres conscripti, nisi prospicitis, plena odiorum, plena discordiarum, ex quibus oriuntur bella civilia. Nolite igitur id velle, quod fieri non potest, et cavete, per deos immortales! patres conscripti, ne spe praesentis pacis perpetuam pacem amittatis.

IX. 26. Quorsum haec omnis spectat oratio? quid enim legati egerint nondum scimus. At vero excitati, erecti, parati, armati animis iam esse debemus, ne blanda aut supplici oratione aut aequitatis simulatione fallamur. Omnia fecerit oportet, quae interdicta et denuntiata sunt, prius quam aliquid postulet: Brutum exercitumque eius oppugnare, urbes et agros provinciae Galliae populari destiterit: ad Brutum adeundi legatis potestatem fecerit, exercitum citra flumen Rubiconem eduxerit, nec propius urbem milia passuum ducenta admoverit: fuerit et in senatus et in populi Romani potestate. Haec si fecerit, erit integra potestas nobis deliberandi. Si senatui non paruerit, non illi senatus, sed ille populo Romano bellum indixerit. 27. Sed vos moneo, patres conscripti: libertas agitur populi Romani, quae est commendata vobis: vita et fortunae optimi cuiusque, quo cupiditatem infinitam cum immani crudelitate iam pridem intendit Antonius: auctoritas vestra, quam nullam habebitis, nisi nunc tenueritis: taetram et pestiferam beluam ne inclusam et constrictam dimittatis cavete. Te ipsum, Pansa, moneo — quamquam non eges consilio, quo vales plurimum, tamen etiam summi gubernatores in magnis tempestatibus a vectoribus admoneri solent —, hunc tantum tuum apparatum tamque praeclarum ne ad nihilum recidere patiare. Tempus habes tale, quale nemo habuit umquam. Hac gravitate senatus, hoc studio equestris ordinis, hoc ardore populi Romani potes in perpetuum rem publicam metu et periculo liberare. Quibus de rebus refers, P. Servilio adsentior.

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA OCTAVA.

ARGUMENTUM.

Postquam Ser. Sulpicio in legatione ad M. Antonium mortuo qui reliqui erant duo legati, L. Piso et L. Philippus satis intolerabilia postulata ad senatum ab Antonio rettulerunt, senatus bellum quidem contra M. Antonium suscipiendum potius decrevit quam condiciones accipiendas, sed lenius tamen, quam M. Cicero et qui eius partes in re publica sequebantur censuerunt. Nam id ipsum bellum tumultus nomine appellaverant, et L. Varium Cotylam, quem de suis amicis M. Antonius una cum legatis, quos diximus, Romam, ut suam rem ageret, miserat, ad Antonium remittendum et tertio demum die saga sumenda decreverant. Quam ob rem quum postridie eius diei, quo haec in senatu acta erant, C. Pansa consul in senatu de litteris A. Hirtii consulis aliisque rebus referret, M. Cicero suo loco sententiam rogatus hanc, quae infra scripta est, orationem habuit, qua quem ad modum contra M. Antonium sibi agendum videretur senatum edocuit.

I. 1. Confusius hesterno die est acta res, C. Pansa, quam postulabat institutum consulatus tui. Parum mihi visus es eos, quibus cedere non soles, sustinere. Nam quum senatus ea virtus fuisset, quae solet, et quum re viderent omnes esse bellum quidamque id verbum removendum arbitrarentur, tua voluntas in discessione fuit ad lenitatem propensior. Victa est igitur propter verbi asperitatem te auctore nostra sententia: vicit L. Caesaris, amplissimi viri, qui verbi atrocitate dempta oratione fuit quam sententia lenior. Quamquam is quidem, ante quam sententiam diceret, propinquitatem excusavit. Idem fecerat me consule in sororis viro, quod hoc tempore in sororis filio fecit, ut et luctu sororis moveretur et saluti populi Romani provideret. 2. Atque ipse tamen Caesar praecepit vobis quodam modo, patres conscripti, ne sibi adsentiremini, quum ita dixit, aliam senten-

tiam se dicturum fuisse eamque se ac re publica dignam, nisi propinquitate impediretur. Ergo ille avunculus: num etiam vos avunculi, qui illi estis adsensi?

At in quo fuit controversia? Belli nomen ponendum quidam in sententia non putabant: tumultum appellare malebant, ignari non modo rerum, sed etiam verborum: potest enim esse bellum ut tumultus non sit: tumultus esse sine bello non potest. 3. Quid est enim aliud tumultus nisi perturbatio tanta, ut maior timor oriatur? unde etiam nomen ductum est tumultus. Itaque maiores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus, tumultum Gallicum, quod erat Italiae finitimus, praeterea nullum nominabant. Gravius autem tumultum esse quam bellum hinc intelligi potest, quod bello vacationes valent, tumultu non valent. Ita fit, quem ad modum dixi, ut bellum sine tumultu possit, tumultus sine bello esse non possit. 4. Etenim quum inter bellum et pacem medium nihil sit, necesse est tumultum, si belli non sit, pacis esse: quo quid absurdius dici aut existimari potest? Sed nimis multa de verbo: rem potius videamus, patres conscripti, quam quidem intelligo verbo fieri interdum deteriorem solere. II. Nolimus hoc bellum videri. Quam igitur municipiis et coloniis ad excludendum Antonium auctoritatem damus? quam, ut milites fiant sine vi, sine multa, studio, voluntate? quam, ut pecunias in rem publicam polliceantur? Si enim belli nomen tolletur, municipiorum studia tollentur: consensus populi Romani, qui iam descendit in causam, si nos languescimus, debilitetur necesse est. 5. Sed quid plura? D. Brutus oppugnatur: non est bellum. Mutina obsidetur: ne hoc quidem bellum est. Gallia vastatur: quae pax potest esse certior? Illud vero quis potest bellum esse dicere, quo consulem, fortissimum virum, cum exercitu misimus? qui quum esset infirmus ex gravi diuturnoque morbo, nullam sibi putavit excusationem esse oportere, quum ad rei publicae praesidium vocaretur. C. quidem Caesar non exspectavit vestra decreta, praesertim quum illud esset aetatis: bellum contra Antonium sua sponte suscepit. Decernendi enim tempus nondum erat: bellum autem gerendi tempus si praetermisisset, videbat re publica

oppressa nihil posse decerni. 6. Ergo illi nunc et eorum exercitus in pace versantur. Non est hostis is, cuius praesidium Claterna deiecit Hirtius: non est hostis, qui consuli armatus obsistit, designatum consulem oppugnat, nec illa hostilia verba nec bellica, quae paullo ante ex collegae litteris Pansa recitavit: DEIECI PRAESIDIUM: CLATERNA POTITUS SUM: FUGATI EQUITES: PROELIUM COMMISSUM: OCCISI ALIQUOT. Quae pax potest esse maior? Dilectus tota Italia decreti sublatis vacationibus: saga cras sumentur: consul se cum praesidio descensurum esse dixit. 7. Utrum hoc bellum non est an etiam tantum bellum, quantum numquam fuit? Ceteris enim bellis maximeque civilibus contentionem rei publicae causa faciebat. Sulla cum Sulpicio de iure legum, quas per vim Sulla latas esse dicebat: Cinna cum Octavio de novorum civium suffragiis: rursus cum Mario et Carbone Sulla, ne dominarentur indigni et ut clarissimorum hominum crudelissimam poeniretur necem. Horum omnium bellorum causae ex rei publicae contentione natae sunt. De proximo bello civili non libet dicere: ignoro causam: detestor exitum. III. 8. Hoc bellum quintum civile geritur — atque omnia in nostram aetatem inciderunt —: primum non modo non in dissensione et discordia civium, sed in maxima consensione incredibilique concordia. Omnes idem volunt, idem defendunt, idem sentiunt. Quum omnes dico, eos excipio, quos nemo civitate dignos putat. Quae est igitur in medio belli causa posita? Nos deorum immortalium templa, nos muros, nos domicilia sedesque popu. Romani, aras, focos, sepulcra maiorum, nos leges, iudicia, libertatem, coniuges, liberos, patriam defendimus: contra M. Antonius id molitur, id pugnat, ut haec omnia perturbet, evertat, praedam rei publicae causam belli putet, fortunas nostras partim dissipet partim dispertiat parricidis.

9. In hac tam dispari ratione belli miserrimum illud est, quod ille latronibus suis pollicetur primum domos: urbem enim divisurum se confirmat: deinde omnibus portis quo velint deducturum. Omnes Cafones, omnes Saxae ceteraeque pestes, quae sequuntur Antonium, aedes sibi optimas,

hortos, Tusculana, Albana definiunt. Atque etiam homines agrestes, si homines illi ac non pecudes potius, inani spe ad aquas usque et Puteolos provehuntur. Ergo habet Antonius quod suis polliceatur. Quid nos? num quid tale habemus? Di meliora! Id enim ipsum agimus, ne quis posthac quidquam eius modi possit polliceri. Invitus dico, sed dicendum est. Hasta Caesaris, patres conscripti, multis improbis et spem adfert et audaciam. Viderunt enim ex mendicis fieri repente divites: itaque semper hastam videre cupiunt ii, qui nostris bonis imminent: quibus omnia pollicetur Antonius. 10. Quid nos? nostris exercitibus quid pollicemur? Multo meliora atque maiora. Scelerum enim promissio et iis, qui exspectant, perniciosa est et iis, qui promittunt. Nos libertatem nostris militibus, leges, iura, iudicia, imperium orbis terrae, dignitatem, pacem, otium pollicemur. Antonii igitur promissa cruenta, taetra, scelerata, dis hominibusque invisa, nec diuturna nec salutaria: nostra contra honesta, integra, gloriosa, plena laetitiae, plena pietatis.

IV. 11. Hic mihi etiam Q. Fufius, vir fortis ac strenuus, amicus meus, pacis commoda commemorat. Quasi vero, si laudanda pax esset, ego id aeque commode facere non possem. Semel enim pacem defendi? non semper otio studui? quod quum omnibus bonis utile esset tum praecipue mihi. Quem enim cursum industria mea tenere potuisset sine forensibus causis, sine legibus, sine iudiciis? quae esse non possunt civili pace sublata. 12. Sed quaeso, Calene, quid? tu servitutem pacem vocas? Maiores quidem nostri non modo, ut liberi essent, sed etiam, ut imperarent, arma capiebant: tu arma abiicienda censes, ut serviamus. Quae causa iustior est belli gerendi quam servitutis depulsio? in qua etiam si non sit molestus dominus, tamen est miserrimum posse, si velit. Immo aliae causae iustae, haec necessaria est. Nisi forte ad te hoc non putas pertinere, quod te socium fore speras dominationis Antonii. In quo bis laberis: primum quod tuas rationes communibus interponis: deinde quod quidquam stabile aut iucundum in regno putas. Non, si tibi antea profuit, semper proderit. 13. Quin etiam de illo homine queri solebas: quid te facturum de belua putas?

Atque ais eum te esse qui semper pacem optaris, semper omnes cives volueris salvos. Honesta oratio: sed ita, si bonos et utiles et e re publica cives: sin eos, qui natura cives sunt, voluntate hostes, salvos velis, quid tandem intersit inter te et illos? Pater tuus quidem, quo utebar sene adolescens, homo severus et prudens, primas omnium civium P. Nasicae, qui Ti. Gracchum interfecit, dare solebat: eius virtute, consilio, magnitudine animi liberatam rem publicam arbitrabatur. 14. Quid? nos a patribus num aliter accepimus? Ergo is tibi civis, si temporibus illis fuisses, non probaretur, quia non omnes salvos esse voluisset. Quod L. Opimius consul verba fecit de re publica, de ea re ita censuerunt, uti L. Opimius consul rem publicam defenderet. Senatus haec verbis, Opimius armis. Num igitur eum, si tum esses, temerarium civem aut crudelem putares? aut Q. Metellum, cuius quattuor filii consulares? P. Lentulum, principem senatus, complures alios summos viros, qui cum Opimio consule armati Gracchum in Aventinum persecuti sunt, quo in proelio Lentulus grave vulnus accepit, interfectus est Gracchus et M. Fulvius consularis, eiusque duo adolescentuli filii. Illi igitur viri vituperandi. Non enim omnes cives salvos esse voluerunt. V. 15. Ad propiora veniamus. C. Mario L. Valerio consulibus senatus rem publicam defendendam dedit: L. Saturninus tribunus plebis, C. Glaucia praetor est interfectus. Omnes illo die Scauri, Metelli, Claudii, Catuli, Scaevolae, Crassi arma sumpserunt. Num aut consules illos aut clarissimos viros vituperandos putas? Ego Catilinam perire volui. Num tu, qui omnes salvos vis, Catilinam salvum esse voluisti? Hoc interest, Calene, inter meam sententiam et tuam: ego nolo quemquam civem committere ut morte multandus sit: tu, etiam si commiserit, conservandum putas. In corpore si quid eius modi est quod reliquo corpori noceat, id uri secarique patimur, ut membrum aliquod potius quam totum corpus intereat: sic in rei publicae corpore, ut totum salvum sit, quidquid est pestiferum, amputetur. 16. Dura vox: multo illa durior: Salvi sint improbi, scelerati, impii: deleantur innocentes, honesti, boni, tota res publica! Uno in homine, Q. Fufi, fateor te vi-

disse plus quam me. Ego P. Clodium arbitrabar perniciosum civem, sceleratum, libidinosum, impium, audacem, facinerosum: tu contra sanctum, temperantem, innocentem, modestum, retinendum civem et optandum. In hoc uno te plurimum vidisse, me multum errasse concedo. Nam quod me tecum iracunde agere dixisti solere, non est ita. Vehementer me agere fateor, iracunde nego. Omnino irasci amicis non temere soleo, ne si merentur quidem. **17.** Itaque sine verborum contumelia a te dissentire possum, sine animi summo dolore non possum. Parva est enim mihi tecum aut parva de re dissensio? Ego huic faveo, tu illi? Immo vero ego D. Bruto faveo, tu M. Antonio: ego conservari coloniam populi Romani cupio, tu expugnari studes. VI. An hoc negare potes, qui omnes moras interponas, quibus infirmetur Brutus, melior fiat Antonius? Quo usque enim dices pacem velle te? Res geritur: conductae vineae sunt: pugnatur acerrime. Qui intercurrerent, misimus tres principes civitatis. Hos contempsit, reiecit, repudiavit Antonius: tu tamen permanes constantissimus defensor Antonii. **18.** Et quidem, quo melior senator videatur, negat se ei amicum esse debere: quum suo magno esset beneficio, venisse eum contra se. Vide quanta caritas sit patriae. Quum homini sit iratus, tamen rei publicae causa defendit Antonium. Ego te quum in Massilienses tam es acerbus, Q. Fufi, non animo aequo audio. Quo usque enim Massiliam oppugnabis? Ne triumphus quidem finem faciet belli? per quem lata est urbs ea, sine qua numquam ex Transalpinis gentibus maiores nostri triumphaverunt. Quo quidem tempore populus Romanus ingemuit. Quamquam proprios dolores suarum rerum omnes habebant, tamen huius civitatis fidelissimae miserias nemo erat civis qui a se alienas arbitraretur. **19.** Caesar ipse, qui illis fuerat iratissimus, tamen propter singularem eius civitatis gravitatem et fidem cotidie aliquid iracundiae remittebat: te nulla sua calamitate civitas satiare tam fidelis potest? Rursus iam me irasci fortasse dices. Ego autem sine iracundia dico omnia nec tamen sine dolore animi: neminem illi civitati inimicum esse arbitror, qui amicus huic sit civitati. Excogitare quae tua ratio sit, Calene, non pos-

sum. Antea deterrere te ne popularis esses non poteramus: exorare nunc ut sis popularis non possumus. Satis multa cum Fufio ac sine odio omnia, nihil sine dolore. Credo autem, qui generi querellam moderate ferat, aequo animo laturum amici.

VII. 20. Venio ad reliquos consulares, quorum nemo est — iure hoc meo dico — quin mecum habeat aliquam coniunctionem gratiae, alii maximam, alii mediocrem, nemo nullam. Quam hesternus dies nobis, consularibus dico, turpis illuxit! Iterum legatos? Quid, si ille faceret inducias? Ante os oculosque legatorum tormentis Mutinam verberavit: opus ostendebat munitionemque legatis: ne punctum quidem temporis, quum legati adessent, oppugnatio respiravit. Ad hunc legatos? Cur? an ut eorum reditu vehementius pertimescatis? 21. Equidem quum ante legatos decerni non censuissem, hoc me tamen consolabar, quod quum illi ab Antonio contempti et reiecti revertissent renuntiassentque senatui non modo illum de Gallia non discessisse, uti censuissemus, sed ne a Mutina quidem recessisse, potestatem sibi D. Bruti conveniendi non fuisse, fore *putabam* ut omnes inflammati odio, excitati dolore, armis, equis, viris D. Bruto subveniremus. Nos etiam languidiores postea facti sumus quam M. Antonii non solum audaciam et scelus, sed etiam insolentiam superbiamque perspeximus. 22. Utinam L. Caesar valeret, Servius Sulpicius viveret: multo melius haec causa ageretur a tribus, quam nunc agitur ab uno. Dolenter hoc dicam potius quam contumeliose: deserti, deserti, inquam, sumus, patres conscripti, a principibus. Sed — saepe iam dixi — omnes in tanto periculo, qui recte et fortiter sentient, erunt consulares. Animum nobis adferre legati debuerunt: timorem attulerunt: quamquam mihi quidem nullum: quamvis de illo, ad quem missi sunt, bene existiment: a quo etiam mandata acceperunt. VIII. 23. Proh di immortales! ubi est ille mos virtusque maiorum? C. Popilius apud maiores nostros quum ad Antiochum regem legatus missus esset et verbis senatus nuntiasset ut ab Alexandrea discederet, quam obsidebat, quum tempus ille differret, virgula stantem circumscripsit dixitque se renuntiaturum senatui, nisi prius sibi respondisset quid facturus esset,

quam ex illa circumscriptione exisset. Praeclare: senatus enim faciem secum attulerat auctoritatemque populi Romani: cui qui non paret, non ab eo mandata accipienda sunt, sed ipse est potius repudiandus. **24.** An ego ab eo mandata acciperem, qui senatus mandata contemneret? aut ei cum senatu quidquam commune iudicarem, qui imperatorem populi Romani senatu prohibente obsideret? At quae mandata! qua adrogantia! quo stupore! quo spiritu! Cur autem ea legatis nostris dabat, quum ad nos Cotylam mitteret, ornamentum atque arcem amicorum suorum, hominem aedilicium? si vero tum fuit aedilis, quum eum iussu Antonii in convivio servi publici loris ceciderunt. **25.** At quam modesta mandata! Ferrei sumus, patres conscripti, qui quidquam huic negemus. UTRAMQUE PROVINCIAM, inquit, REMITTO: EXERCITUM DEPONO: PRIVATUS ESSE NON RECUSO. Haec sunt enim verba. Redire ad se videtur. OMNIA OBLIVISCOR, IN GRATIAM REDEO. Sed quid adiungit? SI LEGIONIBUS MEIS SEX, SI EQUITIBUS, SI COHORTI PRAETORIAE PRAEMIA AGRUMQUE DEDERITIS. Iis etiam praemia postulat, quibus ut ignoscatur si postulet, impudentissimus iudicetur. Addit praeterea: UT, QUOS IPSE CUM DOLABELLA DEDERIT AGROS, TENEANT II, QUIBUS DATI SINT. **26.** Hic est Campanus ager et Leontinus, quae duo maiores nostri annonae perfugia ducebant. IX. Cavet mimis, aleatoribus, lenonibus: Cafoni etiam et Saxae cavet, quos centuriones pugnaces et lacertosos inter mimorum et mimarum greges collocavit. Postulat praeterea, UT CHIROGRAPHORUM ET COMMENTARIORUM SUA COLLEGAEQUE SUI DECRETA MANEANT. Quid laborat ut habeat quod quisque mercatus est, si quod accepit habet qui vendidit? ET NE TANGANTUR RATIONES AD OPIS: id est, ne septiens miliens recuperetur: NE FRAUDI SIT SEPTEMVIRIS QUOD EGISSENT. Nucula hoc, credo, admonuit: verebatur fortasse ne amitteret tantas clientelas. Caveri etiam vult iis, QUI SECUM SINT, QUIDQUID CONTRA LEGES COMMISERINT Mustelae et Tironi prospicit: de se nihil laborat. **27.** Quid enim commisit umquam? num aut pecuniam publicam attigit aut hominem occidit aut secum habuit armatos? Sed quid est quod de iis laboret? Postulat enim NE SUA IUDICIARIA LEX ABROGETUR. Quo impetrato quid est quod metuat? an ne suorum

sum. Antea deterrere te ne popularis esses non poteramus: exorare nunc ut sis popularis non possumus. Satis multa cum Fufio ac sine odio omnia, nihil sine dolore. Credo autem, qui generi querellam moderate ferat, aequo animo laturum amici.

VII. 20. Venio ad reliquos consulares, quorum nemo est — iure hoc meo dico — quin mecum habeat aliquam coniunctionem gratiae, alii maximam, alii mediocrem, nemo nullam. Quam hesternus dies nobis, consularibus dico, turpis illuxit! Iterum legatos? Quid, si ille faceret inducias? Ante os oculosque legatorum tormentis Mutinam verberavit: opus ostendebat munitionemque legatis: ne punctum quidem temporis, quum legati adessent, oppugnatio respiravit. Ad hunc legatos? Cur? an ut eorum reditu vehementius pertimescatis? 21. Equidem quum ante legatos decerni non censuissem, hoc me tamen consolabar, quod quum illi ab Antonio contempti et reiecti revertissent renuntiassentque senatui non modo illum de Gallia non discessisse, uti censuissemus, sed ne a Mutina quidem recessisse, potestatem sibi D. Bruti conveniendi non fuisse, fore *putabam* ut omnes inflammati odio, excitati dolore, armis, equis, viris D. Bruto subveniremus. Nos etiam languidiores postea facti sumus quam M. Antonii non solum audaciam et scelus, sed etiam insolentiam superbiamque perspeximus. 22. Utinam L. Caesar valeret, Servius Sulpicius viveret: multo melius haec causa ageretur a tribus, quam nunc agitur ab uno. Dolenter hoc dicam potius quam contumeliose: deserti, deserti, inquam, sumus, patres conscripti, a principibus. Sed — saepe iam dixi — omnes in tanto periculo, qui recte et fortiter sentient, erunt consulares. Animum nobis adferre legati debuerunt: timorem attulerunt: quamquam mihi quidem nullum: quamvis de illo, ad quem missi sunt, bene existiment: a quo etiam mandata acceperunt. VIII. 23. Proh di immortales! ubi est ille mos virtusque maiorum? C. Popilius apud maiores nostros quum ad Antiochum regem legatus missus esset et verbis senatus nuntiasset ut ab Alexandrea discederet, quam obsidebat, quum tempus ille differret, virgula stantem circumscripsit dixitque se renuntiaturum senatui, nisi prius sibi respondisset quid facturus esset,

quam ex illa circumscriptione exisset. Praeclare: senatus enim faciem secum attulerat auctoritatemque populi Romani: cui qui non paret, non ab eo mandata accipienda sunt, sed ipse est potius repudiandus. 24. An ego ab eo mandata acciperem, qui senatus mandata contemneret? aut ei cum senatu quidquam commune iudicarem, qui imperatorem populi Romani senatu prohibente obsideret? At quae mandata! qua adrogantia! quo stupore! quo spiritu! Cur autem ea legatis nostris dabat, quum ad nos Cotylam mitteret, ornamentum atque arcem amicorum suorum, hominem aedilicium? si vero tum fuit aedilis, quum eum iussu Antonii in convivio servi publici loris ceciderunt. 25. At quam modesta mandata! Ferrei sumus, patres conscripti, qui quidquam huic negemus. UTRAMQUE PROVINCIAM, inquit, REMITTO: EXERCITUM DEPONO: PRIVATUS ESSE NON RECUSO. Haec sunt enim verba. Redire ad se videtur. OMNIA OBLIVISCOR, IN GRATIAM REDEO. Sed quid adiungit? SI LEGIONIBUS MEIS SEX, SI EQUITIBUS, SI COHORTI PRAETORIAE PRAEMIA AGRUMQUE DEDERITIS. Iis etiam praemia postulat, quibus ut ignoscatur si postulet, impudentissimus iudicetur. Addit praeterea: UT, QUOS IPSE CUM DOLABELLA DEDERIT AGROS, TENEANT II, QUIBUS DATI SINT. 26. Hic est Campanus ager et Leontinus, quae duo maiores nostri annonae perfugia ducebant. IX. Cavet mimis, aleatoribus, lenonibus: Cafoni etiam et Saxae cavet, quos centuriones pugnaces et lacertosos inter mimorum et mimarum greges collocavit. Postulat praeterea, UT CHIROGRAPHORUM ET COMMENTARIORUM SUA COLLEGAEQUE SUI DECRETA MANEANT. Quid laborat ut habeat quod quisque mercatus est, si quod accepit habet qui vendidit? ET NE TANGANTUR RATIONES AD OPIS: id est, ne septiens miliens recuperetur: NE FRAUDI SIT SEPTEMVIRIS QUOD EGISSENT. Nucula hoc, credo, admonuit: verebatur fortasse ne amitteret tantas clientelas. Caveri etiam vult iis, QUI SECUM SINT, QUIDQUID CONTRA LEGES COMMISERINT Mustelae et Tironi prospicit: de se nihil laborat. 27. Quid enim commisit umquam? num aut pecuniam publicam attigit aut hominem occidit aut secum habuit armatos? Sed quid est quod de iis laboret? Postulat enim NE SUA IUDICIARIA LEX ABROGETUR. Quo impetrato quid est quod metuat? an ne suorum

aliquis a Cyda, Lysiade, Curio condemnetur? Neque tamen nos urguet mandatis pluribus: remittit aliquantum et relaxat. GALLIAM, inquit, TOGATAM REMITTO, COMATAM POSTULO. Otiosus videlicet esse mavult. CUM SEX LEGIONIBUS, inquit, IISQUE SUPPLETIS EX D. BRUTI EXERCITU, non modo ex dilectu suo, TAM DIUQUE UT OBTINEAT, DUM M. BRUTUS C. CASSIUS CONSULES PROVE COSS. PROVINCIAS OBTINEBUNT. Huius comitiis C. frater — eius est enim annus — iam repulsam tulit. 28. IPSE AUTEM UT QUINQUENNIUM, inquit, OBTINEAM. At istud vetat lex Caesaris, et tu acta Caesaris defendis.

X. Haec tu mandata, L. Piso, et tu, L. Philippe, principes civitatis, non dico animo ferre, verum auribus accipere potuistis? Sed, ut suspicor, terror erat quidam, nec vos ut legati apud illum fuistis nec ut consulares, nec vos vestram nec rei publicae dignitatem tenere potuistis. Et tamen nescio quo pacto sapientia quadam, credo, quod ego non possem, non nimis irati revertistis. Vobis M. Antonius nihil tribuit, clarissimis viris, legatis populi Romani. Nos, quid non legato M. Antonii Cotylae concessimus? Cui portas huius urbis patere ius non erat, huic hoc templum patuit, huic aditus in senatum fuit, hic hesterno die sententias vestras in codicillos et omnia verba referebat, huic se etiam summis honoribus usi contra suam dignitatem venditabant. 29. O di immortales! quam magnum est personam in re publica tueri principis! quae non animis solum debet, sed etiam oculis servire civium. Domum recipere legatum hostium, in cubiculum admittere, etiam seducere hominis est nihil de dignitate, nimium de periculo cogitantis. Quod autem est periculum? Nam si maximum in discrimen venitur, aut libertas parata victori est aut mors proposita victo: quorum alterum optabile est, alterum effugere nemo potest. Turpis autem fuga mortis omni est morte peior. 30. Nam illud quidem non adducor ut credam, esse quosdam qui invideant alicuius constantiae, qui labori eius, qui eius perpetuam in re publica adiuvanda voluntatem et senatui et populo Romano probari moleste ferant. Omnes id quidem facere debebamus, eaque erat non modo apud maiores nostros, sed etiam nuper summa laus consularium, vigilare, adesse animo, semper

aliquid pro re publica aut cogitare aut facere aut dicere. **31.** Ego, patres conscripti, Q. Scaevolam augurem memoria teneo bello Marsico, quum esset summa senectute et perdita valetudine, cotidie simul atque luceret facere omnibus conveniendi sui potestatem: nec eum quisquam illo bello vidit in lecto, senexque debilis primus veniebat in curiam. Huius industriam maxime equidem vellem ut imitarentur ii, quos oportebat: secundo autem loco, ne alterius labori inviderent. **XI. 32.** Etenim, patres conscripti, quum in spem libertatis sexennio post simus ingressi diutiusque servitutem perpessi quam captivi servi frugi et diligentes solent, quas vigilias, quas sollicitudines, quos labores liberandi populi Romani causa recusare debemus? Equidem, patres conscripti, quamquam hoc honore usi togati solent esse, quum est in sagis civitas, statui tamen a vobis ceterisque civibus in tanta atrocitate temporis tantaque perturbatione rei publicae non differre vestitu. Non enim ita gerimus nos hoc bello consulares, ut aequo animo populus Romanus visurus sit nostri honoris insignia, quum partim e nobis ita timidi sint, ut omnem populi Romani beneficiorum memoriam abiecerint, partim ita a re publica aversi, ut se hosti favere prae se ferant, legatos nostros ab Antonio despectos et irrisos facile patiantur, legatum Antonii sublevatum velint. Hunc enim reditu ad Antonium prohiberi negabant oportere et in eodem excipiendo sententiam meam corrigebant. Quibus geram morem. Redeat ad imperatorem suum Varius, sed ea lege, ne umquam Romam revertatur. Ceteris autem, si errorem suum deposuerint et cum re publica in gratiam redierint, veniam et impunitatem dandam puto.

33. Quas ob res ita censeo: Eorum, qui cum M. Antonio sunt, qui ab armis discesserint et aut ad C. Pansam aut ad A. Hirtium consules aut ad Decimum Brutum, imperatorem, consulem designatum, aut ad C. Caesarem pro praetore ante Idus Martias primas adierint, iis fraudi ne sit, quod cum M. Antonio fuerint. Si quis eorum, qui cum M. Antonio sunt, fecerit quod honore praemiove dignum esse videatur, uti C. Pansa A. Hirtius consules, alter ambove, si iis videatur, de eius honore praemiove primo quoque die ad senatum refe-

rant. Si quis post hoc senatus consultum ad Antonium profectus esset praeter L. Varium, senatum existimaturum eum contra rem publicam fecisse.

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA NONA.

ARGUMENTUM.

Quamquam sententiam eam, quam M. Cicero superiore oratione commendavit, senatus in decernendo secutus erat, qua de re conferantur quae dixit *Cassius Dio* lib. XLVI. cap. 31., tamen M. Antonii inimici atque adversarii nondum id erant consecuti, quod maxime spectabant, ut M. Antonius hostis patriae iudicaretur. Quam ob rem quum C. Pansa consul de honore Ser. Sulpicii, qui cum L. Philippo et L. Pisone ad Antonium missus, prius quam mandata senatus exponeret, prope castra M. Antonii erat mortuus, in senatu referret, et eum non solum sepulcro, verum etiam statua publice honestari vellet, quod ut referret fortasse a M. Cicerone eiusque adsectatoribus propterea instigatus erat, quod honos statuae non tribuebatur nisi legatis iniuria caesis, qua de re vide *Plinii hist. nat.* lib. XXXIV. c. 5. s. 11. §. 23 sq., P. Servilius consuli de statua quidem adsentiendum non censuit, ne nova M. Antonio invidia de morte Ser. Sulpicii conflaretur, M. autem Cicero hac ipsa, quae infra scripta est, oratione vehementer C. Pansae adsensus est et senatui de sua sententia persuasit, vide Pomponium in *Digestor*. lib. I. tit. 2. fragm. 2. §. 43.

I. 1. Vellem di immortales fecissent, patres conscripti, ut vivo potius Ser. Sulpicio gratias ageremus quam honores mortuo quaereremus. Nec vero dubito quin, si ille vir legationem renuntiare potuisset, reditus eius et vobis gratus fuerit et rei publicae salutaris futurus, non quo L. Philippo et L. Pisoni aut studium aut cura defuerit in tanto officio tantoque munere, sed quum Ser. Sulpicius aetate illis anteiret, sapientia omnibus, subito ereptus e causa, totam legationem orbam et debilitatam reliquit. 2. Quod si cuiquam iustus honos habitus est in morte legato, in nullo iustior quam in Ser. Sulpicio reperietur. Ceteri, qui in legatione mortem

obierunt, ad incertum vitae periculum sine ullo mortis metu profecti sunt: Ser. Sulpicius cum aliqua perveniendi ad M. Antonium spe profectus est, nulla revertendi. Qui quum ita adfectus esset, ut, si ad gravem valetudinem labor accessisset, sibi ipse diffideret, non recusavit quo minus vel extremo spiritu, si quam opem rei publicae ferre posset, experiretur. Itaque non illum vis hiemis, non nives, non longitudo itineris, non asperitates viarum, non morbus ingravescens retardavit, quumque iam ad congressum colloquiumque eius pervenisset, ad quem erat missus, in ipsa cura ac meditatione obeundi sui muneris excessit e vita.

3. Ut igitur alia, sic hoc, C. Pansa, praeclare, quod es et nos ad honorandum Ser. Sulpicium cohortatus et ipse multa copiose de illius laude dixisti. Quibus a te dictis nihil praeter sententiam dicerem, nisi P. Servilio, clarissimo viro, respondendum putarem, qui hunc honorem statuae nemini tribuendum censuit nisi ei, qui ferro esset in legatione interfectus. Ego autem, patres conscripti, sic interpretor sensisse maiores nostros, ut causam mortis censuerint, non genus esse quaerendum. Etenim cui legatio ipsa morti fuisset, eius monimentum exstare voluerunt, ut in bellis periculosis obirent homines legationis munus audacius. Non igitur exempla maiorum quaerenda, sed consilium est eorum, a quo ipsa exempla nata sunt, explicandum. II. 4. Lars Tolumnius, rex Veientium, quattuor legatos populi Romani Fidenis interemit: quorum statuae steterunt usque ad meam memoriam in rostris: iustus honos: iis enim maiores nostri, qui ob rem publicam mortem obierant, pro brevi vita diuturnam memoriam reddiderunt. Cn. Octavii, clari viri et magni, qui primus in eam familiam, quae postea viris fortissimis floruit, attulit consulatum, statuam videmus in rostris. Nemo tum novitati invidebat: nemo virtutem non honorabat. At ea fuit legatio Octavii, in qua periculi suspitio non subesset. Nam quum esset missus a senatu ad animos regum perspiciendos liberorumque populorum maximeque, ut nepotem regis Antiochi, eius, qui cum maioribus nostris bellum gesserat, classes habere, elephantos alere prohiberet, Laudiceae in gymnasio a quodam Leptine est interfectus.

5. Reddita est ei tum a maioribus statua pro vita, quae multos per annos progeniem eius honestaret, nunc ad tantae familiae memoriam sola restaret. Atqui et huic et Tullo Cluilio et L. Roscio et Sp. Antio et C. Fulcinio, qui a Veientium rege caesi sunt, non sanguis, qui est profusus in morte, sed ipsa mors ob rem publicam obita honori fuit. III. Itaque, patres conscripti, si Ser. Sulpicio casus mortem attulisset, dolerem quidem tanto rei publicae vulnere, mortem vero eius non monimento, sed luctu publico esse ornandam putarem. Nunc autem quis dubitat quin ei vitam abstulerit ipsa legatio? Secum enim ille mortem extulit: quam, si nobiscum remansisset, sua cura, optimi filii fidelissimaeque coniugis diligentia vitare potuisset. 6. At ille quum videret, si vestrae auctoritati non paruisset, dissimilem se futurum sui: sin paruisset, munus sibi illud pro re publica susceptum vitae finem fore, maluit in maximo rei publicae discrimine emori quam minus quam potuisset videri rei publicae profuisse. Multis illi in urbibus, iter qua faciebat, reficiendi se et curandi potestas fuit. Aderat et hospitum invitatio liberalis pro dignitate summi viri et eorum hortatio, qui una erant missi, ad requiescendum et vitae suae consulendum. At ille properans, festinans, mandata vestra conficere cupiens, in hac constantia morbo adversante perseveravit. 7. Cuius quum adventu maxime perturbatus esset Antonius, quod ea, quae sibi iussu vestro denuntiarentur, auctoritate erant et sententia Ser. Sulpicii constituta, declaravit quam odisset senatum, quum auctorem senatus exstinctum laete atque insolenter tulit. Non igitur magis Leptines Octavium nec Veientium rex eos, quos modo nominavi, quam Ser. Sulpicium occidit Antonius. Is enim profecto mortem attulit, qui causa mortis fuit. Quocirca etiam ad posteritatis memoriam pertinere arbitror exstare quod fuerit de hoc bello iudicium senatus. Erit enim statua ipsa testis bellum tam grave fuisse, ut legati interitus honoris memoriam consecutus sit. IV. 8. Quod si excusationem Ser. Sulpicii, patres conscripti, legationis obeundae recordari volueritis, nulla dubitatio relinquetur quin honore mortui quam vivo iniuriam fecimus sarciamus. Vos enim, pa-

tres conscripti, — grave dictu est, sed dicendum tamen — vos, inquam, Ser. Sulpicium vita privastis: quem quum videretis re magis morbum quam oratione excusantem, non vos crudeles quidem fuistis — quid enim minus in hunc ordinem convenit? — sed quum speraretis nihil esse quod non illius auctoritate et sapientia effici posset, vehementius excusationi obstitistis atque eum, qui semper vestrum consensum gravissimum iudicavisset, de sententia deiecistis. 9. Ut vero Pansae consulis accessit cohortatio gravior quam aures Ser. Sulpicii ferre didicissent, tum vero denique filium meque seduxit atque ita locutus est, ut auctoritatem vestram vitae suae se diceret anteferre. Cuius nos virtutem admirati non ausi sumus adversari voluntati. Movebatur singulari pietate filius: non multum eius perturbationi meus dolor concedebat: sed uterque nostrum cedere cogebatur magnitudini animi orationisque gravitati, quum quidem ille maxima laude et gratulatione omnium vestrum pollicitus est se quod velletis esse facturum, neque eius sententiae periculum vitaturum, cuius ipse auctor fuisset: quem exsequi mandata vestra properantem mane postridie prosecuti sumus. Qui quidem discedens mecum ita locutus est, ut eius oratio omen fati videretur.

V. 10. Reddite igitur, patres conscripti, ei vitam, cui ademistis. Vita enim mortuorum in memoria est posita vivorum. Perficite ut is, quem vos inscii ad mortem misistis, immortalitatem habeat a vobis. Cui si statuam in rostris decreto vestro statueritis, nulla eius legationem posteritatis obscurabit oblivio. Nam reliqua Ser. Sulpicii vita multis erit praeclarisque monimentis ad omnem memoriam commendata. Semper illius gravitatem, constantiam, fidem, praestantem in re publica tuenda curam atque prudentiam omnium mortalium fama celebrabit. Nec vero silebitur admirabilis quaedam et incredibilis ac paene divina eius in legibus interpretandis, aequitate explicanda scientia. Omnes ex omni aetate, qui in hac civitate intelligentiam iuris habuerunt, si unum in locum conferantur, cum Ser. Sulpicio non sint comparandi. Nec enim ille magis iuris consultus quam iustitiae fuit. 11. Ita ea quae proficiscebantur ab legi-

bus et ab iure civili, semper ad facilitatem aequitatemque referebat, neque instituere litium actiones malebat quam controversias tollere. Ergo hoc statuae monimento non eget: habet alia maiora. Haec enim statua mortis honestae testis erit, illa memoria vitae gloriosae, ut hoc magis monimentum grati senatus quam clari viri futurum sit. **12.** Multum etiam valuisse ad patris honorem pietas filii videbitur: qui quamquam adflictus luctu non adest, tamen sic animati esse debetis, ut si ille adesset. Est autem ita adfectus, ut nemo umquam unici filii mortem magis doluerit quam ille maeret patris. Et quidem etiam ad famam Ser. Sulpicii filii arbitror pertinere, ut videatur honorem debitum patri praestitisse. Quamquam nullum monimentum clarius Ser. Sulpicius relinquere potuit quam effigiem morum suorum, virtutis, constantiae, pietatis, ingenii, filium, cuius luctus aut hoc honore vestro aut nullo solacio levari potest.

VI. **13.** Mihi autem recordanti Ser. Sulpicii multos in nostra familiaritate sermones gratior illi videtur, si qui est sensus in morte, aënea statua futura et ea pedestris quam inaurata equestris, qualis L. Sullae primum statuta est. Mirifice enim Servius maiorum continentiam diligebat, huius saeculi insolentiam vituperabat. Ut igitur si ipsum consulam quid velit, sic pedestrem ex aere statuam tamquam ex eius auctoritate et voluntate decerno: quae quidem magnum civium dolorem et desiderium honore monimenti minuet et leniet. **14.** Atque hanc meam sententiam, patres conscripti, P. Servilii sententia comprobari necesse est: qui sepulcrum publice decernendum Ser. Sulpicio censuit, statuam non censuit. Nam si mors legati sine caede atque ferro nullum honorem desiderat, cur decernit honorem sepulturae, qui maximus haberi potest mortuo? Sin id tribuit Ser. Sulpicio, quod non est datum Cn. Octavio, cur quod illi datum est huic dandum esse non censet? Maiores quidem nostri statuas multis decreverunt, sepulcra paucis. Sed statuae intereunt tempestate, vi, vetustate, sepulcrorum autem sanctitas in ipso solo est, quod nulla vi moveri neque deleri potest, atque, ut cetera exstinguuntur, sic sepulcra sanctiora fiunt vetustate. **15.** Augeatur igitur isto honore etiam

is vir, cui nullus honos tribui non debitus potest: grati simus in eius morte decoranda, cui nullam iam aliam gratiam referre possumus. Notetur etiam M. Antonii nefarium bellum gerentis scelerata audacia. His enim honoribus habitis Ser. Sulpicio repudiatae reiectaeque legationis ab Antonio manebit testificatio sempiterna.

VII. Quas ob res ita censeo: Quum Ser. Sulpicius Q. F. Lemonia Rufus difficillimo rei publicae tempore, gravi periculosoque morbo adfectus, auctoritatem senatus, salutem rei publicae vitae suae praeposuerit contraque vim gravitatemque morbi contenderit, ut in castra M. Antonii, quo senatus eum miserat, perveniret isque, quum iam prope castra venisset, vi morbi oppressus vitam amiserit maximo rei publicae tempore, eiusque mors consentanea vitae fuerit sanctissime honestissimeque actae, in qua saepe magno usui rei publicae Ser. Sulpicius et privatus et in magistratibus fuerit: 16. quum talis vir ob rem publicam in legatione mortem obierit, senatui placere Ser. Sulpicio statuam pedestrem aëneam in rostris ex huius ordinis sententia statui circumque eam statuam locum ludis gladiatoribusque liberos posterosque eius quoquo versus pedes quinque habere, quod is ob rem publicam mortem obierit, eamque causam in basi inscribi: utique C. Pansa A. Hirtius consules, alter ambove, si iis videatur, quaestoribus urbis imperent, ut eam basim statuamque faciendam et in rostris statuendam locent, quantique locaverint, tantam pecuniam redemptori attribuendam solvendamque curent: quumque antea senatus auctoritatem suam in virorum fortium funeribus ornamentisque ostenderit, placere eum quam amplissime supremo suo die efferri: 17. et quum Ser. Sulpicius Q. F. Lemonia Rufus ita de re publica meritus sit, ut iis ornamentis decorari debeat, senatum censere atque e re publica existimare aediles curules edictum, quod de funeribus habeant, Ser. Sulpicii Q. F. Lemonia Rufi funeri remittere: utique locum sepulcro in campo Esquilino C. Pansa consul, seu quo in loco videbitur, pedes triginta quoquo versus adsignet, quo Ser. Sulpicius inferatur: quod sepulcrum ipsius, liberorum posterorumque eius sit, uti quod optimo iure publice sepulcrum datum est.

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA DECIMA.

ARGUMENTUM.

M. Iunio Bruto actis C. Caesaris Macedonia provincia, C. Cassio Syria in annum p. u. c. 711. data erat, sed M. Antonius consul cum P. Dolabella perfecerat, ut Brutus et Cassius iis provinciis per senatus consultum excluderentur, P. vero Dolabellae Syria provincia cum imperio contra Parthos attribueretur a populo, sibi a senatu Macedoniam provinciam impetraverat atque ita cum P. Dolabella clam transegerat, ut maximam partem etiam eius exercitus esset accepturus, quem Dolabella contra Parthos a populo acceperat. His rebus transactis per populum tulit ut sibi D. Brutus Galliam cisalpinam pro Macedonia concederet, ipse autem imperium in Macedonia retineret. Quum autem D. Brutus Gallia cisalpina non cederet, M. Antonius in senatu perfecit, ut C. Antonius praetor, frater eius, Macedoniam provinciam acciperet, qui Q. Hortensio pro praetore succederet. Interea M. Brutus et C. Cassius, ut Roma abessent, Cretam et Cyrenas missi erant ad frumentum coëmendum. Illi profecti sunt, sed non id fecerunt, quod voluerat M. Antonius, verum C. Cassius in Asiam traiecit et Syriam occupavit, M. Brutus Graeciam, Macedoniam, Illyricum occupavit exercitumque maximum sibi comparare studuit pecuniasque publicas, ut suas opes augeret, adripuit. Ita factum est, ut C. Antonium, qui obtinere illam provinciam debebat, Apolloniam se conferre cogeret eumque in ea urbe obsessum teneret. His de rebus gestis M. Brutus litteras ad senatum misit, quibus adlatis C. Pansa senatum convocavit, ut de his M. Bruti litteris referret. Suasit igitur senatui, ut quae fecisset M. Brutus iudicio suo comprobaret et quas copias sibi ipse parasset, ei auctoritate sua confirmaret. Q. Fufius Calenus, qui primus sententiam rogatus erat, existimavit M. Brutum contra legem fecisse et C. Antonio eam provinciam restituendam censuit. Quem contra M. Cicero eam, quae infra scripta oratio est, habuit, qua ille C. Pansae potius sententiam sequendam esse censuit.

I. 1. Maximas tibi, Pansa, gratias omnes et habere et agere debemus: qui quum hodierno die senatum te habiturum non arbitraremur, ut M. Bruti, praestantissimi civis, litteras accepisti, ne minimam quidem moram interposuisti

quin quam primum maximo gaudio et gratulatione frueremur. Quum factum tuum gratum omnibus debet esse tum vero oratio, qua recitatis litteris usus es. Declarasti enim verum esse id, quod ego semper sensi, neminem alterius, qui suae confideret, virtuti invidere. 2. Itaque mihi, qui plurimis officiis sum cum Bruto et maxima familiaritate coniunctus, minus multa de illo dicenda sunt. Quas enim ipse mihi partes sumpseram, eas praecepit oratio tua. Sed mihi, patres conscripti, necessitatem attulit paullo plura dicendi sententia eius, qui rogatus est ante me: a quo ita saepe dissentio, ut iam verear ne, id quod fieri minime debet, minuere amicitiam nostram videatur perpetua dissensio.

3. Quae est enim ista tua ratio, Calene, quae mens, ut numquam post Kalendas Ianuarias idem senseris, quod is, qui te sententiam primum rogat, numquam tam frequens senatus fuerit, quum unus aliquis sententiam tuam secutus sit? Cur semper tui dissimiles defendis? cur quum te et vita et fortuna tua ad otium, ad dignitatem invitet, ea probas, ea decernis, ea sentis, quae sint inimica et otio communi et dignitati tuae? II. 4. Nam ut superiora omittam, hoc certe, quod mihi maximam admirationem movet, non tacebo. Quod est tibi cum Brutis bellum? cur eos, quos omnes paene venerari debemus, solus oppugnas? alterum circumsederi non moleste fers, alterum tua sententia spolias iis copiis, quas ipse suo labore et periculo ad rei publicae, non ad suum praesidium per se nullo adiuvante confecit? Qui est iste tuus sensus, quae cogitatio, Brutos ut non probes, Antonios probes? quos omnes carissimos habent tu oderis? quos acerbissime ceteri oderunt tu constantissime diligas? Amplissimae tibi fortunae sunt, summus honoris gradus, filius, ut et audio et spero, natus ad laudem, cui quum rei publicae causa faveo tum etiam tua. 5. Quaero igitur, eumne Bruti similem malis an Antonii? ac permitto, ut de tribus Antoniis eligas quem velis. Di meliora! inquies. Cur igitur non eis faves, eos laudas, quorum similem tuum filium esse vis? Simul enim et rei publicae consules et propones illi exempla ad imitandum. Hoc vero, Q. Fufi, cupio sine offensione nostrae amicitiae sic tecum ut a te dissentiens senator queri

— ita enim dixisti et quidem de scripto: nam te inopia verbi lapsum putarem, nisi tuam in dicendo facultatem nossem —, litteras Bruti recte et ordine scriptas videri. Quid est aliud librarium Bruti laudare, non Brutum? 6. Usum in re publica, Calene, magnum iam habere et debes et potes. Quando ita decerni vidisti? aut quo senatus consulto huius generis — sunt enim innumerabilia — bene scriptas litteras decretum a senatu? Quod verbum tibi non excidit, ut saepe fit, fortuito: scriptum, meditatum, cogitatum attulisti. III. Hanc tibi consuetudinem plerisque in rebus bonis obtrectandi si qui detraxerit, quid tibi quod sibi quisque velit non relinquetur? Quam ob rem collige te placaque animum istum aliquando et mitiga: audi viros bonos, quibus multis uteris: loquere cum sapientissimo homine, genero tuo, saepius quam ipse tecum: tum denique amplissimi honoris nomen obtinebis. An vero hoc pro nihilo putas, in quo quidem pro amicitia tuam vicem dolere soleo, efferri hoc foras et ad populi Romani aures pervenire, ei, qui primus sententiam dixerit, neminem adsensum? quod etiam hodie futurum arbitror.

Legiones abducis a Bruto. Quas? nempe eas, quas ille a C. Antonii scelere avertit et ad rem publicam sua auctoritate traduxit. Rursus igitur vis nudatum illum atque solum a re publica relegatum videri. 7. Vos autem, patres conscripti, si M. Brutum deserueritis et prodideritis, quem tandem civem umquam ornabitis? cui favebitis? Nisi forte eos, qui diadema imposuerint, conservandos, eos, qui regni nomen sustulerint, deserendos putatis. Ac de hac quidem divina atque immortali laude Bruti silebo, quae gratissima memoria omnium civium inclusa nondum publica auctoritate testata est. Tantamne patientiam, di boni, tantam moderationem, tantam in iniuria tranquillitatem et modestiam! qui quum praetor urbis esset, urbe caruit, ius non dixit, quum omne ius rei publicae recuperavisset, quumque concursu cotidiano bonorum omnium, qui admirabilis ad eum fieri solebat, praesidioque Italiae cunctae saeptus posset esse, absens iudicio bonorum defensus esse maluit quam praesens manu: qui ne Apollinares quidem ludos pro sua populique

Romani dignitate apparatos praesens fecit, ne quam viam patefaceret sceleratissimorum hominum audaciae. IV. 8. Quamquam qui umquam aut ludi aut dies laetiores fuerunt, quam quum in singulis versibus populus Romanus maximo clamore et plausu Bruti memoriam prosequebatur? Corpus aberat liberatoris, libertatis memoria aderat: in qua Bruti imago cerni videbatur. At hunc iis ipsis ludorum diebus videbam in insula clarissimi adolescentis, Luculli, propinqui sui, nihil nisi de pace et concordia civium cogitantem. Eumdem vidi postea Veliae, cedentem Italia, ne qua oreretur belli civilis causa propter se. O spectaculum illud non modo hominibus, sed undis ipsis et littoribus luctuosum! cedere e patria servatorem eius, manere in patria perditores! Cassii classis paucis post diebus consequebatur, ut me puderet, patres conscripti, in eam urbem redire, ex qua illi abirent. Sed quo consilio redierim initio audistis, post estis experti. 9. Exspectatum igitur tempus a Bruto est. Nam quoad vos omnia pati vidit, usus est ipse incredibili patientia: postea quam vos ad libertatem sensit erectos, praesidia vestrae libertati paravit.

At cui pesti quantaeque restitit! Si enim C. Antonius quod animo intenderat perficere potuisset — potuisset autem, nisi eius sceleri virtus M. Bruti obstitisset —, Macedoniam, Illyricum, Graeciam perdidissemus: esset vel receptaculum pulso Antonio vel agger oppugnandae Italiae Graecia: quae quidem nunc M. Bruti imperio, auctoritate, copiis non instructa solum, sed etiam ornata, tendit dexteram Italiae suumque ei praesidium pollicetur. Quod qui ab illo abducit exercitum, et respectum pulcherrimum et praesidium firmissimum adimit rei publicae. 10. Equidem cupio haec quam primum Antonium audire, ut intelligat non D. Brutum, quem vallo circumsedeat, sed se ipsum obsideri. V. Tria tenet oppida toto in orbe terrarum: habet inimicissimam Galliam eos etiam, quibus confidebat, alienissimos, Transpadanos Italia omnis infesta est: exterae nationes a prima ora Graeciae usque ad Aegyptum optimorum et fortissimorum civium imperiis et praesidiis tenentur. Erat ei spes una in C. Antonio: qui duorum fratrum aetatibus medius interiectus vitiis

cum utroque certabat: is tamquam extruderetur a senatu in Macedoniam et non contra prohiberetur proficisci, ita cucurrit. 11. Quae tempestas, di immortales! quae flamma, quae vastitas, quae pestis Graeciae fuisset, nisi incredibilis ac divina virtus furentis hominis conatum atque audaciam compressisset? Quae celeritas illa Bruti! quae cura! quae virtus! Etsi ne C. quidem Antonii celeritas contemnenda est, quam nisi in via caducae hereditates retardassent, volasse eum, non iter fecisse diceres. Alios ad negotium publicum ire quum cupimus, vix solemus extrudere: hunc retinentes extrusimus. At quid ei cum Apollonia? quid cum Dyrrhachio? quid cum Illyrico? quid cum P. Vatinii imperatoris exercitu? Succedebat, ut ipse dicebat, Hortensio. Certi fines Macedoniae, certa condicio, certus, si modo erat ullus, exercitus: cum Illyrico vero et cum Vatinii legionibus quid erat Antonio? 12. At ne Bruto quidem: id enim fortasse quispiam improbus dixerit. Omnes legiones, omnes copiae, quae ubique sunt, rei publicae sunt: nec enim eae legiones, quae M. Antonium reliquerunt, Antonii potius quam rei publicae fuisse dicentur. Omne enim et exercitus et imperii ius amittit is, qui eo imperio et exercitu rem publicam oppugnat. VI. Quod si ipsa res publica iudicaret aut si omne ius decretis eius statueretur, Antonione an Bruto legiones populi Romani adiudicaret? Alter advolarat subito ad direptionem pestemque sociorum, ut, quocumque iret, omnia vastaret, diriperet, auferret, exercitu populi Romani contra ipsum populum Romanum uteretur. Alter eam legem sibi statuerat, ut, quocumque venisset, lux venisse quaedam et spes salutis videretur. Denique alter ad evertendam rem publicam praesidia quaerebat, alter ad conservandam. Nec vero nos hoc magis videbamus quam ipsi milites: a quibus tanta in iudicando prudentia non erat postulanda. 13. Cum VII cohortibus esse Apolloniae scribit Antonium, qui iam aut captus est — quod di duint! — aut certe homo verecundus in Macedoniam non accedit, ne contra senatus consultum fecisse videatur. Dilectus habitus in Macedonia est summo Q. Hortensii studio et industria: cuius animum egregium dignumque ipso et maioribus eius ex Bruti litteris perspicere potuistis.

Legio, quam L. Piso ducebat legatus Antonii, Ciceroni se filio meo tradidit. Equitatus, qui in Syriam ducebatur bipertito, alter eum quaestorem, a quo ducebatur, reliquit in Thessalia seseque ad Brutum contulit: alterum in Macedonia Cn. Domitius adolescens summa virtute, gravitate, constantia a legato Syriaco abduxit. P. autem Vatinius, qui et antea iure laudatus a vobis et hoc tempore merito laudandus est, aperuit Dyrrhachii portas Bruto et exercitum tradidit. **14.** Tenet igitur res publica Macedoniam, tenet Illyricum, tuetur Graeciam: nostrae sunt legiones, nostra levis armatura, noster equitatus, maximeque noster est Brutus semperque noster, quum sua excellentissima virtute rei publicae natus tum fato quodam paterni maternique generis et nominis. VII. Ab hoc igitur viro quisquam bellum timet, qui ante quam nos id coacti suscepimus, in pace iacere quam in bello vigere maluit? Quamquam ille quidem numquam iacuit neque hoc cadere verbum in tantam virtutis praestantiam potest. Erat enim in desiderio civitatis, in ore, in sermone omnium. Tantum autem aberat a bello, ut, quum cupiditate libertatis Italia arderet, defuerit civium studiis potius quam eos in armorum discrimen adduceret. Itaque illi ipsi, si qui sunt qui tarditatem Bruti reprehendant, tamen iidem moderationem patientiamque mirantur.

15. Sed iam video quae loquantur: neque enim id occulte faciunt. Timere se dicunt quo modo ferant veterani exercitum Brutum habere. Quasi vero quidquam intersit inter A. Hirtii, C. Pansae, D. Bruti, C. Caesaris et hunc exercitum M. Bruti. Nam si quattuor exercitus ii, de quibus dixi, propterea laudantur, quod pro populi Romani libertate arma ceperunt, quid est cur hic M. Bruti exercitus non in eadem causa ponatur? At enim veteranis suspectum nomen est M. Bruti. Magisne quam Decimi? Equidem non arbitror. Etsi est enim Brutorum commune factum et laudis societas aequa, Decimo tamen iratiores erant ii, qui id factum dolebant, quo minus ab eo rem illam dicebant fieri debuisse. Quid ergo agunt nunc tot exercitus nisi ut obsidione Brutus liberetur? Qui autem hos exercitus ducunt? Ii, credo, qui C. Caesaris acta everti, qui causam veteranorum

prodi volunt. VIII. 16. Si ipse viveret C. Caesar, acrius, credo, acta sua defenderet, quam vir fortissimus defendit Hirtius, aut amicior causae quisquam inveniri potest quam filius? At horum alter nondum ex longinquitate gravissimi morbi recreatus quidquid habuit virium, id in eorum liber tatem defendendam contulit, quorum votis iudicavit se a morte revocatum: alter virtutis robore firmior quam aetatis, cum istis ipsis veteranis ad D. Brutum liberandum est profectus. Ergo illi certissimi iidemque acerrimi Caesáris actorum patroni pro D. Bruti salute bellum gerunt, quos veterani sequuntur. De libertate enim populi Romani, non de suis commodis armis decernendum vident. 17. Quid est igitur cur iis, qui D. Brutum omnibus opibus conservatum velint, M. Bruti sit suspectus exercitus? An vero, si quid esset quod a M. Bruto timendum videretur, Pansa id non videret, aut, si videret, non laboraret? Quis aut sapientior ad coniecturam rerum futurarum aut ad propulsandum metum diligentior? Atquin huius animum erga M. Brutum studiumque vidistis. Praecepit oratione sua quid decernere nos de M. Bruto, quid sentire oporteret, tantumque afuit ut periculosum rei publicae M. Bruti putaret exercitum, ut in eo firmissimum rei publicae praesidium et gravissimum poneret. Scilicet hoc Pansa aut non videt — hebeti enim ingenio est — aut negligit. Quae enim Caesar egit, ea rata esse non curat: de quibus confirmandis et sanciendis legem comitiis centuriatis ex auctoritate nostra laturus est. IX. Desinant igitur aut ii, qui non timent, simulare se timere et prospicere rei publicae aut ii, qui omnia verentur, nimium esse timidi, ne illorum simulatio, horum obsit ignavia. 18. Quae — malum! — est ista ratio semper optimis causis veteranorum nomen opponere? Quorum etiam si amplecterer virtutem, ut facio, tamen, si essent adrogantes, non possem ferre fastidium. An nos conantes servitutis vincula rumpere impediet, si quis veteranos nolle dixerit? Non sunt enim, credo, innumerabiles qui pro communi libertate arma capiant: nemo est praeter veteranos milites vir qui ad servitutem propulsandam ingenuo dolore excitetur. Potest igitur stare res publica, freta veteranis, sine magno subsidio iuventutis? quos quidem

vos libertatis adiutores complecti debetis: servitutis auctores sequi non debetis. 19. Postremo — erumpat enim aliquando vera et me digna vox! — si veteranorum nutu mentes huius ordinis gubernantur omniaque ad eorum voluntatem nostra dicta facta referuntur, optanda mors est, quae civibus Romanis semper fuit servitute potior. Omnis est misera servitus: sed fuerit quaedam necessaria: ecquodnam principium putatis libertatis capessendae? An, quum illum necessarium et fatalem paene casum non tulerimus, hunc feremus voluntarium? Tota Italia desiderio libertatis exarsit: servire diutius non potest civitas: serius populo Romano hunc vestitum atque arma dedimus quam ab eo flagitati sumus.

X. 20. Magna quidem nos spe et prope explorata libertatis causam suscepimus: sed ut concedam incertos exitus esse belli Martemque communem, tamen pro libertate vitae periculo decertandum est. Non enim in spiritu vita est, sed ea nulla est omnino servienti. Omnes nationes servitutem ferre possunt: nostra civitas non potest, nec ullam aliam ob causam, nisi quod illae laborem doloremque fugiunt, quibus ut careant, omnia perpeti possunt, nos ita a maioribus instituti atque imbuti sumus, ut omnia consilia atque facta ad dignitatem et ad virtutem referremus. Ita praeclara est recuperatio libertatis, ut ne mors quidem sit in repetenda libertate fugienda. Quod si immortalitas consequeretur praesentis periculi fugam, tamen eo magis ea fugienda videretur, quo diuturnior servitus esset. Quum vero dies et noctes omnia nos undique fata circumstent, non est viri minimeque Romani dubitare eum spiritum, quem naturae debeat, patriae reddere. 21. Concurritur undique ad commune incendium restinguendum. Veterani, qui primi Caesaris auctoritatem secuti *sunt*, conatum Antonii reppulerunt: post eiusdem furorem Martia legio fregit, quarta adflixit. Sic a suis legionibus condemnatus irrupit in Galliam, quam sibi armis animisque infestam inimicamque cognovit. Hunc A. Hirtii, C. Caesaris exercitus insecuti sunt: post Pansae dilectus urbem totamque Italiam erexit. Unus omnium est hostis. Quamquam habet secum L. fratrem, carissimum populo Romano civem, cuius desiderium ferre diutius civitas non potest. 22. Quid

illa taetrius belua? quid immanius? qui ob eam causam natus videtur, ne omnium mortalium turpissimus esset M. Antonius. Est una Trebellius, qui iam cum tabulis novis redit in gratiam: T. Plancus et ceteri pares: qui id pugnant, id agunt, ut contra rem publicam restituti esse videantur. Et sollicitant homines imperitos Saxa et Cafo, ipsi rustici atque agrestes, qui hanc rem publicam nec viderunt umquam nec videre constitutam volunt, qui non Caesaris, sed Antonii acta defendunt, quos avertit agri Campani infinita possessio, cuius eos non pudere demiror, quum videant se mimos et mimas habere vicinos. XI. 23. Ad has pestes opprimendas cur moleste feramus, quod M. Bruti accessit exercitus? immoderati, credo, hominis et turbulenti: videte ne nimium paene patientis. Etsi in illius viri consiliis atque factis nihil nec nimium nec parum umquam fuit. Omnis voluntas M. Bruti, patres conscripti, omnis cogitatio, tota mens auctoritatem senatus, libertatem populi Romani intuetur: haec habet proposita, haec tueri vult. Temptavit quid patientia perficere posset: nihil quum proficeret, vi contra vim experiundum putavit. Cui quidem, patres conscripti, vos idem hoc tempore tribuere debetis, quod a. d. XIII. Kalendas Ianuarias D. Bruto C. Caesari me auctore tribuistis: quorum privatum de re publica consilium et factum auctoritate vestra est comprobatum atque laudatum. 24. Quod idem in M. Bruto facere debetis, a quo insperatum et repentinum rei publicae praesidium legionum, equitatus, auxiliorum magnae et firmae copiae comparatae sunt: adiungendus est Q. Hortensius, qui quum Macedoniam obtineret, adiutorem se Bruto ad comparandum exercitum fidissimum et constantissimum praebuit. Nam de M. Apuleio separatim censeo referendum: cui testis est per litteras M. Brutus, eum principem fuisse ad conatum exercitus comparandi. 25. Quae quum ita sint, quod C. Pansa consul verba fecit de litteris, quae a Q. Caepione Bruto pro consule adlatae et in hoc ordine recitatae sunt, de ea re ita censeo: Quum Q. Caepionis Bruti pro consule opera, consilio, industria, virtute difficillimo rei publicae tempore provincia Macedonia et Illyricum et cuncta Graecia et legiones, exercitus, equitatus in consulum, senatus populique

Romani potestate sint, id Q. Caepionem Brutum pro consule bene et e re publica pro sua maiorumque suorum dignitate consuetudineque rei publicae bene gerendae fecisse: eam rem senatui populoque Romano gratam esse et fore: 26. utique Q. Caepio Brutus pro consule provinciam Macedoniam, Illyricum cunctamque Graeciam tueatur, defendat, custodiat incolumemque conservet, eique exercitui, quem ipse constituit, comparavit, praesit pecuniamque ad rem militarem, si qua opus sit, quae publica sit et exigi possit, utatur exigat, pecuniasque a quibus videatur ad rem militarem mutuas sumat, frumentumque imperet operamque det ut cum suis copiis quam proxime Italiam sit: quumque ex litteris Q. Caepionis Bruti pro consule intellectum sit, Q. Hortensii pro consule opera et virtute vehementer rem publicam adiutam omniaque eius consilia cum consiliis Q. Caepionis Bruti pro consule coniuncta fuisse, eamque rem magno usui rei publicae fuisse, Q. Hortensium pro consule recte et ordine exque re publica fecisse, senatuique placere Q. Hortensium pro consule cum quaestore prove quaestore et legatis suis provinciam Macedoniam obtinere, quoad ei ex senatus consulto successum sit.

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA UNDECIMA.

ARGUMENTUM.

Diximus superiore argumento C. Cassium, cui hoc erat demandatum, ut Cretam et Cyrenas ad frumentum coëmendum proficisceretur, potius in provinciam Syriam, quae ei provincia actis C. Caesaris erat data, se contulisse eamque provinciam occupasse, vide *M. Ciceronis ad fam.* lib. XII. ep. 11. Interea ne P. quidem Dolabella, cui postea ea pro-

vincia auctore M. Antonio a senatu erat decreta, cessaverat, sed iter in provinciam susceperat. Quo in itinere quum venisset in Asiam provinciam, invenit ibi C. Trebonium pro consule, qui cum M. Bruto et C. Cassio et ceteris contra C. Caesarem coniuraverat. Is Dolabellae invitus iter per provinciam suam ea condicione concessit, ut oppida munita vitaret. Sed eum *Zmyrnae* P. Dolabella per fraudem atque insidias oppresserat atque interfecerat. Quod quum Romae auditum esset, C. Pansa convocavit senatum, in quo de eo consuluit quem ad modum patres conscripti C. Trebonii mortem ulcisci cuperent. M. Cicero suo loco sententiam rogatus censuit idem, quod Q. Fufius Calenus ante se censuerat, ut P. Dolabella hostis patriae iudicaretur atque id bellum, quod contra eum suscipiendum esset, C. Cassio traderetur. Eam sententiam M. Cicero hac, quae infra legitur, oratione patribus conscriptis commendat.

I. 1. Magno in dolore, patres conscripti, vel maerore potius, quem ex crudeli et miserabili morte C. Trebonii, optimi civis moderatissimique hominis, accepimus, inest tamen aliquid quod rei publicae profuturum putem. Perspeximus enim quanta in iis, qui contra patriam scelerata arma ceperunt, inesset immanitas. Nam duo haec capita nata sunt post homines natos taeterrima et spurcissima, Dolabella et Antonius: quorum alter effecit quod optarat, de altero patefactum est quid cogitaret. L. Cinna crudelis, C. Marius in iracundia perseverans, L. Sulla vehemens, neque ullius horum in ulciscendo acerbitas progressa ultra mortem est: quae tamen poena in cives nimis crudelis putabatur. 2. Ecce tibi geminum in scelere par, invisitatum, inauditum, ferum, barbarum. Itaque quorum summum quondam inter ipsos odium bellumque meministis, eosdem postea singulari inter se consensu et amore devinxit improbissimae naturae et turpissimae vitae similitudo. Ergo id, quod fecit Dolabella in quo potuit, multis idem minatur Antonius. Sed ille quum procul esset a consulibus exercitibusque nostris nequedum senatum cum populo Romano conspirasse sensisset, fretus Antonii copiis ea scelera suscepit, quae Romae iam suscepta arbitrabatur a socio furoris sui. 3. Quid ergo hunc aliud moliri, quid optare censetis aut quam omnino causam esse belli? Omnes, qui libere de re publica sensimus, qui dignas nobis sententias diximus, qui populum Romanum liberum esse voluimus, statuit ille quidem non inimicos, sed hostes: maiora tamen

in nos quam in hostem supplicia meditatur: mortem naturae poenam putat esse, iracundiae tormenta atque cruciatum. Qualis igitur hostis habendus est is, a quo victore si cruciatus absit, mors in beneficii parte numeretur? II. Quam ob rem, patres conscripti, quamquam hortatore non egetis — ipsi enim vestra sponte exarsistis ad libertatis recuperandae cupiditatem —, tamen eo maiore animo studioque libertatem defendite, quo maiora proposita victis supplicia servitutis videtis. 4. In Galliam invasit Antonius, in Asiam Dolabella: in alienam uterque provinciam. Alteri se Brutus obiecit impetumque furentis atque omnia divexare ac diripere cupientis vitae suae periculo colligavit, progressu arcuit, a reditu refrenavit: obsideri se passus ex utraque parte constrinxit Antonium. Alter in Asiam irrupit. Cur? Si, ut in Syriam, patebat via et certa neque longa: *sin, ut ad Trebonium,* quid opus fuit cum legione praemisso Marso nescio quo Octavio, scelerato latrone atque egenti? qui popularetur agros, vexaret urbes non ad spem constituendae rei familiaris, quam tenere eum posse negant qui norunt — mihi enim hic senator ignotus est —, sed ad praesentem pastum mendiciatis suae. 5. Consecutus est Dolabella nulla suspitione belli. Quis enim id putaret? Secutae collocutiones familiarissimae cum Trebonio complexusque summae benevolentiae falsi indices exstiterunt in amore simulato: dexterae, quae fidei testes esse solebant, sunt perfidia et scelere violatae: nocturnus introitus Zmyrnam quasi in hostium urbem, quae est fidissimorum antiquissimorumque sociorum: oppressus Trebonius: si ut ab eo, qui aperte hostis esset, incautus: si ut ab eo, qui civis etiam tum speciem haberet, miser. Ex quo nimirum documentum nos capere fortuna voluit quid esset victis extimescendum. Consularem hominem consulari imperio provinciam Asiam obtinentem Samiario exsuli tradidit: interficere captum statim noluit, ne nimis, credo, in victoria liberalis videretur. Quum verborum contumeliis optimum virum incesto ore lacerasset, tum verberibus ac tormentis quaestionem habuit pecuniae publicae, idque per biduum. Post cervicibus fractis caput abscidit, idque adfixum gestari iussit in pilo: reliquum corpus tractum atque laniatum abiecit in mare.

6. Cum hoc hoste bellandum est, cuius taeterrima crudelitate omnis barbaria superata est. Quid loquar de caede civium Romanorum? de direptione fanorum? Quis est qui pro rerum atrocitate deplorare tantas calamitates queat? Et nunc tota Asia vagatur, volitat ut rex: nos alio bello distineri putat: quasi vero non unum idemque bellum sit contra hoc iugum impiorum nefarium. III. Imaginem M. Antonii crudelitatis in Dolabella cernitis: ex hoc illa efficta est: ab hoc Dolabellae scelerum praecepta sunt tradita. Num leniorem, quam in Asia Dolabella fuit, in Italia, si liceat, fore putatis Antonium? Mihi quidem et ille pervenisse videtur, quoad progredi potuerit feri hominis amentia, neque Antonius ullius supplicii adhibendi, si potestatem habeat, ullam esse partem relicturus. 7. Ponite igitur ante oculos, patres conscripti, miseram illam quidem et flebilem speciem, sed ad incitandos nostros animos necessariam: nocturnum impetum in urbem Asiae clarissimam, irruptionem armatorum in Trebonii domum, quum miser ille prius latronum gladios videret, quam quae res esset audisset: furentis introitum Dolabellae, vocem impuram atque os illud infame, vincula, verbera, eculeum, tortorem carnificemque Samiarium: quae tulisse illum fortiter et patienter ferunt. Magna laus meoque iudicio omnium maxima. Est enim sapientis, quidquid homini accidere possit, id praemeditari ferundum modice esse, si evenerit. Maioris omnino est consilii providere ne quid tale accidat, animi non minoris fortiter ferre, si evenerit. 8. Ac Dolabella quidem tam fuit immemor humanitatis — quamquam eius numquam particeps fuit —, ut suam insatiabilem crudelitatem exercuerit non solum in vivo, sed etiam in mortuo atque in eius corpore lacerando atque vexando quum animum satiare non posset, oculos paverit suos.

IV. O multo miserior Dolabella quam ille, quem tu miserrimum esse voluisti! Dolores Trebonius pertulit magnos, multi ex morbi gravitate maiores, quos tamen non miseros, sed laboriosos solemus dicere. Longus fuit dolor bidui: at compluribus annorum saepe multorum. Nec vero graviora sunt carnificum cruciamenta quam interdum tormenta morborum. 9. Alia sunt, alia, inquam, o perditissimi homines

et amentissimi, multo miseriora. Nam quo maior vis est animi quam corporis, hoc sunt graviora ea, quae concipiuntur animo, quam illa, quae corpore. Miserior igitur qui suscipit in se scelus quam is, qui alterius facinus subire cogitur. Cruciatus est a Dolabella Trebonius: et quidem a Karthaginiensibus Regulus. Qua re quum crudelissimi Poeni iudicati sint in hoste, quid in cive de Dolabella iudicandum est? An vero hoc conferendum est aut dubitandum uter miserior sit? isne, cuius mortem senatus populusque Romanus ulcisci cupit, an is, qui cunctis senatus sententiis hostis est iudicatus? Nam ceteris quidem vitae partibus quis est qui possit sine Trebonii maxima contumelia conferre vitam Trebonii cum Dolabellae? Alterius consilium, ingenium, humanitatem, innocentiam, magnitudinem animi in patria liberanda quis ignorat? alteri a puero pro deliciis crudelitas fuit: deinde ea libidinum turpitudo, ut in hoc sit semper ipse laetatus, quod ea faceret, quae sibi obiici ne ab inimico quidem possent verecundo. 10. Et hic, di immortales! aliquando fuit meus. Occulta enim erant vitia non inquirenti. Neque nunc fortasse alienus ab eo essem, nisi ille vobis, nisi moenibus patriae, nisi huic urbi, nisi dis penatibus, nisi aris et focis omnium nostrum, nisi denique naturae et humanitati inventus esset inimicus. A quo admoniti diligentius et vigilantius caveamus Antonium.

V. Etenim Dolabella non ita multos secum habuit notos atque insignes latrones. At videtis quos et quam multos habeat Antonius. Primum L. fratrem. Quam facem, di immortales! quod facinus! quod scelus! quem gurgitem! quam voraginem! Quid eum non sorbere animo, quid non haurire cogitatione, cuius sanguinem non bibere censetis? in cuius possessiones atque fortunas non impudentissimos oculos spe et mente defigere? 11. Quid Censôrinum? qui se verbo praetorem esse urbanum cupere dicebat, re certe noluit. Quid Bestiam? qui consulatum in Bruti locum se petere profitetur: atque hoc quidem detestabile omen avertat Iuppiter! Quam absurdum autem, qui praetor fieri non potuerit, petere eum consulatum? Nisi forte damnationem pro praetura putat. Alter Caesar Vopiscus ille summo ingenio.

summa potentia, qui ex aedilitate consulatum petit, solvatur legibus: quamquam leges eum non tenent, propter eximiam, credo, dignitatem. At hic me defendente quinquiens absolutus est: sexta palma urbana etiam in gladiatore difficilis. Sed haec iudicum culpa, non mea est. Ego defendi fide optima: illi debuerunt clarissimum et praestantissimum senatorem in civitate retinere. Qui tamen nunc nihil aliud agere videtur nisi ut intelligamus illos, quorum res iudicatas irritas fecimus, bene et e re publica iudicavisse. 12. Neque hoc in hoc uno est: sunt alii in eisdem castris honeste condemnati, turpiter restituti. Quod horum consilium, qui omnibus bonis hostes sunt, nisi crudelissimum putatis fore? Accedit Saxa nescio quis, quem nobis Caesar ex ultima Celtiberia tribunum plebis dedit, castrorum antea metator, nunc, ut sperat, urbis: a qua quum sit alienus, suo capiti salvis nobis ominetur. Cum hoc veteranus Cafo, quo neminem veterani peius oderunt. His quasi praeter dotem, quam in civilibus malis acceperant, agrum Campanum est largitus Antonius, ut haberent reliquorum nutriculas praediorum. Quibus utinam contenti essent! ferremus, etsi tolerabile non erat, sed quidvis patiendum fuit, ut hoc taeterrimum bellum non haberemus.

VI. 13. Quid? illa castrorum M. Antonii lumina, nonne ante oculos proponitis? Primum duos collegas Antoniorum et Dolabellae, Nuculam et Lentonem, Italiae divisores lege ea, quam senatus per vim latam iudicavit: quorum alter commentatus est mimos, alter egit tragoediam. Quid dicam de Apulo Domitio? cuius modo bona proscripta vidi: tanta procuratorum est negligentia. At hic nuper sororis filio infudit venenum, non dedit. Sed non possunt non prodige vivere, qui nostra bona sperant, quum effundant sua. Vidi etiam P. Decii* auctionem, clari viri: qui maiorum exempla persequens pro alieno se aere devovit. Emptor tamen in ea auctione inventus est nemo. Hominem ridiculum, qui se exire aere alieno putet posse, quum vendat aliena. 14. Nam quid ego de Trebellio dicam? quem ultae videntur Furiae debitorum: vindicis enim tabularum novarum novam tabulam videmus. Quid de T. Planco? quem

praestantissimus civis, Aquila, Pollentia expulit, et quidem crure fracto: quod utinam illi ante accidisset, ne huc redire potuisset! Lumen et decus illius exercitus paene praeterii, T. Annium Cimbrum, Lysidici filium, Lysidicum ipsum Graeco verbo, quoniam omnia iura dissolvit: nisi forte iure Germanum Cimber occidit. Quum hanc et huius generis copiam tantam habeat Antonius, quod scelus omittet, quum Dolabella tantis se obstrinxerit parricidiis nequaquam pari latronum manu et copia? 15. Quapropter, ut invitus saepe dissensi a Q. Fufio, ita sum eius sententiae libenter adsensus. Ex quo iudicare debetis me non cum homine solere, sed cum causa dissidere. Itaque non adsentior solum, sed etiam gratias ago Q. Fufio. Dixit enim severam, gravem, re publica dignam sententiam: iudicavit hostem Dolabellam: bona censuit publice possidenda. Quo quum addi nihil potuisset — quid enim atrocius potuit, quid severius decernere? —, dixit tamen, si quis eorum, qui post se rogati essent, graviorem sententiam dixisset, in eam se iturum. Quam severitatem quis potest non laudare?

VII. 16. Nunc, quoniam hostis est iudicatus Dolabella, bello est persequendus. Neque enim quiescit: habet legionem, habet fugitivos, habet sceleratam impiorum manum: est ipse confidens, impotens, gladiatorio generi mortis addictus. Quam ob rem quoniam Dolabella hesterno die hoste decreto bellum gerundum est, imperator est diligendus. Duae dictae sunt sententiae, quarum neutram probo: alteram, quia semper, nisi quum est necesse, periculosam arbitror: alteram, quia alienam his temporibus existimo. 17. Nam extraordinarium imperium populare atque ventosum est, minime nostrae gravitatis, minime huius ordinis. Bello Antiochino, magno et gravi, quum L. Scipioni provincia Asia obvenisset, parumque in eo putaretur esse animi, parum roboris, senatusque ad collegam eius, C. Laelium, illius Sapientis patrem, negotium deferret, surrexit P. Africanus, frater maior L. Scipionis, et illam ignominiam a familia deprecatus est, dixitque et in fratre suo summam virtutem esse summumque consilium neque se ei legatum, id aetatis iisque rebus gestis, defuturum. Quod quum ab eo esset dictum, nihil est de

Scipionis provincia commutatum: nec plus extraordinarium imperium ad id bellum quaesitum quam duobus antea maximis Punicis bellis, quae a consulibus aut a dictatoribus gesta et confecta sunt, quam Pyrrhi, quam Philippi, quam post Achaico bello, quam Punico tertio: ad quod populus Romanus ita sibi ipse dilegit idoneum ducem, P. Scipionem, ut eum tamen bellum gerere consulem vellet.

VIII. 18. Cum Aristonico bellum gerundum fuit P. Licinio L. Valerio consulibus. Rogatus est populus quem id bellum gerere placeret: Crassus consul, pontifex maximus, Flacco collegae, flamini Martiali, multam dixit, si a sacris discessisset. Quam multam populus Romanus remisit: pontifici tamen flaminem parere iussit. Sed ne tum quidem populus Romanus ad privatum detulit bellum: quamquam erat Africanus, qui anno ante de Numantinis triumpharat: qui quum longe omnes belli gloria et virtute superaret, duas tamen tribus solas tulit. Ita populus Romanus consuli potius Crasso quam privato Africano bellum gerundum dedit. De Cn. Pompeii imperiis, summi viri atque omnium principis, tribuni plebis turbulenti tulerunt. Nam Sertorianum bellum a senatu privato datum est, quia consules recusabant: quum L. Philippus pro consulibus eum se mittere dixit, non pro consule. 19. Quae igitur haec comitia? aut quam ambitionem constantissimus et gravissimus civis, L. Caesar, in senatum introduxit? Clarissimo viro atque innocentissimo decrevit imperium, privato tamen. In quo maximum nobis onus imposuit. Adsensus ero: ambitionem induxero in curiam. Negaro: videbor suffragio meo, tamquam comitiis, honorem homini amicissimo denegavisse. Quod si comitia placet in senatu haberi, petamus, ambiamus: tabella modo detur nobis, sicut populo data est. Cur committis, Caesar, ut aut praestantissimus vir, si tibi non sit adsensum, repulsam tulisse videatur aut unus quisque nostrum praeteritus, si, quum pari dignitate simus, eodem honore digni non putemur? 20. At enim — nam id exaudio — C. Caesari adolescentulo imperium extraordinarium mea sententia dedi. Ille enim mihi praesidium extraordinarium dederat. Quum dico mihi, senatui dico populoque Romano. A quo praesi-

dium res publica, ne cogitatum quidem, tantum haberet, ut sine eo salva esse non posset, huic extraordinarium imperium non darem? Aut exercitus adimendus aut imperium dandum fuit. Quae est enim ratio aut qui potest fieri ut sine imperio teneatur exercitus? Non igitur, quod ereptum non est, id existimandum est datum. Eripuissetis C. Caesari, patres conscripti, imperium, nisi dedissetis. Milites veterani, qui illius auctoritatem, imperium, nomen secuti pro re publica arma ceperant, volebant sibi ab illo imperari: legio Martia et legio quarta ita se contulerant ad auctoritatem senatus et rei publicae dignitatem, ut deposcerent imperatorem et ducem C. Caesarem. Imperium C. Caesari belli necessitas, fasces senatus dedit. Otioso vero et nihil agenti privato, obsecro te, L. Caesar — cum peritissimo homine mihi res est —, quando imperium senatus dedit?

IX. Sed de hoc quidem hactenus, ne refragari homini amicissimo ac de me optime merito videar. Etsi quis potest refragari non modo non petenti, verum etiam recusanti. 21. Illa vero, patres conscripti, aliena consulum dignitate, aliena temporum gravitate sententia est, ut consules Dolabellae persequendi causa Asiam et Syriam sortiantur. Dicam cur inutile rei publicae, sed prius quam turpe consulibus sit videte. Quum consul designatus obsideatur, quum in eo liberando salus sit posita rei publicae, quum a populo Romano pestiferi cives parricidaeque desciverint, quumque id bellum geramus, quo bello de dignitate, de libertate, de vita decernamus, si in potestatem quis Antonii venerit, proposita sint tormenta atque cruciatus, quumque harum rerum omnium decertatio consulibus optimis et fortissimis commissa et commendata sit, Asiae et Syriae mentio fiet, ut aut suspitioni crimen aut invidiae materiam dedisse videamur? 22. At vero ita decernunt, UT LIBERATO BRUTO: id enim restabat, ut relicto, deserto, prodito. Ego vero mentionem omnino provinciarum factam dico alienissimo tempore. Quamvis enim intentus animus tuus sit, C. Pansa, sicut est, ad virum fortissimum et omnium clarissimum liberandum, tamen rerum natura cogit te necessario referre animum aliquando ad Dolabellam persequendum et partem aliquam in Asiam et Syriam

derivare curae et cogitationis tuae. Si autem fieri posset, vel plures te animos habere vellem, quos omnes ad Mutinam intenderes. Quod quoniam fieri non potest, isto *te* animo, quem habes praestantissimum atque optimum, nihil volumus nisi de Bruto cogitare. 23. Facis tu id quidem et eo maxime incumbis, *ut* intelligo, duas tamen res, magnas praesertim, non modo agere uno tempore, sed ne cogitando quidem explicare quisquam potest. Incitare et inflammare tuum istuc praestantissimum studium, non ad aliam ulla ex parte curam transferre debemus.

X. Adde istuc sermones hominum, adde suspitiones, adde invidiam. Imitare me, quem tu semper laudasti: qui instructam ornatamque a senatu provinciam deposui, ut incendium patriae omissa omni cogitatione restinguerem. Nemo erit praeter unum me, quicum profecto, si quid interesse tua putasses, pro summa familiaritate nostra communicasses, qui credat te invito provinciam tibi esse decretam. Hanc, quaeso, pro tua singulari sapientia reprime famam atque effice ne id, quod non curas, cupere videare. 24. Quod quidem eo vehementius tibi laborandum est, quia in eamdem cadere suspitionem collega, vir clarissimus, non potest. Nihil horum scit, nihil suspicatur. Bellum gerit: in acie stat: de sanguine et de spiritu decertat: ante provinciam sibi decretam audiet quam potuerit tempus ei rei datum suspicari. Vereor ne exercitus quoque nostri, qui non dilectus necessitate, sed voluntariis studiis se ad rem publicam contulerunt, tardentur animis, si quidquam aliud a nobis nisi de instanti bello cogitatum putabunt. Quod si provinciae consulibus expetendae videntur, sicut saepe multis clarissimis viris expetitae sunt, reddite prius nobis Brutum, lumen et decus civitatis: qui ita conservandus est, ut id signum, quod de caelo delapsum Vestae custodiis continetur: quo salvo salvi sumus futuri. Tunc vel in caelum vos, si fieri potuerit, humeris nostris tollemus: provincias certe dignissimas vobis deligemus: nunc quod agitur agamus. Agitur autem liberine vivamus an mortem obeamus: quae certe servituti anteponenda est. 25. Quid? si etiam tarditatem adfert ista sententia ad Dolabellam persequendum? Quando enim veniet consul? An id

exspectamus, quoad ne vestigium quidem Asiae civitatum atque urbium relinquatur? At mittent aliquem de suo numero. Valde mihi probari potest, qui paullo ante clarissimo viro privato imperium extra ordinem non dedi. At hominem dignum mittent. Num P. Servilio digniorem? At eum quidem civitas non habet. Quod ergo ipse nemini putavi dandum, ne a senatu quidem, id ego unius iudicio delatum comprobem? 26. Expedito nobis homine et parato, patres conscripti, opus est et eo, qui imperium legitimum habeat, qui praeterea auctoritatem, nomen, exercitum, perspectum animum in re publica liberanda.

XI. Quis igitur is est? Aut M. Brutus aut C. Cassius aut uterque. Decernerem plane, sicut multa consulibus, alterum ambosve, ni Brutum colligassemus in Graecia et eius auxilium ad Italiam vergere quam ad Asiam maluissemus: non ut ex ea acie respectum haberemus, sed ut ipsa acies subsidium haberet etiam transmarinum. Praeterea, patres conscripti, M. Brutum retinet etiam nunc C. Antonius, qui tenet Apolloniam, magnam urbem et gravem: tenet, opinor, Byllidem: tenet Amantiam, instat Epiro, urget Oricum, habet aliquot cohortes, habet equitatum. Hinc si Brutus erit traductus ad aliud bellum, Graeciam certe amiserimus. Est autem etiam de Brundisio atque illa ora Italiae providendum. Quamquam miror tam diu morari Antonium. Solet enim ipse accipere manicas nec diutius obsidionis metum sustinere. Quod si confecerit Brutus et intellexerit plus se rei publicae profuturum, si Dolabellam persequatur quam si in Graecia maneat, aget ipse per sese, ut adhuc quoque fecit, neque in tot incendiis, quibus confestim succurrendum est, exspectabit senatum. 27. Nam et Brutus et Cassius multis iam in rebus ipse sibi senatus fuit. Necesse est enim in tanta conversione et perturbatione omnium rerum temporibus potius parere quam moribus. Nec enim nunc primum aut Brutus aut Cassius salutem libertatemque patriae legem sanctissimam et morem optimum iudicavit. Itaque si ad nos nihil referretur de Dolabella persequendo, tamen ego pro decreto putarem, quum essent tales virtute, auctoritate, nobilitate summa viri, quorum alterius iam nobis notus esset exercitus,

alterius auditus. XII. Num igitur Brutus exspectavit decreta nostra, quum studia nosset? Neque enim est in provinciam suam Cretam profectus: in Macedoniam alienam advolavit: omnia sua putavit, quae vos vestra esse velitis: legiones conscripsit novas, excepit veteres: equitatum ad se abduxit Dolabellae atque eum nondum tanto parricidio oblitum hostem sua sententia iudicavit. Nam ni ita esset, quo iure equitatum a consule abduceret? 28. Quid? C. Cassius, pari magnitudine animi et consilii praeditus, nonne eo ex Italia consilio profectus est, ut prohiberet Syria Dolabellam? Qua lege? quo iure? Eo, quod Iuppiter ipse sanxit, ut omnia, quae rei publicae salutaria essent, legitima et iusta haberentur. Est enim lex nihil aliud nisi recta et a numine deorum tracta ratio, imperans honesta, prohibens contraria. Huic igitur legi paruit Cassius, quum est in Syriam profectus, alienam provinciam, si homines legibus scriptis uterentur, his vero oppressis suam lege naturae. 29. Sed ut ea vestra quoque auctoritate firmetur, censeo: Quum P. Dolabella, quique eius crudelissimi et taeterrimi facinoris ministri, socii, adiutores fuerunt, hostes populi Romani a senatu iudicati sint, quumque senatus P. Dolabellam bello persequendum censuerit, ut is, qui omnia deorum hominumque iura novo, inaudito, inexpiabili scelere polluerit nefarioque se patriae parricidio obstrinxerit, poenas dis hominibusque meritas debitasque persolvat: 30. senatui placere C. Cassium pro consule provinciam Syriam obtinere, ut qui optimo iure eam provinciam obtinuerit, eumque a Q. Marcio Crispo pro consule, L. Statio Murco pro consule, A. Allieno legato exercitum accipere eosque ei tradere, cumque iis copiis et si quas praeterea paraverit, bello P. Dolabellam terra marique persequi: eius belli gerendi causa, quibus ei videatur, naves, nautas, pecuniam ceteraque, quae ad id bellum gerendum pertineant, ut imperandi in Syria, Asia, Bithynia, Ponto ius potestatemque habeat, utique, quamcumque in provinciam eius belli gerendi causa advenerit, ibi maius imperium C. Cassii pro consule sit, quam eius erit, qui eam provinciam tum obtinebit, quum C. Cassius pro consule in eam provinciam venerit: 31. regem Deiotarum

patrem et regem Deiotarum filium, si, ut multis bellis saepe numero imperium populi Romani iuverint, item C. Cassium pro consule copiis suis opibusque iuvissent, senatui populoque Romano gratum esse facturos: itemque si ceteri reges, tetrarchae dynastaeque fecissent, senatum populumque Romanum eorum officii non immemorem futurum, utique C. Pansa A. Hirtius consules, alter ambove, si eis videatur, re publica recuperata de provinciis consularibus, praetoriis, ad hunc ordinem primo quoque tempore referant: interea provinciae ab iis, a quibus obtinentur, obtineantur, quoad cuique ex senatus consulto successum sit.

XIII. 32. Hoc senatus consulto ardentem inflammabitis et armatum armabitis Cassium. Nec enim animum eius potestis ignorare nec copias. Animus is est, quem videtis: copiae, quas audistis, **** fortes et constantes viri, qui ne vivo quidem Trebonio Dolabellae latrocinium in Syriam penetrare sivissent: Allienus, familiaris et necessarius meus, post interitum Trebonii profecto ne dici quidem se legatum Dolabellae volet. Est Q. Caecilii Bassi, privati illius quidem, sed fortis et praeclari viri, robustus et victor exercitus. 33. Deiotari regis et patris et filii et magnus et nostro more institutus exercitus: summa in filio spes, summa ingenii indoles summaque virtus. Quid dicam de patre? cuius benevolentia in populum Romanum est ipsius aequalis aetati: qui non solum socius imperatorum nostrorum fuit in bellis, verum etiam dux copiarum suarum. Quae de illo viro Sulla, quae Murena, quae Servilius, quae Lucullus, quam ornate, quam honorifice, quam graviter saepe in senatu praedicaverunt? 34. Quid de Cn. Pompeio loquar? qui unum Deiotarum in toto orbe terrarum ex animo amicum vereque benevolum, unum fidelem populo Romano iudicavit. Fuimus imperatores ego et M. Bibulus in propinquis finitimisque provinciis. Ab eodem rege adiuti sumus et equitatu et pedestribus copiis. Secutum est hoc acerbissimum et calamitosissimum civile bellum. In quo quid faciendum Deiotaro, quid omnino rectius fuerit dicere non est necesse, praesertim quum contra ac Deiotarus sensit victoria belli iudicarit. Quo in bello si fuit error, communis ei fuit cum senatu: sin

recta sententia, ne victa quidem causa vituperanda est. Ad has copias accedent alii reges, etiam dilectus accedent. 35. Neque vero classes deerunt: tanti Tyrii Cassium faciunt, tanti eius in Syria nomen atque Phoenice est. XIV. Paratum habet imperatorem C. Cassium, patres conscripti, res publica contra Dolabellam nec paratum solum, sed peritum atque fortem. Magnas ille res gessit ante Bibuli, summi viri, adventum, quum Parthorum nobilissimos duces maximasque copias fudit Syriamque immani Parthorum impetu liberavit. Maximam eius et singularem laudem praetermitto: Cuius enim praedicatio nondum omnibus grata est, hanc memoriae potius quam vocis testimonio conservemus. 36. Animadverti, patres conscripti, exaudivi etiam, nimium a me Brutum, nimium Cassium ornari: Cassio vero sententia mea dominatum et principatum dari. Quos ego orno? nempe eos, qui ipsi sunt ornamenta rei publicae. Quid? D. Brutum nonne omnibus sententiis semper ornavi? Num igitur reprehenditis? An Antonios potius ornarem, non modo suarum familiarum, sed Romani nominis probra atque dedecora? an Censorinum ornem, in bello hostem, in pace sectorem? An cetera ex eodem latrocinio naufragia colligam? Ego vero istos otii, concordiae, legum, iudiciorum, libertatis inimicos tantum abest ut ornem, ut effici non possit quin eos tam oderim quam rem publicam diligo. 37. Vide, inquit, ne veteranos offendas. Hoc enim vel maxime exaudio. Ego autem veteranos tueri debeo, sed eos, quibus sanitas est, certe timere non debeo. Eos vero veteranos, qui pro re publica arma ceperunt secutique sunt C. Caesarem auctorem beneficiorum paternorum, hodieque rem publicam defendunt cum magno periculo, non tueri solum, sed etiam commodis augere debeo. Qui autem quiescunt, ut septima, ut octava legio, in magna gloria et laude ponendos puto. Comites vero Antonii, qui, postquam beneficia Caesaris comederunt, consulem designatum obsident, huic urbi ferro ignique minitantur, Saxae se et Cafoni tradiderunt ad facinus praedamque natis, num quis est qui tuendos putet? Ergo aut boni sunt, quos etiam ornare, aut quieti, quos conservare debemus, aut impii, quorum contra furorem

et bellum et iusta arma cepimus. XV. 38. Quorum igitur veteranorum animos ne offendamus veremur? Eorumne, qui D. Brutum obsidione cupiunt liberare? quibus quum Bruti salus cara sit, qui possunt Cassii nomen odisse? an eorum, qui utrisque armis vacant? Non vereor ne acerbus civis quisquam istorum sit, qui otio delectantur. Tertio vero generi non militum veteranorum, sed importunissimorum hostium cupio quam acerbissimum dolorem inurere. Quamquam, patres conscripti, quo usque sententias dicemus veteranorum arbitratu? Quod eorum tantum fastidium est, quae tanta adrogantia, ut ad arbitrium illorum imperatores etiam diligamus? 39. Ego autem — dicendum est enim, patres conscripti, quod sentio — non tam veteranos intuendos nobis arbitror, quam quid tirones milites, flos Italiae, quid novae legiones ad liberandam patriam paratissimae, quid cuncta Italia de vestra gravitate sentiat. Nihil enim semper floret: aetas succedit aetati: diu legiones Caesaris viguerunt: nunc vigent Pansae, vigent Hirtii, vigent Caesaris filii, vigent Planci: vincunt numero, vincunt aetatibus: nimirum etiam auctoritate vincunt. Id enim bellum gerunt, quod ab omnibus gentibus comprobatur. Itaque his praemia promissa sunt, illis persoluta. Fruantur illi suis, persolvantur his quae spopondimus. Id enim deos immortales spero aequissimum iudicare.

40. Quae quum ita sint, eam quam dixi sententiam vobis, patres conscripti, censeo comprobandam.

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA DUODECIMA.

ARGUMENTUM.

Etsi M. Cicero illud perfecerat, ut permulta senatus consulta contra M. Antonium fierent, hoc tamen nondum erat adsecutus, quod maxime contendit ut adsequeretur, ut M. Antonius hostis patriae iudicaretur. Quin etiam Quinquatribus a. d. XIV. Kal. Apriles Pansa consule referente senatus decreverat, ut novi legati ad M. Antonium mitterentur P. Servilius et M. Cicero cum Q. Fufio Caleno, L. Pisone, L. Caesare. Sed P. Servilium et M. Ciceronem mox consilii capti poenituit, omnique res tantam admirationem movit, ut C. Pansa consul iterum in senatu de ea re referret. Quum igitur P. Servilius iam omittendam legationem censuisset, idem M. Cicero ea, quae infra scripta est, oratione suasit.

I. 1. Etsi minime decere videtur, patres conscripti, falli, decipi, errare eum, cui vos maximis saepe de rebus adsentiamini, consolor me tamen, quoniam vobiscum pariter et una cum sapientissimo consule erravi. Nam quum duo consulares spem honestae pacis nobis attulissent, quod erant familiares M. Antonii, quod domestici, nosse aliquod eius vulnus, quod nobis ignotum esset, videbantur. Apud alterum uxor, liberi: alter cotidie litteras mittere, accipere, aperte favere Antonio. 2. Hi subito hortari ad pacem, quod iam diu non fecissent, non sine causa videbantur. Accessit consul hortator. At qui consul! Si prudentiam quaerimus, qui minime falli posset: si virtutem, qui nullam pacem probaret nisi Antonio cedente atque victo: si magnitudinem animi, qui praeferret mortem servituti. Vos autem, patres conscripti, non tam immemores vestrorum gravissimorum decretorum videbamini, quam spe adlata deditionis, quam amici pacem appellare mallent, de imponendis, non de accipiendis legibus cogitare. Auxerat autem meam quidem spem, credo

item vestram, quod domum Antonii adflictam maestitia audiebam, lamentari uxorem: hic etiam fautores Antonii, quorum in vultu habitant oculi mei, tristiores videbam. 3. Quod si non ita est, cur a Pisone et Caleno potissimum, cur hoc tempore, cur tam improviso, cur tam repente pacis est facta mentio? Negat Piso scire se, negat audisse quidquam: negat Calenus rem ullam novam adlatam esse. Atque id nunc negant, postea quam nos pacificatoria legatione implicatos putant. Quid ergo opus est novo consilio, si in re nihil omnino novi est? II. Decepti, decepti, inquam, sumus, patres conscripti: Antonii est acta causa ab amicis eius, non publica. Quod videbam equidem, sed quasi per caliginem: praestrinxerat aciem animi D. Bruti salus. Quod si in bello dari vicarii solerent, libenter me, ut D. Brutus emitteretur, pro illo includi paterer. 4. Atque hac voce Q. Fufii capti sumus: Ne si a Mutina quidem recesserit, audiemus Antonium? ne si in senatus quidem potestate futurum se dixerit? Durum videbatur. Itaque fracti sumus: cessimus. Recedit igitur a Mutina? Nescio. Paret senatui? Credo, inquit Calenus: sed ita, ut teneat dignitatem. Valde hercules vobis laborandum est, patres conscripti, ut vestram dignitatem amittatis, quae maxima est: Antonii, quae neque est ulla neque esse potest, retineatis, ut eam per vos recuperet, quam per se perdidit. Si iacens vobiscum aliquid ageret, audirem fortasse: quamquam ...... sed hoc malo dicere, audirem. Stanti resistendum est aut concedenda una cum dignitate libertas. 5. At non est integrum. Constituta legatio est. Quid autem non integrum est sapienti, quod restitui potest? Cuiusvis hominis est errare: nullius nisi insipientis in errore perseverare. Posteriores enim cogitationes, ut aiunt, sapientiores solent esse. Discussa est illa caligo, quam paullo ante dixi: diluxit, patet, videmus omnia, neque per nos solum, sed admonemur a nostris. Attendistis paullo ante praestantissimi viri quae esset oratio. Maestam, inquit, domum offendi, coniugem, liberos. Admirabantur boni viri, accusabant amici, quod spe pacis legationem suscepissem. Nec mirum, P. Servili. Tuis enim verissimis gravissimisque sententiis omni est non dico dignitate, sed etiam spe salutis spoliatus Anto-

nius. 6. Ad eum ire te legatum quis non miraretur? De me experior: cuius idem consilium quod tuum sentio quam reprehendatur. Nos reprehendimur soli? Quid? vir fortissimus Pansa sine causa paullo ante tam accurate locutus est tam diu? Quid egit nisi uti falsam proditionis a se suspitionem depelleret? Unde autem ista suspitio est? Ex pacis patrocinio repentino, quod subito suscepit, eodem captus errore quo nos.

7. Quod si est erratum, patres conscripti, spe falsa atque fallaci, redeamus in viam. Optimus est portus poenitenti mutatio consilii. III. Quid enim potest, per deos immortales! rei publicae prodesse nostra legatio? Prodesse dico? Quid, si etiam obfutura est? Obfutura? Quid, si iam nocuit atque obfuit? An vos acerrimam illam et fortissimam populi Romani libertatis recuperandae cupiditatem non imminutam ac debilitatam putatis legatione pacis audita? Quid municipia censetis? quid colonias? quid cunctam Italiam? futuram eodem studio, quo contra commune incendium exarserat? An non putamus fore ut eos poeniteat professos esse et prae se tulisse odium in Antonium, qui pecunias polliciti sunt, qui arma, qui se totos et animis et corporibus in salutem rei publicae contulerunt? Quem ad modum vestrum hoc consilium Capua probabit, quae temporibus his Roma altera est? Illa impios cives iudicavit, eiecit, exclusit. Illi, illi, inquam, urbi fortissime conanti e manibus est ereptus Antonius. 8. Quid? legionum nostrarum nervos nonne his consiliis incidimus? Quis est enim qui ad bellum inflammato animo futurus sit spe pacis oblata? Ipsa illa Martia, caelestis et divina legio, hoc nuntio languescet et mollietur atque illud pulcherrimum Martium nomen amittet: excident gladii: fluent arma de manibus. Senatum enim secuta non arbitrabitur se graviore odio in Antonium esse debere quam senatum. Pudet huius legionis, pudet quartae, quae pari virtute nostram auctoritatem probans non ut consulem et imperatorem suum, sed ut hostem et oppugnatorem patriae reliquit Antonium: pudet optimi exercitus, qui coniunctus est ex duobus: qui iam lustratus, qui profectus ad Mutinam est: qui si pacis, id est, timoris nostri, nomen audiverit, ut non referat pedem, insistet

certe. Quid enim revocante et receptui canente senatu properet dimicare? IV. 9. Quid autem hoc iniustius quam nos inscientibus iis, qui bellum gerunt, de pace decernere? nec solum inscientibus, sed etiam invitis? An vos A. Hirtium, praeclarissimum consulem, C. Caesarem, deorum beneficio natum ad haec tempora, quorum epistolas spem victoriae declarantes in manu teneo, pacem velle censetis? Vincere illi expetunt pacisque dulcissimum et pulcherrimum nomen non pactione, sed victoria concupiverunt. Quid? Galliam quo tandem animo hanc rem audituram putatis? Illa enim huius belli propulsandi, administrandi, sustinendi principatum tenet. Gallia D. Bruti nutum ipsum, ne dicam imperium, secuta armis, viris, pecunia belli principia firmavit: eadem crudelitati M. Antonii suum totum corpus obiecit: exhauritur, vastatur, uritur. Omnes aequo animo belli patitur iniurias, dum modo repellat periculum servitutis. 10. Et ut omittam reliquas partes Galliae — nam sunt omnes pares —, Patavini alios excluserunt, alios eiecerunt missos ab Antonio: pecunia, militibus, et, quod maxime deerat, armis, nostros duces adiuverunt. Fecerunt idem reliqui, qui quondam in eadem causa erant et propter multorum annorum iniurias alienati a senatu putabantur: quos minime mirum est communicata cum iis re publica fideles esse, qui etiam expertes eius fidem suam semper praestiterunt. V. His igitur omnibus victoriam sperantibus pacis nomen adferemus, id est desperationem victoriae?

11. Quid, si ne potest quidem ulla esse pax? Quae enim est condicio pacis, in qua ei, cum quo pacem facias, nihil concedi potest? Multis rebus a nobis est invitatus ad pacem Antonius: bellum tamen maluit. Missi legati repugnante me, sed tamen missi. Delata mandata: non paruit. Denuntiatum est ne Brutum obsideret, a Mutina discederet: oppugnavit etiam vehementius. Et ad eum legatos de pace mittemus, qui pacis nuntios repudiavit? Verecundioremne coram putamus in postulando fore quam fuerit tum, quum misit mandata ad senatum? Atqui tum ea petebat, quae videbantur improba omnino, sed tamen aliquo modo posse concedi: nondum erat vestris tam gravibus tamque multis iudiciis

ignominiisque concisus: nunc ea petit, quae dare nullo modo possumus, nisi prius volumus bello nos victos confiteri. 12. Senatus consulta falsa delata ab eo iudicavimus: num ea vera possumus iudicare? Leges statuimus per vim et contra auspicia latas iisque nec populum nec plebem teneri. num eas restitui posse censetis? Sestertium septiens miliens avertisse Antonium pecuniae publicae iudicavistis: num fraude poterit carere peculatus? Immunitates ab eo civitatibus, sacerdotia, regna venierunt: num figentur rursus eae tabulae, quas vos decretis vestris refixistis? VI. Quod si ea, quae decrevimus, obruere, num etiam memoriam rerum delere possumus? Quando enim obliviscetur ulla posteritas cuius scelere in hac vestitus foeditate fuerimus? Ut centurionum legionis Martiae Brundisii profusus sanguis eluatur, num elui praedicatio crudelitatis potest? Ut media praeteream, quae vetustas tollet operum circum Mutinam taetra monimenta, sceleris indicia latrociniique vestigia? 13. Huic igitur importuno atque impuro parricidae quid habemus, per deos immortales! quod remittamus? An Galliam ultimam et exercitum? quid est aliud non pacem facere, sed differre bellum? nec solum propagare bellum, sed concedere etiam victoriam? An ille non vicerit, si quacumque condicione in hanc urbem cum suis venerit? Armis nunc omnia tenemus: auctoritate valemus plurimum: absunt tot perditi cives, nefarium secuti ducem: tamen eorum ora sermonesque, qui in urbe ex eo numero relicti sunt, ferre non possumus. Quid censetis, quum tot uno tempore irruperint? nos arma posuerimus, illi non deposuerint? nonne nos nostris consiliis victos in perpetuum fore? 14. Ponite ante oculos M. Antonium consularem: sperantem consulatum Lucium adiungite: supplete ceteros, neque nostri ordinis solum, honores et imperia meditantes: nolite ne Tirones quidem, Numisios, Mustelas, Seios contemnere. Cum iis facta pax non erit pax, sed pactio servitutis. L. Pisonis, amplissimi viri, praeclara vox a te non solum in hoc ordine, Pansa, sed etiam in contione iure laudata est. Excessurum se ex Italia dixit, deos penates et sedes patrias relicturum, si — quod di omen averterint! — rem publicam oppressisset Antonius.

VII. 15. Quaero igitur a te, L. Piso, nonne oppressam rem publicam putes, si tot tam impii, tam audaces, tam facinerosi recepti sint? Quos nondum tantis parricidiis contaminatos vix ferebamus, hos nunc omni scelere coopertos tolerabiles censes civitati fore? Aut isto tuo, mihi crede, consilio erit utendum, ut cedamus, abeamus, vitam inopem et vagam persequamur, aut cervices latronibus dandae atque in patria cadendum est. Ubi sunt, C. Pansa, illae cohortationes pulcherrimae tuae, quibus a te excitatus senatus, inflammatus populus Romanus non solum audivit, sed etiam didicit nihil esse homini Romano foedius servitute? 16. Idcircone saga sumpsimus, arma cepimus, iuventutem omnem ex tota Italia excussimus, ut exercitu florentissimo et maximo legati ad pacem mitterentur? si accipiendam, cur non rogamur? si postulandam, quid timemus? In hac ego legatione sim aut ad id consilium admiscear, in quo ne si dissensero quidem a ceteris, sciturus populus Romanus sit? Ita fiet ut si quid remissum aut concessum sit, meo semper periculo peccet Antonius, quum ei peccandi potestas a me concessa videatur.

17. Quod si habenda cum M. Antonii latrocinio pacis ratio fuit, mea tamen persona ad istam pacem conciliandam minime fuit deligenda. Ego numquam legatos mittendos censui: ego ante reditum legatorum ausus sum dicere: Pacem ipsam si adferrent, quoniam sub nomine pacis bellum lateret, repudiandam: ego princeps sagorum: ego semper illum appellavi hostem, quum alii adversarium: semper hoc bellum, quum alii tumultum. Nec haec in senatu solum: eadem ad populum semper egi: neque solum in ipsum, sed in eius socios facinorum et ministros, et praesentes et eos, qui una sunt, in totam denique M. Antonii domum sum semper invectus. 18. Itaque ut alacres et laeti, spe pacis oblata, inter se impii cives, quasi vicissent, gratulabantur, sic me iniquum eierabant: de me querebantur: diffidebant etiam Servilio. Meminerant eius sententiis confixum Antonium: L. Caesarem fortem quidem illum et constantem senatorem, avunculum tamen: Calenum procuratorem: Pisonem familiarem: te ipsum, Pansa, vehementissimum et fortissimum consulem factum iam putant leniorem: non quo ita sit aut esse possit, sed mentio a te

facta pacis suspitionem multis attulit immutatae voluntatis. Inter has personas me interiectum amici Antonii moleste ferunt: quibus gerendus mos est, quoniam semel liberales esse coepimus. VIII. 19. Proficiscantur legati optimis ominibus, sed ii proficiscantur, in quibus non offendatur Antonius. Quod si de Antonio non laboratis, mihi certe, patres conscripti, consulere debetis. Parcite oculis saltem meis et aliquam veniam iusto dolori date. Quo enim aspectu videre potero — omitto hostem patriae, ex quo mihi odium in illum commune vobiscum est — sed quo modo aspiciam mihi uni crudelissimum hostem, ut declarant eius de me acerbissimae contiones? Adeone me ferreum putatis, ut cum eo congredi aut illum aspicere possim? qui nuper, quum in contione donaret eos, qui ei de parricidis audacissimi videbantur, mea bona donare se dixit Petissio Urbinati, qui ex naufragio luculenti patrimonii ad haec Antoniana saxa proiectus est. 20. An L. Antonium aspicere potero? cuius ego crudelitatem effugere non potuissem, nisi me moenibus et portis et studio municipii mei defendissem. Atque idem hic myrmillo Asiaticus, latro Italiae, collega Lentonis et Nuculae, quum Aquilae primi pili nummos aureos daret, de meis bonis se dare dixit: si enim de suis dixisset, ne Aquilam quidem ipsum crediturum putavit. Non ferent, inquam, oculi Saxam, Cafonem, non duo praetores, non tribunum plebis, non duo designatos tribunos, non Bestiam, non Trebellium, non T. Plancum. Non possum animo aequo videre tot tam importunos, tam sceleratos hostes: nec id fit fastidio meo, sed caritate rei publicae. 21. Sed vincam animum mihique imperabo: dolorem iustissimum, si non potuero frangere, occultabo. Quid? vitae censetisne, patres conscripti, habendam mihi aliquam esse rationem? quae mihi quidem minime cara est, praesertim quum Dolabella fecerit ut optanda mors esset, modo sine cruciatu atque tormentis: vobis tamen et populo Romano vilis meus spiritus esse non debet. Is enim sum, nisi me forte fallo, qui vigiliis, curis, sententiis, periculis etiam, quae plurima adii propter acerbissimum omnium in me odium impiorum, perfecerim ut non obstarem rei publicae: ne quid adrogantius videar dicere. 22. Quod quum ita sit, nihilne mihi de

periculo meo cogitandum putatis? IX. Hic quum essem in urbe ac domi, tamen multa saepe temptata sunt, ubi me non solum amicorum fidelitas, sed etiam universae civitatis oculi custodiunt: quid censetis, quum iter ingressus ero, longum praesertim, nullasne insidias extimescendas? Tres viae sunt ad Mutinam, quo festinat animus, ut quam primum illud pignus libertatis populi Romani, D. Brutum, aspicere possim: cuius in complexu libenter extremum vitae spiritum ediderim, quum omnes actiones horum mensium, omnes sententiae meae pervenerint ad eum, qui mihi fuit propositus, exitum. Tres ergo, ut dixi, viae: a supero mari Flaminia: ab infero Aurelia: media Cassia. 23. Nunc, quaeso, attendite num aberret a coniectura suspitio periculi mei. Etruriam discriminat Cassia. Scimusne igitur, Pansa, quibus in locis nunc sit Lentonis Caesennii septemviralis auctoritas? Nobiscum nec animo certe est nec corpore. Si autem aut domi est aut non longe a domo, certe in Etruria est, id est, in via. Quis igitur mihi praestat Lentonem uno capite esse contentum? Dic mihi praeterea, Pansa, Ventidius ubi sit, cui fui semper amicus, ante quam ille rei publicae bonisque omnibus tam aperte est factus inimicus. Possum Cassiam vitare, tenere Flaminiam Quid, si Anconam, ut dicitur, Ventidius venerit, poterone Ariminum tuto accedere? Restat Aurelia. Hic quidem etiam praesidia habebo: possessiones enim sunt P. Clodii: tota familia occurret: hospitio invitabit propter familiaritatem notissimam. X. 24. Hisce ego viis me committam, qui Terminalibus nuper in suburbium, ut eodem die reverterer, ire non sum ausus? Domesticis me parietibus vix tueor sine amicorum custodiis. Itaque in urbe, si licebit, manebo. Haec mea sedes est, haec vigilia, haec custodia, hoc praesidium stativum. Teneant alii castra, regna, res bellicas: oderint hostem: nam hoc caput est: nos, ut facimus semperque fecimus, urbem et res urbanas vobiscum pariter tuebimur. Neque vero recuso munus hoc: quamquam populum Romanum video pro me recusare. Nemo me minus timidus, nemo tamen cautior. Res declarat. Vicesimus annus est, quum omnes scelerati me unum petunt. Itaque ipsi, ne dicam mihi, rei publicae poenas dederunt: me salvum adhuc res publica con-

servavit sibi. Timide hoc dicam: scio enim quidvis homini accidere posse: verum tamen semel circumsessus lectis valentissimorum hominum viribus cecidi sciens, ut honestissime exsurgere possem. 25. Possumne igitur satis videri cautus, satis providus, si me huic itineri tam infesto tamque periculoso commisero? Gloriam in morte debent ii, qui in re publica versantur, non culpae reprehensionem et stultitiae vituperationem relinquere. Quis bonus non luget mortem Trebonii? quis non dolet interitum talis et civis et viri? At sunt qui dicant: dure illi quidem, sed tamen dicunt: minus dolendum, quod ab homine impuro nefarioque non caverit. Etenim qui multorum custodem se profiteatur, eum sapientes sui primum capitis aiunt custodem esse oportere. Quum saeptus sis legibus et iudiciorum metu, non sunt omnia timenda neque ad omnes insidias praesidia quaerenda. Quis enim audeat luci, quis in militari via, quis bene comitatum, quis illustrem aggredi? 26. Haec neque hoc tempore neque in me valent Non modo enim poenam non extimescet, qui mihi vim attulerit, sed etiam gloriam sperabit a latronum gregibus et praemia.

XI. Haec ego in urbe provideo: facilis est circumspectus unde exeam, quo progrediar, quid ad dexteram, quid ad sinistram sit. Num idem in Appennini tramitibus facere potero? in quibus etiam si non erunt insidiae, quae facillime esse poterunt, animus tamen erit sollicitus, ut nihil possit de officiis legationis attendere. Sed effugi insidias, perrupi Appenninum: nempe in Antonii congressum colloquiumque veniendum est. Quinam locus capietur? Si extra castra, ceteri viderint: ego mortem actutum futuram puto. Novi hominis furorem, novi effrenatam violentiam. Cuius acerbitas morum immanitasque naturae ne vino quidem permixta temperari solet, hic ira dementiaque inflammatus adhibito fratre Lucio, taeterrima belua, numquam profecto a me sacrilegas manus atque impias abstinebit. 27. Memini colloquia et cum acerrimis hostibus et cum acerbissime dissentientibus civibus. Cn. Pompeius, Sexti filius, consul me praesente quum essem tiro in eius exercitu, cum P. Vettio Scatone, duce Marsorum, inter bina castra collocutus est. Quo quidem memini Sex. Pom

peium, fratrem consulis, ad colloquium ipsum Roma venire, doctum virum atque sapientem: quem Scato quum salutasset: Quem te appellem? inquit. At ille: Voluntate hospitem: necessitate hostem. Erat in illo colloquio aequitas: nullus timor, nulla suberat suspitio: mediocre etiam odium. Non enim ut eriperent nobis socii civitatem, sed ut in eam reciperentur petebant. Sulla cum Scipione inter Cales et Teanum, quum alter nobilitatis florem, alter belli socios adhibuisset, de auctoritate senatus, de suffragiis populi, de iure civitatis, leges inter se et condiciones contulerunt. Non tenuit omnino colloquium illud fidem: a vi tamen periculoque afuit. XII. Possumusne igitur in Antonii latrocinio aeque esse tuti? Non possumus: aut, si ceteri possunt, me posse diffido. 28. Quod si non extra castra congrediemur, quae ad colloquium castra sumentur? In nostra ille nunquam veniet: multo minus nos in illius. Reliquum est ut et accipiantur et remittantur postulata per litteras. Ergo erimus in castris. Mea quidem ad omnia postulata una sententia: quam quum hic vobis audientibus dixero, isse et redisse me putatote: legationem confecero. Omnia ad senatum mea sententia reiiciam, quaecumque postulabit Antonius. Neque enim licet aliter neque permissum est nobis ab hoc ordine, ut bellis confectis decem legatis permitti solet more maiorum, neque ulla omnino a senatu mandata accepimus. Quae quum agam in consilio, nullis, ut arbitror, repugnantibus, nonne metuendum est ne imperita militum multitudo per me pacem distineri putet? 29. Facite hoc meum consilium legiones novas non improbare. Nam Martiam et quartam nihil cogitantes praeter dignitatem et decus comprobaturas esse certo scio. Quid? veteranos non veremur — nam timeri se ne ipsi quidem volunt — quonam modo accipiant severitatem meam? Multa enim falsa de me audierunt: multa ad eos improbi detulerunt: quorum commoda, ut vos optimi testes estis, semper ego sententia, auctoritate, oratione firmavi: sed credunt improbis, credunt turbulentis, credunt suis. Sunt autem fortes illi quidem, sed propter memoriam rerum, quas gesserunt, pro populi Romani libertate et salute rei publicae nimis feroces et ad suam vim omnia nostra consilia revocantes. 30. Horum ego co

gitationem non vereor: impetum pertimesco. Haec quoque tanta pericula si effugero, satisne tutum reditum putatis fore? Quum enim et vestram auctoritatem meo more defendero et meam fidem rei publicae constantiamque praestitero, tum erunt mihi non hi solum, qui me oderunt, sed illi etiam, qui invident, extimescendi. Custodiatur igitur mea vita rei publicae eaque, quoad vel dignitas vel natura patietur, patriae reservetur, mors aut necessitatem habeat fati aut, si ante oppetenda est, oppetatur cum gloria. Haec quum ita sint, etsi hanc legationem res publica, ut levissime dicam, non desiderat, tamen si tuto licebit ire, proficiscar. Omnino, patres conscripti, totum huiusce rei consilium non periculo meo, sed utilitate rei publicae metiar. De qua mihi quoniam liberum est spatium, multum etiam atque etiam considerandum puto idque potissimum faciendum, quod maxime interesse rei publicae iudicaro.

M. TULLII CICERONIS

IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA TERTIA DECIMA.

ARGUMENTUM.

Postquam cognitum erat quid illi, qui M. Antonio favebant, iterum mittendis legatis consequi veilent, vix iam ista legatio suscipi poterat, vide *Cassii Dionis* lib. XLVI. c. 32. Itaque C. Pansa cum exercitu suo Roma profectus est. Quum igitur bellum omni modo paratum videretur, tamen Antonii amici de pace nondum desperaverunt, et quum C. Plancus et M. Lepidus litteras ad senatum misissent, quibus pacem uterque suaderet, illi occasione hac data rursus de pace cum M. Antonio agere coeperunt eo die, quo illae litterae a M. Cornuto praetore urbano in senatu recitabantur. Contra M. Cicero eodem quo antea animo etiam nunc hac, quae infra legitur, oratione pacem dissuasit.

I. 1. A principio huius belli, patres conscripti, quod cum impiis civibus consceleratisque suscepimus, timui ne condicio insidiosa pacis libertatis recuperandae studia restingueret. Dulce enim etiam nomen est pacis, res vero ipsa quum iucunda tum salutaris. Nam nec privatos focos nec publicas leges videtur nec libertatis iura cara habere quem discordiae, quem caedes civium, quem bellum civile delectat, eumque ex numero hominum eiiciendum, ex finibus humanae naturae exterminandum puto. Itaque sive Sulla sive Marius sivé uterque sive Octavius sive Cinna sive iterum Sulla sive alter Marius et Carbo sive qui alius civile bellum optavit, eum detestabilem civem rei publicae natum iudico. 2. Nam quid ego de proximo dicam, cuius acta defendimus, auctorem ipsum iure caesum fatemur? Nihil igitur hoc cive, nihil hoc homine taetrius, si aut civis aut homo habendus est, qui civile bellum concupiscit. Sed hoc primum videndum est, patres conscripti, cum omnibusne pax esse possit an sit aliquod bellum inexpiabile, in quo pactio pacis lex sit servitutis. • Pacem cum Scipione Sulla sive faciebat sive simulabat non erat desperandum, si convenisset, fore aliquem tolerabilem statum civitatis. Cinna si concordiam cum Octavio confirmare voluisset, hominum in re publica sanitas remanere potuisset. Proximo bello si aliquid de summa gravitate Pompeius, multum de cupiditate Caesar remisisset, et pacem stabilem et aliquam rem publicam nobis habere licuisset. II. Hoc vero quid est? cum Antoniis pax potest esse? cum Censorino, Ventidio, Trebellio, Bestia, Nucula, Munatio, Lentone, Saxa? Exempli causa paucos nominavi: genus infinitum immanitatemque ipsi cernitis reliquorum. 3. Addite illa naufragia Caesaris amicorum, Barbas Cassios, Barbatios, Polliones: addite Antonii collusores et sodales, Eutrapelum, Melam, Pontium, Caelium, Crassicium, Tironem, Mustelam, Petissium: comitatum relinquo, duces nomino. Huc accedunt Alaudae ceterique veterani, seminarium iudicum decuriae tertiae, qui suis rebus exhaustis, beneficiis Caesaris devoratis fortunas nostras concupiverunt. 4. O fidam dexteram Antonii, qua ille plurimos cives trucidavit! o ratum religiosumque foedus, quod cum Antoniis fecerimus! Hoc

si Marcus violare conabitur, Lucii eum sanctitas a scelere revocabit. Illis locus si in hac urbe fuerit, ipsi urbi locus non erit. Ora vobis eorum ponite ante oculos et maxime Antoniorum, incessum, aspectum, vultum, spiritum, latera tegentes alios, [sequentes alios,] alios praegredientes amicos. Quem vini anhelitum, quas contumelias fore censetis minasque verborum! Nisi forte eos pax ipsa leniet, maximeque, quum in hunc ordinem venerint, salutabunt benigne, comiter appellabunt unum quemque nostrum. III. 5. Non recordamini, per deos immortales! quas in eos sententias dixeritis? Acta M. Antonii rescidistis: leges refixistis: per vim et contra auspicia latas decrevistis: totius Italiae dilectus excitavistis: collegam et scelerum socium omnium hostem iudicavistis. Cum hoc quae pax potest esse? Hostis si esset externus, id ipsum vix talibus factis, sed posset aliquo modo: maria, montes, regionum magnitudines interessent: odisses eum, quem non videres. Hi in oculis haerebunt et, quum licebit, in faucibus. Quibus enim saeptis tam immanes beluas continebimus? At incertus exitus belli est. Est omnino fortium virorum, quales vos esse debetis, virtutem praestare — tantum enim possunt —, fortunae culpam non extimescere. 6. Sed quoniam ab hoc ordine non fortitudo solum, verum etiam sapientia postulatur — quamquam vix videntur haec posse seiungi, seiungamus tamen —, fortitudo dimicare iubet, iustum odium incendit, ad confligendum impellit, vocat ad periculum: quid sapientia? cautioribus utitur consiliis, in posterum providet, est omni ratione tectior. Quid igitur censet? parendum est enim, atque id optimum iudicandum, quod sit sapientissime constitutum. Si hoc praecipit, ne quid vita existimem antiquius, ne decernam capitis periculo, fugiam omne discrimen: quaeram ex ea: Etiamne, si erit, quum id fecero, serviendum? Si annuerit, ne ego sapientiam istam, quamvis sit erudita, non audiam. Sin responderit, tu vero ita vitam corpusque servato, ita fortunas, ita rem familiarem, ut haec libertate posteriora ducas itaque his uti velis, si libera re publica possis, nec pro his libertatem, sed pro libertate haec proiicias tamquam pignora iniuriae, tum sapientiae vocem audire vi

dear, eique, uti deo, paream. 7. Itaque si receptis illis esse possumus liberi, vincamus odium pacemque patiamur: sin otium incolumibus his esse nullum potest, laetemur decertandi oblatam esse fortunam. Aut enim interfectis illis fruemur victrice re publica aut oppressi — quod omen avertat Iuppiter! — si non spiritu, at virtutis laude vivemus.

IV. At enim nos M. Lepidus, imperator iterum, pontifex maximus, optime proximo civili bello de re publica meritus, ad pacem adhortatur. Nullius apud me, patres conscripti, auctoritas maior est quam M. Lepidi vel propter ipsius virtutem vel propter familiae dignitatem. Accedunt eodem multa privata magna eius in me merita, mea quaedam officia in illum. Maximum vero eius beneficium numero, quod hoc animo in rem publicam est, quae mihi vita mea semper fuit carior. 8. Nam quum Magnum Pompeium, clarissimum adolescentem, praestantissimi viri filium, auctoritate adduxit ad pacem remque publicam sine armis maximo civilis belli periculo liberavit, tum me eius beneficio plus quam pro virili parte obligatum puto. Itaque et honores ei decrevi quos potui amplissimos, in quibus mihi vos estis adsensi, nec umquam de illo et sperare optime et loqui destiti. Magnis et multis pignoribus M. Lepidum res publica illigatum tenet. Summa nobilitas est, omnes honores, amplissimum sacerdotium, plurima urbis ornamenta ipsius, fratris maiorumque monimenta: probatissima uxor, optatissimi liberi, res familiaris quum ampla tum casta a cruore civili. Nemo ab eo civis violatus, multi eius beneficio et misericordia liberati. Talis igitur vir et civis opinione labi potest, voluntate a re publica dissidere nullo pacto potest. 9. Pacem vult M. Lepidus. Praeclare: si talem potest efficere, qualem nuper effecit: qua pace Cn. Pompeii filium res publica aspiciet suoque sinu complexuque recipiet, neque solum illum, sed cum illo se ipsam sibi restitutam putabit. Haec causa fuit cur decerneretis statuam in rostris cum inscriptione praeclara, cur absenti triumphum. Quamquam enim magnas res bellicas gesserat et triumpho dignas, non erat tamen ei tribuendum, quod nec L. Aemilio nec Aemiliano Scipioni nec superiori Africano nec Mario nec Pompeio, qui maiora bella gesserunt,

sed, quod silentio bellum civile confecerat, quum primum licuit, honores in eum maximos contulistis. V. 10. Existimasne igitur, M. Lepide, qualem Pompeium res publica habitura sit civem, tales futuros in re publica Antonios? In altero pudor, gravitas, moderatio, integritas: in illis — et quum hos compello, praetereo animo ex grege latrocinii neminem — libidines, scelera, ad omne facinus immanis audacia. Deinde vos obsecro, patres conscripti, quis hoc vestrum non videt, quod Fortuna ipsa, quae dicitur caeca, vidit? Salvis enim actis Caesaris, quae concordiae causa defendimus, Pompeio sua domus patebit, eamque non minoris, quam emit Antonius, redimet: redimet, inquam, Cn. Pompeii domum filius. O rem acerbam! Sed haec satis diu multumque defleta sunt. Decrevistis tantam pecuniam Pompeio, quantam ex bonis patriis in praedae dissipatione inimicus victor redegisset. 11. Sed hanc mihi dispensationem pro paterna necessitudine et coniunctione deposco. Redimet hortos, aedes, urbana quaedam, quae possidet Antonius. Nam argentum, vestem, supellectilem, vinum amittet aequo animo, quae ille helluo dissipavit. Albanum, Formianum a Dolabella recuperabit: etiam ab Antonio Tusculanum: iique, qui nunc Mutinam oppugnant, D. Brutum obsident, de Falerno Anseres depellantur. Sunt alii plures fortasse, sed mea memoria dilabuntur. Ego etiam eos dico, qui hostium numero non sunt, Pompeianas possessiones quanti emerint filio reddituros. 12. Satis inconsiderati fuit, ne dicam audacis, rem ullam ex illis attingere. Retinere vero quis poterit clarissimo domino restituto? An is non reddet, qui domini patrimonium circumplexus quasi thesaurum draco, Pompeii servus, libertus Caesaris, agri Lucani possessiones occupavit? Atque illud septiens miliens, quod adolescenti, patres conscripti, spopondistis, ita discribetur, ut videatur a vobis Cn. Pompeii filius in patrimonio suo collocatus. Haec senatus: reliqua populus Romanus in ea familia, quam vidit amplissimam, persequetur, in primis paternum auguratus locum, in quem ego eum, ut, quod a patre accepi, filio reddam, mea nominatione cooptabo. Utrum igitur augurem Iovis optimi maximi, cuius interpretes internuntiique constituti

sumus, utrum populus Romanus libentius sanciet, Pompeium an Antonium? Mihi quidem numine deorum immortalium videtur hocFortuna voluisse, ut actis Caesaris firmis ac ratis Cn. Pompeii filius posset et dignitatem et fortunas patrias recuperare.

VI. 13. Ac ne illud quidem silentio, patres conscripti, praetereundum puto, quod clarissimi viri legati, L. Paullus, Q. Thermus, C. Fannius, quorum habetis cognitam voluntatem in rem publicam eamque perpetuam atque constantem, nuntiant se Pompeii conveniundi causa divertisse Massiliam cumque cognovisse paratissimo animo, ut cum suis copiis iret ad Mutinam, ni vereretur ne veteranorum animos offenderet. Est vero eius patris filius, qui sapienter faciebat non minus multa quam fortiter. Itaque intelligitis et animum ei praesto fuisse nec consilium defuisse. Atque etiam hoc M. Lepido providendum est, ne quid adrogantius, quam eius mores ferunt, facere videatur. 14. Si enim nos exercitu terret, non meminit illum exercitum senatus populique Romani atque universae rei publicae esse, non suum. At uti potest pro suo. Quid tum? omniane bonis viris, quae facere possunt, facienda sunt? etiamne, si turpia, si perniciosa erunt, si facere omnino non licebit? quid autem turpius aut foedius aut quod minus deceat quam contra senatum, contra cives, contra patriam exercitum ducere? Quid vero magis vituperandum quam id facere, quod non liceat? Licet autem nemini contra patriam ducere exercitum: si quidem licere id dicimus, quod legibus, quod more maiorum institutisque conceditur. Neque enim, quod quisque potest, id ei licet, nec, si non obstatur, propterea etiam permittitur. Tibi enim exercitum, Lepide, tam quam maioribus tuis patria pro se dedit. Hoc tu arcebis hostem, fines imperii propagabis: senatui populoque Romano parebis, si quam ad aliam rem te forte traduxerit.

VII. 15. Haec si cogitas, es M. Lepidus, pontifex maximus, M. Lepidi, pontificis maximi, pronepos. Sin hominibus tantum licere iudicas, quantum possunt, vide ne alienis exemplis iisque recentibus uti quam et antiquis et domesticis malle videare. Quod si auctoritatem interponis sine armis,

magis equidem laudo, sed vide ne hoc ipsum non sit necesse. Quamquam enim est tanta in te auctoritas, quanta debet in homine nobilissimo, tamen senatus se ipse non contemnit, nec vero fuit umquam gravior, constantior, fortior. Incensi omnes rapimur ad libertatem recuperandam: non potest ullius auctoritate tantus senatus populique Romani ardor exstingui: odimus: irati pugnamus: extorqueri e manibus arma non possunt: receptui signum aut revocationem a bello audire non possumus: speramus optima: pati vel difficillima malumus quam servire. 16. Caesar confecit invictum exercitum: duo fortissimi consules adsunt cum copiis: L. Planci, consulis designati, varia et magna auxilia non desunt: in D. Bruti salute certatur: unus furiosus gladiator cum taeterrimorum latronum manu contra patriam, contra deos penates, contra aras et focos, contra quattuor consules gerit bellum. Huic cedamus? huius condiciones audiamus? cum hoc pacem fieri posse credamus?

VIII. At periculum est ne opprimamur. Non metuo ne is, qui suis amplissimis fortunis nisi bonis salvis frui non potest, prodat salutem suam. Bonos cives primum natura efficit, adiuvat deinde fortuna. Omnibus enim bonis expedit salvam esse rem publicam. Sed in iis, qui fortunati sunt, magis id apparet. 17. Quis fortunatior Lepido, ut ante dixi? quis eodem sanior? Vidit eius maestitiam atque lacrimas populus Romanus Lupercalibus: vidit quam abiectus, quam confectus esset, quum Caesari diadema imponens Antonius servum se illius quam collegam esse malebat. Qui si reliquis flagitiis et sceleribus se abstinere potuisset, tamen unum ob hoc factum dignum illum omni poena putárem. Nam si ipse servire poterat, nobis dominum cur imponebat? et si eius pueritia pertulerat libidines eorum, qui erant in eum tyranni, etiamne in nostros liberos dominum et tyrannum comparabat? Itaque illo interfecto qualem in nos eum esse voluit, talis ipse in ceteros exstitit. 18. Qua enim in barbaria quisquam tam taeter, tam crudelis tyrannus, quam in hac urbe armis barbarorum stipatus Antonius? Caesare dominante veniebamus in senatum, si non libere, at tamen tuto. Hoc archipirata — quid enim dicam tyranno? — haec sub-

sellia ab Ituraeis occupabantur. Prorupit subito Brundisium, ut inde agmine quadrato ad urbem accederet: lautissimum oppidum nunc municipum honestissimorum, quondam colonorum, Suessam, fortissimorum militum sanguine implevit: Brundisii in sinu non modo avarissimae, sed etiam crudelissimae uxoris delectos Martiae legionis centuriones trucidavit. Inde se quo furore, quo ardore ad urbem, id est, ad caedem optimi cuiusque rapiebat! Quo tempore di ipsi immortales praesidium improvisum nec opinantibus nobis obtulerunt. IX. 19. Caesaris enim incredibilis ac divina virtus latronis impetus crudeles ac furibundos retardavit: quem tum ille demens laedere se putabat edictis, ignorans, quaecumque falso intenderet in sanctissimum adolescentem, ea vere recidere in memoriam pueritiae suae. Ingressus urbem est, quo comitatu vel potius agmine! quum dextra sinistra gemente populo Romano minaretur dominis, notaret domos, divisurum se urbem palam suis polliceretur. Rediit ad milites: ibi pestifera illa Tiburi contio. Inde ad urbem cursus: senatus in Capitolium: parata de circumscribendo adolescente sententia consularis: quum repente — nam Martiam legionem Albae consedisse sciebat — adfertur ei de quarta nuntius. Quo perculsus abiecit consilium referendi ad senatum de Caesare: egressus est non viis, sed tramitibus paludatus: eoque ipso die innumerabilia senatus consulta fecit: quae quidem omnia citius delata quam scripta sunt. 20. Ex eo non iter, sed cursus et fuga in Galliam. Caesarem sequi arbitrabatur cum legione Martia, cum quarta, cum veteranis, quorum ille nomen prae metu ferre non poterat, eique in Galliam penetranti D. se Brutus obiecit: qui se totius belli fluctibus circumiri quam illum aut regredi aut progredi maluit, Mutinamque illi exsultanti tamquam frenos furoris iniecit. Quam quum operibus munitionibusque saepsisset nec eum coloniae florentissimae dignitas neque consulis designati maiestas a parricidio deterreret, tum me — testor et vos et populum Romanum et omnes deos, qui huic urbi praesident — invito et repugnante legati missi tres consulares ad latronum et gladiatorum ducem. 21. Quis tam barbarus umquam, tam immanis, tam ferus? Non audivit: non respon-

dit: neque eos solum praesentes, sed multo magis nos, a quibus illi erant missi, sprevit et pro nihilo putavit. Postea quod scelus, quod facinus parricida non edidit? Circumsedet colonos vestros, exercitum populi Romani, imperatorem, consulem designatum: agros divexat civium optimorum: hostis taeterrimus omnibus bonis cruces ac tormenta minitatur. X. Cum hoc, M. Lepide, pax esse quae potest? cuius ne supplicio quidem ullo satiari videtur posse populus Romanus.

22. Quod si quis dubitare adhuc potuit quin nulla societas huic ordini populoque Romano cum illa importunissima belua posset esse, desinat profecto dubitare his cognitis litteris, quas mihi missas ab Hirtio consule modo accepi. Eas dum recito dumque de singulis sententiis breviter disputo, velim, patres conscripti, ut adhuc fecistis, me attente audiatis. ANTONIUS HIRTIO ET CAESARI. Neque se imperatorem neque Hirtium consulem nec pro praetore Caesarem. Satis hoc quidem scite: deponere alienum nomen ipse maluit quam illis suum reddere. COGNITA MORTE C. TREBONII NON PLUS GAVISUS SUM QUAM DOLUI. Videte quid se gavisum, quid doluisse dicat: facilius de pace deliberabitis. DEDISSE POENAS SCELERATUM CINERI ATQUE OSSIBUS CLARISSIMI VIRI ET APPARUISSE NUMEN DEORUM INTRA FINEM ANNI VERTENTIS AUT IAM SOLUTO SUPPLICIO PARRICIDII AUT IMPENDENTE LAETANDUM EST. O Spartace! quem enim te potius appellem? cuius propter nefanda scelera tolerabilis fuisse videtur Catilina: laetandum esse ausus es scribere Trebonium dedisse poenas? sceleratum Trebonium? quo scelere, nisi quod te Idibus Martiis a debita tibi peste seduxit? 23. Age, hoc laetaris: videamus quid moleste feras. HOSTEM IUDICATUM HOC TEMPORE DOLABELLAM EO, QUOD SICARIUM OCCIDERIT, ET VIDERI CARIOREM POPULO ROMANO FILIUM SCURRAE QUAM C. CAESAREM, PATRIAE PARENTEM, INGEMISCENDUM EST. Quid ingemiscis hostem Dolabellam? quid? te non intelligis dilectu tota Italia habito, consulibus missis, Caesare ornato, sagis denique sumptis hostem iudicatum? Quid est autem, scelerate, quod gemas hostem Dolabellam iudicatum a senatu? quem tu ordinem omnino esse nullum putas, sed eam tibi causam belli

gerendi proponis, ut senatum funditus deleas, reliqui boni et locupletes omnes summum ordinem subsequantur. At scurrae filium appellat. Quasi vero ignotus nobis fuerit splendidus eques Romanus, Trebonii pater. Is autem humilitatem despicere audet cuiusquam, qui ex Fadia sustulerit liberos? XI. 24. ACERBISSIMUM VERO EST TE, A. HIRTI, ORNATUM BENEFICIIS CAESARIS ET TALEM AB EO RELICTUM, QUALEM IPSE MIRARIS ..... Equidem negare non possum a Caesare Hirtium ornatum, sed illa ornamenta in virtute et industria posita lucent. Tu vero, qui te ab eodem Caesare ornatum negare non potes, quid esses, si tibi ille non tam multa tribuisset? ecquo te tua virtus provexisset? ecquo genus? In lustris, popinis, alea, vino tempus aetatis omne consumpsisses, ut faciebas, quum in gremiis mimarum mentum mentemque deponeres. ET TE, O PUER .... Puerum appellat, quem non modo virum, sed etiam fortissimum virum sensit et sentiet. Est istuc quidem nomen aetatis, sed ab eo minime usurpandum, qui suam amentiam puero huic praebet ad gloriam. 25. QUI OMNIA EIUS NOMINI DEBES .... Debet vero solvitque praeclare. Si enim ille patriae parens, ut tu appellas — ego quid sentiam videro —, cur non hic parens verior, a quo certe vitam habemus e tuis facinerosissimis manibus ereptam? ID AGERE, UT IURE DAMNATUS SIT DOLABELLA? Turpem vero actionem, qua defenditur amplissimi auctoritas ordinis contra crudelissimi gladiatoris amentiam! ET UT VENEFICA HAEC LIBERETUR OBSIDIONE? Veneficam audes appellare eum virum, qui tuis veneficiis remedia invenit? quem ita obsides, nove Hannibal, aut si quis acutior imperator fuit, ut te ipse obsideas, neque te istinc, si cupias, possis explicare. Recesseris: undique omnes insequentur. Manseris: haerebis. Nimirum recte veneficam appellas, a quo tibi praesentem pestem vides comparatam. UT QUAM POTENTISSIMUS SIT CASSIUS ATQUE BRUTUS! 26. Putes Censorinum dicere aut Ventidium aut etiam ipsos Antonios. Cur autem nolint potentes esse non modo optimos et nobilissimos viros, sed secum etiam in rei publicae defensione coniunctos? NIMIRUM EODEM MODO HAEC ASPICITIS, UT PRIORA: quae tandem? CASTRA POMPEII SENATUM APPELLABATIS.

XII. An vero tua castra potius senatum appellaremus, in quibus tu es videlicet consularis, cuius totus consulatus est ex omni monimentorum memoria evulsus: duo praetores sine causa diffisi se aliquid habituros: nos enim Caesaris beneficia defendimus: praetorii, Philadelphus Annius et innocens Gallius: aedilicii, corycus laterum et vocis meae, Bestia, et fidei patronus, fraudator creditorum, Trebellius, et homo diruptus dirutusque, Q. Caelius, columenque amicorum Antonii, Cotyla Varius, quem Antonius deliciarum causa loris in convivio caedi iubebat a servis publicis: septemvirales, Lento, Nucula: tum deliciae atque amores populi Romani, L. Antonius: tribuni primum duo designati, Tullus Hostilius, qui suo iure in porta nomen inscripsit, qua quum prodere imperatorem suum non potuisset, reliquit. Alter est designatus Insteius nescio qui, fortis, ut aiunt, latro: quem tamen temperantem fuisse ferunt Pisauri balneatorem. 27. Sequuntur alii tribunicii, T. Plancus in primis: qui si senatum dilexisset, numquam curiam incendisset. Quo scelere damnatus in eam urbem rediit armis, ex qua excesserat legibus. Sed hoc ei commune cum plurimis sui simillimis. Illud tamen mirum, quod in hoc Planco proverbii loco dici solet, perire eum non posse, nisi ei crura fracta essent. Fracta sunt et vivit. Hoc tamen, ut alia multa, Aquilae referatur acceptum. XIII. Est etiam ibi Decius, ab illis, ut opinor, Muribus [Deciis]. Itaque Caesaris munera rosit: Deciorum quidem multo intervallo per hunc praeclarum virum memoria renovata est. Saxam vero Decidium praeterire qui possum, hominem deductum ex ultimis gentibus, ut eum tribunum plebis videremus, quem civem numquam videramus? 28. Est ibidem alter Saserna: sed omnes tamen tantam habent similitudinem inter se, ut in eorum praenominibus errem. Nec vero Extitius, Philadelphi frater, quaestor, praetermittendus est, ne, si de clarissimo adolescente siluero, invidisse videar Antonio. Est etiam Asinius quidam senator voluntarius, lectus ipse a se. Apertam curiam vidit post Caesaris mortem: mutavit calceos: pater conscriptus repente factus est. Non novi Sex. Albedium, sed tamen neminem tam maledicum offendi qui illum negaret

dignum Antonii senatu. Arbitror me aliquos praeterisse: de iis tamen, qui occurrebant, tacere non potui. Hoc igitur fretus senatu Pompeianum senatum despicit: in quo decem fuimus consulares: qui si omnes viverent, bellum omnino hoc non fuisset: auctoritati cessisset audacia. 29. Sed quantum praesidii fuerit in ceteris hinc intelligi potest, quod ego unus relictus ex multis contudi et fregi adiuvantibus vobis exsultantis praedonis audaciam. XIV. Quod si Fortuna nobis modo non eripuisset Ser. Sulpicium eiusque collegam ante M. Marcellum, quos cives! quos viros! si duos consules, amicissimos patriae, simul ex Italia eiectos: si L. Afranium, summum ducem: si P. Lentulum, civem quum in ceteris rebus tum in salute mea singularem: si M. Bibulum, cuius est in rem publicam semper merito laudata constantia: si L. Domitium, praestantissimum civem: si Appium Claudium, pari nobilitate et voluntate praeditum: si P. Scipionem, clarissimum virum maiorumque suorum simillimum, res publica tenere potuisset, certe iis consularibus non esset Pompeianus despiciendus senatus. 30. Utrum igitur aequius, utrum melius rei publicae fuit Cn. Pompeium an sectorem Cn. Pompeii vivere Antonium? Qui vero praetorii? quorum princeps M. Cato idemque omnium gentium virtute princeps. Quid reliquos clarissimos viros commemorem? Nostis omnes. Magis vereor ne longum me in enumerando quam ne ingratum in praetereundo putetis. Qui aedilicii! qui tribunicii! qui quaestorii! Quid multa? Talis senatorum et dignitas et multitudo fuit, ut magna excusatione opus iis sit, qui in illa castra non venerunt. Nunc reliqua attendite. XV. VICTUM CICERONEM DUCEM HABUISTIS. Eo libentius DUCEM audio, quod certe ille dicit invitus: nam de victo nihil laboro. Fatum enim meum est sine re publica nec vinci posse nec vincere. MACEDONIAM MUNITIS EXERCITIBUS. Et quidem fratri tuo, qui a vobis nihil degenerat, extorsimus. AFRICAM COMMISISTIS VARO BIS CAPTO. Hic cum C. fratre putat se litigare. IN SYRIAM CASSIUM MISISTIS. Non igitur sentis huic causae orbem terrae patere: te extra munitiones tuas vestigium ubi imprimas non habere? 31. CASCAM TRIBUNATUM GERERE PASSI ESTIS. Quid ergo? ut Marullum, ut Caesetium a re publica

removeremus eum, per quem ut neque hoc idem posthac neque multa eius modi accidere possent consecuti sumus? VECTIGALIA IULIANA LUPERCIS ADEMISTIS. Lupercorum mentionem facere audet? neque illius diei memoriam perhorrescit, quo ausus est obrutus vino, unguentis oblitus, nudus gementem populum Romanum ad servitutem cohortari? VETERANORUM COLONIAS DEDUCTAS LEGE ET SENATUS CONSULTO SUSTULISTIS. Nos sustulimus an contra legem comitiis centuriatis latam sanximus? Vide ne tu veteranos tamen eos, qui erant perditi, perdideris in eumque locum deduxeris, ex quo ipsi iam sentiunt se numquam exituros. 32. MASSILIENSIBUS IURE BELLI ADEMPTA REDDITUROS VOS POLLICEMINI. Nihil disputo de iure belli: măgis facilis disputatio est quam necessaria. Illud tamen animadvertite, patres conscripti, quam sit huic rei publicae natus hostis Antonius, qui tanto opere eam civitatem oderit, quam scit huic rei publicae semper fuisse amicissimam. XVI. NEMINEM POMPEIANUM, QUI VIVAT, TENERI LEGE HIRTIA DICTITATIS? Qui, quaeso, iam legis Hirtiae mentionem facit? cuius non minus arbitror latorem ipsum quam eos, de quibus lata est, poenitere? Omnino mea quidem sententia legem illam appellare fas non est: et, ut sit lex, non debemus illam Hirtii legem putare. APPULEIANA PECUNIA BRUTUM SUBORNASTIS. Quid? si omnibus suis copiis excellentem virum res publica armasset, quem tandem bonum poeniteret? Nec enim sine pecunia exercitum alere nec sine exercitu fratrem tuum capere potuisset. 33. SECURI PERCUSSOS PETRAEUM ET MENEDEMUM, CIVITATE DONATOS ET HOSPITES CAESARIS, LAUDASTIS. Non laudavimus, quod ne audivimus quidem. Valde enim nobis in tanta perturbatione rei publicae de duobus nequissimis Graeculis cogitandum fuit. THEOPOMPUM, NUDUM, EXPULSUM A TREBONIO, CONFUGERE ALEXANDRIAM NEGLEXISTIS. Magnum crimen senatus! De Theopompo, summo homine, neglexímus: qui ubi terrarum sit, quid agat, vivat denique an mortuus sit quis aut scit aut curat? SER. GALBAM EODEM PUGIONE SUCCINCTUM IN CASTRIS VIDETIS. Nihil tibi de Galba respondeo, fortissimo et constantissimo civi: coram aderit: praesens tibi et ipse et ille, quem insimulas, pugio respondebit. MILITES AUT MEOS AUT VETERANOS CONTRAXISTIS,

TAMQUAM AD EXITIUM EORUM, QUI CAESAREM OCCIDERANT: ET EOSDEM NEC OPINANTES AD QUAESTORIS SUI AUT IMPERATORIS AUT COMMILITONUM SUORUM PERICULA IMPULISTIS. Scilicet verba dedimus, decepimus: ignorabat legio Martia, quarta: nesciebant veterani quid ageretur. Non illi senatus auctoritatem aut libertatem populi Romani sequebantur: Caesaris mortem ulcisci volebant, quam omnes fatalem fuisse arbitrabantur: te videlicet salvum, beatum, florentem esse cupiebant. XVII. 34. O miser quum re tum hoc ipso, quod non sentis quam miser sis! Sed maximum crimen audite. DENIQUE QUID NON AUT PROBASTIS AUT FECISTIS, QUOD FACIAT, SI REVIVISCAT.... Quis? credo enim, adferet aliquod scelerati hominis exemplum? CN. POMPEIUS IPSE? O nos turpes, si quidem Cn. Pompeium imitati sumus! AUT FILIUS EIUS, SI DOMI ESSE POSSIT. Poterit, mihi crede. Nam paucis diebus et in domum et in hortos paternos immigrabit. POSTREMO NEGATIS PACEM POSSE FIERI, NISI AUT EMISERO BRUTUM AUT FRUMENTO IUVERO. Alii istuc negant? Ego vero, ne si ista quidem feceris, umquam tecum pacem huic civitati futuram puto. QUID? HOC PLACETNE VETERANIS ISTIS? QUIBUS ADHUC OMNIA INTEGRA SUNT. Nihil vidi tam integrum quam ut oppugnare imperatorem incipiant, quem tanto studio consensuque offenderint. 35. QUAMQUAM VOS EOS ADSENTATIONIBUS ET VENENATIS MUNERIBUS VENISTIS DEPRAVATUM. An corrupti sunt, quibus persuasum est foedissimum hostem iustissimo bello persequi? AT MILITIBUS INCLUSIS OPEM FERTIS: NIHIL MOROR EOS SALVOS ESSE ET IRE QUO LUBET, SI TANTUM MODO PATIANTUR PERIRE EUM, QUI MERUIT. Quam benigne! denique usi liberalitate Antonii milites imperatorem reliquerunt et se ad hostem metu perterriti contulerunt: per quos si non stetisset, non Dolabella prius imperatori suo quam Antonius etiam collegae parentasset. 36. CONCORDIAE FACTAM ESSE MENTIONEM SCRIBITIS IN SENATU ET LEGATOS ESSE CONSULARES QUINQUE. DIFFICILE EST CREDERE EOS, QUI ME PRAECIPITEM EGERINT, AEQUISSIMAS CONDICIONES FERENTEM ET TAMEN EX IIS ALIQUID REMITTERE COGITANTEM, PUTARE ALIQUID MODERATE AUT HUMANE ESSE FACTUROS. VIX ETIAM VERI SIMILE EST, QUI IUDICAVERINT HOSTEM DOLABELLAM OB RECTISSIMUM FACINUS, EOSDEM NOBIS PARCERE POSSE IDEM SENTIENTIBUS. Parumne videtur

omnium facinorum sibi cum Dolabella societatem initam confiteri? Nonne cernitis ex uno fonte omnia scelera manare? Ipse denique fatetur, hoc quidem satis acute, non posse eos, qui hostem Dolabellam iudicaverint ob rectissimum facinus — ita enim videtur Antonio —, sibi parcere idem sentienti. XVIII. 37. Quid huic facias, qui hoc litteris memoriaeque mandarit, ita sibi convenisse cum Dolabella, ut ille Trebonium et, si posset, etiam Brutum, Cassium, discruciatos necaret.... eademque inhiberet supplicia nobis? Conservandus civis cum tam pio iustoque foedere! Is etiam queritur condiciones suas repudiatas, aequas quidem et verecundas: ut haberet Galliam ultimam, aptissimam ad bellum renovandum instruendumque provinciam: ut Alaudae in tertia decuria iudicarent, id est, ut perfugium scelerum esset in turpissimis rei publicae sordibus: ut acta sua rata essent, cuius nullum remanet consulatus vestigium. Cavebat etiam L. Antonio, qui fuerat aequissimus agri privati et publici decempedator, Nucula et Lentone collega. 38. QUAM OB REM VOS POTIUS ANIMADVERTITE UTRUM SIT ELEGANTIUS ET PARTIBUS UTILIUS TREBONII MORTEM PERSEQUI AN CAESARIS, ET UTRUM SIT AEQUIUS CONCURRERE NOS, QUO FACILIUS REVIVISCAT POMPEIANORUM CAUSA TOTIENS IUGULATA, AN CONSENTIRE, NE LUDIBRIO SIMUS INIMICIS. Si esset iugulata, numquam exsurgeret: quod tibi tuisque contingat. UTRUM, inquit, ELEGANTIUS. Atqui hoc bello de elegantia quaeritur! ET PARTIBUS UTILIUS. 39. Partes, furiose, dicuntur in foro, in curia. Bellum contra patriam nefarium suscepisti: oppugnas Mutinam: circumsedes consulem designatum: bellum contra te duo consules gerunt cumque iis pro praetore Caesar: cuncta contra te Italia armata est. Istas tu partes potius quam a populo Romano defectionem vocas? TREBONII MORTEM AN CAESARIS PERSEQUI. Trebonii satis persecuti sumus hoste iudicato Dolabella: Caesaris mors facillime defenditur oblivione et silentio. Sed videte quid moliatur. Quum mortem Caesaris ulciscendam putat, mortem proponit non iis solum, qui illam rem gesserunt, sed iis etiam, si qui non moleste tulerunt. XIX. 40. QUIBUS, UTRI NOSTRUM CECIDERINT, LUCRO FUTURUM EST. QUOD SPECTACULUM ADHUC IPSA FORTUNA VITAVIT, NE VIDERET UNIUS CORPORIS DUAS

ACIES LANISTA CICERONE DIMICANTES: QUI USQUE EO FELIX EST, UT IISDEM ORNAMENTIS DECEPERIT VOS, QUIBUS DECEPTUM CAESAREM GLORIATUS EST. Pergit in me maledicta, quasi vero ei pulcherrime priora processerint: quem ego inustum verissimis maledictorum notis tradam hominum memoriae sempiternae. Ego lanista, et quidem non insipiens: deteriores iugulari cupio, meliores vincere. Utri ceciderint, scribit lucro nobis futurum. 41. O praeclarum lucrum, quo te victore — quod di omen avertant! — beata mors eorum futura sit, qui ex vita excesserint sine tormentis. A me deceptos ait iisdem ornamentis Hirtium et Caesarem. Quod, quaeso, adhuc a me est tributum Hirtio ornamentum? Nam Caesari plura et maiora debentur. Deceptum autem a me Caesarem dicere audes? Tu, tu, inquam, illum occidisti Lupercalibus: cuius, homo ingratissime, flaminium cur reliquisti? Sed iam videte magni et clari viri admirabilem gravitatem atque constantiam. 42. MIHI QUIDEM CONSTAT NEC MEAM CONTUMELIAM NEC MEORUM FERRE, NEC DESERERE PARTES, QUAS POMPEIUS ODIVIT, NEC VETERANOS SEDIBUS SUIS MOVERI PATI NEC SINGULOS AD CRUCIATUM TRAHI NEC FALLERE FIDEM, QUAM DEDI DOLABELLAE. Omitto alia: fidem Dolabellae, sanctissimi viri, deserere homo pius non potest. Quam fidem? an optimi cuiusque caedis, urbis et Italiae partitionis, vastandarum diripiendarumque provinciarum? Nam quid erat aliud, quod inter Antonium et Dolabellam, impurissimos parricidas, foedere et fide sanciretur? 43. NEC LEPIDI SOCIETATEM VIOLARE, PIISSIMI HOMINIS. Tibi cum Lepido societas aut cum ullo, non dicam bono cive, sicut ille est, sed homine sano? Id agis, ut Lepidum aut impium aut insanum existimari velis. Nihil agis — quamquam adfirmare de altero difficile est — de Lepido praesertim, quem ego metuam numquam: bene sperabo, dum licebit. Revocare te a furore Lepidus voluit, non adiutor esse dementiae. Tu porro ne pios quidem, sed piissimos quaeris, et, quod verbum omnino nullum in lingua Latina est, id propter tuam divinam pietatem novum inducis. 44. NEC PLANCUM PRODERE PARTICIPEM CONSILIORUM. Plancum participem? cuius memorabilis ac divina virtus lucem adfert rei publicae — nisi forte

eum subsidio tibi venire arbitraris cum fortissimis legionibus, maximo equitatu peditatuque Gallorum — quique nisi ante eius adventum rei publicae poenas dederis, ille huius belli feret principatum. Quamquam enim prima praesidia utiliora rei publicae sunt, tamen extrema sunt gratiora. XX. 45. Sed iam se colligit et ad extremum incipit philosophari. SI ME RECTIS SENSIBUS EUNTEM DI IMMORTALES, UT SPERO, ADIUVERINT, VIVAM LIBENTER. SIN AUTEM ME ALIUD FATUM MANET, PRAECIPIO GAUDIA SUPPLICIORUM VESTRORUM. NAMQUE SI VICTI POMPEIANI TAM INSOLENTES SUNT, VICTORES QUALES FUTURI SINT VOS POTIUS EXPERIEMINI. Praecipias licet gaudia: non enim tibi cum Pompeianis, sed cum universa re publica bellum est. Omnes te di homines, summi medii infimi, cives peregrini, viri mulieres, liberi servi oderunt. Sensimus hoc nuper falso nuntio: vero prope diem sentiemus. Quae si tecum ipse recolis, aequiore animo et maiore consolatione moriere. 46. DENIQUE SUMMA IUDICII MEI SPECTAT HUC, UT MEORUM INIURIAS FERRE POSSIM, SI AUT OBLIVISCI VELINT IPSI FECISSE AUT ULCISCI PARATI SINT UNA NOBISCUM CAESARIS MORTEM. Hac Antonii sententia cognita dubitaturumne A. Hirtium aut C. Pansam consules putatis quin ad Antonium transeant, Brutum obsideant, Mutinam expugnare cupiant? Quid de Pansa et Hirtio loquor? Caesar, singulari pietate adolescens, poteritne se tenere quin D. Bruti sanguine poenas patrias persequatur? Itaque fecerunt ut his litteris lectis ad munitiones propius accederent. Quo maior adolescens Caesar, maioreque deorum immortalium beneficio rei publicae natus est, qui nulla specie paterni nominis nec pietate abductus umquam est, et intelligit maximam pietatem conservatione patriae contineri. 47. Quod si partium certamen esset, quarum omnino nomen exstinctum est, Antoniusne potius et Ventidius partes Caesaris defenderent, quam primum Caesar, adolescens summa pietate et memoria parentis sui? deinde Pansa et Hirtius, qui quasi cornua duo tenuerunt Caesaris tum, quum illae vere partes vocabantur? Hae vero quae sunt partes, quum alteris senatus auctoritas, populi Romani libertas, rei publicae salus proposita sit: alteris caedes bonorum, urbis Italiaeque partitio? XXI. Veniamus aliquando ad clausulam. LEGATOS VENIRE NON CREDO:

bene me novit. BELLUM QUO VENIAT: proposito praesertim exemplo Dolabellae. Sanctiore erunt, credo, iure legati quam duo consules, contra quos arma fert, quam Caesar, cuius patris flamen est, quam consul designatus, quem oppugnat, quam Mutina, quam obsidet, quam patria, cui igni ferroque minitatur. 48. QUUM VENERINT, QUAE POSTULENT COGNOSCAM. Quin tu abis in malam pestem malumque cruciatum? Ad te quisquam veniat nisi Ventidii similis? Oriens incendium qui restinguerent, summos viros misimus: repudiasti: nunc in tantam flammam tamque inveteratam mittamus, quum locum tibi reliquum non modo ad pacem, sed ne ad deditionem quidem feceris?

Hanc ego epistolam, patres conscripti, non quo illum dignum putarem, recitavi, sed ut confessionibus ipsius omnia patefacta eius parricidia videretis. 49. Cum hoc pacem M. Lepidus, vir ornatissimus omnibus et virtutis et fortunae bonis, si haec videret, denique aut vellet aut fieri posse arbitraretur? *Prius undis flamma*, ut ait poëta nescio quis, prius denique omnia, quam aut cum Antoniis res publica aut cum re publica Antonii redeant in gratiam. Monstra quaedam ista et portenta sunt [et prodigia] rei publicae. Moveri sedibus suis huic urbi melius est atque in alias, si fieri possit, terras demigrare, unde Antoniorum nec facta nec nomen audiat, quam illos, Caesaris virtute eiectos, Bruti retentos, intra haec moenia videre. Optatissimum est vincere: secundum est nullum casum pro dignitate et libertate patriae non ferendum putare. Quod reliquum est, non est tertium, sed postremum omnium, maximam turpitudinem suscipere vitae cupiditate.

50. Quae quum ita sint, de mandatis litterisque M. Lepidi, viri clarissimi, Servilio adsentior, et hoc amplius censeo, Magnum Pompeium, Gnaei filium, pro patris maiorumque suorum animo studioque in rem publicam suaque pristina virtute, industria, voluntate fecisse, quod suam eorumque, quos secum haberet, operam senatui populoque Romano pollicitus esset, eamque rem senatui populoque Romano gratam acceptamque esse, eique honori dignitatique eam rem fore. Hoc vel coniungi cum hoc senatus consulto licet

vel seiungi potest separatimque perscribi, ut proprio senatus consulto Pompeius collaudatus esse videatur.

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA QUARTA DECIMA.

ARGUMENTUM.

Quod M. Cicero quum saepe ante tum oratione superiore ipse effici voluerat, ut cum M. Antonio iam armis res transigeretur, nuper erat re vera factum. Sed quum ille A. Hirtium et C. Caesarem adolescentem, a quibus quas illis obtulisset condiciones erant repudiatae e castris suis elicuisset non satis paratos eosque levi pugna reiecisset, eius amici Romae vulgaverant A. Hirtium et C. Caesarem iusta pugna esse victos, tum M. Ciceronem minis atrociuus persecuti erant. Interea Romam nuntius de proelio ad Mutinam inter M. Antonium et inter A. Hirtium C. Pansam coss. C. Caesarem pro praetore a. d. XVII. Kal. Maias commisso, in quo M. Antonius erat victus, erat adlatus. M. igitur Cornutus praetor urbanus a. d. X. Kalendas Maias litteras A. Hirtii e C. Pansae castris de proelio facto missas in senatu recitavit et de honoribus ducum et praemiis militum rettulit. Qui M. Antonio favebant bellum finitum esse aiebant et saga deponenda censebant. Quos contra M. Cicero hac, quae infra scripta est, oratione M. Antonium et reliquos, qui cum eo essent, hostes patriae iudicandos contendit et amplissima quaeque in duces et milites, qui rem publicam defendissent, decernit.

I. 1. Si, ut ex litteris, quae recitatae sunt, patres conscripti, sceleratissimorum hostium exercitum caesum fusumque cognovi, sic id, quod et omnes maxime optamus et ex ea victoria, quae parta est, consecutum arbitramur, D. Brutum egressum iam Mutina esse cognovissem, propter cuius periculum ad saga issemus, propter eiusdem salutem redeundum ad pristinum vestitum sine ulla dubitatione censerem. Ante vero, quam sit ea res, quam avidissime civitas exspectat, adlata, laetitia frui satis est maximae praeclarissimaeque

pugnae: reditum ad vestitum confectae victoriae reservate. Confectio autem huius belli est D. Bruti salus. 2. Quae autem est ista sententia, ut in hodiernum diem vestitus mutetur, deinde cras sagati prodeamus? Nos vero quum semel ad eum, quem cupimus optamusque, vestitum redierimus, id agamus, ut eum in perpetuum retineamus. Nam hoc quidem quum turpe est tum ne dis quidem immortalibus gratum, ab eorum aris, ad quas togati adierimus, ad saga sumenda discedere. 3. Atque animadverto, patres conscripti, quosdam huic favere sententiae, quorum ea mens idque consilium est, ut quum videant gloriosissimum illum D. Bruto futurum diem, quo die propter eius salutem redierimus [ad vestitum], hunc ei fructum eripere cupiant, ne memoriae posteritatique prodatur propter unius civis periculum populum Romanum ad saga isse, propter eiusdem salutem redisse ad togas. Tollite hanc: nullam tam pravae sententiae causam reperietis. Vos vero, patres conscripti, conservate auctoritatem vestram, manete in sententia, tenete vestra memoria, quod saepe ostendistis, huius totius belli in unius viri fortissimi et maximi vita positum esse discrimen.
II. 4. Ad D. Brutum liberandum legati missi principes civitatis, qui illi hosti ac parricidae denuntiarent, ut a Mutina discederet: eiusdem D. Bruti conservandi gratia consul sortitu ad bellum profectus A. Hirtius, cuius imbecillitatem valetudinis animi virtus et spes victoriae confirmavit: Caesar, quum exercitu per se comparato † cum primis pestibus rem publicam liberasset, ne quid postea sceleris oreretur, profectus est ad eumdem Brutum liberandum vicitque dolorem aliquem domesticum patriae caritate. 5. Quid C. Pansa egit aliud dilectibus habendis, pecunia comparanda, senatus consultis faciendis gravissimis in Antonium, nobis cohortandis, populo Romano ad causam libertatis vocando, nisi ut D. Brutus liberaretur? A quo populus Romanus frequens ita salutem D. Bruti una voce depoposcit, ut eam non solum commodis suis, sed etiam necessitati victus anteferret. Quod sperare nos quidem debemus, patres conscripti, aut inibi esse aut iam esse confectum: sed spei fructum rei convenit et eventui reservari, ne aut deorum immortalium beneficium

festinatione praeripuisse aut vim fortunae stultitia contempsisse videamur.

6. Sed quoniam significatio vestra satis declarat quid hac de re sentiatis, ad litteras veniam, quae sunt a consulibus et a propraetore missae, si pauca ante, quae ad ipsas litteras pertineant, dixero. III. Imbuti gladii sunt, patres conscripti, legionum exercituumque nostrorum vel madefacti potius duobus duorum consulum, tertio Caesaris proelio. Si hostium fuit ille sanguis, summa militum pietas: nefarium scelus, si civium. Quo usque igitur is, qui omnes hostes scelere superavit, nomine hostis carebit? nisi mucrones etiam nostrorum militum tremere vultis dubitantes utrum in cive an in hoste figantur. 7. Supplicationem decernitis: hostem non appellatis. Gratae vero nostrae dis immortalibus gratulationes erunt, gratae victimae, quum interfecta sit civium multitudo! *De improbis*, inquit, *et audacibus*. Nam sic eos appellat clarissimus vir: quae sunt urbanarum maledicta litium, non inustae belli internecivi notae. Testamenta, credo, subiiciunt aut eiiciunt vicinos aut adolescentulos circumscribunt: his enim vitiis adfectos et talibus malos aut audaces appellare consuetudo solet. 8. Bellum inexpiabile infert quattuor consulibus unus omnium latronum taeterrimus: gerit idem bellum cum senatu populoque Romano: omnibus — quamquam ruit ipse suis cladibus — pestem vastitatem, cruciatum tormenta denuntiat: Dolabellae ferum et immane facinus, quod nulla barbaria posset agnoscere, id suo consilio factum esse testatur: quaeque esset facturus in hac urbe, nisi eum hic ipse Iuppiter ab hoc templo atque moenibus reppulisset, declaravit in Parmensium calamitate, quos optimos viros honestissimosque homines, maxime cum auctoritate huius ordinis populique Romani dignitate coniunctos, crudelissimis exemplis interemit propudium illud et portentum, L. Antonius, insigne odium omnium hominum vel, si etiam di oderint quos oportet, deorum. 9. Refugit animus, patres conscripti, eaque dicere reformidat quae L. Antonius in Parmensium liberis et coniugibus effecerit. Quas enim turpitudines Antonii libenter cum dedecore subierunt, easdem per vim laetantur aliis se

intulisse. Sed vis calamitosa est, quam illis intulerunt: libido flagitiosa, qua Antoniorum oblita est vita. Est igitur quisquam, qui hostes appellare non audeat, quorum scelere crudelitatem Karthaginiensium victam esse fateatur? IV. Qua enim in urbe tam immanis Hannibal capta quam in Parma surrepta Antonius? Nisi forte huius coloniae et ceterarum, in quas eodem est animo, non est hostis putandus. 10. Si vero coloniarum et municipiorum sine ulla dubitatione hostis est, quid tandem huius censetis urbis, quam ille ad explendas egestates látrocinii sui concupivit? quam iam peritus metator et callidus decempeda sua Saxa diviserat? Recordamini, per deos immortales! patres conscripti, quid hoc biduo timuerimus a domesticis hostibus rumoribus improbissimis dissipatis. Quis liberos, quis coniugem aspicere poterat sine fletu, quis domum, quis tecta, quis larem familiarem? Aut foedissimam mortem omnes aut miserabilem fugam cogitabant. Haec a quibus timebantur, eos hostes appellare dubitamus? Gravius si quis attulerit nomen, libenter adsentiar: hoc vulgari contentus vix sum, leviore non utar.

11. Itaque quum supplicationes iustissimas ex iis litteris, quae recitatae sunt, decernere debeamus Serviliusque decreverit, augebo omnino numerum dierum, praesertim quum non uni, sed tribus ducibus sint decernendae. Sed hoc primum faciam, ut imperatores appellem eos, quorum virtute, consilio, felicitate maximis periculis servitutis atque interitus liberati sumus. Etenim cui viginti his annis supplicatio decreta est, ut non imperator appellaretur aut minimis rebus gestis aut plerumque nullis? Quam ob rem aut supplicatio ab eo, qui ante dixit, decernenda non fuit aut usitatus honos pervulgatusque tribuendus iis, quibus etiam novi singularesque debentur. V. 12. An si quis Hispanorum aut Gallorum aut Threcum mille aut duo milia occidisset, illum hac consuetudine, quae increbuit, imperatorem appellaret senatus: tot legionibus caesis, tanta multitudine hostium interfecta — hostium dico? ita, inquam, hostium, quamvis hoc isti hostes domestici nolint, clarissimis ducibus supplicationum honorem tribuemus, imperatorium nomen adimemus?

Quanto enim honore, laetitia, gratulatione in hoc templum ingredi debent illi ipsi huius urbis liberatores, quum hesterno die propter eorum res gestas me ovantem et prope triumphantem populus Romanus in Capitolium domo tulerit, domum inde reduxerit? 13. Is enim demum est mea quidem sententia iustus triumphus ac verus, quum bene de re publica meritis testimonium a consensu civitatis datur. Nam sive in communi gaudio populi Romani uni gratulabantur, magnum iudicium, sive uni gratias agebant, eo maius, sive utrumque, nihil magnificentius excogitari potest.

Tu igitur ipse de te? dixerit quispiam. Equidem invitus, sed iniuriae dolor facit me praeter consuetudinem gloriosum. Nonne satis est ab hominibus virtutis ignaris gratiam bene merentibus non referri? Etiam in eos, qui omnes suas curas in rei publicae salute defigunt, impensius crimen invidiaque quaeretur? 14. Scitis enim per hos dies creberrimum fuisse sermonem, me Parilibus, qui dies hodie est, cum fascibus descensurum. In aliquem credo hoc gladiatorem aut latronem aut Catilinam esse collatum, non in eum, qui ne quid tale in re publica fieri posset effecerit. An ut ego, qui Catilinam haec molientem sustulerim, everterim, adflixerim, ipse exsisterem repente Catilina? Quibus auspiciis istos fasces augur acciperem? quatenus haberem? cui traderem? Quemquamne fuisse tam sceleratum qui hoc fingeret, tam furiosum qui crederet? Unde igitur ista suspitio vel potius unde iste sermo? VI. 15. Quum, ut scitis, hoc triduo vel quadriduo tristis a Mutina fama manaret, inflati laetitia atque insolentia impii cives unum se in locum, ad illam curiam partibus potius suis quam rei publicae infelicem congregabant. Ibi quum consilia inirent de caede nostra partirenturque inter se qui Capitolium, qui rostra, qui urbis portas occuparent, ad me concursum futurum civitatis putabant. Quod ut cum invidia mea fieret et cum vitae etiam periculo, famam istam fascium dissipaverunt: fasces ipsi ad me delaturi fuerunt. Quod quum esset quasi mea voluntate factum, tum in me impetus conductorum hominum quasi in tyrannum parabatur: ex quo caedes esset vestrum omnium consecuta. Quae res patefecit, patres conscripti, sed suo

tempore totius huius sceleris fons aperietur. 16. Itaque P. Apuleius, tribunus plebis, meorum omnium consiliorum periculorumque iam inde a consulatu meo testis, conscius, adiutor, dolorem ferre non potuit doloris mei: contionem habuit maximam populo Romano unum atque idem sentiente. In qua contione quum me pro summa nostra coniunctione et familiaritate liberare suspitione fascium vellet, una voce cuncta contio declaravit nihil esse a me umquam de re publica nisi optime cogitatum. Post hanc habitam contionem duabus tribusve horis optatissimi nuntii et litterae venerunt: ut idem dies non modo iniquissima me invidia liberarit, sed etiam celeberrima populi Romani gratulatione auxerit.

17. Haec interposui, patres conscripti, non tam ut pro me dicerem — male enim mecum ageretur, si parum vobis essem sine defensione purgatus —, quam ut quosdam nimis ieiuno animo et angusto monerem, id quod semper ipse fecissem, uti excellentium civium virtutem imitatione dignam, non invidia putarent. Magnus est in re publica campus, ut sapienter dicere Crassus solebat, multis apertus cursus ad laudem. VII. Utinam quidem illi principes viverent, qui me post meum consulatum, quum iis ipse cederem, principem non inviti videbant! Hoc vero tempore in tanta inopia constantium et fortium consularium quo me dolore adfici creditis, quum alios male sentire, alios nihil omnino curare videam, alios parum constanter in suscepta causa permanere sententiamque suam non semper utilitate rei publicae, sed tum spe, tum timore moderari? 18. Quod si quis de contentione principatus laborat, quae nulla esse debet, stultissime facit, si vitiis cum virtute contendit: ut enim cursu cursus, sic in viris fortibus virtus virtute superatur. Tu, si ego de re publica optime sentiam, ut me vincas, ipse pessime senties? aut, si ad me bonorum concursum fieri videbis, ad te improbos invitabis? Nollem, primum rei publicae causa, deinde etiam dignitatis tuae. Sed si principatus ageretur, quem numquam expetivi, quid tandem mihi esset optatius? Ego enim malis sententiis vinci non possum, bonis forsitan possim et libenter. 19. Haec populum Romanum

videre, animadvertere, iudicare quidam moleste ferunt. Poteratne fieri ut non proinde homines de quoque, ut quisque mereretur, iudicarent? Ut enim de universo senatu populus Romanus verissime iudicat nullis rei publicae temporibus hunc ordinem firmiorem aut fortiorem fuisse, sic de uno quoque nostrum et maxime, qui hoc loco sententias dicimus, sciscitantur omnes, avent audire quid quisque senserit: ita de uno quoque, ut quemque meritum arbitrantur, existimant. Memoria tenent me ante diem XIII. Kalendas Ianuarias principem revocandae libertatis fuisse: me ex Kalendis Ianuariis ad hanc horam invigilasse rei publicae: 20. meam domum measque aures dies noctesque omnium praeceptis monitisque patuisse: meis litteris, meis nuntiis, meis cohortationibus omnes, qui ubique essent, ad patriae praesidium excitatos meis sententiis a Kalendis Ianuariis numquam legatos ad Antonium: semper illum hostem, semper hoc bellum, ut ego, qui omni tempore verae pacis auctor fuissem, huic essem nomini pestiferae pacis inimicus idem: 21. P. Ventidium, quum alii praetorem, † tribunum Volusienum, ego semper hostem. Has in sententias meas si consules discessionem facere voluissent, omnibus istis latronibus auctoritate ipsa senatus iam pridem de manibus arma cecidissent. VIII. Sed quod tum non licuit, patres conscripti, id hoc tempore non solum licet, verum etiam necesse est, eos, qui re sunt hostes, verbis notari, sententiis nostris hostes iudicari. 22. Antea quum hostem ac bellum nominassem, semel et saepius sententiam meam de numero sententiarum sustulerunt: quod in hac causa fieri iam non potest. Ex litteris enim C. Pansae A. Hirtii consulum, C. Caesaris pro praetore, de honore dis immortalibus habendo sententias dicimus. Supplicationem modo qui decrevit, idem imprudens hostes iudicavit. Numquam enim in civili bello supplicatio decreta est: decreta dico? ne victoris quidem litteris postulata est. 23. Civile bellum consul Sulla gessit: legionibus in urbem adductis quos voluit expulit: quos potuit occidit: supplicationis mentio nulla. Grave bellum Octavianum insecutum est: supplicatio Cinnae nulla victori. Cinnae victoriam imperator ultus est Sulla: nulla supplicatio decreta a senatu. Ad te ipsum,

P. Servili, num misit ullas collega litteras de illa calamitosissima pugna Pharsalia? num te de supplicatione voluit referre? Profecto noluit. At misit postea de Alexandrea, de Pharnace. Pharsaliae vero pugnae ne triumphum quidem egit. Eos enim cives pugna illa sustulerat, quibus non modo vivis, sed etiam victoribus incolumis et florens civitas esse posset. 24. Quod idem contigerat superioribus bellis civilibus. Nam mihi consuli supplicatio nullis armis sumptis non ob caedem hostium, sed ob conservationem civium novo et inaudito genere decreta est. Quam ob rem aut supplicatio ob res publicas pulcherrime gestas postulantibus nostris imperatoribus publice deneganda est, quod praeter Gabinium contigit nemini, aut supplicatione decernenda hostes eos, de quibus decernitis, iudicetis necesse est. IX. Quod ergo ille re, id ego etiam verbo, quum imperatores eos appello: hoc ipso nomine et eos, qui iam devicti sunt, et eos, qui supersunt, hostes iudico, quum victores appello imperatores. 25. Quo modo enim potius Pansam appellem? etsi habet honoris nomen amplissimi. Quo Hirtium? Est ille quidem consul, sed alterum nomen beneficii est populi Romani, alterum virtutis atque victoriae. Quid? Caesarem, deorum beneficio rei publicae procreatum, dubitemne appellare imperatorem? qui primus Antonii immanem et foedam crudelitatem non solum a iugulis nostris, sed etiam a membris et visceribus avertit. Unius autem diei quot et quantae virtutes, di immortales, fuerunt! 26. Princeps enim omnium Pansa proelii faciendi et cum Antonio confligendi fuit: dignus imperator legione Martia, digna legio imperatore. Cuius si acerrimum impetum cohibere Pansa potuisset, uno proelio confecta res esset. Sed quum libertatis avida legio effrenatius in aciem hostium irrupisset ipseque in primis Pansa pugnaret, duobus periculosis vulneribus acceptis sublatus e proelio rei publicae vitam reservavit. Ego vero hunc non solum imperatorem, sed etiam clarissimum imperatorem iudico, qui quum aut morte aut victoria se satis facturum rei publicae spopondisset, alterum fecit, alterius di immortales omen avertant! X. 27. Quid dicam de Hirtio? qui re audita e castris duas legiones eduxit incredibili studio atque virtute,

quartam illam, quae relicto Antonio se olim cum Martia legione coniunxit, et septimam, quae constituta ex veteranis docuit hoc proelio militibus iis, qui Caesaris beneficia servassent, senatus populique Romani carum nomen esse. His viginti cohortibus, nullo equitatu, Hirtius ipse aquilam quartae legionis quum inferret, qua nullius pulcriorem speciem imperatoris accepimus, cum tribus Antonii legionibus equitatuque conflixit, hostesque nefarios, huic Iovis optimi maximi ceterisque deorum immortalium templis, urbis tectis, libertati populi Romani, nostrae vitae sanguinique imminentes prostravit, fudit, occidit, ut cum admodum paucis, nocte tectus, metu perterritus, princeps latronum duxque fugerit. O solem ipsum beatissimum, qui, ante quam se abderet, stratis cadaveribus parricidarum cum paucis fugientem vidit Antonium! 28. An vero quisquam dubitabit appellare Caesarem imperatorem? Aetas eius certe ab hac sententia neminem deterrebit, quando quidem virtute superavit aetatem. Ac mihi semper eo maiora beneficia C. Caesaris visa sunt, quo minus erant ab aetate illa postulanda: cui quum imperium dabamus, eodem tempore etiam spem eius nominis deferebamus: quod quum est consecutus, auctoritatem decreti nostri rebus gestis suis comprobavit. Hic ergo adolescens maximi animi, ut verissime scribit Hirtius, castra multarum legionum paucis cohortibus tutatus est secundumque proelium fecit. Ita trium imperatorum populi Romani virtute, consilio, felicitate uno die locis pluribus res publica est conservata. XI. 29. Decerno igitur eorum trium nomine quinquaginta dierum supplicationes: causas, ut honorificentissimis verbis consequi potuero, complectar ipsa sententia.

Est autem fidei pietatisque nostrae declarare fortissimis militibus quam memores simus quamque grati. Quam ob rem promissa nostra atque ea, quae legionibus bello confecto tributuros nos spopondimus, hodierno senatus consulto renovanda censeo: aequum est enim militum, talium praesertim, honorem coniungi. 30. Atque utinam, patres conscripti, civibus omnibus solvere nobis praemia liceret! quamquam nos ea, quae promisimus, studiose cumulata

reddemus. Sed id quidem restat, ut spero, victoribus, quibus senatus fides praestabitur: quam quoniam difficillimo rei publicae tempore secuti sunt, eos numquam oportebit consilii sui poenitere. Sed facile est bene agere cum iis, a quibus etiam tacentibus flagitari videmur: illud admirabilius et maius maximeque proprium senatus sapientis est, grata eorum virtutem memoria prosequi, qui pro patria vitam profuderunt. 31. Quorum de honore utinam mihi plura in mentem venirent! Duo certe non praeteribo, quae maxime occurrunt: quorum alterum pertinet ad virorum fortissimorum gloriam sempiternam, alterum ad leniendum maerorem et luctum proximorum.

XII. Placet igitur mihi, patres conscripti, legionis Martiae militibus et eis, qui una pugnantes occiderint, monimentum fieri quam amplissimum. Magna atque incredibilia sunt in rem publicam huius merita legionis. Haec se prima latrocinio abrupit Antonii: haec tenuit Albam: haec se ad Caesarem contulit: hanc imitata quarta legio parem virtutis gloriam consecuta est. Quarta victrix desiderat neminem: ex Martia non nulli in ipsa victoria conciderunt. O fortunata mors, quae naturae debita pro patria est potissimum reddita! 32. Vos vero patriae natos iudico: quorum etiam nomen a Marte est, ut idem deus urbem hanc gentibus, vos huic urbi genuisse videatur. In fuga foeda mors est: in victoria gloriosa. Etenim Mars ipse ex acie fortissimum quemque pignerari solet. Illi igitur impii, quos cecidistis, etiam ad inferos poenas parricidii luent: vos vero, qui extremum spiritum in victoria effudistis, piorum estis sedem et locum consecuti. Brevis a natura nobis vita data est: at memoria bene redditae vitae sempiterna. Quae si non esset longior quam haec vita, quis esset tam amens qui maximis laboribus et periculis ad summam laudem gloriamque contenderet? 33. Actum igitur praeclare vobiscum, fortissimi, dum vixistis, nunc vero etiam sanctissimi milites, quod vestra virtus neque oblivione eorum, qui nunc sunt, nec reticentia posterorum sepulta esse poterit, quum vobis immortale monimentum suis paene manibus senatus populusque Romanus exstruxerit. Multi saepe exercitus Punicis,

Gallicis, Italicis bellis clari et magni fuerunt, nec tamen ullis tale genus honoris tributum est. Atque utinam maiora possemus, quando quidem a vobis maxima accepimus! Vos ab urbe furentem Antonium avertistis: vos redire molientem reppulistis. Erit igitur exstructa moles opere magnifico incisaeque litterae, divinae virtutis testes sempiternae, numquamque de vobis eorum, qui aut videbunt vestrum monimentum aut audient, gratissimus sermo conticescet. Ita pro mortali condicione vitae immortalitatem estis consecuti.

XIII. 34. Sed quoniam, patres conscripti, gloriae munus optimis et fortissimis civibus monimenti honore persolvitur, consolemur eorum proximos, quibus optima est haec quidem consolatio: parentibus, quod tanta rei publicae praesidia genuerunt, liberis, quod habebunt domestica exempla virtutis, coniugibus, quod iis viris carebunt, quos laudare quam lugere praestabit, fratribus, quod in se ut corporum, sic virtutum similitudinem esse confident. Atque utinam his omnibus abstergere fletum sententiis nostris consultisque possemus vel aliqua talis iis adhiberi publice posset oratio, qua deponerent maerorem atque luctum gauderentque potius, quum multa et varia impenderent hominibus genera mortis, id genus, quod esset pulcherrimum, suis obtigisse eosque nec inhumatos esse nec desertos, quod tamen ipsum pro patria non miserandum putatur, nec dispersis bustis humili sepultura crematos, sed contectos publicis operibus atque muneribus eaque exstructione, quae sit ad memoriam aeternitatis ara Virtutis. 35. Quam ob rem maximum quidem solacium erit propinquorum eodem monimento declarari et virtutem suorum et populi Romani pietatem et senatus fidem et crudelissimi memoriam belli: in quo nisi tanta militum virtus exstitisset, parricidio M. Antonii nomen populi Romani occidisset. Atque etiam censeo, patres conscripti, quae praemia militibus promisimus nos re publica recuperata tributuros, ea vivis victoribusque cumulate, quum tempus venerit, persolvenda: qui autem ex iis, quibus illa promissa sunt, pro patria occiderunt, eorum parentibus, liberis, coniugibus, fratribus eadem tribuenda cen-

seo. XIV. 36. Sed ut aliquando sententia complectar, ita censeo:

Quum C. Pansa consul, imperator, initium cum hostibus confligendi fecerit, quo proelio legio Martia admirabili incredibilique virtute libertatem populi Romani defenderit, quod idem legiones tironum fecerint, ipseque C. Pansa consul, imperator, quum inter media hostium tela versaretur, vulnera acceperit, quumque A. Hirtius consul, imperator, proelio audito, re cognita, fortissimo praestantissimoque animo exercitum castris eduxerit impetumque in M. Antonium exercitumque hostium fecerit eiusque copias occidione occiderit, suo exercitu ita incolumi, ut ne unum quidem militem desiderarit, 37. quumque C. Caesar pro praetore, imperator, consilio diligentiaque sua castra feliciter defenderit copiasque hostium, quae ad castra accesserant, profligarit, occiderit, ob eas res senatum existimare et iudicare eorum trium imperatorum virtute, imperio, consilio, gravitate, constantia, magnitudine animi, felicitate populum Romanum foedissima crudelissimaque servitute liberatum, quumque rem publicam, urbem, templa deorum immortalium, bona fortunasque omnium liberosque conservarint dimicatione et periculo vitae suae, uti ob eas res bene, fortiter feliciterque gestas C. Pansa A. Hirtius consules, imperatores, alter ambove, aut si aberunt, M. Cornutus, praetor urbanus, supplicationes per dies quinquaginta ad omnia pulvinaria constituat, 38. quumque virtus legionum digna clarissimis imperatoribus exstiterit, senatum, quae sit antea pollicitus legionibus exercitibusque nostris, ea summo studio re publica recuperata persoluturum, quumque legio Martia princeps cum hostibus conflixerit, atque ita cum maiore numero hostium contenderit, ut, quum plurimos caederent, caperent non nullos, quumque sine ulla retractatione pro patria vitam profuderint, quumque simili virtute reliquarum legionum milites pro salute et libertate populi Romani mortem oppetiverint, senatui placere ut C. Pansa A. Hirtius consules, imperatores, alter ambove, si eis videatur, iis, qui sanguinem pro vita, libertate, fortunis populi Romani, pro urbe, templis deorum immortalium profudissent, monimentum quam amplissimum locandum faciun-

dumque curent: quaestores urb. ad eam rem pecuniam da attribuere, solvere iubeant, ut exstet ad memoriam post tatis sempiternam scelus crudelissimorum hostium milit que divina virtus, utique, quae praemia senatus militi ante constituit, ea solvantur eorum, qui hoc bello pro pa occiderunt, parentibus, liberis, coniugibus, fratribus, iis tribuantur, quae militibus ipsis tribui oporteret, si vivi cissent, qui morte vicerunt.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 00914 7573

